

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI BÜROKRASİSİNDE BAŞMUHASEBE KALEMİ (XVIII. YÜZYIL)

DOKTORA TEZİ

ENGİN ÇETİN

İSTANBUL 2023

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
TÜRKİYAT ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
TÜRK TARİHİ ANABİLİM DALI
YENİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

OSMANLI BÜROKRASİSİNDE BAŞMUHASEBE KALEMİ (XVIII. YÜZYIL)

DOKTORA TEZİ

ENGİN ÇETİN

TEZ DANIŞMANI: PROF. DR. ERHAN AFYONCU

İSTANBUL 2023

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	II
ÖZET.....	V
ABSTRACT	VI
KISALTMALAR.....	VII
TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	VIII
GİRİŞ.....	1
1-) BAŞMUHASEBE KALEMİ'NİN TEŞEKKÜLÜ	9
2-) XVIII. YÜZYILDA BAŞMUHASEBE KALEMİ	32
2.1-) Mekân ve Mesai.....	32
2.2-) Başmuhasebe Kalemî'nde “Yol”	42
2.2.a-) Başmuhasebe Kalemî Şâkirdleri	47
2.2.b-) Başmuhasebe Kalemî Kâtipleri	60
2.2.c-) Başmuhasebe Kalemî Halifeleri	79
2.3-) Başmuhasebeci	91
2.4-) Başmuhasebe Kalemî Personelinin Gelirleri	98
2.4.a-) Maaş.....	98
2.4.b-) Kalem Harçları.....	113
2.4.c-) Harcırah, Nafaka Baha, Ücret-i Kitâbet ve Diğer Ödemeler	135
2.5-) Başmuhasebe Kalemî'nin Sefer Yapılanması	137
3-) BAŞMUHASEBE KALEMİ'NİN GÖREVLERİ.....	145
3.1-) Defteroloji	145
3.1.a-) Planlama.....	147
3.1.b-) Takip	181
3.1.c-) Muhasebe.....	193
3.1.d-) Koordinasyon	203
3.1.e-) Raporlama.....	212
SONUÇ.....	217
KAYNAKÇA	220
EKLER.....	235

ÖNSÖZ

Osmanlı Devleti'nin ne kadar patrimonyal olduğu veya nasıl bir imparatorluk tablosu sunduğu yönündeki tartışmalar eski yoğunluğunu kaybetti. Bu kaçınılmaz geri çekilmenin erken teşebbüslerden kaynaklandığı bugün daha açık görülebiliyor. Devleti kimin temsil ettiği, kararların nasıl alınıp uygulandığı, zihniyet diye tarif edilenlerin esasen kime ait olduğu zaman ve zemine göre şaşırtıcı derecede farklılıklar gösteren, son derece girift ve yeterince incelenmemiş bir yönetim teorik olarak izah edilmeye çalışılmıştı. Üstelik söz konusu yönetme ameliyesinin somut hali olan farklı türde on binlerce defter ile her biri çeşitli muameleleri ihtiva eden milyonlarca evraktan oluşan devasa külliyat bütün problemleri ile bir köşede duruyordu. Bu belgelerin hangi gayeyle hazırlandıkları, kimler eliyle meydana getirilip ne işe yaradıklarına dair sorulara tatmin edici cevaplar verilmedikçe bütün büyük teorilerin küçük birer iddia olmaktan öteye geçemeyeceği zamanla anlaşıldı. Fakat devletin çarklarının nasıl döndüğünü ortaya koymak bir araştırmacının sınırlarını ve bir araştırmacının boyunu fazlasıyla aşıyordu. Haliyle bürokratik yapının parçalar halinde incelenmesi yoluna gidildi. Bu kapsamda Osmanlı bürokrasisine dair her biri ciddi bir boşluğu dolduran çok önemli araştırmalar neşredildi. Bu çalışma, söz konusu araştırmalar zincirine dahil olmayı hedefleyen bir halka olarak tasarlanmıştır.

Osmanlı maliyesinin geleneksel fakat yeni şartlara intibak konusunda başarılı bir bürokratik yapıya sahip olduğu iddia edilmektedir. Çağdaş batılı kaynaklar muamelatin hızından övgüyle söz etmekte, modern araştırmacılar da bunu teyit eden genellemeler yapmaktadır. Ancak kayıtları organize etmedeki başarı, yeni şartlara intibak ve muamelattaki sürat gözlemlerle değil derinlemesine incelemelerle sınanabilir. Üstelik başarı ve başarısızlıklara dair görüşler, ancak çağdaş emsallerle yapılacak mukayeselerle anlamlı olacaktır. Her hâlükârda tüm bu değerlendirmeler için öncelikle sistemin unsurlarının tanınması gerekir. Bu tez, Başmuhasebe Kalemi özelinde maliye bürokrasisinin personel ve işleyişini tanımayı amaçladığından önermeleri test etmeye imkan sağlayacak ilk adımlardan birini temsil etmektedir.

Bugüne kadar Başmuhasebe Kalemi'ni müstakil olarak inceleyen yalnızca bir ansiklopedi maddesi kaleme alınmıştı. Elbette iktisadî/malî tarihin bir parçası olarak Başmuhasebe Kalemi'ne değinen pek çok araştırma yayınlandı. Ancak mevzubahis incelemelerde kalem çoğunlukla bir veri kaynağı olarak değerlendirilmişti. Bu tezde ise kalemin bürokratik yapısı incelendi. Söz konusu inceleme, büronun teşekkülü ile XVIII. yüzyıldaki personel ve işleyişinin ele alındığı üç ana bölüm altında gerçekleştirildi. Birinci

bölümde XVI. yüzyıl sonlarından itibaren belgelere yansımaya başlayan büronun işlerini daha önce kimlerin yürüttüğü ve diğer gelir-gider kalemlerinden farklı özelliklerinin hangi bürokratik tasarruflardan kaynaklandığı ele alınarak kalemin nasıl teşekkül ettiği izah edildi. İkinci bölümde büro personelinin sayıları, nasıl tayin edildikleri, ne şekilde terfi ettikleri, çalışma ortam ve şartları, gelirleri, görev dağılımları ve hiyerarşileri incelendi. Üçüncü bölümde büroda hangi işlerin nasıl görüldüğü, kayıt tutma usülleri ve bürolar arası koordinasyonu sağlama yöntemleri ele alındı. Bürokrasinin bütüncül yapısını izah etmek için “defteroloji” kavramı yeniden tarif edilerek pratikte nasıl bir karşılık bulduğu gösterildi. Tüm bu değerlendirmeler neticesinde Başmuhasebe Kalemi’nin bürokratik yapısı ve kâtiplerin kariyerlerine dair literatüre ciddi katkılar sunacak veriler ortaya çıkarıldı. Gerek personel istihdamında ve yetişmesinde gerekse muamelatta şaşırtıcı seviyede bir uzmanlık ve rasyonellikle karşılaşıldı. Osmanlı bürokrasisine dair kapsamlı değerlendirmeler için bütün kurumların personel, kariyer yolları ve çalışma düzenleri hakkında çok sayıda ayrıntılı incelemeye ihtiyaç olduğu görüldü.

Şüphesiz her eser gibi bu tez de hatası ve savabıyla müellifinin adıyla anılacak. Ancak pek çok kimsenin teşvik ve yardımları olmasaydı bu çalışma ortaya çıkamazdı. Kıymetli hocam Prof. Dr. Erhan Afyoncu, bürokrasi tarihi araştırmalarındaki tecrübesiyle tez konusunun belirlenmesi ve tamamlanmasında en büyük desteği sağladı. Çok daha önemlisi, meraklı gençlerin elinden tutan bir geleneğin kurucusu olarak bu teşekkür bahsinde adı geçen pek çok kimse gibi benim de akademik hayatımın mimarı oldu. Talebelerine her daim baba şefkatiyle yol gösteren hocama, bir evlat samimiyetiyle teşekkür ederim.

Bu satırların müellifinin hayatı yıllar önce Prof. Dr. Uğur Demir ile karşılaştıktan sonra değişmeye başladı. Kıymetli hocam tanıştığımız ilk günden itibaren, âdeta Eyüb sabrıyla, iyi bir insan ve akademisyen olmam için uğraşüyor. Üstelik bu gayreti yalnızca hocalık sıfatıyla izah edilemeyecek bir fedakarlık ve hassasiyetle sürdürüyor. O’nun tasavvurlarıyla benim başarabildiklerim arasındaki uçurum için elbette nâdimim. Şayet bu tez, hocamın “emek verdi, fena da olmadı” manasında bir tebessümüne vesile olabilirse müellifinin kırık dökük cümlelerle birkaç satıra sığdırabileceğinden çok daha anlamlı bir teşekkür olacaktır.

Osmanlı bürokrasisinin pek çok karmaşık meselesine dair Doç. Dr. Recep Ahışalı’nın yardımına başvurdum. Derin bilgi ve tecrübesini kendisine has tevâzusuyla paylaşan aziz hocama müteşekkirim. Kıymetli hocam Prof. Dr. Murat Uluskan metnin taslaklarını okuyarak

çok değerli katkılar sundu. Üstelik bütün sorularıma vakit ayırıp her birini özenle cevapladı. Yardımları için minnettarım.

Prof. Dr. Mustafa Sabri Küçükaşcı, Doç. Dr. Mehmet Hanefi Bostan, Dr. Coşkun Yılmaz ve Doç. Dr. Ahmet Önal hayatıma ve tezime eşsiz katkılar sundular. Her birine ayrı ayrı teşekkür ederim. Tenkit ve tavsiyeleri için Prof. Dr. Bilgin Aydın ve Prof. Dr. Ömer İşbilir'e şükran borçluyum. Üzerimdeki hakları bu tez sınırlarının çok ötesinde olan aziz hocam Dr. Mustafa Topatan'a müteşekkirim. Yıllardır pek çok konuda yardımlarını gördüğüm Dr. Fatih Gürcan, Dr. Ahmet Büyükaksoy ve Dr. Ayşe Kavak'a destekleri için minnettarım.

Bu satırların müellifi için her biri bir lutf-ı ilahî olan kıymetli kardeşlerim Hasan Yapıcı, Serkan Osmanlıoğlu ve Coşkun Ünsal'ın haklarını asla ödeyemem. Dostluklarıyla hayatımı güzelleştirdikleri gibi tespitlerimi sabırla dinleme zahmetine de katlandılar. Kendilerine minnettarım. Mesai arkadaşlarım Şahin Kılınç ve Ozan Karabulak'a yardımları için şükran borçluyum. Uzun yıllardır St. Petersburg'da olmalarına rağmen modern zamanın imkanları sayesinde sevinç ve kederlerimizi paylaştığımız kıymetli ağabeyim Eray Akçay ve sevgili kardeşim Alperen Küçükdağdelen'e müteşekkirim. Keyifli sohbetleri ve zeka dolu esprileri için kadim dostum Mesut Patan'a, soyadlarıyla müsemma kardeşlikleri için Alpaslan Yiğit ve Osman Yiğit'e minnettarım.

Cefâkâr annem Habibe Çetin ve sevgili ağabeyim Emrah Çetin daima destekçim oldular. Umarım bu tez onları mesut, merhum babam Şaban Hilmi Çetin'in ruhunu şâd etmeye bir vesile olur.

Bu doktora tezi, Marmara Üniversitesi Tarih Bölümü'nde yazıldı. Tesis ettikleri aile sıcaklığı için hocalarımdan her birine ayrı ayrı teşekkür ederim. Araştırma salonunun güleryüzlü çalışanları Salih Kahrıman ve Nalan Afacan'ın şahsında Osmanlı Arşivi personeline müteşekkirim. Sağladıkları eşsiz imkanlar için İsam Kütüphanesi personel ve idarecilerine şükranlarımı sunarım. Bu uzun sürecin değerli bir parçası olan Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nün yardımsever çalışanlarına minnettarım.

ENGİN ÇETİN

Üsküdar 2023

ÖZET

Devlete ait bir takım gelir ve giderlerin kayıtlarını tutmak, muhasebelerini görmek ve bunlarla ilgili muameleleri yürütmek görevlerini yerine getiren Başmuhasebe Kalemi, aynı zamanda koordinatör bir büro olarak Osmanlı maliye bürokrasisinin en önemli unsuruydu. Bu çalışmada bugüne kadar çoğunlukla iktisat ve maliye tarihi araştırmalarının bir parçası olarak değinilen bu kalemin bürokratik yapısı incelendi. Söz konusu inceleme için büronun teşekkülü ile XVIII. yüzyıldaki personel ve işleyişinin ele alındığı üç ana bölüm oluşturuldu. Birinci bölümde XVI. yüzyıl sonlarından itibaren belgelere yansımaya başlayan büronun işlerini daha önce kimlerin yürüttüğü ve diğer gelir-gider kalemlerinden farklı özelliklerinin hangi bürokratik tasarruflardan kaynaklandığı incelenerek kalemin teşekkül süreci izah edildi. İkinci bölümde büronun personeli incelendi. Bu yapılırken öncelikle mekân, mesai ve kariyer yollarına dair değerlendirmelere yer verildi. Ardından kariyer basamaklarına uygun bir sıra takip edilerek şâkirdler, kâtipler ve halifeler ele alındı. Bu grupların sayıları, nasıl tayin edildikleri, ne şekilde terfi ettikleri, çalışma ortam ve şartları, gelirleri ve görev alanları ortaya koyulmaya çalışıldı. Nihayet büronun âmiri başmuhasebeciler incelenerek kalem idaresindeki rolleri açıklandı. Üçüncü bölüm, büroda hangi işlerin nasıl görüldüğünü, kayıt tutma usüllerini ve bürolar arası koordinasyonu temin etme yöntemlerini ele almak üzere oluşturuldu. Bu bölümde “defteroloji” kavramı yeniden tarif edilerek pratikte nasıl bir karşılık bulduğu gösterilmeye çalışıldı. Böylece Başmuhasebe Kalemi’nin bürokratik fonksiyonlarını izah etmenin yanında bürokrasi tarihi araştırmaları için bir yöntem de teklif edildi. Tezin temel kaynağını Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi’nde yer alan defter ve belge serileri teşkil etmektedir. Bu çerçevede öncelikle Başmuhasebe Kalemi tarafından üretilen veya üzerinde işlem yapılan defter ve belgeler incelenmiş, personelin maaş ve tayin işlemleri ile kurumlararası koordinasyon gibi bahisler için diğer büroların belge ve defter serilerinden de istifade edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Başmuhasebe Kalemi, Defteroloji, bürokrasi, şâkird, kâtip, halife, muhasebe

ABSTRACT

The Chief Accounting Office was the most important institution of the Ottoman financial bureaucracy, as it was the coordinating body responsible for recording government revenues and expenditures, rendering accounts and conducting related transactions. This study is an investigation of the bureaucratic structure of this bureaucratic office, which has so far been the subject of discussion mainly within the framework of economic and fiscal history studies. For the aim of this study, three main chapters have been organized that deal with the formation of the office and its personnel and its functioning in the 18th century. In the first chapter, the formation process of the office, which is reflected in the documents from the end of the 16th century, is explained by examining who had previously carried out the work of the office and what bureaucratic savings were responsible for its different characteristics from other income-expenditure offices. In the second chapter, an analysis was made of the personnel who worked in the office. In the process, first of all, evaluations on the workplace, working hours and career paths were presented. Then, according to the order of the career ladder, the shakirds, clerks and khalifas were handled. Attempts were made to determine the number of these groups, how they were appointed, how they were promoted, their working environment and conditions, their income, and their areas of responsibility. Finally, the Chief Accountant, the head of the office, is analyzed and his role in the management of the office is explained. The third chapter focuses on the work carried out in this office, its accounting procedures and the methods used to maintain inter-office coordination. In this part, the term “defterology” is redefined in order to clarify how it was used in practice. Thus, a methodology for researching the history of bureaucracy is proposed in addition to explaining the bureaucratic functions of the Chief Accounting Office. The series of registers and documents of the Presidency of the Republic of Türkiye Directorate of State Archives - Ottoman Archives are the main sources of the thesis. Within this framework, the registers and documents produced or issued by the Chief Accounting Office were analyzed first, and the documents and registers of other offices were also used for issues such as salaries and appointments of personnel and inter-institutional coordination.

Keywords: Chief Accounting Office, Defterology, bureaucracy, shakird/apprentice, clerk, khalifa, accounting.

KISALTMALAR

bk. = bakınız

BOA= Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi

çev. = çeviren

DİA= Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

ed.= editör

haz. = hazırlayan

nr. = numara

nşr. = neşreden

s. = sayfa

trsz. = tarihsiz

TSMA= Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi

TSMK= Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi

vd. = ve devamı

vr. = varak

yay. haz.= yayına hazırlayan

TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ	
Tablo/Grafik Başlığı	Sayfa
Tablo 1.1 Defterdarlığın Bürokratik Yapısı (974/1567-1568)	11
Tablo 1.2 Başmuhasebe Kalemî'nin Denetlediği Gelirlerin Toplam Bütçe Gelirlerine Oranı (XVII-XVIII. Yüzyıllar)	15-16
Tablo 1.3 Maliye Bürolarının Denetledikleri Gelirlerin Bütçe Toplamına Oranları (XVIII. Yüzyıl)	17-18
Tablo 1.4 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî'ne Bağlı Birimler (1652-1655)	20-21
Tablo 1.5 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî'ne Bağlı Birimler (1675-1678)	22-23
Tablo 1.6 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî'ne Bağlı Birimler (1702-1705)	23-24
Tablo 1.7 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî'ne Bağlı Birimler (1767-1770)	25-26
Tablo 1.8 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî'ne Bağlı Birimler (1795-1797)	26-27
Tablo 2.1 Defterdarlık Büroları ve Odacıları (29 Eylül 1756)	34
Tablo 2.2 Defterdarlık Büroları ve Odacıları (3 Aralık 1812)	35
Tablo 2.3 1116-1126/Mayıs 1704-Ocak 1714 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler	51
Tablo 2.4 1136-1146/Ekim 1723-Mayıs 1734 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler	52
Tablo 2.5 1147-1156/Haziran 1734-Şubat 1744 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler	53-54
Tablo 2.6 1161-1171/Ocak 1748-Eylül 1758 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler	54-55
Tablo 2.7 1188-1198/Mart 1774-Kasım 1784 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler	55
Tablo 2.8 Başmuhasebe Kalemî'ndeki Başlıca Kitâbetler ve Mutasarrıfları (1744-1745)	61-62
Tablo 2.9 Başmuhasebe Kalemî'nin Kayıtlarını Tuttuğu Gider Birimleri (1156/1743-1744)	64-65
Tablo 2.10 Harç Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî Kâtiplerinin Sayısı (XVIII. Yüzyıl)	70
Tablo 2.11 1780'li Yıllarda Osmanlı Bürokrasisinde Kalemler ve Kâtip Sayıları	71-72
Tablo 2.12 Başmuhasebe Kalemî'nde Şâkirdlikten Yedinci Halifelîğe Ulaşma Sürelerine Dair Örnekler	78
Tablo 2.13 XVIII. Yüzyılda Maliye Bürolarının Gedikli Kadroları	81-82
Tablo 2.14 Başmuhasebe Kalemî'nde Şâkirdlikten Baş Halifelîğe Ulaşma Sürelerine Dair Örnekler	87
Tablo 2.15 Başmuhasebe Kalemî Personeli Arasından Hâcegân Sınıfına Yükselen Kâtipler (1660-1810)	89-90
Tablo 2.16 Şevval Tevcihatı Öncesi Başmuhasebeci Tayin Tarihleri (1703-1728)	93-95
Tablo 2.17 Küçük Ruznamçe Kalemî'nden Maaş Alan Başmuhasebe Kalemî Personeli (XVIII. Yüzyıl)	104
Tablo 2.18 Harç Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî Kâtipleri (XVIII. Yüzyıl)	106

Tablo 2.19 Başmuhasebe Kalem Kalem Harçları Nizamnâmesi (1178/1764-1765)	115-117
Tablo 2.20 Başmuhasebe Kalem Harçları Nizamnâmesine (1178/1764-1765) Eklenen İşlemler (27 Muharrem 1220/27 Nisan 1805)	117-118
Tablo 2.21 Başmuhasebe Kalem Harç Gelirleri (Safer 1132/14 Aralık 1719-11 Ocak 1720)	120-121
Tablo 2.22 Başmuhasebe Kalem Harç Tevzi Defteri (Safer 1132/14 Aralık 1719-11 Ocak 1720)	121-122
Tablo 2.23 Başmuhasebe Kalem Aylıkçıları (31 Aralık 1777)	123
Tablo 2.24 Başmuhasebe Kalem Şâkirdlerinin Harç Hisseleri (1 Muharrem 1126/17 Ocak 1714)	124-125
Tablo 2.25 Başmuhasebe Kalem Kâtiplerinin Harç Hisseleri (17 Ocak 1714)	126-127
Tablo 2.26 Başmuhasebe Kalem Kâtiplerinin Harç Hisseleri (Kasım-Aralık 1754)	128-129
Tablo 2.27 Başmuhasebe Kalem Harç Tevzi Defteri (4 Kasım-3 Aralık 1785)	129-131
Tablo 2.28 Başmuhasebe Kalem Hissedâr Kâtiplerinin Sayısı (XVIII. Yüzyıl)	131
Tablo 2.29 Başmuhâsebe Kalem Kâtiplerinden İsmail Çelebi'nin Harç Gelirleri	132
Grafik 2.1 Küçük Ruznamçe Kaleminden Maaş Alan Başmuhasebe Kalem Personeli (XVIII. Yüzyıl)	105
Grafik 2.2 Başmuhasebe Kalem'inde Harç Alan Kâtip Sayısındaki Değişim (XVIII. Yüzyıl)	107
Grafik 2.3 Başmuhasebe Kalem Personelinin Harç ve Maaş Verilerinin Mukayesesi (XVIII. Yüzyıl)	108
Grafik 2.4 Başmuhâsebe Kalem Kâtiplerinden İsmail Çelebi'nin Harç Gelirleri	133

GİRİŞ

*Başmuhâsebe Kalemi Devlet-i Aliyye'nin îrâd ve masârifina müte'allik umûr-ı şettâyî hâvî ve mevâd-ı müteferrikayı muhtevî kesîrû'l-meşâgil bir kalem olduğuna binâen...*¹

Yukarıdaki satırlar, bu tezde ele alınacak kalemin Osmanlı maliye bürokrasisindeki yeri ve öneminin başdefterdarın dilinden ifadesidir. Modern araştırmacılar da uzun yıllardır büronun bu ehemmiyetinin farkındadır. Buna rağmen Başmuhasebe Kalemi'nin bürokratik yapısına dair bugüne kadar müstakil bir inceleme yapılmamıştır. Bu tez söz konusu eksiklikten hareketle Başmuhasebe Kalemi'nin personel ve işleyişini tespit ve tarif ederek Osmanlı bürokrasisindeki fonksiyonunu ortaya çıkarma amacı taşımaktadır.

Başmuhasebe Kalemi'nin bürokratik işleyiş ve personeline dair araştırmalar oldukça sınırlıdır². Bu manada İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı* adlı çalışmasında Başmuhasebe Kalemi'ne dair ilk derli toplu bilgileri vermiştir³. Uzunçarşılı, maliye bürolarını incelerken XVI. yüzyıl için daha sonra Ömer Lütfi Barkan tarafından neşredilen bir bütçe ekindeki teşkilat şemasından⁴, XVIII. yüzyıl için ise Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan 1780'li yıllara ait bir rapor⁵ ile d'Ohsson'un *Tableau General de l'Empire Ottoman* adlı eserinden istifade etmiştir⁶. Yer yer Osmanlı kronikleri ve arşiv vesikalarından da bazı önemli bilgilerin eklendiği bu çalışma, Başmuhasebe Kalemi de dahil olmak üzere maliye bürokrasisine dair ilk taslağı oluşturmuştur.

Uzunçarşılı'nın ardından Osmanlı maliye bürokrasisine dair en kapsamlı çalışmayı Linda T. Darling kaleme almıştır⁷. Darling, Uzunçarşılı'nın kaynaklarına Küçük Ruznamçe Kalemi kayıtlarını da ekleyerek XVI. ve XVII. yüzyıllar için maliyenin bürokratik yapısı ve maaşlı personel sayısını ortaya çıkarmıştır. Üstelik diğer devletlerle yaptığı mukayeselerle Osmanlı İmparatorluğu özelinde karşılaştırmalı bürokrasi tarihi araştırmalarına da öncülük

¹ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA), Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 208/20072 (12 Şaban 1141/13 Mart 1729).

² Başmuhasebe Kalemi, hem gelir hem de giderlere dair kayıtlardan sorumlu koordinatör bir maliye bürosu olduğundan Osmanlı iktisadî hayatı ve maliyesine dair hemen hemen her çalışma az veya çok bu büroyu ilgilendirmektedir. Burada kaydedilecek literatür, bürokratik yapının anlaşılmasında istifade edilen temel eserleri içermektedir.

³ *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara 1988, s. 340, 346 (Birinci Baskı Ankara 1948).

⁴ Barkan, "H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi", *İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIX/1-4 (1958), s. 277-392. Yeniden neşri için bk. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, II, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, s. 940-995.

⁵ BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter Tasnifi (=TSMA.d), nr. 3208.

⁶ Ignatius Mouradgea d'Ohsson, *Tableau General de l'Empire Othoman*, VII, Paris 1824, s. 261-273.

⁷ *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk-Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, çev. Adnan Tonguç, İstanbul 2019.

etmiştir. Ayrıca malî prosedürü esas alarak gelirlerin tahsil ve sarfına dair incelemeler için yeni bir yöntem geliştirmiştir. Diğer bazı çalışmalarında da ısrarla belge ve defterler arasındaki ilişkilerin tespit ve tarifine odaklanılması gerektiğini vurgulayarak bu tezin özellikle üçüncü bölümünün planına kaynaklık etmiştir⁸.

Rıfat Günelan'ın XVI. yüzyıl defterdarlık teşkilatı ile maliye ahkam defterlerinin diplomatik özellikleri ve muhtevalarını ele aldığı eseri, maliye bürokrasisine dair son yıllarda yapılan önemli araştırmalardandır⁹. Defterdarlığın kurumsal gelişimi ve personel sayısına dair Darling'in eserini tamamlayıcı yönleri olan bu çalışmadan Başmuhasebe Kalemi'nin teşekkülü bahsinde yararlanılmıştır.

Feridun M. Emecen'in "Başmuhasebe Kalemi" maddesi, büroya iktisat/maliye tarihi incelemelerinin bir parçası olarak değinen araştırmalar dışında kalemi bir teşkilat olarak inceleyen tek müstakil çalışmadır¹⁰. Elbette bu inceleme ansiklopedi maddesinin sınır ve amacına uygun bir çerçevede gerçekleştirilmiştir. Ancak uzun yıllardır Başmuhasebe Kalemi'ne dair en sık başvuru kaynağı bu maddedir. Mevcut literatür haricinde yer yer devrin kronikleri ve defter serilerini de kullanan yazarın kalemin kuruluşuna dair değerlendirmeleri ile 1615'te büroda en az 3 halife ve 4 şâkirdin görev yaptığına dair tespitleri literatüre orijinal katkılardır.

Yavuz Cezar'ın XVIII. yüzyıl maliye bürokrasisi hakkındaki iki makalesi, Uzunçarşılı'nın öncü araştırmaları ve maliye tarihi çalışmaları dışında kalemlerin bürokratik yapısına odaklanan nadir incelemelerdendir¹¹. Söz konusu makalelerde XVIII. yüzyılda defterdarlıktaki kalem sayıları yeniden ele alınmış ve Şehid Ali Paşa'nın bürokratik reform teşebbüsü ile Başmuhasebe Kalemi harç nizamnamesi ilk defa incelenmiştir.

Gülfettin Çelik'in maliye bürolarına dair incelemesi, literatürdeki bilgilerin arşiv verileriyle birleştirilmesi bakımından kayda değerdir¹². Mevzubahis incelemede bürolar hakkında daha önce gelir veya gider merkezli ortaya koyulan bilgiler biraraya getirilerek maliye bürokrasisine dair genel bir çerçeve sunulmuştur.

⁸ "Mâlî Belgeler ve Osmanlı Tarihi: Yeni Binyıl İçin Bazı Hedefler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, III, Ankara 1999, 136-141.

⁹ *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, İstanbul 2010.

¹⁰ "Başmuhasebe Kalemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, V, s. 133-135.

¹¹ "Osmanlı Devleti'nin Merkez Mali Bürokrasi Tarihine Giriş XVIII. Yüzyılda Bâb-ı Defterî", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 4 (Nisan 1993), s. 129-160; "Osmanlı Geleneksel Mali Örgütünde Çözülme Yılları: Tanzimat Öncesinde Bâb-ı Defterî", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 7 (Ekim 1994), s. 127-159.

¹² "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 115-148.

Başmuhasebe Kalemi'nin defter serilerine dair yegâne ayrıntılı araştırma, İdris Bostan'a aittir. "Kuyûd-ı mühimmat" defterlerinin ele alındığı bu çalışma, aynı zamanda incelenen defter serisine dair bir listeyi de içermesi bakımından oldukça önemlidir¹³. Söz konusu liste sayesinde ilgili defterlerin tespiti için ayrıca bir mesai harcanmak durumunda kalınmamıştır. Osmanlı bürokratik yapılanmasının esasını defterler teşkil ettiğinden ve Başmuhasebe Kalemi devletin hemen hemen her birimiyle ilişki içerisinde bulunduğundan diğer defter serilerine dair incelemeler de bu çalışma için büyük önem arz etmiştir¹⁴.

Mübahat Kütükoğlu'nun *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)* adlı eseri¹⁵ ile Asparouch Velkov'un araştırmaları¹⁶ bu çalışmada belge türleri ve muamelat hakkında en sık başvurulmuş eserler olmuştur.

Başmuhasebe Kalemi'nin Osmanlı bürokrasisindeki yerini tespit etmeye imkân sağlayacak literatür, büronun kendisine dair araştırmalarla mukayese edilmeyecek ölçüde

¹³ "Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi", *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994) Bildiriler*, İstanbul 1995, s. 143-163.

¹⁴ Defter serilerine dair araştırmaların başlıcalarını şu şekilde sıralamak mümkündür: ahkam, mühimme ve şikayet defterleri için bk. Feridun M. Emecen, "Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Sayı: 5 (İstanbul 2005), s. 107-139. Mühimme defterleri ve bu serideki değişim hakkında bk. Mübahat Kütükoğlu, "Mühimme Defterlerindeki Muamele Kayıtları Üzerine", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 95-112; Emel Soyer, *XVII. yy Osmanlı Divan Bürokrasisi'ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007. Divan'a ait defter serilerini birlikte inceleyen bir araştırma için bk. Bilgin Aydın, *XVI. Yüzyılda Divân-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, Ankara 2017. Tahvil defterleri ve bu defterlerden ayrılarak oluşturulan seriler hakkında bk. Bilgin Aydın, "17-19. Yüzyıl Tahvil Ahkâm Defterlerinde Alt Serilerin Ortaya Çıkışı", *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, haz. Hatice Aynur vd., İstanbul, 2014, I, s. 101-128. Tahrir defterleri için bk. *Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri I*, haz. Ömer Lütfi Barkan-Enver Meriçli, Ankara 1988, s. 1-144. Tahrir icmalleri hakkında bk. Linda Darling, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII (2014), s. 193-226; aynı müellif, "Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century-Part II, Including the Seventeenth Century", *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII (2015), s. 1-23. Defterhane'ye ait tüm defter serileri hakkında bk. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014, s. 17-43. Vilayet muhasebe defterleri hakkında bk. Feridun M. Emecen, "Mufasssaldan İcmale", *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (1996), s. 37-44. XV ve XVI. yüzyıllarda maliyenin defter serileri ve bunların kataloğu için bk. Bilgin Aydın-Rıfat Günelan, *XV-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, İstanbul 2008. Maliye ahkam defterleri için bk. Rıfat Günelan, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, İstanbul 2010. Atik şikayet defterleri için bk. Murat Tuğluca, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara 2016. Büyük ruznamçe defterleri için bk. Nejat Göyünç, "Ta'rih Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s. 1-37; Halil Sahilloğlu, "Ruznâmçe", *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan - 2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 113-139. Küçük ruznamçe defterleri için bk. Linda Darling, "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History", *Turkish Studies Association Bulletin*, XIV/1 (1990), s. 13-33. Mukataa defterleri için bk. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 7-13. Cizye ve avarız defterleri için bk. Oktay Özel, "Avarız ve Cizye Defterleri", *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 33-50. Mühimme, ruus, ahkam vb. defter serilerinden burada listelenmesi mümkün olmayan çok sayıda neşir yapılmıştır.

¹⁵ *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2018.

¹⁶ Vidove Osmanoturski Dokumenti Prinos Kim Osmanoturskata Diplomatika, Sofia 1986; "Les Notes Complémentaires Dans les Documents Financiers Ottomans des XVIIe-XVIIIe Siècles (Étude Diplomatique et Paléographique)", *Turcica*, XI (1979), s. 37-77; "Les Başdefterdar Ottomans et Leurs Signatures à Queue (XVIe-XVIIIe)", *Turcica*, XVI (1984), s. 173-189.

geniştir. Bu manada Bâb-ı Defteri'nin aksine Divan-ı Hümayun, Bâbiâlî ve Defterhâne'ye dair çok sayıda araştırma neşredilmiştir. Uzunçarşılı'nın öncü çalışmalarını takiben Halil İnalcık'ın bürokrasinin çeşitli unsurlarına¹⁷, Ahmet Mumcu'nun Divan-ı Hümayun'a¹⁸, Erhan Afyoncu'nun Defterhâne'ye¹⁹, Recep Ahışhalı'nın reisülküttablığı²⁰, Bilgin Aydın'ın XVI. yüzyıl Divan-ı Hümayun teşkilatı ve defter sistemine²¹, Muzaffer Doğan'ın sadaret kethüdalığına²², Murat Uluskan'ın çavuşbaşılık ve Divan-ı Hümayun çavuşlarına²³, Filiz Karaca'nın teşrifatçılığına²⁴ dair incelemeleri, bürokrasinin genel yapısının anlaşılmasında ciddi katkılar sağlayan eserlerin başında gelmektedir. Joel Shinder²⁵ ve Norman Itzkowitz'in²⁶ XVIII. yüzyıl kariyer yollarına dair tahlilleri, bu devrin bürokratik yapısına dair ilk genel değerlendirmeleri içermeleri bakımından kayda değerdir. Carter Findley'in Osmanlı bürokrasisinde personel ve değişim hakkındaki incelemeleri, maliye bürokrasisini ele almalarına rağmen genel yapının anlaşılmasını sağlamıştır²⁷. Ali Akyıldız'ın XIX. yüzyılda merkez bürokrasisindeki yeniden yapılanmaya dair eserleri, alanında hâlâ en önemli başvuru kaynaklarıdır²⁸.

Buraya kadar kaydedilen literatür, Başmuhasebe Kalemi'nin Osmanlı bürokrasisindeki yerine dair genel bilgileri içermektedir. Bu yüzden personel ve kalemin yapısı hakkında

¹⁷ “Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi”, çev. Kemal Aydın Akagündüz, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 7 (Ekim 1994), s. 5-26; “Devlet-i Aliyye'de 17. Yüzyılda İdarede ve Maliyede Genel Dönüşüm”, *Devlet-i Aliyye IV*, İstanbul 2016, s. 23-66; *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İstanbul 2011; “Reisülküttâb”, “Osmanlı Bürokrasisinde Aklâm ve Muâmelât”, *Osmanistik Bilimine Katkılar*, İstanbul 2021, s. 25-55; “Şikayet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 33-54; “XV. Asır Maliyesine Dâir Kaynaklar”, *Tarih Vesikaları*, I/16 (1955), s. 128-134; “Osmanlı Metrolojisine Giriş”, çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 73 (Ağustos 1991), s. 21-50.

¹⁸ *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, İstanbul 1986.

¹⁹ *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014.

²⁰ *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Reisü'l-küttâblık Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992; *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

²¹ *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, Ankara 2017.

²² *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi-Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Ankara 2016.

²³ *Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998; *Divân-ı Hümayun Çavuşları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

²⁴ *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989; *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifât Müessesesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

²⁵ *Ottoman Bureaucracy in the Second Half of the Seventeenth Century: The Central and Naval Administrations*, Doktora Tezi, Princeton University, New Jersey 1971; “Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648-1750: A New Perspective”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI/2/3 (1973), s. 217-237.

²⁶ “18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri”, *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, ed. Baki Tezcan-Karl K. Barbir, çev. Zeynep Nevin Yelçe, İstanbul 2012, s. XXIX-XLVI.

²⁷ *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babiâli (1789-1922)*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul 2019; *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2020.

²⁸ *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993; *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2015.

doğrudan arşiv vesikalarına dayalı bir inceleme gerekmiştir. Bürokratik işleyiş konusunda da aynı durum geçerli olmakla birlikte iktisat ve maliye tarihi araştırmalarının bu hususta ciddi katkıları olmuştur. Ayrıca bu tezde bürokratik yapıya odaklanıldığından iktisadî ve malî değerlendirme ve veriler için de çoğunlukla iktisat ve maliye tarihçilerinin eserleri kullanılmıştır. En sık yararlanılan maliye tarihi araştırmalarının başında bütçe neşirleri gelmektedir. Ömer Lütfi Barkan'ın öncü çalışmalarını takiben Halil Sahillioğlu, Erişah Abdurrahimoğlu, Gülfettin Çelik, Baki Çakır ve Mehmet Genç-Erol Özvar'ın bütçe neşirlerinin büronun Osmanlı malî sistemindeki yerinin anlaşılmasında ciddi katkıları olmuştur²⁹.

Ömer Lütfi Barkan'ın bütçe yayınları yanında Osmanlı iktisadî hayatı ve malî yapısına dair diğer öncü çalışmaları da kendisinden sonraki bütün literatürü şekillendirmiştir³⁰.

Ahmet Tabakoğlu'nun *Osmanlı Mali Tarihi* adlı eseri, Barkan'ın ekseriyetle XVI ve XVII. yüzyıllara odaklanan çalışmalarını tamamlayıcı bir muhtevaya sahiptir³¹. Bu yüzden XVIII. yüzyıl verileri için bu esere sıkça başvurulmuştur.

Halil Sahillioğlu'nun para tarihi ve Osmanlı maliyesinin çeşitli meselelerine dair araştırmaları hâlâ ele aldığı konularda ilk başvuru kaynaklarıdır³². Sahillioğlu'nun

²⁹ Baki Çakır, “Osmanlı Devleti’nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali”, *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 47 (2016), s. 113-145; Halil Sahillioğlu, “1524-1525 Osmanlı Bütçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası [Ord. Prof. Dr. Ömer Lütfi Barkan’a Armağan]*, XLI/1-4 (1983), 415-452; Ömer Lütfi Barkan, “H. 933-934 (M. 1527-1528) Mali Yılına ait Bir Bütçe Örneği”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XV (1953-1954), s. 251-317; “954-955 (1547-1548) Mali Yılına âit bir Osmanlı Bütçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIX/1-4 (1957-1958), s. 219- 276; “H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XIX/1-4 (1957-1958), s. 277-392; “1070-1071 (1660-1661) Tarihli Osmanlı Bütçesi ve Bir Mukayese”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII/1-4 (1955-1956), s. 304-347; “1079-1080 (1669-1670) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi ve Ek’leri”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XVII/1-4 (1955-1956), s. 225-303; Erişah Abdurrahimoğlu, *1621-1680 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988; Gülfettin Çelik, *1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989. Buraya kadar kaydedilenler dışındaki bütçelerin neşri için bk. *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, II, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006.

³⁰ Barkan'ın makalelerinin biraraya getirildiği kitaplar için bk. *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980; *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*, I, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000; *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, II, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000. Kanunnâme neşirleri için bk. XV- XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar, İstanbul 2001.

³¹ *Osmanlı Malî Tarihi*, İstanbul 2016. Tabakoğlu'nun iktisat tarihine dair diğer bazı çalışmalarında da malî verilere ve değerlendirmelere yer verilmektedir (*Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2018).

³² *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1965; *Türkiye İktisat Tarihi (Giriş-Bazı Kurum ve Kavramlar)*, İstanbul 1989; “Ruznâmçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan - 2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 113-139; “Sıvış Yılı Buhranları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXVII/1-2 (Ekim 1967-Mart 1968), s. 75-111; “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s. 1389-1406).

incelemeleri genel malî değerlendirmeleri yanında özellikle prosedüre ve teknik meselelere getirdiği izahlarla diğer maliye tarihi araştırmalarından farklı özelliklere sahiptir.

Mehmet Genç'in Osmanlı iktisadî dünya görüşü, sanayisi ve malî yapısına dair çalışmalarının bu teze önemli katkıları olmuştur³³. Özellikle malikâne sistemine dair incelemesi, prosedüründen Başmuhasebe Kalemî'nin sorumlu olduğu bu uygulamanın bürokratik ve malî yapısının anlaşılmasında ciddi kolaylık sağlamıştır³⁴.

Baki Çakır'ın *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)* adlı eseri, Başmuhasebe Kalemî'nin en önemli gelir birimlerinden olan mukataaların yapısı ve merkezî hazine için önemini etraflıca inceleyen bir çalışmadır. Bu yönüyle özellikle mukataalara dair bahislerde söz konusu araştırmadan istifade edilmiştir³⁵. Çakır'ın bütçe gelirlerine dair bir başka incelemesindeki verilerden kalemin maliyedeki konumunun anlaşılmasında yararlanılmıştır³⁶. Müellifin yüksek lisans tezi ise özellikle Başmuhasebe Kalemî'nin denetlediği gelirlere dair listelerin oluşturulmasında kolaylık sağlamıştır³⁷.

Erol Özvar'ın bütçe harcamalarını³⁸, malikâne uygulamasının ilk yıllarını³⁹ ve XVII. yüzyılda taşra maliyesindeki değişimi ele aldığı çalışmaları⁴⁰, Başmuhasebe Kalemî'nin maliye bürokrasisindeki yerinin anlaşılmasına yardımcı olan önemli araştırmalar arasındadır.

Yavuz Cezar'ın *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi* adlı eseri, maliye tarihi araştırmaları arasında kendisinden önce neredeyse hiç incelenmeyen bir döneme odaklanması bakımından farklı bir öneme sahiptir⁴¹. Osmanlı maliyesindeki değişime dair değerlendirmeleri ve derlediği veriler ile literatüre yeni bakış açıları kazandıran bu eserden de sıkça yararlanılmıştır.

³³ Mehmet Genç'in makale, tebliğ ve ansiklopedi maddelerinin biraraya getirildiği kitap için bk. *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2015.

³⁴ "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2015, s. 95-142.

³⁵ *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

³⁶ "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 167-197.

³⁷ *1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Mukataa Gelirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

³⁸ "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 197-238.

³⁹ *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2018.

⁴⁰ *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998; "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş", *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara. 4-8 Ekim 1999) Bildiriler*, III, Ankara 2002, s. 1605-1634; "XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Diyarbakır'da Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş", *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Ankara 2005, s. 93-117.

⁴¹ *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986.

Şevket Pamuk'un Osmanlı para tarihi, iktisat ve maliyesi hakkındaki incelemeleri⁴² ile Ömerül Faruk Bölükbaşı'nın Darbhane-i Amire hakkındaki araştırması⁴³ XVIII. yüzyıl malî yapısını anlamak adına başvurulmuş önemli eserlerdendir. Bu temel araştırmalar dışında XVIII. yüzyıl Osmanlı idarî yapısı, maliyesi ve iktisadî hayatına dair diğer genel çalışmalar⁴⁴ ile birlikte Başmuhasebe Kalemi'nin sorumluluğundaki gelir⁴⁵ ve gider⁴⁶ birimlerine dair çok sayıda inceleme yayınlanmıştır. Söz konusu eserlerden de ele aldıkları mali birimlerin yapı ve işleyişleri hususlarında istifade edilmiştir.

Literatürün mahiyeti büronun nasıl teşekkül ettiği, personelinin kimlerden oluştuğu, nasıl tayin edildikleri, ne şekilde terfi ettikleri, çalışma ortam ve şartları, gelirleri, görev dağılımları ve hiyerarşilerini ortaya koymak için doğrudan arşiv vesikalarına dayalı bir inceleme gerektirmiştir. Büroda hangi işlerin nasıl görüldüğü, kayıt tutma usûlleri ve bürolar arası koordinasyonu temin etme yöntemleri için de aynı durum söz konusudur. Ancak bu noktada yukarıda listelenen iktisat ve maliye tarihi araştırmalarından yararlanılmıştır. “Osmanlı Bürokrasisinde Başmuhasebe Kalemi” başlığını taşıyan bu çalışma, kaynakların ve literatürün mahiyeti dolayısıyla XVIII. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. Söz konusu

⁴² *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2017; *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2020; *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*, Ankara 2000.

⁴³ *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Amire*, İstanbul 2013.

⁴⁴ Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime'i*, İstanbul 2017; Özer Ergenç, *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir-Toplum-Devlet*, İstanbul 2012; Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII/29 (1996), s. 39-50; H. Veli Aydın, *Osmanlı Maliyesinde Modern Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması*, Ankara 2022; Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortakları Tarihi*, İstanbul 1999; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997; Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730*, Ankara 1997; Edhem Eldem, “XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Polişe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, s. 1671-1683. Osmanlı maliyesini muhasebe merkezli inceleyen bazı araştırmaların [Oktay Güvemli, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi (Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'a Kadar)*, C. II, İstanbul 1998; *Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi*, Oktay Güvemli vd., Ankara 2008; Yaşar Bülbül, *Osmanlı Devleti'nin Muhasebe Sistemi: 1300-1600*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 2000] personel ve prosedür bahislerinde genellikle mevcut literatürden yararlanıldığından bu tür çalışmaların ekseriyetle neşir kısımlarından istifade edilmiştir.

⁴⁵ Bazı önemli örnekler için bk. Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*, Princeton 1980; Charles L. Wilkins, *Forging Urban Solidarities Ottoman Aleppo 1640-1700*, Leiden 2010; H. Neşe Erim, *Osmanlı Doğu Ticareti: 18. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, İstanbul 2019; Mehmet Beşirli, “Tokad Voyvodalığı (1774-1842)”, *Belleten*, LXIX/254 (Ankara 2005), s. 161-215; İbrahim Yılmazçelik, “Mali ve İdarî Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III/3, Ankara, 2002, s. 2029-2047. Özlem Başarır, *18. Yüzyılda Malikane Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009. Yahya Koç, *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler 1700-1775*, İstanbul 2021. Günay Korkmaz Samıkıran, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*, Doktora Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2021.

⁴⁶ Bazı önemli örnekler için bk. İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992; Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, İstanbul 2011; Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara 2006; Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700-1900*, Ankara 2001; Gabor Agoston, *Barut-Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu'nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006; Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, İstanbul 2004.

sınırlandırmanın mahzurlarını gidermek adına tezin birinci bölümü büronun teşekkülüne ayrılmıştır. İkinci ve üçüncü bölümlerde sırasıyla Başmuhasabe Kalemî'nin XVIII. yüzyıldaki personel ve çalışma düzeni incelenecektir. Konu daima bürokratik yapı ve işleyişi önceleyen bir çerçevede ele alınmıştır.

1-) BAŞMUHASEBE KALEMİ'NİN TEŞEKKÜLÜ

*Padişahı, dirlik olarak hasa tasarruf eden ulu bir bey olarak düşünmemek için bir sebep yoktur. Zira padişah da geliri ile orantılı kapu kulu halkı besliyordu*⁴⁷

Halil Sahillioğlu, yukarıdaki ifadeleri çoğu zaman karmaşık bir görüntü arz eden Osmanlı malî yapısını temel bir çerçevede izah etmek için tercih etmiştir. Padişahın “ulu bir bey” gibi asker besleyebilmesi için “havass-ı hümayun” olarak adlandırılan gelirlerin toplandığı bir hazine kurulmuştu. Havass-ı hümayun dışındaki vergi gelirleri ise tımar alanları (ümera hasları ve zeametler dahil) ve vakıflara tahsis edilmişti. Bu unsurların her birinin nasıl tasarruf edileceği az veya çok ama mutlaka merkezî bürokrasinin kontrolünde belirlenirdi. Ömer Lütfi Barkan, tımar alanlarını da içermesi bakımından istisna özelliği gösteren 933-934/1527-28 yılı bütçesini neşrederken çeşitli hesaplamalar yaparak söz konusu yılda merkezî hazine gelirlerinin ülkenin toplam gelirinin %51'ine karşılık geldiğini, tımar alanlarının %37'lik bir kısmı oluşturduğunu ve vakıfların da yaklaşık %12'lik bir geliri idare ettiğini ortaya koymuştur⁴⁸.

Bu incelemeye konu olan Başmuhasabe Kalemî, merkezî hazineye ait bu %51'lik (zamanla tımar sistemi aleyhine genişleyen) gelir payının tahsil ve sarfindan sorumlu bürokratik yapının bir parçasıydı. Bu yapının başında, ne zamandan itibaren mevcut olduğu kesin olarak bilinmeyen, defterdar bulunmaktaydı. Ülke sınırları genişleyip iş yoğunluğu artınca biri Rumeli, diğeri Anadolu'dan sorumlu iki defterdara ihtiyaç duyuldu. Bu durumda Rumeli defterdarı hiyerarşinin en üstündeki isim olarak başdefterdar unvanıyla anılmaya başladı. *Fatih Kanunnâmesi*'nde yer alan “başdefterdâr cümle mâlımın nâzırı olup” ifadesi bu durumu tarif etmekteydi⁴⁹. Yine *Kanunnâme*'de yer alan; “umûr-ı âleme müte'allık ahkâm umûma vezîria'zâm buyruldu ile yazıla. Ve mâlıma müte'allık olan ahkâmı defterdârlarım buyuruldu ile yazalar. Ve şer'-i şerîf üzere da'âvî hükmünü kadiaskerlerim buyuruldu ile yazalar” ifadeleriyle de bürokratik işleyişte sorumluk alanlarının sınırları belirlenmişti⁵⁰.

⁴⁷ Halil Sahillioğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 39.

⁴⁸ “H. 933-934 (M. 1527-1528) Malî Yılına ait Bir Bütçe Örneği”, s. 308-326. Yeniden neşri için bk. *Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi-Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000, C. I, s. 620-702.

⁴⁹ *Kânûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin) [Fatih Kânûnnâmesi]*, haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul 2003, s. 5.

⁵⁰ *Kânûnnâme-i Âl-i Osman [Fatih Kânûnnâmesi]*, s. 9. Bu temel çerçevenin Osmanlı bürokrasisinin omurgasını teşkil ettiği rahatlıkla söylenebilir. Nitekim Fatih Kanunnâmesi'nden yaklaşık 300 yıl sonra kaleme alınan bir emirde; “...emvâl-i mîriyenin cibâyete ve tahsîl ve sâ'ir mevâd-ı mîriyenin ru'yet ve tanzîmine dâ'ir evâmîr-i alîyye ancak Mâlîye tarafına ihâle ve tefvîz” edildiği kaydedilirken “umûr-ı mîriyeye dâ'ir olmayup şer'”

Başdefterdar havass-ı hümayun adı verilen gelirlerin tahsil ve sarfına dair işlemleri henüz kalem halinde teşkilatlandırılmamış olan az sayıdaki kâtip kadrosu ile idare etmekteydi. *Fatih Kanunnâmesi*'nde bu kâtiplerden ruznâmecî, mukataacı, tezkireci, mukabelecî ve muhasebeciden bahsedilir⁵¹. Görevleri ile uyumlu adlandırmaları olan bu kâtipler, hizmetlerindeki bir kısım diğer kâtiplerle bürokratik işleyişi temin etmekteydiler. Ancak imparatorluk, bürokrasinin yeniden dizayn edilmesini gerektirecek şekilde büyüyor ve artan merkezî harcamalara bağlı olarak devletin malî öncelikleri farklılık gösteriyordu. Bu yüzden *Kanunnâme*'nin ardından maliye bürokrasisi pek çok kez yeniden yapılandırıldı. Bu esnada görevlilerin sayıları artarken sorumluluk alanları da şekillendi. Üstelik taşra defterdarlıklarının teşekkülüyle bu değişim imparatorluk sathına yayıldı.

Fatih Kanunnâmesi'nden sonra maliye bürokrasisinde yaşanan değişim bütçe, mevacib, ruznamçe, ruus ve inamat türü defterlerdeki verilere dayanılarak birkaç defa analiz edilmiştir⁵². Bu analizlerde defterdar sayısının önce Rumeli ve Anadolu olmak üzere ikiye, Şıkk-ı Sâni'nin teşekkülü ile üçe yükseldiği tespit edilmiştir. Personel sayısının II. Bâyezid devrinden yüzyılın ortalarına kadar devamlı arttığı, 1540 ve 1550'li yıllardaki kısa süreli düşüşün ardından yeniden artmaya başladığı görülmüştür. Bu çerçevede 1495'te 20 olan defterdarlık personelinin 1535'te 65'e kadar yükseldiği aradaki kısa süreli düşüşün ardından 1574'te yeniden 68 kişiye ulaştığı ortaya koyulmuştur⁵³. Memlûk topraklarının fethiyle Arap ve Acem Defterdarlığı'nın kurulması, taşra maliyesine dair önemli bir adım olarak değerlendirilmiş; diğer taşra defterdarlıklarının kuruluş ve gelişimi farklı çalışmalarda ele alınmıştır⁵⁴.

Merkez maliyesindeki değişimde defterdarların sorumluluk alanlarına göre emrinde çalışan ayrı ayrı mukataacı, mevkufatçı, tezkireci gibi kâtiplerin ortaya çıkması, kalemlerin teşekkülü bakımından önemli bir aşamadır. Bu noktada 974-975 (1567-68) tarihli bütçenin de

ü kânûna mütevakkıf ve menût olan ahkâm-ı şerîf dahi Dîvân-ı Hümâyûn tarafından tahrîr olunmağa mahsûs...” olduğu vurgulanmaktaydı (BOA, Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 326/16254 (21 Rebiulevvel 1180/27 Ağustos 1766). Bu satırlar, uzmanlaşma ve kurumsallaşmanın bambaşka bir boyut kazandığı, bir kısım uygulamaların tamamen ortadan kalkıp pek çok yeniliğin sisteme dahil edildiği 300 yılın ardından değişmeyen temel bir formun varlığını göstermektedir.

⁵¹ *Kânûnnâme-i Âl-i Osman [Fatih Kânûnnâmesi]*, s. 10-11.

⁵² Uzunçarşılı (*Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 325-263), Darling (*Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 73-109) ve Günalan (*Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, s. 36-100) bütçe, inamat, maaş ve kanunname metinlerinden hareketle defterdarlıktaki gelişmeleri incelemiştir.

⁵³ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 85.

⁵⁴ Özvar, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim*, s. 9-15; Bilgin Aydın-Rıfat Günalan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXX (İstanbul 2007), s. 57-73; Orhan Kılıç, “Osmanlı Eyaletlerinin Mali Yönetimi ve Maliye (Hazine/Mal) Defterdarlıkları (16-18. Yüzyıllar)”, *XVII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 15-17 Eylül 2014) Kongreye Sunulan Bildirler*, IV, s. 249-282.

yer aldığı bir mecmuada bulunan maliye personelinin görevlerinin tanımlandığı ve sorumluluk alanlarının tarif edildiği iki metin, Osmanlı bürokrasi tarihinde müstesna bir yere sahiptir⁵⁵. Defterdarlar ile hizmetlerindeki kâtipler ve bunların sorumluluk alanlarını ayrıntılı olarak içeren bu metinlerin tam da büroların oluşmaya başladığı yıllara denk gelmesi değerini bir kat daha arttırmaktadır. İlgili metinlere göre 1567’de merkez maliye bürokrasisi Rumeli, Anadolu ve Rumeli Şıkk-ı Sâni olmak üzere üç defterdarlıktan müteşekkildir. Rumeli defterdarı aynı zamanda başdefterdar olarak maliye bürokrasisinin âmiridir. İleride sorumluluk alanları bazı değişikliklerle birlikte daha belirgin hale gelecek olan kalemler teşekkül etmeye başlamıştır. Bu çerçevede defterdarların emrinde çeşitli bölge gelirlerinden sorumlu mukataacılar; hüküm ve berat müsveddelerini hazırlamakla görevli tezkireciler ile birer mevkûfatçı ve varidatçı bulunmaktadır. Tamamı başdefterdara bağlı olan Rûznâmçe-i Evvel, Rûznâmçe-i Sâni, Muhâsebeci-i Rumeli, Muhâsebeci-i Anadolu, Mukâbelecî, Mevcûdâtçı, Teşrifâtçı ve Teslimâtçı’nın diğer defterdarlıklarda karşılığı olmayan görevliler olarak hazinenin/defterdarlığın genel memurları olduğu anlaşılmaktadır.

Tablo 1.1 Defterdarlığın Bürokratik Yapısı (974/1567-1568)

Hazîne-i Âmire'de Olan Kâtipler [Başdefterdara bağlı]

Rûznâmçe-i Evvel		
Rûznâmçe-i Sâni		
Muhâsebeci-i Rumeli		
Muhâsebeci-i Anadolu		
Mukâbelecî		
Mevcûdâtçı		
Teşrifâtçı		
Teslimâtçı		
<i>Başdefterdâr</i>	<i>Anadolu Defterdârı</i>	<i>Üçüncü Defterdâr</i>
Mukâta‘acı-ı Evvel	Mukâta‘acı-ı Evvel	Mukâta‘acı-ı Evvel
Mukâta‘acı-ı Sâni	Mukâta‘acı-ı Sâni	Mukâta‘acı-ı Sâni
Mevkûfatçı	Mukâta‘acı-ı Sâlis	Mukâta‘acı-ı Sâlis
Vâridâtçı	[Haslar Mukâta‘acısı]	Mevkûfatçı
Tezkireci-i Kılâ‘	Mevkûfatçı	Vâridatî
Tezkireci-i ahkâm-ı Rumeli	Vâridâtçı	Tezkireci-i ahkâm-ı defterdâr-ı sâlis
	Tezkireci-i ahkâm-ı Anadolu	Tezkireci-i kılâ‘-ı şıkk-ı sâni

Kaynak: Barkan, “H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 318-330.

⁵⁵ Atıf Efendi Kütüphanesi 1734 numarada bulunan *Mecmua*’da yer alan bu metinler, ilk defa Uzunçarşılı tarafından kullanılmış (*Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 338-346), ardından Barkan tarafından neşredilmiştir [“H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 318-330].

“Başmuhâsebe”⁵⁶, “başmuhâsebeci”⁵⁷, “muhâsebecilik-i evvel”⁵⁸ ve “Muhasebe-i Evvel Kalemî”⁵⁹ tabirlerine XVI. yüzyılın sonlarından itibaren rastlanmaktadır⁶⁰. Literatürde Başmuhasebe Kalemî’nin 1567’deki teşkilat şemasında yer alan Rumeli Muhasebecisi’nin devamı olduğu kabul edilmektedir⁶¹. Gerçekten de Başmuhasebe Kalemî için XVII. yüzyılda “Rumeli Muhâsebesi/Muhâsebe-i Rumeli”, büronun şefi için “Rumeli Muhâsebecisi” tabirleri de kullanılmaktadır⁶². Bu bakımdan büronun Rumeli muhasebecisinin etrafında şekillendiği değerlendirmesi doğru, fakat açıklanmaya muhtaçtır. Zira 1567 tarihli metne göre Rumeli muhasebecisi adıyla kayıtlı kâtip; İstanbul ve Rumeli’de olan selatin ve vüzera evkafının, sultan imaretlerinin ve bütün cizye gelirlerinin hesaplarını “muhasebe-i atık” ile “tatbik” etmek ve şehir, Galata, arpa, matbah eminlerinin muhasebelerini görmekten sorumludur⁶³.

⁵⁶ “Başmuhâsebe’de şâkird olan Mehmed nâm kimesne...” [BOA, Kamil Kepeci Tasnifi (=KK), nr. 250 s. 27 (15 Safer 997/3 Ocak 1589)].

⁵⁷ “Ve defter emânetinden küçek defterdâr olan Köse Muştâfâ Çelebi ‘azl ve Yedi-kulle’de hâbs buyurılıp yerine Başmuhâsebeci Hasan Çelebi geçüp erbâb-ı muhâsebe kâtiblerinde silsile oldu [984/1577]” (Seyyid Lokman, *Zübdetü’t-tevârih Osmanlı Tarihi (1299-1595)*, haz. İbrahim Pazan, İstanbul 2022, s. 431). “Ve Nevruz-ı sulâtâniden sonra Cum’a günü [25 Mart 1583] Nişâncı Muhyî Beg ile Anadolu defterdârlığından bi’l-fi’l Mısır defterdârı olan Sinân Efendi’nün mâbeynlerinde vâkı’ olan Keçe akçası tefâvütünü nîzâ’ı görölmesine Mîrâlhûrbaşı Mehmed Ağa mübâsereti ile evvelâ vezîr-i a’zam hazretlerinin huzûr-ı şerîflerinde ba’dehû vüzera-yı izâmdan Mesîh Paşa ve İbrâhîm Paşa dahi başka başka teftîş idüp göröldükden sonra Başmuhâsebeci Hâcî Ahmed Çelebi ‘azl ve hâbs kılınup yeri Baştezkiyecî Mehmed Çelebi’ye virilüp silsile oldu” (Zübdetü’t-tevârih, s. 431).

⁵⁸ “Muhâsebecilik-i evvel hâlâ Burusa mukâta’acısı olan Mustafa’ya virilmek buyruldu” [BOA, Sadaret Defterleri (=A.d), nr. 2934, s. 80 (16 Safer 1002/11 Kasım 1593)].

⁵⁹ “Tahvilât-ı mezkûrîn tâbi’-i kalem-i muhâsebe-i evvel” [BOA, MAD, nr. 2739, s. 117 (15 Muharrem 1002/11 Ekim 1593)].

⁶⁰ Osmanlı İmparatorluğu’nda bürokratik yapılara belirgin sınırları olan başlangıç ve bitişler tayin etmek güçtür. Bir kâtip tarafından tutulan bir defterin başka bir kâtibin sorumluluğuna verilmesi seviyesindeki fiilî bir tasarrufun teamüle dönüşmesi, hukukî zemine kavuşması, hele hele tam anlamıyla bürokratik bir yapı oluşturmaları kesin kronolojiler üzerinden izlemek çoğu zaman mümkün değildir. Bürokrasi araştırmalarında iddialı tarih saptama girişimlerinden kaçınılması veya daima bir ihtiyat kaydının düşülmesi bu zorlukla doğrudan ilgilidir. Bu yüzden herhangi bir bürokratik yapıya dair öncelikle değişimin mahiyetini tespit etmeye çalışmak makul bir yöntem olarak tercih edilmektedir.

⁶¹ Emecen, “Başmuhasebe Kalemî”, s. 133-134.

⁶² “Defter-i tahvilât-ı hîzâne-i âmire emmerahallâhu te’âlâ ilâ yevmi’l-âhire der-zamân hazret Hüseyin Efendi Muhâsebe-i Rumili el-vâkı’ fî 3 Rebiulahir sene 1029 [8 Mart 1620] ve be-kalem-i İbrahim Efendi Halife-i Muhâsebe-i Evvel” (BOA, Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 5418, s. 4) “Defter-i edâ-i tezkire tâbi’-i Muhâsebe-i Rumili der-zamân-ı Yahya Efendi Muhâsebe-i Evvel” [MAD, nr. 1751, s. 1 (1 Muharrem 1033/25 Ekim 1623)].

⁶³ “Ve umûmen cizyeden hâsıl olan emvalin defterini haraççılar getirüp muhâsebeye virürler. Muhâsebeci dahi kendü şâkirdlerine ve erbâb-ı kalemin bazı şâkirdlerine virüp erkâmını görüp muhâsebe-i atık ile tatbik idüp zîr ü bâlâ göröldükden sonra muhâsebeci tahvil idüp sûret-i tahvili rûznâmeye gönderüp bermûceb-i tahvil akçe Hîzâne-i Âmire’ye alınıp ol tahvil girü muhâsebeciye gelüp muhâsebeci dahi cümle cüz’ü fihrist idüp sene tamam oldukda muhâsebeyi ol aradan okur. İstanbul’da ve Rumeli’nde olan tevliyet-i selâtin-i izâm ve vüzera muhâsebelerin ve külliyyen cizye defterlerin haraççılar getirüp muhâsebeciye virüp anlar dahi şâkirdlerine ve erbâb-ı kalemin şâkirdlerine virüp erkâmın dökdürüp muhâsebe-i atık ve tatbik idüp zîr ü bâlâ göröldükden sonra tahvil idüp sûret-i tahvili rûznâmecilere virürler. Ve şehir ve Galata ve arpa ve matbah emînlerinin muhâsebelerin kendü şâkirdlerine gördürüp ve muhâsebe-i atık ile tatbik ba’de’t-tatbik ol muhâsebeci defterdâr efendilere virüp anlar dahi vüzera-i izâma okuyup anlar dahi terakkî ve azil icâb idenleri pâdişâh-ı âlempenâh hazretlerine okurlar” (Barkan, “H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 316).

Yani adıyla uyumlu bir görev yaparak muhasebe kontrolü sağlamaktadır. Oysa XVII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi aynı zamanda bir gelir bürosuna dönüşmüş haldedir. Bu çerçevede muhtemelen XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Diyarbakır, Karaman, Sivas, Erzurum, Halep, Şam ve Trablusşam hazinelerinin merkezî kayıtlarını tutmaya başlamıştır⁶⁴. Bu teknik olarak muhasebe bürosunun aynı zamanda bir mukataa bürosuna dönüşmesi veya onu da içermesi anlamına gelmektedir. Başmuhasebe Kalemi, mukataa kayıtlarından sorumlu olduğu bölgelerin cizye hesaplarını da tutmaktadır. Ancak XVII. yüzyılda daha önce Rumeli muhasebecisinin tamamından sorumlu olduğu cizye gelirlerinin önemli bir kısmı için “Cizye Muhasebesi” adıyla müstakil bir başka büro kurulmuştur⁶⁵. Ayrıca Rumeli muhasebecisinin vakıflara dair tuttuğu defterler, 29 Nisan-8 Mayıs 1596’da Darüssaade Ağası Osman Ağa’nın kararıyla Rumeli muhâsebecisi şâkirdi Mehmed’in sorumluluğuna verilerek ayrı bir muhasebeciliğe dönüştürülmüştür⁶⁶.

Başmuhasebe Kalemi’ne bağlanan gelirlere dair kayıtları daha önce kimlerin tuttuğu, değişimin mahiyeti açısından önemlidir. 974/1567-68 yılında Anadolu defterdarına bağlı mukataacı-ı sâlisin; Rum, Erzurum, Karaman, Saruhan, Trabzon, Rodos, İstanköy ve Kefe’deki mukataalardan sorumlu olduğu kayıtlıdır. Bu durumda Başmuhasebe Kalemi’ne bağlanan gelir birimlerinden Rum, Erzurum, Karaman ve Trabzon bölgesi gelirleri bu mukataacının sorumluluğundan aktarılmıştır. Ancak bu transferin kesin tarihi tespit edilememektedir. Daha ciddi bir problem ise Halep, Trablusşam, Diyarbakır ve Şam bölgesi gelirlerine dairdir. Zira 1567’de merkezî bürokraside bu gelir birimlerinden mesul bir kâtip tanımlanmamıştır. Daha önce “Muhâsebe-i Arab, Mukāta‘a-i Arab ve Tezkire-i Arab” unvanlı kâtipler bütçe ve mevacic defterlerinde merkez bürokratları arasında zikredilmiş, fakat 943/1536-37 tarihinden sonra bölgeye ait malî kadrolar merkezî bütçe ve mevacic türü defterlerde yer almamıştır⁶⁷. Zaten yüzyılın ortalarından itibaren Arap Defterdarlığı Halep,

⁶⁴ “Defter-i ahkâm ve ba‘zı kuyûd-ı iltizâm-ı cânib-i Karaman, Sivas, Diyarbakır ve Erzurum ve Halep ve Şam ve Trablusşam ve gayrihu an-vâcib-i sene 1010 [1601-1602] tâbi‘-i Muhâsebe-i Evvel” (BOA, Bâb-ı Defterî Evamir-i Maliye Defterleri (=D.EVM.d), nr. 26278G, s. 1).

⁶⁵ Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 96, 101.

⁶⁶ “...ve Dârüssâ‘âde kapusunda nezâret-i evkâf-ı Medîne-i münevvere ile hidmet iden Dârüssâ‘âde ağaları makamına gelen Osman Ağa cümle selâtin-i izâm, vüzerâ-i kirâm evkafından nâzır oldukları defâtiri Rumili muhâsebecisinden ve Anatoli muhâsebecisinden ve harâc muhâsebecisinden ve evkaf muhâsebecisinden ve Haremeyn-i şerîfeyn mukata‘asından kaldırup cümlesini Rumili muhâsebesinde şâkird olan Hacı Mehmed nâm kimesneye bir muhâsebecilik tevcîh eylediler. Her muhâsebeden bu denli defter ayrılıp ta‘yîn buyuruldu. Fî-evâil-i şehri-i Ramazânü’l-mübârek, sene erba‘a ve elf...” (Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (971-1003/1563-1595), II, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 594).

⁶⁷ Günelan, *Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, s. 51-54, 71-72.

Diyarbakır, Şam, Erzurum ve Trablusşam olarak beş eyalet defterdarlığına ayrılmıştır⁶⁸. Nedeni açık olmamakla birlikte bu defterdarlıklardan Halep, Diyarbakır, Şam ve Trablusşam için bir süreliğine merkezde sorumlu memurlara gerek duyulmamıştır. Muhtemelen XVI. yüzyıl sonlarından itibaren ise eski Arap Defterdarlığı bölgesi gelirlerinin merkezî kayıtlarının Başmuhasebe Kalemi tarafından tutulmasına karar verilmiştir⁶⁹. Bütün bu tasarruflar kalemin önceki devirlerde farklı memur ve birimlerce görülen çeşitli işlerin zamanla bir büro çatısı altında toplanmasıyla oluşturulduğunu göstermektedir. Başka bir deyişle Başmuhasebe Kalemi, Rumeli muhasebecisinin etrafında fakat görev alanlarında ciddi değişiklikler yapılmak suretiyle teşekkül etmiştir.

Başmuhasebe Kalemi aynı zamanda bir gelir bürosuna dönüştüğünde sorumluluğundaki birimler Halep, Karaman, Rum, Trablusşam, Şam, Erzurum, Diyarbakır, Bağdat ve Bosna hazineleri, aynı bölgelerdeki müteferrik mukataalar ve bir kısım cizye gelirleri ile İstanbul beytûlmali ve berat resimlerinden müteşekkildi⁷⁰. Yani coğrafi olarak Samsun'dan Akdeniz'e kadar çizilecek bir hattın doğusundaki gelir birimleri ile İstanbul'daki birkaç mukataa ve Bosna hazinesi hesaplarından sorumluydu. Bu gelir birimlerinin sayısı XVIII. yüzyıl sonlarına kadar devamlı arttığı gibi coğrafi olarak da sürekli genişledi⁷¹. Nitekim 1102/1690-91'de 108 olan gelir birimi sayısı; 1125/1713'te 277'ye, 1181/1768-69'da 649'a yükseldi⁷². Bu sayısal artış, XVII. ortalarında devlete ait mukataa gelirlerinin 1/3'ünden sorumlu olan Başmuhasebe Kalemi'ni XVIII. yüzyıl sonlarına doğru mukataa gelirlerinin yarısının kayıtlarını tutan bir büro haline getirdi⁷³. Coğrafi olarak ise 1181/1768-69'da Şam, Trablusşam, Sayda ve Beyrut, Halep, Azaz, Rakka, Ayntab, Malatya, Kars, Maraş, Diyarbakır, Musul, Şehrizar, Bağdat, Erzurum, Karahisar-ı Şarkî, Sivas, Amasya, Çorum, Bozok, Canik, Divriği, Arabgir, Kütahya, Bolu, Kastamonu, Ankara, Kengiri, Hüdavendigar, Aydın, Saruhan, Menteşe, Biga, Karesi, Teke, Hamid, Sığla, Kocaili, Konya, Niğde, Kayseri, Kırşehir, Akşehir, Aksaray, Yenişehir, Adana, Tarsus, İçil, Sis, Trabzon, Çıldır, İstanbul, Kırkkilise, Çirmen, Vize, Gelibolu, Paşa, Niğbolu, Silistre, Bosna, Semendire, İskenderiye, İlbasan, Tırhala, Ohri, Üsküb, Köstendil, Yanya, Selanik, Eğriboz, Karlili, İnebahtı, Mora,

⁶⁸ Bilgin Aydın-Rıfat Günelan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi", s. 64-66.

⁶⁹ Darling, Başmuhasebe Kalemi'ne bağlanan Arap bölgesi gelirlerinin daha önce "mukataa-i Arab" unvanlı kâtibin sorumluluğunda olduğunu zikreder (*Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 103). Fakat aktarım tarihine dair bir değerlendirmede bulunmaz.

⁷⁰ BOA, MAD, nr. 551 (1050/1640 yılı kuyud-ı mukataat defteri).

⁷¹ Farklı tarihlerde Başmuhasebe Kalemi'nin denetimindeki gelirlere dair listeler ekler kısmında yer almaktadır.

⁷² Baki Çakır, *1690-1748 Merkezi Hazine Mukataa Gelirleri*, s. 14; BOA, MAD, nr. 3120.

⁷³ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 88.

Girid, Sakız, Midilli, Kıbrıs, Limni, Hotin ve Belgrad eyalet ve sancaklarında gelirleri bulunan bir kalem halini alarak imparatorluğun her bölgesine yayıldı⁷⁴. Bu sayısal artış ve coğrafi genişleme, merkezî hazinenin nakit ihtiyacına bağlı olarak tımar ve has alanlarının mukataalaştırılması, mukataa demetlerinin parçalara ayrılması, yeni gelir birimlerinin ortaya çıkışı gibi etkenlere bağlıydı⁷⁵.

XVII. yüzyılın ortalarından itibaren daha önce eyalet ve gelir merkezli hazırlanan yıl sonu hesap özetleri bürolara göre düzenlenmeye başlamıştır. Bu çerçevede önceki örneklerden farklı olarak 1063/1653 yılına ait hesap özeti kalemlere göre oluşturulmuştur⁷⁶. Söz konusu uygulama, genellikle kurumsallaşma ve merkezîleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir⁷⁷. Bu gelişmenin Başmuhasebe Kalemi için önemi ise bu tarihten sonraki bütçelerin kalemin merkezî hazine gelir-giderleri içerisindeki yerini tespit etmeye imkân sağlayan bir yapıya kavuşmasıdır.

Tablo 1.2 Başmuhasebe Kalemi'nin Denetlediği Gelirlerin Toplam Bütçe Gelirlerine Oranı (XVII-XVIII. Yüzyıllar)			
Yıl	Miktar (Akçe)	Oran (%)	Toplam Bütçe (Akçe)
1063/1652-1653	121.549.910	23.50	517.271.470
1064/1653-1654	103.858.737	18.59	558.541.856
1072/1661-1662	132.344.666	22.01	601.270.828
1077/1666-1667	134.225.190	24.25	553.429.239
1079/1669-1670	143.099.180	23.36	612.528.960
1103/1691-1692	272.734.338	24.74	1.102.337.089
1104/1692-1693	217.512.585	20.39	1.066.534.224
1106/1694-1695	225.348.937	20.07	1.123.070.025
1108/1696-1697	218.160.888	19.99	1.091.310.747
1110/1698-1699	240.381.021	19.20	1.252.004.397
1112/1700-1701	215.765.056	17.50	1.232.787.944
1113/1701-1702	223.129.373	18.87	1.182.327.378
1114/1702-1703	235.096.903	19.47	1.207.516.186
1116/1704-1705	277.476.810	21.06	1.317.247.770
1118/1706-1707	269.310.828	21.54	1.250.557.856
1122/1710-1711	290.286.738	21.33	1.361.091.157,5
1147/1734-1735	316.899.053	22.88	1.385.156.479
1160/1747-1748	467.187.960	28.28	1.652.123.440

⁷⁴ 1181/1768-69 yılı gelir birimleri için bk. BOA, MAD, nr. 3120; nr. 10211.

⁷⁵ Tımar ve has alanlarının mukataalaştırılması hakkında bk. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 34-52. Malî bürokratik merkezîleşmenin Başmuhasebe Kalemi gelir sayısındaki artışa etkisi hakkında bk. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 87-89.

⁷⁶ Erişah Abdurrahimoğlu, *1621-1680 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, s. 34-38.

⁷⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 250-251.

1175/1761-1762	480.439.920	27.54	1.744.792.620
1199/1784-1784	574.880.220	32.35	1.777.159.980
1200/1785-1786	543.342.900	30.97	1.754.487.600

Kaynak: Baki Çakır, “Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri”, s. 180-183.

Tablo 1.2, XVII. yüzyıl ortalarından itibaren bütçe gelirlerinin %18’i ile %32’sinin kayıtlarından Başmuhasabe Kalemi’nin sorumlu olduğunu göstermektedir. Üstelik bu oranlar, hesap özeti standartları açısından anlamlıdır. Bürokratik işleyiş bakımından Başmuhasabe Kalemi’nin yapısı, diğer büroların sorumluluğundaki gelirlere dair de işlemler yürütecek şekildedir ki bu bahis ileride ele alınacaktır. Bu haliyle ortaya çıkan tablo, merkezî hazine gelirlerinin yaklaşık 1/5’i ile 1/3’ünden mesul büyük bir gelir bürosu olduğu gerçeğidir.

Başmuhasabe Kalemi’nin sorumluluğundaki gelirlere dair ilk ciddi reform, XVII. yüzyılın ortalarında gerçekleştirildi. Bu yıllarda Başmuhasabe Kalemi’ne bağlı Tokad, Erzurum, Halep, Diyarbakır, Şam ve Karaman defterdarlıklarında personelin maaş giderleri merkeze para akışını oldukça azaltan bir seviyeye yükselmişti. Maaş yükü, merkezî hazinenin nakit ihtiyacındaki artış ve taşradaki harcamaları kontroldeki güçlkle birleşince yeni bir düzenleme kaçınılmaz hale geldi. Bu kapsamda Diyarbakır (1653) ve Tokat’ta (1659) defterdarlıklar voyvodalığa, Halep’te muhassıllığa dönüştürüldü. Takip eden yıllarda da Şam dışındaki gelir birimlerinin hemen hemen tamamı iltizama konu olmaya başladı. Hazine defterdarlıklarının özelleştirilmesi anlamına gelen bu düzenlemeler, taşra malî yapısındaki değişimin göstergesi olduğu gibi Başmuhasabe Kalemi’nin bu gelir bölgelerinin prosedüründe eskiye nazaran daha etkin olması anlamına da geliyordu⁷⁸.

Başmuhasabe Kalemi’ne bağlı gelirlere dair ikinci önemli reform, 17 Şubat 1691’de hayata geçirildi. Köprülüzâde Mustafa Paşa’nın öncülüğünde yapılan bir düzenleme ile çeşitli bürolara dağılmış haldeki cizye gelirleri Cizye Muhasebesi Kalemi altında toplandı⁷⁹. Bu karar, XVI. yüzyılda bütün cizye gelirlerinin muhasebelerini kontrol etmekten sorumlu Rumeli muhasebecisinin etrafında teşekkül eden Başmuhasabe Kalemi’ni hemen hemen hiç cizye geliri kaydı tutmayan bir büroya dönüştürdü. Ayrıca kalemin denetlediği gelir oranı da

⁷⁸ Defterdarlıkların özelleştirilmesi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Erol Özvar, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim*, s. 35-46; aynı müellif, “Diyarbakır’da Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş”, s. 93-117.

⁷⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 350-353. “...cizye-güzâr olan keferenin bi'l-cümle cizye defterleri asl cizye kalemi olan Harâc Muhâsebesi Kalemi’ne ilhâk olunup cümlesi bir aklâm olmak münâsibdür” deyü fermân buyurmuşlar. Çün ki cümle Cizye Defterleri bir kalemde derc olunmak fermân buyuruldu, Başmuhâsebe Kalemi’nde olan gerek vilâyet-i Erzurum ve gerek Tokat cizyeleri ve cezîrelerden Cezîre-i Sakız ve Cezîre-i Kıbrıs cizyelerinin Cizye Defterleri Başmuhâsebe Kalemi’nden ref’ olunup asl Cizye Kalemi’ne zamm ü ilhâk olundu” (Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı’ât-ı Rûzmerre*, II, haz. Recep Ahışalı, Ankara 2017, s. 158-159).

düştü. Reform öncesinde merkezî hazinenin en büyük gelir bürosu olan Başmuhasebe Kalemî, bu düzenleme sonrası önceliği Cizye Muhasebesi'ne bırakmak durumunda kalarak ikinci en büyük gelir bürosu haline geldi.

Tablo 1.3 Maliye Bürolarının Denetledikleri Gelirlerin Bütçe Toplamına Oranları (XVIII. Yüzyıl) (Akçe)								
Kalemler								
	Başmuhâsebe		Cizye Muhâsebesi		Mevkûfât Kalemî		Ma'den Mukâta'ası	
Yıllar	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>
1103/1691-2	232.734.333	25.8	193.761.431	21.5	186.089.213	20.1	85.901.920	9.5
1104/1692-3	217.512.585	21.7	307.703.610	30.8	188.140.380	18.8	86.666.690	8.6
1105/1693-4	229.170.585	24.5	236.485.710	25.2	187.852.035	20.1	83.879.915	8.9
1106/1694-5	225.348.937	21.7	342.530.370	33.1	179.225.760	17.3	85.838.925	8.3
1108/1696-7	218.160.888	21.1	343.432.520	33.2	177.415.140	17.1	92.565.354	9
1110/1693-9	240.381.021	19.1	501.278.103	40.0	181.093.115	14.4	125.709.068	9.9
1112/1700-1	294.596.039	22.6	480.796.600	36.8	175.774.300	13.4	119.383.392	9.1
1113/1701-2	223.129.373	18.8	491.926.734	41.6	141.597.720	11.9	118.598.763	10.0
1114/1702-3	238.240.073	23.2	500.522.334	41.2	141.115.650	11.5	118.846.963	9.7
1116/1704-5	273.134.336	22.9	500.993.434	41.9	138.403.305	11.03	128.955.658	10.7
1118/1706-7	269.310.828	21.5	503.823.234	40.3	137.684.475	11.0	126.340.328	10.3
1112/1710-1	290.286.738	22.3	517.099.974	39.7	147.712.920	11.3	123.774.845	9.5
1147/1734-5	316.399.053	23.5	542.434.00	40.2	134.165.820	9.9	144.510.424	10.6
1161/1748	638.049.340	38.2	630.563.66	38.2	156.554.5801	9.4	55.548.218	3.3
	Haslar Mukâta'ası		Mukâta'a-i Evvel		Haremeyn Muhâsebesi		Haremeyn Mukâta'ası	
Yıllar	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>
1103/1691-2	64.895.285	7.2	30.090.620	3.3	25.505.707	2.8	19.186.423	2.1
1104/1692-3	73.901.630	7.4	30.548.783	3.01	12.204.547	1.2	18.622.542	1.8
1105/1693-4	75.999.626	8.1	30.708.783	3.3	12.100.267	1.2	18.985.623	2.0
1106/1694-5	85.161.938	8.2	27.013.803	2.6	10.537.547	1.06	19.739.883	1.9
1108/1696-7	90.430.567	8.7	24.315.903	2.3	6.529.547	0.6	17.282.357	1.6
1110/1693-9	87.235.098	6.9	25.370.902	1.9	9.759.827	0.7	17.581.939	1.3
1112/1700-1	120.875.538	9.2	23.060.874	1.7	6.780.877	0.5	19.969.066	1.5
1113/1701-2	115.525.056	9.7	15.788.795	1.3	5.703.907	0.4	18.640.450	1.5
1114/1702-3	118.298.990	9.7	20.173.695	1.6	7.110.887	0.5	18.281.230	1.4
1116/1704-5	55.662.753	4.6	16.154.526	1.3	6.130.057	0.5	18.659.950	1.5
1118/1706-7	113.077.124	9.04	17.080.706	1.3	8.412.710	0.6	18.955.790	1.5
1112/1710-1	113.374.990	8.6	20.865.330	1.5	3.252.902	0.6	19.476.276	1.4
1147/1734-5	61.483.140	4.5	23.795.623	2.1	20.066.280	1.4	25.905.424	1.9
1161/1748	72.930.435	4.4	16.617.573	0.9	19.655.900	1.15	9.896.460	0.6
	Kefe Mukâta'ası		Anadolu Muhâsebesi		Ağnâm Mukâta'ası		Piskopos Mukâta'ası	
Yıllar	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>	<i>Miktar</i>	<i>(%)</i>
1103/1691-2	8.816.337	0.9	212.000	0.02	9.905.325	1.1	649.996	0.06

1104/1692-3	7.568.663	0.7	200.000	0.02	11.402.964	1.1	649.996	0.06
1105/1693-4	7.797.130	0.8	200.000	0.02	11.800.141	1.2	649.996	0.06
1106/1694-5	8.739.172	0.8	200.000	0.01	11.285.481	1.06	649.996	0.06
1108/1696-7	9.427.505	0.8	200.000	0.01	10.336.972	0.9	649.996	0.06
1110/1693-9	10.089.958	0.8	200.000	0.01	9.948.412	0.7	649.996	0.05
1112/1700-1	8.410.053	0.6	2.460.000	0.10	10.304.034	0.7	649.996	0.04
1113/1701-2	7.576.389	0.6	283.998	0.02	10.532.846	0.8	649.996	0.05
1114/1702-3	8.476.389	0.6	283.998	0.02	10.528.868	0.9	649.996	0.05
1116/1704-5	8.326.385	0.6	283.993	0.02	10.662.790	0.9	649.996	0.05
1118/1706-7	8.160.813	0.6	200.000	0.01	10.139.658	0.81	649.996	0.05
1112/1710-1	8.574.385	0.6	3.000.000	0.23	16.832.550	1.2	649.996	0.04
1147/1734-5			103.000	0.007	11.949.246	0.8	2.650.000	0.15
1161/1748			103.000	0.006	13.952.160	0.8	2.680.000	0.12
	Bursa Mukāta'ası		İstanbul Mukāta'ası		Avlonya-Eğriboz Mukāta'ası			
Yıllar	Miktar	(%)	Miktar	(%)	Miktar	(%)		
1103/1691-2	13.821.835	1.5	15.038.530	1.6	12.090.576	1.3		
1104/1692-3	14.042.132	1.4	16.041.560	1.6	11.678.777	1.1		
1105/1693-4	11.225.991	1.1	15.245.500	1.6	11.946.198	1.2		
1106/1694-5	11.576.587	1.1	15.067.150	1.4	11.700.182	1.2		
1108/1696-7	13.829.437	1.3	15.103.226	1.4	11.718.782	1.1		
1110/1693-9	15.636.935	1.2	15.086.235	1.1	11.988.788	0.9		
1112/1700-1	14.289.602	1.07	15.168.558	1.1	11.922.148	0.9		
1113/1701-2	13.046.903	1.0	9.868.000	0.8	9.458.448	0.7		
1114/1702-3	13.456.903	1.06	9.968.000	0.8	9.940.615	0.8		
1116/1704-5	14.091.721	1.11	9.767.341	0.75	9.947.277	0.8		
1118/1706-7	14.028.041	1.1	9.943.900	0.79	9.750.253	0.7		
1122/1710-1	11.669.716	0.8	9.149.513	0.7	12.047.090	0.9		
1147/1734-5	26.095.605	1.9	22.021.912	1.6	10.689.192	0.9		
1161/1748	25.002.650	1.5	20.671.681	1.2				

Kaynak: Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, s. 251-253.

Tablo 1.3, bütçe verilerine göre Başmuhasebe Kalemi'nin gelir büroları arasındaki yerini göstermektedir. Listede ilk üç sırayı alan Cizye Muhasebesi, Başmuhasebe ve Mevkufat kalemleri sırasıyla cizye, mukataa ve avarız olmak üzere devletin üç büyük gelir türünden sorumludur. Diğer kalemlerin hemen hemen tamamı mukataa bürosu olup Başmuhasebe Kalemi'nin sorumluluğunda olmayan gelirlerin kayıtlarını tutmaktadırlar⁸⁰. Tablo, bu çalışmada da zaman zaman kullanılan “küçük kalem”, “büyük kalem” gibi nitelendirmelerin temelinde yatan gerekçeyi de yansıtmaktadır. Zira bütçe verilerine göre Başmuhasebe, Cizye Muhasebesi, Mevkufat, Maden ve Haslar Mukataası büroları toplamda

⁸⁰ Gelir büroları ve sorumluluk alanlarına dair ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, s. 250-270. Büroların mukataa gelirleri hakkında bk. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 84-111.

ortalama %90'ın üzerinde gelirden sorumludur. Dolayısıyla bu kalemler dışındaki gelir bürolarının bürokratik fonksiyonları sınırlı “küçük” kalemler olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Osmanlı iktisat ve maliye tarihi için önemli bir kırılma noktası teşkil eden malikâne sistemi de XVII. yüzyılda hayata geçirilmişti. 10 Ocak 1695 tarihli fermanla uygulanmaya başlayan bu usulde mültezimler mukataaları kayd-ı hayat şartı ile üzerlerine almaktaydı⁸¹. Temelde bir vergi tahsil yöntemi ile bir tür iç borçlanmayı birleştiren bu pratiğin Başmuhasebe Kalemi açısından Osmanlı iktisat ve maliye tarihindeki yeri ve önemi dışında bir anlamı vardı. Zira sistemin bürokratik altyapısı Başmuhasebe Kalemi bünyesinde oluşturulmuştu. Bu çerçevede “malikâne halifesi” adıyla bir uzman kâtip malikâne mukataaların kayıtlarından sorumlu tutuldu. Üstelik bir gelir birimi hangi büroya bağlı olursa olsun malikâne mukataaya dönüştürüldüğünde prosedürün bir kısmı Başmuhasebe Kalemi'nin sorumluluk alanına girecek şekilde tasarlandı. 12 Ocak 1697 tarihli bir fermanla has statüsündeki gelirlerin de malikâne olarak satışına karar verilmesi, mukataalaşmanın hızlanmasına ve malikâne sisteminin yaygınlaşmasına neden oldu⁸². Bu gelişmeler malikânenin emanet ve iltizâm yöntemleri aleyhine daima genişlemesiyle birleşince Başmuhasebe Kalemi'nin maliye bürokrasisindeki önemini oldukça arttıran bir etki yarattı. Ayrıca pek çok yeni defter serisinin ortaya çıkmasını da sağladı.

Başmuhasebe Kalemi'nin hesaplarından mesul olduğu gider birimleri, Rumeli muhasebecisinden Başmuhasebe Kalemi'ne dönüşüm esnasında değişmeyen tek sorumluluk alanıydı. Zira XVI. yüzyılda Rumeli muhasebecisi şehir, Galata, arpa, matbah gibi birimlerde devlet adına iş gören emin statüsündeki kimselerin hesaplarını kontrol etmekteydi⁸³. Bu görev, Başmuhasebe Kalemi'nin teşekkülünden sonra da genişleyerek devam etti. Bu çerçevede yıl sonu hesap özetlerinde teslimat başlığı altında kaydedilen ve XVIII. yüzyılda bütçe harcamalarının ortalama %15'ini teşkil eden Matbah, Arpa, Tersane, Peksimet, Nüzul eminleri ile Baruthane ve Tophane nazırları, İstanbul ağası, odun emini ve hassa kasapbaşı hesapları Başmuhasebe Kalemi'nde görülmekteydi. XVIII. yüzyılda bütçe harcamalarının yaklaşık %10'unu teşkil eden hac giderleri, fodula, çuka-astar-zemistanî, kaftan-hilat masrafları gibi “ihracat” başlığı altında kaydedilen giderlerin muhasebelerinden de

⁸¹ Malikâne sisteminin esasları ilk defa Mehmet Genç tarafından ortaya koyulmuştur (“Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, s. 95-142).

⁸² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 42. Bu kararın idarî yapıdaki etkisi için ayrıca bk. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 1-3, 34-36 vd.

⁸³ “...Ve şehir ve Galata ve arpa ve matbah emînlerinin muhâsebelerinin kendü şâkirdlerine gördürüp ve muhâsebe-i atik ile tatbik ba'de't-tatbik ol muhâsebeyi hıfz iderler...” (Barkan, “H. 974-975 (M. 1567-1568) Malî Yılına Ait Bir Osmanlı Bütçesi”, s. 316).

Başmuhasebe Kalemi mesuldü⁸⁴. Ayrıca Cebehâne kayıtları, Belgrad ve Niş kaleleri ile civarlarındaki bazı kale ve palankaların yerli neferlerinin maaşları, Van kalesi yerli neferlerinin maaşları, Şam yeniçerilerinin maaşları, Girit yerli neferlerinin maaş ve tayinatları, Adilcevaz, Ayasluğ, Hartus, Erbil, Batum, Kekeva, Lüle, Kerkük, Anakara, Ahıska, Argos, Nahcivan, Erzurum, Musul ve civar kalelerin maaşları da Başmuhasebe Kalemi'nin sorumluluğundaydı⁸⁵.

“Başmuhasebe Kalemi’ne bağlı gider birimleri” ifadesi, kurumların hazineyle ilişkisi bakımından bir bağlılığa işaret etmektedir. Çünkü bu kurumlar esasen pek çok bürokratik yapının koordinasyonunu gerektiren karmaşık bir prosedürle idare edilmektedir. Başmuhasebe Kalemi’nin bu noktadaki sorumluluğu malî işleyişle ilgilidir. Başmuhasebe Kalemi’ne bağlı gider birimleri için yapılacak alım-satımlar, bunlar için sermaye temini, malî yapılarına dair düzenlemeler ve hesaplar “kuyud-ı mühimmat” adı verilen defter serisi üzerinden takip edilmekteydi. Bu nedenle aşağıda farklı tarihlere ait defter içerikleri üzerinden Başmuhasebe Kalemi’nin gider birimlerine dair sorumluluklarının nasıl şekillendiği ele alınacaktır.

Tablo 1.4 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemi’ne Bağlı Birimler (1652-1655)				
Sayı	Birim	Yıl		
		1063/1652-53	1064/1653-54	1065/1654-55
1	Kuyûd-ı tezâkir-i edâ	s. 6-12	s. 126-129	s. 4-6
2	Kuyûd-ı tezâkir-i hazîne	s. 16-18	s. 134-136	s. 12-14
3	Kuyûd-ı ba’zı tahvîlât-ı müteferrik	s. 28-31	s. 160-162	s. 38-40
4	Kuyûd-ı tezâkir-i mübâyâ’ât	s. 38-52	s. 140-153	s. 20-32
5	Emânet-i rûsûm-ı dîvân-ı âlî	s. 62-64	s. 164-168	s. 41-51
6	Emânet-i beytûlmâl-ı mahrûse-i İstanbul	s. 67-70	s. 173-174	s. 56-64
7	Emânet-i rûsûm-ı mâliye	s. 74	s. 169-170	s. 52
8	Emânet-i kağıd-ı enderûn	x	s. 171	x
9	Nezâret-i darbhâne-i âmire	s. 80	s. 178	s. 66, 126
10	Mühimmât-ı matbah-ı âmire	s. 84	s. 180	s. 68
11	Harc-ı hâssa-i mahrûse-i İstanbul	s. 88	s. 182	s. 72
12	Mühimmât-ı ıstabl-ı âmire	s. 92	s. 184	s. 74
13	Mühimmât-ı cebehâne-i âmire	s. 96	s. 185	s. 76
14	Mühimmât-ı tophâne-i âmire	s. 98	s. 186	s. 78-79, 99
15	Mühimmât-ı tersâne-i âmire	s. 102-103	s. 187	s. 82-83, 89
16	Ağalık-ı İstanbul	s. 106-107	s. 189	s. 86, 110-111
17	Kuyûd-ı mühimmât-ı sefer-i hümayûn	s. 110-114	s. 190-193	s. 90-94
18	Ocaklık-ı astâr-ı yeniçeriyân	s. 118	s. 194	s. 104

⁸⁴ Teslimat ve ihracat giderlerinin bütçe içerisindeki payına dair istatistikler için bk. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 409-415.

⁸⁵ *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, II, s. 357 (1160/1647-48 Bütçesi).

19	Ocaklık-ı kirpas-ı yeniçeriyân	s. 120	s. 195	s. 105
20	Emânet-i çuka-i yeniçeriyân	s. 122	s. 196	s. 106

Kaynak: 1063-1064: KK, nr. 2298; 1065: MAD, nr. 4713.

1652-1655 yıllarına ait kuyud-ı mühimmat defterlerinde yer alan ba'zı tahvîlât-ı müteferrik, emânet-i rûsûm-ı dîvân-ı âlî, emânet-i beytûlmâl-ı mahrûse-i İstanbul, emânet-i rûsûm-ı mâliye, emânet-i kağıd-ı enderûn ve nezâret-i darbhâne-i âmire başlıkları doğrudan gider birimi olmayıp gelir kayıtlarını içermektedir. Matbah-ı âmire, ıstabl-ı âmire, cebehâne-i âmire, tophâne-i âmire, tersâne-i âmire, ağalık-ı İstanbul, mühimmât-ı sefer-i hümâyûn, ocaklık-ı astâr-ı yeniçeriyân, ocaklık-ı kirpas-ı yeniçeriyân, emânet-i çuka-i yeniçeriyân bölümleri ise gider müesseselerinin kayıtlarını göstermektedir. Bu kurumlara ait farklı türde pek çok defter türü mevcuttur. Söz konusu defterlerin önemli bir kısmı da Başmuhasebe Kalemi tarafından tutulmaktadır. Bu incelemede gider birimlerine dair değerlendirmeler için kuyud-ı mühimmat defterlerinin seçilmesi, bu seride gider birimlerinin muhasebelerine esas teşkil edecek verilerin birarada yer alması nedeniyledir. Defterlerde bulunan kuyûd-ı tezâkir-i edâ, kuyûd-ı tezâkir-i hazîne ve kuyûd-ı tezâkir-i mübâya'ât başlıkları birer gider birimi olmayıp prosedür gereği hazineden para çıkışı için hazırlanan belgelerin suretlerini ihtiva etmektedir⁸⁶. Mevzubahis başlıklardan kuyûd-ı tezâkir-i edâ, el koyulan muhalledatlardan varislere yapılan iadeleri, herhangi bir gerekçeyle ödenmesi gereken bir meblağın ödenememesi veya fazla tahsilat gerçekleştirilmesi gibi durumlarda hazineden para çıkışı kayıtlarını içermektedir. Kuyûd-ı tezâkir-i mübâya'ât ise hilat satın alımlarına dair tezkire suretlerinden oluşmaktadır. Bu bölümler arasında en önemlisi kuyûd-ı tezâkir-i hazînedir. Zira hazineden para çıkışı için büyük ruznamçe defterlerine işlenecek kayıtlara esas teşkil eden tezkirelerin suretleri bu başlık altında yer almaktadır⁸⁷. Bu tezkireler, Başmuhasebe Kalemi'nin sorumluluk alanını genişleten en önemli unsurdur. Çünkü zamanla hemen hemen her masraf için önce Başmuhasebe Kalemi'nden hazine tezkiresi hazırlanması ardından ruznamçe defterine işlenmesi esasına dayanan bir prosedür şekillenmiştir. Hangi tasarruftan kaynaklandığı açık olmamakla birlikte, 1069/1659 yılından itibaren defterlerdeki hazine tezkirelerinin sayısı artmaya başlamıştır⁸⁸. 1098/1686-87 ve 1105/1693-94 tarihli düzenlemelerle ise daha önce Teşrifat Kalemi'nin sorumluluğundaki dış hazinedar ve kaftancıbaşı masrafları dışındaki gider birimlerinin kayıtları ve tezkirelerinin hazırlanması

⁸⁶ Bu defter serisine dair ayrıntılı bir inceleme neşreden İdris Bostan, defterlerin içeriğini müteferrik, tezkire ve müessese kayıtları olmak üzere üçe ayırmış ve başlıklar hakkında ilk değerlendirmeleri kaleme almıştır ("Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri", s. 147-158).

⁸⁷ Hazineye para giriş-çıkışı muameleleri hakkında bk. Halil Sahilloğlu, "Ruznâmçe", s. 113-139

⁸⁸ İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri", s. 152.

görevi Başmuhasebe Kalemi'ne devredilmiştir⁸⁹. Başmuhasebe Kalemi'ni tam bir koordinatör haline getiren karar ise 31 Mayıs 1701'de alınmıştır. Bu düzenleme ile şehir, tersane, matbah ve arpa eminleri ile İstanbul saraylarının ve devlet kurumlarının yakacak ihtiyacından sorumlu İstanbul ağasının mutad masrafları ve aylık giderleri dışında hazine tezkiresi yazma yetkileri Başmuhasebe Kalemi'ne verilmiştir⁹⁰. Bütün bu kararlar, XVIII. yüzyılda doğrudan hazineden veya hazine adına bir gelirden yapılacak hemen hemen her harcamanın Başmuhasebe Kalemi defterlerine girmesini sağlayan bir prosedür meydana getirmiştir.

1077/1677 yılına kadar aynı birimleri içeren defterlere bu tarihten itibaren emânet-i cev, emânet-i ağnâm, kuyud-ı zarar-ı lahm ve zahire-bahâ-i yeniçeriyân ve cebeciyân ve topçuyân, emânet-i nüzul-ı hümayûn, mehterhâne-i hayme, emânet-i peksimâd, zemistânî-i yeniçeriyân, emânet-i fodula-i firun bölümleri eklenmiştir⁹¹. Fakat bu başlıklardan emânet-i ağnâm ve cev aynı adla devam etmeyip emanet-i cev Istabl-ı Âmire'ye dahil edilmiş, ağnam ise yüzyılın sonunda kasapbaşı olarak kayıtlara dahil olmuştur. Tablo 1.5'te bulunan "kuyûd-ı tezâkir-i hazîne-i âmire berây-ı sûr-ı hümayûn" başlığı, kayıtlara kolay ulaşmak gayesiyle oluşturulan geçici bölümlere bir örnektir. Aynı tabloda yer verilen "kuyûd-ı tezâkir-i emîn-i gümrük-i İstanbul" başlığı ise İstanbul Gümrüğü'nün acil masraflar için sıkça başvurulanan bir gelir birimi olmasından dolayı müstakil bir bölüm oluşturma teşebbüsüdür. Fakat takip eden yıllarda bu uygulamadan vazgeçilmiştir.

Tablo 1.5 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemi'ne Bağlı Birimler (1675-1678)				
Sayı	Birim	Yıl		
		1086 /1675-76	1087 /1676-77	1088 /1677-78
1	Kuyûd-ı mühimmât-ı sefer-i hümayûn	s. 1-5	s. 67	s. 8-9
2	Kuyûd-ı mühimmât-ı kılâ'	s. 6-9	s. 1-11	s. 11-16
3	Kuyûd-ı tezâkir-i edâ	s. 12-15	s. 16-18	s. 18-21
4	Kuyûd-ı tezâkir-i hazîne	s. 46-104	s. 68-144	s. 64-143
5	Kuyûd-ı tezâkir-i hazîne-i âmire berây-ı sûr-ı hümayûn	x	s. 64	x
6	Kuyûd-ı tezâkir-i emîn-i gümrük-i İstanbul	x	x	s. 85
7	Kuyûd-ı ba'zı tahvîlât-ı müteferrik	s. 18-22	s. 42-45	s. 31-33
8	Kuyûd-ı tezâkir-i mübâyâ'ât	s. 24-42	s. 48-63	s. 40-63
9	Kuyûd-ı tezâkir-i zarar-ı lahm ve zahire-bahâ-i yeniçeriyân	s. 136-143	s. 148-155	s. 156-163
10	Kuyûd-ı tezâkir-i zemistânî-i yeniçeriyân vs.	s. 152-157	s. 160-163	s. 174-178

⁸⁹ Filiz Karaca, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, s. 63.

⁹⁰ BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Dosya Kısmı (=D.BŞM), nr. 1492/47 (7 Safer 1117/31 Mayıs 1705).

⁹¹ İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri", s. 147.

11	Kuyûd-ı tophâne-i âmire	s. 160-165	s. 168-171	s. 180
12	Kuyûd-ı mühimmât-ı cebehâne-i âmire	s. 166-173	s. 176-178	s. 184-189
13	Kuyûd-ı mehterhâne-i âmire	s. 174	s. 184-189	s. 194-197
14	Kuyûd-ı nüzul-ı hümayûn	s. 180	s. 190	s. 202
15	Kuyûd-ı emânet-i tersâne-i âmire	s. 184-188	s. 192-193	s. 204-205
16	Emânet-i peksimâd-ı mîrî	s. 192-193	s. 198-200	s. 212-213
17	Kuyûd-ı emânet-i matbah-ı âmire	s. 198-200	s. 204-209	s. 218-219
18	Emânet-i ıstabl-ı âmire	s. 204	s. 210	s. 224-226
19	Emânet-i harc-ı hâssa-i İstanbul	s. 208	s. 214, 252	s. 228
20	Ağalık-ı İstanbul	s. 210-215	s. 216	s. 230-231
21	Emânet-i hatab	x	s. 217-229	x
22	Emânet-i çuka-i yeniçeriyân	s. 216-218	s. 230-232	s. 244-247
23	Ocaklık-ı astâr-ı yeniçeriyân	s. 220	s. 234	x
24	Ocaklık-ı kirpas-ı yeniçeriyân	s. 221	s. 235	x
25	Emânet-i rûsûm-ı dîvân-ı âlî	s. 222-223	s. 236-238	s. 248
26	Kuyûd-ı zemistânî-i yeniçeriyân	x	x	s. 249
27	Kuyûd-ı fodula-i furun-ı sekbânân	s. 225	s. 240-241	s. 252
28	Emânet-i rûsûm-ı mâliye	s. 226	s. 242	s. 256
29	Emânet-i beytûlmâl-ı âmme ve hâssa	s. 228-236	s. 244-251	s. 258-262
30	Nezâret-i darbhâne-i âmire	x	x	s. 7
31	Muhallefât	x	s. 261-268	x
33	Kuyûd-ı ilbâs-ı nevmüslimîn	x	x	s. 278-283
34	Kuyûd-ı arabahâ-i şikâr-ı hümayûn	x	x	s. 276
35	Müteferrik kayıtlar	s. 16-17	x	s. 1-6

Kaynak: 1086: MAD, nr. 4799; 1087: MAD, nr. 4043; 1088: MAD, nr. 4042.

1097/1686 yılından itibaren kuyud-ı mühimmat defterlerine baruthâne-i âmire ve serkassâbân başlıkları da eklenmiştir⁹². Kayıtların yoğunluğu ve masraf prosedürü defterlerin hacmine de yansımış ve 1109/1697 yılı itibariyle defterler iki cilt halinde tutulmaya başlamıştır. Defterlerin birinci cildi tezkire suretlerine, ikinci cildi müessese kayıtlarına ayrılmıştır. Ayrıca aynı yıl birinci cildin başına kuyûdât-ı hân-ı âlîşân ve kuyûd-ı medâr-ı ma'îşet ve in'âmât bölümleri eklenmiştir⁹³. Bu yeni eklemelerle 1650'li yıllarda 20 olan bölüm sayısı 1700'lü yılların başında 28'i bulmuştur (Tablo 1.6).

Tablo 1.6 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemi'ne Bağlı Birimler (1702-1705)				
Sayı	Birim	Yıl		
		1114 /1702-03	1115 /1703-04	1116 /1704-05
1	Kuyûdât-ı zahr/müteferrik	C.I, s. 2-35	C.I, s. 1-35	C.I, s. 4-11
2	Kuyûdât-ı hazret-i hân-ı âlîşân	C.I, s. 36-38	C.I, s. 32-35	x
3	Kuyûdât-ı medâr-ı ma'âş ve in'âmât	C.I, s. 40-41	C.I, s. 36	C.I, s. 26

⁹² İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri", s. 147.

⁹³ İdris Bostan, "Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri", s. 153.

4	Tezâkir-i edâ	C.I, s. 44-60	C.I, s. 38-77	C.I, s. 30-47
5	Tahvilât-ı müteferrik	C.I, s. 70-82	C.I, s. 80-118	C.I, s. 72-88
6	Tezâkir-i mübâya'ât	C.I, s. 101-121	C.I, s. 120-139	C.I, s. 100-117
7	Tezâkir-i hazîne	C.I, s. 122-277	C.I, s. 140-331	C.I, s. 124-254
8	Tezâkir-i zarar-ı lahm ve hınta bahâ-i yeniçeriyân vd.	C.I, s. 292-302	C.I, s. 332-354	C.I, s. 288-300
9	Kuyûdât-ı tophâne-i âmire	C.II, s. 4-31	C.II, vr. 2b-16a	C.II, s. 4-25
10	Kuyûdât-ı cebehâne-i âmire	C.II, s. 32-45	C.II, vr. 16b-27a	C.II, s. 34-39
11	Kuyûdât-ı mehterhâne-i hayme-i hâssa	C.II, s. 50-58	C.II, vr. 27b-33a	C.II, s. 54-58
12	Kuyûdât-ı tersâne-i âmire	C.II, s. 62-77	C.II, vr. 33b-55a	C.II, s. 78-95
13	Kuyûdât-ı peksimâd	C.II, s. 82-83	C.II, vr. 55b	C.II, s. 96
14	Kuyûdât-ı matbah-ı âmire	C.II, s. 90-93	C.II, vr. 58b-60a	C.II, s. 98-99
15	Kuyûdât-ı ıstabl-ı âmire	C.II, s. 110-117	C.II, vr. 60b-62a	C.II, s. 112-113
16	Kuyûdât-ı harc-ı hassa	C.II, s. 124-128	C.II, vr. 62b-66a	C.II, s. 128
17	Kuyûdât-ı ağalık-ı İstanbul	C.II, s. 134-139	C.II, vr. 66b-68a	C.II, s. 136-144
18	Emânet-i hatab	C.II, s. 140-159	C.II, vr. 68b	x
19	Kuyûdât-ı emânet-i nüzul	C.II, s. 160	C.II, vr. 78b-79a	C.II, s. 145
20	Kuyûdât-ı çuka-i yeniçeriyân vd.	C.II, s. 170-175	C.II, vr. 81b-86a	C.II, s. 160-166
21	Kuyûdât-ı darbhâne-i âmire	C.II, s. 180-190	C.II, vr. 86b-100a	C.II, s. 171-181
22	Emânet-i rûsûm-ı mâliye	C.II, s. 204	C.II, vr. 100b	C.II, s. 198
23	Emânet-i rûsûm-ı berevât ve ahkâm-ı şikâyet tâbi'-i dîvân	C.II, s. 210-216	C.II, vr. 102b-103b	C.II, s. 204-206
24	Kuyûdât-ı kasabân-ı hâssa	C.II, s. 222-225	C.II, vr. 105b-106b	C.II, s. 210-217
25	Kuyûdât-ı fodula	C.II, s. 232	C.II, vr. 109b	x
26	Kuyûdât hazîne-i bîrûnî	C.II, s. 238	C.II, vr. 111b-112a	C.II, s. 232-233
27	Kuyûdât-ı beytülmâl-i hâssa-i İstanbul	C.II, s. 246	C.II, vr. 115a-116a	C.II, s. 244
28	Kuyûdât-ı muhallefât	C.II, s. 259-285	C.II, vr. 120b-148b	C.II, s. 254-273

Kaynak: 1114: MAD, nr. 4709, nr. 5362; 1115: MAD, nr. 5363, nr. 5361; 1116: MAD, nr. 5364, nr. 3141.

Bu listelerin Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı gider birimlerini göstermek dışında kalemin bürokratik yapısını da yansıtan bir özelliği vardır. Zira gider birimlerinin her biri zamanla bir “kitâbet” halini alarak birer uzmanlık alanına dönüşmüştür. Başmuhasebe Kalemi kâtipleri bu kitâbetlerden bir veya birkaçından sorumlu tutulmak suretiyle ciddi bir uzmanlaşma meydana getirilmiştir⁹⁴.

Defterlerdeki bölüm sayısındaki artışlar, yeni masraf birimlerinin ortaya çıkışı yahut mevcut olanların ayrı birimlere bölünmesi gibi nedenlere bağlıdır. Örneğin Tablo 1.7’de kaydedilen kuyûdât-ı serbazarî-i sarây-ı cedîd, kuyûdât-ı ser-gendüm-i hâssa, kuyûdât-ı ser-isfenâhî-i hâssa, kuyûdât-ı ser-piyâzî-i hâssa, kuyûdât-ı ser-mastgirân-ı hâssa, kuyûdât-ı ser-

⁹⁴ Bu bahis “Başmuhasebe Kalemi Kâtipleri” başlığı altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

miskî-i hâssa, kuyûdât-ı ser-berfî-i hâssa başlıkları esasen daha önce de hazine harcamaları arasında yer alan Matbah-ı Amire'nin alt birimleridir.

Tablo 1.7 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemi'ne Bağlı Birimler (1767-1770)				
Sayı	Birim	Yıl		
		1181/1767-68	1182/1768-69	1183/1769-70
1	Kuyûdât-ı zahr	C. I, s. 1-60	C. I, s. 1-60	C.I, s. 1-33
2	Kuyûdât-ı arbahâ-i sirem	x	x	C.I, s. 34-35
3	Kuyûdât-ı göç-i hümayûn	C.I, s. 64	C. I, s. 61	C. I, s. 62
4	Kuyûdât-ı zehâ'ir-i ba'zı kılâ'	C. I, s. 70-71	C.I, s. 67-68	C. I, s. 68-69
5	Kuyûdât-ı han-ı âlîşân-ı Kırım	C.I, s. 80-81	C. I, s. 77-80	C. I, s. 78-83
6	Kuyûdât-ı medâr-ı ma'âş ve in'âmât	C.I, s. 88	C.I, s. 87	C. I, s. 86
7	Kuyûdât-ı tezâkir-i edâ	C.I, s. 92-106	C.I, s. 91-98	C. I, s. 90-92
8	Kuyûdât-ı tahvîlât-ı müteferrik	x	C.I, s. 123-132	C. I, s. 118-122
9	Kuyûdât-ı tezâkir-i mübâyâ'ât	C.I, s. 118-126	C. I, s. 139-147	C. I, s. 140-145
10	Kuyûdât-ı tezâkir-i hazîne	C.I, s. 140-251	C. I, s. 159-305	C. I, s. 158-205
11	Kuyûdât-ı tezâkir-i zarar-ı lahm ve hinta-bahâ-i yeniçeriyân vd	C.I, s. 282-313	C. I, s. 359-374	C. I, s. 250-281
12	Kuyûdât-ı tophâne-i âmire	C.II, s. 12-31	C.II, s. 12-77	C.II, s. 12-77
13	Kuyûdât-ı kârhanê-i yuvarlak	x	C.II, s. 78-85	C.II, s. 78
14	Kuyûdât-ı nezâret-i tophâne-i âmire	C.II, s. 38-45	C.II, s. 86-95	C.II, s. 87-98
15	Kuyûdât-ı cebehâne-i âmire	C.II, s. 52-66	C.II, s. 96-171	C.II, s. 99-136
16	Kuyûdât-ı mehterhâne-i âmire	C.II, s. 101-124	C.II, s. 172-199	C.II, s. 137-145
17	Kuyûdât-ı tersâne-i âmire	C.II, s. 126-173	C.II, s. 200-263	C.II, s. 155-199
18	Kuyûdât-ı peksimâd	C.II, s. 174-188	C.II, s. 264-281	C.II, 200-210
19	Kuyûdât-ı matbah-ı âmire	C.II, s. 192-195	C.II, s. 282-285	C.II, s. 229-238
20	Kuyûdât-ı serbazarî-i sarây-ı cedîd	C.II, s. 217	C.II, s. 302-303	C.II, s. 247
21	Kuyûdât-ı ser-gendüm-i hâssa	C.II, s. 212	C.II, s. 310	C.II, s. 239
22	Kuyûdât-ı ser-isfenâhî-i hâssa	C.II, s. 213	C.II, s. 311	C.II, s. 240
23	Kuyûdât-ı ser-piyâzî-i hâssa	x	C.II, s. 312	C.II, s. 241
24	Kuyûdât-ı ser-mastgirân-ı hâssa	C.II, s. 216	C.II, s. 313	C.II, s. 242
25	Kuyûdât-ı ser-miskî-i hâssa	C.II, s. 214	C.II, s. 314	C.II, s. 243
26	Kuyûdât-ı ser-berfî-i hâssa	C.II, s. 215	C.II, s. 315	C.II, s. 244
27	Kuyûdât-ı ıstabl-ı âmire	C.II, s. 220-224	C.II, s. 316-327	C.II, s. 254
28	Kuyûdât-ı harc-ı hâssa	C.II, s. 228	C. II, s. 328	C.II, s. 277
29	Kuyûdât-ı ağılık-ı İstanbul	C.II, s. 232-240	C. II, s. 334-337	C.II, s. 282
30	Kuyûdât-ı tezâkir-i çuka-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî	C.II, s. 242-251	C.II, s. 348-357	C.II, s. 296-304
31	Kuyûdât-ı darbhâne-i âmire	C.II, s. 256	C.II, s. 366	C.II, s. 315
32	Kuyûdât-ı ser-kırtasî	C.II, s. 278-280	C.II, s. 388-391	C.II, s. 334-335
33	Kuyûdât-ı rûsûm-ı berevât	C.II, s. 282-284	C.II, s. 396-398	C.II, s. 336
34	Kuyûdât-ı ser-kasabân-ı hâssa	C.II, s. 286	C.II, s. 404-407	C.II, s. 269-271
35	Kuyûdât-ı fodula-i yeniçeriyân	C.II, s. 290	C.II, s. 410-411	C.II, s. 275
36	Kuyûdât-ı hazîne-i bîrûnî	C.II, s. 294	C.II, s. 416-417	C.II, s. 309-311
37	Kuyûdât-ı emânet-i nüzul	C.II, s. 296	C.II, s. 420-421	C.II, s. 319-324

38	Kuyûdât-ı muhallefât	C.II, s. 298	C.II, s. 426-431	C.II, s. 343-356
----	----------------------	--------------	------------------	------------------

Kaynak: 1181: MAD, nr. 3144, nr. 4005; 1182: MAD, nr. 4052, nr. 4629; 1183: MAD, nr. 10383, nr. 10384.

Yüzyılın başlarında 28 olan bölüm sayısı yüzyılın sonuna gelindiğinde 44'ü bulmuştur (Tablo 1.8). Bu sayısal artış, İrad-ı Cedid Hazinesi, Levend Çiftliği, Hasköy tophane ve kârhânesi örneklerindeki gibi yeni teşekkül eden kurumların bir kısım kayıtlarının Başmuhasebe Kalemi tarafından tutulması ile meydana gelmiştir. Fakat aynı yıllarda Darbhane bir ihtiyat hazinesine dönüşmüş ve askeri harcamalar, Tersane masrafları ve zahire işlerini idare etmek üzere müstakil hazineler kurulmuştur⁹⁵. Malî açmazlar, modernleşme çabaları ve bazı birimlerin bürokratik faaliyetlerinin diğer kurumlarla birlikte yürütülemeyecek seviyede büyümesi gibi sebeplere dayanan bu tedbirler, Osmanlı malî yapısındaki etkisi dışında Başmuhasebe Kalemi için bürokratik fonksiyonlarının başka kurumlara dağılmaya başlaması anlamına geliyordu.

Tablo 1.8 Kuyud-ı Mühimmat Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemi'ne Bağlı Birimler (1795-1797)			
Sayı	Birim	Yıl	
		1210/1795-96	1211/1796-97
1	Kuyûdât-ı zahr	C.I, s. 6-51	C.I, s. 6-41
2	Kuyûdât-ı göç-i hümayûn	x	C.I, s. 72
3	Kuyûdât-ı zehâ'ir-i ba'zı kılâ'	C.I, s. 52-53	C.I, s. 68
4	Kuyûdât-ı han-ı âlişân-ı Kırım	x	C.I, s. 76
5	Kuyûdât-ı medâr-ı ma'âş ve in'âmât	C.I, s. 54	C.I, s. 84
6	Kuyûdât-ı tezâkir-i edâ	C.I, s. 56-133	C.I, s. 86-126
7	Kuyûdât-ı tahvîlât-ı müteferrik	C.I, s. 144-148	C.I, s. 156-159
8	Kuyûdât-ı tezâkir-i mübâya'ât	C.I, s. 160-168	C.I, s. 172-180
9	Kuyûdât-ı tezâkir-i hazîne	C.I, s. 174-393	C.I, s. 186-369
10	Kuyûdât-ı tezâkir-i zarar-ı lahm ve hınta-bahâ-i yeniçeriyân vd.	C.I, s. 394-409	C.I, s. 400-424
11	Kuyûdât-ı arabacıyân-ı top	C. II, s. 6-21	C. II, s. 5-24
12	Kuyûdât-ı tophâne-i âmire	C. II, s. 22-57	C. II, s. 25-43
13	Kuyûdât-ı kışlak-ı humbaracıyân der-Hasköy	C.II, s. 58	C. II, s. 45-50
14	Kuyûdât-ı ocağ-ı humbaracıyân	x	C. II, s. 51-68
15	Kuyûdât-ı Praveşte ma'a humbara	C.II, s. 64-69	C. II, s. 69-70
16	Kuyûdât-ı nezâret-i tophâne	C.II, s. 70-85	C. II, s. 75-90
17	Kuyûdât-ı cebehâne-i âmire	C.II, s. 86-115	C. II, s. 91-109
18	Kuyûdât-ı mehterhâne-i âmire	C.II, s. 116-135	C. II, s. 120-135
19	Kuyûdât-ı tersâne-i âmire	C.II, s. 136-199	C. II, s. 142-220
20	Kuyûdât-ı kârhâne-i kirpas-ı tersane	C.II, s. 200-201	C. II, s. 221-224
21	Kuyûdât-ı peksimâd/serpeksimâd-i tersane	C.II, s. 204-213	C. II, s. 225-233

⁹⁵ Darphâne'nin ihtiyat hazinesi vasfı kazanması hakkında bk. Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, s. 133-155. Çoklu hazine dönemine geçiş ve yeni kurulan hazinelerin bürokratik yapısı hakkında bk. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalm ve Değişim*, s. 151-279.

22	Kuyûdât-ı matbah-ı âmire	C.II, s. 214-227	C. II, s. 235-247
23	Kuyûdât-ı ser-berfî-i hâssa	C.II, s. 228	C. II, s. 249-250
24	Kuyûdât-ı serbazarî-i saray-ı cedîd-i âmire	C.II, s. 230-231	C. II, s. 251-258
25	Kuyûdât-ı ser-miskî-i hâssa	C.II, s. 234	C.II, s. 263
26	Kuyûdât-ı ser-mastgirân-ı hâssa	C.II, s. 235	C.II, s. 264
27	Kuyûdât-ı ser-piyâzî-i hâssa	C.II, s. 236	C.II, s. 265
28	Kuyûdât-ı ser-sebzeciyân	C.II, s. 237	C.II, s. 266
29	Kuyûdât-ı ser-gendüm-i hâssa	C.II, s. 238	C.II, s. 267
30	Kuyûdât-ı ıstabl-ı âmire	C.II, s. 240-247	C.II, s. 269-274
31	Kuyûdât-ı harc-ı hassa	C. II, s. 252	C.II, s. 281
32	Kuyûdât-ı ağalık-ı İstanbul	C.II, s. 254-261	C.II, s. 283-290
33	Kuyûdât-ı tezâkir-i çuka-i yeniçeriyân	C.II, s. 346-350	x
34	Kuyûdât-ı zemistânî	x	C.II, s. 379-383
35	Kuyûdât-ı darbhâne-i âmire	C.II, s. 262-326	C.II, s. 291-337
36	Kuyûdât-ı ser-kırtasî	C.II, s. 324-325	C.II, s. 353-354
37	Kuyûdât-ı rûsûm-ı berevât	C.II, s. 326-329	C.II, s. 355-357
38	Kuyûdât-ı ser-kasabân-ı hâssa	C.II, s. 332-333	C.II, s. 361-362
39	Kuyûdât-ı fodula-i yeniçeriyân	C.II, S. 338-345	C.II, s. 367-378
40	Kuyûdât-ı hazîne-i birûnî	C. II, s. 334	C.II, s. 363-364
41	Kuyûdât-ı tophâne-i Hasköy	C.II, s. 362-368	C.II, s. 387-888
42	Kuyûdât-ı kârhanê-i Hasköy	x	C.II, s. 389-396
43	Kuyûdât-ı hazîne-i irâd-ı cedîd	C.II, s. 370-395, 403-423	C.II, s. 397-456
44	Kuyûdât-ı çiftlik-i Levend an-emlâk-ı hümâyûn	C.II, s. 396-399	C.II, s. 457-459

Kaynak: 1210: MAD, nr. 10426, nr. 10427; 1211: MAD, nr. 10428, nr. 10429.

XVII. yüzyıl Başmuhasebe Kalemi'nin defter serilerinin teşekkülü açısından da önemli bir devirdir. Bir önceki yüzyılda rastlanmayan büroların ayrı ayrı “tezâkir-i ahkâm” adıyla defter tutmaları pratiği bu yüzyılda başlamıştır⁹⁶. Bu gelişme Başmuhasebe Kalemi'ne ait bir “ahkam defteri” serisi ortaya çıkarmıştır. Gelirlerin hazine ödemelerinin izlendiği “fihrist/kuyûd-ı mukataat” defterleri de Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı olanlara özgü haliyle bu yüzyılda tutulmaya başlamıştır⁹⁷. Bu seriyi giderler açısından tamamlayan ise yukarıda değinilen “kuyûd-ı mühimmât” defterleridir. XVI. yüzyılda mevcut olan müstakil mufassal ve icmal muhasebe defterlerinin tutulması uygulaması XVII. yüzyılda da devam etmiştir. Uzmanlaşma, pratik kaygılar ve kayıt yoğunluğunun artışı, Başmuhasebe Kalemi'nin defter düzeninde bazı yeniliklere neden olmuştur. Bu kapsamda Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı mukataaların hazine ödemelerinin izlendiği “kuyud-ı mukataat/fihrist-i mukataat” defterleri ile tersane, matbah, cebehane ve arpa eminlikleri gibi masrafların takip edildiği “kuyud-ı mühimmât” defterlerinin yüzyılın ilk yarısında aynı defterde yer alırken 1061/1651 yılından

⁹⁶ Günalan, *Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, s. 101 vd.

⁹⁷ Fihrist/kuyud-ı mukataat defterlerinin tanımı için bk. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 8.

itibaren ayrı defterlere kaydedilmeye başlamıştır⁹⁸. Kayıt yoğunluğuna bağlı olarak hacmi de büyüyen defterler, zamanla ciltlere ayrılmak durumunda kalmıştır. Nitekim 1061/1651 yılından beri tek cilt halinde tutulan “kuyud-ı mühimmat” defterleri 1109/1698 senesinden itibaren iki cilt halinde tutulur olmuştur⁹⁹. Yeni malî uygulamalar ve kayıt tutmayı kolaylaştırıcı yöntemler farklı türde pek çok defterin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu defterlerin her biri sıradan bir kayıt tutma dışında fonksiyonlar yerine getirmiştir. Tezin üçüncü bölümünde kavramsallaştırılan planlama, takip, muhasebe, koordinasyon ve raporlama bu fonksiyonların temel çerçevesini oluşturmaktadır.

XVII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi personelinin maaş sisteminde de önemli gelişmeler yaşanmıştır¹⁰⁰. Maliye kâtiplerinin Divan ve Defterhane kâtiplerinin aksine genellikle tımar tasarruf etmedikleri bilinmektedir. Merkezî bürokrasinin maaşlı personelinin de ekseriyetle “müşaherehorân” adı verilen ve XVII. yüzyıldan itibaren Küçük Ruznamçe Kalemi olarak teşkilatlanmış birimden maaş aldıkları görülmektedir¹⁰¹. Ancak bu genel yapı pratikte bazı farklılıklar içermektedir. Başmuhasebe Kalemi personelinin maaşlarına dair tasarruflar bu farklılıkların önemli örneklerinden biridir. Bu çerçevede 1097 (1685/1686) yılına kadar Başmuhasebe Kalemi personelinden 1 ila 5 arasında değişen az sayıda kâtip Küçük Ruznamçe Kalemi’nin “şâkirdân-ı hızâne-i âmire” biriminden maaş almıştır. Linda Darling, bu yıllara ait verileri değerlendirirken son derece yerinde bir öngörüyle personel sayısı düşük olan bürolarda görev yapan kâtiplerin başka birimlerden maaş alıyor olabileceğini kaydetmiştir¹⁰². Başmuhasebe Kalemi personelinin maaş pratiği bu öngörüü teyit etmektedir. Zira 1097-1099/1685-1687 yıllarında maaşları Küçük Ruznamçe Kalemi’nin “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire” birimine aktarılan 5 Başmuhasebe kâtibinin daha önce sipahiyan sınıfına mensup oldukları kayıtlıdır¹⁰³. Bu durum, maaşlarını nakil işlemine kadar

⁹⁸ Mukataat ve mühimmat kayıtlarının birlikte tutulduğu defter örnekleri için bk. BOA, *MAD*, nr. 3636 (1044/1634); nr. 4390 (1046/1636); nr. 4958 (1054/1644). Defterler 1060/1650 (*MAD*, nr. 4878) yılından sonra ayrı ayrı tutulmaya başlamıştır. İdris Bostan’ın büyük emek mahsulü makalesinde tespit ettiği ilk defterin 1061/1651 tarihli olması (“Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri”, s. 160) bu birlikte tutulma durumundan kaynaklanmış olmalıdır.

⁹⁹ İdris Bostan, “Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri”, s. 147-148.

¹⁰⁰ Başmuhasebe Kalemi personelinin maaşları müstakil bir başlık altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

¹⁰¹ Küçük Ruznamçe Kalemi’nin bürokratik yapısı ve işleyişi hakkında bk. Linda Darling, “Ottoman Salary Registers”, s. 13-33; Erhan Afyoncu, “Müşaherehorân”, *DİA*, XXXII, s. 153-154.

¹⁰² Linda Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 99.

¹⁰³ Esasen farklı birimlerden maaş alan maliye kâtiplerinin maaşlarının müşâherehorana nakline dair işlemler 1095/1683-1684’ten itibaren görülür (BOA, *KK*, nr. 3424, s. 39). Başmuhasebe Kalemi kâtipleri de 1097/1686-1687’den itibaren bu işleme dair ruus almaya başlamıştır. Ancak, muhtemelen sefer nedeniyle, Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinin esamelerinin toplu maaş defterlerine kaydedilmeleri 1099/1687-88’de gerçekleştirilmiştir (*KK*, nr. 3427, s. 41-44). Örneğin Başmuhasebe Kalemi Halifesi Kasım Efendi sipahi olarak Süvari Mukabelesi Kalemi’nden aldığı 27 akçe maaşının müşâherehorana nakli için 10 Muharrem 1098/26

Süvari Mukabelesi Kalemi'nden aldıkları anlamına gelir. 1100/1688-1689 yılında maaşları “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye nakledilen isimler arasında “an-cebeciyân âmed” şerhi bulunan üç ismin de esasen kâtip olmalarına rağmen söz konusu tarihe kadar maaşlarını Piyade Mukabelesi Kalemi'nden aldıkları anlaşılmaktadır¹⁰⁴. 6 Şubat 1657'de maaşı Küçük Ruznamçe Kalemi'ne bağlı “şâkirdân-ı hızâne-i âmire” birimine aktarılan Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden Hasan'ın ise maaşını İstanbul Gümrüğü'nden aldığı görülmektedir¹⁰⁵. “Mehmed Abdullah Kılârî an-sipâhiyân âmed” kaydıyla Küçük Ruznamçe Kalemi'ne bağlı “çavuşân-ı dergâh-ı âlî” biriminden maaş alan isim de esasen bir Başmuhasebe kâtibidir ve bu gerekçeyle maaşı 20 Şubat 1693'te “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye nakledilmiştir¹⁰⁶. Benzer örnekler, XVII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinin Süvari Mukabelesi, Piyade Mukabelesi, Küçük Ruznamçe kalemlerinin farklı birimleri ile çeşitli hazine gelirlerinden maaş aldıklarını, haliyle maaş birimleri bakımından bir standart olmadığını göstermektedir. Bu durum XVII. yüzyılda personel sayısının tespitini oldukça güçleştirmektedir. Dolayısıyla bu yüzyıl için Küçük Ruznamçe Kalemi kayıtlarına dayanılarak maliye bürolarının personel sayısı ve büyüklükleri hakkında değerlendirmelerde bulunmak da problemli hale gelmektedir. Başmuhasebe Kalemi personelinin maaşları açısından 1097/1685-1686 yılı kritik bir eşiktir. Devlet, bu dönemde maaşlarda bir standart yakalamak adına tedbirler almaya; bu kapsamda çeşitli birimlere dağılmış haldeki kâtip maaşlarını Küçük Ruznamçe Kalemi'ne bağlı “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire” birimine taşımaya başlamıştır. Takip eden yıllarda benzer maaş aktarımları devam etmiş, yeni maaş almaya başlayan kâtipler de “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye kaydedilmiştir. 1127/1715'teki ikinci bir kararla, hâlâ Süvari Mukabelesi Kalemi'nden maaş almaya devam eden bazı kâtiplerin esameleri de “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye nakledilmiştir¹⁰⁷. Bu gelişmeler neticesinde 1128/1715-16'ya gelindiğinde 61'i “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”den, 3'ü “şâkirdân-ı hızâne-i âmire”den olmak üzere toplam 64 Başmuhasebe Kalemi personeli Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alır hâle gelmiştir. Böylece “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”, başta Başmuhasebe Kalemi olmak üzere büyük oranda maliye bürolarında görev yapan kâtip ve şâkirdlerinin maaş aldığı bir birime

Kasım 1686'da ruusunu almış (TSMA, Evrak Kısmı, nr. 1009/12) fakat esamesinin ana defter serisine “ibtida şerhiyle” birlikte kaydı 25 Safer 1099/31 Aralık 1687'de yapılmıştı (KK, nr. 3427, s. 44).

¹⁰⁴ BOA, KK, nr. 3428, s. 24-25.

¹⁰⁵ “İbtidâ-i mevâcib-i Hasan şâkird-i Muhâsebe-i Evvel ki be-cemâ'at-i şâkirdân-ı hızâne-i âmire ilhâk şude fermûde bâ-ulûfe-i hod ki pîş-ezîn an-Gümrük-i İstanbul fî yevm 8 akça mutasarrıf...” [BOA, KK, nr. 3404, s. 54 (21 Rebiulahir 1067)].

¹⁰⁶ BOA, D.KRZ, nr. 29/11 (14 Cemaziyelahir 1104).

¹⁰⁷ 1127/1115'te Başmuhasebe Kalemi dahil pek çok büro personelinin Süvari Mukabelesi'nden aldıkları maaşları Küçük Ruznamçe Kalemi'nin “müşâherehoran” sınıfına taşınmıştır (BOA, KK, nr. 3450, s. 44-46).

dönüşmüştür. 1715 yılındaki zirveden sonra Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan kâtip sayısındaki azalma ise yeni bir istatistiksel sorun ortaya çıkarmıştır. Bu noktada kalem harcı defterlerinin XVIII. yüzyıldan itibaren daha düzenli hâle gelmesi maaş verilerinin kullanışsız hâle gelişini telafi etmiştir.

Başmuhasebe Kalemi'nin kuruluşundan itibaren büroda görev yapan “halife” unvanlı kâtiplere rastlanmaktadır. Bu çerçevede 1615 yılında büroda “halife” unvanlı üç kâtip görev yapmaktadır¹⁰⁸. Kalem en kıdemli kâtipleri olan bu halifeler zamanla kayıtlarda halife-i evvel, sâni, sâlis şeklinde kıdemlerini ifade eden bir sıralamayla yer almaya başlamış ve bulundukları kadrolar “gedikli” hale getirilmiştir¹⁰⁹. Halife sayısı büronun büyümesine bağlı olarak artmış ve XVIII. yüzyılda yedi halife standardı yakalanmıştır¹¹⁰. Bu manada Başmuhasebe Kalemi'nin 12 Temmuz 1719'dan itibaren altı¹¹¹, 30 Kasım 1725'ten itibaren yedi gedikli halifesi vardı¹¹² ve bu tarihten 28 Şubat 1838'e kadar bu sayı değişmedi¹¹³. XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kâtiplerle gedikli halifeler arasına gedikli mülâzım kadroları da ihdas edilmişti. Kıdem bakımından yedinci halifeden sonra gelen isim mülâzım-ı evvel, onu takip eden kimse de mülâzım-ı sâni olarak adlandırılıyor ve bu iki kadroya da ruusla atama yapılıyordu¹¹⁴. Söz konusu iki kadronun pratikte kıdem silsilesini uzatmak dışında bir fonksiyonu yoktu.

Başmuhasebe Kalemi teşekkül ettikten sonra en önemli değişimlerden biri mekanla ilgili olmuştur. Bu çerçevede, kesin tarihi tespit edilememiş olmakla birlikte, muhtemelen XVII. yüzyıl ortalarından itibaren merkezî hazinenin gelir-giderlerinden sorumlu bürokratik

¹⁰⁸ Emecen, “Başmuhasebe Kalemi”, s. 134.

¹⁰⁹ Gedikli halifeler ruusla tayin edildikleri için “ruuslu halife” diye de zikredildikleri görülmektedir [BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 704/28747 (23 Muharrem 1204/13 Ekim 1789)].

¹¹⁰ Literatürde Başmuhasebe Kalemi'nin altı gedikli halifesi olduğu kabul edilmektedir (Emecen, “Başmuhasebe Kalemi”, s. 133-134; Gülfettin Çelik, “Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinenin Maliye Büroları”, s. 119). Bu sayı, yukarıda tashih edildiği şekilde XVIII. yüzyıl itibarıyla yedidir.

¹¹¹ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 118.

¹¹² BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 37, s. 234. 8 Ağustos 1741'de bir defaya mahsus olmak üzere sekizinci halifelik, yedinciliği gelince kaldırılmak üzere Ömer Efendi'ye verilmişti (A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44). Başmuhasebe Kalemi'nin ilk ve tek sekizinci halifesi olan Ömer Efendi, 3 Muharrem 1155/10 Mart 1742'de yedinci halife tayin edildiğinde söz konusu kadro ilga edildi (A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44).

¹¹³ 28 Şubat 1838'de yedinci halife tayin edilmeyerek kalem 6 ruuslu halifesi kalmıştı (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 539). Yedinci halife atanmaması, Süleyman Faik Efendi'nin layihası esas alınarak yapılan 30 Ekim 1836 tarihli bir düzenlemeye dayanıyordu. Söz konusu layihada Başmuhasebe Kalemi'nin halife sayısının ölümler gerçekleşikçe tayin yapılmamak suretiyle bire düşürülmesi planlanmıştı. Aynı dönemde yapılan bir dizi düzenleme ile klasik formu epey değiştirilen büro, bir süre sonra Maliye Muhasebesi'ne dönüştürüldü (Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 96-98).

¹¹⁴ Mülâzım kadrolarına dair ruus örneği için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 24 (5 Rebiulevvel 1178/2 Eylül 1764). Mülâzım unvanının halifelik zeyline dahil olanlar için daha erken tarihlerden itibaren kullanıldığı görülür. Üstelik ruus tezkirelerinde kıdeme vurgu yapan “baş eski” tabirine de yer verilmektedir. Mesela 12 Kasım 1728'de yedinci halife atanan Mustafa Efendi'nin “hulefâ mülâzımlarından olup başeski” olduğu kayıtlıdır [A.RSK.d, nr. 1577, s. 42 (9 Rebiulahir 1141/12 Kasım 1728)].

yapı başdeftardarın idaresinde Bâb-ı Defterî adıyla hizmet veren müstakil bir binaya taşınmıştır¹¹⁵. Maliye bürokrasisinin en önemli bürosu haline gelen Başmuhasebe Kalemi'ne de bu binada bir oda tahsis edilmiştir. Bu mekân değişikliği esasen bütün bürokraside görülen değişimin bir parçasıdır. Zira aynı yıllarda Bâbîâlî de müstakil bir binada hizmet vermeye başlamıştır¹¹⁶. Devletin bu yıllarda Topkapı Sarayı merkezli bürokratik örgütlenmeden uzaklaşmaya başladığı ve daha kurumsal bir yapı kazandığı anlaşılmaktadır.

Takip eden bölümlerde bu bölümde genel yapısının nasıl şekillendiği izah edilen kalemin XVIII. yüzyıldaki personel ve işleyişi incelenecektir. Bu tasarruf, XVIII yüzyılın Başmuhasebe Kalemi'nin Bâb-ı Defterî'deki müstakil odasında tam bir büro gibi çalışmaya başladığı, kendisine bağlı gelir-gider düzeninin büyük oranda şekillendiği, ana defter serilerinin teşekkül ettiği, halife sayılarından kalem harçlarına kadar pek çok konuda standardizasyonunun sağlandığı ve maliye bürokrasisinin uzun süre devam edecek bir forma kavuştuğu devri temsil etmesinden kaynaklanmıştır.

¹¹⁵ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 334. Darling, Bâb-ı Defterî'ye XVII. yüzyıl başlarında geçildiği kanaatindedir (*Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 107-108).

¹¹⁶ Bâbîâlî'nin oluşumu ve mekân analizleri için bk. Muzaffer Doğan, "Divân-ı Hümâyûn'dan Bâbîâlî'ye Geçiş", *Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı-I)*, 31 (Ankara 2000), s. 474-485; Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütlük (XVIII. Yüzyıl)*, s. 9-13; Tülay Artan, "Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâlî'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı", *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, I, İstanbul 2012, s. 73-140.

2-) XVIII. YÜZYILDA BAŞMUHASEBE KALEMİ

2.1-) Mekân ve Mesai

Defterdarlığın ne zaman Divan-ı Hümayun'dan ayrılarak müstakil bir binada kurumsal bir mahiyet kazandığı henüz tespit edilememiştir. Tarihlendirmeye en ciddi engel, değişimin tedricen gerçekleşmesidir. Bu manada defterdarların bazı devlet işlerini kendi konaklarında görmeye başlaması ve bunun zamanla kurumsallaşması söz konusudur. En azından 1640'lı yıllarda Bâbiâlî ve Bâb-ı Defterî'nin¹¹⁷ büyük oranda teşekkül ettiği anlaşılmaktadır. Zira söz konusu yıllara ait teşrifat defterlerinde her iki “kapı”nın da teşrifat ve muamelatta önemli birer kurum haline geldiklerine dair pek çok kayıt yer almaktadır¹¹⁸. Defterdarların kendi konaklarında meclis akdettiklerine dair kayıtlarda zaman zaman yer bilgisi de verilmektedir. Örneğin Defterdar Ahmed Efendi'nin 31 Mayıs 1662'de Vefa Meydanı yakınındaki konağında dava dinlediği tespit edilmiştir¹¹⁹. Ancak bu konağın Bâb-ı Defterî'ye mahsus olup olmadığı belli değildir. Dolayısıyla Bâb-ı Defterî'nin XVII. yüzyılda hangi binalarda hizmet verdiği hususu şimdilik netlik arzetmemektedir.

XVIII. yüzyıl başlarında ise Bâbiâlî yakınlarındaki Bıyıklı Mustafa Paşa Sarayı, defterdarlık olarak hizmet vermekteydi. 31 Aralık 1708'de III. Ahmed'in bu sarayı kızı Fatma Sultan'a vermesiyle defterdarlık uzun yıllar hizmet vereceği Yerebatan Sarayı'na taşındı¹²⁰. Belgelerde “Yerebatan Sarayı”, “Batan Saray”, “Suya Batan Sarayı” adlarıyla anılan bu yapı, adını üzerine kurulduğu Yerebatan Sarnıcı'ndan almaktaydı¹²¹. Söz konusu bina, yüzyıl boyunca pek çok yangın ve tadilat geçirdi. Dolayısıyla başta çevredeki binalar olmak üzere farklı yapılar da zaman zaman Defterdar Kapısı olarak kullanıldı. Örneğin 1714'te

¹¹⁷ Arşiv vesikaları ve devrin diğer kaynaklarında Defterdarlık için Bâb-ı Defterî, Defterdar Kapısı ve Defterdar Sarayı tabirleri kurumsal yapıyı tarif etmek üzere aynı anlamda kullanılmaktadır. Bu çalışmada da söz konusu adlandırmaların tamamına aynı anlamda yer verilmiştir.

¹¹⁸ Bu yıllarda İstanbul'a gelen yabancı devlet elçileri Divan-ı Hümayun'dan önce Bâb-ı Defterî ve Bâbiâlî'de kabul edilmekteydi. Örneğin Erdel elçisine sırasıyla ve birer gün arayla Bâb-ı Defterî (3 Şaban 1050/18 Kasım 1640), Bâbiâlî (4 Şaban 1050/19 Kasım 1640) ve Divan-ı Hümayun'da (5 Şaban 1050/20 Kasım 1640) hilat giydirilmişti (BOA, MAD, nr. 695, s. 6). Erdel elçisine nafaka tezkiresinin de Defterdar Kapısı'nda teslim edilmesi kurumsallaşma açısından dikkat çekicidir [A.d, nr. 345, s. 12 (25 Rebiulevvel 1054/1 Haziran 1644)]. Defterdarlıkta hilatlerin çoğunlukla malî gerekçelerle ve/veya maliye personeline giydirilmesi de bu bakımından önemlidir [A.d, nr. 345, s. 33 (15 Receb 1054/17 Eylül 1644)]. Bâbiâlî'de reisülküttaba mahsus oda 1644'te teşekkül etmiş haldedir “*Sadrazam hazretlerinin kapusunda Reis Hasan Efendi'ye ta'yîn olunan oda döşemelerinin mahallidir*” [A.d, nr. 345, s. 5 (17 Safer 1054/25 Nisan 1644)]. Bâbiâlî'nin oluşumu ve mekân analizleri için ayrıca bk. Tülay Artan, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbiâlî'nin Oluşumu ve Süleymaniye'de Bir Sadrazam Sarayı”, s. 73-140; Muzaffer Doğan, “Divân-ı Hümâyûn'dan Bâbiâlî'ye Geçiş”, s. 474-485.

¹¹⁹ Günelan, *Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, s. 95-96.

¹²⁰ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 334.

¹²¹ Adlandırma örnekleri için bk. BOA, Ali Emiri, I. Mahmud, nr. 35/2052 (5 Şevval 1156/22 Kasım 1743); D.BŞM, nr. 4377/20 (19 Rebiulahir 1172/20 Aralık 1758); D.BŞM, nr. 4475/76 (28 Şevval 1172/24 Haziran 1759). Bugün İstanbul Defterdarlığı da tarihi devamlılığın bir tezahürü olarak aynı bölgededir.

Defterdarlık, Ahmed Paşa Sarayı olarak adlandırılan binadaydı¹²². 1743'teki tadilat esnasında ise "misâfîren" Bâbîâlî'de hizmet vermişti¹²³. Divanyolu'ndaki Acem Ali Ağa Konağı da yangınların ardından bir iki defa defterdarlığa tahsis edilmişti. 1756 yangını sonrası ise Şeyhülislam Abdullah Efendi'nin Sultanahmet'teki evi bir süreliğine defterdarlık olarak kullanılmıştı¹²⁴. XIX. yüzyıl başlarında Cıgalızâde Sarayı da bir süreliğine Bâb-ı Defterî'ye tahsis edilen yapılardandı¹²⁵.

Defterdarlığın konumu, kurumlar arası evrak hareketliliğini dikkate alan bir hassasiyetle tercih edilmiş olmalıdır. Zira Yerebatan Sarayı, hem Bâbîâlî'ye hem de Topkapı Sarayı'na yakın mesafedeydi. Üç kurumun yollarının kesiştiği noktanın Arzuhalciler Köşesi olarak adlandırılması da bu manada dikkat çekicidir¹²⁶. XVIII. yüzyıl başlarında 15 gedikli arzuhalci söz konusu köşede çavuşbaşı nezaretinde işlerini yürütmekteydi¹²⁷.

XVII. yüzyıl sonlarında ismi kaydedilmeyen bir hanın defterdarlık muameleatı için kullanıldığı daha önce tespit edilmişti¹²⁸. XVIII. yüzyılda ise Divanyolu'ndaki Süleyman Paşa Hanı'nın maliye defterlerinin korunduğu bir yer olarak hizmet verdiği görülmektedir¹²⁹. Bu hanın aynı zamanda muameleat için de kullanılıp kullanılmadığı ise açık değildir. Mevzubahis hanın kirası, kalem harçlarından karşılanıyordu. Bu ödeme için Başmuhasebe Kalemi harç gelirlerinden her ay "icâre-i odahâ-i han" adıyla 480 akçe ayrılmaktaydı¹³⁰. Hocapaşa

¹²² BOA, D.BŞM, nr. 7699/80 (25 Zilhicce 1125/12 Ocak 1714). Bu yapının Yerebatan Sarayı'nın farklı bir adlandırılması olup olmadığı belli değildir.

¹²³ BOA, MAD, nr. 3872, s. 1 (7 Receb 1156/27 Ağustos 1743).

¹²⁴ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 335.

¹²⁵ BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 579/23756 (2 Cemâziyelevvel 1231/31 Mart 1816). İkinci başkent işlevi gören Edirne'de de devlet kurumlarının müstakil birer binaları mevcuttu. Bu manada Paşa Kapısı'nın yanında yer alan ve İbrahim Hanzâde Vakfı'na bağlı olan han, Edirne'de defterdarlık olarak hizmet vermekteydi. Bürokrasinin Edirne'de bulunması gerektiği vakitlerde kalemler bu handa iş görür ve evrak burada muhafaza edilirdi [D.BŞM, nr. 4358/1 (20 Muharrem 1172/23 Eylül 1758)].

¹²⁶ BOA, D.BŞM, nr. 3483/16 (2 Muharrem 1156/26 Şubat 1743).

¹²⁷ BOA, Bâb-ı Âsafî Çavuşbaşılık Kalemi Dosyaları (=A.ÇVB), nr. 1/2 (5 Muharrem 1113/12 Haziran 1701). Zamanla sayıları artan gedikli arzuhalciler ve kayıtdışı hizmet verenler de doğal olarak bu bölgede görev yapmaktaydı. Arzuhalcibaşı Ali Efendi, kayıt dışı arzuhalcilerin dükkân, kahvehane, medrese ve cami köşelerinde kanuna aykırı hizmet verdiklerinden şikayetçidir (A.DVNSRSK.d, nr. 86 (27 Rebiulevvel 1195/23 Mart 1781). Bahsedilen mekânlar, Bâb-ı Âlî ve Bâb-ı Defterî civarında olmalıdır. Bazı perakende kayıtlardan defterdarlık çevresinde de arzuhalcilerin hizmet verdikleri görülmektedir ["Bâb-ı hazret-i defterî karşusunda Arzuhalci Esseyyid Mustafa Rasih Çelebi ibn Seyyid Halîl" (Ali Emiri, III. Selim, nr. 152/9130 (22 Z 1216/25 Nisan 1802)]. Çavuşbaşılardan arzuhalcilerle ilgili sorumlulukları hakkında bk. Murat Uluskan, *Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığı*, s. 33.

¹²⁸ Günelan, *Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, s. 96. Bu yıllarda padişah ve devlet ricali ekseriyetle Edirne'de bulunduğundan ilgili hanın da Edirne'de olma ihtimali söz konusudur.

¹²⁹ "...vâki' olan harîk esnâsında yanan sarâyda ve Süleyman Paşa Hânî'nda defâtir-i aklâm-ı hazîne vaz' ve hıfz olunan mahallerin muhterik olmaları sebebiyle defâtir-i aklâm vaz' için Fazlı Paşa Sarâyı'nda müceddeden ta'mir..." [BOA, D.BŞM.d, nr. 3064, s. 3 (18 Safer 1169/23 Kasım 1755)].

¹³⁰ Mesela bk. BOA, D.BŞM, nr. 3770/2 (1 Cemaziyelahir 1160/10 Haziran 1747).

Yangını'nda (1755) ağır hasar alan hanın bu tarihten sonra defterdarlık için etkin olarak kullanılmadığı anlaşılmaktadır¹³¹.

3 Şubat 1725 tarihli bir keşif defterine göre Defterdar Kapısı üç katlı bir yapıydı¹³². Bu binanın defterdara mahsus kısmı dışındaki odaları bürolara tahsis edilmişti. Söz konusu büroların gece güvenliğinden sorumlu odacıların listeleri vesilesiyle hangi kalemlerin müstakil odalara sahip olduğu tespit edilebilmektedir. Bu manada 29 Eylül 1756 tarihi itibarıyla defterdara ait oda hariç odacı istihdam edilen 14 büro bulunmaktaydı.

Tablo 2.1 Defterdarlık Büroları ve Odacıları (29 Eylül 1756)	
Oda	Odacı Sayısı
Defterdar Efendi	3
Başbakikulu Ağa	1
Başmuhasebeci	1
Ruznamçe-i Evvel	1
Maliye	1
Mevkufatçı	1
Harameyn Muhasebecisi	1
Süvari Mukabelecisi	1
Sipah	1
Anadolu Muhasebecisi	1
Küçük Ruznameci	1
Cizye Muhasebecisi	1
Haslar	1
Büyük Kale ve Küçük Kale	1
Teşrifât	1
Toplam:	17

Kaynak: BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 658/26901.

Tablo 2.1 yalnızca odacı istihdam edilen büroları yansıtmaktadır. Listede yer almayan bir maliye kaleminin bu tarihte mevcut olmadığı söylenemez. Çünkü Büyük ve Küçük Kale kalemlerinde olduğu gibi birden fazla kalem aynı odada hizmet verebilmektedir. Üstelik özellikle bu tarihlerde Küçük Evkaf Muhasebesi ve Haremeyn Mukataası gibi büro personeli defterdarlıktan daha çok Darüssaade Ağası divanına devam etmektedir¹³³. O halde bu listeler, defterdarlığın en az kaç odadan müteşekkil olduğunun anlaşılması açısından kıymetlidir. Ayrıca yeni açılan odaları ve başka bir büroyla birleştirilen kalemleri takip etmek bakımından da önemlidir. Oda boyutlarının personel sayısına göre değişkenlik gösterdiği tahmin edilebilir.

¹³¹ Hocapaşa Yangını hakkında bk. Mustafa Cezar, “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler”, *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963, s. 360.

¹³² BOA, D.BŞM, nr. 7769/12.

¹³³ Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, IV, haz. Mahmut Ak, Ankara 2017, 210-211.

Başmuhasebe Kalemi'nde bu tarihte halife seviyesinde en az 43 kâtip bulunmaktaydı¹³⁴. Bu durumda şâkirdler ve diğer görevliler de dahil edildiğinde yaklaşık 100 kişilik bir personelden söz edilebilir. Personelin bir kısmının kaleme devam etmediğine dair pek çok kayıt vardır¹³⁵. Bazı kâtipler de İstanbul içinde veya taşrada çeşitli işler için görevlendirildiklerinden sürekli büroda bulunmuyorlardı. Dolayısıyla odalarda çalışmaya imkân sağlayacak fizikî genişlik ve sirkülasyonun sağlandığı anlaşılmaktadır.

3 Aralık 1812 tarihli odacı listesinde ise defterdarlıkta bazı odaların ortadan kalktığı ve yeni birtakım odaların teşekkül ettiği görülmektedir.

Tablo 2.2 Defterdarlık Büroları ve Odacıları (3 Aralık 1812)	
Oda	Odacı Sayısı
Defterdar Efendi	3
Başbakikulu Ağa	1
Başmuhasebeci	2
Ruznamçe-i Evvel	1
Maliye Tezkirecisi	1
Mevkufatçı	1
Harameyn Muhasebecisi	1
Süvari Mukabelecisi	1
Sipah Efendi	1
Anadolu Muhasebecisi	1
Küçük Rûznâmeci	1
Harameyn Mukataacısı	1
Cizye Muhasebecisi	1
Malikâne Halifesi	1
Maden Kalemi	1
Başmukataa Kalemi	1
Sehm Rûznâmçesi Kalemi	1
Navl Kalemi	1
Silahdar Kalemi	1
Kalemiyye	1
Büyük Kale	1
Dellâlbaşı	1
Toplam:	25

Kaynak: BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 658/26901.

¹³⁴ En yakın tarihli harç tevzi defterinde 43 kâtip yer almaktadır [BOA, D.BŞM, nr. 4134/113 (Muharrem 1168/Ekim-Kasım 1754)]. İlerleyen yıllarda personel sayısı artmış ve odalar kalabalıklaşmıştır. Örneğin 1786'da Başmuhasebe Kalemi'nde en az 70 kâtip görev yapıyordu (D.BŞM, nr. 6775/57), bu sayıya şâkirdler de dahil edildiğinde otuz yıl öncesine göre çok daha kalabalık bir büro olduğu açıktır. Ancak defterdarlık bu tarihler arasında birkaç defa yenilenmiştir. Dolayısıyla binanın yeniden inşası veya tamiri esnasında odalardaki personel yoğunluğuna göre planlamalar yapılmış olmalıdır.

¹³⁵ Zaman zaman yapılan uyarılardan defterdarlık personelinin işlerini evlerinde görmeye çalıştıkları ve Bâb-ı Defteri'ye gelmek konusunda ihmalkâr davrandıkları anlaşılmaktadır [BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 665/27206 (1 Cemaziyelahir 1148/19 Ekim 1735)].

Tablo 2.2 incelendiğinde, 1756'da odacı istihdam edilen Haslar ve Teşrifat odalarının 1812'ye gelindiğinde mevcut olmadığı görülür¹³⁶. Buna karşın Malikâne Halifesi, Maden Kalemi, Hameyn Mukataacısı, Navl Kalemi, Kalemiyye, Sehm Rûznâmçesi, Dellâlbaşı ve Silahdar Kalemi odaları teşekkül ederek toplam oda sayısı 22'ye çıkmıştır. Bir önceki sayımda 17 olan odacı sayısı da 25'e yükselmiştir. Başmuhasebe Kalemi'nde 1756'da 1 odacı görev yaparken 1812'de 2 odacı istihdam edilmiştir. Üstelik Başmuhasebe'ye bağlı bir kitâbet olan malikâne halifeliği, müstakil bir büro olmamasına rağmen iş ve personel yoğunluğuna bağlı olarak ayrı bir odada hizmet vermeye başlamıştır¹³⁷. İlerleyen yıllarda Başmuhasebe Kalemi'nin "hüsni şöhreti" nedeniyle herkesin çocuğunu bu kaleme şâkird yapmak istemesi, odada oturacak ve yazı yazacak yer kalmayacak seviyede bir yoğunluk yaratmıştır¹³⁸.

Defterdarlık olarak hizmet veren Yerebatan Sarayı, Hocapaşa Yangını (1755) öncesinde Sultan I. Mahmud'un Ayasofya Kütüphanesi Vakfı'na bağlı bir yapıydı. Bu yüzden her büro ikamet ettiği oda için vakfa kira vermektedir. Defterdarlık'taki bir kısım hizmetlilerinin maaşları da vakıf tarafından bu kira gelirlerinden karşılanıyordu. Başmuhasebe Kalemi de oturduğu oda için her ay vakfa kalem harcından 3 bin akçe kira ödemekteydi¹³⁹. Ancak 1755'teki yangın sonrası aynı arsa üzerinde yeniden inşa edilen defterdarlık binasının masrafları hazineden karşılandığından yapının vakıfla ilişkisi kesilmiş ve kira ödemeleri ortadan kalkmıştır¹⁴⁰.

XVIII. yüzyıl, Osmanlı bürokrasisinde muamelatın odalarda zemin üzerinde görüldüğü bir devri temsil etmektedir. Bu nedenle bürolar hasır, minder ve yastık gibi mefruşat ile döşenmekteydi. Mesai ve muamelata başlamak için defterler açılır ve işlem görmeye yetkili olan kâtipler "defter başında otururlardı"¹⁴¹. Kâtipler yazılarını dizlerinin üzerinde kaleme alırlardı. Önlerinde genellikle sandık, kalem takımı ve çeşitli maksatlarla

¹³⁶ Teşrifatçılığın Bâb-ı Defterî'den Bâbîâlî'ye intikali ve görev alanlarındaki değişim hakkında bk. Filiz Karaca, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, s. 63-93; aynı müellif, *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, s. 13-16.

¹³⁷ Malikâne halifesi ve bağlı kâtiplerin bu listenin hazırlandığı tarihten önce ayrı bir odaya taşındığı görülmektedir ("...mâlikâne halifesi fi'l-asl başka kalem olmayub yine ketebe-i kalemden mu'accele kâtibi olarak kaleminde umûrunu rü'yet ider iken kırk altı ve kırk yedi târîhlerinden berü i'tibâr-ı hükkâm ile halîfelik lafzı cereyân ve başka odada karâr ve pinhân oldukları..." [(9 Şaban 1200/7 Haziran 1786) (217 No'lu Ruus Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, haz. Dilek Arıboğa, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, s. 107)]).

¹³⁸ BOA, MAD, nr. 8989, s. 1 (29 Cemaziyelahir 1252/11 Ekim 1836).

¹³⁹ BOA, D.BŞM, nr. 4070/122 (1 Şaban 1166/3 Haziran 1753).

¹⁴⁰ BOA, D.BŞM, nr. 4377/20 (19 Rebiulahir 1172/20 Aralık 1758).

¹⁴¹ "İzzellü defterdâr efendi, aklâmda olan hulefâ ve kisedârlar ve küttâbdan i'mâl-i deftere kâdir olanlar her gün seherî kaleme müdâvemet..." [BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 665/27206 (1 Cemaziyelahir 1148/19 Ekim 1735)]. "...kalemlerinde defter başında ol kıyâfet ile oturmaları..." [D.BŞM, nr. 2080/22 (1 Zilhicce 1131/15 Ekim 1719)].

kullanılan defter ve kiseler bulunurdu. Halife seviyesindeki kâtipler minder üzerinde otururken şâkirdler hasır veya keçe üzerinde ve tâbi oldukları halifelerin karşısında otururlardı¹⁴².

Defterdarlık personelinin bir kısmı yemeklerini bürolarında yedi. Aynı zamanda odalarda kahve de içilirdi¹⁴³. Ayrıca kalem ricali odalarda tütün de kullanılmaktaydı. Devlet adamları bu durumun yangınlara davetiye çıkardığının farkındaydı. Bu yüzden zaman zaman bürolarda tütün içilmesi yasaklanıyordu¹⁴⁴. Akşamları bürolar kapatılırken ateş bırakılmaması ve kül tablalarının temizlenmesi konusundaki uyarılardan bazı dönemlerde bu yasağın gevşetildiği anlaşılmaktadır¹⁴⁵.

XVIII. yüzyılda Defterdar Kapısı'nda ısınma, eski usûl ocak ve mangallarla sağlanıyordu. Bu kapsamda Defterdar Konağı'nın her gün 1 çeki odun, Rûz-ı Kasım'dan Rûz-ı Hızır'a 182 çeki kütük ve 1800 vukiyye kömür tayinatı bulunmaktaydı¹⁴⁶. Başmuhasebe Kalemi Odası'nın ise senede bir defa, kışın 1000 vukiyye kömür ve 15 çeki kütük tayinatı vardı¹⁴⁷. Ayrıca Başmuhasebe Kalemi baş halifelerine de her sene *şitâiye* adıyla 80 çeki odun, 50 çeki kütük ve 4000 vukiyye mangel kömürü verilmekteydi¹⁴⁸.

Defterdar Kapısı dahilinde personelin namazlarını eda edebilmeleri için bir de cami mevcuttu. Bu caminin imamı ve müezzini defterdarlığın tamamına hizmet vermekteydi. Ayrıca bir kolluk ve kapıcı ile iki müstahfız da bu kapsamda defterdarlığın genel hizmetlileri

¹⁴² Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, s. 53. Büroların fiziksel yapısı ve oturma düzeni hakkında en sık başvurulana görsel, Ignatius Mouradge d'Ohsson'un *Tableau General de l'empire Othoman*'ında yer alan gravürdür. Bir maliye bürosunu tasvir eden bu gravürün analizi, Carter V. Findley tarafından yapılmıştır (*Kalemîyeden Mülkiyyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 89-98). Bürokraside terfi için kullanılan "mindere çıkmak" deyiimi bu oturma düzeninden kaynaklanmaktadır (Findley, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli (1789-1922)*, s. 174).

¹⁴³ Başmuhasebe Kalemi harç defterlerinde tabbâh ve kahveci ücretleri birer gider kalemi olarak yer almaktadır [BOA, D.BŞM, nr. 7843/50 (1 Zilkade 1148/14 Mart 1736); Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 370/15222 (1 Zilhicce 1156/16 Ocak 1744)].

¹⁴⁴ "...defter başında ve kapu odalarında gerek siz [kalem hocaları ve halifeleri] ve gerek hıdmetkârlarınız tütün içmeyüp âdâb üzere hareket olunmak...kapu odalarında kat'â dühân içilmemek üzere takayyüd eyleyüp kimesneye fermân-ı âliye mugâyir vaz' u hareket itdürmeyesin..." (BOA Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 23/2191 (30 Cemaziyelevvel 1116/30 Eylül 1704)).

¹⁴⁵ "Aklâm hulefâ ve kisedârları efendiler; beher ahşam hânelerinize azîmet eylediklerinizde âteş kalmamak için eyüce gözedilüp duhân silkilen takatukaları silkdirüp gereği gibi dikkat ü ihtimâm eylemeleri için odacılarınıza muhkem tenbîh ü te'kid ve ma'âzallâhü te'âlâ encâmından siz mu'âheze olacağınızı yakînen bilüp ana göre müsâheleden tahzîr ve tehdîd eyleyesiz" [BOA, D.BŞM.d, nr. 3064, s. 2 (24 Zilkade sene 1171/30 Temmuz 1758)].

¹⁴⁶ BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi İstanbul Ağalığı Defterleri (=D.BŞM.İSA.d), nr. 16535 (1157-1158/1744-1745 Yılı İstanbul Ağası Muhasebe Defteri), s. 18.

¹⁴⁷ Kütük tayinatı 10 çekiye [BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi İstanbul Ağalığı Dosya Kısmı (=D.BŞM.İSA), nr. 6/22 (13 Receb 1144/11 Ocak 1732)] bir süre sonra 15 çekiye yükseltilmiştir [D.BŞM.İSA, nr. 6/77 (19 Ş. 1148/4 Ocak 1736)].

¹⁴⁸ BOA, Ali Emiri, III. Selim, nr. 3/125 (28 Cemaziyelahir 1217/26 Ekim 1802). Baş halifenin bu tahsisatı kendi evinde mi yoksa büroda mı kullandığı açık değildir.

arasındaydı¹⁴⁹. Çukadarlar, mehterler, kâğıt haffafları, arzuhalçiler ve hamallar gibi çeşitli resmî/gayriresmî hizmet gruplarıyla birlikte iş takibi için gelenler Bâb-ı Defteri'nin günlük işleyişinin değişmez birer parçasıydı.

Başmuhasebe Kalemi halife ve kisedarları, günlük işlerini takip ettikleri evrakı, “koyun kisesi” olarak adlandırılan kisede muhafaza ederlerdi. Normalde bu kiselerdeki evrak dışındaki belgeleri evlerine götürmeleri yasaktı¹⁵⁰. Fakat zaman zaman bu yasağa riayet etmedikleri gibi işi bitmiş evrakı da kiselerinde beklettikleri olurdu¹⁵¹. Koyun kiseleri dışındaki muamelatı tamamlanmış evrak ise “battal” olarak adlandırılırdı. Söz konusu evrak, kisedar ve baş halife nezaretinde kiselere, kiseler torbalara ve nihayet sandıklara yerleştirilerek üzerlerine tanımlayıcı birer etiket yapıştırılarak arşivlenirdi¹⁵².

Osmanlı bürokratlarının en ciddi endişesi, evrak ve defterlerin yangınlardan zarar görmesiydi¹⁵³. Bu yüzden arşiv olarak kullanılacak mahzenler için ahşap olmayan mekânlar tercih ediliyordu. Erken tarihlerden itibaren Defterhâne Hazinesi, Bâb-ı Hümayûn'un üst katındaki odalar, Tomruk Dairesi ve Çadır Mehterleri Kışlası gibi mekânlar arşiv olarak kullanılmıştı¹⁵⁴. Mevzubahis mahzenler maliye defterlerinin de muhafazası için uzun yıllar hizmet verdi¹⁵⁵. Ancak kâtiplerin zaman zaman bir kısım defterleri evlerine götürdükleri de

¹⁴⁹ Yerebatan Sarayı, Hocapaşa Yangını öncesinde Sultan I. Mahmud'un Ayasofya Kütüphanesi Vakfı'na bağlıydı. Defterdarlıkta görev yapan imam, müezzin, kapıcı, kolluk ve iki nefer müstahfızın maaşları vakfın saraydan aldığı kiralardan ödenmekteydi. Yangın sonrası Defterdar Kapısı devlet tarafından inşa edildiğinden vakfın kira geliri kesildi ve bu görevlilerin maaşları ödenmemeye başladı. İlgili personelin şikayetleri üzerine maaşların İstanbul Duhan Gümrüğü'nden karşılanması yoluna gidildi [BOA, D.BŞM, nr. 4377/20 (19 Rebiulahir 1172/20 Aralık 1758)].

¹⁵⁰ “Aklâm-ı hazîne hulefâ ve kisedârları efendiler, ma'âzallâhu te'âlâ harîk vukû'unda kaleminize müte'allik defâtir ve ba'zı evrâk muhterik ve zâyî' olmakdan ihtirâzen min-ba'd hânelerinize **koyun kiselerinizden** gayrı defter ve evrâk getürmekden mücânebet ve ba'zen ta'tîlâtta umûr-ı mühimme için hasbe'l-iktizâ getürdilen defterleri dahi zinhâr giceye tevkîf eylemeyüp Fazlı Paşa Sarâyı'nda mahsûs ve mahfûz olan sarâyâ isâl...” [BOA, MAD, nr. 2436, s. 1 (5 Safer 1177/15 Ağustos 1763)].

¹⁵¹ “...gönderilmek lâzım iken müstakîl kitâbeti olanlar ba'zı o makûle kendülere müte'allik evrâka ve ekser derkenârlara dikkat itmeyüp üç beş gün kiselerinde tevkîf eyledikten sonra...” [BOA, MAD, nr. 10242, s. 1 (15 Muharrem 1213/29 Haziran 1798)].

¹⁵² Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 76. Mevkufat Kalemi'ndeki uygulamaya göre aylık torbaları baş halife, sandıkları ise kalem kisedarı mühürlemekteydi [BOA, MAD, nr. 3970, s. 1 (17 Şevval 1134/31 Temmuz 1722)]. Kise, torba ve sandık gibi arşivleme malzemelerinin bir kısmı devlet tarafından temin edilir, bir kısmı ise çeşitli aralıklarla kalem harcından ayrılan paralarla bürolar tarafından satın alınırdı. Defterlerin ciltlenmesinde görev alan mücellid ücretleri de büro gelirlerinden karşılanırdı. Mesela Muharrem 1168/18 Ekim-16 Kasım 1754 ayına ait kalem harcı gelirlerinden 720 akçe ödeme yapılarak 12 adet büyük ve 12 adet küçük battal torbası satın alınmıştı. Mücellide de 60 akçe ücret verilmişti (D.BŞM, nr. 4134/113).

¹⁵³ Bu endişe, bürokrasinin tamamında hakimdi. Örneğin sabık Tersane Emîni Mehmed Efendi “ihrâk havfından” bütün defterlerini “kurşunlu mahzende” sakladığını ifade ediyordu [BOA, D.BŞM, nr. 1916/29 (15 Şevval 1128/2 Ekim 1716)].

¹⁵⁴ Atillâ Çetin, “Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi”, *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 63-64.

¹⁵⁵ 1715'te “aklam defterleri” Bâb-ı Hümayûn'da muhafaza edilmeye devam ediyordu [BOA, MAD, nr. 10158, s. 2 (27 Zilhicce 1127/24 Aralık 1715)].

oluyordu. Üstelik bu vesileyle çeşitli işler için Bâb-ı Defterî'ye gelenlere “atık defterimiz evdedir” veya “âhar mahaldedir” şeklinde cevap veriyorlardı. Hem defterlerin güvenliğinin ihlal edildiği hem de işlemlerin geciktirildiği bu tür durumları önlemek için sık sık uyarılar yapılmaktaydı¹⁵⁶.

1743'te Defterdar Kapısı tamir edildiğinde, bünyesinde defterlerin korunması için yeni bir kâgir mahzen de inşa edilmişti¹⁵⁷. Ayrıca Divanyolu'ndaki Süleyman Paşa Hanı da maliye defterlerinin arşivlendiği bir mekân olarak kullanılmaktaydı. Ancak 1755'teki Hocapaşa Yangını'nda Defterdar Kapısı ve Süleyman Paşa Hanı'nın yanması üzerine¹⁵⁸ maliye defter ve evrakının saklanması için Fazlı Paşa Sarayı'nda yeni bir mahzen hazırlandı¹⁵⁹. Söz konusu mahzenin rutubeti ortadan kalkıncaya kadar defterler Bâb-ı Hümayun ve Sultanahmet Camii Darüşşifâsı'nda saklandı. Rutubet geçip defterler yeni mahzene taşındıktan sonra eski mahzende bekçi olan Hacı Eyüb ve Hacı Hasan, daha önce vakıftan karşılanan 35'er akçe yevmiyeleri kalemler tarafından ödenmek üzere yeniden bekçi tayin edildiler¹⁶⁰. Ancak yanında su haznesi bulunduğu için yeri değiştirilen bir mahzende Başmuhasebe Kalemi defterlerinin bulunduğu vurgulanması, aynı mekânda Başmuhasebe Kalemi'ne ait müstakil bir mahzen olabileceğini göstermektedir¹⁶¹. Başmuhasebe Kalemi defterleri ve evrakının uzun yıllar muhafaza edildiği bu mahzende ayrıca odacılar görev yapmaktaydı¹⁶². Kalem harçlarından bu odacılara her ay 240 akçe maaş veriliyordu¹⁶³. Bâb-ı Defterî ile mahzenler ve diğer kurumlar arasındaki getir-götür işlerinin yürütülmesinde ise mehter-i divan ve defter hamalları istihdam edilmekteydi. Bu isimlere de her ay kalem harcından ödeme yapılıyordu¹⁶⁴.

¹⁵⁶ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 23/2191 (30 Cemaziyevvel 1116/30 Eylül 1704); MAD, nr. 2436, s. 1 (5 Safer 1177/15 Ağustos 1763).

¹⁵⁷ BOA, Ali Emiri, I. Mahmud, nr. 35/2052 (5 Şevval 1156/22 Kasım 1743).

¹⁵⁸ Mustafa Cezar, “Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar”, s. 360.

¹⁵⁹ BOA, D.BŞM.d, nr. 3064, s. 3 (18 Safer 1169/23 Kasım 1755).

¹⁶⁰ Hacı Eyüb'ün bekçi maaşı için Ruznamçe-i Evvel 8, Harameyn Muhasebesi 4, Mevkûfât 4, Maliye 4, Küçük Ruznamçe 2, Piyade Mukabelesi 4, Harameyn Mukataası 2, Maden Kalemi 4, Büyük Kale 2 ve Küçük Kale Kalemi 1 akçe verecekti. Hacı Hasan'ın bekçi maaşı için ise Başmuhasebe Kalemi 8, Anadolu Muhasebesi 4, Mukabele-i Süvari 4, Cizye Muhasebesi 4, Sipah Kalemi 4, Silahdar Kalemi 4, Küçük Evkaf 2, Haslar Kalemi 2, Başmukataa Kalemi 1, Bursa ve Avlonya Kalemi 1, İstanbul ve Kefe Kalemi 1 akçe ödeyecekti [BOA, MAD, nr. 10198, s. 7 (17 Cemaziyevvel 1169/18 Şubat 1756)].

¹⁶¹ BOA, D.BŞM, nr. 5020/39 (5 Cemaziyevvel 1180/9 Ekim 1766).

¹⁶² Yüzyılın ikinci yarısında bu mahzen yoğun olarak kullanılmaktaydı [BOA, MAD, nr. 2436, s. 1 (5 Safer 1177/15 Ağustos 1763); MAD, nr. 1955, s. 1 (3 Şaban 1205/7 Nisan 1791)].

¹⁶³ BOA, D.BŞM, nr. 6045/4 (1 Zilhicce 1191/31 Aralık 1777).

¹⁶⁴ BOA, D.BŞM, nr. 4134/118 (1 Safer 1168/17 Kasım 1754).

XVIII. yüzyılda defterdarlığın tatil günleri Pazartesi ve Perşembe idi¹⁶⁵. Ancak iş yoğunluğuna bağlı olarak zaman zaman sadece Pazartesi¹⁶⁶ veya Perşembe¹⁶⁷ gününün tatil kabul edilmesi emredilmekteydi. Personelden farklı olarak başmuhasebecinin de dahil olduğu “hâcegân” zümresi Cuma günleri izinli sayılıyordu¹⁶⁸. Defterdar Kapısı’nın bu olağan tatiller dışında kapalı tutulmasına izin verilmiyordu. Hatta şenlik günlerinde bile kalemlerin çalışması isteniyordu¹⁶⁹. İş yoğunluğunun arttığı cülus ve sefer dönemlerinde tatiller tamamen iptal edilebilmekteydi¹⁷⁰. Üstelik zaman zaman her kalemden birkaç kâtibin defterdarlıkta gece mesaisine kaldığı da oluyordu¹⁷¹.

Devlet, defterdarlığın bir devlet dairesi ve kâtiplerin birer memur olduğunun ihsâs ettirilmesini önemsiyordu. Bu nedenle personelin görevlerine uygun davranmaları ve giyinmeleri isteniyordu. Defterdarlığa gelen herhangi birinin kâtipleri diğer kimselerden ayırt edebilmesi, hem “âdâba riayet” hem de çeşitli yolsuzlukları önlemek açısından önemliydi. Üstelik kılık-kıyafet, Osmanlı’da bir zümreye aidiyetin en önemli göstergelerinden olduğundan bu konudaki hassasiyet defterdarlıkla sınırlı değildi. Kurumlar dışında da kişilerin mensup olduğu sınıfa uygun giyinmeleri temel bir düsturdu. Divan-ı Hümayun muamelatı için Topkapı Sarayı’na gelip giden kalem ricalinin “siyâb-i dîvânî” adı verilen divana uygun elbiseler giymeleri kanundu. “Destâr-ı âdî” denilen görevlerine yakışmayacak sıradan kıyafetlerle saraya girmeleri yasaklanmıştı¹⁷². Teamül gereği halife ve kisedarların ferâce veya ferâce kürk giymeleri¹⁷³; hâcegânın dilimli kavuk, kâtiplerin kâtibî sarık takmaları

¹⁶⁵ BOA, D.BŞM.d, nr. 3064, s. 4 (6 Safer 1168/22 Kasım 1754).

¹⁶⁶ “...umûr-ı mühimme-i müsta’celenin kesretinden nâşî eyyâm-ı ta’tîl i’tibâr olunan Hamîs ve İsneyn günlerinden ancak İsneyn günü ta’tîl i’tibâr olunup...” [BOA, MAD, nr. 2993, s. 2 (22 Zilhicce 1153/10 Mart 1741)].

¹⁶⁷ “...izzetlü defterdâr efendi; mu’tâd-ı kadîm üzere eyyâm-ı asâyîş ve ta’tîl ancak Hamîs gününe mahsûs olup...” [BOA, MAD, nr. 3970, s. 1 (1 Rebiulahir 1135/9 Ocak 1723)].

¹⁶⁸ “...aklâm hâceleri efendiler dâme mecduhum Cum’a günü hâce efendiler murahhas olup hulefâ ve kisedârlar kapuda bulunmak üzere birkaç def’a tenbîh olunmuşken yine vaktiyle bulunmamaları ile işbu tezkire-i dîvân tahrîr olunmuşdur...” [BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 23/2197 (9 Safer 1117/2 Haziran 1705)].

¹⁶⁹ BOA, MAD, nr. 2991, s. 1 (9 Receb 1190/24 Ağustos 1776).

¹⁷⁰ “Aklâm halîfe ve kisedârları efendiler; bi-avnillâhi te’âlâ musammem olan sefer-i hümayûn-ı nusret-makrûn için Ordu-yı hümayûn harekete karîb olmağla...muktezâ-yı hâle göre hareket birle ta’tîl ve gayr-i ta’tîl her gün tulû’-ı şemsde defterdâr kapusunda cümleiniz mevcûd bulunmağa...” [MAD, nr. 3872, s. 1 (13 Şaban 1156/2 Ekim 1743)].

¹⁷¹ BOA, MAD, nr. 2879, s. 1 (11 Muharrem 1155/18 Mart 1742). Mevkufat Kalemi kâtiplerinin haftalık gece nöbeti programı için bk. D.BŞM, nr. 7918/32 (13 Muharrem 1155/20 Mart 1742). Bazı acil durumlarda, mekân belirtilmeksizin verilen işin gece tamamlanması yönünde emirler de verilmekteydi. Mesela hac emirine acilen teslim edilmesi gereken surre defteri suretinin “bu gece” tamamlanması yönünde başmuhasebeciye hitaben kaleme alınan divan tezkiresi için bk. D.BŞM, nr. 1592/65 (23 Ramazan 1120/6 Aralık 1708).

¹⁷² BOA, Cevdet Tasnifi Saray Mesalihi Evrakı, nr. 125/6255 (2 Rebiulevvel 1171/14 Kasım 1757). İlgili buyruğundun sûreti için bk. MAD, nr. 10200, s. 4.

¹⁷³ BOA, MAD, nr. 2978, s. 1 (23 Rebiulahir 1131/15 Mart 1719).

gerekiyordu. Zaman zaman yapılan uyarılardan bazı kâtiplerin kıyafetlerine özen göstermedikleri, fakat devletin bu konuda son derece hassas olduğu anlaşılmaktadır¹⁷⁴.

Defterdarlık personelinin mesai saatlerinde mutlak bir standart yoktu. Mevsimlere ve iş yoğunluğuna göre mesai 8 ila 10 saat arasında değişiyordu. Örneğin gece-gündüz sürelerinin eşitlendiği ekinoksa yakın tarihte verilen iki emirde; ezanî saatle¹⁷⁵ birde kaleme gelinip güneş batmadan bir saat önce mesainin son bulması emredilmişti¹⁷⁶. İlgili emir, yaklaşık 10 saatlik bir mesaiye karşılık geliyordu. “Neharî 12’de gelinip gurûbda çıkılması”¹⁷⁷ veya “seherde gelinip ezân-ı asra dek”¹⁷⁸ kalemde kalınması yönündeki emirler, mevsime göre değişen bir mesai demekti. Ezanî saat 2’de defterdalığa gelinip 10’dan önce çıkılmaması şeklinde farklı saatler bildiren emirlere de sıkça rastlanmaktaydı¹⁷⁹. Benzer pek çok örnekten modern manadaki standart mesainin teşekkül etmemiş olduğu görülür. Özellikle kış mevsimi mesai saatlerinin doğal olarak kısaldığı¹⁸⁰, sefer ve cûlus dönemleri ise iş yoğunluğuna bağlı olarak uzadığı zamanları temsil etmektedir¹⁸¹. Yapılan çeşitli uyarılardan kâtiplerin zaman zaman mesai saatlerine riayet etmedikleri anlaşılmaktadır. Bu konuda gönderilen emirler, modern bürokraside şikayet edilen pek çok hususun örnekleriyle doludur. Bazı örneklerde personelin, “kapı günlerinde” ya evinde oturup defterdarlığa hiç uğramadıkları veya “birkaç saat evlerinde keyif yaptıktan” sonra bürolara geldiklerinden bahsedilir. Üstelik kendilerini çaresizce bekleyen “erbâb-ı mesâlihe”, “bugün yarın gel” diyerek işlerini görmedikleri de vurgulanır¹⁸². Benzer uyarıların tamamı bir takım aksaklıkları gidermeye yönelik

¹⁷⁴ “Seferler takribi ile kendülere mahsûs olan kâtibî sarığı terk ve hartavî sarıklar peydâ ve hâlâ kalemlerinde defter başında ol kıyâfet ile oturmaları ile erbâb-ı mesâlih kalemlerine vardıklarında kâtibi âhardan fark ve temeyyüz idemediğinden nâşî yedlerinde olan kâğıdlarını ecânibden kağıd haffâfları ta’bîr olunur kimesneler ahz ve te’hîr ve ta’tîl-i maslahat ile...” (Erhan Afyoncu-Recep Ahışhalı, “Kâtip-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXV, s. 154; BOA, D.BŞM, nr. 2080/22 (1 Zilhicce 1131/15 Ekim 1719); *Mühimme Defterleri*, nr. 129, s. 130). Benzer bir uyarı için bk. MAD, nr. 2502, s. 2 (10 Receb 1145/27 Aralık 1732).

¹⁷⁵ Ezanî saat, günün iki parçaya bölünmesi ile oluşturulup güneşin batışı ve doğuşunun 12 kabul edildiği saat türüdür. Ezanî saatte yeni gün güneşin batışı ile başlamaktadır (Necati Akgür, “Türk-İslam Bilim Tarihi-Saatler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 89 (Nisan 1994), s. 158-205).

¹⁷⁶ BOA, MAD, nr. 2472, s. 1 (3 Safer 1140/20 Eylül 1727), s. 1 (7 Safer 1140/24 Eylül 1727).

¹⁷⁷ BOA, MAD, nr. 10194, s. 2 (8 Cemaziyelahir 1163/15 Mayıs 1750).

¹⁷⁸ BOA, D.BŞM.d, nr. 3064, s. 4 (6 Safer 1168/22 Kasım 1754).

¹⁷⁹ BOA, D.BŞM.d, 3064, s. 4 (25 Zilhicce 1171/30 Ağustos 1758).

¹⁸⁰ Erhan Afyoncu, “Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu’nda Bürokrasi”, *Türkiye Günlüğü*, 55 (1999), s. 189.

¹⁸¹ “Aklâm hulefâsı ve kisedârı efendiler; cûlûs-ı hümayûn ve sefer-i hümayûn takribiyle umûr-ı mühimmenin vefret ü kesreti olmağla ahşâma yarım sâ’at kalıncaya dek te’hîr...” [BOA, MAD, nr. 2504, s. 1 (5 Rebiulahir 1143/18 Ekim 1730)].

¹⁸² BOA, MAD, nr. 2796, s. 1 (27 Şevval 1146/2 Nisan 1734). Devlete işi düşenlerin hızlı ve adil sonuçlar elde etmeleri, her devlet gibi Osmanlılar için de önemliydi. Fakat bu yöndeki çabalar, yalnızca adalet endişesinden kaynaklanmıyordu. İdareciler, İstanbul’da nüfus artışı ile asayiş ve işe sorunları arasında doğrudan bir bağlantı kurarak “maslahatlı” olarak tarif edilen kimselerin İstanbul’daki işlerini bir-iki gün içerisinde halledip memleketlerine dönmelerini istiyordu [MAD, nr. 3153, s. 1 (9 Şevval 1158/4 Kasım 1745)]. Bu isteğin gerçekleşmesi, öncelikle bürokrasinin hızına bağlıydı.

tasarruflardır. Oysa işlemlerin olması gerektiği gibi yürütüldüğü dönemler çoğu zaman kayıtlara yansımaz. Dolayısıyla mesai ve çalışma düzenine riayet etmeyen veya halkın işlerini görmek istemeyen genel bir bürokrat profilinden bahsedilemez. Bu manada yaklaşık 15 yıl Başmuhasebe Kalemi baş halifeliği yapan İmamzâde Mehmed Efendi¹⁸³ kalem kâtiplerinden Süleyman Efendi'ye gönderdiği bir mektubunda: "...ibâdullâhın işlerinde takayyüd ü ihtimâm idüp tekâsül ve cefâ itmeyesiz, hayır du'â almağa sa'y idesiz"¹⁸⁴ diye nasihat etmektedir.

Defterdarlık bünyesinde kurum kültürünün teşekkülü ve güçlü bir aidiyetin oluşması, yüzyılın sonunda tamamlanmış görünmektedir. Bunun önemli bir işareti, 22 Ocak 1795'te o güne kadar vefat etmiş ve bundan sonra vefat edecek olan Bâb-ı Defterî personelinin ruhları için Defterdarlık Camii'nde Kur'an-ı Kerîm okunması ve dua edilmesi gayesiyle Başmuhasebe Kalemi kisedarı nezaretinde bir vakıf kurulması kararının alınmasıdır. Defterdarlık Vakfı olarak adlandırılabilen bu vakıf; klasik bir vakıf tesisinden farklı, ancak amaç ve anlamına uygun bir şekilde devrin defterdarı Moralı Osman Efendi'nin emriyle kurulmuştur¹⁸⁵.

2.2-) Başmuhasebe Kalemi'nde "Yol"

Osmanlı bürokrasisinde görevde yükselme kriterlerine Türkçe "yol" veya aynı anlamda Arapça "tarîk" ve "silk" denilmekteydi¹⁸⁶. Kurum mensuplarının yolları uzun yıllar içerisinde şekillenmiş, kimin hangi sırayla ve nasıl terfi edeceği belirlenmişti. Defterdarlık bünyesindeki büroların ve Başmuhasebe Kalemi çalışanlarının da görevde yükselme usul ve esaslarını belirleyen bir yol vardı. Bu yol şâkirdlikten başlar, kalemin en kıdemli ve yetkili kâtibi olan baş halifelikte son bulurdu. Şayet bu kariyer çizgisine dahil olan bir kâtip, üstün meziyetlere ve/veya güçlü ilişkilere sahipse üst düzey bir bürokrat olarak atanabilirdi. Ancak maliye bürolarındaki şâkirdlerin öncelikli hayali uzmanlık gerektiren bir kâtipliği elde etmek ve nihayetinde baş halife olmaktı. Bu hayale ve kariyere sahip olmanın en önemli şartı ise kıdemdi.

¹⁸³ İmamzade Mehmed Efendi, 13 Şevval 1122/5 Aralık 1710 tarihinden 15 Rebiulevvel 1138/21 Kasım 1725 tarihine kadar baş halifelik yapmıştır (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 10, s. 223; nr. 37, s. 208).

¹⁸⁴ BOA, D.BŞM, nr. 1875/15 (2 Şaban 1127/3 Ağustos 1715).

¹⁸⁵ BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı, nr. 34/1670. Vakfiye mahiyetindeki bu emrin neşri için bk. Ek-1. Moralı Osman Efendi'nin defterdarlık tarihi için bk. İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, İstanbul 1971, V, 301.

¹⁸⁶ "Bu kulları Başmuhâsebe Kalemi'nin emekdâr kullarından olup baş halife merhûm olup ikinci halîfemiz baş halife olup ikinci ve üçüncü halife dahi **yolları** ile ta'yîn buyurulmağın, **yolum** ile bu kulları dördüncü halîfelik ru'us-ı hümayûnı..." [BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 11/1269 (10 Zilhicce 1112/18 Mayıs 1701)]; "Başmuhâsebe Kalemi'nin baş halîfesi Mustafa Halife bi-emrillâhi te'âlâ fevt olmağla egerçi **tarîk** ciheti ile halîfeliği ru'us-ı hümayûn ile ikinci olan kullarına ..." [A.RSK, nr. 421/67 (29 Zilhicce 1117/13 Nisan 1706)]; "...Bu abd-i memlûklerin Başmuhâsebe Kalemi şâkirdanı **silkine** ilhâk..." [Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 33/1501 (9 Rebiulahir 1253/13 Temmuz 1837)].

Kıdem, Başmuhasebe Kalemi'nde kariyeri belirleyen en önemli etkeni. Bu manada baş halifeden kaleme en son kaydolan şâkird kadar kıdeme dayalı bir silsile vardı. Silsilenin herhangi bir yerinde ölüm, azil veya terfi nedeniyle bir değişiklik meydana geldiğinde bütün kâtipler doğal olarak kıdemlerine göre birer basamak yükseliyorlardı. Olağan yükselmelerin halifelik seviyesinde olanları, ruusla veya divan tezkiresi ile gerçekleştirilirdi. Bu kapsamda Başmuhasebe Kalemi'nin ilk yedi halifesi gedikli sayılıyor ve ruusla tayin ediliyorlardı. Bunlar arasında asıl kritik kadro ise yedinci halifelikti. Zira ilk altı halife sıralarına göre birer kademe yükselirken yedinci halifelik kadrosu için en kıdemli kâtibin belirlenerek tayin edilmesi gerekiyordu¹⁸⁷. Bu nedenle söz konusu atama esnasında yedinci halifelğe namzet olanların şâkirdlik belgeleri inceleniyor ve atama kalem ricalinin görüşlerine de başvurularak gerçekleştiriliyordu¹⁸⁸. Haliyle halifeliklere ulaşma hayali kuran her kâtibin ikbali, şâkirdlik ruusundaki tarihe bağlıydı. Ancak bu rasyonel işleyiş, göreve yeni başlayan bir şâkird için kendisinin, üstlerinin ve akranlarının ömür süreleri gibi öngörülemez bir faktörle doğrudan ilişkiydi.

Başmuhasebe Kalemi'nde küçük yaşta şâkird olarak göreve başlayan bir kimsenin öncelikle ruusunda yazan tarihe bağlı bir kariyeri vardı. Ancak kıdemin geçerli olabilmesi için şâkirdin “müdavim” yani kaleme devam ediyor olması gerekiyordu. Zira pek çok şâkird ruusunu almasına rağmen kaleme gelip gitmiyor, geçimini temin için başka işlerle uğraşıyordu¹⁸⁹. Ancak bu kimseler arasında elindeki ruusu bir gün kullanmak üzere muhafaza edenlere de rastlanıyordu. Bu gibilerin kıdem iddiaları kalem ricalinin beyanlarıyla geçersiz sayılıyordu¹⁹⁰. Şayet bir şâkird, kalemi bir süre terk edip yeniden dönerse ruus tarihi değil yeniden göreve başladığı tarih esas alınıyordu¹⁹¹. Dolayısıyla Başmuhasebe Kalemi'nde kariyer bakımından kıdemi tamamlayan unsur, kaleme müdavemetti.

¹⁸⁷ Yüzyılın başlarında kıdem tespiti için bütün kâtiplerin ne zaman ve hangi belgeye istinaden göreve başladıklarına dair bir defter hazırlanmıştır [BOA, D.BŞM, nr. 7648/11; nr. 7648/12 (trsz)].

¹⁸⁸ Tayin örneği için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 117 (1 Rebiulahir 1160/12 Nisan 1747). Yüzyılın ikinci yarısında yedinci halifelğe ek olarak mülazım-ı evvel ve mülazım-ı sâni adıyla iki kadro daha ihdas edilerek bu silsile uzatılmıştır. Ruusla yapılan mülazım-ı evvel ve sâni ataması örneği için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 24 (5 Rebiulevvel 1178/2 Eylül 1764).

¹⁸⁹ İş takibi, arzuhalcilik ve kâğıt haffaflığı gibi işler, kaleme devam etmeyen şâkirdlerin sıklıkla başvurduğu meslekler arasındaydı [BOA, MAD, nr. 9491, s. 11 (27 Şaban 1125/18 Eylül 1713)]. Kaleme devam etmeyen şâkirdlere dair zaman zaman listeler hazırlanmaktaydı. Bu kapsamda “*defter-i şâkirdânda esâmîleri mukayyed ve mastûr olup henüz kaleme devâm etmeyen şâkirdân*” başlıklı tarihsiz (XIX. yüzyıl) bir defterde dördünün ismi sonradan çizilmiş 95 şâkird kayıtlıdır (D.BŞM, nr. 7868/44).

¹⁹⁰ “...eyyâm-ı sabâvetinde dîvân tezkiresi veyâhûd ru'us-ı hümayûn ile şâkird olup bir sene müdâvemet ba'dehu terk idüp üç beş seneden sonra benim ru'usum vardır deyu iddi'a ve tekrâr müdâvemet kaydında olur ise kabul itmeyüp...” (BOA, TSMA.d, nr. 3208).

¹⁹¹ BOA, MAD, nr. 10194, s. 2 (12 Cemaziyelevvel 1163/19 Nisan 1750). Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Emin Efendi, kıdem bakımından eski olmasına rağmen “*aralıkda terki vâki*” olduğu gerekçesiyle

Başmuhasebe Kalemi'nde gedikli yedi halife dışında malikâne, zimmet, muhallefat, matbah gibi uzmanlık gerektiren kitâbetlere atanma ise “yol”un bir başka önemli unsuru olan tâbiyet ilişkilerine bağlıydı¹⁹². Kalemde göreve başlayan her şâkird, bir kıdemli kâtibin yanında yetişmek durumundaydı. Akrabalık veya hâmîlik ilişkileri, şâkirdin kimin yanında yetişeceğinin belirlenmesinde önemli bir etkendi. Bu durum aynı zamanda şâkirdin ileride hangi konuda uzmanlaşacağı ve ikbalinin nasıl şekilleneceğini de belirlerdi. Zira ilk yedi halife dışındaki uzmanlık gerektiren kitâbetlerde kıdemden daha önemli olan tercih sebebi, atanacak kimsenin o kitâbetin işlerini yürütebilecek bilgi ve beceriye sahip olmasıydı. Bu nedenle bir uzman kâtibin etrafında öbeklenen şâkirdler, ileride o kitâbetin en güçlü adayı olurlardı¹⁹³. Şayet tâbiyet ilişkileri ve tecrübe dikkate alınmadan tayin gerçekleştirilirse, bunun hatalı bir tercih olduğu kısa sürede fark edilerek atamadan vazgeçilmek durumunda kalınıyordu¹⁹⁴.

Kariyerin devamı için bir diğer şart, sağlıktı. Kalemiye zümresi için yollarına mani olacak en önemli sağlık sorunları, akıl ve göz hastalıklarıydı. Akıl hastalıkları, herhangi bir meslekte olduğu gibi kâtiplikte de kariyerin sonu demekti. Bu gibi durumlarda kâtibin kaleme gelip gitmesine izin verilmiyordu¹⁹⁵. Gözlerde meydana gelen hastalıklar da diğer fiziksel rahatsızlıklara nazaran kâtiplerin kariyerlerine ciddi bir engeldi¹⁹⁶. Bunun dışındaki

kalem ricalinin görüşleriyle yedinci halifelğe atanmamıştı [A.DVNSRSK.d, 86, s. 514 (1 Rebiulahir 1242/2 Kasım 1826)].

¹⁹² Başmuhasebe Kalemi'ndeki kitâbetlerin hususî bir kanun veya şüruu olmadığı gibi evlada kalan türden memuriyetler de olmadıklarını vurgulayan bir tezkire için bk. BOA, TSMA, Evrak Kısmı, nr. 308/45 (trsz). Halile uzmanlık gerektiren kitâbetlerin yolunu pratik şekillendirmiştir.

¹⁹³ 24 Mayıs 1719'da kisedar tayin edilen İsmail Efendi, bir süredir kisedar şâkirdi olarak görev yapmaktaydı (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 9). Tayyibî Mustafa Efendi'nin vefatıyla malikâne halifesi olan Feyzi Efendi, uzun yıllar Mustafa Efendi'nin yanında kisedar olarak hizmet etmişti (Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 648/26560). 22 Mart 1766'da zimmet halifesi tayin edilen Halife Damadî İsmail Efendi, “ekser evkatda” bir önceki zimmet halifesinin yanında çalıştığı için atanmıştı (A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 38). Keza 30 Mayıs 1825'te muhallefat halifesi tayin edilen Seyyid Abdulkadir Efendi, uzun süredir muhallefat halifesinin maiyetinde istihdam edildiği için tercih edilmişti (A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 510).

¹⁹⁴ Zimmet halifesi vekili tayin edilen Mehmed Kasım Efendi, kabiliyetli bir kâtip olmasına rağmen daha önce zimmet halifelerinin yanında çalışmadığı için bu uzmanlıkta istihdama uygun olmadığı fark edilerek görevden alınmıştı [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 423 (1 Zilkade 1222/31 Aralık 1807)].

¹⁹⁵ Örneğin şâkirdandan “cünûn” hâli ortaya çıkan Monla Musa'ya kaleme kesinlikle uğramayarak evinde oturması şartıyla kalem harcından hakkı olan hisseye ek olarak her ay 10 kuruş verilmekteydi [BOA, MAD, nr. 10196, s. 5 (1 Zilkade 1167/20 Ağustos 1754)].

¹⁹⁶ Kıdem bakımından yedinci halifelğe tayin hakkı olan Türkmen Kâtibi Mehmed Halife, gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle tayin edilmemişti [BOA, A.DVNSRSK.d, 86, s. 57 (13 Safer 1182/29 Haziran 1768)]. Mehmed Halife'nin göz rahatsızlığı geçici olduğu için bir süre sonra yedinci halifelik yeniden münhal olduğunda tayini yapıldı [A.DVNSRSK.d, 86, s. 58 (6 Cemazıylevvel 1182/18 Eylül 1768)]. Bu kapsamda donanma mevacihi kayıtlarından sorumlu Barutçuzade Süleyman Çelebi'nin gözlerinde geçici bir rahatsızlık olduğunda kalemin diğer kâtiplerinden Kürd Mustafa bunu bir fırsata çevirerek ilgili kitâbeti üzerine almıştı [D.BŞM, nr. 2696/82 (5 Ramazan 1145/19 Şubat 1733)]. Benzer fırsatçılıklara rastlanmakla birlikte Osmanlı bürokratları kör olup kariyeri son bulan mesai arkadaşlarını görmezden gelmeyecek bir hassasiyet de gösteriyordu. Mesela Başmuhâsebe Kalemi şâkirdlerinden Âmâ İsmail Çelebi için kalem harcından 120 akçe hisse ayrılmıştı [D.BŞM,

hastalıklarda kâtipler “seferli” olmalarına rağmen İstanbul’da kalmalarına müsaade edilmesi gibi taleplerde bulunabiliyorlardı. Ayrıca bazı hastalıklar için bir süreliğine hava değişimi izinleri de verilebilmekteydi¹⁹⁷.

Kariyerin olmazsa olmaz şartı ise kabiliyetti. Kaleme devam eden kıdemli, sağlıklı, tâbiyet ilişkileri bakımından sorunsuz bir kâtibin ikbalinin önündeki en ciddi engel, üzerine aldığı işi yapabilecek bilgi ve beceriden yoksun olmasıydı. Bu noktada diğer bütün zorunlu şartlar önemini kaybediyordu. Ehil olmadığı anlaşılan bir kâtip, tayin edildiği görevden alındığı gibi kıdemine uygun vazifelere de terfi ettirilmiyordu¹⁹⁸. Buna karşın kıdeme bağlı olmayan kitâbetlere öncelikle “isti‘dâdı” ile dikkat çeken kâtipler atanıyordu¹⁹⁹.

Osmanlı bürokrasisinde evrakta sahtecilik, defter ve belgeler üzerinde emre aykırı işlem yapılması gibi görevle ilgili suçlar, işlendiği döneme ve suçun mahiyetine göre sürgün, kalebend ve idam gibi çeşitli cezalarla neticelenebiliyordu²⁰⁰. İncelenen dönemde Başmuhasebe Kalemi kâtipleri de suçları sabit olduğunda genellikle sürgün edilerek ve kaleminden atılarak cezalandırılmaktaydı²⁰¹. Verilen cezalar bir süre sonra affedilse dahi bu

nr. 7787/55 (1 Rebiulevvel 1140/17 Ekim 1727)]. İlerleyen yıllarda Âmâ İbrahim Efendi adlı kâtibe de her ay düzenli ödeme yapılmaktaydı [D.BŞM, nr. 6045/4 (1 Zilhicce 1191/31 Aralık 1777)].

¹⁹⁷ 13 Nisan 1706’dan 5 Aralık 1710’a kadar baş halifelik yapan Abdullah Efendi, vefatından kısa süre önce “mizacındaki illet” sebebi ile 2 ay Bursa’da hava değişimi için izin almıştı [BOA, MAD, nr. 10154/2 (25 Cemaziyelevvel 1122/22 Temmuz 1710)].

¹⁹⁸ Örneğin İstanbul Gümrüğü Kâtibi Monla Mehmed, “nâ-ehil” olduğu gerekçesiyle görevden alınmıştı [BOA, D.BŞM, nr. 4655/78 (17 Safer 1176/7 Eylül 1762)]. Cebehane kitâbeti hizmetini yürüten Şerbetçizâde Mustafa Efendi, ilgili kayıtları düzgün tutamadığından kitâbet elinden alınarak “maharet ve liyâkati” olan Seyyid İbrahim Efendi’ye verilmişti [DBŞM, nr. 4094/23 (1 Safer 1168/17 Kasım 1754)].

¹⁹⁹ “...kîsedârılıkta dahi fenn-i kaleme mâhir ve idâre-i kaleme muktedit, müsta‘id ve müstakîmü’l-etvâr ketebe bi’l-ittifâk kîsedâr nasb olunmak...” [BOA, TSMA, Evrak Kısmı, nr. 814/25 (trs)]. Cizye Muhasebesi Kalemi’ne kisedar tayiniyle ilgili bir anlaşmazlıkta bütün kalemlerin kisedarları bir araya getirilip nizamları sorulduğunda; “...kaleminde müsta‘id her kim ise ona ihâle olunageldiği...” [A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 358 (7 Zilhicce 1221/3 Haziran 1797)] şeklinde cevap vererek kisedarlığın kabiliyetle ilgili olduğunu vurgulamışlardır.

²⁰⁰ 1590’da sahtekârlık yapan bazı Divan ve maliye kâtiplerinden ikisi idam edilmiş, altısının birer eli kesilmiş, yedisi küreğe konulmuş ve birkaçı kâtiplikten atılmıştı (Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî* (971-1003/1563-1595) I, haz. Mehmet İpşirli, Ankara 1999, s. 227’den naklen Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2018, s. 123). Osmanlı bürokrasisinde evrak sahteciliği hakkında bk. Bilgin Aydın-İshak Keskin, “Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI (2008), s. 197-228.

²⁰¹ Defterdarın hastalandığı günlerde “umûr-ı mîrîye hayli fesâd” veren Mâlikane Halifesi Rıza Efendi Rodos’a ve Zimmet Halifesi Nuri Efendi Midilli’ye sürülmüştü (BOA, HAT, nr. 500/24525. Yerlerine yapılan atamalar için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 484-485 (9 Cemaziyelevvel 1233/17 Mart 1818). Başmuhasebe Kalemi kisedarı Arif Efendi, usûle aykırı harç işlemleri nedeniyle Magosa’ya sürülmüştü [33 Numaralı Kalebend Defteri (s.1-133/H-1227-1229/M1812-1814) (Metin ve İnceleme), haz. Volkan Çeribaş, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018, s.131-132. Sürgün sebebinin ayrıntıları ve yerine kisedar tayini için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 456 (7 Rebiulahir 1227/20 Nisan 1812)]. Kalem personelinin görevle ilgili olmayan “suçlarına” ve istisna mahiyetindeki cezalandırmalara rastlamak mümkündür. Mesela Başmuhasebe Kalemi Deftercisi Şâkir Efendi, Vak’a-i Hayriye esnasında yıllar önce Alemdar Mustafa Paşa hadisesi günlerinde başına serdengeçti kavuğu giydiği gerekçesiyle katledilmişti (Ahmed Lütfi Efendi, *Vak’anüvîs Ahmed Lütfi Efendi Tarihi I*, haz. Ahmet Hezarfen, İstanbul 1999, s. 107).

türden tecrübeler, kariyere düşülen olumsuz şerhler anlamına geliyordu. Bu gibi “hile ve hıyâneti sâbit” olan “sahtekârların” kalemlerde bulundurulmaması için büro amirlerine genel emirler gönderiliyordu²⁰². Zaman zaman ise cezaları affedilen isimler bürolara bildirilerek herhangi bir sıfatla kapılara yaklaştırılmamaları emrediliyordu²⁰³. Haliyle sabıkası temiz ve güvenilir bir kimse olmak, pek çok meslekte olduğu gibi kâtiplikte de önemli bir referanstı.

Başmuhasebe Kalemi çalışanlarının yolu, tek başına ilerlenebilecek türden değildi. Kâtiplerin müdavemet, maharet ve liyakatları, amirleri ve mesai arkadaşlarının şahitlikleriyle onaylanıyordu. Bu nedenle kaleme dair atama kararları istişâre ile alınmaktaydı²⁰⁴. Nizama dair düzenlemeler, kritik kitâbetlerde yaşanan tartışmalar ve az sayıda personel istihdam edilen bürolardaki atamalarda ise istişâreler, Bâb-ı Defterî personelinin önde gelen bütün isimlerinin dahil edildiği bir ortamda gerçekleştirilirdi²⁰⁵. Dolayısıyla personelin kabiliyeti, kalemine devam edip etmediği, verilen vazifeleri nasıl yaptığı, mesai arkadaşlarıyla olan münasebetleri defterdarlık ricalince bilinir ve atamalarda dikkate alınırdı. Kıdem için sunulan evrakın kontrolü ve devam iddialarının tetkiki için de kalem personelinin görüşleri elzemdi. Yolun başında “ehl-i kalem ve sâhib-i rakam” olmak şartı aranırken, ilerleyebilmek için de “müsta‘id”, “mu‘temed”, “emekdâr”, “mücerrebü’l-etvâr”, “sadakati ve fen-i kitâbette mahâreti zâhir” gibi vasıflara sahip olmak gerekiyordu. Mevzubahis vasıfların kabiliyete dair

²⁰² BOA, MAD, nr. 10222, s. 2 (24 Zilkade 1193/3 Aralık 1779).

²⁰³ BOA, MAD, nr. 2863, s. 3 (29 Receb 1163/4 Temmuz 1750).

²⁰⁴ Özellikle birden çok aday bulunan yedinci halifelik atamalarında ve kisedarlık, muhallefât halifeliği gibi kitâbet tayinlerinde ricalin ihbarı ve yapılan müzakereler kaydedilmektedir: “...yedinci halîfelik mâddesi su‘âl olundukda; Derviş Mehmed Çelebi’nin ru‘usu târîhi atık olmağla yedinci halîfelik dahi merkûm Derviş Mehmed’e tevcîh buyurulması münâsib olduğun kalem-i mezbûrun baş halîfesi efendi ve ikinci ve üçüncü halîfeleri haber vormeleri ile...” [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44 (15 Cemaziyelevvel 1154/29 Temmuz 1741)]; “...merkûm Ahmed Efendi arzuhâl birle istirhâm ve kalem-i mezbûrun baş halîfe ve sâ‘ir hulefâsından hak ve adl üzere tarafeynin keyfiyeti tefahhus ve su‘âl...” [A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 117 (1 Rebiulahir 1160/12 Nisan 1747)]; “Başmuhâsebe kâtibleri emekdârlarından Elhac Abdi Halîfe arzuhâl sunup; yine Başmuhâsebe hulefâsından hâlâ muhallefât halîfesi olan Hacı Ahmed Efendi bi-emrillâhi te‘âlâ fevt olup yeri hâlî kalmagla, hıdmet-i mezbûrede istihdâm buyurulmak bâbında istid‘â-yı inâyet ve merkûmun hıdmet-i mezkûrda istihdâma liyâkat ve istihkâkı ricâl-i kalem-ı merkûmun ihbâr ve ta‘rifleriyle zâhir” [A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 193 (2 Ramazan 1167/23 Haziran 1754)]; “Sa‘âdetlü başmuhâsebeci efendi hazretleri; muhallefât halîfeliğine dâ‘ir kaleminiz hulefâsından Elhac Mehmed Emin Efendi ile Esseyyid İbrahim Efendi’nin beynlerinde deverân iden nizâ‘ın def‘ u ref‘iyle beynleri islâh ve tevfik olunmak muktezî olmağla imdi, mûmâileyhümâyı ve Başmuhâsebe kisedârı Elhac Osman Efendi’yi ve sâ‘ir ricâl-i kalemi huzûrunuza celb ve tarafeynin yedlerinde senedâtına ba‘de’n-nazar...” [D.BŞM, nr. 7383/50 (5 Şevval 1205/7 Haziran 1791)]. Başmuhasebe Kalemi bünyesinde Haremeyn ve Mısır’a dair yazışmaları yürütecek yeni kitâbet kadrosu, kalem ricaliyle müzakere edilerek oluşturulmuştu [D.BŞM, nr. 6469/47 (15 Muharrem 1197/21 Aralık 1782)].

²⁰⁵ Örneğin Küçük Kale Tezkireciliği Kalemi halifelerinden iken azl edilen Abdullah Efendi’nin durumu “aklâm-ı hazîne hulefâ ve kisedârları muvacehesinde” değerlendirilmiş ve “hakikat-ı keyfiyet” bu isimlere sorulmuştu [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 356 (27 Zilhicce 1175/19 Temmuz 1762)]. Bursa Kalemi’ne halife tayini için görevlendirilen Bursa Mukataacısı Vekili İsmail Zühdi Efendi de konuyu Başmuhasebe, Başmukataa ve Maden halifeleri ve Ruznamçe kisedarı ile müzakere etmişti [A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 354 (18 Şaban 1215/4 Ocak 1801)].

olanları bir kâğıt üzerinde test edilebilirken²⁰⁶ diğerleri için kalem ricalinin şahadeti gerekiyordu²⁰⁷. Dolayısıyla personelin tasvip etmediği bir atamanın gerçekleşmesi oldukça güç, şikâyet ettikleri bir kâtibin görevden alınması ise son derece kolaydı²⁰⁸.

Bu esaslar çerçevesinde Başmuhasebe Kalemi'nde kariyer, şâkirdlikten başlardı. “Yol”a girmenin ilk adımı, kalemin şâkirdleri arasına dahil olmaktı. Takip eden başlıkta bu zümre incelenecektir.

2.2.a-) Başmuhasebe Kalemi Şâkirdleri

Başmuhasebe Kalemi personelinin “yol” olarak adlandırılan kariyerleri şâkirdlikten başlamaktaydı²⁰⁹. Hizmet içi eğitimin esas olduğu bu sistemde erken yaşta göreve başlamak, iyi bir eğitim ve kıdem açısından önemliydi. Bu yüzden şâkirdler genellikle 5 ila 10 yaş arasında göreve başlardı²¹⁰.

²⁰⁶ Bir mâliye kâtibinin çeşitli hat ve muamele örnekleriyle kabiliyetlerini gösterdiği belge için bk. BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 215/20812. Belgenin merkezinde yer alan divan tezkiresi formunda Mustafa Efendi adlı kâtibin Koyun Kalemi ikinci halifesi tayin edildiği belirtilir. Muamelâta dair örnek metinler de genellikle Koyun Mukataası Kalemi'ne dairdir. Bu bakımdan ilgili yazı örneklerinin Mustafa Efendi'ye ait olması kuvvetle muhtemeldir. Ancak divan tezkiresi kısmının tarihsiz ve imzasız olması bu ihtimale ihtiyat kaydı düşülmesini gerektirmektedir.

²⁰⁷ Kâtiplerin “*emekdâr*” olduklarını kanıtlamak için yaptıkları işlere dair divan tezkirelerini saklayarak şahsî arşivler oluşturdukları anlaşılmaktadır. Örneğin yedinci halifelik için arzuhal veren Ahmed Efendi, kırk dört senedir Başmuhasebe Kalemi'nde çalıştığını ifade etmiş ve bu sürede kendisi tarafından yürütülen işlere dair delil olmak üzere otuz beş adet divan tezkiresi sunmuştu [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 34 (25 Safer 1153/22 Mayıs 1740)].

²⁰⁸ Başmuhasebe Kalemi Kisedârı Hacı İbrahim Efendi, kalem ricalinin şikâyetleri üzerine azledilmişti [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 63 (13 Rebiulevvel 1156/7 Mayıs 1743)]. Zimmet Halifesi Hasan Efendi ise “*kimesne ile hüsn-i imtizâcı olmayup hilâf-ı rızâ hareketi*” olduğu gerekçesiyle görevden alınmıştı [A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 351 (5 Ramazan 1175/30 Mart 1762)].

²⁰⁹ Bugüne kadar yapılan incelemelerde Osmanlı bürokrasisinde şâkirdliğe dair değerlendirmeler için en sık başvuru kaynağı, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde yer alan 1780'li yıllara ait bir rapordur (BOA, TSMA.d, nr. 3208). Söz konusu raporda Başmuhasebe Kalemi'nde göreve başlayan bir şâkirdin kariyeri ve çalışma hayatı tarif edilmektedir. Ancak araştırmacılar, ilgili raporu çoğunlukla Bâb-ı Defterî dışındaki kurumların bürokratik yapısını anlamak için kullanmışlardır [Mesela bk. Carter V. Findley, *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 98-106. Findley, lonca tipi örgütlenmenin (çırak/şâkird-kalfa/halife-hoca/usta) kalemiyedeki yapının da temeli olduğu görüşündedir (*Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Bâbîâlî (1789-1922)*, s. 62-72). Bu bakımdan şâkirdlik için seçtiği örneğin hangi bürokratik unsura ait olduğunun önemi azalmaktadır]. Oysa müşterek tarafları bulunmakla birlikte Bâbîâlî, Bâb-ı Defterî ve Defterhâne'nin ihtiyaç duyduğu kâtiplerin profili, kariyerleri ve çalışma düzenleri arasında ciddi farklılıklar vardır. Bu çerçevede divan kâtiplerinden iyi birer münşî olmaları beklenirken Bâb-ı Defterî kâtiplerinin siyakat ve hesap bilgileri önemsenirdi. Bâbîâlî ve Defterhâne kâtip ve şâkirdleri hem maaşlı hem de tımarlı olabiliyorken Bâb-ı Defterî personeli ekseriyetle maaşlıydı. Henüz tam bir istatistiği yapılmamış olmakla birlikte, defterdarlık dışındaki üst düzey bürokrasi büyük oranda Bâbîâlî kökenliydi. Bâb-ı Defterî personelinden üst bürokrasiye terfi edenler de ekseriyetle maliye kanalıyla yükselebilmekteydi. En ciddi fark ise Bâbîâlî ve Defterhâne'de üstün meziyetler ve/veya ilişkiler ağı sayesinde şâkirdlik yapmadan kâtip olarak atanabilmek mümkün iken Bâb-ı Defterî'de şâkirdlikten başlamayan bir kariyerin imkansız olmasıydı.

²¹⁰ XVIII. yüzyıl Osmanlı bürokrasisine dair orijinal bilgiler ihtiva eden bir raporda Başmuhasebe Kalemi'nde göreve başlayan şâkirdlerin genellikle 7-8 yaşında olduğu zikredilmektedir (“*Aklâm-ı mezbûrdan Başmuhasebe Kalemi'ne şâkird olmak murâd olundukda yedi ve sekiz yaşında olup kemâl-i rüşdinden nâşi ol vakte dek okuyup hatt u imlâ öğrenmeğe râgıb ma'sûmî defterdâr kisedârı muvâcehesine götürüp*” (BOA, TSMA.d, nr. 3208). Ancak şâkirdler, mevcut kâtiplerin “*akraba ve taallukatı*” olduğundan kıdem için

Başmuhasebe Kalemi'nde şâkird olarak göreve başlamak isteyen 5-10 yaşlarındaki adaylar, bir arzuhal kaleme alarak bu isteklerini beyan ederlerdi²¹¹. Bu aşamada öncelikle şâkirdin “ehl-i kalem ve sahib-i rakam” olup olmadığı, yani kalemde istihdam için gereken asgarî şartlara uygunluğu kontrol edilirdi. Bu şartlar; yazı yazmayı bilmek, “vasat-ı sinni” geçmiş olmak, aynı anda iki kalemde çalışmamak, taşrayla bağlantısı olmamak, hademe sınıfından olmamak, “ehl-i ırz ve ketum” olmak şeklinde sıralanıyordu²¹².

Şâkirdlik imtihanı ve bu kapsamda yapılan muamelat zamanla şekillenmişti. Talebin arttığı ve kalitenin düştüğü dönemlerde denetlemeler sıklaştırılmaktaydı. Hatta yüzyılın başlarında şâkirdlik için gereken sınavın sadrazam huzurunda yapılması bile kararlaştırılmıştı²¹³. Ancak sadrazamın iş yükü göz önüne alındığında bu kararın sürdürülebilirliği oldukça zordu. Bu yüzden maliye bürolarına dair şâkirdlik başvurularının defterdarlık bünyesinde incelenmesi yoluna gidildi. Zamanla başvuruların kalem hocalarına sevkiyle gerekli incelemeyi büro şeflerinin yapması uygulaması yerleşti. Bu kapsamda adayın arzuhali başmuhasebeciye havale ediliyor, başmuhasebeci de aday şâkirdlikte istihdama uygun ise bunu ilâmıyla bildiriyordu²¹⁴. Başmuhasebecinin ilâmı üzerine defterdar kisedarı

olabildiğince erken ruus aldirmaya gayret ettikleri görülmektedir (“ba’zı kimesneler hâl-i sabâvetde kaleme çıraklıkda güyâ eski bulunmak fâ’idesi mülâhazasına mebnî evlâdlarını ve evlâdı olmayanlar müte’allikâtını bir sûretle kaleme çerâğ itdirdüp ol çocukları dahi yedi sekiz yaşına varır varmaz kaleme gidüp gelmeye başlayarak” (MAD, nr. 2798, s. 2). 1202-1206/1787-1792 yıllarında Başmuhasebe Kalemi'nde göreve başlayan şâkirdlerin kaydedildiği bir defterdeki 41 şâkirdin yaşları 3 ila 18 arasında değişmektedir. Söz konusu 41 şâkirdin 23’ü (%56) 10 yaş altındadır. İlgili yıllarda en çok 13 yaşında (8 kişi) şâkird göreve başlamıştır (MAD, nr. 2974, s. 1). Ancak bu verilerin dönemsel bir çerçeveyi yansıttığını göz önünde bulundurmak gerekir.

²¹¹ XVII. yüzyılda zaman zaman şâkirdlik için aday dışında birinin de arzuhal sunduğu görülmektedir. Mesela Başmukataa Kalemi Baş Halifesi Hacı Mehmed, oğlu İshak’ın aynı kalemde şâkirdliği için ruus talep etmişti [BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 2/149 (10 Safer 1091/12 Mart 1680)].

²¹² BOA, MAD, nr. 2985, s. 1 (18 Cemaziyelahir 1227/29 Haziran 1812). Başka bir düzenlemede şâkirdlerin taşınması gereken vasıflar şu şekilde sıralanmıştır; “fenn-i kitâbet kâffe-i sanâyi’ ve bedâyi’in eşref ve elzemi olup mutlaka ketebeden olanların ke’l-evvel sarf ve nahvi mehmâ emken görmüş olmak ve sâniyen rütbe-i sabâvetden derece-i vukûfa varup tefhîm ve tefehhüm kesb ve liyâkat etmiş bulunmak ve zümre-i kütûba duhûlünde âhar ticârete ihtiyâcı olmayup yalnız fenn-i kitâbet ve hüner ve ma’rifet iktisâbından mâ’adâya sarf-ı zihn itmek lâzımeden...” [MAD, nr. 2798, s. 2 (8 Cemaziyevvel 1240/29 Aralık 1824)]. Adayların arzuhallerinin düzgün yazı yazmayı bilip bilmediklerini kontrol etmeye imkan sağlayan bir fonksiyonu vardı. Nitekim Başmuhasebe Kalemi'ne şâkird olmaya talip olan Mehmed’in arzuhali üzerine başmuhasebeci, “sâhib-i arzuhâlin hattı müşâhede olundukda şâkirdliğe istihkâkı olduğu”nu bildirmişti [Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 11/1030 (trsz)].

²¹³ BOA, MAD, nr. 10163, s. 3 (29 Zilkade 1131/13 Ekim 1719). Sureti için bk. D.BŞM, nr. 2079/28.

²¹⁴ Buyruldu: “Hâcesi i’lâm eyleye deyu buyruldu”, İlâm: “Ma’rûz-ı kullarıdır ki; sâhib-i arzuhâl İbrahim kulları mu’âyene olundukda müsta’id olup...” [BOA, Ruus Kalemi Dosya Kısmı (=A.RSK), nr. 900/42 (8 Zilkade 1139/27 Haziran 1727)]. Ancak pratikte zaman zaman adayın imtihanı ve ilâmın hazırlanması işlerini kalemin baş halifesi de yürütmekteydi. Baş halifenin ilâmıyla verilen ruus örneği için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 15, s. 296.

adayın kalemde istihdamına dair bir divan tezkiresi hazırlayıp defterdara imzalatarak adayın eliyle tekrar başmuhasebeciye gönderiyordu²¹⁵.

Divan tezkiresini alan şâkirdin bu belgeye istinaden bir de ruus alması gerekiyordu²¹⁶. Bu kapsamda divan tezkirelerinin üzerine buyruldu ve sahh işareti koyularak atama ruus defterine işleniyor ve atanan isme ruus tezkiresi veriliyordu. XVIII. yüzyılda divan tezkirelerinin üzerinde sadece stilize bir “buyruldu” halini alan bu işlem, XVII. yüzyıldaki “mûcebince ru’us-ı hümayûn virilmek buyruldu”²¹⁷ ifadesinin kalıplaşmış haliydi. İdeal prosedürde divan tezkiresi elinde olan şâkirdin ruusunu aldıktan sonra kaleme gelerek şâkirdan defterine adını kaydettirmesiyle göreve başlama süreci tamamlanırdı²¹⁸. Ancak divan tezkiresi ile ruusun temini arasındaki sürede bir standart yoktu. Bir kısım şâkirdler aynı gün ruusunu da temin ederken²¹⁹; bazıları günler, hatta aylar sonra bile ruus için başvurabiliyordu²²⁰. Ayrıca ruus almadan sadece divan tezkiresiyle göreve başlayan şâkirdlere de sıkça rastlanmaktaydı. Nitekim 1115-1119/Mayıs 1703-Mart 1708 yıllarında Başmuhasebe Kalemi’nde göreve başlayan 301 şâkirdin 167’si (%55.4) divan tezkiresiyle atanmıştı²²¹. Bir süre sonra yalnızca divan tezkiresi ile şâkirdlik yapılması yasaklanarak ruus alınması zorunlu

²¹⁵ Divan tezkirelerinin şu örnekteki gibi standarda yakın bir formu vardı: “Kıdvetü’l-emâcid ve’l-â’yân başmuhâsebeci efendi zîde mecduhu; erbâb-ı istihkâkdan Seyyid Mehmed ehl-i kalem ve sâhib-i rakam olup müsta’id olmağla mezbûru kaleminizde şâkirdlik hıdmetinde istihdâm eylesiz” [BOA, D.BŞM, nr. 1785/81 (20 Receb 1125/12 Ağustos 1713)]. Zaman zaman ilamın vurgulandığı farklı formlar da kullanılmaktaydı (“İzzetlû, rif’atlû başmuhâsebeci efendi; ashâb-ı istihkâkdan Seyyid Mustafa[nın] müsta’id olduğu tarafınızdan memhûren i’lâm olunmağla mûcebince merkûmu kaleminizde şâkirdlik hıdmetinde istihdâm buyurasız” [A.RSK, nr. 2000/90 (25 Cemaziyelahir 1177/31 Aralık 1763)]. Uzunçarşılı, şâkirdliğe başlama prosedürüne örnek olmak üzere biri Başmuhasebe Kalemi şâkirdine ait olmak üzere 3 adet divan tezkiresi örneği yayınlamıştır (*Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 336). Defterdar imzaları hakkında bk. Asparouch Velkov, “Les Başdefterdar Ottomans et Leurs Signatures à Queue (XVIe-XVIIIe)”, s. 173-189.

²¹⁶ Osmanlı bürokrasisinde ruusun fonksiyonu ve Ruus Kalemi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 97-118.

²¹⁷ BOA, Ali Emiri, IV. Mehmed, nr. 42/4776 (14 Ramazan 1087/20 Kasım 1676).

²¹⁸ Örneğin Başmuhasebe Kaleni şâkirdlerinden Ömer; 8 Cemaziyelevvel 1118/18 Ağustos 1706’da divan tezkiresini almış (BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 13/1455), 10 Cemaziyelevvel 1118/20 Ağustos 1706’da ruusunu temin etmiş (A.DVNSRSK.d, nr. 4, s. 93) ve şâkirdan defterine ruus tarihiyle ismini kaydettirmişti (MAD, nr. 10151, s. 1).

²¹⁹ Mesela 4 Zilkade 1131/18 Eylül 1719’da Başmuhasebe Kalemi’nde şâkird olarak göreve başlayan Seyyid Musa, aynı gün hem divan tezkiresi hem de ruusunu temin etmişti (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 304; İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 16/1772).

²²⁰ Örneğin 23 Safer 1116/27 Haziran 1704’te divan tezkiresi alarak Başmuhasebe Kalemi’nde şâkird olarak göreve başlayan Ahmed, ruusunu bir yıldan daha uzun bir süre sonra 2 Cemaziyelahir 1117/21 Eylül 1705’te temin etmişti (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 2, s. 94).

²²¹ 1115: 31’i ruusla, 33’ü divan tezkiresiyle toplam 64 şâkird (BOA, MAD, nr. 10149, s. 1); 1116: 34’ü ruusla, 27’si divan tezkiresi ile, 1’inin belgesi kaydedilmemiş toplam 62 şâkird (MAD, nr. 10306, s. 1); 1117: 20’si ruusla, 49’u divan tezkiresiyle toplam 69 şâkird (MAD, nr. 10150, s. 1); 1118: 25’i ruusla, 35’i divan tezkiresi ile toplam 60 şâkird (MAD, nr. 10151, s. 1); 1119: 23’ü ruusla, 23’ü divan tezkiresi ile toplam 46 şâkird (MAD, nr. 10307, s. 1).

hale getirildiyse²²² de bu kararın pratikte uzun süre uygulanamadığı, hatta divan tezkiresiyle göreve başlama eğiliminin yüzyılın sonlarına doğru giderek arttığı görülmektedir²²³.

Kaleme ulaşan şâkird, elindeki divan tezkiresi ve/veya ruusunu kalem kisedarına vererek “şâkirdân defteri”ne kaydettirirdi. Yüzyılın ilk yarısında “şâkirdân defteri” adıyla müstakil bir defterin kastedilmediği, o yıl göreve başlayan şâkirdlerin yıllık olarak tutulan “kuyud-ı mukataat” defterlerinin ilk sayfalarına kaydedildiği görülmektedir²²⁴. Kisedar, şâkirdin adını ve tezkiresindeki/ruusundaki tarihi mukataat defterinin ilk sayfasına kaydettikten sonra tezkire veya ruusuna “kayd şude be-defter-i şâkirdân”, “kayd be-zahr-ı defter-i mukāta‘ât” gibi şerhler düşerdi²²⁵. Bir süre sonra bu şerhler, stilize bir “kayd şud” ifadesi ve işlem tarihini ihtiva eden bir form kazandı. Şâkirdler/kâtipler için ruus ve divan tezkireleri bir görev kimliği mahiyetinde olduğundan bunların kaybedilmesi halinde yeniden temin etmek için başvuruda bulunmak zorundaydılar²²⁶.

Başmuhasebe Kalemi’nde yılda ortalama kaç şâkird göreve başlamaktaydı? Şâkirdler için bir sayı sınırlaması var mıydı? Bürokrasinin diğer birimlerinde göreve başlayan şâkirdler ile Başmuhasebe Kalemi’nde göreve başlayan şâkirdler arasında nasıl bir oransal ilişki mevcuttu? Bu sorulara verilecek cevaplar, içinde barındırdığı çeşitli güçlükler nedeniyle, kesin ve noksansız bir tablo ortaya koymamaktadır. Bu kapsamda öncelikle başvurulması gereken kaynaklar, şâkirdan defterleridir. Ancak mevzu bahis defterler düzenli seriler teşkil etmediğinden uzun periyotlar halinde takip ve değerlendirme yapmak mümkün değildir. Üstelik bu mümkün olsa bile ancak bürokrasinin diğer unsurlarına dair benzer serilerin tespit ve tahliliyle söz konusu veriler kullanışlı hâle gelebilecektir. Dolayısıyla en somut kayıtlar olan ruus defterlerindeki verilere başvurmak, mukayese yapmak ve genel eğilimi görmek

²²² BOA, MAD, nr. 10163, s. 3 (29 Zilkade 1131/13 Ekim 1719).

²²³ 1202-1206/1787-1792 yıllarında Başmuhasebe Kalemi’nde göreve başlayan şâkirdlerin kaydedildiği bir defterdeki 46 şâkirdin yalnızca 2’si ruusla, kalan 44 şâkird ise divan tezkiresiyle göreve gelmişti (BOA, MAD, nr. 2974, s. 1). Bu durum, ruusla göreve başlayan şâkird istatistiklerinden de takip edilebilmektedir.

²²⁴ 8 Ağustos 1741’de halife tayinlerinde kıdeme bağlı bir anlaşmazlık çıktığında iddia sahiplerinin sunduğu belgelerle birlikte kuyud-ı mukataat defterlerindeki şâkird listeleri de incelenmişti (BOA, ADVNSRSK.d, nr. 50, s. 44). Yüzyılın ikinci yarısında müstakil şâkirdan defterleri tutulmuş olmalıdır. Zira 1202-1206/1787-1792 yıllarında Başmuhasebe Kalemi’nde göreve başlayan şâkirdlerin kaydedildiği kuyud-ı mühimmat defterine “*nukilet be-defter-i şâkirdân der-yed-i serhalife efendi*” şerhi düşülmüştür (MAD, nr. 2974, s. 1). Ancak bu defterler henüz tespit edilememiştir.

²²⁵ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 32/3004 (4 Ramazan 1115/11 Ocak 1704); D.BŞM, nr. 4429/72 (28 Muharrem 1173/21 Eylül 1759).

²²⁶ Mesela Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden Süleyman Efendi, 28 Cemaziyelevvel 1116/28 Eylül 1704 tarihli ruusunun yanarak zayi olması nedeniyle yaklaşık kırk yıl sonra yeniden ruus almıştı [BOA, A.RSK.d, nr. 1698G, s. 112 (29 Zilkade 1158/23 Aralık 1745)]. Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Hüseyin Efendi ise 3 Rebiulevvel 1195/27 Şubat 1781 tarihli şâkirdlik divan tezkiresinin yangında zayi olduğunu bir arzuhalde bildirmiş ve bunun üzerine şâkirdân defterinden sureti çıkartılarak yeniden divan tezkiresi verilmişti [Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 88/4384 (11 Rebiulahir 1232/28 Şubat 1817)].

bakımından daha doğru olacaktır. Bu çerçevede aşağıda yüzyılın farklı dönemlerinden onar yıllık periyotları içeren 5 tablo oluşturulmuştur. Veri dönemleri defter serilerinin düzenliliği de dikkate alınarak seçilmiştir.

Tablo 2.3 1116-1126/Mayıs 1704-Ocak 1714 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler		
Kalem	Şâkird Sayısı	Oran
Divan-ı Hümayun	324	24,40%
Başmuhasebe	314	23,64%
Anadolu Muhasebesi	154	11,60%
Ruznamçe-i Evvel	135	10,17%
Harameyn Muhasebesi	103	7,76%
Maliye	83	6,25%
Defterhane	69	5,20%
Mevkufat	30	2,26%
Piyade Mukabelesi	29	2,18%
Cizye Muhasebesi	21	1,58%
Cebeciler Kâtibi Şâkirdi	21	1,58%
Küçük Evkaf Muhasebesi	7	0,53%
Haslar Mukataası	7	0,53%
Maden	7	0,53%
Büyük Kale	4	0,30%
Kalem-i Kâtib-i Kalyon	4	0,30%
Bursa Mukataası	3	0,23%
Küçük Kale	3	0,23%
Harameyn Mukataası	3	0,23%
Başmukataa	2	0,15%
Küçük Ruznamçe	2	0,15%
Masraf Kâtibi Şâkirdi	2	0,15%
Salyane Mukataası	1	0,08%
Toplam:	1328	100%

Kaynak: Bu istatistik için 1116-1126 tarihleri arasında ruusla göreve başlayan tüm şâkirdlerin künye ve tarih bilgilerini içeren bir veri tabanı oluşturulmuştur. İlgili veri tabanı, atama kayıtlarını ihtiva eden 18 defterden meydana getirilmiştir (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 1-16; A.RSK.d, nr. 1563; KK, nr. 261/2).

Mayıs 1704-Ocak 1714 yıllarına ait verileri yansıtan tablo, Osmanlı bürokrasisinde şâkirdlerin büro tercihlerini ve dolaylı olarak kalemlerin personel ihtiyacını göstermektedir. Mevzubahis istatistik ve benzerlerinin dönemsel eğilimleri yansıttığı daima göz önünde bulundurulmalıdır. Bu verilerin divan tezkiresi ile göreve başlayan şâkirdleri içermediğini tekrarlamakta fayda vardır. Üstelik Süvari Mukabelesi gibi personeli diğer maliye bürolarından farklı temin edilen kalemlerin şâkird tayinlerinin ruus defterlerinde yer almadığını da hatırlatmak gerekir. Ancak her hâlükârda ortaya çıkan tablonun bürokrasiye

dair genel çerçeveyi yansıttığı açıktır. Bu manada söz konusu yıllarda ruusla göreve başlayan yaklaşık her dört şâkirdten birinin Başmuhasebe Kalemî'ni tercih ettiği görülmektedir. Divan-ı Hümayun ve Defterhane gibi Defterdarlık dışındaki bürolar hesaba dahil edilmediğinde bu oran, %33.6'ya yükselmektedir ki bu da Defterdarlık'ta göreve başlayan her üç şâkirdten birinin Başmuhasebe Kalemî'ni tercih ettiği anlamına gelir. Divan-ı Hümayun ve Başmuhasebe Kalemî'nin şâkird tercihlerinin yaklaşık %50'lik bir kısmını teşkil etmesi, bürokrasinin başat merkezlerini işaret etmesi bakımından önemlidir. İlgili yıllarda Başmuhasebe Kalemî'ni takiben en çok şâkirdin göreve başladığı 3 defterdarlık bürosu; Anadolu Muhasebesi, Ruznamçe-i Evvel ve Haremeyn Muhasebesi'dir. Bursa Mukataası, Başmukataa, Haremeyn Mukataası, Küçük Ruznamçe gibi maliye bürolarındaki düşük şâkird girişi, söz konusu kalemlerin görev alanlarının sınırlı olması dolayısıyla öngörülebilir bir sonuçtur.

Tablo 2.4 1136-1146/Ekim 1723-Mayıs 1734 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler		
Kalem	Şâkird Sayısı	Oran
Divan-ı Hümayun	450	26,36%
Başmuhasebe	380	22,26%
Maliye	180	10,54%
Mevkufat	117	6,85%
Cizye Muhasebesi	100	5,86%
Ruznamçe-i Evvel	88	5,16%
Haremeyn Muhasebesi	82	4,80%
Defterhane	76	4,45%
Küçük Evkaf Muhasebesi	55	3,22%
Anadolu Muhasebesi	54	3,16%
Piyade Mukabelesi	42	2,46%
Maden	26	1,52%
Haslar Mukataası	24	1,41%
Cebeciler Kâtibi Şâkirdi	10	0,59%
Küçük Kale	7	0,41%
Başmukataa	5	0,29%
Büyük Kale	5	0,29%
Masraf Kâtibi Şâkirdi	3	0,18%
Avlonya	1	0,06%
Haremeyn Mukataası	1	0,06%
İstanbul	1	0,06%
Toplam:	1707	100%

Kaynak: Bu istatistik için 1136-1146 tarihleri arasında ruusla göreve başlayan tüm şâkirdlerin künye ve tarih bilgilerini içeren bir veri tabanı oluşturulmuştur. Bu veri tabanı, atama kayıtlarını ihtiva eden 19 defterden meydana getirilmiştir (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 34-40; nr. 42-49; nr. 51-53; KK, nr. 61/5).

Ekim 1723-Mayıs 1734 yılları arasında ruusla göreve başlayan şâkirdleri gösteren tabloda, Başmuhasebe Kalemi bakımından bir önceki döneme uygun bir istatistik belirmiştir. Bu manada Başmuhasebe Kalemi için, şâkird sayısındaki artışa rağmen, genel bürokrasi içerisinde %1.3'lük bir düşüşle %22.3 oranı ortaya çıkmıştır. Divan-ı Hümayun ve Defterhane gibi Defterdarlık dışındaki bürolar hesaba katılmadığında bu oran, %32.2'ye yükselmektedir. Söz konusu oran, bir önceki döneme nispetle yaklaşık %1.4'lük bir düşüşe rağmen Başmuhasebe Kalemi'nin Defterdarlık bünyesindeki yerini ve önemini koruduğunu göstermektedir. İlgili yıllarda, Başmuhasebe Kalemi'ni takiben en çok şâkirdin göreve başladığı Defterdarlık büroları; Maliye, Mevkufat ve Cizye şeklinde sıralanmıştır. Başmukataa, Avlonya ve İstanbul gibi görev alanları sınırlı bürolardaki düşük şâkird sayısı şaşırtıcı değildir. Başmuhasebe Kalemi'nin ardından en çok şâkird göreve başladığı büroların bir önceki periyottan tamamen farklı olması; ilgili büroların sorumluluk alanlarındaki genişleme, iş yüklerindeki artış ve bunlara bağlı olarak da rağbetin artması gibi nedenlerle ilgilidir. Bir önceki periyotta daha fazla şâkirdin göreve başladığı bürolardaki yığılma da bu sonuca etki etmiş olabilir. Ancak her hâlükârda sıralamalardaki farklılığın büyük kalemler arasında gerçekleşmesi, marjinal bir değişimden söz edilemeyeceğini göstermektedir. Elbette hangi seviyede olursa olsun oransal farklılıklara dair değerlendirmeler, bütün bürolara dair ayrıntılı incelemeler yapılması halinde çok daha anlamlı hâle gelecektir.

Tablo 2.5 1147-1156/Haziran 1734-Şubat 1744 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler		
Kalem	Şâkird Sayısı	Oran
Divan-ı Hümayun	600	42,37%
Başmuhasebe	253	17,87%
Defterhane	81	5,72%
Maliye	78	5,51%
Ruznamçe-i Evvel	76	5,37%
Maden	67	4,73%
Piyade Mukabelesi	53	3,74%
Anadolu Muhasebesi	45	3,18%
Harameyn Muhasebesi	43	3,04%
Cizye Muhasebesi	29	2,05%
Mevkufat	23	1,62%
Küçük Evkaf Muhasebesi	17	1,20%
Haslar Mukataası	16	1,13%
Cebeciler Kâtibi Şâkirdi	12	0,85%
Masraf Kâtibi Şâkirdi	12	0,85%
Büyük Kale	4	0,28%
Bursa Mukataası	3	0,21%

Harameyn Mukataası	2	0,14%
Küçük Kale	1	0,07%
Başmukataa	1	0,07%
Toplam:	1416	100%

Kaynak: Bu istatistik için 1147-1156 tarihleri arasında ruusla göreve başlayan tüm şâkirdlerin künye ve tarih bilgilerini içeren bir veri tabanı hazırlanmıştır. İlgili veri tabanı, atama kayıtlarını ihtiva eden 18 defterden oluşturulmuştur (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 53-69; KK, nr. 279).

Haziran 1734-Şubat 1744 yılları arasında ruusla göreve başlayan şâkirdleri yansıtan tabloda Divan-ı Hümayun Kalemi'nde göreve başlayan şâkird sayısı ve bunun bütün bürokrasi içerisindeki oranında bariz bir artış gözlenmektedir. Buna bağlı olarak Başmuhasebe Kalemi'nin bürokrasinin tamamı içindeki oranı %17.9'a düşmüştür. Ancak Divan-ı Hümayun Kalemi ve Defterhane şâkirdleri hesaba dahil edilmediğinde Başmuhasebe Kalemi, %34.4'lük bir oranla önceki iki periyottaki gibi her üç şâkirdten birinin istihdam edildiği bir kalem olarak Defterdarlık bünyesindeki önemini muhafaza etmiştir. Başmuhasebe Kalemi'ni takiben en çok şâkirdin göreve başladığı maliye büroları; Maliye, Ruznamçe-i Evvel ve Maden kalemleridir. Bu istatistiğin Maden Kalemi bakımından son derece kritik olduğu anlaşılmaktadır. Bir önceki periyotta hissedilen sayısal ve oransal artışın bu dönemde belirgin hâle geldiği görülmektedir.

Tablo 2.6 1161-1171/Ocak 1748-Eylül 1758 Yıllarında Ruusla Göreve Başlayan Şâkirdler		
Kalem	Şâkird Sayısı	Oran
Divan-ı Hümayun	873	66,1%
Başmuhasebe	125	9,47%
Defterhane	87	6,59%
Harameyn Muhasebesi	48	3,64%
Maliye	33	2,50%
Maden	31	2,35%
Ruznamçe-i Evvel	25	1,89%
Anadolu Muhasebesi	24	1,82%
Cizye	15	1,14%
Masraf Kâtibi Şâkirdi	15	1,14%
Haslar Mukataası	13	0,98%
Mevkufat	11	0,83%
Piyade Mukabelesi	6	0,45%
Bursa Mukataası	5	0,38%
Küçük Evkaf Muhasebesi	2	0,15%
Büyük Kale	2	0,15%
Başmukataa	2	0,15%
Harameyn Mukataası	1	0,08%

Küçük Kale	1	0,08%
Küçük Ruznamçe	1	0,08%
Toplam:	1320	100%

Kaynak: Bu istatistik için 1161-1171 tarihleri arasında rusla göreve başlayan tüm şâkirdlerin künye ve tarih bilgilerini içeren bir veri tabanı hazırlanmıştır. İlgili veri tabanı, atama kayıtlarını ihtiva eden 5 defterden oluşturulmuştur (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 73, 75, 77, 79, 81).

Ocak 1748-Eylül 1758 tarihleri arasındaki şâkird verilerini yansıtan istatistik, Divan-ı Hümayun Kalemi'nde rusla göreve başlayan şâkird sayısındaki artış eğiliminin devam ettiğini göstermektedir. Buna karşın Başmuhasebe Kalemi de dahil olmak üzere genel olarak maliye bürolarında rusla göreve başlayan şâkird sayısında belirgin bir düşüş ortaya çıkmıştır. Başmuhasebe Kalemi'nin bütün bürokrasi içinde rusla göreve başlayan şâkirdler arasındaki oranı %9.5'e düşmüştür. Divan ve Defterhane dahil edilmediğinde bu oran %34.7'ye yükselmektedir. Bu haliyle defterdarlık bünyesindeki bürolarda genel bir düşüş yaşandığından Başmuhasebe Kalemi önceki periyotlardaki oranını korumuştur. Başmuhasebe Kalemi'ni takiben en çok şâkirdin göreve başladığı maliye büroları; Harameyn Muhasebesi, Maliye ve Maden kalemleri şeklinde sıralanmıştır.

Tablo 2.7 1188-1198/Mart 1774-Kasım 1784 Yıllarında Rusla Göreve Başlayan Şâkirdler		
Kalem	Şâkird Sayısı	Oran
Divan-ı Hümayun	209	35,01%
Defterhane	133	22,28%
Piyade Mukabelesi	92	15,41%
Başmuhasebe	61	10,22%
Masraf-ı Şehriyari Kalemi	20	3,35%
Ruznamçe-i Evvel	19	3,18%
Harameyn Muhasebesi	18	3,02%
Anadolu Muhasebesi	12	2,01%
Maliye	8	1,34%
Cizye Muhasebesi	7	1,17%
Haslar Mukataası	6	1,01%
Harameyn Mukataası	6	1,01%
Küçük Kale	3	0,50%
Mevkufat	1	0,17%
Küçük Evkaf Muhasebesi	1	0,17%
Teşrifat Kalemi	1	0,17%
Toplam:	597	100%

Kaynak: Bu istatistik için 1188-1198 tarihleri arasında rusla göreve başlayan tüm şâkirdlerin künye ve tarih bilgilerini içeren bir veri tabanı hazırlanmıştır. İlgili veri tabanı, atama kayıtlarını ihtiva eden 6 defterden oluşturulmuştur (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 90, 92M, 93, 95, 97, 99).

Mart 1774-Kasım 1784 yıllarında ruusla göreve başlayan şâkird verilerini ihtiva eden tabloda önceki dönemlere nispetle bütün bürokraside şâkird sayısında ciddi bir düşüş ortaya çıkmıştır. Üstelik Maden Mukataası Kalemi'nde hiçbir şâkirdin göreve başlamaması, Maliye ve Mevkufat gibi önemli bürolardaki çok düşük şâkird girişi de bir önceki dönemin eğilimine eklenen dikkat çekici veriler arasındadır. Divan tezkiresiyle göreve başlama eğiliminin artmış olması bu azalmanın en önemli nedenleri arasındadır. Nitekim gerek Başmuhasebe gerekse diğer maliye bürolarında yüzyılın ikinci yarısından itibaren divan tezkiresiyle göreve başlayan şâkird sayılarında ciddi bir artış gözlemlenmektedir²²⁷. Bütün bürokraside ruusla göreve başlayan şâkirdler arasında Başmuhasebe Kalemi'nin oranı %10.2; Divan ve Defterhane hariç oranı %23.9'dur. Özellikle defterdarlık içindeki oran, önceki periyotlara nispetle ciddi bir düşüşe işaret etmektedir. Üstelik bu oransal düşüş, yüzyılın önceki dönemlerinden farklı olarak Başmuhasebe Kalemi'nin defterdarlık bünyesindeki önceliğini de ortadan kaldırmıştır. Bu kapsamda Piyade Mukabelesi Kalemi ruusla en çok şâkirdin göreve başladığı maliye bürosu olmuştur. Piyade Mukabelesi ve Masraf-ı Şehriyârî²²⁸ kalemleri dışındaki maliye büroları için düşük şâkird sayısı genel bir eğilimdir. İlgili iki kaleme ise önceki dönemlere göre daha fazla rağbet vardır.

Prosedürden kaynaklı problemlere rağmen Başmuhasebe Kalemi'nin XVIII. yüzyılın son çeyreğine kadar ruusla en çok şâkirdin göreve başladığı defterdarlık bürosu olduğu görülmektedir. Yüzyılın başlarında bu oran bütün bürokraside yaklaşık %23,6, defterdarlık içerisinde %33,6 şeklindedir. Özellikle defterdarlık bünyesindeki oran uzun süre muhafaza edilmiştir. Diğer maliye bürolarındaki dalgalanmaların Başmuhasebe Kalemi'nde görülmemesi, büronun merkezî konumuna işaret etmesi bakımından önemlidir.

Yüzyılın ikinci yarısından itibaren divan tezkiresi ile göreve başlama eğiliminin artması, ruus defterlerindeki verileri kullanışsız hâle getirmiş, şâkirdan defterlerinin düzenli seriler halinde tespit edilememiş olması bu durumun telafisini ve açıklamasını zorlaştırmıştır. Şâkirdlerin neden ruus almaya özen göstermedikleri ve devletin niye buna müsaade ettiği meselesi şimdilik yeterince açık değildir. Şâkirdlerin ruus için vermek zorunda oldukları harçtan kaçınmaları önemli gerekçelerden biri olmalıdır. Kadroların “gedikli” olmaması ve devletin şâkirdlere yalnızca birer kâtip adayı gözüyle bakması da prosedürde bir müsamahaya

²²⁷ 1202-1206/1787-1792 yıllarında Başmuhasebe Kalemi'nde göreve başlayan şâkirdlerin kaydedildiği bir defterdeki 46 şâkirdin yalnızca 2'si ruusla, kalan 44 şâkird ise divan tezkiresiyle göreve gelmiştir (BOA, MAD, nr. 2974, s. 1). Mevkufat Kalemi için bk. MAD, nr. 3813, s. 1 (1179-1182/Haziran 1765-Mayıs 1769).

²²⁸ Esasen Masraf-ı Şehriyârî Kalemi'nin defterdarlıkla ilişkisi yeterince açık değildir. Matbah masrafları ve tayinatlar hususunda saray ile defterdarlık arasındaki koordinasyonu sağladığı bilinen bu büronun mahiyeti etraflıca incelenmeye muhtaçtır.

neden olmuş olabilir. Her ne sebeple olursa olsun bu iki aşamalı tayin süreci ve bu süreçte standardizasyonun temin edilememiş olması, ciddi bir istatistiksel problemdir. Bu çalışmada söz konusu sorun tam olarak farkedilene kadar ruus defterlerindeki verilerin şâkirdler için gerçeğe yakın bir tablo sunacağı varsayılmıştı. Fakat bir süre sonra ruus verilerinin divan tezkiresiyle göreve başlama eğilimi nedeniyle kullanışsız hale gelmeye başladığı görüldü. Bu problemin şimdilik bir seri halinde tespit edilememiş olan şâkirdân defterlerinin sayısının artması ile çözülebileceği anlaşılmaktadır.

Başmuhasebe Kalemi kendi içerisinde değerlendirildiğinde; 1115-1119/Mayıs 1703-Mart 1708 yıllarına ait şâkirdan defterlerine göre, bu yıllarda hem ruusla hem divan tezkiresiyle 301 şâkird göreve başlamıştır²²⁹. Haliyle yüzyılın başlarında Başmuhasebe Kalemi'nde her yıl ortalama 60 şâkirdin göreve başladığı söylenebilir. İlerleyen yıllarda şâkirdan defterleri düzenli seriler halinde tespit edilemediğinden kesin sayılara ulaşmak şimdilik güçtür. Daha önce de işaret edildiği üzere yüzyılın son çeyreğinden itibaren divan tezkiresi ile göreve başlamanın arttığı, toplam şâkird sayısının ise öncesine nazaran düştüğü anlaşılmaktadır²³⁰. XIX. yüzyılda ise Başmuhasebe Kalemi özelinde şâkird sayısının arttığı söylenebilir. Ancak bu devre ait bir defterdar raporunda kalemlerin terfi için uzun süre beklemeyi gerektiren yapısı nedeniyle şâkird/kâtiplerin başka işlere yöneldiği de vurgulanmıştır²³¹. Gerçekten de ruus veya divan tezkiresi almasına rağmen kaleme devam etmeyen pek çok şâkird bulunmaktadır²³². Dolayısıyla bu dönem için kalemlerde yetenekli şâkirdlere ikbal vadeden yolların daha uzun ve zorlu hâle geldiği anlaşılmaktadır.

XVIII. yüzyılda, şâkird alımlarında özen gösterilmesine dair pek çok emir olmasına rağmen sayı sınırlamasına ilişkin bir kayda rastlanmamıştır. Bu yöndeki kısıtlamalar, XIX. yüzyılda başlamıştır²³³. İlk olarak, daha önce denenen divan tezkiresiyle göreve başlamanın yasaklanması uygulamasına geçilmiş, fakat beklenen fayda sağlanamayınca 30 Ekim 1836

²²⁹ 1115: 31'i ruusla, 33'ü divan tezkiresiyle toplam 64 şâkird (BOA, MAD, nr. 10149, s. 1); 1116: 34'ü ruusla, 27'si divan tezkiresi ile, 1'inin belgesi kaydedilmemiş toplam 62 şâkird (MAD, nr. 10306, s. 1); 1117: 20'si ruusla, 49'u divan tezkiresiyle toplam 69 şâkird (MAD, nr. 10150, s. 1); 1118: 25'i ruusla, 35'i divan tezkiresi ile toplam 60 şâkird (MAD, nr. 10151, s. 1); 1119: 23'ü ruusla, 23'ü divan tezkiresi ile toplam 46 şâkird (MAD, nr. 10307, s. 1).

²³⁰ 1202-1206/1787-1792 yıllarında Başmuhasebe Kalemi'nde göreve başlayan şâkirdlerin kaydedildiği bir defterdeki 46 şâkirdin yalnızca 2'si ruusla, kalan 44 şâkird ise divan tezkiresiyle göreve başlamıştır (BOA, MAD, nr. 2974, s. 1).

²³¹ BOA, HAT, nr. 489/23984 (trsz).

²³² “*Defter-i şâkirdânda esâmîleri mukayyed ve mastûr olup henüz kaleme devâm etmeyen şâkirdân*” başlıklı tarihsiz (XIX. yüzyıl) bir defterde dördünün ismi sonradan çizilmiş 95 şâkird kayıtlıdır (BOA, D.BŞM, nr. 7868/44).

²³³ Bâbtâlî'de şâkird ve kâtip istihdamına dair daha erken tarihli ve kapsamlı düzenlemeler için bk. Muzaffer Doğan, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H.1211/1796-97 Tarihli Düzenlemeler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, I/2 (2000), s. 63-80.

tarıhli düzenleme ile Başmuhasebe Kalemı'nde her ay yalnızca bir şâkirdin göreve başlaması kararlaştırılmıştır²³⁴. Bu karar, Başmuhasebe'nin “*hüsn-i şöhreti*” nedeniyle herkesin çocuğunu bu kaleme şâkird yapmak istemesinden kaynaklanıyordu. Hatta durum, Başmuhasebe Kalemı odasında oturacak ve yazı yazacak yer kalmayacak seviyedeydi. Ceride Nazırı Süleyman Faik Efendi'nin raporuna göre; 1836 yılında Başmuhasebe Kalemı'nin mevcudu; kisedar, yedi halife ve otuz kâtibin hizmetindeki şâkirdlerle birlikte toplam 512 idi. Ancak şâkirdlerin bir kısmı Başmuhasebe'ye bağılı çeşitli birimlere dağılmış vaziyette olduğundan, devam edip etmemelerinden bağımsız olarak kalemlle doğrudan ilişkili 259 şâkird bulunmaktaydı²³⁵.

Başmuhasebe Kalemı şâkirdleri/kâtipleri, Divan-ı Hümayun ve Defterhâne kâtiplerinden farklı olarak genellikle mahlas kullanmazlardı. Bu yüzden kayıtlarda çeşitli şekillerde tanımlanırlardı. Baba, kardeş ve diğler akrabalara nisbetle tanımlama, bütün bürokraside yaygın bir pratikti. Bu uygulamada, “Monla İsmail veled-i Halil Efendi” şeklinde yalnızca baba ismine atıf yapılabildiğı gibi “Mimarzâde”, “Şerbetçizâde” örneklerindeki gibi meslek de kullanılabilirdi. Şâkird ve kâtiplerin “Hüseyin Efendi tâbi'-i Mâlikâne Halifesi Tayyibî Efendi” şeklinde bağılı bulundukları üstâdlarıyla tanımlanmasına sıkça başvurulurdu. Ayrıca bazen “Edirnevî”, “Eyyübî” gibi nisbelerle, kimi zaman “köse”, “uzun”, “şişman” gibi lakaplarla da tarif edilirlerdi. Özellikle mevacib kayıtlarında isimlerine “an-çavuşân âmed”, “an sipâhiyân âmed” gibi maaş ve kariyer geçmişlerine dair şerhler eklenirdi. Bir şâkirdin kâtip seviyesine ulaştıktan sonra “kâtib-i gümrük”, “kâtib-i mehterhâne” şeklinde görev yaptığı kitâbetle tanımlanmasına sıkça rastlanırdı. “Çelebi” unvanı hem şâkird hem de kâtipler için yaygın olarak kullanılırken; “monla/molla” çoğunlukla şâkirdler için, “efendi” ise genellikle kâtipler için tercih edilmekteydi. Başmuhasebe Kalemı şâkirdleri için özellikle kalem harcı defterlerinde yaygın pratiğın aksine “ağa” unvanına da yer verilmekteydi. “Halife” unvanı ise yalnızca kâtip seviyesinde kullanılabilirdi²³⁶.

²³⁴ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 96. Bu nizam, Başmuhasebe Kalemı'nde şâkird olmak için verilen arzuhallere kaydedilmekteydi (BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 33/1501).

²³⁵ BOA, MAD, nr. 8989, s. 1 (29 Cemaziyelahir 1252/11 Ekim 1836)'den naklen Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 96.

²³⁶ Unvan, lakap, nisbe ve diğler tanımlamalara dair değerlendirmeler, tezin ilerleyen kısımlarında kullanılan ve bir kısmı ekler bölümünde yer alan kalem harcı, ruus ve mevacib türünde defterlere istinaden yapılmıştır.

Resmen göreve başlayan bir şâkirdin yanında az şâkirdi olan bir kıdemli kâtibin yanında çalışması gerekiyordu²³⁷. Ancak şâkirdler, çoğunlukla mevcut kâtiplerin akraba veya tanıdıkları olduğundan bu yakınlığa göre öbeklenmekteydiler²³⁸. Şâkirdler öncelikle terbiyesinde bulundukları kâtibin yanında kalem işlerini öğrenmeye yönelik eğitim görmektedir. Başlarda getir-götür işlerinden oluşan bu öğrenme süreci, üstadlarının sorumluluğundaki yazışmaları hazırlama ile devam ederdi²³⁹. Yine de şâkirdlerin aldıkları eğitimin içeriğine dair bilgimiz kısıtlıdır. Siyakat hattını ve hesap işlerini iyi öğrenmeleri gerektiği açıktır. Elbette ihtiyaç duyulan bir kayıt için hangi deftere başvurulacağını ve kaydedilecek bir maddenin hangi defterde yer alması gerektiğini bilmeleri gerekiyordu. XVIII. yüzyıl boyunca bürolarda hizmet içi verilen eğitimin profesyonelleştirilmesi ise XIX. yüzyılda gerçekleşti. Bu kapsamda maliye personeli için Mansure Hazînesi'nde Pazartesi ve Perşembe günleri Arapça ve Farsça dersleri vermek üzere Hacı Pertev Efendi hoca olarak atanmıştı²⁴⁰. Bu süreç, Mekteb-i Ma'ârif-i Adliye ve ardından Mekteb-i Aklâm'ın kurularak memur yetiştirmenin modern bir yapıya dönüştürülmesiyle tamamlandı²⁴¹.

Bir şâkirdin ne kadar süre sonra resmî evrak hazırlamakla görevlendirildiği konusu yeterince net değildir. Acemi şâkirdlere derkenar yazdırılmaması yönündeki emirler, bu sürenin çok da uzun olmadığına işaret etmektedir²⁴². İşlemleri hakkıyla yapabilmelerinin, kabiliyetleri ve üstadlarının eğitim hususundaki gayretleri gibi etkenlere bağlı olduğu tahmin edilebilir. Her hâlükârda şâkirdler bir süre sonra tâbi oldukları kâtibin uzmanlık alanına göre işlemler yapmaya başladılar. Bu kapsamda şâkirdlere tezkire yazdırılması genel bir uygulamaydı. Acemi şâkirdlere hazırlattırılan tezkirelerde zaman zaman hatalar oluyordu. Hatta 20 Mayıs 1706'da şâkirdlerin yanlış yazmaları nedeniyle tezkirelerin siyakatle değil nesih hatla kaleme alınması yönünde bir karar bile alınmıştı. Köklü bir geleneği değiştirmeye

²³⁷ XIX. yüzyılda bir halifeye tâbi olan şâkirdler/kâtipler için “yamak” tabiri de kullanılmaktadır. “...halîfelik-i mezbûra liyâkat ve istikâmeti zâhir ve nümâyân olan muhalledfât yamağı Ahmed Efendi'ye ihâle...” [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 526 (3 Safer 1247/14 Temmuz 1831)].

²³⁸ Kâtiplerin etrafındaki öbeklenmelerde akrabalık önemli bir yer tutuyordu. Örneğin 1769'da baruthane ruznamçeciliği, yeniçeri ocağı tulumacı, solakan, peykan ve bostaniyan ocaklarının kitâbetlerini yürüten İkinci Halife Halil Efendi, birinci halife vekili olarak sefere görevlendirildiğinde ilgili kitâbetlerin İstanbul'daki vekâletine oğlu İsmail'i tayin ettirmişti [BOA, D.BŞM, nr. 5205/56 (15 Zilkade 1182/23 Mart 1769)]. Keza malikâne halifeliği ile birlikte Gümüşhane kitâbetini tasarruf eden Hasan Efendi de vekil olarak kardeşi İsmail'in atanmasını sağlamıştı [D.BŞM, nr. 5198/65 (23 Şevval 1182/2 Mart 1769)]. Bürokraside babadan oğula katiplik pratiği hakkında bk. Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, s. 49-50; Norman Itzkowitz, “18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri”, s. XLIV-XLV.

²³⁹ “...kâtib olacak ma'sûm, bidâyet-i müdâvemetinden hâcesi muvâcehesinde ku'ûd idüp hâcesinin yazup bozup söylediği kelâmı kurbîyet-i zarûriye ile istimâ' iderek Bağdad'a dâ'ir olan mâddenin kaydı kangı defterdedir, Bosna'ya dair mevâd kangı cüz'dedir müşâhede ... kesb-i isti'dâd eyledikce hâcesi şâkirde tahrîr itirdüp...” [BOA, TSMA.d, nr. 3208].

²⁴⁰ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 96.

²⁴¹ Ali Akyıldız, “Mekteb-i Maârif-i Adliye”, *DİA*, Ek-II, s. 236-238.

²⁴² BOA, MAD, nr. 10150, s. 3 (13 Rebiulahir 1117/4 Ağustos 1705).

yönelik bu teşebbüsten 27 Eylül 1710'da vazgeçildi²⁴³. Takip eden yıllarda da şâkirdlerin acemiliğinden kaynaklı benzer problemlerin ortaya çıktığı, bu gibi aksaklıkları düzeltmeye yönelik çabaların imparatorluğun sonuna kadar belirli aralıklarla gündeme geldiği görülmektedir²⁴⁴.

Herhangi bir şâkird, müdavim olduğu anlaşıldıktan ve bir takım işleri yapacak yetkinliğe eriştikten sonra kalem harcından hissedar olmaktaydı. Yüzyılın sonlarına ait bir raporda, şâkirdlerin beş-altı yıl kaleme devam ettikten sonra hisse sahibi oldukları kaydedilmekle birlikte pratikte bu süreyi tespit etmek güçtür²⁴⁵. Söz konusu harçtan hissedâr olan şâkirdlerin sayısı 1689'da 7 iken 1714'te 14'e, 1727'ye gelindiğinde ise 41'e yükselmişti²⁴⁶. Yüzyılın başlarında her yıl ortalama 60 şâkirdin göreve başladığı göz önünde bulundurulduğunda, kalem harcından hissedâr olmayan şâkirdlerin sayısının hissedârlardan daha yüksek olması gerekir. Her hâlükârda Başmuhasebe Kalemi'nde, kalem harcından pay alan hissedâr/kıdemli şâkirdler ile göreve yeni başlayan acemi şâkirdlerden oluşan iki grubun varlığından söz etmek mümkündür.

Şâkirdlerin öncelikli gayesi kâtip olmaktı. Devlet de şâkirdlerin iyi yetişmiş birer kâtibe dönüşmesini istiyordu. Şâkirdleri kariyer hayallerine yaklaştıran ve devletin çarklarının dönmesini temin eden kâtip sınıfı kimlerden oluşuyor ve ne iş yapıyordu? Takip eden başlıkta bu sorulara cevap aranacaktır.

2.2.b-) Başmuhasebe Kalemi Kâtipleri

Başmuhasebe Kalemi, hem gelir hem giderlerle uğraşan koordinatör bir büro olduğundan devletin hemen hemen her malî birimi ile bir şekilde ilişki halindeydi. Bu yüzden kalemde pek çok kuruma dair az veya çok kayıt tutulmaktaydı. Üstelik bu kayıtların bir elden çıkması yönünde, tam anlamıyla uzmanlaşmayı gerektiren, bir hassasiyet de gösteriliyordu. “Kitâbet” adı verilen bu uzmanlık alanları, kâtiplerin görevlerini tanımlayan ve kariyerlerini şekillendiren memuriyetlerdi. Bu nedenle kâtipleri tarif edebilmek için öncelikle kitâbetleri izah etmek gerekir.

²⁴³ BOA, MAD, nr. 10151, s. 271 (6 Safer 1118/20 Mayıs 1706); D.BŞM, nr. 1644/41 (3 Şaban 1122/27 Eylül 1710). Nesihle yazılan hazine tezkiresi örneği için bk. Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 43/4308 (16 Cemaziyelevvel 1121/24 Temmuz 1709).

²⁴⁴ Yüzyılın sonlarında Osmanlı bürokrasisinde personel istihdamı ve muamelatta yaşanan aksaklıklar ve bunlara dair düzenlemeler hakkında etraflı bir inceleme için bk. Muzaffer Doğan, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H.1211/1796-97 Tarihli Düzenlemeler”, s. 71-88.

²⁴⁵ BOA, TSMA.d, nr. 3208.

²⁴⁶ BOA, MAD, nr. 23944, s. 4; D.BŞM, nr. 7787/53; D.BŞM.d, nr. 42431. Kalem harçları ileride müstakil bir başlık altında etraflıca incelenecektir.

Literatürde malikâne, zimmet ve muhalefat gibi sıkça atıf yapılanlar dışında Başmuhasebe Kalemi kitâbetlerine dair bilgiler oldukça sınırlıdır²⁴⁷. Halbuki Başmuhasebe Kalemi’nde onlarca kitâbet ve şaşırtıcı seviyede bir uzmanlık söz konusudur. Bu kitâbetlerin her biri aynı iş yoğunluğuna sahip olmadığından, bir kâtibin üzerinde birden çok kitâbet bulunabilmektedir. Haliyle kitâbet sayısı, kâtip sayısından fazladır.

Başmuhasebe Kalemi kitâbetleri nelerden oluştuğu ve temel fonksiyonlarının ne olduğu büronun görev ve yapısını anlamak adına oldukça önemlidir. 1744-1745 tarihli müsvedde halindeki bir defterde Başmuhâsebe Kalemi kâtiplerinin üzerindeki kitâbetler listelenmiştir. Mevzubahis listede, 15 kâtip tarafından idare edilen 45 kitâbet yer almaktadır.

Tablo 2.8 Başmuhasebe Kalemi’ndeki Başlıca Kitâbetler ve Mutasarrıfları (1744-1745)	
Kâtip	Kitâbet
I-) Başhalîfe	1-) İstanbul Ağalarının Muhâsebâtı
II-) Halîfe-i Rabi‘ Ahmed Efendi	2-) Mehterhâne-i Âmire Kitâbeti
III-) Halife-i Sâdis Ömer Efendi	3-) Haftalıkçı Ta‘bir Olunur Yoğurtçubaşı Kitâbeti
IV-) Halîfe-i Sâbi‘ Hasan Efendi	4-) Ulûfelü Humbaracılar Kitâbeti
V-) Hâfız Hacı İsmail Efendi	5-) Tersâne Ümenâsının Muhâsebâtı 6-) Tersâne Yelkencilerinin Muhâsebâtı 7-) Topçu Ocağı Kitâbeti 8-) Taşra Kağıd Emîni Muhâsebâtı 9-) Top Arabacıları Ocağının Kitâbeti 10-) Kağıdcıbaşı Muhâsebâtı 11-) Donanma-yı Hümâyûn Kalyonlarının Mevâcibâtı Fihrist Kitâbeti 12-) Kalyonlar Neferâtı ve Me’kûlâtlarının ve Sâ’irenin Kitâbeti 13-) Tuna Şaykalarının ve Tonbazlarının Bilcümle Kitâbeti
VI-) Kasımpaşalı Mehmed Efendi	14-) Tophâne Nâzırlarının Muhâsebâtı
VII-) Tayyibî Mustafa Efendi	15-) Gümüşhâne Ümenâsının Muhâsebâtı 16-) Mâlikâne Kitâbeti 17-) Matbah Ümenâsının Muhâsebâtı 18-) Darbhâne-i Âmire Îrâd ve Masârıfı Kitâbeti 19-) Tersâne’de Humbara ve Yuvarlak Kârhânelerinin Kitâbeti 20-) Buzcubaşı Muhâsebâtı 21-) Sidrekapsi Ma’denlerinin Kitâbeti 22-) Sarây-ı Cedîd Vekîl-i Harclarının Kitâbeti 23-) Mora Muhassıllarının ve Mora Cezîresi’nde Olan Mukâta‘âtın Kitâbeti 24-) Haleb Muhâssıllığı Muhâsebâtı 25-) Samakovcuk Kitâbeti 26-) Tokad Voyvodalığı Muhâsebâtı

²⁴⁷ Uzunçarşılı, d’Ohsson’dan naklen “*darphane, matbah, tersane, arpa, baruthane, mühimmat, cebehane, tophane ve arabacılar vs. için bu kalemden [Başmuhasebe] memur ve kâtipler tayin edildiğinden bunların muamelatı onlar vasıtasıyla yapılırdı*” kaydıyla uzman kâtiplere atıf yapmış, fakat bunların mahiyeti, çalışma usulü ve sayılarına dair bir değerlendirmede bulunmamıştır (*Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, 347, 355).

	27-) Erzurum Gümrüğü Muhâsebâtı 28-) Sarây-ı Cedîd Soğancıbaşı'nın Kitâbeti ²⁴⁸
VIII-) Kisedâr-ı Sâbık Hacı İbrahim Efendi	29-) Diyârbekir Voyvodalığı Muhâsebâtı 30-) Cebeci Ocağı ve Cebehâne'nin Îrâd ve Masârifâtı Kitâbeti 31-) Sîmkeşhâne Emîni Muhâsebâtı ve Kitâbeti 32-) Rakka Mukâta'âtı Muhâsebesi 33-) Eflak ve Boğdan Voyvodalarının Îrâd ve Masraf Kitâbeti
IX-) Mimarzâde Seyyid Mehmed Efendi	34-) Ekrâd ve Türkmen Kitâbeti
X-) Ma'cûnculı Ahmed Efendi	35-) Kitâbet-i Muhallefât 36-) Sarây-ı Cedîd Bazarbaşılarının Kitâbeti
XI-) Hacı Süleyman Efendi	37-) Sarây-ı Cedîd İsfenahibaşılarının Kitâbeti
XII-) Hacı Kadri Efendi	38-) İstanbul Gümrüğü Kitâbeti 39-) Arpa Ümenâsının Muhâsebâtı
XIII-) Memiş Efendi	40-) Zimmet Kitâbeti 41-) Kalyonlar Etmekçibaşısı Hacı Nureddin Bey Muhâsebâtı 42-) Gelibolu'de Peksimâdcı Bulgaroğlu'nun Muhâsebâtı
XIV-) Defterdârzâde Abdurrahman Bey	43-) Dergâh-ı Âlî Yeniçerileri Ocağı'nın Kitâbeti
XV-) Mâlikâne Merhûmun Osman Efendi	44-) Sarây-ı Cedîd-i Âmire Miskcibaşısının Kitâbeti 45-) Haftalıkçı Ta'bir Olunur Gendümcü Kitâbeti
Tayyibî Osman Efendi'ye Tâbi' Feyzi Çelebi ²⁴⁹	Haftalıkçı Ta'bir Olunur Serbazârî Kitâbeti ²⁵⁰
Vefâyî Mustafa Çelebi ²⁵¹	Kalyonlar Neferâtı Fihristi Kitâbeti ²⁵²

Kaynak: BOA, Bâb-ı Âsâfî Ruus Kalemi Defterleri (=A.RSK.d), nr. 1697, s. 1-3. Mevzubahis defter tarihsizdir. Ancak defterde yedinci halife olarak görülen Hasan Efendi, 19 Rebiulahir 1156/12 Haziran 1743-26 Şevval 1158/21 Kasım 1745 tarihleri arasında bu görevde bulunmuştur (A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 63, 95). Memiş Efendi'nin zimmet halifeliliğine tayin tarihi (ikinci defa) ise 30 Muharrem 1157/15 Mart 1744'tür (A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 77). Haliyle liste Mart 1744-Kasım 1745 tarihleri arasında hazırlanmış olmalıdır.

Listede yer alan mâlikâne, zimmet ve muhallefât halifelikleri, iş yükü ve kariyer bakımından Başmuhasebe Kalemi'nin en önemli kitâbetleriydi. Öyle ki malikâne halifeliği, müstakil bir büro olmamasına rağmen iş ve personel yoğunluğuna bağlı olarak Başmuhasebe Kalemi'nden ayrı bir odada hizmet vermektedir²⁵³. Ayrıca diğer kitâbetlerin aksine bu üç görev, halifelik olarak tanımlanmaktaydı²⁵⁴. Bu kitâbetlere tayinler genellikle ruusla

²⁴⁸ Tayyibî Mustafa Efendi'nin yürüttüğü kitâbetler arasında yazılıp üzeri çizilmiştir.

²⁴⁹ Serbazârî Kitâbeti mükerrer kaydedildiğinden Feyzi Çelebi toplam kâtip sayısına dahil edilmemiştir.

²⁵⁰ Daha önce Ma'cûnculı Ahmed Efendi üzerinde kaydedilmiş olup mükerrerdir.

²⁵¹ Kalyonlar Fihristi Kitâbeti mükerrer kaydedildiğinden Mustafa Çelebi toplam kâtip sayısına dahil edilmemiştir.

²⁵² Daha önce Hafız Hacı İsmail Efendi üzerinde kaydedilmiş olup mükerrerdir.

²⁵³ "...mâlikâne halîfesi fî'l-asl başka kalem olmayup yine ketebe-i kalemden mu'accele kâtibi olarak kaleminde umûrunu rû'yet ider iken kırk altı ve kırk yedi târîhlerinden berü i'tibâr-ı hükkâm ile halîfelik lafzı cereyân ve başka odada karâr ve pinhân oldukları..." (9 Şaban 1200/7 Haziran 1786) (217 No'lu Ruus Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, haz. Dilek Arıboğa, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019, s. 107).

²⁵⁴ 23 Haziran 1785'te Mâlikâne Halîfesi Râşid Süleyman Efendi'nin defterdar olması üzerine (Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, yay. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978, s. 265-266) sadrazam

gerçekleştirilirken; diğerlerine dair görevlendirmeler çoğu zaman divan tezkiresi ile yapılmaktaydı²⁵⁵. Bu üç memuriyet dışındaki kitâbetler, ruus defterleri üzerinden tespit ve takip edilememektedir. Kalem harcı defterlerinde bir kısım kâtiplerin görevleri kaydedilmekle birlikte bu kayıtlarda her kâtip için yalnızca bir kitâbete atıf yapıldığından eksik bir tablo sunmaktadır. Dolayısıyla müsvedde halindeki bu defter, kitâbet isimlerinin tespiti açısından son derece önemlidir. Buradaki kitâbetlerin sağlaması, eksiklerinin tamamlanması ve yeni kurulan bazı kitâbetlerin tespiti, harç defterleri ve perakende evrak üzerinde yapılabilmektedir. Örneğin 28 Ocak 1760'ta malikâne verilen Haremeyn evkafı için Başmuhasebe Kalemi bünyesinde ayrı bir Malikâne Kitâbeti kurulmuştur²⁵⁶. Keza Mısır ve Haremeyn'e dair yazışmaların bir elden yürütülmesi için 21 Aralık 1782'de müstakil bir kitâbet oluşturulmuştur²⁵⁷. Yüzyılın sonlarına ait harç defterlerinde 1744'te zikredilmeyen Hasköy ve Praveşte kitâbetlerinin de yer aldığı görülmektedir²⁵⁸. Daha az iş yükü olan bazı küçük kitâbetlerin harç defterlerinde yer almadığı anlaşılmaktadır. Bu yüzden eksiksiz bir kitâbet tablosu oluşturmak mümkün değildir. Ancak 1744 tarihli defterin Başmuhasebe Kalemi'nin temel uzmanlık alanlarını yansıtan kapsayıcı bir liste olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Başmuhasebe Kalemi kitâbetleri, Osmanlı maliye bürokrasisinin genel yapısını aksettirmektedir. Nitekim kitâbetlerin bir kısmı gelirlere dair kayıtlardan sorumluyken, bir kısmı giderlere ait muamelattan mesûl, bazıları ise koordinatör olarak adlandırılabilir türden görevlerle yükümlüydü. Bu manada Tokat Voyvodalığı, Halep Muhassıllığı, Erzurum Gümrüğü gibi gelir kalemleri Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı malî birimlerdi. Gelir kalemlerinin yapısı gereği bu malî birimlere dair muamelatın önemli bir kısmı Başmuhasebe Kalemi tarafından yürütülmekteydi. Tersane, Matbah, Darbhane, Yeniçeri Ocağı gibi kurumlara dair kitâbetler ise kurumun kalemle ilişkisine bağlı olarak sorumlulukları artan veya azalan gider kitâbetleriydi. Zimmet, muhallefat ve malikâne gibi kitâbetler, aynı

yeni malikâne halifesi ve diğer halifelerin tayinine dair arzında; "...zıkr olunan mâlikâne halîfeliği ve sâ'irleri an-asl mansıb olmayup kalem kitâbeti idâdından olmalarıyla ba'zen defterdâr efendiler dîvân tezkireleriyle ve ba'zen dahi ru'us-ı hümayûn ile istihdâm olunur kabîlden oldukları..." sözleriyle aslında bu halifeliklerin de birer kitâbet olduğu vurguluyordu [BOA, Ali Emiri, I. Abdülhamid, nr. 10/866]]. İlgili arz tarihsiz olmakla birlikte ruus defterinden (A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 291) tayinin defterdar atamasıyla aynı gün (15 Şaban 1199/23 Haziran 1785) yapıldığı görülmektedir. Kâtiplere halife denilmesi ile kitâbetlerin halifelik olarak tanımlanması arasındaki farka dikkat edilmesi gerekir. Kâtip seviyesinde her personel halife olarak adlandırılabilirken kitâbetler söz konusu olduğunda yalnızca bu üç kitâbet halifelik olarak tanımlanmaktadır.

²⁵⁵ Matbah, arpa emini ve baruthâne kâtiplerinin zaman zaman ruusla tayin edildiği de oluyordu (örnekler için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 47, s. 335; nr. 50, s. 63; nr. 86, s. 422).

²⁵⁶ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 319.

²⁵⁷ BOA, D.BŞM, nr. 6469/50.

²⁵⁸ BOA, D.BŞM, nr. 6775/57 (Rebiulevel 1200/2-31 Ocak 1786 Harç Tevzi Defteri).

zamanda başka kalemlerin idare ettiği gelirlere ve bazı giderlere dair de işlem yapan koordinatör memuriyetlerdi.

Kitâbetlerin büroya bağlı birimlere göre teşekkül ettiği, Başmuhasebe Kalemi'nin ana defter serilerinin yapısından anlaşılmaktadır. Aşağıda kitâbet listesinin hazırlandığı yıla ait gider birimlerinin kayıtlarının tutulduğu “kuyûd-ı mühimmât” defterinin dökümü oluşturulmuş ve masraf kitâbetlerinin Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı birimlerle uyum içerisinde olduğu ortaya çıkmıştır. Daha açık ifade ile Başmuhasebe Kalemi'nin kayıtlarından sorumlu olduğu birimler zamanla birer müstakil kitâbete dönüşmüştür.

Tablo 2.9 Başmuhasebe Kalemi'nin Kayıtlarını Tuttuğu Gider Birimleri (1156/1743-1744)	
Birim	Cilt/Sayfa
Kuyûdât-ı zahr/müteferrik	C.I, s. 1-35
Kuyûdât-ı göç-i hümayûn	C.I, s. 36
Kuyûdât-ı zehâ'ir-i ba'zı kılâ'	C.I, s. 42
Kuyûdât-ı han-ı âlîşân-ı Kırım	C.I, s. 68-69
Kuyûdât-ı in'amât ve medâr-ı ma'âş	C.I, s. 74-75
Kuyûdât-ı tezâkir-i edâ	C.I, s. 80-129
Kuyûdât-ı tahvîlât-ı müteferrik	C.I, s. 130-143
Kuyûdât-ı tezâkir-i mübaya'ât	C.I, s. 150-156
Kuyûdât-ı tezâkir-i hazîne	C.I, s. 162-292
Kuyûdât-ı tezâkir-i zarar-ı lahm ve hinta-bahâ-i yeniçeriyân vd.	C.I, s. 316-361
Kuyûdât-ı tophâne-i âmire	C.II, s. 5-44
Kuyûdât-ı cebehâne-i âmire	C. II, s. 45-88
Kuyûdât-ı mehterhâne-i âmire	C.II, s. 89-106
Kuyûdât-ı tersâne-i âmire	C.II, s. 109-133
Kuyûdât-ı peksimâd	C.II, s. 135-140
Kuyûdât-ı matbah-ı âmire	C.II, s. 147-152
Kuyûdât-ı serbazarî-i sarây-ı cedîd	C.II, s. 157-158
Kuyûdât-ı ser-gendüm-i hâssa	C.II, s. 163
Kuyûdât-ı ser-mastgirân-ı hâssa	C.II, s. 163
Kuyûdât-ı ser-isfenâhî-i hâssa	C.II, s. 164
Kuyûdât-ı ser-piyâzî-i hâssa	C.II, s. 164
Kuyûdât-ı ser-miskî-i hâssa	C.II, s. 165
Kuyûdât-ı ser-berfî-i hâssa	C.II, s. 165
Kuyûdât-ı ıstabl-ı âmire	C.II, s. 169-178
Kuyûdât-ı harc-ı hâssa	C.II, s. 181
Kuyûdât-ı ağalık-i İstanbul	C.II, s. 187-196
Kuyûdât-ı tezâkir-i çuka-i yeniçeriyân-ı dergâh-ı âlî	C.II, s. 199-208
Kuyûdât-ı darbhâne-i âmire	C.II, s. 209-214
Kuyûdât-ı ser-kırtasî	C.II, s. 219-222
Kuyûdât-ı rûsûm-ı berevât	C.II, s. 229-234
Kuyûdât-ı ser-kasabân-ı hâssa	C.II, s. 239-240

Kuyûdât-ı fodula-i yeniçeriyân	C.II, s. 249
Kuyûdât-ı hazîne-i birûnî	C.II, s. 252-255
Kuyûdât-ı emânet-i nüzul	C.II, s. 263
Kuyûdât-ı muhallefât	C.II, s. 271-473

Kaynak: Cilt I: BOA, MAD, nr. 6593; Cilt II: MAD, nr. 10344.

Gider birimlerindeki kitâbetler ile defterlerin örtüşmesinin gelirler için tam olarak mümkün olmaması çok sayıda gelir biriminin mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır. Örneğin 1161/1748 yılında Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı 557 ana gelir birimi bulunmaktadır²⁵⁹. Her birim için müstakil bir kitâbet kurulamayacağından listede Diyarbakır ve Tokat voyvodalıkları, Halep ve Mora muhassıllıkları, Rakka mukataaları ve Erzurum Gümrüğü gibi büyük gelir birimlerinin birer müstakil kitâbet olarak kaydedilmiştir. Daha küçük ölçekli gelir birimlerinin kayıt ve muhasebelerinden de bazı kâtipler sorumlu tutulmuş olmalıdır. Ancak bunlara dair atama kayıtlarına rastlanmamaktadır. Muhtemelen bu gibi sınırlı iş yükü olan birimlere dair işlemler belirli bir hiyerarşi ve/veya sıraya göre büro içinde organize ediliyordu.

Kâtiplerin temel görevleri sorumlu oldukları kitâbete dair berat tezkirelerini kaleme almak, defterlerini tutmak, suret vermek, ihtiyaç halinde derkenarları ve hazine tezkirelerini yazmak, tertiblerini hazırlamak ve yıl sonunda muhasebelerini görmektir. Ancak ilgili kurumun Başmuhasebe Kalemi ile ilişkisi ve kitâbetin mahiyetine göre bu görevler artıp azalabilir veya farklılık gösterebilirdi. Bu manada Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı bir gelir biriminin muamelatı, listelenen bütün aşamaları kapsayabilirken, giderlerde daha karmaşık bir yapı söz konusuydu. Zira gider kalemleri bünyesinde kâtip[ler] istihdam edilen, kendi içerisinde hiyerarşisi, bürokratik yapılanması ve başka bürolarla ilişkisi olan Tersane, Matbah, Darbhane, Yeniçeri Ocağı gibi kurumlardır. Şurası çok açık ki ilgili kurumlara dair bürokratik işlerin tamamı Başmuhasebe Kalemi tarafından yürütülmüyordu. Bürokrasinin yapısı, kurumların malî işleyişinin koordinasyonla yürütülmesi esasına dayanıyordu. Bu bakımdan Başmuhasebe Kalemi'ndeki kitâbetlerden sorumlu kâtip, ilgili kurumun Başmuhasebe Kalemi'yle alakalı malî işlerinden sorumluydu. Örneğin yeniçeri ve topçu ocağı gibi kurumların personel kayıtları, maaş ödemeleri ve atama kararları bürokrasinin diğer unsurları tarafından yürütülürken; hazine tezkirelerinin kaleme alınması, diğer kurumlarla malî koordinasyonun temini ve bazı masraf kayıtlarının tutulması gibi işlemler Başmuhasebe Kalemi tarafından yürütülmekteydi.

²⁵⁹ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 257.

Her kitâbetin aynı iş yükü ve sorumluluk alanına sahip olmadığı görev tanımlarından da anlaşılmaktadır. Mesela muhallefât halifesinin görevi bir divan tezkiresinde; mirî tarafından satılan emlakın ve muhallefât zaptına görevlendirilen mübaşirlerin hesaplarının görülmesi, zimmet ve taahhütten hazineye teslim edilen veya bir gidere havale edilen akçelerin tahvil ve ruznamçe temessüklerinin kaleme alınması, muhallefât muhasebelerinin görülmesi, muhallefata dair emirlerin yazılması, suret verilmesi ve derkenarların hazırlanmasından sorumlu olmak şeklinde tarif edilmiştir²⁶⁰. İstanbul Gümrüğü kâtibi ise “İstanbul Gümrüğü emîni olanların Başmuhâsebe Kalemi’nden îrâd ve masraf olunacak hazîne tezâkiri ve mevâd-ı sâ’iresini tahrîr” eden kimse olarak tanımlanmıştır²⁶¹.

Kitâbet adı verilen bu uzmanlık alanlarının oluşturulmasındaki temel amaç neydi? Başmuhasebe Kalemi harçlarına dair 27 Nisan 1805 tarihli bir düzenlemede; “ümenâ-yı erba’a misüllü kesret-i mesâlih olan mevâdda her bir takrîr ve derkenârı rastgelen ketebe tahrîr eylemek lâzım gelse maslahata adem-i vukûflarına mebnî muhtel” olacağı vurgulanıyordu²⁶². Dolayısıyla malî birimlere dair yazışmaların “bir elden” çıkması, öncelikle kargaşayı önlemek adına elzemdi. 1782’de Başmuhasebe Kalemi bünyesinde Haremeyn ve Mısır’a dair yazışmaları yürütecek bir kitâbet oluşturulması için yapılan yazışmalar, kitâbetlerin teşkilinden ne gibi faydalar beklendiğine dair ayrıntılı cevaplar içermektedir. Defterdarın süreci başlatan emrinde; zaten mesafeye bağlı olarak yazışmaların uzun sürede gelip gittiği Mısır ve Haremeyn’e dair işlemlerde “tettebbu’-ı şürût ve kuyûd” ile zaman kaybedildiği, bunun önüne geçmek adına Mısır ve Haremeyn’den gelen evrakı muhafaza etmek ve buralara gönderilen emirleri ayrı bir defter halinde tutmak için bir kitâbet ihdas edilmesi gerektiği kaydedilmişti. Böylece ihtiyaç halinde bölgeye dair herhangi bir konuda meselenin öncesi ve sonrasına hakim, duruma göre muhtasar veya mufassal derkenar kaleme alabilecek uzman bir kâtip yetiştirilmesi hedefleniyordu²⁶³. Bu şekilde devlet, herhangi bir meseleye dair bilgi ve belgelere olabildiğince hızlı bir şekilde ulaşmak istiyordu. Aynı hızın devlete işi düşenler için de temin edilmesi de önemliydi²⁶⁴. Üstelik her türlü muamelât hızlı

²⁶⁰ BOA, D.BŞM, nr. 4318/113 (9 Cemaziyelevvel 1171/19 Ocak 1758).

²⁶¹ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 61 (15 Muharrem 1156/11 Mart 1743).

²⁶² BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 558/22923.

²⁶³ BOA, D.BŞM, nr. 6469/47 (15 Muharrem 1197/21 Aralık 1782); nr. 6469/50 (15 Muharrem 1197/21 Aralık 1782). Başmuhasebeci, bu emre cevaben kaleme aldığı ilâmda; konunun kalem ricaliyle müzakere edildiğinde, daha önce kisedar tarafından yürütülen bu iş için seçilecek kâtibin kayıtlara vukufiyeti oluşuncaya kadar kalem kisedarının nezaretinde iş görmesinin daha uygun olacağı fikrinin ortaya çıktığını ifade etmişti. Kitâbet, makul görünen bu öneri çerçevesinde oluşturuldu [D.BŞM, nr. 6469/50 (15 Muharrem 1197/21 Aralık 1782)].

²⁶⁴ Devlete işi düşenlerin hızlı ve adil neticeler elde etmesi, Osmanlı idaresinin temel hedeflerindendi. Ancak bu hedef, başka kaygılar da içeriyordu. Bu manada İstanbul’da nüfus artışı ile asayiş ve iaşe sorunları

olduğu kadar doğru ve eksiksiz şekilde yapılmalıydı. Kitâbetler, bu temel bürokratik ihtiyaçları karşılamak için oluşturulmuş memuriyetlerdi.

Kitâbetlerde istihdam edilen kâtipler kimdi?²⁶⁵ Herhangi bir şâkirdin, kitâbetle görevlendirildiğinde ve/veya hulefa harç defterine kaydedildiğinde kâtip olarak adlandırıldığı söylenebilir. Müstakil bir kitâbet tasarruf etmeksizin bir kâtibe bağlı çalışanların da kâtip sıfatını taşıyabileceği anlaşılmaktadır. Ancak bir şâkirdin ne kadar süre sonra bir kitâbet elde edebildiğini veya kâtip sıfatını taşıyabildiğini tespit etmek güçtür. Sürecin nasıl işlediğini tarif etmek ise mümkündür.

Şâkirdlerin ruusunu/divan tezkiresini aldıktan sonra bir kıdemli kâtibin terbiyesine verildiği ifade edilmişti. Söz konusu kıdemli kâtipler, çeşitli kitâbetlerden sorumluydu ve terbiyesindeki şâkirdleri bu görevlerde istihdam ediyorlardı. Şâkirdler, hulefa harç defterine kaydedilerek kâtip sınıfına dahil olsalar bile tâbi oldukları kâtibin hizmetinde çalışmaya devam edebilirlerdi. Dolayısıyla kıdemli kâtiplerin emrinde yalnızca şâkirdler bulunmaz, aynı zamanda kâtipler de yer alırdı. Kitâbetlerin iş yükü, hâmilik ve akrabalık ilişkileri, kâtibin kabiliyeti ve kalemdeki nüfuzu gibi çeşitli etkenlere bağlı olarak kâtiplerin etrafındaki şâkird ve kâtip sayısı değişebilirdi. Özellikle yoğun mesai gerektiren kitâbet[ler]den sorumlu bir kâtibin aynı zamanda hizmetinde de daha fazla şâkird ve kâtip bulunurdu²⁶⁶. Hatta kalem mantığına aykırı olmasına rağmen iş yoğunluğu nedeniyle malikâne, zimmet ve kisedarlık gibi kitâbetlerde ayrıca kisedarlar görev yapmaktaydı²⁶⁷. Bu bakımdan resmîyette emekdâr bir kâtibin üzerinde görülen kitâbetler, fiiliyatta ona tâbi olan kâtip ve şâkirdlerin yardımıyla yürütülüyordu. Örneğin yaklaşık 30 yıl malikâne halifeliği yapan Tayyibî Mustafa Efendi²⁶⁸, aynı zamanda matbah, darbhane, tersane humbara yuvarlak kârhâneleri, karcıbaşı, Gümüşhâne madeni, Sidrekapısı madenleri, Saray-ı Cedid vekilharcları, Mora muhassılları, Samakovcuk Madeni, Erzurum Gümrüğü, Tokat Voyvodalığı, Halep Muhassıllığı gibi pek

arasında doğrudan bir bağlantı kurulduğundan taşradan gelenlerin İstanbul'daki işlerini bir an önce bitirip memleketlerine dönmeleri isteniyordu [BOA, MAD, nr. 3153, s. 1 (9 Şevval 1158/4 Kasım 1745)].

²⁶⁵ Başmuhasebe Kalemi'nde kâtip seviyesindeki memurların tamamı için halife unvanı da kullanılmakla birlikte bunun ileride ele alınacak olan gedikli halifeliklerle karıştırılmasını önlemek adına kâtiplik kısmında halife unvanı tercih edilmeyecektir.

²⁶⁶ XIX. yüzyılda bir halifeye tâbi olan şâkirdler/kâtipler için “yamak” tabiri de kullanılmaktadır. “...halîfelik-i mezburâ liyâkat ve istikâmeti zâhir ve nümâyân olan muhalledîfât yamağı Ahmed Efendi'ye ihâle...” [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 526 (3 Safer 1247/14 Temmuz 1831)].

²⁶⁷ “Zimmet halîfesi-i sâbık Abdi Halîfe'nin kisedârı Abdi Çelebi yedinden ahz olunup hâlâ zimmet halîfesi olan Halîfezâde İbrahim Çelebi'ye teslim olunan zimmet defterleridir” [BOA, D.BŞM, nr. 7719/64 (22 Ramazan 1129/30 Ağustos 1717)]. “...Başmuhâsebe Kalemi kisedârının kisedârı Musa Efendi...” [D.BŞM, nr. 3228/35 (12 Safer 1153/9 Mayıs 1740)].

²⁶⁸ Tayyibî Mustafa Efendi, 18 Temmuz 1731-8 Mart 1761 tarihleri arasında malikâne halifeliği yapmıştır (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 46, s. 362; Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 641/26319).

çok kitâbet görevlerini de yürütüyordu²⁶⁹. Buna bağlı olarak kâtip seviyesinde en az 6 personel Mustafa Efendi'ye tâbiydi²⁷⁰. Kitâbetlere yapılan tayinlerde kıdemden daha önemli olan tercih sebebi, tâbiyet ilişkilerine bağlı tecrübeydi. Dolayısıyla bir kitâbetten sorumlu kâtibin etrafında öbeklenen şâkirdler/kâtipler, ileride o kitâbetin en güçlü adayıydı. Bu kapsamda Tayyibî Mustafa Efendi'nin vefatıyla malikâne halifeliği ile matbah, karcıbaşı ve Gümüşhane kitâbetlerine tayin edilen Feyzi Efendi, uzun yıllar Mustafa Efendi'nin yanında malikâne halifesi kisedarı olarak hizmet etmişti²⁷¹. Benzer örnekler, uzmanlaşmanın boyutunu göstermesi açısından dikkat çekicidir. Örneğin 24 Mayıs 1719'da kisedar tayin edilen İsmail Efendi, bir süredir kisedar şâkirdi olarak hizmet etmekteydi²⁷². 22 Mart 1766'da zimmet halifeliğine atanan İsmail Efendi, "ekser evkatda" bir önceki zimmet halifesinin yanında çalıştığı için seçilmişti²⁷³. Keza 30 Mayıs 1825'te muhallefat halifesi tayin edilen Seyyid Abdulkadir Efendi, uzun süredir muhallefat halifesinin maiyetinde istihdam edildiği için tercih edilmişti²⁷⁴. Zaten olur da tecrübe ve tâbiyet ilişkileri dikkate alınmadan bir tayin gerçekleştirilirse bunun hatalı olduğu kısa sürede fark edilerek vazgeçilmek durumunda kalınıyordu. Nitekim zimmet halifesi vekili tayin edilen Mehmed Kasım Efendi, kabiliyetli bir kâtip olmasına rağmen daha önce zimmet halifelerinin yanında çalışmadığı için bu uzmanlıkta istihdama uygun olmadığı fark edilerek görevden alınmıştı²⁷⁵.

Mâlikâne, zimmet ve muhallefât kâtipliklerine tayinler ekseriyetle ruusla gerçekleştirilirken diğer kitâbetlere dair görevlendirmeler çoğu zaman divan tezkiresi ile yapılmaktaydı. Bu kitâbetlere dair atama emirleri başmuhasebeciye hitaben kaleme alınırdı. Aşağıda kâtip atamalarına dair bir örnek olmak üzere Halife Damadı İsmail Çelebi'nin 1 Aralık 1755'te gendüm kitâbetine tayinine dair divan tezkiresi sunulmuştur.

İzzetlü başmuhâsebeci efendi hazretleri; Matbah-ı Âmire'ye tâbi' haftalıkçı ta'bîr olunan zümreden buğdaycıbaşı yediyle dâ'ire-i hümayûna virilen gendüm-i kûfte ve

²⁶⁹ BOA, A.RSK.d, nr. 1697, s. 1.

²⁷⁰ BOA, D.BŞM, nr. 4635/101.

²⁷¹ Feyzi Efendi'ye yazılan 21 Zilkade 1168/29 Ağustos 1755 tarihli ve Mustafa mühürlü mektupta "İstanbul'da Defterdâr Kapusu'nda Mâlikâne Halîfesi Tayyibî devletlü efendimizin kîsedârı sa'âdetlü, müriüvvetlü, atûfetlü efendim sultânım Feyzi Efendi hazretlerinin..." (BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 648/26560) ifadelerine yer verilmiştir. Feyzi Efendi'nin ilgili kitâbetlere tayini için hazırlanan telhiste otuz kırk senedir ilgili kitâbette hizmet ettiği vurgulanıyordu [Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 641/26319 (1 Şaban 1174/8 Mart 1761)].

²⁷² BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 9.

²⁷³ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 38.

²⁷⁴ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 510.

²⁷⁵ "...Zimmet halîfesi olan Seyyid Mehmed Kasım Efendi her ne kadar fenn-i kitâbetde tefennün ve istikâmeti var ise de ez-kadîm zimmet halîfeleri ma'îyyetinde bulunmadığından bu vazîfelere vâkıf olmamak mülâbesesiyle ..." [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 423 (1 Zilkade 1222/31 Aralık 1807)].

hubûbât-ı sâ'irenin beher şehir Masraf-ı Şehriyârî Kalemi'nden virilen icmâlî derkenâr ve hesâb ve mücebince bahâlarîçün virilen hazîne tezkiresi tahrîri Başmuhâsebe kütûbından birine tahsîs olunu gelmekle fîmâ-ba'd husûs-ı mezkûra dâ'ir tahrîrâtâ kaleminiz kütûbından dârende-i tezkire-i dîvân Halîfe Dâmâdî İsmail Efendi her vechle müstakîm ve sadâkatkâr olmağla merkûma tefvîz ve buğdaycı tahrîrâtına âharı müdâhale itdirmeyesiz fî 26 S sene 1169²⁷⁶.

Osmanlı bürokrasisinde bir takım görevlerin bazı kadrolara tahsisi yaygın bir uygulamaydı²⁷⁷. Ancak Başmuhasebe Kalemi özelinde bu tür tahsisler diğer büroların aksine daha alt düzey kitâbetlerde gözlemlenmektedir²⁷⁸. Haliyle önemli kitâbetler ile gedikli kadrolar arasında çoğu zaman doğrudan bir ilişki kurmak güçtür²⁷⁹. Örneğin üçüncü halifelik ile birlikte baruthâne kitâbetini yürüten Kasımpaşalı Mehmed Efendi vefat ettiğinde ilgili kitâbet, Beşinci Halife Halil Efendi'ye verilmişti²⁸⁰. Üstelik Halil Efendi ikinci halifelik kadrosuna ulaştığında baruthane kitâbeti görevine devam ediyordu²⁸¹. Çok daha önemlisi malikâne, zimmet ve muhallefat kitâbetlerini de farklı seviyelerdeki kâtipler yürütebiliyordu.

Herhangi bir kâtip yoğun mesai gerektiren bir kitâbete tayin edildiğinde, üzerindeki eski kitâbetlerin bazılarını başka bir kâtibe devretmesi gerekiyordu²⁸². Bu durum hem iş yükü, hem de artan harç gelirleriyle ilgiliydi. Kâtip seviyesinde görev yapanların gelirlerinin dengelenmesi için gedikli halifelerin de uhdelerindeki kitâbetleri bırakarak yükselmeleri tasarlanmış olmalıdır. Zira gedikli halifeler terfi aldıkça kalem harcından paylarına düşen hisse artıyordu. Ancak pratikte kendisine tâbi kâtip ve şâkird sayısı fazla veya kalemde nüfûz sahibi olan kâtipler, gedikli halifeliklerde terfi almalarına rağmen üzerindeki kitâbetlerden zorunlu haller dışında pek vazgeçmiyorlardı. Bu gibi durumlarda ve özellikle yoğun mesai gerektiren kitâbetlerde işlerini ancak yanlarında istihdam ettikleri kâtipler yardımıyla

²⁷⁶ BOA, Ali Emiri, III. Osman, nr. 77/5877.

²⁷⁷ XVIII. yüzyıl başlarında sergi halifeliği Ruznamçe-i Evvel Kalemi beşinci halifelerine mahsustu (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 7, s. 87 (12 Muharrem 1121/24 Mart 1709). Haremeyn Muhasebesi Kalemi'nde kisedarlık üçüncü halifelere tahsis edilmişti (A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 266 (5 Rebiulahir 1171/17 Aralık 1757). Maliye Kalemi'nde birinci halifesi, Piskopos Kalemi'nin birinci halifeliğini de yürütüyordu (A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 40 (13 Zilhicce 1179/23 Mayıs 1766).

²⁷⁸ Mesela madenler kitâbeti, uzun süre malikâne halifeliğine mülhaktı. 22 Haziran 1776'da malikâne halifeliğinden "ifraz edilerek" müstakil bir kitâbet şeklinde atama yapılmıştı [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 181 (5 Cemaziyelevvel 1190)].

²⁷⁹ Yüzyılın başlarında muhallefat işlerinin ikinci ve üçüncü halifeler tarafından yürütülmesi gerektiği kaydedilmekle birlikte [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 15, s. 273 (12 Safer 1126/27 Şubat 1714)] ilerleyen yıllarda başka halifeler de muhallefat kâtibi tayin edilmiştir.

²⁸⁰ BOA, Cevdet Tasnifi Askeriye Evrakı, nr. 802/34043 (15 Zilkade 1169/11 Ağustos 1756).

²⁸¹ BOA, D.BŞM, nr 5205/56 (15 Zilkade 1182/23 Mart 1769). Halil Efendi bu tarihte yeniçeri ocağı tulumacı, solakan, peykan ve bostaniyan ocaklarının kitâbetlerini de yürütüyordu.

²⁸² Arpa emini kâtibi olan İbrahim Efendi, 25 Nisan 1743'te zimmet halifesi tayin edildiğinde zimmet halifeliğinin iş yoğunluğu gerekçe gösterilerek arpa emini kâtipliğine Kadri Efendi tayin edilmişti (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 65-66).

sürdürebildikleri anlaşılmaktadır. Ancak zaman zaman kitâbetlerin ayrı bir memuriyete dönüştürülmesi, kâtiplerin insiyatifine bırakılmayacak bir zorunluluk halini alabiliyordu.

Herhangi bir kitâbete yeni atanan kâtibin sorumluluğu, görevde bulunduğu süreyi kapsayacak şekilde planlanırdı. Bu yüzden bir önceki kâtip dönemine ait hesabın kapatılması önemsenirdi²⁸³. Yasaklanmasına rağmen engel olunamayan eve evrak ve defter götürme nedeniyle kitâbet değişikliklerinde zaman zaman hesabı tutulan kurumlarla ilgili belgelerin farklı mekânlardan bir araya getirilmesi gerekebiliyordu²⁸⁴.

Başmuhasebe Kalemi'nde kaç kâtip görev yapıyordu? Mevacib defterlerinde kâtip-şâkird ayrımı açık olmadığından bu bağlamda kullanışsızdır. Ruus defterlerinde ise gedikli yedi halife ile malikâne, zimmet ve muhallefat halifelikleri dışındaki kitâbetleri takip etmek mümkün değildir. Dolayısıyla bu sorunun cevabı için yegâne veri kaynağı, harç defterleridir. Aşağıda harç defterlerine istinaden kâtip sayıları tablolastırılmıştır.

Tablo 2.10 Harç Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemi Kâtiplerinin Sayısı (XVIII. Yüzyıl)			
Tarih	Kâtip Sayısı²⁸⁵	Halife Sayısı	Kaynak
1689	16	2 ²⁸⁶	MAD, nr. 23944.
1701	21	5 ²⁸⁷	D.BŞM, nr. 7649/48.
1714	24	5	D.BŞM, nr. 7699/25.
1720	34	6 ²⁸⁸	D.BŞM, nr. 7736/53.
1736	28	7	D.BŞM, nr. 7843/50.
1743	29	7	D.M.d, nr. 36884.
1754	36	7	D.BŞM, nr. 4134/113.
1766	40	7	D.BŞM, nr. 4947/80.
1779	44	7	D.BŞM.d, nr. 4879.
1786	63	7	D.BŞM, nr. 6775/57.
1812	100	7	TSMA.d, nr. 10368

²⁸³ Örneğin mehterhane kâtipliğine yeni tayin edilen Ahmed Efendi'nin kendinden önceli kâtip İbrahim Efendi devrine ait hesaplar kapatıldıktan sonraki dönemden sorumlu tutulması emredilmişti [BOA, D.BŞM, nr. 2778/44 (27 Cemaziyelevvel 1147/25 Ekim 1734)].

²⁸⁴ Matbah kitâbetini yürüten Feyzullah Efendi'nin vefatıyla bu göreve atanan Halife Damadı İsmail Efendi'nin, kitâbete dair defter ve evrakı merhumun evinden alması gerekmişti [BOA, D.BŞM, nr. 4755/39 (24 Cemaziyelahir 1177/30 Aralık 1763)].

²⁸⁵ Kisedarlar kâtip sayısına dahildir.

²⁸⁶ Bu tarihte kaç gedikli halife olduğu açık değildir. Harç defterinde hulefa-i evvel ve sanî adıyla iki gedikli halife kaydedildiğinden bu sayı esas alınmıştır.

²⁸⁷ Harç defterinde gedikli halifelerin tamamı tanımlanmamıştır. İlgili tarihte en az 5 gedikli halife olması gerektiğinden (BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 8/945) harç defterindeki toplam 26 kâtipten 5'i gedikli halife kabul edilmiştir.

²⁸⁸ Harç defterinde gedikli halifelerin yalnızca dördü tanımlanmıştır. Fakat ilgili tarihte en az 6 gedikli halife olması gerekir (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 118). Bu yüzden harç defterindeki toplam 40 kâtipten 6'sı gedikli halife kabul edilmiştir.

1730'lu yıllardaki azalma dışında Başmuhasebe Kalemi'nde kalem harcından hissedâr olan kâtip sayısının yüzyıl boyunca arttığı görülmektedir. Söz konusu eğilim, iş yükünün artması ve uzmanlaşmanın genişlemesiyle doğrudan ilgilidir. Çok sayıda kitâbetin bir kâtip tarafından idare edilmesindeki azalma ile büyük kitâbetlerin iş yüküne bağlı olarak ihtiyaç duyulan personel sayısındaki artış bunda etkili olmuştur. Üstelik yeni bir takım malî ve bürokratik uygulamalar, söz konusu pratiklere dair yeni kitâbetlerin teşekkülünü zorunlu kılmıştır.

Başmuhasebe Kalemi kâtip sayılarının diğer bürolarla sağlıklı bir mukayesesi için bütün kalemler hakkında ayrıntılı incelemelere ihtiyaç vardır. Şimdilik 1780'li yıllarda düzenlendiği anlaşılan bir rapora göre genel bir çerçeve sunmak ise mümkündür.

Tablo 2.11 1780'li Yıllarda Osmanlı Bürokrasisinde Kalemler ve Kâtip Sayıları		
Kalem	Kâtip Sayısı	Üst Birim
Mektûbî-i Sadr-ı Âlî	30	Bâbîâlî
Kethüdâ-yı Sadr-ı Âlî	25	Bâbîâlî
Amedî Kalemi	10	Bâbîâlî
Divan-ı Hümayûn	60	Bâbîâlî
Tahvil	15	Bâbîâlî
Ruus-ı Hümayûn	15	Bâbîâlî
Defterhâne-i Âmire	60	Defterhâne
Rûznâmçe-i Evvel	15	Bâb-ı Defterî
Başmuhasebe	100	Bâb-ı Defterî
Haremeyn Muhasebesi	30	Bâb-ı Defterî
Cizye Muhasebesi	30	Bâb-ı Defterî
Anadolu Muhasebesi	30	Bâb-ı Defterî
Mukabele-i Süvârî	25	Bâb-ı Defterî
Sipah Kalemi	30	Bâb-ı Defterî
Silahdâr Kalemi	30	Bâb-ı Defterî
Mevkufat Kalemi	40	Bâb-ı Defterî
Maliye Kalemi	100	Bâb-ı Defterî
Küçük Rûznâmçe	15	Bâb-ı Defterî
Piyâde Mukabelesi	30	Bâb-ı Defterî
Küçük Evkaf Muhasebesi	10	Bâb-ı Defterî
Haremeyn Mukataası	15	Bâb-ı Defterî
Piskopos Mukataası	10	Bâb-ı Defterî
Büyük Kale Kalemi	5	Bâb-ı Defterî
Küçük Kale Kalemi	5	Bâb-ı Defterî
Haslar Mukataası	5	Bâb-ı Defterî
Başmukataa Kalemi	5	Bâb-ı Defterî
Ma'den ma'a Salyâne	-	Bâb-ı Defterî
İstanbul Mukataası	5	Bâb-ı Defterî

Bursa Mukataası	5	Bâb-ı Defterî
Avlonya ma'a Eğriboz	5	Bâb-ı Defterî
Mektûbî-i Defterî	25	Bâb-ı Defterî
Ganem	-	Bâb-ı Defterî
Masraf-ı Şehriyârî Kalemî	20	Bâb-ı Defterî
Yeniçeri Efendisi Kalemî	30	Bâb-ı Defterî
Kefe Mukataası	5	Bâb-ı Defterî
Harc-ı Hassa	15	Bâb-ı Defterî
Nişân	5	Bâb-ı Defterî
Sergi	4	Bâb-ı Defterî
Tarîhî	5	Bâb-ı Defterî
Bâbîâlî Toplam	155	
Defterhâne-i Âmire Toplam	60	
Bâb-ı Defterî Toplam	654	

Kaynak: BOA, *TSMA.d*, nr. 3208. Daha önce bürokrasi tarihi araştırmalarında sıkça başvuru olan bu raporun tamamını Oktay Güvemli neşretmiştir (*Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, II, s. 386-409). Güvemli, ilgili yayında belgeyi 1671 yılına tarihlendirmiştir. Ancak o tarihte bu teşkilat yapısının olması mümkün değildir. Muzaffer Doğan (*Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi*, s. 77-78) ve Carter Findley'in (*Kalemîyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 43-44) daha önce işaret ettikleri üzere rapor 1780'li yıllarda düzenlenmiş olmalıdır.

Tablo 2.11'e göre Bâbîâlî ve Defterhâne ile beraber Osmanlı merkez bürokrasisinin sacayağını teşkil eden Bâb-ı Defterî, bâriz bir farkla en fazla kâtip istihdam edilen kurumdur. Başmuhasebe Kalemî, Maliye Kalemî ile birlikte kalem bazında bütün bürokraside personel sayısı bakımından birinci sıradadır. Bu iki büro, haliyle, Bâb-ı Defterî'nin de en kalabalık kâtip kadrosuna sahip kalemleridir. Bâb-ı Defterî özelinde İstanbul, Bursa, Avlonya vb. kâtip sayısı düşük büroların "küçük" kalemler oldukları malî verilerden de bilinmektedir. Ruznamçe-i Evvel Kalemî'nin kâtip sayısı olması gerekenden düşük görüldüğünden bu veriye şimdilik ihtiyat kaydı düşülmelidir. Bu yıllarda önemi arttırdığı bilinen Maden Kalemî'ne dair kâtip sayısının kaydedilmemiş olması ciddi bir eksikliktir. Her hâlükârda 1780'li yıllara dair verileri yansıtan bu raporun önceki ve sonraki dönemler için de genel eğilimi gösterdiği rahatlıkla söylenebilir. Bu manada daha önce şâkirdler özelinde ortaya çıkan Divan-ı Hümayun ve Başmuhasebe Kalemî'nin merkez bürokrasisinin başat unsurları olduğuna dair çıktıkları teyit eden bir tablo belirmiştir. Eski önemini kaybettiği bilinen Defterhane'de 60 kâtip sayısı ile hâlâ ciddi miktarda personel istihdam edildiği görülmektedir. Bâbîâlî'de kâtip sayısının takip eden yıllarda hızla arttığı bilinmektedir²⁸⁹. Bâbîâlî üst başlığı altında gösterilen birimleri yetiştirme tarzları, kabiliyetleri ve çalışma düzenleri açısından birbirinden tamamen bağımsız düşünmemek gerekir. Bu çerçevede Bâbîâlî kâtiplerinin kariyer olanakları bakımından Bâb-ı Defterî ve Defterhâne kâtiplerine göre çok daha avantajlı

²⁸⁹ Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi*, s. 77-80.

bir konumda bulunduklarını da hatırlatmak faydalı olacaktır²⁹⁰. Neticede bu tablo daha önce malî veriler ve şâkird sayıları üzerinden Başmuhasebe Kalemi'nin Bâb-ı Defteri'nin en büyük ve önemli bürosu olduğuna dair değerlendirmeleri teyit eden bir çerçeve sunmuştur. Kariyer olanaklarının Bâbîâlî kâtiplerine nispetle daha sınırlı olması, bu tez kapsamında incelenen büro personelinin orta ve alt düzey bürokrasiyi temsil eden kalabalık bir grup olduğu anlamına gelmektedir. Hiç şüphesiz ileride her büroya dair ayrıntılı verilerin ortaya çıkarılması ile personel sayılarındaki değişim üzerinden değerlendirmeler yapmaya imkan sağlayacak daha sağlıklı bir zemin ortaya çıkacaktır.

Başmuhasebe Kalemi'nde kâtipler ile kitâbetler arasındaki bağ nasıl korunur, koordinasyon hangi yolla temin edilir ve muamelat ne şekilde yürütülürdü? Kaleme herhangi bir mâlî birimle ilgili iş geldiğinde o birime ait kitâbetten sorumlu kâtibe havale edilirdi. Tezkire veya temessük yazılması, muhasebe görülmesi, suret verilmesi ve derkenar hazırlanması gibi işler; sorumlu kâtip ve ona tâbi kâtipler/şâkirdler tarafından görülürdü. Bu koordinasyonu sırasıyla başmuhasebeci, baş halife ve kisedar temin ederdi. Örneğin bir malî birimle ilgili derkenar gerektiren evrak Başmuhasebe Kalemi'ne gönderildiğinde o kitâbetten sorumlu kâtibe havale edilirdi. Kâtip, sorulan meseleye dair elindeki kayıtlardan hareketle bir derkenâr hazırlardı. Hazırlanan derkenarın geçerli olabilmesi için sahh edilmesi gerekiyordu. Genellikle baş halife, zaman zaman başmuhasebeci veya baş halife vekili söz konusu derkenarı inceleyerek istenen bilgileri yansıtan doğru bir kayıtsa sahh işareti koyarak işlemi onaylardı²⁹¹. Ayrıca kalem harcı da bu işlem üzerine baş halife veya ona vekalet eden kimse tarafından tahsil edilirdi²⁹².

Osmanlı bürokrasisinde hangi işlem için nasıl bir bürokratik prosedür takip edileceği kurallara bağlanmıştı. “Şûrut” adı verilen bu kurallar, bürolara ait defterlerde yer alır ve herhangi bir iş geldiğinde bu şûrutlar çerçevesinde işlem yapılırdı. Kâtipler şûrutları ilgili defterlerden kontrol ettikleri gibi zaman zaman kendileri için şûrutların biraraya getirildiği el defterleri de hazırlarlardı. Bu defterlerde bazı hesaplamaların nasıl yapılacağına dair pratik

²⁹⁰ Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 21-22.

²⁹¹ Baş Halife Halil Efendi hacca gittiğinde sahh koyma yetkisi vekâleten ikinci halifeye verilmişti [BOA, D.BŞM, nr. 2690/10 (1 Receb 1145/18 Aralık 1732)]. Aralık 1765'te ise baş halife hastalandığında sahh işareti başmuhasebecinin koyması emredilmişti (MAD, nr. 3363 (20 Cemaziyelahir 1179/4 Aralık 1765). “*Umûr-ı mühimme*” ve “*mesâlih-i ibâd*” olarak tarif edilen kitâbetlerin mutad işleyişi dışındaki muamelata sahh koyma yetkisi ise kisedardaydı [Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 195/9714 (2 Safer 1233/12 Aralık 1817)].

²⁹² “...seferde serhalîfemiz mevcûd bulunur ise avâ'id-i mu'tâdesini alur bulunmadığı hâlde kaleminiz ru'uslu halîfelerinden kangısı mevcûd ise derkenârlarımıza sahh idüp avâ'idini ahz idegeldiği...” [BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 704/28747 (23 Muharrem 1204/13 Ekim 1789)].

bilgilerle birlikte hangi kayıt için nereye başvurulacağına dair notlar da yer alırdı²⁹³. Genel muhtevalı el defterleri dışında kâtiplerin uzmanlık alanlarına uygun olarak hazırladıkları daha özel defterlere de rastlanmaktadır ki bu tür defterler kâtiplerin çalışmalarını kolaylaştırdığı gibi modern araştırmacılar için de benzersiz bir kaynak özelliği taşımaktadır²⁹⁴.

Kâtiplerin ihtiyaç duyduğu en önemli bilgiler, takvime dair olanlardı. Bu yüzden gerek kâtip el defterlerinde gerekse çeşitli defterlerin zahriyelerinde bir veya birkaç yılın Mart, Nevruz, Nisan, Rûz-ı Hızır gibi ay ve günlerini not ederlerdi²⁹⁵. Ayrıca ay ve güneş yılı farkından kaynaklanan sıvış yıllarına²⁹⁶ dair bilgilendirmeler bütün büroların ana defter serilerinin zahriyelerine kaydedilirdi²⁹⁷.

XVIII. yüzyıl Osmanlı maliyesinde kuruş temel para birimi haline gelmekle birlikte farklı para birimleri de kullanılmaya devam ediyordu²⁹⁸. Üstelik kise ve yük gibi birim hesapları da yapılıyordu. Bu nedenle kâtipler sıklıkla başvurdukları el defterlerinde kuruş, para, akçe gibi para birimlerinin birbirlerine veya kiseye çevrilmesine dair örnek hesaplamalar ve pratik yöntemlere dair notlar eklerlerdi²⁹⁹. Malikâne ve esham için hisse hesaplamaları, kalem harcı taksimi ve ölçü birimlerine dair bilgiler de sıklıkla not edilirdi³⁰⁰. Dolayısıyla kâtipler her bir işlem için defterler üzerinden çalışmaz, pratik kullanım için hazırladıkları el defterlerinden de yoğun olarak istifade ederlerdi.

Osmanlı bürokrasisinde kalemler arası koordinasyon ilmuhaberler, prosedür ve hiyerarşi ile sağlanırdı. Her büro, farklı kalemlerden gönderilen ilmuhaberlerin suretlerini kendisine ait ana defter serilerine kaydedirdi. Özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren müstakil ilmuhaber defterleri de tutulmaya başlandı. Büro içi kayıtların koordinesi ise “şerhler” ile temin edilirdi. Bu yüzden farklı türde defterlerde aynı konuya dair birbirine atf

²⁹³ Şürutların biraraya getirildiği kâtip el defteri örnekleri için bk. BOA, Bâb-ı Defteri Mütferrik Defterler Tasnifi (=D.M.d), nr. 36956; nr. 37315/5.

²⁹⁴ Muhtemelen Başmuhassebe Kalemi Türkmen kâtibine ait olan bir el defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM.d, nr. 40909.

²⁹⁵ İdris Bostan, “Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri”, s. 154. Mesela bk. BOA, MAD, nr. 3142, s. 1 (1118/1706-07).

²⁹⁶ Sıvış yılları hakkında bk. Halil Sahillioğlu, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXVII/1-2 (Ekim 1967-Mart 1968), s. 75-111.

²⁹⁷ Örnek için bk. BOA, MAD, nr. 10343 (3 Muharrem 1155/10 Mart 1742).

²⁹⁸ Kuruşun temel para birimine dönüşmesi hakkında bk. Ömerül Faruk Bölükbaşı, “İstanbul’da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi)”, *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 2019, s. 399-415.

²⁹⁹ Mesela bk. BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 163-164. Zaman zaman akçenin mutlaka kuruşa çevrilmesine yönelik bürolara emirler gönderilmekteydi [MAD, nr. 3363, s. 3 (25 Zilkade 1179/5 Mayıs 1766)].

³⁰⁰ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 142 vd.

yapan pek çok şerh yer alırdı³⁰¹. Söz konusu şerhlerin muamelat esnasında özellikle de derkenarlarda mutlaka kaydedilmesi gerekiyordu³⁰². Şerhleri, kâtiplerin kendileri için tuttukları açıklayıcı notlar ve şerh verilmesi emredilen konular olmak üzere iki başlıkta toplamak mümkündür. Hangi bilgi için nereye bakılması gerektiğinden ilgili kanun, madde, şûrut ve emrin tasdik veya hilafına verilen emirlere kadar pek çok önemli kayıt şerhlerde yer alırdı³⁰³. Dolayısıyla bürokratik işleyişte tamamlayıcı birer unsur olarak ilmuhaber ve şerhler muamelatı şekillendirirdi.

Bürolardaki tecrübeli personelin mesai arkadaşlarına ihtiyaç duyulan bir kayıt için nereye başvuracakları; kaydedilecek bir maddenin hangi defterde yer alması gerektiği; ne tür muamelelerle nasıl bir prosedür yürütüleceği hakkındaki tavsiyeleri belgelerin gölgesinde kalmakla birlikte bürokratik işleyişin önemli unsurlarından biridir³⁰⁴. Bu unsurun göz ardı edilmesi, yardımlaşma veya tecrübe paylaşımının çoğunlukla şifahen yürütülmesinden kaynaklanmaktadır. Ancak az sayıdaki yazılı kayıttan kesinlikle ihmal edilmemesi gerektiği anlaşılmaktadır.

Başmuhasebe Kalemi'nde yapılan işlemlerden, miktarı ve usûlü belirlenmiş harçlar alınmaktaydı. Harçların çoğunlukla 1/3'ü veya 1/5'i "kitâbet" adıyla o işten sorumlu kâtibe verilirdi. Kalan 2/3'lük veya 4/5'lik kısım, "kalem harcı" veya "orta harcı" adıyla kisedar ve baş halife nezaretinde biriktirilerek her ay sonunda başmuhasebeci ve kalem personeli arasında hisselere göre dağıtılırdı³⁰⁵. Örneğin mukataaların muhasebelerinden her bin kuruşta 10 kuruş harç alınmaktaydı. Söz konusu harcın üçte biri muhâsebeyi gören kâtibe verilir, kalan üçte ikilik kısım kalem harcı adıyla ayrılırdı³⁰⁶. Bazı işlemlerde ücretin tamamı kâtibe tahsis edilirken kimi işlemlerde alınan harcın tümü kalem için ayrılıp, kâtibe verilecek ücretin kurumun yetkilisi ile kâtip arasında halledilmesi istenirdi³⁰⁷. Dolayısıyla kâtiplerin ücretlerini

³⁰¹ Istabl-ı Amire masraflarına dair kuyud-ı mühimmat defterinde kuyud-ı mukataat defterine atıf yapılan bir şerh örneği için bk. BOA, MAD, nr. 3137, s. 60.

³⁰² BOA, MAD, nr. 3980, s. 2 (17 Zilkade 1172/12 Temmuz 1759).

³⁰³ Örneğin "münazaalı" konuların derkenar edilmemesi şerhler vesilesiyle temin edilirdi [BOA, MAD, nr. 3970 (3 Cemaziyelahir 1135/11 Mart 1723)].

³⁰⁴ Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden biri tarafından hazırlanan bir el defterinde zaman zaman Ragıp Efendi, Emin Efendi ve Tefvîk Efendi gibi tecrübeli kâtiplerden şûrut ve prosedüre dair şifahen bilgi alındığı kaydedilmiştir (BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 48, 66, 130, 144).

³⁰⁵ Kalem harçları ileride müstakil bir başlık altında ayrıntılı olarak incelenecektir.

³⁰⁶ BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 558/22923.

³⁰⁷ "Ümenâ-yı erba'a ki matbah ve darbhâne ve tersâne ve emîn-i cev mûmâ-ileyhimin beher sene aldıkları bir sülûsândan ve sene tekmilinde rû'yet eyledikleri muhâsebâtıdan harc-ı kalem olmak üzere beher bin guruşda beş guruş alınıp harc-ı kalem olmak üzere zabt olunur. Tahrîr eden kâtibine ümenâ tarafından verilir" (BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 558/22923). Muhalléfât halifelerinin satılan emlak tezkirelerinden ve rûznâmçe temessüklerinden aldığı harç, kendisine tahsis edilmişti (Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 558/22923).

veren ve sürekli koordinasyon halinde çalışmak zorunda oldukları malî birim yetkilileri ile ilişkilerini iyi tutmaları elzemdi³⁰⁸. Aynı şekilde işlerini kolay ve hızlı gördürmek isteyen yetkililerin de kâtiplerle iyi geçinmeleri gerekiyordu. Herhangi bir kitâbete dair kayıtlardan sorumlu olmayan bir kâtibin bu işlemleri yürütebilmesi teknik açıdan mümkün değildi. Malî birim sorumluları veya onlar adına iş takibi yapanlar da kendi kitâbetlerinden mesul kâtibi tanıdığından yetkisiz muamelat yapılamazdı.

Kâtipler sefere görevlendirildiklerinde veya başka bir gerekçeyle³⁰⁹ büro dışında çalışmak durumunda olduklarında yerlerine vekil atanırdı. Asil kâtibin merkezde kalmak durumunda olduğu zamanlarda ise ilgili kitâbetin vekaleti orduda bir kâtip tarafından yürütülürdü³¹⁰. Vekalet, şartlara göre yalnızca bir kitâbet için söz konusu olabileceği gibi özellikle sefer zamanlarında pek çok kitâbet için vekil tayini gerekiyordu. Böyle durumlarda bir kâtibe birden çok vekalet verilebilmekteydi³¹¹. Üstelik Başmuhasebe Kalemi kâtipleri ihtiyaç halinde başka büroların halifeliklerine de vekalet edebilmekteydi³¹². Büro içi vekalet atamalarında çoğunlukla asil kâtibin yanında çalışanlar tercih edilmekteydi. Asil kâtipler de genellikle akrabalarının veya güvendikleri isimlerin vekâletlerine tayin edilmesi için uğraşırlardı³¹³. Bu çabada kalem harçlarına dair kaygılar, kitâbetin sefer dönüşünde elinden alınması endişesi ve vekil atanmasını sağladığı kimsenin kariyerine dair planların etkisi bulunmaktadır³¹⁴. Herhangi bir gerekçeyle bir süreliğine görevi başında bulunamayacak olan

³⁰⁸ Kitâbetlerin harç dışında da sorumlu kâtibe gelir getiren bir takım tahsisatları vardı. Mesela 8 Mart 1731'de Gümüşhane, Keban ve Ergani madenleri kitâbetine tayin edilen Tayyibî Mustafa Efendi'ye madenlerden gelip darbhanede kesilen her bin altından 420 akçe, her kise-i cedit kuruştan 51,5 akçe medar-ı maaş olarak tahsis edilmişti (BOA, D.BŞM, nr. 2571/25).

³⁰⁹ Baş halife Halil Efendi hacca gittiğinde yerine ikinci halife vekalet etmişti [BOA, D.BŞM, nr. 2690/10 (1 Receb 1145/18 Aralık 1732)]. Muhallefat Halifesi Abdi Efendi raht hazinesi yazımı ile görevlendirildiğinde, yerine İsmail Efendi vekil tayin edilmişti [D.BŞM, nr. 4611/71 (21 Şaban 1175/17 Mart 1762)]. İstanbul Ağası kitâbetinden sorumlu Hafız Abdurrahim Efendi "umur-ı mühimme" için Akdeniz'e tayin edildiğinde görevine malikâne halifesinin bakması kararlaştırılmıştı [D.BŞM, nr. 6796/41 (1 Receb 1200/30 Nisan 1786)].

³¹⁰ Başmuhasebe Kalemi'nde top arabacıları kitâbetini yürüten Helvacızâde Mehmed Efendi birinci halife vekili olarak rikâbda kaldığı için Seyyid Mehmed Çelebi orduda top arabacıları kâtibi vekili tayin edilmişti [BOA, D.BŞM, nr. 5206/10 (22 Zilkade 1182/29 Mart 1769)].

³¹¹ İbrahim Halife, 16 Nisan 1718'de rikabda hem kisedar hem zimmet halifesi vekili tayin edilmişti (BOA, D.BŞM, nr. 1999/21).

³¹² Örneğin Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Hasan Efendi Maden Kalemi halifeliğine vekalet etmişti [BOA, D.BŞM.d, nr. 909, s. 7 (21 Muharrem 1111/19 Temmuz 1699)].

³¹³ Mesela 1769'da baruthane ruznamçeciliği, yeniçeri ocağı tulumbacı, solakan, peykan ve bostaniyan ocaklarının kitâbetlerini yürüten İkinci Halife Halil Efendi, birinci halife vekili olarak sefere görevlendirildiğinde ilgili kitâbetlerin İstanbul'daki vekaletine oğlu İsmail'i tayin ettirmişti [BOA, D.BŞM, nr. 5205/56 (15 Zilkade 1182/23 Mart 1769)]. Keza malikâne halifeliği ile birlikte Gümüşhane kitâbetini tasarruf eden Hasan Efendi de vekil olarak kardeşi İsmail'in atanmasını sağlamıştı [D.BŞM, nr. 5198/65 (23 Şevval 1182/2 Mart 1769)].

³¹⁴ Bir kitâbete vekalet etmenin ileride o göreve atanmak için kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim 2 Nisan 1794'te zimmet halifesi tayin edilen Mehmed Emin Efendi'nin daha önce söz konusu kitâbete vekillik yaptığı özellikle vurgulanıyordu (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 330; Ali Emiri, III. Selim, nr. 243/14150).

kâtipler, döndüklerinde bir sorunla karşılaşmamak için vazifelerine dair kayıtlara şerh de düşürürlerdi³¹⁵.

Başmuhasebe Kalemi'nde kitâbetler tam bağımsız birer yetki alanı olmadığı gibi kalemdeki her muamele de bir kitâbete dahil olacak şekilde tasarlanmamıştı. Bu yüzden mutad olsun veya olmasın pek çok işlem defterdarın emriyle yerine getirilirdi. Ayrıca çeşitli sayımlar, sefer ve cûlus zamanlarında ihtiyaç duyulan bürokratik hazırlık, rutin bazı işler ile mevsime veya şartlara bağlı olarak ortaya çıkan bir takım muamelatın yürütülmesi için de divan tezkiresi ile görevlendirmeler yapılmaktaydı. İşlemler, yapılacak işin mahiyetine göre bazen padişaktan başlayarak silsile halinde alt makamlara verilen emirlerle sürebilirdi³¹⁶. Defterdar seviyesinde verilen emirler, genellikle başmuhasebeciye hitaben kaleme alınır o da gerekli görevlendirmeleri yapardı. Başmuhasebeci, kendisine hitaben yazılan divan tezkiresinin arkasına ikinci bir emir yazarak ilgili kâtibi görevlendirebileceği gibi sözlü veya yazılı başka bir emirle de işin tamamlanmasını temin edebilirdi³¹⁷. Bazen verilen işi kimin yapması isteniyorsa divan tezkiresinde zikredilir³¹⁸, bazen de hangi kâtibin verilen görev için daha uygun olduğu şifâhen bildirilirdi³¹⁹. Bunun dışında herhangi bir kitâbetten sorumlu kâtibe defterdar tarafından doğrudan divan tezkiresiyle de iş havale edilebilirdi³²⁰. Kâtiplerin kendilerine görev tevcih edilen divan tezkirelerini ileride kullanmak üzere muhafaza ettikleri görülmektedir. Mesela Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Ahmed Efendi, yedinci halifelik için verdiği arzuhalinde; kırk dört senedir kalemde çalıştığını ifade etmiş ve bu süre zarfında kendisi tarafından yürütülen işlere dair delil olmak üzere otuz beş adet divan tezkiresi sunmuştu³²¹.

³¹⁵ Muhallefat Halifesi Ahmet Efendi, hacca gitme kararı aldığı anda gediğine ve muhallefat halifeliğine zarar gelmemesi için kayıtlarına şerh düşürmüştü [BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Muhallefat Halifeliği Dosya Kısmı (=D.BŞM.MHF), nr. 36/86 (12 Cemaziyelevvel 1158/12 Haziran 1745)].

³¹⁶ Örneğin raht hazinesinin yazılması padişah tarafından sadrazama emredilmiş, sadrazam bunu bir buyruldu ile defterdara bildirmiş [BOA, D.BŞM, nr. 4611/60 (20 Şaban 1175/16 Mart 1762)], defterdar da bu işe dair emri divan tezkiresi ile başmuhasebeciye iletmışti [D.BŞM, nr. 4611/71 (21 Şaban 1175/17 Mart 1762)].

³¹⁷ Divan tezkiresinin arka yüzüne başmuhasebeci tarafından yazılan emir örnekleri için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1500/81 (20 Receb 1117/7 Kasım 1705); nr. 1591/94 (15 Ramazan 1120/28 Kasım 1708).

³¹⁸ "... başmuhâsebeci efendi zîde mecduhu, hâliya ba'zı vâki' olan muhallefât tahrîri ve fûruhtu için kaleminizden Fethullâh Halîfe'yi ta'yîn eyleyesiz" [BOA, D.BŞM, nr. 783/131 (29 Cemaziyelevvel 1099/1 Nisan 1688)]. Zaman zaman tezkirelere, verilen işin görevlendirilmesi emredilen kâtibe havale edildiğini bildiren şerhler düşürdü. Böyle bir örnek için bk. D.BŞM, nr. 2777/32 (18 Cemaziyelevvel 1147/16 Ekim 1734).

³¹⁹ "Bu işe Kasım Efendi veyahud Hafız Efendi gibi bir mütefennince âdem ta'yîn olunmaludur deyu şifâhen fermân-ı şerîf sâdır olmuştur" [BOA, D.BŞM, nr. 6630/83 (14 Zilhicce 1197/10 Kasım 1783)].

³²⁰ Muhallefat halifesine hitâben kaleme alınan divan tezkiresi örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2114/49 (5 Ramazan 1132/11 Temmuz 1720). Malikâne halifesine hitâben kaleme alınan divan tezkiresi örneği için bk. Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemi Malikâne Halifeliği Dosya Kısmı (=D.BŞM.MLK), nr. 2/35 (9 Zilkade 1147/2 Nisan 1735).

³²¹ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 34 (25 Safer 1153/22 Mayıs 1740).

Kâtipler, uzun yıllar görev yaptıktan sonra kalemin en kıdemli kâtiplerinin yer aldığı, hem itibarlarını hem de gelirlerini artırdıkları gedikli halifeler sınıfına dahil olurlardı. Şâkirdlerin ne zamandan itibaren kâtip olarak adlandırıldıklarını tespit etmenin güçlüğüne daha önce değinilmişti. Bir şâkirdin ne kadar süre sonra kâtipliği de geçerek kalemin en kıdemli sınıfı olan gedikli halifelere dahil olduğuna dair veriler ise mevcuttur. Bu bakımdan şâkirdlikten başlayıp kâtipliği de kapsayan süreye dair bir ortalamadan bahsedilebilir. Aşağıda şâkirdliğe başlama tarihleri tespit edilebilen kâtiplerden hareketle bir tablo oluşturulmuştur.

Tablo 2.12 Başmuhasebe Kalemi'nde Şâkirdlikten Yedinci Halifelğe Ulaşma Sürelerine Dair Örnekler			
İsim	Şâkirdlik	Yedinci Halifelik	Yaklaşık Yıl
Derviş Mehmed Çelebi ³²²	1111/1699-1700	29 Temmuz 1741	41
Ahmed Efendi ³²³	27 Ağustos 1704	12 Nisan 1747	43
Kasımpaşalı Mehmed Efendi ³²⁴	20 Eylül 1704	31 Mart 1749	45
Mehmed Efendi ³²⁵	30 Nisan 1724	18 Eylül 1768	44
Derviş Ali Efendi ³²⁶	7 Nisan 1725	7 Mayıs 1769	44
Seyyid İbrahim Efendi ³²⁷	12 Şubat 1728	28 Haziran 1768	40
Pîrîzâde Derviş Abdurrahman ³²⁸	1144/1731-1732	18 Aralık 1777	45
Mustafa Efendi ³²⁹	1145/1732-1733	30 Haziran 1776	43

Kaynak: BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 1, s. 26; nr. 50, s. 44, 117, 138; nr. 86, s. 57, 58, 86, 182, 203.

Listede yer alan örnekler, çok bariz şekilde bir şâkirdin en az 40 yıllık (ortalama 43 yıllık) bir tecrübeden sonra gedikli halifeler sınıfına terfi edebildiğini göstermektedir. Bu sürenin önemli bir kısmı kâtip sıfatıyla geçen zamanı kapsamaktadır. Kıdeme ve haliyle kâtiplerin hayat süreleri gibi öngörülemez bir faktöre bağlı yükselmenin birbirine yakın sürelerle dönüşmesi son derece dikkat çekicidir. Başmuhasebe Kalemi'nde şâkirdlikten başlamayan bir kariyerin imkânsız olduğu göz önüne alındığında, kalemin üst düzey

³²² Şâkirdlik tarihine yıl olarak atıf yapılan ruus ve yedinci halifelik ruusu için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44.

³²³ Şâkirdlik ruusu için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 1, s. 26. Yedinci halifelik ruusu için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 117.

³²⁴ Şâkirdlik ruusu tarihi için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44. Yedinci halifelik ruusu için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 138.

³²⁵ Şâkirdlik ruusu tarihi için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 57; Yedinci halifelik ruusu için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 58.

³²⁶ Şâkirdlik ruusu tarihi için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 57; Yedinci halifelik ruusu için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 86.

³²⁷ Şâkirdlik ruusu tarihi ve yedinci halifelik ruusu için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 57. Seyyid İbrahim Efendi yedinci halife tayin edilirken kendisinden daha kıdemli olan Mehmed Efendi ve Derviş Ali Efendi'ye takaddüm ettirilmiştir.

³²⁸ Şâkirdlik ruusu tarihi için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 182; Yedinci halifelik ruusu için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 203.

³²⁹ Şâkirdlik ruusu tarihi ve yedinci halifelik ruusu için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 182.

bürokratlarının en az 40 yıllık bir tecrübeyle yetiştiği rahatlıkla söylenebilir. Takip eden başlıkta bu en tecrübeli ve kıdemli sınıfın mahiyeti incelenecektir.

2.2.c-) Başmuhasebe Kalemi Halifeleri

Başmuhasebe Kalemi'nde halife-i evvel, sâni, sâlis şeklinde sıralanan gedikli halifeler bulunmaktaydı³³⁰. Halifelerin sayıları, kalemin kuruluşundan itibaren zamanla artmış ve XVIII. yüzyılda yedi halife standardı yakalanmıştı. Bu manada Başmuhasebe Kalemi'nin 12 Temmuz 1719'dan itibaren altı³³¹, 30 Kasım 1725'ten itibaren yedi gedikli halifesi vardı³³². 8 Ağustos 1741'de bir defaya mahsus olmak üzere sekizinci halifelik, yedinciliği gelince kaldırılmak üzere Ömer Efendi'ye verilmişti³³³. Mevzubahis istisna dışında 28 Şubat 1838'e kadar Başmuhasebe Kalemi'nin yedi gedikli halifesi bulunmaktaydı³³⁴.

XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren kâtiplerle gedikli halifeler arasına gedikli mülâzım kadroları da ihdas edilmişti. Bu çerçevede kıdem bakımından yedinci halifeden sonra gelen isim mülâzım-ı evvel, onu takip eden kimse de mülâzım-ı sâni olarak adlandırılıyor ve bu iki kadroya ruusla atama yapılıyordu³³⁵. Söz konusu iki kadronun pratikte kıdem silsilesini uzatmak dışında bir fonksiyonu yoktu.

Bâb-ı Defterî'de halife kadrolarının büroların büyüklük ve önemine göre şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu çerçevede kalemlerin iş yükü, personel sayısı ve sorumlu oldukları gelir-gider miktarı ile gedikli halife kadroları arasında pozitif korelasyon vardır. Başmuhasebe Kalemi bu yapıda Maliye ve Ruznamçe-i Evvel kalemleri ile birlikte 7 halifesi bulunan en büyük üç bürodan birisidir. 5 ve üzeri halifesi bulunan büroların (Başmuhasebe, Anadolu Muhasebesi, Cizye, Haremeyn Muhasebesi, Maliye, Mevkufat, Piyade Mukabelesi, Ruznamçe-i Evvel, Süvari Mukabelesi) defterdarlığın “büyük” kalemleri olduklarını malî

³³⁰ Gedikli halifeler ruusla tayin edildikleri için “*ruuslu halife*” diye de zikredildikleri görülmektedir [BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 704/28747 (23 Muharrem 1204/13 Ekim 1789)].

³³¹ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 118.

³³² BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 37, s. 234.

³³³ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44. Başmuhasebe Kalemi'nin ilk ve tek sekizinci halifesi olan Ömer Efendi, 3 Muharrem 1155/10 Mart 1742'de yedinci halife tayin edildiğinde söz konusu kadro ilga edildi (A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44).

³³⁴ Bu tarihte yedinci halifelğe tayin yapılmayarak kalemin altı ruuslu halifesi kalmıştı (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 539). Yedinci halife tayini yapılmaması, Süleyman Faik Efendi'nin layihası esas alınarak yapılan 30 Ekim 1836 tarihli düzenlemeye dayanıyordu. Söz konusu layihada Başmuhasebe Kalemi'nin halife sayısının ölümler gerçekleşikçe tayin yapılmamak suretiyle bire düşürülmesi planlanmıştı. Aynı dönemde yapılan bir dizi düzenleme ile klasik formu epey değiştirilen büro, bir süre sonra Maliye Muhasebesi'ne dönüştürüldü (Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 96-98).

³³⁵ Mülâzım kadrolarına dair ruus örneği için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 24 (5 Rebiulevvel 1178/2 Eylül 1764). Mülâzım unvanının “halifelik zeyline” dahil olanlar için daha erken tarihlerden itibaren kullanıldığı görülür. Üstelik ruus tezkirelerinde kıdeme vurgu yapan “*baş eski*” tabirine de yer verilmektedir. Mesela 12 Kasım 1728'de yedinci halife atanan Mustafa Efendi'nin “*hulefâ mülâzımlarından olup başeski*” olduğu kayıtlıdır [A.RSK.d, nr. 1577, s. 42 (9 Rebiulahir 1141/12 Kasım 1728)].

veriler de teyit etmektedir. Yetki ve sorumlulukları sınırlı “küçük” büroların 1 veya 2 halifesi bulunması (örn. Avlonya, Bursa, Küçükale) da malî tablo ile örtüşmektedir³³⁶. Dolayısıyla Tablo 2.13’ün halife sütunu maliye bürokrasisinde kalemlerin önem ve büyüklüklerine dair fikir yürütmek için yeni bir veri havuzu teşkil etmektedir. Aynı tabloda yer alan gedikli mülâzım/şâkird kadrolarının ise iş yoğunluğuna bağlı reel büyüme dışında bir anlamı olmalıdır. Zira Başmuhasebe Kalemi’nin halife ve mülâzım kadrolarının sayısı uzun yıllar hiç değişmezken bazı bürolarda bu sayının devamlı arttığı görülmektedir. Örneğin Maliye Kalemi’nin 24 Mart 1748’de yedi halife ve iki mülâzımı varken; 30 Mayıs 1779’da yedi halife ve on dört mülâzım ataması yapılmıştır³³⁷. Keza Anadolu Muhasebesi Kalemi’nin 10 Ağustos 1721’de beş halifesi ve dört gedikli şâkirdi varken; 8 Aralık 1816’da beş halife ve on gedikli mülâzım tayin edilmiştir³³⁸. Mevkufat Kalemi’ndeki gedikli kadrolarda ise tıpkı Başmuhasebe Kalemi’nde olduğu gibi ciddi bir değişim yaşanmamıştır³³⁹. Hiç şüphesiz her büroya dair müstakil incelemeler yapıldığında kalemlerin iç dinamikleri ortaya çıkacak ve daha berrak bir görüntü belirecektir. Şimdilik maliye bürolarındaki halife kadrolarının XVIII. yüzyılın ilk yarısında büyük oranda standartlaştığı, dolayısıyla bu verilere dayalı değerlendirmelerin sağlıklı olduğu söylenebilir. Mülâzım kadrolarındaki artış nedeniyle silsilenin uzadığı kalemlere dair ise bu bürolarda uzmanlık gerektiren kitâbetlerin sayısının ve muamelat çeşitliliğinin silsilenin uzamadığı bürolara göre daha az olduğu, bu nedenle yeni gedikli mülâzım/şâkird kadroları ihdas edildiği tahmin edilebilir. Başka bir ifade ile gedikli mülâzım kadro sayısı fazla olan büroların kâtipleri için terfi çok daha önemli olmalıdır. Elbette Başmuhasebe ve Mevkufat kalemlerinde de gedikli halifeler arasına yükselmek kâtiplerin itibarını ve harç gelirlerini arttırmaktadır. Fakat bu iki büroda uzmanlık gerektiren çok sayıda kitâbet bulunması sayesinde kâtipler terfi almadan da gelirlerini arttırabilmektedir. Bütün bu veriler, Başmuhasebe Kalemi’nin kalabalık personeli için kıdemini bilerek çeşitli kitâbetleri elde etmenin yıllarca uzun bir silsile içerisinde bulunmaktan daha önemli olduğu anlamına gelir.

³³⁶ Büroların sorumluluk alanları ve büyüklükleri hakkında bk. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 250-270.

³³⁷ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 129; nr. 86, s. 222.

³³⁸ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 31, s. 292; nr. 86, s. 480.

³³⁹ Mevkufat Kalemi’nin uzun yıllar beş halifesi ve bir mülâzımı vardı (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 183, 354, 432).

Tablo 2.13 XVIII. Yüzyılda Maliye Bürolarının Gedikli Kadroları³⁴⁰

Kalem	Halife	Mülazım ³⁴¹	Tarih	Kaynak
Başmuhasebe	7	2	2 Eylül 1764	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 24
Anadolu Muhasebesi	5	10	14 Şubat 1802	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 393
Avlonya	2	-	18 Aralık 1776	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 186
Bursa	2	-	2 Eylül 1776	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 183
Büyük Kale	2	-	19 Mayıs 1782	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 255
Cebeci Kâtibi	4	2	14 Eylül 1815	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 472
Cizye	6	3	8 Mart 1803	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 399
Esham Mukataası	1	1	15 Nisan 1812	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 456
Gureba-i Yemin	4	-	20 Ağustos 1781	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 248
Gureba-i Yesar	4	-	26 Nisan 1780	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 232
Harameyn Muhasebesi	6	3	28 Nisan 1801	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 385
Harameyn Mukataası	3	-	17 Aralık 1777	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 203
Harc-ı Hassa	3	13	10 Nisan 1821	A.DVNSRSK.d, nr. 127M, s. 195
Haslar	3	2	3 Nisan 1817	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 481
İstanbul Mukataası	2	- ³⁴²	24 Kasım 1809	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 443
Kefe ³⁴³	1	-	8 Mayıs 1714	A.DVNSRSK.d, nr. 16, s. 49
Koyun	2	-	29 Temmuz 1710	A.DVNSRSK.d, nr. 9, s. 215
Küçük Evkaf	4	2	16 Nisan 1807	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 422
Küçük Kale	2	-	24 Mayıs 1801	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 387
Küçük Ruznamçe	3	-	5 Ekim 1820	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 493
Maden	3	1	10 Eylül 1802	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 396
Maliye	7	13	11 Ekim 1817	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 483
Masraf-ı Şehriyârî	3	4	21 Şubat 1815	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 468
Mektûbî-i Defterî	1	-	1 Mart 1808	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 425
Mevkufat	5	1	10 Eylül 1808	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 432
Mukataa-i Evvel	1	-	3 Ağustos 1805	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 411
Navl Kalemî	3	0	3 Kasım 1798	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 370

³⁴⁰ Bu tablo, bütün maliye bürolarının gedikli kadrolarına dair hazırlanmış olduğumuz veritabanına göre oluşturulmuştur. Söz konusu veritabanında XVIII ve XIX. yüzyıllarda her kalemin gedikli kadrolarına atanan kişilerin isimleri, tayin edildikleri görev ve atanma tarihleri yer almaktadır. Bu tablo için seçilen örnekler ise ekseriyetle XVIII. yüzyılın sonları veya XIX. yüzyıl başlarına aittir. Bunun nedeni, bazı büroların “gedikli mülazım” kadrolarının sürekli değişmesidir. Seçilen örnekler, nispeten istikrarın temin edildiği bir dönemi yansıtmaktadır. Ölüm, azil veya terfiye bağlı kadro değişikliklerinin bütün bürolarda aynı tarihlere denk gelmesi mümkün olmadığından tarihler arasında farklılıkların ortaya çıkması kaçınılmazdır. Daha erken tarihli örnekler ise genellikle ilerleyen yıllarda başka bürolarla birleştirilen kalemlere dairdir. Mesela İstanbul Mukataası Kalemî’nin tabloda yer alan 2 halifesi o tarihte aynı zamanda Bursa, Avlonya ve Kefe kalemlerinin de halifeleridir. Bu yüzden diğer üç büronun ayrı ayrı gedikli kadro sayılarını gösteren atamalar çok daha erken tarihlidir.

³⁴¹ Mülazım kadroları zaman zaman mülazım-ı evvel, sâni şeklinde sıralanırken bazen şâkird-i evvel, sâni şeklinde listelenmiştir. Hangi adla anılırsa anılsın bu kadrolar gedikli halife mülazımlarını tanımlamaktadır. Harç-ı Hassa Kalemî örneği iki kavramın birlikte kullanılması bakımından dikkat çekicidir. Bu çerçevede Harç-ı Hassa Kalemî’nin tabloda yer alan 13 mülazım kadrosunun 3’ü gedikli şâkird, 10’u mülazım adıyla atanmıştır.

³⁴² 31 Temmuz 1820’de 2 mülazım ataması yapılmıştır (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 492).

³⁴³ Yüzyılın ilerleyen dönemlerinde İstanbul Mukataası ile birleştirilmiştir.

Piskopos	1	-	4 Mayıs 1779	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 221
Piyade Mukabelesi	5	4	6 Mart 1804	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 404
Rûznâmçe-i Evvel	7	10	10 Mayıs 1828	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 518
Salyane	1	-	21 Şubat 1798	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 365
Silahdaran	4	-	1 Şubat 1802	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 392
Sipahiyan	4	-	21 Mart 1803	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 400
Süvari Mukabelesi	5	4	6 Ağustos 1821	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 493
Ulufeciyan-ı Yemin	3	-	11 Ocak 1801	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 392
Ulufeciyan-ı Yesar	3	-	25 Kasım 1806	A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 418
Yeniçeri	2	-	23 Kasım 1759	A.DVNSRSK.d, nr. 50 s. 315

Başmuhasebe Kalemi gedikli halifelerinin tayinleri, yüzyılın başlarında halifelerin arzuahalleri üzerine gerçekleştirilirdi³⁴⁴. İlerleyen yıllarda başmuhasebecinin ilamı ve defterdarın telhisi ile tayinler toplu olarak yapılmaya başlandı. Bu kapsamda bir halifenin vefatı, azli veya üst düzey bir bürokrat olarak atanması halinde başmuhasebeci, kalem ricaliyle müzakere ederek “tertib defteri” adıyla halifelerin isimlerini ve kaçınıcı halifelğe tayin edildiklerini gösteren bir liste hazırlayarak defterdara sunardı. Defterdarın telhisi ve sadrazamın onayının ardından herkese ayrı ayrı ruus verilir³⁴⁵ ve bu aşamadan sonra halifeler yeni kadrolarına göre muamele görmeye başladılar³⁴⁶.

Tertib defterindeki asıl kritik kadro, yedinci halifelikti. Çünkü diğer halifeler sıralarına göre birer kademe yükseltiliyor, yedinci halifelik için ise en kıdemli kâtibin belirlenmesi gerekiyordu. Bunun için yedinci halifelğe aday olanların şâkirdlik belgeleri inceleniyor, atama kalem ricalinin görüşlerine başvurularak yapılıyordu³⁴⁷. Kıdem, müdavemet, kabiliyet ve sağlık gibi yolun gereklilikleri bu ismin belirlenmesinin temel çerçevesini oluşturuyordu. Buna dair incelemeler, zaman zaman yalnızca namzetleri değil bütün personeli kapsayacak

³⁴⁴ Beşinci Halife Abdulvehab Efendi'nin silsile gereği dördüncü halife olmak için kaleme aldığı 18 Mayıs 1701 tarihli arzuhalı için bk. BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 11/1269. Abdulvehab Efendi üçüncü halifelik için de dördüncü halifelik sırası gelen Mehmed Efendi ile birlikte arzuhal sunmuştu [İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 8/945 (13 Cemaziyelevvel 1114/5 Ekim 1702)].

³⁴⁵ 17 Receb 1165/31 Mayıs 1752'de beşinci halife tayin edilen Mehmed Efendi'nin ruusu için bk. BOA, A.RSK, nr. 1600/31.

³⁴⁶ Tevcihat örneği için bk. BOA, Ali Emiri, III. Mustafa, nr. 49/3540 (1 Zilhicce 1171/6 Ağustos 1758).

³⁴⁷ “...yedinci halifelik mâddesi su’âl olundukda Derviş Mehmed Çelebi’nin ru’usu târihi atık olmağla yedinci halifelik dahi merkûm Derviş Mehmed’e tevcîh buyurulması münâsib olduğun kalem-i mezbûrun baş halifesi efendi ve ikinci ve üçüncü halifeleri haber vormeleri ile...” [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44 (15 Cemaziyelevvel 1154/29 Temmuz 1741)].

boyutta olabiliyordu. Bu kapsamda yüzyılın başlarında, kıdem tespiti için bütün kâtiplerin ne zaman ve hangi belgeye istinaden göreve başladıklarına dair bir defter hazırlanmıştı³⁴⁸.

Gedikli halife atamalarında bir kâtibin kendisinden daha kıdemli bir kâtibin önüne geçmesi, Arapça aynı anlamdaki “takaddüm” kavramıyla ifade ediliyordu³⁴⁹. Bu gibi durumların bir kısmı gerçekten de kabiliyet ve sağlık gibi sebeplere bağlı olabileceği gibi zaman zaman tâbiyet ilişkilerinden kaynaklı haksızlıklar da yaşanabiliyordu. Örneğin 13 Cemaziyelevvel 1190/30 Haziran 1776’da yapılan halife atamalarında Pîrîzâde Derviş Abdurrahman Efendi en kıdemli kâtip olmasına rağmen mülazemet ruusu olmadığı gerekçesiyle kendisinden 14 ay sonra şâkird olan Mustafa Efendi yedinci halife tayin edilmişti³⁵⁰. Ancak haklı gerekçeler ile adam kayırma arasındaki sınırları belirlemek her zaman çok kolay değildir. Bu manada 13 Safer 1168/29 Kasım 1754 tarihli halife atamalarında mülazım-ı evvel ruusu olup kıdemli olan Derviş Ali Efendi (şâkirdlik ruusu 23 Receb 1137/7 Nisan 1725 tarihli) birinci halifenin oğlu olmasına rağmen kabiliyeti olmadığı gerekçesiyle, mülazım-ı sâni ruusu olan Türkmen Kâtibi Mehmed Efendi (şâkirdlik ruusu 6 Şaban 1136/30 Nisan 1724 tarihli) ise gözlerindeki rahatsızlık nedeniyle yedinci halife tayin edilmemişlerdi³⁵¹. Bu gerekçelerin doğruluğunu tespit etmek güçtür. Ancak her iki ismin ilerleyen yıllarda gedikli halife tayin edildiği, hatta Ali Efendi’nin baş halifelğe kadar yükseldiği görülmektedir³⁵². Yine de takaddüm hadiselerine az rastlandığından, rasyonel işleyişi bozacak mahiyette genel bir eğilimden söz edilemez. Üstelik kadroya bağlı bazı imtiyazlar veya emekdar bir kâtibe hürmet gibi iltimasla alakalı olmayan sebepler de az sayıdaki takaddüm hadisesine dahildir. Mesela 17 Aralık 1705’te ikinci halife atanan Kubûrîzâde Abdulvehab Efendi³⁵³, iki defa tayin hakkı gelmesine rağmen birinci halife olmamıştı. 13 Nisan 1706 tarihli ilk hakkında, kalem personelinin ricasıyla istisna mahiyetinde bir atama yapılarak gedikli halife ruusu olmamasına rağmen kalemin emektar ve yaşlı kâtiplerden Abdullah Efendi birinci halife tayin edilmişti³⁵⁴. 5 Aralık 1710’daki ikinci

³⁴⁸ BOA, D.BŞM, nr. 7648/11; nr. 7648/12 (trsz). Mevzubahis defterde Başmuhasebe Kalemî’nde defter düzenlendiği esnada çalışan kâtiplerin en eskisi 1064/1653-1654’ten başlamak üzere 1112/1700-1701’e kadar şâkirdlik tarihleri kaydedilmiştir.

³⁴⁹ Takaddüm kavramına atıf yapan ruus tezkiresi örneği için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 525.

³⁵⁰ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 182.

³⁵¹ Bu iki ismin yerine şâkirdlik ruus tarihi 1 Receb 1140/12 Şubat 1728 tarihli olan Seyyid İbrahim Efendi atanmıştır (BOA, A.DVNS.RSK.d, nr. 86, s. 57).

³⁵² Mehmed Efendi’nin yedinci halifelik tayini için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 58 (6 Cemaziyelevvel 1182/18 Eylül 1768). Ali Efendi’nin yedinci halifelik tayini için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 86 (1 Muharrem 1183/7 Mayıs 1769). Ali Efendi’nin baş halife tayini için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 294 (7 Muharrem 1200/10 Kasım 1785).

³⁵³ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 2, s. 333.

³⁵⁴ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 3, s. 209

hakkında ise rahatsızlığını gerekçe göstererek malikâne halifeliği ile birlikte yerinde kalarak ikinci halifeliğe devam etmek istemiş, Üçüncü Halife Mehmed Efendi kendisine takaddüm ettirilerek birinci halife olarak atanmıştı³⁵⁵.

Başmuhasebe Kalemi halifeleri nâdiren emekli olduğundan, görev değişimleri genellikle ölüm veya üst düzey bir bürokrat olarak atanma nedeniyle gerçekleşirdi. Her ne sebeple olursa olsun halife değişikliği gerektiren durum ile yeni isimlerin tayini arasındaki süre çeşitli sebeplere bağlı olarak uzayıp kısalabiliyordu. Örneğin Başmuhasebe Kalemi üçüncü halifesi ve kisedarı Türk İbrahim Efendi 20 Mayıs 1719'da defterdar tayin edilmiş, yerine üçüncü halifelikten itibaren gereken atamalar 12 Temmuz 1719'da yapılmıştı³⁵⁶. Yedinci Halife Hasan Efendi'nin 18 Haziran 1776'da defterdar olması üzerine yerine atanan Mustafa Efendi ise ruusunu 30 Haziran 1776'da almıştı³⁵⁷. Benzer örneklerden hareketle standart bir süreden bahsedilemeyeceği, ancak işlemlerin çoğunlukla bir haftadan önce tamamlanamadığı anlaşılmaktadır. Tertib defterinin müzakere ve inceleme neticesinde şekillendiği ve arz edilip onaylandıktan sonra geçerli olduğu dikkate alındığında bu sürelerin makul olduğu söylenebilir.

Vefat sebebiyle gerçekleşen muamelatta, çoğu zaman ölen halifenin maaş işlemlerinin yeni halife[lerin] tayininden önce halledildiği görülmektedir. Mesela ikinci halife iken vefat eden Seyyid Yahya'nın esamesine 28 Rebiulevvel 1162/18 Mart 1749'da "müteveffâ keşidesi" çekilmişken, yerine ikinci halife tayini 11 Rebiulahir 1162/31 Mart 1749'da yapılabiliyordu³⁵⁸. Keza hem malikâne halifesi hem de ikinci halife iken vefat eden Mustafa Efendi'nin maaşının bir kısmı oğluna 13 Muharrem 1144/18 Temmuz 1731'de aktarılmıştı.

³⁵⁵ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 10, s. 223. Abdulvehab Efendi'nin malikâne kitâbetini kaybetme endişesinin bu kararda ne kadar etkili olduğu açık değildir. Ancak ikinci atamadan sonra yaklaşık altı yıl daha yaşayarak ikinci halife ve malikâne kâtibi olarak vefat etmiştir. Kubûrîzâde Abdulvehab Efendi'nin vefatıyla yerine Osman Efendi'nin ikinci halife tayini için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 21, vr. 86b (1 Ramazan 1128/19 Ağustos 1716). Benzer bir örnek, 7 Muharrem 1200/10 Kasım 1785'te yaşanmış ve ikinci halifelik ile malikâne kitâbetini yürüten İbrahim Efendi, malikâne kitâbeti üzerinde kalmak şartıyla yerinde kalmak istemiş ve yıllar önce kendisinin takaddüm ettiği Derviş Ali Efendi baş halife tayin edilmişti (A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 294).

³⁵⁶ İbrahim Efendi'nin defterdar tayin edilmesi hakkında bk. Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Ankara 2018, s. 1102 (1 Receb 1131). Halife atamaları için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 117-118 (24 Şaban 1131).

³⁵⁷ Hasan Efendi'nin defterdar tayini hakkında bk. (*Vekâyiüvis*) Sadullah Enverî Efendi ve Tarihi'nin II. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783), haz. Hikmet Çiçek, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018, s. 561 (1 Cemaziyelevvel 1190). Mustafa Efendi'nin yedinci halife tayini için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 182 (13 Cemaziyelevvel 1190).

³⁵⁸ BOA, KK, nr. 3477, s. 10; A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 138. Birinci Halife İmam Mehmed Efendi'nin vefatının ardından oğluna maaşından 15 akçe 7 Kasım 1725'te verilmiş, fakat halife tayinleri iki hafta sonra 21 Kasım 1725'te yapılabiliyordu (KK, nr. 3458, s. 20; A.DVNSRSK.d, nr. 37, s. 208).

Yerine malikâne halifesi tayini de aynı gün gerçekleşmesine rağmen ikinci halifelikten itibaren gedikli halifelerin tayini 24 Muharrem 1144/29 Temmuz 1731’i bulmuştu³⁵⁹.

Halife tayinlerinde usûle aykırı bir işlem yapıldığı anlaşıldığında kararlar düzeltiliyordu. Bu kapsamda Başmuhasebe Kalemi üçüncü halifesi İbrahim Efendi’nin 20 Mayıs 1719’da defterdar olması üzerine halifeliklere yeni atamalar gerekmişti. Hazırlanan tertib defterine göre Salih Efendi, 12 Temmuz 1719’da beşinci halife tayin edilmişti. Ancak daha kıdemli olan Süleyman Efendi’nin başvurusu üzerine, 1 Şubat 1720’de, Salih Efendi görevden alınarak yerine Süleyman Efendi beşinci halife atandı³⁶⁰.

XVIII ve XIX. yüzyıllarda Başmuhasebe Kalemi’nde gedikli halife veya uzman kâtip tayinlerinde diğer maliye bürolarından personel transferine hemen hemen hiç rastlanmaz³⁶¹. Oysa Başmuhasebe Kalemi kâtip ve şâkirdlerinin diğer bürolara halife veya kisedar tayin edildiği azımsanmayacak örnekler mevcuttur³⁶². Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinin istihdam edildiği büroların iş yükü ve personel sayısının azlığı bu durumun en önemli nedenleri arasındadır. Zira uzmanlık alanı sınırlı bir büroda az sayıda personel arasından iyi kâtipler yetiştirmek güçtü. Bu yüzden ihtiyaç halinde Başmuhasebe Kalemi’nin çok çeşitli muamelattan haberdar olan kalabalık personel havuzundan istifade ediliyordu.

Gedikli yedi halife kalemin en kıdemli personeliydi. Baş halife, kalemin başmuhasebeciden sonraki amiri konumundaydı. Bu yüzden kitâbetlerden sorumlu kâtiplerce hazırlanan derkenarların istenen bilgileri yansıtan doğru bir kayıt olduğunun onayını gösteren sahh işareti koymaktan sorumluydu³⁶³. Bürokratik işleyişe dair emirler de genellikle

³⁵⁹ BOA, KK, nr. 3462, s. 21; A.DVNSRSK.d, nr. 46, s. 362, 411.

³⁶⁰ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 118; nr. 29, s. 106.

³⁶¹ Yegâne örnek, Haslar Mukataası Kalemi Kisedarı Abdi Efendi’nin zimmet halifesi tayinidir [BOA, D.BŞM, nr. 1619/81 (25 Receb 1121/30 Eylül 1729)]. Abdi Efendi’nin daha önce Başmuhasebe Kalemi’nden Haslar Mukataası Kalemi’ne geçip geçmediği ise belli değildir. Alt bürokraside geçişlerin yaygın olmadığı yönündeki değerlendirmeler için bk. Norman Itzkowitz, “18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri”, s. XLI.

³⁶² Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden olup defterdar mektupçuluğunda görev yapan Ali Efendi Başmukataa Kalemi’ne baş halife tayin edilmişti [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 17, s. 15 (7 Rebiulahir 1127/12 Nisan 1715)]. İleride Başmuhasebe Kalemi’nde kisedarlık yapacak olan İbrahim Efendi bir süreliğine Bursa Mukataası Kalemi baş halifesi olarak atanmıştı [A.DVNSRSK.d, nr. 36, s. 238 (10 Receb 1137/25 Mart 1725)]. Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Seyyid Halil Efendi Haslar Kalemi’ne [A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 481 (16 Cemaziyelevvel 1232/3 Nisan 1817)], Raif Efendi ise Büyük Kale Kalemi’ne kisedar olarak görevlendirilmişti [A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 521 (11 Receb 1245/6 Ocak 1830)].

³⁶³ BOA, D.BŞM, nr. 2690/10 (1 Receb 1145/18 Aralık 1732). İhtiyaç halinde başmuhasebeci veya baş halife vekili de söz konusu işlemi gerçekleştirebilirdi. Örneğin Baş Halife Halil Efendi hacca gittiğinde sahh koyma yetkisi vekaleten ikinci halifeye verilmişti [D.BŞM, nr. 2690/10 (1 Receb 1145/18 Aralık 1732)]. Aralık 1765’te ise baş halife hastalandığında sahh işaretini başmuhasebecinin koyması emredilmişti [MAD, nr. 3363 (20 Cemaziyelahir 1179/4 Aralık 1765)]. “Umûr-ı mühimme” ve “mesâlih-i ibâd” olarak tarif edilen kitâbetlerin mutad işleyişi dışındaki muamelata sahh koyma yetkisi ise kisedardaydı [Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 195/9714 (2 Safer 1233/12 Aralık 1817)].

kalemlerin baş halifelerine ve kisedarlarına hitaben kaleme alınırđı. Diğer gedikli halifeler, sorumlu oldukları kitâbet görevlerini yürütmekle birlikte merkezde veya seferde tecrübe gerektiren her türlü işte öncelikle tercih edilen isimlerdi.

Gedikli halifelerin en önemli ayrıcalığı, kalem harçlarından aldıkları payın diğer kâtiplerden daha fazla ve terfi aldıkça artan bir orana sahip olmasıydı. Aynı zamanda çeşitli kitâbetleri de yürüten halifelerin bu kitâbetlerden elde ettikleri gelir ile her ay kisedar nezaretinde dağıtılan kalem harcından aldıkları yüksek payların toplamı ciddi bir gelire dönüşmekteydi. 1754 tarihli hisse defterine göre birinci halifeye yaklaşık %41,6; ikinci halifeye %12,5, üçüncü halifeye %6,6, dördüncü halifeye %4,1, beşinci halifeye %3,5, altıncı halifeye %2,9 ve yedinci halifeye %2,5 oranında pay verilmekteydi³⁶⁴. Kalan kısım diğer kâtipler arasında bu oranlara göre düşük nispetlerle dağıtılırdı. Baş halife ve kisedarların muamelata dair standart harçlar dışında da çeşitli tahsisatları vardı. Örneğin Halep muhasıllarının beratı yazıldığında kalem için bin kuruş harç tahsil edildiğı gibi 100'er kuruş da baş halife ve kisedar için ayrıca alınıyordu. Matbah, darbhane, tersâne ve arpa eminlerinin tertib ve muhasebelerinden de kalem harcı dışında her bin kuruşta 1 kuruş başhalifeye ve 1 kuruş da kisedara avaid adıyla verilmekteydi³⁶⁵. Kalem harcı için alınan bin kuruşun %33'ünün (333 kuruş) yaklaşık %41'i (136,5 kuruş) de kendisine verildiğinden baş halifelik ciddi gelirleri olan bir memuriyetti. Diğer halifelerin kitâbet ve kalem harçları arasındaki ilişki de terfi aldıkça yükselen bir orana sahipti. Mesela baruthâne eminleri için hazırlanan tertip veya tezkirelerden her bin kuruşta on kuruş harç alınıyordu. Bu harcın 1/3'ü baruthâne kitâbetinden sorumlu kâtibe, kalan 2/3'ü kalem harcına aktarılıyordu. Kâtibin aynı zamanda gedikli halife olması durumunda, kalem harcı için ayrılan 2/3'lük harçtan önce başmuhasebecinin hissesi ayrılır, kalan kısımdan da gedikli olmayan kâtiplere göre daha yüksek oranda pay alırdı.

Başmuhasebe Kalemi personelinin yolu, baş halifelikte son bulurdu. Bazı örnekler, bu kariyerin kaç yıl sürdüğüne dair veriler sunmaktadır. Aşağıda, şâkirdliğe başlama tarihleri tespit edilebilen baş halifelere dair örnek bir tablo oluşturulmuştur.

³⁶⁴ BOA, D.BŞM.d, nr. 3310.

³⁶⁵ “Berây-ı avâ'id-i ser-halife ve kisedâr-ı Kalem-i Muhâsebe-i Evvel ki pîş ezîn gayr-ez harc-ı kalem an-cânib-i ümenâ-i erba'a an-tertibât ve ru'yet-i hesâb in kadar meblağ dâde mu'tâd bude ve an-cânib-i ümenâ-i mûmâileyhim ba'zeş tereddüd ve muhâlefet kerdend ve ba'd-ezîn ber-vech-i mu'tâd dâde fermûde el-vâki' der sene 1169 ber-müceb-i arzuhal ve i'lâm-ı memhûr Elhâc Mustafa Beyefendi muhâsebe-i evvel ve telhîs ve fermân-ı âlî fi 11 C sene 1169 ve fermân-ı şerîf. Berây-ı avâ'id-i serhalife-i Kalem-i Muhâsebe-i Evvel gayr-ı ez harc-ı kalem: 1000 guruş/1 Guruş. Berây-ı Avâ'id-i kisedâr-ı Kalem-i Muhâsebe-i Evvel gayr-ı ez harc-ı kalem: 1000 guruş/ 1 guruş” [BOA, D.BŞM, nr. 4654/63 (2 Safer 1176/23 Ağustos 1762)].

Tablo 2.14 Başmuhasebe Kalemi'nde Şâkirdlikten Baş Halifelğe Ulaşma Sürelerine Dair Örnekler			
İsim	Şâkirdlik	Birinci Halifelik	Yaklaşık Yıl
İmam Mehmed Efendi ³⁶⁶	13 Aralık 1675	5 Aralık 1710	34
Üsküdârî Mustafa Efendi ³⁶⁷	25 Aralık 1679	21 Kasım 1725	45
İbrahim Efendi ³⁶⁸	13 Şubat 1698	27 Aralık 1752	54
Derviş Ali Efendi ³⁶⁹	7 Nisan 1725	10 Kasım 1785	60

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7648/12; A.DVNSRSK.d, nr. 2, s. 333; nr. 37, s. 208; nr. 50, s. 44, 180; nr. 86, s. 57, 294.

Tabloda ilk dikkati çeken, şâkirdlerin baş halifelğe ulaşma sürelerinin yüzyıl boyunca artış eğilimi göstermesidir. Bu örnekleri diğer bazı veriler de desteklemektedir. Bunun için alternatif hesaplamalar yapmak gerekir. Zira şâkirdlik tarihi tespit edilebilen bir kâtip, baş halifelğe kadar ulaşmadan vefat edebilmektedir ki her kâtibin bu makama ulaşabilmesi de mümkün değildir. Şâkirdlik tarihi bilinmeyen, ancak yedinci halifelikten baş halifelğe ulaşan kâtiplere dair süre tespiti yapmak ise mümkündür. Bu çerçevede dört kâtibin yedinci halifelikten baş halifelğe kadar olan süreyi 8 ila 17 yıl arasında tamamladığı görülmektedir³⁷⁰. Ortalama 13 yıllık bu süre, yedinci halifelğe ulaşmak için gereken yaklaşık 40 yıla eklendiğinde özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir şâkirdin asgarî 50 yılda baş halifelğe ulaşabileceğini göstermektedir. II. Mahmud devrine ait bir defterdar takririnde geçen “...ancak şâkirdân ve me'mûrîn halife ve baş halife olmak yirmi otuz seneye ve cem'iyetlü kalemlerde kırk elli sene ve dahi ziyâde zamân mürûruna mütevakkıf olduğundan” ifadeleri de bu verileri teyit etmektedir³⁷¹.

Başmuhasebe Kalemi'nde şâkird olarak göreve başlayanlar, bir gün üst düzey bir bürokrat olarak atanma hayali kurabilirdi. Gerçekten de bazı isimler yetenekleri ve/veya ilişki ağları sayesinde “hâcegân” adı verilen üst düzey bürokratların arasına terfi edebiliyordu.

³⁶⁶ Şâkirdliği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7648/12. Baş halifelik tayini için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 2, s. 333.

³⁶⁷ Şâkirdliği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7648/12. Baş halifelik tayini için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 37, s. 208.

³⁶⁸ Şâkirdliği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7648/12; A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 44 . Baş halifelik tayini için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 180.

³⁶⁹ Şâkirdliği için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 57. Baş halifelik ruusu için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 294

³⁷⁰ Helvacızade Mehmed Efendi (15 Mart 1761-1 Şubat 1770) yaklaşık 8 yılda, Hacı Abdi Efendi (2 Eylül 1764-5 Şubat 1780) yaklaşık 15 yılda, Derviş Ali Efendi (18 Eylül 1768-10 Kasım 1785) yaklaşık 17 yılda, Mehmed Emin Efendi (24 Aralık 1824-24 Şubat 1838) yaklaşık 13 yılda yedinci halifelikten baş halifelğe ulaşmışlardı (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 50, s. 333; nr. 86, s. 24, 89, 231, 508, 536).

³⁷¹ BOA, HAT, nr. 489/23984 (trs). Maliye bürokrasisinin XIX. yüzyıl başlarındaki durumuna dair son derece önemli bilgiler içeren bu takrire ilk defa Ali Akyıldız işaret etmiştir (*Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform*, s. 53).

Osmanlı bürokrasisine dair orijinal bilgiler ihtiva eden bir raporda bu süreç şöyle tarif edilmiştir;

...kenâr-ı tezkireye “kayd-şûde” şerh virüp yed-i ma’sûma ba‘de’l-i’tâ şâkirdi kalîl olan kâtibin birinin zîr-i terbiyesinde olmasını tenbîh ider. Bundan sonra bilâ-avâ'id ü zevâ'id şâkird-i mezkûr beher yevm seherî gelüp hâcesi hizmetinde kıyâm ve akşam berâber hâcesiyle avdetde devâm idüp iktisâb-ı hatt u rakam dâ'îyesinde bilâ-ârâm sa'y ü ihtimâm ve sadâkat ü isti'dâdı zâhir ü nümâyân olur ise beş altı seneden sonra “şâkird müdâvimdür” deyü şehriye yüz akçe ile dâhil-i hisse iderler. Ya'ni erbâb-ı mesâlihın arzuhâli derkenârlarından kânûn-ı pâdişâhî üzere ahz olunan rûsûmdan bir ayda müctemi' olan semen taksîm olundukda merkûma yüz akçe virirler ki şehriye otuz üç pâre bir akçe ider. Beş altı sene müdâvemet ve bed'eten bu kadar mesârifden sonra akrânı olan etfâl miyânında ol mikdâr semene nâ'il oldukda defîne bulmuş Magribî'den ziyâde memnûn ve sürûr-ı gûnâgûn hâsıl olup inşâallâhü te'âlâ halîfe zeyline dâhil ve nihâyetinde halîfe ve kîsedâr ve yâhûd kalem-i mezbûr efrâzâtından mâlikâne halîfesi ve zimmet halîfesi ve muhallefât halîfesi ve hayme-i hassa ve matbah kâtibi ve yâhûd sergi halîfesi ve yâhûd tophâne ve arabacılar defteri ve yâhûd bâzârbaşı ve ısbak ve miskcibaşı ve sergi halîfesi ve yogurtcibaşı ve bugdaycibaşı defterleri muhâsebelerinden birinin kâtibi ve nihâyet defterdâr ve bâdehû vezîr kethüdâsı ve bâdehû re'îsü'l-küttâb ve ba'dehû serdâr-ı ekrem olurum hülyâsını ityân-ı hayâline idhâl ve kesb-i mâ'rîfet ile müdâvemet ve nîk-nâm olmaga heveskâr olur³⁷²

Tarif edilen kariyer çizgisinin pratikte nasıl olduğunu takip etmek mümkündür. Aşağıda ruus kayıtlarından hareketle Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden hâcegân sınıfına yükselenlere dair bir liste oluşturulmuştur.

³⁷² BOA, TSMA.d, nr. 3208. Bir Başmuhasebe Kalemi şâkirdinin kariyerini anlatan bu pasaj, Carter Findley tarafından analiz edilerek yayınlanmış (*Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 99-101), ardından Oktay Güvemli raporun tamamını neşretmiştir (*Türk Devletleri Muhasebe Tarihi*, II, s. 386-409). Güvemli, ilgili yayında belgeyi 1671 yılına tarihlendirmiştir. Ancak o tarihte bu teşkilat yapısının olması mümkün değildir. Muzaffer Doğan (*Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi*, s. 77-78) ve Carter Findley'in (*Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, s. 43-44) daha önce işaret ettikleri üzere rapor 1780'li yıllarda düzenlenmiş olmalıdır.

Tablo 2.15 Başmuhasebe Kalemi Personeli Arasından Hâcegân Sınıfına Yükselen Kâtipler (1660-1810)			
İsmi	Tayin Edildiği Sıradaki Görevi	Tayin Tarihi	Tayin Edildiği Görev
Mehmed Efendi	Birinci Halife	13 Rebiulevvel 1077/ 13 Eylül 1666* ³⁷³	Mevkufatçılık ³⁷⁴
İsmail Efendi	Üçüncü Halife	12 Zilkade 1100/ 28 Ağustos 1689	Defterdar vekili ³⁷⁵
Canibdâr Ahmed Efendi	İkinci Halife	18 Şaban 1102/ 17 Mayıs 1691	Başmuhasebeci vekili ³⁷⁶
Köse Halil Efendi	Üçüncü Halife	23 Zilhicce 1105/ 15 Ağustos 1694	Başdefterdar ³⁷⁷
Türk İbrahim Efendi	Üçüncü Halife ve Kisedar	1 Receb 1131/ 20 Mayıs 1719	Başdefterdar ³⁷⁸
Halil Efendi	Birinci Halife	12 Rebiulevvel 1147/ 12 Ağustos 1734	Başdefterdar ³⁷⁹
Memiş Efendi	Zimmet Halifesi	5 Ramazan 1162/ 19 Ağustos 1749	Başdefterdar ³⁸⁰
Ali Efendi	Defterdar Kisedarı	2 Şevval 1163/ 4 Eylül 1750	Mektûbî-i Defteri ³⁸¹
Elhac Ahmed Efendi	Kisedar	6 Safer 1169/ 11 Kasım 1755	Başdefterdar ³⁸²
Seyyid İbrahim Efendi	Zimmet Halifesi	10 Şevval 1179/ 22 Mart 1766*	Şehremini ³⁸³
Hasan Efendi	Yedinci ve Malikâne Halifesi	13 Cemaziyelevvel 1190/ 30 Haziran 1776*	Başdefterdar ³⁸⁴
Seyyid Feyzullah Efendi	Zimmet Halifesi	25 Muharrem 1197/ 31 Aralık 1782	Başdefterdar ³⁸⁵
Seyyid Süleyman Efendi	Malikâne Halifesi	15 Şaban 1199/ 23 Haziran 1785	Başdefterdar ³⁸⁶
Seyyid Elhâc Mehmed Emin Efendi	Üçüncü ve Malikâne Halifesi	27 Şaban 1209/ 19 Mart 1795	Başdefterdar ³⁸⁷

³⁷³ * işareti bulunan tarihler hâcegân sınıfına yükselen kâtibin yerine yapılan atama tarihlerini göstermektedir.

³⁷⁴ BOA, A.d, nr. 2937, s. 227.

³⁷⁵ Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, haz. Muzaffer Doğan, Ankara 2017, I, 158. İsmail Efendi, 5 Rebiulahir 1101/16 Ocak 1690'da cizye muhasebecisi tayin edilmiş ve 9 Şaban 1101/18 Mayıs 1690'da asaleten defterdar olmuştur (*Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, I, 234, 300).

³⁷⁶ Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, II, s. 241. Ahmed Efendi 29 Zilhicce 1102/23 Eylül 1691'de arpa emini (*Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, II, 369), 12 Ramazan 1103/28 Mayıs 1692'de defterdar olmuştur (*Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, haz. Erhan Afyoncu, III, 257).

³⁷⁷ Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdulkadir Özcan, Ankara 1995, s. 488.

³⁷⁸ Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Ankara 2018, s. 1102.

³⁷⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 289.

³⁸⁰ BOA, D.BŞM, nr. 4635/101.

³⁸¹ BOA, D.BŞM, nr. 4635/101.

³⁸² Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, II, 243.

³⁸³ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 38.

³⁸⁴ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 182.

³⁸⁵ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 299.

³⁸⁶ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 300.

³⁸⁷ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 301.

Seyyid Feyzullah Efendi	Kisedar	22 Zilkade 1214/ 17 Nisan 1800*	Rikâb defterdarı ³⁸⁸
Mehmed Emin Efendi	Zimmet Halifesi	26 Safer 1222/ 5 Mayıs 1807	Başdefterdar ³⁸⁹
Mehmed Ragıb Efendi	Malikâne Halifesi	10 Receb 1222/ 13 Eylül 1807*	Rikâb defterdarı ³⁹⁰
Sarım İbrahim Efendi	Malikâne Halifesi	4 Cemaziyelevvel 1224/ 17 Haziran 1809*	Rikâb defterdarı ³⁹¹

Kaynak: BOA, A.d, nr. 2937, s. 227; D.BŞM, nr. 4635/101; A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 38, 182, 380, 423, 438; Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, I, haz. Muzaffer Doğan, Ankara 2017, s. 158, 234, 300; *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, II, haz. Recep Ahışhalı, s. 241, 369; Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin* (1066-1116/1656-1704), haz. Abdulkadir Özcan, Ankara 1995, s. 488; Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretnâme İnceleme-Metin* (1106-1133/1695-1721), haz. Mehmet Topal, Ankara 2018, s. 1102; Mehmet Zeki Pakalın, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, II, Ankara 1977, s. 243; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, İstanbul 1971, s. 289-305.

Tabloda XVII. yüzyıl ortalarından itibaren halife ve uzman kâtip seviyesindeki 18 Başmuhâsebe Kalemî personelinin hâcegân sınıfına yükseldiği görülür. Asil veya vekil ilk atamaların yaklaşık %77'si (14) defterdarlıklara yapılmıştır. Yalnızca XVIII. yüzyılı içeren atamalarda bu oran %80'dir (10 atamanın 8'i). Dolayısıyla XVII. yüzyıla ait bir mevkufatçılık ve başmuhasebeci vekilliği ile XVIII. yüzyıla ait bir şehreminliği ve defterdar mektupçuluğunun istisna mahiyetinde olduğu söylenebilir. Yükselmelerin %50'si zimmet ve malikâne halifeliklerinden gerçekleşmiştir. Mevzubahis iki halifeliğin aynı zamanda diğer bürolarla ilgili işlemler de yürüten koordinatör kitâbetler olması dikkat çekicidir. Tüm bu veriler, alıntı yapılan raporda kâtiplerin terfi ettikleri ilk makam olarak defterdarlığın zikredilmesi ile uyumludur. Üstelik doğrudan defterdar tayin edilmeyenler de maliye bürokrasisi kanalıyla yükseltilmiştir. Bu sonuçlar sistemin rasyonel boyutunu göstermesi açısından oldukça önemlidir. Henüz tam bir istatistiği yapılmamış olmakla birlikte, üst düzey bürokrasinin büyük oranda Bâbîâlî kökenli olduğu anlaşılmaktadır³⁹². Bunun Bâbîâlî ve Bâb-ı Defterî kâtipleri arasındaki formasyon farkından ve emrinde istihdam edildikleri bürokratların sistemdeki rollerinden kaynaklandığı söylenebilir³⁹³. Ancak daha kapsamlı değerlendirmeler

³⁸⁸ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 380.

³⁸⁹ İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, V, 304.

³⁹⁰ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 423.

³⁹¹ BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 438.

³⁹² Mesela reisülküttabların menşei hakkında bk. Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 13-24. Ruus kisedarlarının küçük ruznamçe vekaletine tayin edilmeleri, haccana terfi yolları ve görevlilerin yakın mesaisi bakımından dikkat çekici örnekler arasındadır (Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 116-117, 160).

³⁹³ Bâbîâlî bürokrasisinin neden daha cazip hale geldiği ve nasıl yükselme imkânları sunduğu hakkında değerlendirmeler için bk. Muzaffer Doğan, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H.1211/1796-97 Tarihli Düzenlemeler", s. 66-67; aynı müellif, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları", *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, X/20 İstanbul 2009), s. 36-38. Norman Itzkowitz, XVIII. yüzyıl Osmanlı maliye bürokrasisini kariyer olanakları kısıtlı bir yapı olarak tarif etmektedir. Gerekece olarak ise personelin ancak defterdarlık kanalı ile yükselebilesini göstermektedir ("18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri", s.

için bütün bürokrasinin kariyer yollarına dair tam bir dökümün ortaya çıkarılması gerekmektedir. Nadir görülmekle birlikte Başmuhasebe Kalemi personeli iken marjinal kariyer değişiklikleri yapan isimlere de rastlamak mümkündür. Örneğin Süleyman Raşid Efendi Başmuhasebe Kalemi'nde arpa emini kâtibi iken müderris tayin edilerek kalemiyeden ilmiyeye transfer olmuştur³⁹⁴. Meşhur divan şairlerinden Yahya Nazim Çelebi ise Başmuhasebe Kalemi şâkirdi olarak aldığı günlük 22 akçe yevmiyeyi hazineye bırakarak “yaş yemiş pazarbaşılığı” görevine geçiş yapmıştır³⁹⁵.

2.3-) Başmuhasebeci

Osmanlı bürokrasisinde merkezî hazineye ait gelirlerin tahsil ve sarfindan sorumlu bürokratik yapının başında defterdar bulunmaktaydı. Ülke sınırları genişleyip iş yoğunluğu artınca birden fazla defterdara ihtiyaç duyuldu. Bu durumda hiyerarşinin en üstündeki isim başdefterdar oldu. Başdefterdar hazine gelirlerinin tahsil ve sarfına dair işlemleri henüz kalem halinde teşkilatlandırılmamış olan sınırlı sayıda uzman kâtip kadrosu ile idare etmekteydi. “Mukataacı, muhasebeci, ruznameci” gibi görevleri ile uyumlu unvanları olan bu kâtipler, hizmetlerindeki az sayıdaki kâtip ve şâkirdle bürokratik işleyişi temin etmekteydiler. Ancak imparatorluk bürokrasiyi yeni şartlara göre pek çok kez güncellemeyi gerektirecek şekilde büyüyordu. Bu büyüme kurumsallaşmayı da beraberinde getirdi. Neticede XVI. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başdefterdarın idaresindeki yapıda daha önce kâtiplerce idare edilen görevleri yürütmek üzere “kalem” adı verilen bürolar oluşmaya başladı. Mukataacı, muhasebeci, ruznameci gibi uzman kâtipler de zamanla “hâcegân” statüsünde birer büro âmirine dönüştü. Bu kalemler XVII. yüzyıl ortalarından itibaren başdefterdarın idaresinde Bâb-ı Defterî adı verilen müstakil bir binada görev yapmaya başladı. Bâb-ı Defterî'nin kendilerine tahsis edilen odalarında hizmet veren büroların personeli; farklı sayıda gedikli halifeler ve kâtipler, sekreter hüviyetinde bir kisedar, şâkirdler ve diğer hizmetlilerden müteşekkildi.

Yukarıda ana hatları çizilen sürecin bir parçası olan Başmuhasebe Kalemi'nin şefine “başmuhasebeci” ve “muhâsebe-i evvel” adı verilmekteydi. Ancak Başmuhasebe Kalemi esasen Rumeli muhasebecisi adlı kâtibin etrafında teşekkül ettiğinden kalem için “Rumeli

XLIII). Defterdarların menşei hakkında ayrıca bk. Joel Shinder, “Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy”, s. 225-229.

³⁹⁴ BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 343/14137 (27 Muharrem 1215/20 Haziran 1800).

³⁹⁵ BOA, İbnülemin Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 12/1154 (2 Zilhicce 1109/11 Haziran 1698).

Muhasebesi/Muhâsebe-i Rumeli”, büronun şefi için “Rumeli Muhasebecisi/Muhasebe-i Rumeli” unvanları da bir süre daha kullanılmaya devam etti³⁹⁶.

Başmuhasebeci “hâcegân” adı verilen zümreye mensuptu. Bu tabirin Divân-ı Hümâyûn’un ileri gelen kalem erbabı için XVI. yüzyıl sonları ve XVII. yüzyıl başlarından itibaren kullanılmaya başlandığı tahmin edilmektedir. Sayıları XVII. yüzyıldan itibaren giderek artan bu sınıf, XVIII. yüzyılda Bâbîâlî, Bâb-ı Defterî ve kapıkulu ocak kâtiplerini kapsayan geniş bir kâtip zümresini ifade etmekteydi. Bu kâtipler derecelerine göre dört ayrı gruba ayrılmıştı. Üç defterdar, nişancı, reîsülküttâb ve defter emininden oluşan birinci gruba “menâsıb-ı sitte” adı verilmekteydi. Ruznamçe-i evvel, başmuhasebeci ve Anadolu muhasebecisi ikinci grubu oluşturmaktaydı. Tersane, darphâne ve arpa emini ile şehremini ve masraf-ı şehriyârî kâtipleri üçüncü; maliye kalem âmirleri, piyade ve süvari mukabelecileri, kalyonlar kâtibi, bazı tersane kâtipleri, sergi nâzırı, Enderun ve Bîrun kağıt eminlerinden oluşan otuz sekiz kişilik bir kâtip zümresi de dördüncü grubu teşkil etmekteydi³⁹⁷.

Başmuhasebeci atamaları, dahil olduğu “hâcegân” sınıfının tayin işlemleriyle birlikte yürütülmekteydi. Hâcegân tayinlerinde karar mercii padişahı. Ancak işlemlere dair hazırlıklar sadrazam idaresinde yürütülmekteydi³⁹⁸. Atama kayıtları ruus defterlerine kaydedilirdi³⁹⁹. Hazine tezkireleri başmuhasebecilerin dönemlerini kapsayacak şekilde düzenlendiğinden Başmuhasebe Kalemi’ne ait serilerden kuyud-ı mühimmat defterlerinin “tezâkir-i hazine” bölümlerinde de tayin kayıtları yer alırdı⁴⁰⁰. İşlemlerin kesinleşmesinin ardından başmuhasebeci olarak göreve başlayan kimselere hilat giydirilirdi⁴⁰¹. Başmuhasebeci tayin

³⁹⁶ “Defter-i tahvîlât-ı hîzâne-i âmire emmerahallahu te’âlâ ilâ yevmi’l-âhire der-zamân hazret Hüseyin Efendi Muhâsebe-i Rumili el-vâki’ fî 3 Rebîulahir sene 1029/8 Mart 1620 ve be-kalem-i İbrahim Efendi Halîfe-i Muhâsebe-i Evvel” (BOA, MAD, nr. 5418, s. 4) “Defter-i edâ-i tezkire tâbi’ Muhâsebe-i Rumili der-zamân-ı Yahya Efendi Muhâsebe-i Evvel” [BOA, MAD, nr. 1751, s. 1 (1 Muharrem 1033/25 Ekim 1623)].

³⁹⁷ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 69-71; Mehmet İpşirli, “Hâcegân”, *DİA*, XIV, s. 430-431.

³⁹⁸ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 150-151.

³⁹⁹ 1159-1172 yıllarındaki başmuhasebeci tayinlerini ihtiva eden ruus defteri örneği için bk. BOA, A.RSK.d, nr. 1588, s. 4, 86.

⁴⁰⁰ İdris Bostan, “Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri”, s. 153. Mesela Ebubekir Efendi’nin Başmuhasebeci tayinine dair kuyud-ı mühimmat defterindeki kayıt için bk.. BOA, MAD, nr. 2829, s. 240 (8 Şevval 1160/13 Ekim 1747).

⁴⁰¹ Tuğba Güner, *XVIII. Yüzyıl Babialı Merasimlerinde Kılık Kıyafet*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010, s. 30-31, 35. Yeni bir sadrazam göreve başladığında da diğer hâcegân gibi başmuhasebecilere hilat giydirilirdi (Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 124).

edilenler sadrazam ve sadaret kethüdasına caize adıyla 3.000 ila 3500 kuruş miktarında bir ödeme yapmak zorundaydı⁴⁰².

XVIII. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren bu atamalarda bir standart belirmeye başladı. Bu çerçevede genellikle Şevval ayının ilk haftasında “tevcihat-ı umûmî” adıyla vezir, beylerbeyi, sancakbeyi gibi görevliler ile ulema, ağalar ve hâcegânın atama işlemleri toplu olarak gerçekleştirilir oldu⁴⁰³. Merkez bürokrasisi mensupları bu atamalarda “menâsıb-ı divaniye” adıyla yer alırdı. Başmuhasebeci de diğer hâcegân gibi bu zümreye dahildi. Şevval tevcihâtı öncesi farklı tarihlerde gerçekleştirilen atamalar (bk. **Tablo 2.16**), görev alan kimseleri de personeli de memnun etmeyecek sorunlar yaratıyordu. Hâcegân sayısının artmış olması da bunun önemli nedenleri arasındaydı. Bazı özel durumlarda farklı tarihlerde de atamalar gerçekleştirilmekle birlikte yüzyılın ortalarından itibaren standardizasyonun temin edilmesi adına önemli bir adım olarak Şevval tevcihâtı düzenli şekilde uygulanmaya başladı⁴⁰⁴.

Tablo 2.16 Şevval Tevcihatı Öncesi Başmuhasebeci Tayin Tarihleri (1703-1728)		
İsmi	Tayin Tarihi	Kaynak
Muhsinzâde Abdullah Efendi	12 Rebiulahir 1115/ 23 Ağustos 1703	MAD, nr. 5363, s. 312
Yeğen Mustafa Efendi	14 Receb 1115/ 23 Kasım 1703	A.DVNSRSK.d, nr. 3, s. 320
Elhac Abdi Efendi	20 Muharrem 1116/ 25 Mayıs 1704	MAD, nr. 5364, s. 134
Süleyman Efendi	2 Zilhicce 1116/ 28 Mart 1705	Raşid, II, s. 888.
Yeğen Mustafa Efendi	2 Rebiulevvel 1118/ 14 Haziran 1706	A.DVNSRSK, nr. 3, s. 320
Hacı Mehmed Efendi	5 Rebiulahir 1119/ 6 Temmuz 1707	A.DVNSRSK, nr. 5, s. 316
Şeyhzâde Abdi Efendi	25 Receb 1119/ 22 Ekim 1707	A.RSK.d, nr. 1562, s. 108
Abdülkerim Efendi	16 Rebiulevvel 1120/ 5 Haziran 1708	A.RSK.d, nr. 1562, s. 108
Ebubekir Efendi	12 Rebiulevvel 1121/ 22 Mayıs 1709	A.RSK.d, nr. 1562, s. 108
Abdülkerim Efendi	25 Cemaziyelahir 1122/ 21 Ağustos 1710	A.DVNSRSK.d, nr. 9, s. 297
İsmail Efendi	13 Şaban 1122/	A.DVNSRSK.d, nr. 10, s.

⁴⁰² Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Caize”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 7 (İstanbul 2002), s. 72.

⁴⁰³ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 100-103; Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi-Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, s. 41.

⁴⁰⁴ Şevval tevcihâtının düzenli hâle geldiği döneme ait atamalar için bk. **Ek-15**.

	7 Ekim 1710	86.
Yusuf Nabi Efendi	5 Zilkade 1122/ 26 Aralık 1710	A.DVNSRSK.d, nr. 10, s. 280.
İbrahim Efendi	23 Zilkade 1123/ 2 Ocak 1712	A.RSK, nr. 567/67.
Ali Efendi	27 Şevval 1124/ 27 Kasım 1712	A.DVNSRSK.d, nr. 13, s. 220.
Şükri Hüseyin	16 Şaban 1125/ 7 Eylül 1713	A.DVNSRSK.d, nr. 14, s. 498.
Mustafa Naima	16 Ramazan 1125/ 6 Ekim 1713	A.DVNSRSK.d, nr. 15, s. 28.
Süleyman Efendi	3 Zilhicce 1126/ 10 Aralık 1714	A.DVNSRSK.d, nr. 16, s. 337.
Abdullah Efendi	10 Şevval 1128/ 27 Eylül 1716	A.DVNSRSK.d, nr. 21, vr. 115b.
Süleyman Efendi	21 Zilhicce 1128/ 6 Aralık 1716	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Ali Efendi	24 Muharrem 1129/ 8 Ocak 1717	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Osman Efendi	1 Muharrem 1130/ 5 Aralık 1717	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Mehmed Efendi	10 Cemaziyelevvel 1130/ 11 Nisan 1718	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Osman Efendi	25 Ramazan 1130/ 22 Ağustos 1718	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Mehmed Efendi	8 Muharrem 1131/ 1 Aralık 1718	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Elhac Hüseyin Efendi	3 Rebiulevvel 1132/ 14 Ocak 1720	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Enişte Ali Efendi	1 Rebiulahir 1133/ 30 Ocak 1721	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Abdullah Efendi	13 Cemaziyelahir 1133/ 11 Nisan 1721	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Dürri Ahmed Efendi	16 Receb 1134/ 2 Mayıs 1722	A.RSK.d, nr. 1571, s. 12.
Seyfullah Efendi	7 Zilkade 1135/ 9 Ağustos 1723	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Enişte Ali Efendi	2 Zilhicce 1136/ 27 Ağustos 1724	A.RSK.d, nr. 1562, s. 109.
Küçük İmam Mehmed Efendi	8 Zilkade 1136/ 29 Temmuz 1724	Raşid, III, s. 1387
Çelebi Mehmed Efendi	12 Şevval 1137/ 24 Haziran 1725	Raşid, III, s. 1434
Enişte Ali Efendi	10 Şevval 1138/ 11 Haziran 1726	Raşid, III, s. 1496
Kıblelizade Mehmed Beyefendi	8 Şevval 1139/ 29 Mayıs 1727	Raşid, III, s. 1543
Kıblelizade Mehmed Beyefendi	4 Şevval 1140/ 14 Mayıs 1728	Raşid, III, s. 1596.

Tayin tarihlerindeki standartlaşma başmuhasebeciliğin “münavebe mansıbı” olarak adlandırılan makamlar arasına dahil olduğu dönemle de örtüşmektedir. Bu adla anılan görevlere tayin edilecek kimseler ekseriyetle mazuller arasından seçilirdi⁴⁰⁵. Hâcegânın üst ve orta düzey isimleri çoğu zaman birer yıllık periyotlarla “mazul+başmuhasebeci+mazul” denklemindeki şekilde görev alırlardı (bk. **Ek-15**). Münavebe mansıbı olması başmuhasebeciliğin bir bakıma hâcegâna gelir getirmesi beklenen bir görev olarak görüldüğü anlamına gelmektedir. Bu yüzden Subhi Mehmed, Süleyman Penah, Ahmed Vâsıf ve Şehdi Osman efendiler gibi Osmanlı bürokrasinin tanınan pek çok isminin bu göreve getirilmiş olmaları başmuhasebeciliğin önemi veya kâtiplerin formasyonundan ziyade makamın sistemdeki rolü ve hâcegâna gelir getirmesi ile ilgilidir. Dolayısıyla başmuhasebecilere özel bir “yetişme tarzı ve kökenleri” incelemesi anlamsız olup, bu çalışmanın sınırlarını aşmakla birlikte, esas yapılması gerekenin hâcegân havuzunun kaynaklarına odaklanmak olduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı bürokrasisinde muamelat, üst bürokrasinin silsile halinde verdiği emirler, rutin işlemler ve çeşitli kimselerin yaptığı başvurularla şekillenmekteydi. Görevler de “umûr-ı mîrî/umûr-ı mühimme” ve “mesâlih-i ibâd” adıyla ikili bir tasnife tabi tutulurdu⁴⁰⁶. Her büronun âmiri kaleminin sorumluluğundaki “umûr-ı mîrî” ve “mesalih-i ibâd”ın yerine getirilmesinden birinci derecede mesuldü. Başmuhasebe Kalemi’nde bu sorumluluk başmuhasebeciye aitti. Bu yüzden bürokratik işleyişe dair emirler ekseriyetle ona hitaben kaleme alınır ve aksaklıklar ilk önce ondan sorulurdu. Bazı işlemler yapılacak işin mahiyetine göre padişahтан başlayarak silsile halinde alt makamlara verilen emirlerle sürdürülürdü⁴⁰⁷. Hiyerarşide başmuhasebecinin üstündeki ilk makam defterdarlıktı. Defterdara ulaşan emirler onun tarafından divan tezkiresi ile başmuhasebeciye havale edilirdi. Başmuhasebeci de kendisine gönderilen emirlerin arkasına ikinci bir emir yazarak yahut sözlü veya yazılı başka bir emirle verilen iş için kâtipleri görevlendirirdi⁴⁰⁸. Zaman zaman muameleyi kimin yapması

⁴⁰⁵ Uzunçarşılı, *Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, s. 355.

⁴⁰⁶ “...umûr-ı mühimme-i Devlet-i Aliyye ve tahrîrât-ı mesâlih-i ibâd ile ifnâ-yı ömr eyleyen ketebe-i aklâm...” [BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı, nr 34/1670 (1 Receb 1209/22 Ocak 1795)].

⁴⁰⁷ Örneğin raht hazinesinin yazılması padişah tarafından sadrazama emredilmiş, sadrazam bunu bir buyruldu ile defterdara bildirmiş [BOA, D.BŞM, nr. 4611/60 (20 Şaban 1175/16 Mart 1762)], defterdar da bu işe dair emri divan tezkiresi ile başmuhasebeciye iletti [D.BŞM, nr. 4611/71 (21 Şaban 1175/17 Mart 1762)].

⁴⁰⁸ Divan tezkiresinin arka yüzüne başmuhasebeci tarafından yazılan emir örnekleri için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1500/81 (20 Receb 1117/7 Kasım 1705); nr. 1591/94 (15 Ramazan 1120/28 Kasım 1708).

isteniyorsa divan tezkiresinde zikredilir⁴⁰⁹, bazen de hangi kâtibin verilen görev için daha uygun olduğu şifâhen bildirilirdi⁴¹⁰. Kâtibin belirtilmediği durumlarda başmuhasebeci uygun ismi kendisi seçerek işlemin tamamlanmasını sağlardı. Kalemin yapısı “kitâbet” adı verilen uzmanlık alanlarına göre şekillendiğinden işlemlerin önemli bir kısmından kimin sorumlu olduğu belliydi. Dolayısıyla her işlem için silsile halinde emirler gerekmezdi. Uzmanlık alanlarının belirlenmiş olması nedeniyle defterdarlar herhangi bir kitâbetten sorumlu kâtibe doğrudan da iş havale edelebilirdi⁴¹¹. Ancak bütün büronun uyum içerisinde çalışması ve işlemlerin kontrolü öncelikle başmuhasebecinin göreviydi.

Başmuhasebeci Kalemi’nde bürokratik işleyiş büyük oranda personel eliyle yürütülür, başmuhasebeci bir koordinatör ve onay makamı işlevi görürdü. Buna mukabil bazı işlemler sadece başmuhasebeci tarafından gerçekleştirilebilirdi. Örneğin Başmuhasebe Kalemi’nde kayıtlı ağalık, dizdarlık, kitâbet ve esnaf kethüdalığı gibi görevlerin “ferağ, kasr-ı yed, tevcih, kayıd bozma, reft ve müteveffâ keşidesi” gibi işlemleri yalnızca başmuhasebeci yapabiliyordu⁴¹². Kalem kayıtlarından verilen suretlerin mühürlenmesi ve kalemin işleyişine dair arzlar da başmuhasebecinin sorumluluğundaydı. Büroda yapılan işlemlerden alınan “kalem/orta harçlarının” taksimi, başmuhasebecinin onayından geçmek zorundaydı. Bu çerçevede harç gelirlerin tahsili ve taksimi için öncelikle müsvedde halinde hazırlanan defterler bütün işlemler sonlanıp taksim oranları kesinleştikten sonra temize çekilerek başmuhasebeciye sunulurdu⁴¹³. Başmuhasebecinin bu defterin altına “vech-i meşrûh üzere tevzî’ oluna” yazarak tarih ve sahh işaretiyle onaylamasının ardından kalem personelinin paylarına düşen miktarlar ödenirdi⁴¹⁴.

Başmuhasebecinin en önemli görevlerinin başında büro personelinin atanma işlemlerini yürütmek gelmekteydi. Her seviyedeki personelin tayin işlemleri onun sorumluluğundaydı. Kalemde şâkird olarak göreve başlamak isteyen kimselerin arzuhalleri

⁴⁰⁹ “... başmuhâsebeci efendi zîde mecduhu, hâliya ba’zı vâki’ olan muhallefât tahrîri ve fîruhtu için kaleminizden Fethullâh Halîfe’yi ta’yîn eyleyesiz” [BOA, D.BŞM, nr. 783/131 (29 Cemaziyevvel 1099/1 Nisan 1688)]. Zaman zaman tezkirelere, verilen işin görevlendirilmesi emredilen kâtibe havale edildiğini bildiren şerhler düşülürdü. Böyle bir örnek için bk. D.BŞM, nr. 2777/32 (18 Cemaziyevvel 1147/16 Ekim 1734).

⁴¹⁰ “Bu işe Kasım Efendi veyahud Hafız Efendi gibi bir mütefennince âdem ta’yîn olunmaludur deyu şifâhen fermân-ı şerîf sâdır olmuştur” [BOA, D.BŞM, nr. 6630/83 (14 Zilhicce 1197/10 Kasım 1783)].

⁴¹¹ Muhallefât halifesine hitâben kaleme alınan divan tezkiresi örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2114/49 (5 Ramazan 1132/11 Temmuz 1720). Malikâne halifesine hitâben kaleme alınan divan tezkiresi örneği için bk. D.BŞM.MLK, nr. 2/35 (9 Zilkade 1147/2 Nisan 1735).

⁴¹² BOA, MAD, nr. 3363, s. 3 (21 Cemaziyelahir 1179/5 Aralık 1765).

⁴¹³ Zilkade 1160/4 Kasım-3 Aralık 1747 harç irad ve genel masraf defterinin müsveddesi için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3791/118. Temize çekilerek arz edilen hâli için bk. D.BŞM, nr. 3792/1.

⁴¹⁴ Bu işlem, hem gelirler ile masrafların ana hatlarıyla kaydedildiği defterlerde [BOA, D.BŞM, nr. 3792/1 (1 Zilhicce 1160/4 Aralık 1747)] hem de halifelerin hisselerinin taksim edildiği defterlerde [D.BŞM, nr. 4075/5 (1 Ramazan 1166/2 Temmuz 1753)] yer almaktadır.

başmuhasebeciye havale edilir, başmuhasebeci de adaylar şâkirdlikte istihdama uygun ise bunu ilâmıyla bildirirdi. Bu ilâm üzerine defterdar kisedarı, adayın kalemde istihdamına dair bir divan tezkiresi hazırlayıp defterdara imzalatarak tekrar başmuhasebeciye gönderirdi⁴¹⁵. Malikâne, zimmet ve muhallefât kitâbetleri dışındaki uzman kâtiplerin görevlendirilmeleri divan tezkiresi ile yapılır ve emirler başmuhasebeciye hitaben kaleme alınır⁴¹⁶. Gedikli halifelerinin tayinleri yüzyılın başlarında halifelerin bireysel arzuhalleri üzerine gerçekleştirilirdi⁴¹⁷. İlerleyen yıllarda başmuhasebecinin ilamı ve defterdarın telhisi ile tayinler toplu olarak yapılmaya başlandı. Bu kapsamda bir halifenin vefatı, azli veya üst düzey bir bürokrat olarak atanması halinde başmuhasebeci, kalem ricaliyle müzakere ederek “tertib defteri” adıyla halifelerin isimlerini ve kaçınıcı halifelige tayin edildiklerini gösteren bir liste hazırlayarak defterdara sunardı. Defterdarın telhisi ve sadrazamın onayının ardından atamalar kesinleşirdi⁴¹⁸.

Başmuhasebeciler hâcegân sınıfından olduğundan divan-ı hümayun toplantılarına memur olarak iştirak ederlerdi. Bunun dışındaki zamanlarda Bâb-ı Defterî’de kalem odasında bulunmaları gerekirdi. Cuma günleri ise izinli sayılırlardı⁴¹⁹. Başmuhasebeciler ihtiyaç halinde orduda veya merkezde diğer hâcegâna vekalet edebilirdi⁴²⁰. Gerekli hallerde diğer hâcegân da başmuhasebeciye vekil atanabilirdi⁴²¹. Başmuhasebeciler, diğer hâcegân gibi⁴²², kalemdeki idarî vazifeleri dışında bazı işlemler için de görevlendirilmekteydi. Bu çerçevede çeşitli tahrirler ve bazı önemli muhallefatların teftişinde sıklıkla başmuhasebecilere görev

⁴¹⁵ BOA, D.BŞM, nr. 1785/81 (20 Receb 1125/12 Ağustos 1713). Ayrıca bk. Başmuhasebe Kalemî Şâkirdleri başlığı

⁴¹⁶ İsmail Çelebi’nin gendüm kâtibi tayini hakkında divan tezkiresi örneği için bk. BOA, Ali Emiri, III. Osman, nr. 77/5877 (26 Safer 1169/1 Aralık 1755).

⁴¹⁷ Beşinci Halife Abdülvehab Efendi’nin silsile gereği dördüncü halife olmak için kaleme aldığı 18 Mayıs 1701 tarihli arzuhali için bk. BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 11/1269. Abdülvehab Efendi üçüncü halifelik için de dördüncü halifelik sırası gelen Mehmed Efendi ile birlikte arzuhal sunmuştu [İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 8/945 (13 Cemaziyelevvel 1114/5 Ekim 1702)].

⁴¹⁸ Tevcihat örneği için bk. BOA, Ali Emiri, III. Mustafa, nr. 49/3540 (1 Zilhicce 1171/6 Ağustos 1758).

⁴¹⁹ “...aklâm hâceleri efendiler dâme mecduhum Cum’a günü hâce efendiler murahhas olup hulefâ ve kisedârlar kapuda bulunmak üzere birkaç def’a tenbîh olunmuşken yine vaktiyle bulunmamaları ile işbu tezkire-i divân tahrîr olunmuşdur...” [BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 23/2197 (9 Safer 1117/2 Haziran 1705)].

⁴²⁰ “Bi’l-fi’il başmuhâsebeci olup rikâb-ı hümayûnumda re’isü’l-küttâb ve tevkî’i vekîli olan Süleyman...” [BOA, Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Mühimme Defterleri (=A.DVN.MHM.d), nr. 949/3, s. 7 (Evail-i Receb 1128/21 Haziran 1716)].

⁴²¹ Başmuhasebeci Süleyman Efendi hastalandığında Ruznamçe-i Evvel Mustafa Efendi bir süreliğine vekaleten işlerini yürütmekle görevlendirilmişti [BOA, MAD, nr. 6593, s. 4 (25 Muharrem 1156/21 Mart 1743)].

⁴²² Mesela defter eminlerinin Defterhâne dışındaki görevleri hakkında bk. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire*, s. 80.

verilmektedir⁴²³. Zaman zaman bir takım tamir işleri için bina emini de tayin edilmektedirler⁴²⁴.

Başmuhasebeciler kariyer geçmişlerine göre tımar veya maaş tasarruf edebilirdi. Ancak asıl gelirlerini kalem harçlarından aldıkları pay teşkil etmekteydi. Bu çerçevede büroda yapılan işlemlerden alınan harçların 2/3'ü başmuhasebeciye aitti. Kalan 1/3'lük kısım ise kâtipler arasında pay edilirdi. Bu taksimat oranı, büronun kaldırılışına kadar hiç değişmeden uygulandı. Kalemli iş yoğunluğu ile kalem harcı gelirleri arasında doğrudan bir ilişki olduğundan Başmuhasebe Kalemli diğer maliye bürolarına göre çok daha fazla gelir getiren bir makamdı.

2.4-) Başmuhasebe Kalemli Personelinin Gelirleri

2.4.a-) Maaş

Başmuhasebe Kalemli şâkird ve kâtipleri, Divan-ı Hümayun ve Defterhane-i Amire personelinden farklı olarak görevlerine bağlı tımar tasarruf etmezlerdi. Haliyle istisna mahiyetindeki örnekler dışında maaşlarını nakdî olarak alırlardı⁴²⁵. Ancak Osmanlı maaş sisteminde hangi görevlinin nereden maaş aldığı/alması gerektiği imparatorluğun uzun ömrünün çeşitli periyotlarında ciddi farklılıklar arz etmektedir. Üstelik azımsanmayacak istisnalar standart bir çerçeve sunmayı güçleştirmektedir. Buna rağmen genel eğilimi, dönemsel farkları ve istisnaları yansıtacak veriler mevcuttur.

Merkez bürokrasisinde çalışan ulufeli memurların XVI. yüzyıldan itibaren genellikle “müşâherehorân” adı verilen ve ilerleyen yıllarda Küçük Ruznâmçe Kalemli olarak teşkilatlanacak birimden maaş aldıkları görülmektedir⁴²⁶. Bu birime ait defterler, XVI. yüzyıla

⁴²³ “Defterdâr-ı sâbık Mehmed Paşa'nın kethüdâsı olup bu def'a fevt olan Arnavud Mehmed'in emvâl ve eşyâsı teftiş ü tefahhus ve tahrîr ve defter olunmak üzere fermân olunduğu mübârek rikâb-ı hümayûnlarına arz olunmuşıdi. Hâlâ defterdâr efendi kulları başmuhâsebeci ve başbâkîkulu ile hânesine varup tecessüs ve mevcûd bulunan eşyâyı tahrîr ve defter ve keyfiyetini defterin zîrine i'lâm idüp getürmekle manzûr-ı hümayûnları olmak üzere merfû'-ı rikâb-ı kâm-yâb-ı hidivaneleri kılınmışdır...” [BOA, Bâb-ı Âsafî Amedî Kalemli Dosya Kısmı (=A.AMD), nr. 1/65 (trsz)]. Mora'nın fethinin ardından tahrir işlemlerine Başmuhasebeci Süleyman Efendi ile Cizye Muhasebecisi Abdülkadir Efendi görevlendirilmişti (Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, II, haz. Abdulkadir Özcan vd., İstanbul 2013, s. 926).

⁴²⁴ Örneğin Edirne'de yangın ve deprem nedeniyle harap olan Üç Şerefeli Cami'nin inşasına bina emini olarak Başmuhasebeci Haşim Ali Beyefendi tayin edilmişti (*Hâkim Efendi Tarihi*, II, 1133).

⁴²⁵ İstisna mahiyetinde örneklere rastlamak mümkündür. Mesela Başmuhasebe kâtiplerinden Osman'ın Gelibolu ve Aydın sancaklarında 21.700 akçelik zeameti vardı [BOA, Ali Emiri, I. Abdülhamid, nr. 274/18391 (14 Safer 1189/16 Nisan 1775)].

⁴²⁶ Küçük Ruznâmçe Kalemli'nin bürokratik yapısı ve işleyişi hakkında bk. Linda Darling, “Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History”, s. 13-33; Erhan Afyoncu, “Müşâherehorân”, s. 153-154. Küçük Ruznâmçe Kalemli defterlerini XVI-XVII. yüzyıllarda Osmanlı maliye bürokrasisinin mahiyeti ve personel sayısı bakımından etraflıca inceleyen Linda Darling olmuştur (*Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 82-109).

ait birkaç örnekle birlikte XVII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren hemen hemen noksansız bir koleksiyon halinde mevcuttur. İlgili defterlerde maaşlar çeşitli sınıflar altında kaydedilmiştir. Bu çerçevede, 1688 tarihli defter örneğinde Küçük Ruznamçe Kalemi'nde kayıtlı maaş birimleri sırasıyla; “müşâherehorân”, “ağayân-ı rikâb-ı hümayûn”, “ağayân-ı rikâb-ı hümayûn el-mütekâ'id”, “müteferrikagân-ı dergâh-ı âlî an-evlâd-ı vüzerâ-yı izâm”, “müteferrikagân-ı dergâh-ı âlî an-evlâd-ı ağayân-ı rikâb-ı hümayûn”, “müteferrikagân-ı dergâh-ı âlî”, “müteferrikagân-ı dergâh-ı âlî an-tevâ'bi'ât-ı hazret-i hân-ı Tatarân”, “müteferrikagân-ı dergâh-ı âlî el-mütekâ'id”, “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”, “kâtibân-ı defter-i hâkânî”, “zevvâkîn-i dergâh-ı âlî”, “ağayân-ı mütekâ'idîn-i enderûn”, “ağayân-ı ehl-i hiref”, “kâtibân-ı dîvân-ı hümayûn”, “kâtibân-ı hızâne-i âmire”, “çavuşân-ı dergâh-ı âlî”, “çavuşân-ı dergâh-ı âlî an-tevâbi'ât-ı hân-ı Tatarân”, “çavuşân-ı dergâh-ı âlî el-mütekâ'id”, “şâkirdân-ı hızâne-i âmire”, “etibbâ-i hâssa”, “müezzinân-ı hâssa”, “hazînedârân-ı bîrûnî”, “peykân-ı hâssa”, “peykân-ı hâssa el-mütekâ'id”, “mi'mârân-ı hâssa”, “şâkirdân-ı bâzdârân-ı hâssa”, “avcıyân-ı hâssa”, “şâkirdân-ı şahinciyân-ı hâssa”, “etibbâ-i Yehûdiyân-ı hâssa” ve “sikkezenân-ı darbhâne-i âmire” şeklindedir⁴²⁷. Bu birimlerin bazıları zamanla ortadan kalkmış, kimisi birleştirilmiş veya listede yer alan bazı gruplar farklı birimlerden maaş almaya başlamıştır⁴²⁸. Ancak bu liste, Başmuhasebe Kalemini ilgilendiren temel maaş birimlerini yansıtan bir örnektir.

Başmuhasebe Kalemi personelinin 1097 (1685/1686) yılına kadar “şâkirdân-ı hızâne-i âmire” sınıfından maaş aldıkları ve sayılarının 1 ila 5 arasında değiştiği görülmektedir. Linda Darling, bu yıllara ait verileri değerlendirirken son derece yerinde bir öngörüyle personel sayısı düşük olan bürolarda görev yapan kâtiplerin başka birimlerden maaş alıyor olabileceğini kaydetmiştir⁴²⁹. Gerçekten de Başmuhasebe Kalemi örneği bunu teyit etmektedir. Zira 1034 (1624/1625) yılına ait Başmuhasebe Kalemindeki kâtiplerin kaydedildiği bir defterde 11 personel zikredilmişken⁴³⁰ ertesi yıla ait Küçük Ruznamçe Kalemi mevacib defterinde maaş alan yalnızca 2 Başmuhasebe kâtibi görülmektedir⁴³¹. Ayrıca maaş birimlerinin adıyla personelin görevi arasında bir uyum olmaması da ciddi bir sorundur. Bu manada bir kâtibin “çavuşân-ı dergâh-ı âlî” veya “müteferrikagân-ı dergâh-ı âlî” gibi esas göreviyle ilgisi olmayan bir birimden maaş alması mümkündür. Bu gibi durumlar

⁴²⁷ BOA, KK, nr. 3428 (1100/1688-1689 maaş defteri).

⁴²⁸ Örneğin Defterhâne-i Amire kâtipleri, yalnızca 1649-1729 yılları arasında maaşlarını Küçük Ruznamçe Kalemi'nden almıştır (Erhan Afyoncu, “Müşâherehorân”, s. 154).

⁴²⁹ Linda Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 99.

⁴³⁰ BOA, MAD, nr. 15, s. 141 (20 Receb 1034/28 Nisan 1625). Söz konusu 11 kâtibin 7'si salyane almaları vesilesiyle aynı yıla ait salyane defterinde de kaydedilmiştir (MAD, nr. 4865, s. 2-6).

⁴³¹ BOA, MAD, nr. 5510, s. 102-103.

kâtibin esamesinde tanımlanmadığında herhangi bir ismin kâtip olup olmadığını ve hangi büroda çalıştığını tespit etmek oldukça güçtür. Hal böyle olunca XVII. yüzyılda maliye bürolarındaki personel sayısını Küçük Ruznamçe Kalemi kayıtları üzerinden tespit etmek imkânsız hale gelmektedir.

Öyleyse Başmuhasebe Kalemi kâtipleri bu dönemde nerelerden maaş alıyordu? 1097-1099/1685-1687 yıllarında maaşları Küçük Ruznamçe Kalemi'nin “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire” birimine aktarılan 5 Başmuhasebe kâtibinin daha önce sipahiyan sınıfına mensup oldukları kayıtlıdır⁴³². Bu durum, maaşlarını nakil işlemine kadar Süvari Mukabelesi Kalemi'nden aldıkları anlamına gelir. 1100/1688-1689 yılında maaşları “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye nakledilen isimler arasında “an-cebeciyân âmed” şerhi bulunan üç ismin de esasen kâtip olmalarına rağmen söz konusu tarihe kadar maaşlarını Piyade Mukabelesi Kalemi'nden aldıkları anlaşılmaktadır⁴³³. 6 Şubat 1657'de maaşı Küçük Ruznamçe Kalemi'ne bağlı “şâkirdân-ı hızâne-i âmire” birimine aktarılan Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden Hasan'ın ise maaşını İstanbul Gümrüğü'nden aldığı görülmektedir⁴³⁴. “*Mehmed Abdullah Kilârî an-sipâhiyân âmed*” kaydıyla Küçük Ruznamçe Kalemi'ne bağlı “*çavuşân-ı dergâh-ı âlî*” biriminden maaş alan isim esasen bir Başmuhasebe kâtibidir ve bu gerekçeyle maaşı 20 Şubat 1693'te “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye nakledilmiştir⁴³⁵. Benzer örnekler, XVII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinin Süvari Mukabelesi, Piyade Mukabelesi, Küçük Ruznamçe kalemlerinin farklı birimleri ile çeşitli hazine gelirlerinden maaş aldıklarını, haliyle maaş birimleri bakımından bir standart olmadığını göstermektedir.

1097/1685-1686 yılı, Başmuhasebe Kalemi personelinin maaşları hususunda kritik bir eşiktir. Devlet, bu yıllarda maaşlarda bir standart yakalamak adına tedbirler almaya; bu kapsamda çeşitli birimlere dağılmış haldeki kâtip maaşlarını Küçük Ruznamçe Kalemi'ne bağlı “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire” birimine taşımaya başlamıştır. Takip eden yıllarda benzer maaş aktarımları devam etmiş, üstelik yeni maaş almaya başlayan kâtipler de

⁴³² Esasen farklı birimlerden maaş alan maliye kâtiplerinin maaşlarının müşâherehorana nakline dair işlemler 1095/1683-1684'ten itibaren görülür (BOA, KK, nr. 3424, s. 39). Başmuhasebe Kalemi kâtipleri de 1097/1686-1687'den itibaren bu işleme dair ruus almaya başlamıştır. Ancak, muhtemelen sefer nedeniyle, Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinin esamelerinin toplu maaş defterlerine kaydedilmeleri 1099/1687-88'de gerçekleştirilmiştir (KK, nr. 3427, s. 41-44). Örneğin Başmuhasebe Kalemi Halifesi Kasım Efendi sipahi olarak Süvari Mukabelesi Kalemi'nden aldığı 27 akçe maaşının müşâherehorana nakli için 10 Muharrem 1098/26 Kasım 1686'da ruusunu almış (TSMA, Evrak Kısmı, nr. 1009/12), fakat esamesinin ana defter serisine ibtida şerhiyle birlikte kayd 25 Safer 1099/31 Aralık 1687'de yapılmıştı (KK, nr. 3427, s. 44).

⁴³³ BOA, KK, nr. 3428, s. 24-25.

⁴³⁴ “*İbtidâ-i mevâcib-i Hasan şâkird-i Muhâsebe-i Evvel ki be-cemâ'at-i şâkirdân-ı hızâne-i âmire ilhâk şude fermûde bâ-ulûfe-i hod ki piş-ezîn an-Gümrük-i İstanbul fî yevm 8 akça mutasarıf...*” [BOA, KK, nr. 3404, s. 54 (21 Rebiulahir 1067)].

⁴³⁵ BOA, D.KRZ, nr. 29/11 (14 Cemaziyelahir 1104).

“müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye kaydedilir olmuştu. 1127/1715'teki ikinci bir kararla, hâlâ Süvari Mukabelesi Kalemi'nden maaş almaya devam eden bazı kâtiplerin esameleri de “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye nakledilmişti⁴³⁶. Aynı yıl Büyük ve Küçük Ruznamçe kalemleri personelinin “şâkirdân-ı hızâne-i âmire”den, diğer büroların personelinin “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”den maaş alması gerektiği ve düzenlemelerin buna göre yapılması da emredilmişti⁴³⁷. Bu gelişmeler neticesinde 1128/1715-1716'ya gelindiğinde 61'i “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”den, 3'ü “şâkirdân-ı hızâne-i âmire”den olmak üzere toplam 64 Başmuhasebe Kalemi personeli Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alır hâle geldi. Böylece “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”, Başmuhasebe Kalemi dahil olmak üzere büyük oranda maliye bürolarında görev yapan kâtip ve şâkirdlerinin maaş aldığı bir birime dönüştü. Birimin kayıt usulünde de bazı düzenlemeler yapıldı. Bu çerçevede 1125/1713-1714 yılına kadar karışık olan esame kayıtları, bu yıldan itibaren yevmiyeler büyükten küçüğe doğru sıralanacak şekilde tutulmaya başlandı⁴³⁸. Şöyle ki bu tarihten önce 10 akçe yevmiyesi olan bir kâtibin esamesini takiben 20 akçe yevmiyeli bir başka isme rastlamak mümkünken bu düzenleme ile en yüksek yevmiyeli esameden en düşüğe doğru düzenli bir kayıt tutma usulü başlatıldı. Böylelikle maaş kayıtlarının tutulma usulüne de bir standart getirilmiş oldu.

XVIII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi personelinin kaç Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş almaktaydı? Sayılardaki değişim nasıl gerçekleşmişti? Maaş alan kâtipler ile Başmuhasebe Kaleminin personel sayısı arasındaki ilişki neydi? Bu soruların cevaplarına ve buna dair istatistiklere geçmeden önce mevacic defterlerinin bir takım hususiyetlerine işaret etmek gerekir. XVII. yüzyıl için müşâherehoran mevacic defterlerinin özellikle maliye bürolarındaki reel büyümeyi yansıtmayacağı daha önce kaydedilmişti. XVIII. yüzyıl için de bu problemin sürdüğünü vurgulamak gerekir. Bu kapsamda, başka birimlerden maaş alma uygulamasının devam ettiği görülmektedir⁴³⁹. Şurası çok açık ki özellikle maliye büroları için

⁴³⁶ 1127/1115'te Başmuhasebe Kalemi dahil pek çok büro personelinin Süvari Mukabelesi'nden aldıkları maaşları Küçük Ruznamçe Kalemi'nin “müşâherehoran” sınıfına taşınmıştır (BOA, KK, nr. 3450, s. 44-46).

⁴³⁷ BOA, KK, nr. 3450, s. 1.

⁴³⁸ BOA, KK, nr. 3449.

⁴³⁹ Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden “Abdurrahman ibn-i el-hâc Mehmed şâkird-i Muhâsebe-i Evvel” Midilli Gümrüğü'nden 30 akçe yevmiyesi bulunan “Mehmed Yusuf'un ölümüyle yevmiyesinden 25 akçeyi kendisine Silistre Nezâreti Mukâta'a'sından tevcih ettirmeyi başarmıştı [BOA, Ali Emiri, III. Osman, nr. 59/4302 (9 Cemaziyelahir 1171/18 Şubat 1758)]. Silahdarândan 160. bölükte 13 akçe yevmiyesi olan Süleyman ise Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden olduğundan maaşının “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye aktarılmasını talep etmişti [Bâb-ı Defterî Süvari Mukabelesi Kalemi Dosya Kısmı (=D.SVM), nr. 207/116 (9 Receb 1147/5 Aralık 1734)]. Aynı yıl Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden Abdulkadir bin Mehmed de Tokat Mukataası malından aldığı 9 akçe yevmiyesinin naklini istemişti [Ali Emiri, I. Mahmud, nr. 1/64 (26 Cemaziyellevvel 1147/24 Ekim 1734)]. Abdulkadir veled-i Mehmed'in “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye aktarılan esamesine “an-Mukataa-i Tokad âmed” şerhi de düşülmüştü (KK, nr. 3466, s. 11).

Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan personel ile büroların mevcudu arasında hiçbir zaman tam bir uyumdan söz edilemez. Hatta zaman zaman personel sayısındaki değişim ile maaş alan personel sayısındaki değişim ters orantılı bile olabilmektedir. Nitekim XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan Başmuhasabe Kalemi personeli sayısı azalırken harç defterlerindeki kâtip sayısı artmaktadır. Üstelik maaş defterlerindeki kayıt usulünden kaynaklı olarak istatistiklerden yanlış veya eksik sonuçlar çıkarılması da kuvvetle muhtemeldir. Öncelikle, kâtiplerin esâmelerinde kimi zaman hangi büroda görev yaptıklarının kaydedilmediğini belirtmek gerekir. Bu gibi bürosu kaydedilmemiş personelin yalnızca isim üzerinden nerede çalıştığını tespit etmek oldukça zordur. Üstelik “esâmesi mutabık olmamak” diye adlandırılan bir pratik dolayısıyla zaman zaman defterde kayıtlı kimse ile gerçekte maaşa tasarruf eden kişinin aynı olmadığı görülmektedir. Mesela mevacib defterinde, “Yusuf [bin] Abdullah İstanbul Cebî Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel an-sipâhiyân âmed” adına kayıtlı yevmî 20 akçeyi fiiliyatta Zimmet Halifesi Salih Efendi tasarruf etmekteydi⁴⁴⁰. Esamenin Başmuhasabe Kalemi personeline ait olup fiiliyatta başka büro personelinin tasarruf ediyor olması ise daha ciddi bir sorundur. Bu kapsamda örneğin 1756 yılında “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”den 19 akçe yevmiyeli “Mehmed Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel” ismi, “Defterdârzâde Mustafa” adına tashih edilmişti⁴⁴¹. Bu ve benzeri örneklerde tashih yaptıran ismin ne zamandan beri başka birinin esamesiyle maaş aldığının bilinmiyor olması ciddi bir problemdir.

Öyleyse devlet, maaş defterinde yalnızca adları kaydedilen, görevleri tanımlanmamış personelin nasıl takip ediyordu? XVIII. yüzyılda bu belirsizliği çözmek adına standart maaş defterleri dışında farklı bir formda şerhli defterler hazırlandığı görülmektedir. Söz konusu defterlerde esamelerin üzerine bir takım şerhler düşülmüştür. Bu şerhlerde kâtiplerin [ve diğer görevlilerin] hangi büroda çalıştığı, ne iş yaptığı, kime tâbi veya kimin akrabası olduğuna dair kısa bilgiler verilmiştir.

Şerhli maaş defterlerindeki veriler pek çok eksiği tamamlayacak ve yanlış istatistikleri tashih edecek mahiyettedir. Başmuhasabe Kalemi için 1148/1735-1736 yılı şerhli mevacib defteri örneği incelendiğinde esame kaydında Başmuhasabe Kalemi'ne atıf yapılmamış en az 6 personelin bu büroda çalıştığı görülür. Örneğin maaş defterinde “Ali veled-i Osman” adıyla kayıtlı kâtibin şerhli defterdeki notu “tâbi-i halîfe-i mâlikâne” şeklindedir⁴⁴². Bu isim

⁴⁴⁰ BOA, A.RSK, nr. 520/100 (24 Şaban 1121/29 Ekim 1709).

⁴⁴¹ BOA, D.KRZ, nr. 177/47 (7 Rebiulahir 1170/30 Aralık 1756).

⁴⁴² BOA, KK, nr. 3466, s. 11.

Başmuhasebe Kalemi personeli arasındadır, ancak şerhli defterler görülmedikçe bunu tespit etmek oldukça güçtür. Keza esamesi “Halil veled-i Ahmed” şeklinde olan kâtibin de esasen “tâbi‘-i halîfe-i mâlikâne” şerhi düşülmüş bir Başmuhasebe personeli olduğu anlaşılmaktadır⁴⁴³. “İsmail [bin] Süleyman” da esamesinde Başmuhasebe Kalemi bağlantısı kaydedilmeyen, ama şerhte mâlikâne halifesine tâbi olduğu belirtilen bir diğer isimdir⁴⁴⁴. Muhallefat halifesine tâbi Hasan, büro kaydı olmadığından normal maaş defterlerine göre personel arasında değerlendirilmeyecektir⁴⁴⁵. Şerhi “Başmuhâsebe’de merhûm Sağır Hasan Efendizâde” olan “Mehmed veled-i Hasan” da esamesinde kalem bağlantısı belirtilmeyen personeldendir⁴⁴⁶. Üstelik aynı durum diğer maaş birimleri için de geçerlidir. Bu manada Başmuhasebe Kalemi personelinin maaş aldığı bir diğer birim olan “şâkirdân-ı hızâne-i âmire” de benzer örnekleri içerir. Bu sınıftan maaş alan ve esamesi “Ahmed veled-i İsmail” şeklinde olan kâtip, esasen zimmet halifesine tabi bir Başmuhasebe personelidir⁴⁴⁷.

Maaş defterlerindeki bir diğer sorun büro atfının eksik olduğu durumlardır. Örneğin “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”den “Abdullah veled-i Ali şâkird-i Muhâsebe” esamesi ile maaş alan personelin hangi muhasebe kalemi personeli olduğunu standart maaş defterlerinden tespit etmek mümkün değildir. Şerhli defterde bu esameye düşülen not “tâbi‘-i halîfe-i mâlikâne” şeklinde olduğu için Başmuhasebe Kalemi personeli olduğu anlaşılabilmektedir. Esamesinde Başmuhasebe Kalemi’ne atıf yapılmayan bazı isimlerin ise düşülen şerhler vesilesi ile kalem personelinin akrabası olduğu tespit edilebilmesine rağmen fiilen büroda çalışıp çalışmadığını ortaya koymanın güçlüğü bir başka problemidir. Mesela mevacic defterinde “Ahmed veled-i Mustafa”⁴⁴⁸ adıyla kayıtlı personelin şerhinde yalnızca Başmuhasebe Halifesi Mustafa Efendi’nin oğlu olduğuna atıf yapılmaktadır⁴⁴⁹. Baba-oğul kâtipler genellikle aynı büroda görev yapmalarına rağmen bu bilgiye istinaden Ahmed’in de Başmuhasebe Kalemi’nde fiilen çalıştığını iddia etmek güçtür. Benzer genellemeler ciddi yanlışlıklara neden olabilecek mahiyettedir. Mesela Ruznamçe-i Evvel Kalemi baş halifesinin oğlu Osman, 2 Ağustos 1734’te babasının âmiri olduğu büroda değil Başmuhasebe Kalemi’nde şâkird olarak göreve başlamıştı⁴⁵⁰.

⁴⁴³ BOA, KK, nr. 3466, s. 12.

⁴⁴⁴ BOA, KK, nr. 3466, s. 14.

⁴⁴⁵ BOA, KK, nr. 3466, s. 15.

⁴⁴⁶ BOA, KK, nr. 3466, s. 14.

⁴⁴⁷ BOA, KK, nr. 3466, s. 18.

⁴⁴⁸ BOA, KK, nr. 3464, s. 22.

⁴⁴⁹ BOA, KK, nr. 3466, s. 10.

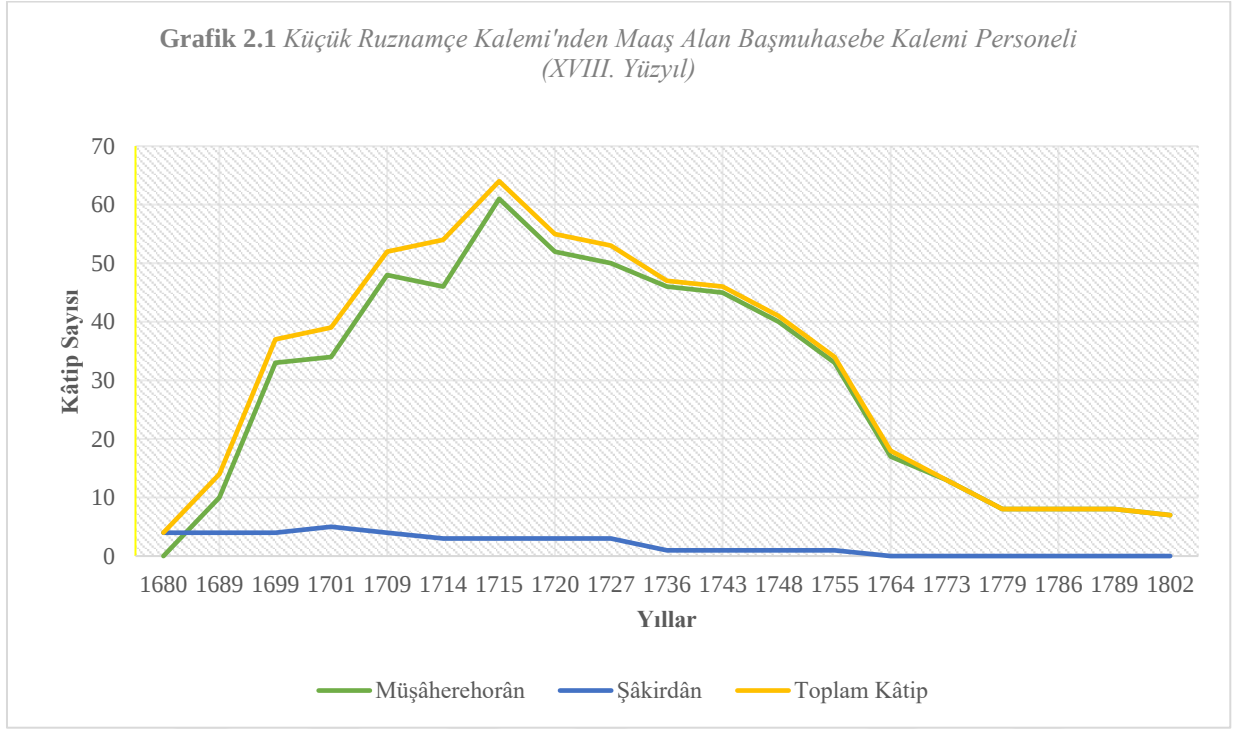
⁴⁵⁰ BOA, A.RSK, nr. 1201/74 (2 Rebiulevvel 1147).

Bu temel çerçevenin ardından aşağıdaki tabloda Başmuhasebe Kalemi'nin XVIII. yüzyılda Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan personel sayısındaki değişim tablolastırılmıştır.

Tablo 2.17 Küçük Ruznamçe Kalemi'nden Maaş Alan Başmuhasebe Kalemi Personeli (XVIII. Yüzyıl)				
Yıl	Müşâherehorân-ı Hızâne-i Âmire	Şâkirdân-ı Hızâne-i Âmire	Toplam	Defter
1680	0	4	4	KK, nr. 3420
1689	10	4	14	KK, nr. 3428
1699	33	4	37	KK, nr. 3438
1701	34	5	39	KK, nr. 3439
1709	48	4	52	KK, nr. 3445
1714	46	3	54	D.KRZ.d, nr. 33148
1715	61	3	64	KK, nr. 3451
1720	52	3	55	D.KRZ.d, nr. 33176
1727	50	3	53	KK, nr. 3459
1736	46	1	47	KK, nr. 3465
1743	45	1	46	KK, nr. 3473
1748	40	1	41	KK, nr. 3476
1755	33	1	34	KK, nr. 3483
1764	17	0	18	KK, nr. 3487
1773	13	0	13	MAD, nr. 22080
1779	8	0	8	KK, nr. 3500
1786	8	0	8	D.KRZ.d, nr. 33399
1789	8	0	8	KK, nr. 3505
1802	7	0	7	KK, nr. 3506

Tabloda verilen sayılara, esamesinde Başmuhasebe Kalemi'ne atıf yapılmayan isimler dahil edilmemiştir. Esasen şerhli defterler vasıtasıyla XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren esamesinde büro kaydı bulunmayan isimlerin nerede çalıştığını tespit edebiliyoruz. Buna rağmen ilgili defterlerin görülmesi gereken tüm değişim dönemlerini kapsamıyor olması ciddi bir sorundur. Şöyle ki 1149/1736-1737 yılı maaş alan personel sayısına yukarıda tespit ettiğimiz 6 yeni ismi dahil ettiğimizde şerhli defteri bulunmayan veya tespit edilemeyen XVII. yüzyıl sonları ve XVIII. yüzyıl başlarına dair verilerle arasında kaynak kullanımı bakımından yanlış bir yöntem uygulanmış olacaktı. Bu yüzden şerhli defterlerdeki verileri işlemeksizin yalnızca esamesinde Başmuhasebe Kalemi'nde çalıştığı kaydedilen personel istatistiğe dahil edilmiştir. Kâtip sayılarının artış ve azalış dönemlerinde esamesinde büro kaydı yer almayan personel sayısını öngörmek zor olmakla birlikte, her hâlükârda büro kaydı bulunan personel

sayısına bir miktar eklenmesi gerekeceği açıktır. Üstelik tespit edilen isimlerin ilgili yıldan bir süre önce ve sonra da yaşadıkları dikkate alındığında bu sayının verilere etkisi test edilebilir. Bu manada 1148/1735-1736 yılı şerhli maaş defterinde kesin olarak tespit edilen 6 sayısı tabloda verilen yıllara eklendiğinde genel eğilimi saptıracak bir etkisi olmadığı görülür.

Kaynak: Tablo 2.17'ye göre oluşturulmuştur.

Başmuhasebe Kalemi personelinin 1097/1685-1686 yılından itibaren “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire” biriminden maaş almaya başladıkları zikredilmiştir. Grafikte bu sürecin 1128/1715-1716 yılına kadar sürekli artan bir eğilimle devam ettiği görülmektedir. Söz konusu yıl, 61'i “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”, 3'ü “şâkirdân-ı hızâne-i âmire” olmak üzere 64 sayısı ile en fazla personelin maaş aldığı sene olmuştur. Bu süreçte Başmuhasebe Kalemi personelinin “şâkirdân-ı hızâne-i âmire” biriminden maaş alma pratiği terkedilmiş, yüzyılın sonlarına doğru bu birimden maaş alan hiçbir personel kalmamıştır.

1715 yılındaki zirveden sonra Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan kâtip sayısının düşmeye başladığı, dahası yüzyılın sonlarına doğru büronun personel sayısındaki değişim ile Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan personel sayısındaki değişim arasında ters orantı ortaya çıktığı görülür. Aşağıdaki tabloda, bu durumu yansıtan harç defterlerindeki kâtiplerin sayısındaki değişim gösterilmiştir.

Tablo 2.18 Harç Defterlerine Göre Başmuhasebe Kalemî Kâtipleri (XVIII. Yüzyıl)			
Tarih	Kâtip Sayısı⁴⁵¹	Halife Sayısı	Kaynak
1689	16	2 ⁴⁵²	MAD, nr. 23944.
1701	21	5 ⁴⁵³	D.BŞM, nr. 7649/48.
1714	24	5	D.BŞM, nr. 7699/25.
1720	34	6 ⁴⁵⁴	D.BŞM, nr. 7736/53.
1736	28	7	D.BŞM, nr. 7843/50.
1743	29	7	D.M.d, nr. 36884.
1754	36	7	D.BŞM, nr. 4134/113.
1766	40	7	D.BŞM, nr. 4947/80.
1779	44	7	D.BŞM.d, nr. 4879.
1786	63	7	D.BŞM, nr. 6775/57.
1812	100	7	TSMA.d, nr. 10368

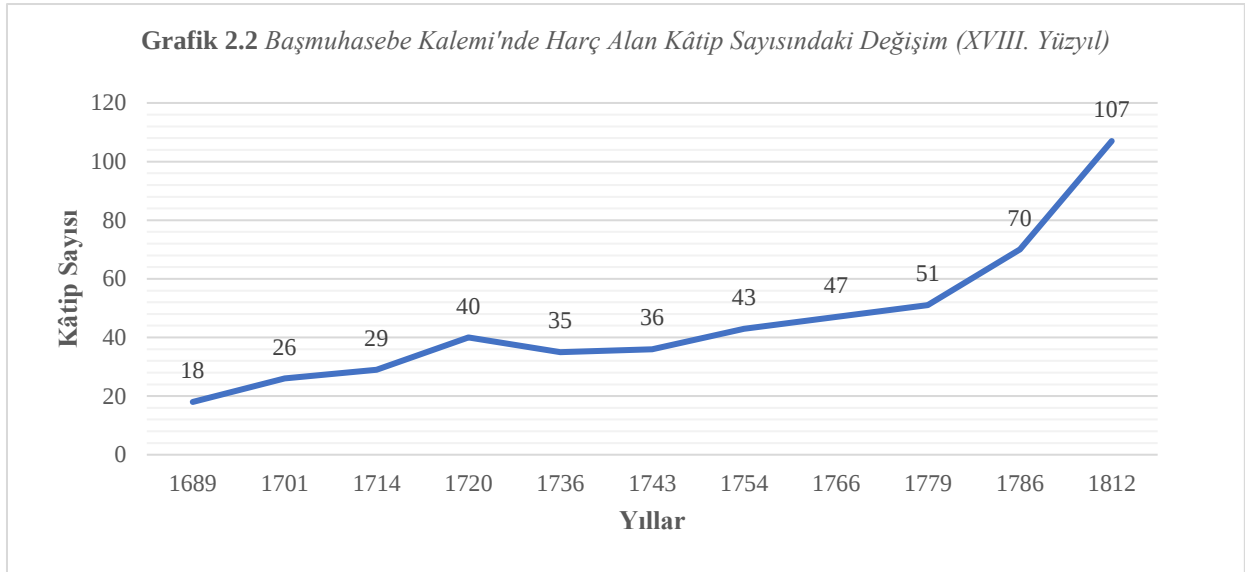
1780’li yıllarda Küçük Ruznamçe Kalemî’nden yalnızca 8 Başmuhasebe Kalemî personeli maaş alırken gedikli halifeler dahil 70 kâtibin kalem harcından hissedar olduğu görülmektedir. Üstelik kalem harcından hissedâr olan kâtip sayısı 1730’lu yıllardan itibaren yüzyıl boyunca ciddi bir artış sergilemiştir (bk. Grafik 2.2).

⁴⁵¹ Kisedarlar kâtip sayısına dahildir.

⁴⁵² Bu tarihte kaç gedikli halife olduğu açık değildir. Harç defterinde “hulefa-i evvel ve sanî” adıyla iki gedikli halife kaydedildiğinden bu sayı esas alınmıştır.

⁴⁵³ Harç defterinde gedikli halifelerin tamamı belirtilmemiştir. İlgili tarihte en az 5 gedikli halife olması gerektiğinden (BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 8/945) harç defterindeki toplam 26 kâtipten 5’i gedikli halife kabul edilmiştir.

⁴⁵⁴ Harç defterinde gedikli halifelerin yalnızca dördü tanımlanmıştır. Fakat ilgili tarihte en az 6 gedikli halife olması gerekir (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 118). Bu yüzden harç defterindeki toplam 40 kâtipten 6’sı gedikli halife kabul edilmiştir.

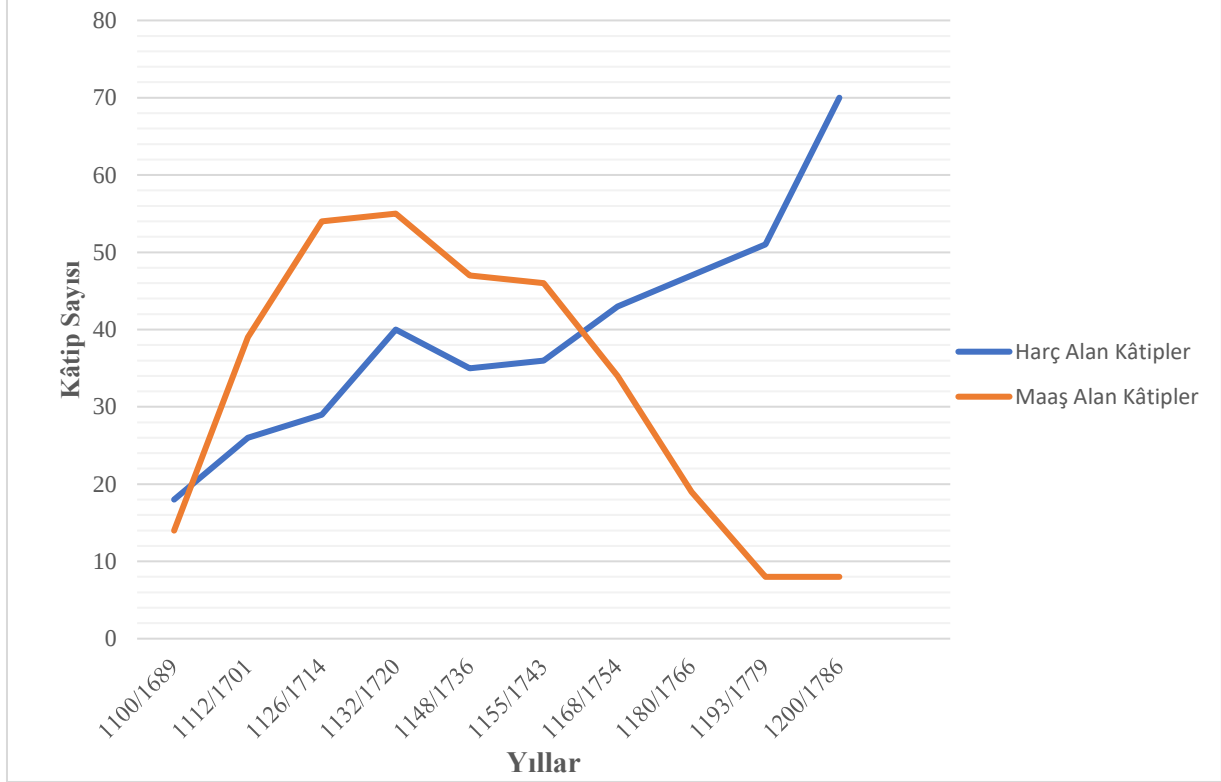

Kaynak: Tablo 2.18'e göre oluşturulmuştur.

Tablo ve grafiklerde harç alan personele dair veriler yalnızca kâtipleri içerirken maaş alan personel şâkird ve kâtiplerden oluşmaktadır. Dolayısıyla maaş ve harç tasarrufuna dair değişimi yansıtan **Grafik 2.3**'te ortaya çıkan makası daha açık düşünmek gerekir. Bu iki veri arasındaki karşıtlık; devletin, kâtiplerin gelirleriyle ilgili tasarruflarının dönemsel farklılıklar göstermesiyle ilgilidir. Bu manada yüzyılın ilk çeyreğinde devlet için kâtiplerin az veya çok Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş almaları makbul iken yüzyılın ikinci yarısından itibaren maaş yerine kalem harcından hissedar olmaları tercih edilir hâle gelmiştir. Bu tasarrufta hazinenin maaş yükünü azaltma çabasının etkili olduğu tahmin edilebilir. Çeşitli tahsisatların bir süre sonra yeniden maaşa dönüşmeye başlaması ise devletin merkezîleşmesi ve standardizasyonu temin etme çabalarının kaçınılmaz bir neticesidir⁴⁵⁵. Bu noktada modern bürokrasiye dair tanımlar nedeniyle irrasyonel bir yöntem olarak sunulan kalem harçlarının esasen uzmanlaşmayı geliştiren bir etkisi olduğunu vurgulamak gerekir.

⁴⁵⁵ Osmanlı merkez bürokrasisinde personel gelirlerindeki değişim hakkında ayrıntılı bir inceleme için bk. Muzaffer Doğan, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları", s. 33-68

Grafik 2.3 Başmuhasebe Kalemi Personelinin Harç ve Maaş Verilerinin Mukayesesi (XVIII. Yüzyıl)

Kaynak: Tablo 2.17 ve 2.18'e göre oluşturulmuştur.

Bir kâtip maaş almaya nasıl başladır? Öncelikle bütün kâtiplerin maaş tasarruf etmediğini tekraren vurgulamak gerekir. Bu çerçevede Bâb-ı Defterî'de maaş almakla kâtiplik yapmak arasında doğrudan bir bağlantıdan söz edilemez. Ayrıca kâtiplerin ne zamandan itibaren maaş almaya başladıklarına dair bir standarttan da bahsedilemez. Bazı kâtipler şâkird olarak göreve başladıktan kısa süre sonra bir miktar ulufe elde edebilirken, bir kısmı uzun yıllar ulufesiz çalışırdı⁴⁵⁶.

Ulufe almaya başlamak için şâkirdlerin/kâtiplerin bir arzuhalde başvuruda bulunmaları gerekiyordu. Bu başvuruyu zaman zaman onlar adına iltimasta bulunan kimseler de yapabiliirdi⁴⁵⁷. Arzuhalde ya devletin herhangi bir gelirinden maaş alan kimselerin vefat ettiği haber verilerek tahsisat istenir yahut herhangi bir ölüme bağlı olmaksızın “düşen

⁴⁵⁶ 5 Rebiulahir 1136/2 Ocak 1734'te Başmuhasebe Kalemi'nde şâkird olarak göreve başlayan Ali veled-i Mustafa (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 34, s. 179), 23 Rebiulahir 1136/20 Ocak 1734'te müşaherehorandan 5 akçe ulufe almaya başlamıştı (KK, nr. 3456, s. 16). İkinci halifelğe kadar yükselen Ahmed Efendi ise 36 yıldan fazla ulufesiz hizmet etmişti [Bibliothèque Nationale de France, MS.TURC, nr. 196, s. 70 (5 Rebiulahir 1100/27 Ocak 1689)].

⁴⁵⁷ Mesela Kırım Hanı Devlet Giray, Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Hacı Mehmed'e müşaherehorandan birkaç akçe maaş tevcihi ricasıyla arzda bulunmuştu [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 14, s. 166 (28 Safer 1125/26 Mart 1713)].

mahlulden” maaş talep edilirdi⁴⁵⁸. Şâyet vefat eden birinin maaşından zam isteniyorsa o kimsenin maaş aldığı birimden gerçekten arzuhalde kaydedilen kişinin olup olmadığı kontrol edilir, ölüm haberi doğruysa derkenar çerçevesinde telhis hazırlanırdı. Arzuhal uygun görüldüğü takdirde öncelikle ruus verilerek tahsisat gerçekleşir, ardından bu ruusa istinaden “ibtidâ tezkiresi” verilerek maaş almaya başlanırdı⁴⁵⁹. Örneğin Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden Seyyid Mehmed, babası Zimmet Halifesi Salih Efendi’nin vefat ettiğini haber vermiş ve babasının “Yusuf [bin] Abdullah İstanbul Cebî Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel an-sipâhiyân âmed” adıyla müşâherehorândan aldığı yevmî 20 akçe maaşından kendisine maaş bağlanmasını bir arzuhalde talep etmişti. Bu talep doğrultusunda babasının esamesi derkenar edilip defterdar tarafından telhisle bildirildiğinde babası mahlulünden 10 akçenin Seyyid Mehmed’e verilmesi buyruldu ile emredilmişti. Buyruldu üzerine ruus tezkiresi hazırlanmış, ruus tezkiresine istinaden ibtidâ tezkiresi verilerek maaş tahsis süreci tamamlanmıştı⁴⁶⁰.

İbtida tezkirelerinde yukarıda tarif edilen maaş alma sürecinin tüm aşamalarına yer verilirdi. Aşağıdaki örnek, standart bir maaş alma prosödürünü yansıtmaktadır:

*İbtidâ-yı mevâcib-i es-Seyyid Yakub şâkird-i Muhâsebe-i Evvel ki be-cemâ’ât-i müşâherehorân-ı hızâne-i âmire ilhâk şude fermude ez-ân sebeb ki arzuhâl dâde ve inâyet ricâ kerde an-L-i es-Seyyid Mehmed Şâkird-i Rûznâme-i Evvel yevm 4 akça an-C-i M ki müteveffâ şude ber-müceb-i ru’us-ı hümayûn el-vâki’ fî 18 R sene 1115. Fî yevm 4 Akça*⁴⁶¹.

Kaydedilen örnekte; bir arzuhalde maaş talebinde bulunan Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden Yakub’un başvurusunun uygun görüldüğü ve bu çerçevede Ruznamçe-i Evvel şâkirdlerinden olup “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire” biriminden 4 akçe yevmiyeye tasarruf ederken vefat eden Mehmed’in boşa çıkan yevmiyesinin aynı birimden olmak üzere ruus ile Yakub’a tahsis edildiği ve bu ruusa istinaden sureti kaydedilen ibtida tezkiresinin hazırlandığı görülmektedir.

⁴⁵⁸ Başmuhasebe Kalemi İkinci Halifesi Ahmed Efendi, 36 yıldır ulufesiz hizmet ettiğini ifade ettiği arzuhalile düşen mahlulden maaş talep etmişti [Bibliothèque Nationale de France, MS.TURC, nr. 196, s. 70 (5 Rebiulahir 1100/27 Ocak 1689)]. Bu arzuhal üzerine Ahmed Efendi’ye tahsis edilen yevmiye 40 akçelik maaşın ibtidâ tezkiresi için bk BOA, KK, nr. 3428, s. 24 (5 Rebiulahir 1100/27 Ocak 1689).

⁴⁵⁹ Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 104-105; aynı müellif, “Ruus”, *DİA*, XXXV, 272.

⁴⁶⁰ Arzuhal için bk. BOA, A.RSK, nr. 520/100 (23 Şaban 1121/28 Ekim 1709). Ruus tezkiresinin sureti için bk. A.DVNSRSK.d, nr. 8, s. 163 (23 Şaban 1121/28 Ekim 1709). İbtida tezkiresinin sureti için bk KK, nr. 3446, s. 26 (23 Şaban 1121/28 Ekim 1709).

⁴⁶¹ BOA, KK, nr. 3441, s. 46.

Maaş almaya başladıktan sonra ulufesine zam yaptırmak, yani “terakki almak” isteyen kâtipler için de benzer bir prosedür geçerliydi⁴⁶². Herhangi bir vesileyle ihsan edilen terakkiler dışında bir kâtip ulufesine zam yaptırmak istediğinde kendisi veya onun adına iltimasta bulunan kişinin bir arzuhalle başvuruda bulunması gerekirdi. Arzuhallerde ya vefat eden maaş sahipleri ihbar edilerek “ihbariye” zammı talep edilir⁴⁶³ yahut herhangi bir ölüme bağlı olmaksızın “düşen mahlulden” terakki istenirdi⁴⁶⁴. Ayrıca aynı maaş biriminden olmak şartıyla ihbariyye dışında da ölen kimselerin maaşlarından terakki istenirdi. Bu durumda vefat eden kimsenin ulufesinin miktarına göre bir kısmı aynı maaş biriminden olmak üzere talepte bulunan kimselere verilir, bir kısmı ise “hazine mande” adıyla hazineye aktarılırdı⁴⁶⁵. Maaşa yapılan zamlar için de ruus verilmek zorundaydı. Ancak yeniden berat gerekmez, ruus defterindeki kayda göre “izdiyad tezkiresi” verilirdi⁴⁶⁶. İlk maaş prosedüründen farklı olarak ruus/izdiyad tezkiresinin ardından zam işlemleri Küçük Ruznamçe Kalemi defterlerine müstakil bir tezkire suretiyle kaydedilmez, esamenin kenarına şerhler düşülerek zam miktarı kaydedilirdi⁴⁶⁷. Aksi durumda yani kâtibin vefatı üzerine maaşında yapılan işlemlerde de esâmeye şerhler düşülürdü. Bu çerçevede isme “müteveffâ keşidesi” çekilerek yevmiyeden yapılan tahsisatlar ve hazineye kalan miktar kaydedilirdi⁴⁶⁸.

İhbariyelerde maaş birimleri arasındaki aktarımlara sıkça rastlanmakla birlikte birimler arasındaki geçişlerin ne kadar makbul görüldüğü yeterince açık değildir. Bu manada “müşâherehorân-ı hıżâne-i âmire” birimindeki yevmiyelerin vefat gerekçesiyle başka

⁴⁶² Osmanlı bürokrasisinde terakki kavramı için bk. Recep Ahışalı, “Terakki”, *DİA*, XL, 479-481.

⁴⁶³ “Mehmed veled-i Mehmed Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel”in Tokad Hazinesi’nden toplamda 12 akçe yemiyesi olan üç ismin vefatını haber vermesi üzerine aldığı 4 akçe ihbariyye zammı için bk. BOA, KK, nr. 3441, s. 45 (1 Receb 1115/10 Kasım 1703). “Osman Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel”in Tokad Voyvodalığı malından 10 akçe yevmiyesi olan Ali Mustafa’nın vefatını haber vererek aldığı 2 akçe ihbariyye için bk. D.KRZ, nr. 87/88 (10 Safer 1126/25 Şubat 1714).

⁴⁶⁴ “Şâkirdân-ı hıżâne-i âmire” biriminden 27 akçe ulufesi olan Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden İsmail, düşen mahlulden terakki istemiş [Bibliothèque Nationale de France, MS.TURC, nr. 196, s. 70 (25 Rebiulevvel 1100/17 Ocak 1689)], bu talep üzerine yevmiyesine 10 akçe zam yapılmıştı [BOA, KK, nr. 3428, s. 54 (25 Rebiulevvel 1100/17 Ocak 1689)].

⁴⁶⁵ Örneğin “Mehmed Nasuh Edirne Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel an-silahdârân âmed” adıyla müşâherehorandan 52 akçe yevmiyesi olan kâtibin vefatıyla yevmiyesinin 15 akçesi arzuhali üzerine yeğeni “Abdullah veled Mehmed Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel”e ibtidadan (BOA, KK, nr. 3463, s. 20 (1 Şaban 1146/7 Ocak 1734); 15 akçesi de yine arzuhali üzerine “Mehmed Racih Halife-i Mektûbî-i Defteri”ye terakki olarak verilmişti [KK, nr. 3463, s. 20 (30 Receb 1146/6 Ocak 1734)]. Her iki isim de maaşlarını müşâherehorandan alacaktı. Kalan 22 akçe ise hazine-mande edilmişti.

⁴⁶⁶ Recep Ahışalı, “Ruus”, s. 272. Müşâherehorandan 20 akçe yevmiyesi olan “Yusuf Abdullah İstanbul Cebeî Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel An-sipâhiyân âmed”in (Bu esameyi esasen Zimmet Halifesi Salih Efendi tasarruf ediyordu) vefatı üzerine mahlulünden 5 akçenin “Mustafa Üsküdarî An-hulefâ-i Muhâsebe-i Evvel”e tahsisine dair ruus için bk. BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 8, s. 156 (23 Şaban 1121/28 Ekim 1709). Bu ruusa istinaden verilen izdiyad tezkiresi çerçevesinde esamesine düşülen şerh için bk. KK, nr. 3446, s. 24.

⁴⁶⁷ “Mustafa veled-i Yusuf Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel”in 1154/1741-1742 yılında aldığı zamlara dair şerhler için bk. BOA, KK, nr. 3472, s. 20.

⁴⁶⁸ “Mustafa Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel”in esamesine çekilen müteveffâ keşidesi ve maaşından yapılan tahsisat için bk. BOA, KK, nr. 3463, s. 23 (1 Şevval 1146/7 Mart 1734).

birimlerden maaş alanlara tahsisine engel olunmaya çalışıldığı, fakat başka birimlerdeki maaşlardan “müşâherhorân-ı hızâne-i âmire” sınıfından kimselere tahsisat yapıldığı görülmektedir. Haliyle maaş birimleri arasındaki geçişlerin, her dönemde ve her bakımdan aynı görülmediği söylenebilir⁴⁶⁹. Ayrıca taşra gelirlerinden maaş tahsis edilmiş kimselerin ölümleri ile yapılan ihbariyye zamlarında ölüm haberlerinin kâtiplere nasıl ulaştığı ve kimin daha önce davranarak maaştan pay almayı başardığı müstakil bir incelemeyi hak edecek mahiyettedir.

Akrabalık ilişkileri, tımar siteminden meslek tercihinine kadar pek çok konuda olduğu gibi bürokratların maaş işlemlerinde de önemli bir yer tutmaktaydı. Bu manada kâtiplerin vefatıyla maaşlarından tahsisat talep edenlerin başında öncelikle ölen kimsenin çocukları gelirdi. Genellikle babaları gibi kâtip olan bu çocuklara maaş bağlanmasında zorluk çıkarılmazdı⁴⁷⁰. Çocukların birden fazla olduğu durumlarda eşit miktar payla tahsisat sağlanırdı⁴⁷¹. Dahası kâtiplerin kız çocuklarının da geçim sıkıntısı çekmeleri önlenmeye çalışılır, çeşitli vesilelerle onlara da maaş bağlanırdı⁴⁷².

Başmuhasebe Kalemi personelinin maaşları günlük 2 akçe ile 99 akçe arasında değişiyordu⁴⁷³. İlk yevmiyenin miktarı bakımından ise bir standart yoktu. Kimi kâtip günlük 2 akçe ile kimisi 10 akçe ile maaş almaya başlayabilirdi⁴⁷⁴. Başka bir birimden “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye nakledilen maaşlarda başlangıç yevmiyeleri çoğunlukla

⁴⁶⁹ Birimler arası geçişlere askerî sınıflarda da engel olunmaya çalışılmaktadır (Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023, s. 163).

⁴⁷⁰ Mesela Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Salih Halife'nin vefatının ardından aynı büroda çalışan oğlu Seyyid Mehmed bir arzuhal kaleme alarak babası mahlulünden maaş talebinde bulunmuştu. Bu başvuru üzerine babasının 20 akçe yevmiyesinin 10 akçesi Seyyid Mehmed'e tevcih edilmişti [BOA, A.RSK, nr. 520/100 (23 Şaban 1121/28 Ekim 1709)].

⁴⁷¹ Başmuhasebe kâtiplerinden Hasan Halife vefat ettiğinde 32 akçe yevmiyesinden oğulları Abdullah ve Mehmed'e 2'şer akçe tahsis edilmişti [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 2, s. 297 (20 Şaban 1117/7 Aralık 1705)].

⁴⁷² Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden İbrahim Halife'nin kızları Rukiye ve Rabia'ya babalarının vefatı üzerine maaş bağlanmıştı [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 30, s. 53 (28 Ramazan 1132/3 Ağustos 1720)]. Baş halife Mehmed Efendi'nin kızı Fatma'nın da günlük 3 akçe maaşı vardı [A.DVNSRSK.d, nr. 59, s. 153 (1 Safer 1152/10 Mayıs 1739)]. Yedinci halife iken vefat eden Mustafa Efendi'nin fakir olduklarını beyan eden üç kızına ise gümrükten aylık onar kuruş maaş bağlanmıştı [Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 582/23917 (8 Cemaziyelahir 1224/21 Temmuz 1809)].

⁴⁷³ 99 akçenin üzerinde yevmiyesi olan tek Başmuhasebe Kalemi kâtibi, daha önce Süvari Mukabelesi Kalemi'nden aldığı 105 akçe yevmiyesi Müşâherehoran'a aktarılan Mehmed bin Ahmed'dir [BOA, KK, nr. 3450, s. 45 (1127/1715 Mevacibi)]. Ancak Mehmed bin Ahmed'in maaşı iki yıl içerisinde üst sınırı temsil eden 99 akçeye indirilmiştir [KK, nr. 3452, s. 16 (1130/1717-1718 Mevacibi)]. 99 Akçe yevmiyesi olan diğer Başmuhasebe Kalemi kâtibi Mustafa bin Yusuf'tur [KK, nr. 3480, s. 12 (1164/1751-1752 Mevacibi)].

⁴⁷⁴ Örneğin Başmuhasebe şâkirdlerinden Osman 2 akçe yevmiye (19 Receb 1115/28 Kasım 1703) ile yaklaşık iki buçuk ay sonra Süleyman ise 10 akçe yevmiye (11 Şevval 1115/17 Şubat 1704) ile maaş almaya başlamıştı (BOA, KK, nr. 3441, s. 47).

önceki maaşı yansıttığından genellikle daha yüksekti⁴⁷⁵. Terakki almayı başarabilen kâtiplerin maaşları zamanla artarken bazı kâtipler ibtidâ tezkiresinde yazan yevmiye ile vefat ediyordu. Bu çerçevede üst sınır olan 99 akçe yevmiyeye ulaşan “Mustafa [bin] Yusuf Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel” bunu yıllar içerisinde almayı başardığı terakkilerle sağlamıştı⁴⁷⁶. “Abdullah veled-i Ahmed Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel” ise ibtidâ tezkiresinde yazan 2 akçe yevmiye ile vefat etmişti⁴⁷⁷.

Kâtipler, Küçük Ruznamçe Kalemi’nden tahsis edilen maaşlarını Hicrî ayların kısaltmalarıyla oluşturulan “Masar”, “Recec”, “Reşen” ve “Lezez” denilen üçer aylık periyotlarla alırlardı. Ancak şartlara göre bu takvime uyulamadığı da oluyordu. Ayrıca maaş ödemeleri doğrudan hazineden yapılabildiği gibi “an-hızâne” olarak adlandırılan bir uygulamayla herhangi bir gelirden tahsil edilmesi de sağlanabilirdi⁴⁷⁸.

Kâtipler maaşlarını ibtidâ tezkirelerini kullanarak tahsil ederlerdi. İhtiyaç halinde başka bir kimse de bu tezkire ile maaş sahibi adına tahsilat yapabiliyordu. Maaş defterlerindeki ödemelerin kimlere yapıldığına dair şerhlerden tahsilatı esame sahiplerinden başkalarının da sıkça gerçekleştirildiği görülmektedir⁴⁷⁹. Ancak bu aynı zamanda tezkirenin rıza dışında birinin eline geçmesi veya kaybedilmesi halinde ciddi bir sorun demektir. Bu yüzden tezkiresini kaybedenler bir arzuhalde durumu haber vererek başkası eliyle kaleme gelirse el konulmasını ve kendilerine zayiden tezkire verilmesini talep ediyorlardı⁴⁸⁰.

XVIII. yüzyılın sonlarından itibaren Küçük Ruznamçe Kalemi’nden verilen düşük maaşların yerini yeni kurulan bürokratik yapılardaki yüksek maaşlar almaya başladı. Başmuhasebe Kalemi personeli bu süreçte farklı kurum ve birimlerde görevlendirilerek dahil oldular. Örneğin 1 Mart 1793’te İrâd-ı Cedîd Hazinesi kurulduğunda personel ihtiyacı için Başmuhasebe Kalemi’nden de destek alınmıştı. Bu çerçevede ilk anda Başmuhasebe

⁴⁷⁵ Mesela “İbrahim bin Hasan İstanbul Kîsedâr-ı Muhâsebe-i Evvel”in Süvari Mukabelesi Kalemi’nden “müşâherehorân-ı hızâne-i âmire”ye aktarılan yevmiyesi 73 akçe idi [BOA, KK, nr. 3450, s. 45 (3 Şaban 1127/4 Ağustos 1715)].

⁴⁷⁶ Mustafa’nın maaşı 1149/1736-1737’de 21 akçeydi (BOA, KK, nr. 3467, s. 18).

⁴⁷⁷ BOA, KK, nr. 3481, s. 41 (6 Receb 1165/20 Mayıs 1752).

⁴⁷⁸ “Mustafa Ramazan Beşiktaş An-hulefâ-i Muhâsebe-i Evvel”in yevmî 19 akçe ulufesinin Edirne Cizyesi’nden ödenmek üzere an-hızane edilmesi hakkında bk. BOA, D.KRZ, nr. 25/21 (3 Zilhicce 1103/17 Temmuz 1692). An-hızane uygulaması hakkında ayrıca bk. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri*, s. 164-184.

⁴⁷⁹ Şerhli bir defter örneği için bk. BOA, KK, nr. 3477 (1161/1748).

⁴⁸⁰ Başmuhasebe Kalemi şâkirdlerinden Halifezâde Ahmed ibtida tezkiresini Hacı Mehmed isimli birine emanet bırakmıştı. Bir süre sonra talep ettiğinde kaybolduğunu öğrendi. Bunun üzerine eski tezkiresi başkası eliyle kaleme gelirse el konulmasını ve kendisine zayiden tezkire verilmesini talep etti. Bu talep pekala başka bir yolsuzluk girişimi olabileceğinden esamenin ona ait olduğuna dair kaleminden bilgi alınarak zayiden tezkire verildi [BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 73, s. 459 (28 Şevval 1162/11 Ekim 1749)].

Kalemi'nden 1 kâtip istihdam edilmesi planlandı⁴⁸¹. Ancak bu sayı zamanla arttı. 11 Mart 1807'ye gelindiğinde Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden İbrahim Efendi 300, İbrahim Tevfik Efendi 200, Mehmed Emin Efendi ise 100 kuruş maaşla İrad-ı Cedid Hazinesi'nde çalışıyorlardı⁴⁸². XIX. yüzyıl başlarından itibaren benzer istihdamların giderek artmasıyla eski bürokratik yapı ve maaş sistemi oldukça değişti.

XVI ve XVII. yüzyıllarda Divan, Defterhâne ve maliye kâtiplerine ulufeleri dışında “sâlyâne” adıyla yıllık 1000 ila 3.000 akçe arasında değişen bir ödeme de yapılmaktaydı⁴⁸³. Başmuhasebe Kalemi kâtipleri de bu ödemelerden yararlanırdı. Örneğin 1034/1624-1625 yılı sâlyâne defterine göre ilgili yılda büronun âmiri olan başmuhasebeci ve 7 Başmuhasebe Kalemi kâtibine sâlyâne ödenmişti⁴⁸⁴. Ancak XVIII. yüzyıla gelindiğinde maliye kâtiplerine sâlyâne ödenmesi uygulaması ortadan kalktı. Bâbîâlî'de görev yapan bazı kâtiplere ise “atıyye” adıyla başka tür tahsisatlar yapılmaya başlandı. Bu ayrımda maliye bürolarındaki kalem harçlarının artıp çeşitlenmesinin etkisi olmalıdır. “Atıyye” adıyla tahsisatları devam eden Bâbîâlî personelinin ekseriyetle harçsız işlemlerle meşgul olması da bu duruma işaret etmektedir⁴⁸⁵.

2.4.b-) Kalem Harçları

Osmanlı bürokrasisinde belge ve işlemlerden ücret alınması, erken tarihlerden itibaren yaygın bir uygulamaydı⁴⁸⁶. Kurumsallaşma, büroların kendi işlemlerine dair ücretlerinin oluşması ve bu ücretlerden kimlere ödeme yapılacağına belirlenmesi ise zamanla şekillenmişti. Başmuhasebe Kalemi'nin de belge ve muamele ücretleri ile bu ücretlerden yapılan tahsisatlarının çeşitlenerek ayrıntılarının belirlenmesi XVIII. yüzyılda gerçekleşti.

⁴⁸¹ İrad-ı Cedid Hazinesi'nin kuruluşu ve bürokratik yapısı için bk. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 155-207.

⁴⁸² BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 393/16053. Başmuhasebe Kalemi kâtipleri bu tarihteki 10 kişilik İrad-ı Cedid Defterdarlığı personelinin yaklaşık 1/3'ünü teşkil ediyordu.

⁴⁸³ Erhan Afyoncu-Recep Ahışhalı, “Kâtip-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXV, 55.

⁴⁸⁴ BOA, MAD, nr. 4865, s. 2-6. Bu tür ödemelere dair defterlerin bir seri teşkil etmemesi ciddi bir sorundur. Büyük ruznamçe defterlerinden sâlyâne ödemelerine dair verileri bir araya getirmek mümkün ise de ne yazık ki bu kayıtların da büro personelinin ne kadarını yansıttığı belirsizdir.

⁴⁸⁵ Erhan Afyoncu-Recep Ahışhalı, “Kâtip-Osmanlı Dönemi”, s. 55.

⁴⁸⁶ Yıldırım Bâyezid devrinde rüşvet tartışmaları nedeniyle kadıların hazırladıkları belge ve yaptıkları işlemlerden ücret almalarına dair bir düzenleme yapıldığından bahsedilir [*Anonim Tevârih-i Âl-i Osman* (F. Giese Neşri), haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992, s.34-36'dan naklen Muzaffer Doğan, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Makam Vergisi: Caize”, s. 39]. Maliye bürokrasisinde işlem ücretlerine dair erken uygulamalara Fatih Kanunnâmesi'nde yer verilir [“*Ve defterdârlarımın âyidesi, havâss-ı hümayûnumdan gerek iltizâm ve gerek emânet ile ümenâya virilen hâslar kaç yük ise yük başına bin akça hakk-ı imzâ alalar. Ve mutlaka hazîne-i âmireme akça teslim olundukda, bin akçadan yirmi akça kesr-i mizân alalar. Ve defterdârlara hizmet iden küttâba dahi hakk-ı kitâbet alalar...*” (Kânûnnâme-i Âl-i Osman [Fatih Kânûnnâmesi], s. 21)].

Başmuhasebe Kalemi'nde tahsil edilen belge ve muamele ücretlerine dair temel kaynakların başında hangi işlemten ne kadar ücret alınması gerektiğinin belirlendiği nizamnâmeler gelmektedir. Bu çerçevede kalem harçlarına dair XVIII. yüzyıldaki ilk düzenleme, kalemin “hulefâ ve şâkirdânının” arzuhalı üzerine 26 Ağustos 1713'te yapılmıştı. Buna göre; mukataaların berat ve muhasebelerinden her bin kuruşta 10 kuruş harç alınacaktı. Eminlerin berat ve muhasebelerinden ise her bin kuruşta 5 kuruş harç tahsil edilecekti. Bu iki ana muamele dışındaki irad-masraf tezkirelerinden de her bin kuruşta 5 kuruş harç alınacaktı⁴⁸⁷. Söz konusu düzenleme, uzun yıllar anlaşmazlıklarda atıf yapılan hukukî bir dayanak oldu⁴⁸⁸. Ancak bu metinde pek çok işlemin ayrıntısı yer almıyordu. Bir kısım işlem ücretleri teamül çerçevesinde, bazısı ise farklı zamanlarda yapılan daha küçük kapsamlı düzenlemelerle tahsil ediliyordu. Örneğin vezaif türü atamalarda maliye kalemlerine ödenmesi gereken harçlara dair bir defterde; Başmuhasebe'de kayıtlı ağalıklardan akçe başına birer kuruş, kethüdâlık ve kitâbetlerden yarımşar kuruş ve diğer tayinlerden birer rub' harç alınması gerektiği kaydedilmiştir⁴⁸⁹. Fakat bu kaideye düşülen şerh, “lâkin bu ana dek ağalıklardan birer kuruş ve kethüdâlık ve kitâbetlerden yarımşar kuruş alındığı ve virdikleri yoktur. Rızâlarıyla virdikleri alınabilir” şeklindedir. Bu kayda göre teorik standartlar pratikte her zaman karşılık bulmamaktadır.

Başmuhasebe Kalemi harçlarına dair ikinci nizamnâme, 1178/1764-1765'te hazırlandı. Bu kez çok daha ayrıntılı bir ücret tarifesi belirlenmişti. Buna göre bazı işlemlerden alınan ücretlerin 2/3'ü kaleme, 1/3'ü muameleyi yapan kâtibe tahsis edilirken; bir kısım muamelatta bu oran 1/5'i kâtibe, 4/5'i kaleme ayrılacak şekildeydi. Kimi işlemlerde ise kâtip ve kalem arasındaki taksim oranları farklılık arz ediyordu. Üstelik bir takım muameleden alınan ücretlerin tamamının kaleme veya kâtibe tahsis edildiği örnekler de mevcuttu. Hiç ücret alınmayan işlemler ile ücretin miktarının muğlak olduğu muameleler de göz önüne alındığında bu nizamnamenin standartlaştırma adına çok ciddi bir aşama olmakla birlikte tam bir standardizasyonu da temsil etmediği söylenebilir. Aşağıda nizamnâmedeki veriler ücretlerin taksimini esas alacak şekilde bir tasnife tabi tutulmuştur.

⁴⁸⁷ BOA, D.BŞM, nr. 1786/41 (4 Şaban 1125/26 Ağustos 1713).

⁴⁸⁸ Bu düzenlemeye atıf yapan Evail-i Safer 1152/10-19 Mayıs 1739 tarihli hüküm için bk. BOA, Ali Emiri, I. Mahmud, nr. 125/9143.

⁴⁸⁹ BOA, MAD, nr. 1266, s. 1 (26 Receb 1129/6 Temmuz 1717).

Tablo 2.19 Başmuhasebe Kalemi Kalem Harçları Nizamnâmesi (1178/1764-1765)	
Taksim Oranları	Muamele
Muameleden alınan ücretin 1/3'ünün kâtibe, 2/3'ünün kaleme tahsis edildiği işlemler	*Mîrî mukataaların muhasebelerinden her bin kuruşta alınan 10 kuruş⁴⁹⁰ *Cebelü bedeli muhasebelerinden nefer başına alınan 20 para⁴⁹¹ *Eşkinici zuema ve mensuhât aklamı bedeliyesi hesaplarından her bin kuruşta alınan 5 kuruş⁴⁹² *Baruthane emini-istanbul ağası ve taşra kale defterdarları eliyle yapılan masraflar için verilen tertip-tezkire ve muhasebelerin her bin kuruşundan alınan 10 kuruş *Sıbyan ve mütekaid cebelü tahsildarlarına verilen emir ve defterlerden nefer başına alınan 20 para⁴⁹³ *Müteferrikalık-çavuşluk ve kitâbet gediği ruznamçe temessüklerinden her bin kuruşta alınan 10 kuruş
Muameleden alınan ücretin 1/5'inin kâtibe 4/5'inin kaleme tahsis edildiği işlemler	*Yeniden ocaklık beratı verildiğinde kaç kuruşluk ocaklık ise her bin kuruşundan alınan 10 kuruş (zayı-tecdid ve ibka işlemlerinde yarısı) *Yevmiyeli olan ağalık ve tevliyet beratlarından yevmiyesi kaç akçe ise akçe başına 1 kuruş (zayı-kasr-ı yed-tecdid ve ibka işlemlerinde yarısı)⁴⁹⁴ *Yevmiyeli kitâbet ve nezaret beratlarından yevmiyesi her kaç akçe ise akçe başına 20 para (zayı-tecdid ve ibka işlemlerinde yarısı). *Bilâ-tayin yapılan kethüdalık-zaviyedarlık-dellallık vb. beratlardan tahammülüne göre 4 kuruştan 15 kuruşa kadar alınabilen *Sarraf gediklerinden alınan 25 kuruş *Barut bekçilerinin beratlarından alınan 25 kuruş *Kale neferlerinin ocaklık olan hazine tezkirelerinden, menzil ocaklığından ve evkaf istirdadından ocaklığı olan maddelerden her bin kuruşta 5 kuruş
Muameleden alınan ücretin farklı oranlarda paylaşıldığı işlemler	*Masrafları ocaklık tayin edilen bazeganbaşı-hazinedarbaşı ve kağıtçıbaşı gibi ocaklık ahashabının tezkirelerinin her bin kuruşundan alınan 7 kuruşun 5 kuruşu kaleme (%71,42) 2 kuruşu (%28,57) yazan kâtibe *Eşkinici bedeliyesi emir ve defterlerinden her bin kuruşta alınan 5 kuruşun “<i>kitâbeti tahammülüne göre ayrılıp kalanı harc olmak üzere</i>”⁴⁹⁵ *Ocaklık ve eminlerin masrafları dışındaki mevacib ve menzil vb. hazine tezkirelerinden her bin kuruşta alınan 10 kuruşun 8 kuruşu (%80) kaleme, 2 kuruşu (%20) kâtibe *Halep muhassıllarına her sene berat verildiğinde 100 kuruş başhalifeye, 100 kuruş kisedara avaid adıyla ve bin kuruş kaleme⁴⁹⁶

⁴⁹⁰ Bu maddeye “*ba‘dehû irâd-ı cedîd zabt olunan mukâta‘ât muhâsebelereinden beher bin gurusda dört gurus kalemiyye ve iki gurus başbâkikulu ağaya ve bir gurus rûznâmçeye verilmek üzere tanzim olunmuşdur. Fî 22 M sene 1208 [30 Ağustos 1793]*” şerhi düşülmüştür.

⁴⁹¹ Bu maddeye “*mukâta‘ât-ı mîriyyenin hesâbları rû‘yet olundukda mu‘tâd üzere harc-ı kalem mütâlebe olunmayıp bazen nısf ve bazen sülüis ve l-hâsıl i‘tidâle ri‘âyet olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlî mücebine cizye ve mevkufat ve aklâm- ı sâire fî 29 L sene 1211 [27 Nisan 1797] tarihinde ilmühaberi verilmiştir*” şerhi düşülmüştür.

⁴⁹² Emaneten verildiğinde harç alınmaz.

⁴⁹³ Emaneten verildiğinde harç alınmaz.

⁴⁹⁴ 20 Muharrem 1219/1 Mayıs 1804’te Belgrad, Hotin, Akkirman, İsmail ve Kili kalelerinin “*takdîr-i senevî*” olduğu hallerde harç alınmaması emredilmişti.

⁴⁹⁵ Emaneten verildiğinde harç alınmaz.

⁴⁹⁶ Bir süre sonra bin kuruşun 1/3’ü kâtibe, 2/3 kaleme tahsis edildiyse de 27 Muharrem 1220/27 Nisan 1805 tarihli düzenleme ile eskisi gibi tamamı kaleme ayrılmıştır.

	*Yevmiyeli neferat-duaguy vb. hizmet ile kayıtlı olanların beratlarından akçe başına 10 para alınıp (tecdid-ibka-zayi ve kasr-ı yed işlemlerinde yarısı) “tahammülüne göre kitâbeti ayrılıp kalanı harç olarak kaleme” *Vazife-i muayyene denilen beratlardan dört akçe itibarı ile 4 kuruş harç alınıp 1/4’ü kâtibe 3/4’ü kaleme⁴⁹⁷
Muameleden alınan ücretin tamamının kaleme tahsis edildiği işlemler	*Matbah, darbhâne, tersane ve arpa eminlerinin her sene aldıkları “sülûsândan” ve sene sonunda gördükleri muhasebeden her bin kuruşta alınan 5 kuruş *buzcubaşı-ıspanakçıbaşı-piyazî-gendümcü-mastgiran vb haftalıkçı olarak adlandırılan ve gelirleri ocaklıktan verilen kimselerin tezkirelerinden her bin kuruşta alınan 5 kuruş *Serhat kaleleri tamirine görevlendirilen bina eminlerinin muhasebelerinden alınan her bin kuruşta 5 kuruş *Eminlerin masraf tezkirelerinden alınan her bin kuruşta 5 kuruş *Eminlerin ruznamçe temessüklerinden alınan her bin kuruşta 3 kuruş *Cebeci-topçu-arabacı vb. serhat kaleleri mevacibi ve çekdiri beyleri sâlyânesinin havale temessüklerinden alınan her bin kuruşta 3 kuruş *Maktuiyet üzere verilen beratlardan alınan her yüz kuruşta 1 kuruş *Bazı hazine tezkirelerine takasan miriden nühas verildiğinde her bin kuruşta alınan 5 kuruş *Yerli kale neferlerinin bazılarına verilen hintanın her keylinden alınan 1 akçe
Muameleden alınan ücretin tamamının kâtibe tahsis edildiği işlemler	*Edâ tezkiresinden alınan ikişer kuruş yazan şâkirdlere mahsustur. *Cebelinin makbûz suretlerinden yirmişi onar para alınıp yazan şâkirde mahsustur. *Cebeci, topçu ve arabacı vb. mîrî mübayaa tezkirelerinden, defter ve ruznâmçe temessüklerinden harç alınmaz. Rızalarıyla verdikleri yazan kâtibe mahsustur. *Liman tezkirelerinden alınan üçer para yazan şâkirde mahsustur. *Simkeşhâne çıkışından birer altın alınır ve yazan şâkirdlere mahsustur *Haremeyn malikâne berâtları için Haremeyn Kalemi'nden harç alındığından berat tezkiresi Haremeyn malikâne halifesine tahsis edilmiştir. *Muhallefât halifesi olanların iş yükü fazla ve ancak birkaç kişi ile birlikte idare edebildiği için satılan emlakın tezkirelerinden ve rûznâmçe temessüklerinden aldığı harç kendisine tahsis edilmiştir⁴⁹⁸. *Mîrî malikânelerin berât tezkireleri verildiğinde mu‘accelesinden alınan harç halifesine mahsustur⁴⁹⁹. *Fırın ve değirmen için verilen suretlerden alınan birer altın yazan şâkirde mahsustur.
Harç Alınmayan İşlemler	*Yeniçeri ocağına dair yazılan tezkire, emir ve ruznamçe temessüklerinden ve sair her ne işlem olur ise olsun *Sipah ve silahdar ocaklarının an-hazîne temessüklerinden *Mevacib verildiğinde sipah ve silahdar çavuşlarına, veznedarlara ve baki kullarına verilen inâm tezkirelerinden *Ümerâ tezkirelerinden ve ruznâmçe temessüklerinden *Muhallefâta dâir mübaşirlere verilen emir ve suretlerden

⁴⁹⁷ “Tahammülü tashih olunduğunda tevliyet ve kitâbette olduğu şekilde” harç alınması gerektiği şerhi düşülmüştür.

⁴⁹⁸ 2 Receb 1219/7 Ekim 1219 tarihli düzenleme ile alınan harcın yarısı kaleme yarısı muhallefât halifesine tahsis edilmiştir.

⁴⁹⁹ 19 Şaban 1200/17 Haziran 1786 tarihli düzenleme ile alınan harcın yarısı kaleme yarısı malikâne halifesine tahsis edilmiştir.

Kaynak: BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 558/22923. Bu nizamnâme esasen 27 Muharrem 1220/27 Nisan 1805 tarihli'dir. Ancak defterin düzenlenme tarzı, 1178/1764-1765 tarihli nizamnâmenin suretini de ihtiva edecek şekildedir. Surette tam tarih verilmeyip yalnızca yıla atıf yapılmıştır. Nizamnâmenin orijinali henüz tespit edilememiştir. Muamele türleri ve ücretlere dair ayrıntılı bilgi vermeksizin bu deftere ilk defa değinen Yavuz Cezar olmuştur ("Osmanlı Geleneksel Mali Örgütünde Çözülme Yılları: Tanzimat Öncesinde Bâb-ı Defteri", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, s. 127-159).

Gerek muamelatın çeşitlenmesi gerekse bir kısım işlemlere dair anlaşmazlıklar harç nizamnâmelerinin güncellenmesini gerekli kılıyordu. Bu nedenle 1178/1764-1765 düzenlemesini takiben farklı tarihlerde nizamnâmeye bazı eklemeler yapıldı. Biriken bu eklemeler, 27 Muharrem 1220/27 Nisan 1805'teki yeni bir nizamnâme ile resmileştirildi. Aşağıda 1805'te nizamnâmeye eklenen işlemlere dair bir liste oluşturulmuştur.

Tablo 2.20 Başmuhasebe Kalem Harçları Nizamnâmesine (1178/1764-1765) Eklenen İşlemler (27 Muharrem 1220/27 Nisan 1805)

* Topçu, arabacı, Levend Çiftliği, Üsküdar, humbara ve lağımçı ocakları neferlerinin elbise-ücretleri için verilen suret ve tezkire harcı olarak her ne alınabilir ise 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme. * Mimar ağa bina inşasında görevlendirildiğinde bina emini sayılması gerektiğinden diğer bina eminleri gibi verilen alelhesap tezkirelerinden ve muhasebelerinden her bin kuruşta alınan 10 kuruşun 1/3'ü kisedara, 2/3'ü kaleme * Topçu ve arabacı nâzırları tarafından imâl edilen mühimmât ve diğer levazımın masrafları için verilen hazine tezkireleri ve muhasebelerinden her ne alınabilir ise 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme * Yorgancıbaşı, hasırcıbaşı vb. esnaf başılar ve esnafın alelhesap tezkirelerinden ve muhasebelerinden ve ziyade-i muhasebelerinden alınan 10'ar kuruşun 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme. * Levend Çiftliği, Üsküdar, humbara, topçu ve arabacı neferlerinin et ve ekmek tayinatları ücreti için verilen suretlerden her bin kuruşta alınan 6'şar kuruşun 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme. *Kasapbaşı, etmekçi başı vb. kimselerin "<i>fermân-ı âlî ve tezkire-i dîvân</i>" ile verdikleri matbah zahiresinin harcı, arpa eminlerinin mutad dışı verdikleri tayinat için gereken alelhesap tezkire ve suretlerinden alınan harç gibidir * Cebehâne, tophâne ve arabacı mühimmatı yüklenen gemilerin kirası için verilen hazine tezkirelerinden her bin kuruşta bazen 10'ar kuruş bazen daha da az alınabilen harcın 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme. *Zahire navlu ve alelhesap tezkirelerinden navul halifesinin sahlı pusulası gereği alınan harcın 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme. *Cebehane mühimmatı ve çadır masrafları için verilen hazine tezkiresinden ve muhasebelerinden her bin kuruşta alınan 10'ar kuruşun 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme * Humbaracı ve lağımçı nâzırları tarafından imâl edilen mühimmât ve sair masraflar için verilen hazine tezkireleri ve muhasebelerinden her ne alınır ise 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme * Eflak ve Boğdan kalem harçlarına verilen nizam gereği Eflak'tan iki taksit ile 937,5, Boğdan'dan 210 kaleme muhasebe harcı tahsis edilip ancak bu meblağın ondalığı kalem kisedarı olanlara verilip kalanın 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme olacak şekilde taksimi * Humbaracı ve lağımçı neferlerine verilen ibtidâ tezkirelerinden her ne harc alınır ise 1/2'si kâtibe, 1/2'si kaleme. *Hazinedârbaşı olanlar tarafından satın alınan hilatlerin muhasebesi senede bir kere Ruznamçe-i Hümayûn Kalemi'nden görüldükten sonra Başmuhâsebe'den muhasebe harcı alınmayıp ancak alelhesap ve ocaklık tezkirelerinden her bin kuruşta 2 kuruşu kâtibe, 5 kuruşu kaleme tahsis edilen 7'şer kuruş harcın tertip ve ocaklık dışı işlemlerde de aynen geçerli olması. *Kıbrıs, Berkofça, Beypazarı vb. Başmuhâsebe'de kayıtlı eshâm suretlerinden her ne alınır ise daha önce (...) ⁵⁰⁰ mukâta'asına verilen nizamın bunda da geçerli olması * Kule ve Zemin Mukâta'ası mutasarrıflarının temessükleri gereği Başmuhâsebe'den yazılan suret ve mülknâmelerden alınan harcın 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme

⁵⁰⁰ Bu ifade, belgedeki tahribat nedeniyle okunamamıştır.

- * Solakan ve peykân şitâiyyelerinin ve ıydiyyelerinin ocaklık tezkirelerinde diğer ocaklık şartı geçerlidir
- * Navl-ı sefine için verilen hazine tezkirelerinin her bin kuruşundan alınan 10 kuruşun 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme
- * Bağdad, Basra ve Şehr-i Zor aklamına dair işlemlerden diğer gelirler gibi harç alınıp 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme.
- * Bostancı ocağına ve tulumbacıbaşıya dair ocaklık ve gayr ez-ocaklık tezkirelerinden alınan harcın 1/3'ü kâtibe, 2/3'ü kaleme.
- * Zecriye kâtibine her sene maktû'an verilen iki bin kuruşun 3/4'ü kâtibe, 1/4'ü kaleme.

Kaynak: BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 558/22923.

Nizamnâmelerin bütün muamele ve bunlardan alınan ücretler ile muafiyetleri kapsamadığı anlaşılmaktadır. Örneğin matbah, darbhone, tersâne ve arpa eminlerinin tertib ve muhasebelerinden kalem harcı dışında her bin kuruşta 1 kuruş başhalifeye ve 1 kuruş da kisedara avaid adıyla verilmekteydi⁵⁰¹. Nizamnâmede yer almamasına rağmen derkenarlardan da ücret alındığı çeşitli anlaşmazlıklar vesilesiyle ortaya çıkmaktadır. Mesela bir emirde “maslahatlu” işlemlerden 20 para derkenar, 2 kuruş evamir harcı alınması gerektiği kaydedilmiştir⁵⁰². Harç alınmayan işlemlere dair listenin de eksik olduğu görülmektedir. Nitekim başka vesilelerle sık sık atıf yapıldığı üzere Kırım hanlarının arzıyla gerçekleşen işlemlerden harç alınmamaktaydı⁵⁰³. Ayrıca hazine bulunan bazı bölgelere dair harçların paylaşım oranları da diğer bölgelere göre farklıydı. Örneğin Ekim 1767 tarihli bir düzenleme ile Bosna'daki mukataaların muhasebesi görüldüğünde alınması gereken harcın 1/3'ü Bosna defterdarına, 2/3'ü İstanbul'daki hak sahiplerine tahsis edilmişti. Geçmiş yıllara ait muhasebelerde bu oran yarısı Bosna defterdarına, diğer yarısı İstanbul'daki personele ait olacak şekilde belirlenmişti⁵⁰⁴. Keza Girit Hazinesi'ne bağlı malikâne mukataaların berat işlemlerinde normalde alınması gereken harcın yarısı Girit'teki defterdarlık personeli için ayrılıp diğer yarısı merkeze ödenmekteydi⁵⁰⁵.

Kalemde yapılan işlemlerden yukarıda standartları belirlenmiş şekilde alınan ücretler baş halife, kisedar ve malikâne halifesi eliyle toplanır ve irad-masraf defterleri hazırlanarak taksim edilirdi. Genellikle aylık tutulan harç defterleri, zaman zaman daha kısa veya uzun

⁵⁰¹ “Berây-ı avâ'id-i ser-halîfe ve kîsedâr-ı Kalem-i Muhâsebe-i Evvel ki pîş ezîn gayr-ez harc-ı kalem an-cânib-i ümenâ-i erba'a an tertîbât ve ru'yet-i hesâb in kadar meblağ dâde mu'tâd bude ve an-cânib-i ümenâ-i mûmâileyhim ba'zeş tereddüd ve muhâlefet kerdend ve ba'd-ezîn ber-vech-i mu'tâd dâde fermûde el-vâki' der sene 1169 ber-mûceb-i arzuhâl ve i'lâm-ı memhûr Elhâc Mustafa Beyefendi muhâsebe-i evvel ve telhîs ve fermân-ı âlî fî 11 C sene 1169 ve fermân-ı şerîf. Berây-ı avâ'id-i serhalîfe-i Kalem-i Muhâsebe-i Evvel gayr-ı ez harc-ı kalem: 1000 gurus/1 Gurus. Berây-ı Avâ'id-i kîsedâr-ı Kalem-i Muhâsebe-i Evvel gayr-ı ez harc-ı kalem: 1000 gurus/1 gurus” [BOA, D.BŞM, nr. 4654/63 (2 Safer 1176/23 Ağustos 1762)].

⁵⁰² BOA, MAD, nr. 5934, s. 7 (5 Zilkade 1215/20 Mart 1801). Süreti için bk. MAD 10244, s. 24.

⁵⁰³ BOA, MAD, nr. 10204, s. 13 (29 Şevval 1174/3 Haziran 1761); MAD, nr. 10208, s. 3 (11 Ramazan 1178/4 Mart 1765).

⁵⁰⁴ BOA, D.BŞM, nr. 5096/40 (11 Cemaziyelevvel 1181/5 Ekim 1767).

⁵⁰⁵ BOA, MAD, nr. 3989, s. 3 (24 Muharrem 1133/25 Kasım 1720).

dönemleri kapsayacak şekilde de düzenlenebilmekteydi⁵⁰⁶. Gerek gelirlerin tahsili sırasında gerek taksim esnasında öncelikle müsvedde halinde defterler tutulmaktaydı. Bu müsveddeler bütün işlemler sonlanıp taksim oranları kesinleştikten sonra temize çekilerek başmuhasebeciye sunulurdu⁵⁰⁷. Başmuhasebecinin taksim işlemlerinin hemen altına “vech-i meşrûh üzere tevzî‘ oluna” yazarak tarih ve sahh işaretiyle onaylamasının ardından kalem personelinin paylarına düşen miktarlar ödenirdi⁵⁰⁸. Ancak harç için düzenlenen defterler bütün yüzyıl boyunca aynı formda tutulmamıştı. Defterler, yüzyılın başlarında genellikle hangi muameleden ne kadar harç alındığını ve bu gelirin kimlere taksim edildiğinin birlikte kaydedildiği şekilde hazırlanmaktaydı⁵⁰⁹. Hisse sâhibi şâkirdler de bu formdaki defterlerde yer alırdı. Defterlerdeki ilk değişim, 1720’li yıllardan itibaren hissedâr şâkirdlerin ayrı defterlere kaydedilmeye başlamasıydı⁵¹⁰. 1740’lı yıllardan itibaren ise gelirler ile bu gelirlerden hisse sahibi olan kâtiplere yapılan taksimin de ayrı defterler halinde tutulması uygulaması yerleşti⁵¹¹. Mevzubahis usûlde işlemler ve bunlardan alınan ücretler ayrıntılı olarak kaydedilirken yapılan taksimatın detayları kaydedilmeden genel miktar zikredilirdi. Bu düzenlemeyi irad defterlerinde malikâne halifesine bağlı eshâm muamelatından alınan harçların ayrı bir sayfada, müstakil bir başlık altında ve malikâne halifesi ile kalem hissesinin hesaplandığı şekilde kaydedilmeye başlaması izledi ve defterler uzun yıllar bu son formuyla tutuldu⁵¹². Bu çerçevede yüzyılın başlarında gelir giderlerin birlikte kaydedildiği, 1740’lı yıllardan itibaren ise gelirlerle söz konusu gelirlerden kâtip ve şâkirdlere yapılan taksimatın ayrı ayrı kaydedildiği üç ana defter serisinden söz edilebilir. Ana seriler dışında malikâne

⁵⁰⁶ On beş günlük harç defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7843/50 (15-29 Şevval 1148/28 Şubat-13 Mart 1736). İki aylık harç defteri örneği için bk. D.BŞM, nr. 7947/80 (Ramazan-Şevval 1179/11 Şubat-10 Nisan 1766).

⁵⁰⁷ Zilkade 1160/4 Kasım-3 Aralık 1747 harç irad ve genel masraf defterinin müsveddesi için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3791/118. Temize çekilerek arz edilen hâli için bk. D.BŞM, nr. 3792/1.

⁵⁰⁸ Bu işlem, hem gelirler ile masrafların ana hatlarıyla kaydedildiği defterlerde [BOA, D.BŞM, nr. 3792/1 (1 Zilhicce 1160/4 Aralık 1747)] hem de halifelerin hisselerinin taksim edildiği defterlerde [D.BŞM, nr. 4075/5 (1 Ramazan 1166/2 Temmuz 1753)] yer almaktadır.

⁵⁰⁹ Gelir-giderlerin birlikte kaydedildiği harç defteri örnekleri için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7649/48 (25 Ramazan 1112/5 Mart 1701); D.BŞM, nr. 7705/8 (14 Rebiulahir 1127/19 Nisan 1715). Erken tarihlerden itibaren farklı formda örneklere rastlamak mümkündür. Bu manada 1689 yılına ait yalnızca harç gelirlerinden halife ve şâkirdlere yapılan taksimatın kaydedildiği bir defter örneği için bk. MAD, nr. 23944.

⁵¹⁰ Yalnızca şâkirdanın hisselerinin taksim edildiği harç defteri örnekleri için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2383/43 (1 Şaban 1138/5 Mart 1726); D.BŞM, nr. 2442/30 (1 Safer 1140/18 Eylül 1727).

⁵¹¹ Yalnızca gelirler ile bu gelirlerden yapılan taksimatın ana hatlarını ihtiva eden örnekler için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7926/50 (5 Zilhicce 1155/31 Ocak 1743); D.BŞM.d, nr. 2997 (1 Muharrem 1161/2 Ocak 1748).

⁵¹² Esasen erken tarihlerden itibaren malikâne halifesinin yaptığı işlemlerden alınan harçlar ayrı bir başlık altında kaydedilmesine rağmen [mesela bk. BOA, D.BŞM, nr. 7736/33 (Safer 1132/14 Aralık 1719-11 Ocak 1720)] yüzyılın sonunda şekillenen formda; eshâm muamelatı gelirlerinin ayrı bir sayfada ve hisselerin ayrıca hesaplandığı bir tarzda kaleme alındığı görülür. Örnekler için bk. D.BŞM.d, nr. 5786 (1 Rebiulevvel 1204/19 Kasım 1789); D.BŞM, nr. 7376/100 (1 Ramazan 1205/4 Mayıs 1791).

halifesi başta olmak üzere uzman kâtiplerin genel taksimata dahil etmek üzere kendi tahsilatlarına dair tuttukları defterlere de rastlamak mümkündür⁵¹³.

Muamelelerden alınan ücretler; “muhasabe”, “temessük”, “tezkire”, “berat”, “emr ü defter” şeklinde işlemi tanımlayan bir giriş ile hangi kurum, kişi, yer ve yıl için yapıldığını içeren bir formda defterleştirilmekteydi. Aşağıda gelir-giderlerin birlikte kaydedildiği bir örneğin gelir bahsi tablolaştırılmıştır.

Tablo 2.21 Başmuhasabe Kalemi Harç Gelirleri (Safer 1132/14 Aralık 1719-11 Ocak 1720)			
İşlem	Harç (Kuruş)	Harç (Akçe)	Oran
Harc-ı berât-ı kethüdâlık-ı bostanhâ	8	960	1,40%
Harc-ı emr ü defter-i cebelü-i livâ-i Aydın sene 1132	5	600	0,87%
Harc-ı emr ü defter-i bedeliyye-i Trabzon sene 1132	60	7200	10,47%
Harc-ı berât-ı ağalık-ı kal‘a-i Hortus	5	600	0,87%
Harc-ı muhâsebe-i cebelü-i livâ-i Aydın sene 1131	5	600	0,87%
Harc-ı muhâsebe-i cebelü-i livâ-i Bolu ve Kastamonu 1131	25	3000	4,36%
Harc-ı berât-ı ağalık-ı beşlüyân-ı Trabzon	5	600	0,87%
Harc-ı muhâsebe-i Voyvodalık-ı Tokad sene 1130 kusûr	300	36000	52,36%
Harc-ı muhâsebe-i Mukâta‘a-i Kürehâ-i Ahen sene 1130	6	720	1,05%
Harc-ı muhâsebe-i Esbkeşân sene 1130	25	3000	4,36%
Harc-ı tezkire-i menzil-i Osmancık	3	360	0,52%
An-cânib-i Mustafa Efendi mâlikâne an-harc-ı berevât			
An mukâta‘a-i Geleverek ve Kemah	55	6600	9,60%
An kasr-ı yed-i Koçhisar	25	3000	4,36%
An-kasr-ı yed-i defterdârlık-ı Diyarbakır	12	1440	2,09%
An-mukâta‘a-i Mehmed Paşa	4	480	0,70%
An-harc-ı aşîret-i Süveydi der-Diyarbakır	2,5	300	0,44%
An-harc-ı karye-i Deyrde der-Malatya	1,5	180	0,26%
An-harc-ı karye-i Halidlü der-Diyarbakır	1,5	180	0,26%
An-harc-ı nısf-hisse-i ba‘zı mer‘â der-Adana	2	240	0,35%
An harc-ı ba‘zı kurâ der-Malatya	2	240	0,35%
An-harc-ı kapancılık der-Haleb	1	120	0,17%
An-harc-ı mukâta‘a-i Keçeyurdu	3	360	0,52%
An-harc-ı araba-i kazâ-i Tırnovi	6	720	1,05%
An-harc-ı ba‘zı kurâ der-Malatya	2	240	0,35%
An-harc-ı berât-ı zâyi‘	1,5	180	0,26%
An-harc-ı berât	2	240	0,35%
An-harc-ı berât-ı Boğazlıyân	2	240	0,35%

⁵¹³ Malikâne halifesinin yalnızca kendi işlemlerinden tahsil ettiği gelirlere dair Rebiulahir 1201/Ocak-Şubat 1787 ayı için tuttuğu defter örneği için bk. BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasabe Kalemi Malikâne Halifelîği Defter Tasnifi (=D.BŞM.MLK.d), nr. 14159.

An-harc-ı berât-ı kasr-ı yed-i has etmekçibaşı	3	360	0,52%
Toplam	573	68760	100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7736/53.

Harçlar “her bin kuruşta” şeklinde formüle edilerek tahsil edildiğinden gelir-giderlerin miktarı ile harç miktarı arasında doğrudan bir ilişki vardı. Örnek olarak sunulan Safer 1132/14 Aralık 1719-11 Ocak 1720 tarihli harç defterinde en yüksek gelirin %52’lik bir oranla Tokat Voyvodalığı’nın muhasebe işleminden tahsil edilmesi, o ayki muamele gören birimler arasında en yüksek miktarın ona ait olmasındandı. Malikâne halifesinin harç tahsilatının ayrı kaydedilmesi, hem sistemin Osmanlı maliyesindeki yeri ve önemine hem de halifeliğin büro içindeki mevkiine işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir. Bu örnekte mukataa ve cebelü bedeli gibi daha çok gelir birimlerine dair işlemlerin olması yanıltıcı bir raslantıdır. Zira Başmuhasebe Kalemi doğrudan hazineye yatırılan paralar dışındaki her türlü masraf için hazine tezkiresi yazmaktan sorumlu olduğu gibi devlet adına iş gören pek çok gider birimine dair kayıtları da tutmaktaydı. Bunların tertip, muhasebe ve tezkire harçları da kalemin önemli gelirleri arasındaydı. Aşağıda aynı aya ait ayrıntıları yukarıda gösterilen 68.760 akçeden kimlere hangi miktar ve oranda ödeme yapıldığı tablolastırılmıştır.

Tablo 2.22 Başmuhasebe Kalemi Harç Tevzi Defteri (Safer 1132/14 Aralık 1719-11 Ocak 1720)			
Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran⁵¹⁴	Kâtipler Oran⁵¹⁵
Başmuhasebeci	44.240	64,34%	
Hammaliye-i kise	1800	2,62%	
Mehterân-ı dîvân ve tabbâh	600	0,87%	
Serhalife	9000	13,09%	40,69%
Sânî Üsküdârî Efendi	3600	5,24%	16,27%
Sâlis Seyfullah Efendi	1080	1,57%	4,88%
Râbi Halil Efendi	630	0,92%	2,85%
Salih Efendi	540	0,79%	2,44%
Süleyman Efendi	540	0,79%	2,44%
Mustafa Efendi	540	0,79%	2,44%
Seyyid Yahya Gazûbî	360	0,52%	1,63%
İbrahim Ağa Halîfezâde	324	0,47%	1,46%
Monla Mehmed Evliya	270	0,39%	1,22%
Mehmed Çelebi Madenî kâtib-i Vidin	270	0,39%	1,22%
İbrahim Ağa Muhallefât	270	0,39%	1,22%
Ak Mehmed Çelebi	270	0,39%	1,22%

⁵¹⁴ Genel oran, ödeme yapılan kimse ve birimlerin toplam taksimat içerisindeki oranını göstermektedir.

⁵¹⁵ Kâtipler oran, yalnızca kâtiplerin aldıkları miktarın birbirlerine oranını göstermektedir.

İsmail Çelebi kîsedâr	270	0,39%	1,22%
Ahmed Çelebi kâtib-i Niş	270	0,39%	1,22%
Monla Mehmed Birâder	270	0,39%	1,22%
İbrahim Çelebi Miskîzâde	270	0,39%	1,22%
Halil Çelebi Dilâver Halifezâde	180	0,26%	0,81%
Hacı İbrahim kîsedâr-ı defterî	180	0,26%	0,81%
Hafız Çelebi	270	0,39%	1,22%
Tayyibî Çelebi	270	0,39%	1,22%
Osman tâbi‘-i serhalife	180	0,26%	0,81%
İbrahim Çelebi Mâlikâne	140	0,20%	0,63%
Mehmed Çelebi Yenibağçeli	140	0,20%	0,63%
Seyyid Mehmed Mimarzâde	140	0,20%	0,63%
Mehmed Çelebi tâbi‘-i Tayyibî	140	0,20%	0,63%
Ömer Çelebi tâbi‘-i Kubûrîzâde	140	0,20%	0,63%
Hasan Çelebi İsfenahîzâde	140	0,20%	0,63%
Ömer Çelebi tâbi‘-i İbrahim Ağa	140	0,20%	0,63%
Mehmed Çelebi yeğen-i Evliya	140	0,20%	0,63%
Halil Çelebi Edirneli	140	0,20%	0,63%
Emir Mehmed Çelebi tâbi‘-i merhûm Hasan Efendi	120	0,17%	0,54%
Şehrî Mehmed Çelebi	120	0,17%	0,54%
Mehmed Ağa veled-i merhûm Veli Efendi	120	0,17%	0,54%
Halil Çelebi birâder-i kîsedâr	140	0,20%	0,63%
Monla Yakub	120	0,17%	0,54%
Feyzi Çelebi	120	0,17%	0,54%
Ahmed Çelebi tâbi‘-i serhalife	120	0,17%	0,54%
Ahmed Çelebi veled-i Osman Efendi	50	0,07%	0,23%
Mehmed Emin tâbi‘-i kîsedâr	50	0,07%	0,23%
Fazla	6	0,01%	0,03%
[Sehven hesaba dahil edilmeyen]	40	0,06%	0,18%
Toplam	68.760	100,00%	
Kâtipler Toplam	22120		100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7736/53.

Bu örnekte görülen hammaliye-i kise ile mehteran-ı divan ve tabbâh ücretleri “aylıkâ” adıyla harç gelirlerinden ödenen bir gider kalemi oluşturuyordu. Çoğunlukla sabit olan bu ödemeler kalemin genel harcamaları olduğundan başmuhasebeci ve kâtipler arasındaki taksimata dahil edilmeden önce ayrılırdı. İlerleyen yıllarda oda kirası, odacı maaşı, tabbâh, hamal ve mehter ücretleri de bu “aylıkçı” sınıfına dahil edildi. Aşağıda aylık ödemelerinin çeşitlenip ayrıntılarının belirginleştiği tarihlerden örnek bir tablo sunulmuştur.

Tablo 2.23 Başmuhasebe Kalemi Aylıkçıları (31 Aralık 1777)	
Kime	Miktar (Akçe)
Aylık-ı mühürdâr-ı hoca efendi	1800
Aylık-ı kahveci-i hoca efendi	1200
Aylık-ı hammâl-ı defâtir	1800
Aylık-ı tabbâh-ı dîvân	1200
Aylık-ı mehter-i dîvân	600
Aylık-ı odacı-i kalem	900
Aylık-ı defterci-i kalem	1800
Aylık-ı sâvis-i Bâb-ı Defterî	240
Aylık-ı odacıyân-ı Sarây-ı Fazlı Paşa	240
Aylık-ı Âmâ Monla İbrahim	240
Toplam	10.020

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 6045/4.

Aylıkçılara yapılan ödemeler büroda kâtipler dışında kimlerin görev yaptığıının anlaşılması bakımından önemlidir. Üstelik daha önce işaret edildiği üzere odacılar sayesinde mahzenler tespit edilebilmektedir. Söz konusu sabit ödemeler dışında zaman zaman defter tamirleri, oda mefruşatı ve mücellid ücretleri için de kalem harcından ödemeler yapıldığı görülmektedir⁵¹⁶. Bütün bu masraflar şâkirdler için ayrılan sabit pay ile birlikte harç gelirlerinden ilk önce ayrılan genel gider kalemleriydi. Bu ödemeler ayrıldıktan sonra kalan miktarın 2/3'ü başmuhasebeciye, 1/3'ü ise kâtiplere aitti. Başmuhasebeci ile kâtipler arasındaki taksimat oranı, büronun kaldırılışına kadar hiç değişmedi. Bu örnekte de 2400 akçe tutarındaki hammaliye-i kise, mehteran-ı divan ve tabbâh ücretleri ile sehven taksimata dahil edilmeyen 40 akçe toplam gelirden çıkarıldığında kalan 66.320 akçelik gelirin 2/3'ü başmuhasebeciye, 1/3'lük kısım ise kâtiplere taksim edilmişti.

Tüm tevzi defterlerinde kâtiplerin payları yazılırken daima gedikli halifeler listenin başına kaydedilmektedir. Elbette kıdemleri ve aldıkları harç miktarının bunda etkisi vardır. Ancak onları takiben listelenen hissedâr kâtiplerin harç miktar ve oranına göre sıralanmadıkları görülmektedir. Bu sıralamanın kıdeme veya hissedar olma önceliğine göre hazırlanıp hazırlanmadığı ise belli değildir.

Başmuhasebe Kalemi'nde şâkird olarak göreve başlayan birinin ne kadar süre sonra ve nasıl harç gelirlerden pay almaya başladığı belli değildir. Tâbiyet ilişkilerinin şâkirdlerin hisse

⁵¹⁶ BOA, D.BŞM, nr. 6476/146 (1 Rebiulevvel 1197/4 Şubat 1783).

almaya başlamalarında etkisi olmalıdır. Ancak tıpkı yükselmelerde olduğu gibi harç işlemlerinde de kıdem ve istikrarın ön şart olduğu anlaşılmaktadır⁵¹⁷.

Başmuhasebe Kalemi'ne dair orijinal bilgiler içeren bir raporda şâkirdlerin 5-6 yıl müdavim olduktan sonra 100 akçe ile kalem harcından hissedâr oldukları kaydedilmiştir⁵¹⁸. Mevcut şâkirdân harç defterlerinde 100 akçenin altında pay alanlara rastlanması bu kaydın pratiği yansıtmadığına veya en azından dönemsel bir çerçeveyi sunduğuna işaret etmektedir. Nitekim Receb 1139/Şubat-Mart 1727 ayına ait şâkirdan harç defterine göre; en düşüğü 40 akçe, en yükseği 150 akçe olmak üzere 44 şâkirde 4.128 akçelik harç dağıtılmıştır⁵¹⁹. Ayrıca şâkird ve kâtiplerin kalem harcından alacakları paylara dair hesaplar, genellikle akçe üzerinden değil hisse üzerinden yapılmaktadır⁵²⁰.

Şâkirdler harç gelirlerinden pay almaya başladıktan sonra hisseleri daha önce belirlenmiş sayılar üzerinden hesaplanmaktaydı. Bu çerçevede 1714'te düzenlenen hisse defterinde şâkirdler için 2500 hisse sayısı esas alınmıştı.

Tablo 2.24 Başmuhasebe Kalemi Şâkirdlerinin Harç Hisseleri (1 Muharrem 1126/17 Ocak 1714)		
Kime	Hisse	Oran
Ömer Çelebi tâbi'-i sâni	240	9,60%
Ahmed Çelebi tâbi'-i sâlis	240	9,60%
İbrahim Çelebi Edirnevî	240	9,60%
Osman tâbi'-i serhalife	240	9,60%
İsmail tâbi'-i sâni	230	9,20%
Monla Yakub	230	9,20%
Seyyid Mustafa Eyyübî	230	9,20%
Seyyid Yakub Edirnevî	150	6,00%
Seyyid Mehmed Mi'mârzâde	140	5,60%
Halil Birâder-i İsmail Çelebi	140	5,60%
Salih yetim	140	5,60%

⁵¹⁷ Sabık Piyade Mukabelecisi Ömer Efendi, Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Gazûbî Yahya'nın vefatıyla boşalan kalem harcı hissesinden Şerbetçizade Mustafa'ya terakki hissesi verilmesini rica etmişti. Bu ricasının arkasına düşülen not “*yolunda ise himmet buyurasız*” şeklindedir [BOA, A.RSK, nr. 1500/36 (trs) Gazubî Yahya, 28 Rebiulevvel 1162/18 Mart 1749'da vefat etmiştir (KK, nr. 3477, s. 10)]. Buradaki “yolunda ise” vurgusu istihkaka işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

⁵¹⁸ “...Bundan sonra bilâ-avâ'id ü zevâ'id şâkird-i mezkûr beher yevm seherî gelüp hâcesi hidmetinde kıyâm ve akşam berâber hâcesiyle avdetle devâm idüp iktisâb-ı hatt u rakam dâ'iyesinde bilâ-ârâm sa'y ü ihtimâm ve sadâkat ü isti'dâdî zâhir ü nümâyân olur ise beş altı seneden sonra “şâkird müdâvimdür” deyü şehriye yüz akçe ile dâhil-i hisse iderler. Ya'ni erbâb-ı mesâlihîn arzuhâli der-kenârlarından kânûn-ı pâdişâhî üzere ahz olunan rûsûmdan bir ayda müctemi' olan sâ mân taksîm olundukda merkûma yüz akçe virirler ki şehriye otuz üç pâre bir akçe ider...” (BOA, TSMA.d, nr. 3208).

⁵¹⁹ BOA, D.BŞM, nr. 2418/90.

⁵²⁰ XIX. yüzyıla ait harç tahsisine dair bir rica üzerine “iki akçe hisse ile” tahsisat yapıldığı görülmektedir [BOA, TSMA, Evrak Kısmı, nr. 1176/82 (trs)].

Seyyid Mehmed Çavuşzâde	120	4,80%
Ömer Efendizâde	80	3,20%
Hacı Çelebi	80	3,20%
Toplam	2500	100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7699/25.

1714 tarihli hisse defterine göre o esnada 14 şâkird kalem harcından pay almaktaydı. Şâkird hisselerinin aşağıda ele alınacak olan kâtip hisselerine göre daha dengeli bir dağılım gösterdiği söylenebilir. Ancak kalem harcından hisse sahibi olan şâkirdlerin sayısı zamanla artmıştı. Bu çerçevede hissedâr şâkirdlerin sayısı 1689'da 7 iken 1714'te 14'e, 1727'ye gelindiğinde ise 41'e yükselmişti⁵²¹. Buna rağmen şâkirdlere kalem harcından ayrılan payın çok düşük olduğunu belirtmek gerekir. Özellikle 1740'lı yıllardan itibaren uzun yıllar yalnızca 2 bin akçelik bir pay "hisse-i şâkirdân" adıyla ayrılıp yukarıdaki örneğe benzer hisse defterlerine göre taksim edilmekteydi⁵²². Şâkirdlerin yaptıkları bir kısım işlemlerden aldıkları ücretler ve tâbi oldukları halifelerin verdikleri harçlıklarla bu düşük payları takviye ettikleri tahmin edilebilir.

Hissedâr şâkirdlerin bir süre sonra hissedâr kâtipler sınıfına geçtikleri bilinmekle birlikte bu geçişin süresi belli değildir. Harç defterlerinin düzenlenmesinden başhalife sorumlu olduğundan hisse dağıtımına dair silsile halinde verilen emirleri en son onun yerine getirdiği görülür. Örneğin Başmuhâsebe Kalemi baş halifesine yazılan tarihsiz bir emirde; Seyyid İbrahim Efendi'nin kisedar olduğu ve bundan sonra kisedarlık hissesine tasarruf edeceği, bu durumda boşa çıkan eski hissesinin merhum Baş Halife İmam Mehmed Efendi'nin kızından olma torunu Monla Mahmud'a verilmesi emredilmişti⁵²³.

Kâtiplerin kalem harcı payları hisselerine göre taksim edildiğinden bir şâkirdin hissedâr kâtipler sınıfına dahil olabilmesi için öncelikle bir hissedâr kâtibin vefat etmesi veya görevde yükselmesi gerekmektedir. Bir hissedâr kâtibin vefat veya terfisi ile hisselerinin bir kısmı mesai arkadaşları olan diğer kâtiplere taksim edilirdi. Bir kısmı ise şâkird sınıfında olanlardan bir veya daha fazla ismin hissedâr kâtipler sınıfına dahil edilmesi için pay olarak verilirdi.

⁵²¹ BOA, MAD, nr. 23944, s. 4; D.BŞM, nr. 7787/53; D.BŞM.d, nr. 42431.

⁵²² Örnekler için bk. BOA, D.BŞM.d, nr. 2970 (Rebiulevvel 1160/Mart-Nisan 1747); D.BŞM, nr. 7940/20 (Cemaziyelevvel 1168/Şubat-Mart 1755); D.BŞM, nr. 5041/173 (Zilhicce 1180/Nisan-Mayıs 1767). Yüzyılın sonlarına doğru bu miktarın 3600 akçeye yükseldiği görülür [D.BŞM, nr. 6045/4 (Zilkade 1191/Aralık 1777)].

⁵²³ "Başmuhâsebe baş halifesi efendi, hâlâ kaleminiz kisedârı olan Seyyid İbrahim Efendi'ye kisedârlik hissesi ta'yîn olunmak kâ'ide-i kadîm-i kalem olup merkûmun hissesi münhal olmağla hisse-i merkûmu yine kaleminiz şâkirdlerinden merhûm baş halife İmâm Mehmed Efendi'nin kerîmezâdesi Monla Mahmud'a ta'yîn idüp ahara virmekden mücânebet eylesiz" [BOA, D.BŞM, nr. 4419/27 (trsz)].

Yeni hissedâr olan kâtip, yıllar içerisinde mesai arkadaşlarının vefat veya görevde yükselmeleri sayesinde hisselerini arttırırdı. Ancak İsmail Çelebi isimli bir kâtip kendine ait harç gelirlerini kaydettiği bir defterde hisselerinde tenzil yapıldığını da kaydetmiştir. Bunun nedeni açık olmadığı gibi genel bir uygulama mı yoksa İsmail Çelebi'ye özel bir durum mu olduğu belli değildir⁵²⁴.

Hisseler hesaplanırken kâtiplerde 1200 sayısı esas kabul edilmekteydi. Her harç taksiminde ödemeler 1200'e göre belirlenmiş hisselerle bölünerek hesaplanmaktaydı. Bu çerçevede 17 Ocak 1714 tarihinde hazırlanan hisse defteri şu şekildeydi;

Tablo 2.25 Başmuhasebe Kalemî Kâtiplerinin Harç Hisseleri (17 Ocak 1714)		
Kime	Hisse	Oran
Serhalîfe	500	41,63%
Halîfe-i sâni	250	20,82%
Halîfe-i sâlis	60	5,00%
Halîfe-i râbi'	50	4,16%
Halîfe-i hâmis	50	4,16%
Veli Halîfe	30	2,50%
Salih Halîfe	30	2,50%
Seyfî Halife	20	1,67%
Mustafa Ağa	20	1,67%
Süleyman Çelebi	20	1,67%
Halil Çelebi	20	1,67%
Mustafa Çelebi Edirnevî	14	1,17%
Kürd Mustafa Çelebi	12	1,00%
Seyyid Yahya Gazûbî	12	1,00%
İbrahim Çelebi Halîfezâde	10	0,83%
Ahmed Çelebi	10	0,83%
Süleyman Çelebi Barutîzâde	10	0,83%
İsmail Çelebi Hafız	10	0,83%
Monla Mehmed Evliyâ	9	0,75%
Mehmed Çelebi Ma'denî	9	0,75%
Mehmed Çelebi Zindanî	9	0,75%
Monla Mehmed Birâder	7	0,58%
İbrahim Çelebi Miskîzâde	7	0,58%
İsmail Çelebi tâbi'-i K[îsedâr]	7	0,58%
Monla Hasan	6	0,50%
Halil Çelebi tâbi'-i K[îsedâr]	6	0,50%
İbrahim Çelebi birâder-i Mustafa Ağa	5	0,42%
Mustafa Çelebi Tayyibî	5	0,42%

⁵²⁴ BOA, D.BŞM, nr. 4635/101.

İsmail Çelebi Halifezâde	3	0,25%
Toplam	1.201	100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7699/25. Defterde kâtiplerin hisseleri kaydedilirken yeni yapılan zamlar da dahil edilmiş, fakat hesaplama sehven toplamda 1201 olacak şekilde yapılmıştır.

Liste incelendiğinde birinci ve ikinci halifelerin kalem harcı payları ile diğer hissedarlar arasında ciddi bir fark olduğu görülür. Kâtiplerinin birinci halife olma hayalini daha cazip hâle getiren sebeplerin başında bu yüksek hissenin geldiği rahatlıkla söylenebilir. Gedikli halifelerin hisseleri standart olduğundan teknik olarak ancak üstlerindeki halifelerden birinin vefatı veya görevde yükselmesi ile zam alabilirlerdi. Diğer kâtipler ise mesai arkadaşlarından herhangi birinin terfisi veya vefatıyla hisselerine zam yaptırabilirlerdi. Hisse paylaşımlarında kâtiplerin üst bürokrasi ile olan münasebetlerinin etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Sabık Piyade Mukabelecisi Ömer Efendi, Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Gazûbî Yahya'nın vefatıyla boşalan kalem harcı hissesinden Şerbetçizâde Mustafa'ya terakki verilmesini rica etmişti⁵²⁵. Muhtemelen defterdara hitaben kaleme alınan bu ricanın arkasına düşülen not “yolunda ise himmet buyurasız” şeklindedir. Bu noktada ricacı olunan ismin gerçekten hakkı olup olmadığının önemsenmesi dikkat çekicidir. Ancak bütün hisse tahsislerinde kıdem, müdavemet, istidat gibi yolun gerekliliklerine özen gösterilip gösterilmediği belli değildir⁵²⁶.

Gedikli halifelerin hisselerinin standartlaşması zaman almıştı. Bu çerçevede yüzyılın ikinci yarısından itibaren ikinci ve beşinci halifelerin hisseleri düşmüş, üçüncü halifelerin hissesi ise artmıştı. Ayrıca 1714'te resmen mevcut olmayan altıncı ve yedinci halifelerin de standart hisseleri tespit edilmişti. Her iki durumda da gedikli halifelerin hisseleri diğer kâtiplere göre oldukça yüksekti. Üstelik bu durum kalemin kaldırılışına kadar devam etti. Bu yüzden diğer kâtiplerin aldıkları zamlar uzun yıllar geçmedikçe ciddi bir yekuna dönüşemezdi. Aşağıda kâtiplerin hisselerinin 1714'teki oranlara göre nasıl değiştiğini gösteren Aralık 1754 tarihli hisse defteri tablolastırılmıştır.

⁵²⁵ BOA, A.RSK, nr. 1500/36 (trsz). Gazûbî Yahya 28 Rebiulevvel 1162/18 Mart 1749'da vefat etmiştir (KK, nr. 3477, s. 10).

⁵²⁶ Başmuhâsebe Kalemi baş halifesine yazılan tarihsiz bir emirde; Seyyid İbrahim Efendi'nin kisedar olduğu ve bundan sonra kisedarlık hissesine tasarruf edeceği, bu durumda boşa çıkan eski hissesinin merhum Başhalife İmam Mehmed Efendi'nin kızından olma torunu Monla Mahmud'a verilmesi emrediliyordu (BOA, D.BŞM, nr. 4419/27). Bu örnekte Monla Mahmud'un kıdem, müdavemet veya istidatına herhangi bir işaret yoktur.

Tablo 2.26 Başmuhasebe Kalemî Kâtiplerinin Harç Hisseleri (Kasım-Aralık 1754)		
Kime	Hisse	Oran
Serhalife	500	41,67%
Hasan Efendi Halîfe-i Sâni	150	12,50%
Mehmed Efendi Halîfe-i Sâlis	80	6,67%
Elhac Ahmed Efendi Mısrî Halîfe-i Râbi	50	4,17%
Feyzullah Efendi Halîfe-i Hâmis	42	3,50%
Halil Efendi Halîfe-i Sâdis	35	2,92%
Tayyibî Efendi Halîfe-i Sâbi	30	2,50%
Vefâyî Mustafa Efendi	20	1,67%
Halil Efendi Edirneli	20	1,67%
Elhac Abdulkadir Efendi	13	1,08%
Pîr Mehmed Efendi	14	1,17%
Kîsedâr Elhac Ahmed Efendi	30	2,50%
Seyyid Mehmed Efendi kâtib-i yoğurdcu	10	0,83%
Elhac Abdi Efendi halîfe-i muhallefât	15	1,25%
Mehmed Efendi Helvacızâde	8	0,67%
Mustafa Efendi tâbi'-i serhalife efendi	18	1,50%
Elhac Mehmed Efendi tâbi'-i serhalife efendi	16	1,33%
Ali Efendi Halîfezâde	13	1,08%
Osman Efendi kâtib-i miskî	8	0,67%
Feyzi Efendi tâbi'-i Tayyibî Efendi	10	0,83%
Abdurrahman Beyefendi	9	0,75%
Elhac Süleyman Efendi Kasâbzâde	6	0,50%
Molla Musa defterci-i sâbık	5	0,42%
Seyyid İbrahim Efendi kâtib-i darbhâne	10	0,83%
Elhac Yakub Çelebi	5	0,42%
Horos Mustafa Efendi	7	0,58%
Elhac Abdi Efendi kîsedâr-ı sergulâm-ı sâbık	5	0,42%
Seyyid Hasan Ağa tâbi'-i Memiş Efendi	3	0,25%
Köse Molla Mehmed	5	0,42%
İsmail Efendi dâmâd-ı serhalife	8	0,67%
Hasan Efendi tâbi'-i kîsedâr efendi	8	0,67%
Molla Mehmed Kâtibzâde	3	0,25%
Seyyid İbrahim Efendi halîfe-i zimmet	11	0,92%
Seyyid Haşim Çelebi tâbi'-i muhallefât	3	0,25%
Mustafa Ağa Süleyman Ağazâde	4	0,33%
Ali Ağa dâmâd-ı serhalife-i sâbık	3	0,25%
Seyyid Elhac Hasan	3	0,25%
Molla Mehmed tâbi'-i Tayyibî Efendi	6	0,50%
Seyyid Mehmed Çelebi Elhac Süleyman Efendizâde	3	0,25%
Molla Mehmed Çelebi Evliyâ Hasan Efendizâde	3	0,25%
Emin Çelebi Kapucızâde	3	0,25%
Elhac Mustafa Çelebi tâbi'-i serhalife	2	0,17%
Seyyid Feyzullah Çelebi veled-i kâtib-i sermünâdi	3	0,25%

Toplam	1200	100,00%
--------	------	---------

Kaynak: BOA, *D.BŞM.d*, nr. 3310.

1754 tarihli hisse defteri gedikli halifeler için uzun yıllar standardı belirlemiştir. Bu tarihten sonra gedikli halifelerin uzun yıllar söz konusu hisse defterindeki oranlarda harç aldıkları görülür. Nitekim yaklaşık 30 yıl sonraki harç tevzi defterinde gedikli halife hisseleri büyük oranda bu standartlara uygundur. Diğer kâtipler ile farkın da açıkça görülebilmesi adına Muharrem 1200/Kasım Aralık 1785 ayına ait harç tevzi defteri tablolastırılmıştır.

Tablo 2.27 Başmuhasebe Kalemi Harç Tevzi Defteri (4 Kasım-3 Aralık 1785)			
Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran	Kâtipler Oran
Başmuhasebeci	268.254	64,48%	
Aylıkâ ve hisse-i şâkirdân	13.620	3,27%	
Derviş Ali Efendi serhalîfe	55.750	13,40%	41,57%
Seyyid İbrahim Efendi halîfe-i sâni	16.725	4,02%	12,47%
Mustafa Efendi halîfe-i sâlis	8.920	2,14%	6,65%
Abdi Efendi halîfe-i râbi‘	5.575	1,34%	4,16%
Süleyman Efendi halîfe-i hâmis	4.683	1,13%	3,49%
Seyyid Emin Efendi halîfe-i sâdis	3.902	0,94%	2,91%
El-hâc Mehmed Efendi halîfe-i sâbi‘	3.345	0,80%	2,49%
El-hâc Emin Efendi kâtib-i cebehâne	1338	0,32%	1,00%
Mehmed Arif Beyefendi veled-i halîfe-i sâni	2118	0,51%	1,58%
Ahmed Efendi kâtib-i matbah	1115	0,27%	0,83%
Derviş Ali Efendi	1115	0,27%	0,83%
Hafız Mustafa Efendi defterci	1226	0,29%	0,91%
Osman Efendi	1561	0,38%	1,16%
Edhem İbrahim Efendi kîseî-i mâlikâne	1115	0,27%	0,83%
Sâdık Efendi kâtib-i gendüm	669	0,16%	0,50%
İsmail Efendi kâtib-i şayka	557	0,13%	0,42%
Mehmed Bey	557	0,13%	0,42%
Çavuşzâde Molla Mehmed kâtib-i mastgîrân	669	0,16%	0,50%
Hafız Süleyman Efendi kâtib-i tophâne	1226	0,29%	0,91%
Seyyid Said Çelebi tâbi‘-i defterî	223	0,05%	0,17%
Mehmed Emin Efendi Çavuşzâde tâbi‘-i k-i hâlâ	669	0,16%	0,50%
Seyyid İbrahim Efendi tâbi‘-i muhallefât	892	0,21%	0,67%
Ragıp Efendi	892	0,21%	0,67%
Mustafa Efendi kâtib-i Hasköy	557	0,13%	0,42%
Hafız Abdurrahim Efendi kâtib-i hatab	892	0,21%	0,67%
Monla Ahmed veled-i Ali Efendi tâbi‘-i mâlikâne	446	0,11%	0,33%
Sadık Efendi tâbi‘-i Osman Efendi	1003	0,24%	0,75%
Abdûlfettah Efendi kâtib-i gümrük	446	0,11%	0,33%
Mehmed Emin Efendi kâtib-i fihrist	334	0,08%	0,25%

Arif Efendi	669	0,16%	0,50%
Yusuf Efendi veled-i halife-i sâlis	780	0,19%	0,58%
Hafız Mustafa Efendi	669	0,16%	0,50%
Hafız Mustafa veled-i Hüseyin Odabaşı	669	0,16%	0,50%
Seyyid Mehmed Kasım Efendi tâbi‘-i k-i hâlâ	1226	0,29%	0,91%
Seyyid Feyzi Efendi halife-i zimmet	892	0,21%	0,67%
Molla Ahmed Çavuşzâde	223	0,05%	0,17%
Halil Şekib Efendi mühürdâr-ı hazret-i defterî	780	0,19%	0,58%
Hafız Mehmed Sadık tâbi‘-i muhallefât	223	0,05%	0,17%
Mehmed Emin Efendi tâbi‘-i mâlikâne	557	0,13%	0,42%
Ahmed Efendi kâtib-i Praveşte	334	0,08%	0,25%
İbrahim Çelebi veled-i halife-i sâlis	223	0,05%	0,17%
Molla Esad tâbi‘-i kâtibzâde	223	0,05%	0,17%
Molla Seyyid Ömer tâbi‘-i defterci	223	0,05%	0,17%
Hafız Seyyid Mehmed Emin İmâmzâde tâbi‘-i topî	334	0,08%	0,25%
Seyyid İbrahim Efendi tâbi‘-i k-i hâlâ	334	0,08%	0,25%
Molla Cafer tâbi‘-i defterci	223	0,05%	0,17%
Molla Mehmed Emin tâbi‘-i Arif Efendi	223	0,05%	0,17%
Molla Mehmed Odabaşızâde	223	0,05%	0,17%
Hâfız Mehmed tâbi‘-i k-i sâbık	223	0,05%	0,17%
Tavil Mehmed Bey	334	0,08%	0,25%
Seyyid Salih Çelebi tâbi‘-i reis efendi	223	0,05%	0,17%
Hafız Mustafa tâbi‘-i Abdi Efendi	334	0,08%	0,25%
Hafız Abdülbaki tâbi‘-i K-i sâbık	223	0,05%	0,17%
Molla Ebubekir tâbi‘-i muhallefât	223	0,05%	0,17%
Seyyid İbrahim tâbi‘-i muhallefât	223	0,05%	0,17%
Seyyid Mehmed Çelebi veled-i ser-halife efendi	446	0,11%	0,33%
Molla Esad tâbi‘-i Macunî Mustafa Efendi	334	0,08%	0,25%
Molla Osman tâbi‘-i Hacı Emin Efendi	223	0,05%	0,17%
Mehmed Emin Mısırlızâde tâbi‘-i muhallefât	223	0,05%	0,17%
Seyyid Süleyman Çelebi veled-i Mustafa Efendi	334	0,08%	0,25%
Derviş Ahmed tâbi‘-i k-i sâbık	446	0,11%	0,33%
Molla Abdülkerim tâbi‘-i Hacı Emin Efendi	223	0,05%	0,17%
Molla Salih tâbi‘-i k-i sâbık	223	0,05%	0,17%
Seyyid İsmail Tatarzâde	223	0,05%	0,17%
Seyyid Mehmed Raşid tâbi‘-i muhallefât	223	0,05%	0,17%
Mehmed Emin tâbi‘-i kâtib-i hatab	223	0,05%	0,17%
Seyyid Süleyman tâbi‘-i Mustafa Ef. Halife-i sâlis	223	0,05%	0,17%
Seyyid Mehmed Haşim tâbi‘-i Mustafa Efendi	223	0,05%	0,17%
İsmail Çelebi kâtib-i hazîne-i hazret-i defterî	557	0,13%	0,42%
Ahmed Çelebi tâbi‘-i hazret-i defterî	334	0,08%	0,25%
Fazla-i mukaseme	337	0,08%	0,25%

Genel Toplam	416.000	100,00%	
Kâtipler Toplam	134.126		100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 6761/125.

Gedikli halifelerin hisseleri standartlaşırken diğer hissedâr kâtiplerin sayısı artmıştır. Dolayısıyla sıradan kâtiplerin kalem harcından alabilecekleri pay giderek daralmıştır. Üstelik kalem harcından hissedâr olan kâtip sayısı artarken Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan personel sayısı da azalmaktadır. Nitekim 1715'de 64 Başmuhasebe Kalemi personeli Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alırken 1780'li yıllarda aynı birimden maaş alan yalnızca 8 kişi kalmıştır. Oysa bu yıllarda gedikli halifeler dahil 70 kâtip kalem harcından pay sahibidir. Bu iki veri arasındaki karşıtlık; devletin, kâtiplerin gelirleriyle ilgili tasarruflarının dönemsel farklılıklar göstermesiyle ilgilidir. Yüzyılın ilk çeyreğinde devlet için kâtiplerin az veya çok Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş almaları makbul iken yüzyılın ikinci yarısından itibaren maaş yerine kalem harcından hissedâr olmaları tercih edilir hâle gelmiştir. Aşağıda XVIII. yüzyıl boyunca kalem harcından hissedâr olan kâtip sayılarındaki değişim tablolastırılmıştır.

Tablo 2.28 Başmuhasebe Kalemi Hissedâr Kâtiplerinin Sayısı (XVIII. Yüzyıl)			
Tarih	Kâtip Sayısı⁵²⁷	Halife Sayısı	Kaynak
1689	16	2 ⁵²⁸	MAD, nr. 23944.
1701	21	5 ⁵²⁹	D.BŞM, nr. 7649/48.
1714	24	5	D.BŞM, nr. 7699/25.
1720	34	6 ⁵³⁰	D.BŞM, nr. 7736/53.
1736	28	7	D.BŞM, nr. 7843/50.
1743	29	7	D.M.d, nr. 36884.
1754	36	7	D.BŞM, nr. 4134/113.
1766	40	7	D.BŞM, nr. 4947/80.
1779	44	7	D.BŞM.d, nr. 4879.
1786	63	7	D.BŞM, nr. 6775/57.
1812	100	7	TSMA.d, nr. 10368

⁵²⁷ Kisedarlar kâtip sayısına dahildir.

⁵²⁸ Bu tarihte kaç gedikli halife olduğu açık değildir. Harç defterinde hulefa-i evvel ve sanî adıyla iki gedikli halife kaydedildiğinden bu sayı esas alınmıştır.

⁵²⁹ Harç defterinde gedikli halifelerin tamamı tanımlanmamıştır. İlgili tarihte en az 5 gedikli halife olması gerektiğinden (BOA, İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 8/945) harç defterindeki toplam 26 kâtipten 5'i gedikli halife kabul edilmiştir.

⁵³⁰ Harç defterinde gedikli halifelerin yalnızca dördü tanımlanmıştır. Fakat ilgili tarihte en az 6 gedikli halife olması gerekir (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 28, s. 118). Bu yüzden harç defterindeki toplam 40 kâtipten 6'sı gedikli halife kabul edilmiştir.

Sayısal artışın daralttığı hisseler, kâtiplerin uzmanlıklarından aldıkları paylarla telafi ediliyor olmalıdır. Daha önce işaret edildiği üzere yapılan işlemlerden alınan harçların bir kısmı o işlemi gerçekleştiren kâtiplere tahsis edilmişti. Haliyle kâtiplerin harç gelirleri “kalem harcı/orta harcı” denilen bu taksimattan ibaret değildi. Bu hisseler uzmanlık alanlarına göre yaptıkları işlerden aldıkları ücrete ek olarak verilmekteydi. Her kitâbetin aynı iş yoğunluğuna sahip olmadığı göz önüne alındığında, kâtipler için kalem harcı hisselerini yükseltmekten daha önemli olanın uhdelerindeki uzmanlık gerektiren kitâbet sayısını arttırmak veya daha yoğun iş hacmi olan bir kitâbeti elde etmek olduğu anlaşılmaktadır. Bütün bu veriler, sistemin görevde yükselme esaslarına dayalı yapısına işaret etmesi bakımından oldukça önemlidir.

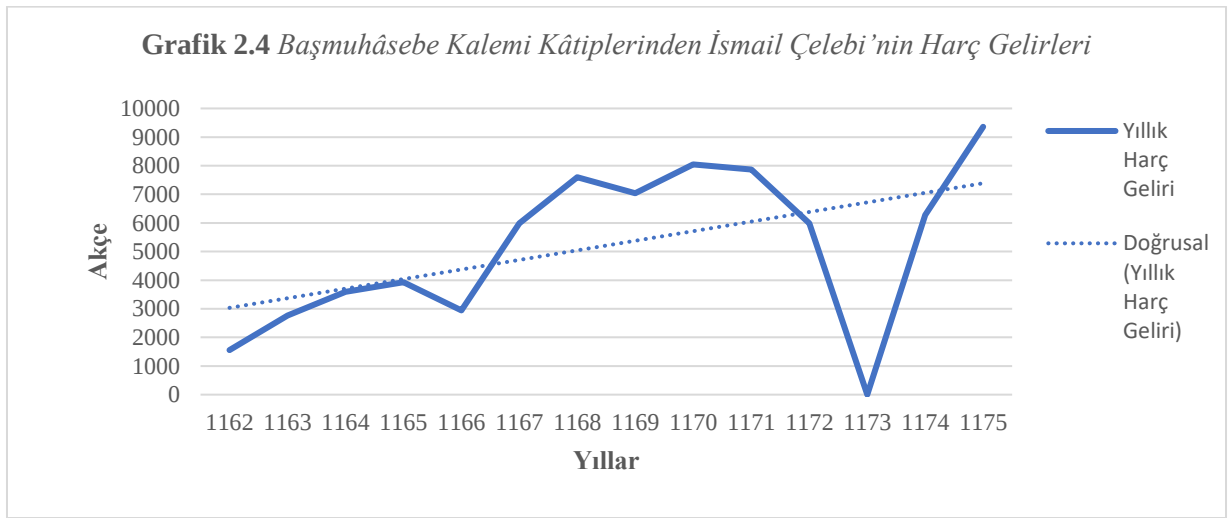
Büronun resmî kayıtları dışında kâtiplerin kendileri için özel defterler tutmaya ne kadar özen gösterdikleri, şahsî evrakın akıbetinin bilinmemesi nedeniyle, belli değildir. Ancak Başmuhasebe Kalemî kâtiplerinden İsmail Çelebi’nin hissedâr kâtipler sınıfına dahil olduktan sonra aldığı harçlara dair tuttuğu bir defter arşive intikal etmiştir. Mevzubahis defterde İsmail Çelebi’nin yaklaşık 12 yıllık harç geliri yer almaktadır. Aşağıda bu veriler tablolastırılmıştır.

Tablo 2.29 Başmuhâsebe Kalemî Kâtiplerinden İsmail Çelebi’nin Harç Gelirleri (Akçe)														
	Yıl													
Ay	1162	1163	1164	1165	1166	1167	1168	1169	1170	1171	1172	1173	1174	1175
<i>M</i>	-	198	900	360	385	371	264	783	642	0	1746	0	0	607
<i>S</i>	-	0	0	0	108	488	404	580	0	480	1202	0	0	930
<i>Ra</i>	-	198	333	540	181	406	460	575	0	798	0	0	474	532
<i>R</i>	240	496	153	0	0	760	1153	410	1464	558	1456	0	442	0
<i>Ca</i>	0	416	234	840	180	255	799	940	0	0	0	0	305	742
<i>C</i>	0	232	238	380	202	611	691	785	840	732	1586	0	0	0
<i>B</i>	274	392	513	300	222	623	756	410	774	984	0	0	1144	1042
<i>Ş</i>	184	368	0	0	165	848	917	435	1950	0	0	0	707	2145
<i>N</i>	0	0	0	0	120	0	268	680	0	1086	0	0	0	375
<i>L</i>	360	240	660	460	372	640	689	665	1254	1176	0	0	1099	1065
<i>Za</i>	498	228	360	590	500	616	683	776	444	2052	0	0	1288	1222
<i>Z</i>	0	0	200	455	506	364	514	0	672	0	0	0	816	698
Toplam	1556	2768	3591	3925	2941	5987	7598	7039	8040	7866	5990	0	6275	9358
Toplam	72.934													

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 4635/101. “Hulefâ defterine geçtikten sonra aldığım hisselerdir ki zikr olunur” başlığı ile kaydedilen bu defterde herhangi bir isim belirtilmemiştir. Ancak 1166 yılının Rebiulevvel ayında 181 akçe harç alan isimler Molla Musa ve Serhalife Dâmâdı İsmail Çelebi’dir (D.BŞM.d 3228). Aynı yılın Zilhicce taksiminde ise 506 akçe hisse alan tek isim, harç gelirlerini not ederek çalıştığı kalemin adına uygun bir hassasiyet gösteren İsmail Çelebi’dir (D.BŞM, nr. 4092/26).

İsmail Çelebi’nin defteri ortalama bir kâtibin uzun vadeli harç gelirlerini göstermesi açısından oldukça önemlidir. Esasen 14 yılı kapsayan bu defter, yaklaşık 12 yıllık harç

verisini içermektedir. Zira İsmail Çelebi'nin 1172 yılı Receb ayından (Şubat-Mart 1759) itibaren 18 ay boyunca harç almadığı görülür. Bunun nedeni belli olmamakla birlikte hac, hastalık veya bir taşra görevi kaynaklı olması ihtimal dahilindedir. Harç almaya başlamadığı aylar da 14 yıldan çıkarıldığında toplamda 12 yılda (144 ay) 72.934 akçelik gelir elde ettiği görülür. Bu miktarın maaş karşılığı günlük yaklaşık 17 akçedir. Ancak bu veriler İsmail Çelebi'nin yalnızca “kalem/orta” harcından aldığı hisseleri göstermektedir. Oysa İsmail Çelebi kalem harcına dahil olmayan kitâbet gelirleri de kazanmaktaydı⁵³¹. Fakat İsmail Çelebi'nin aynı anda kaç kitâbet görevi yerine getirdiği ve bunlardan kalem harcı dışında kazandığı gelirin miktarı şimdilik belli değildir.

Kaynak: Tablo 2.29'a göre oluşturulmuştur.

İsmail Çelebi'nin defteri, kâtiplerin her ay düzenli şekilde harç almadıklarını da göstermektedir. Fakat bu durum o ay işlem yapılmadığı anlamına gelmez. Daha önce de işaret edildiği üzere harç taksimleri zaman zaman bir aydan daha uzun veya kısa dönemleri kapsayacak şekilde yapılabilmekteydi. Dolayısıyla taksim yapılmayan ayların gelirleri bir sonraki ayda dağıtılmış olmalıdır. Hisse dağıtımının en fazla atlandığı ayın Ramazan olması (12 yılda 7 kez), bu ayda genellikle normal zamanlardaki gibi çalışılmadığı yönündeki genel kanaat ile ilişkili olabilir⁵³².

Osmanlı bürokrasisinin her kademesinde belgelemeye son derece önem verilirdi. Kalem harçlarına dair işlemler de bu kapsamdaydı. Kâtipler veya onlar adına harç tahsilatı

⁵³¹ İsmail Çelebi 1 Aralık 1755'te gendüm kitâbetine tayin edilmişti (BOA, Ali Emiri, III. Osman, nr. 77/5877). 30 Aralık 1763'te ise matbah kâtibi olarak atanmıştı (D.BŞM, nr. 4755/39).

⁵³² Ramazan ayında kalemlere vaktinde gelip gitmek konusunda bir ihmal olduğu bu konuda gönderilen uyarılardan da anlaşılmaktadır [BOA, MAD, nr. 2863, s. 2 (6 Ramazan 1162/20 Ağustos 1749)].

yapanlar ödemeyi aldıklarına dair kisedar ve başhalifeye senetler verirlerdi⁵³³. Böylece herhangi bir anlaşmazlık durumunda başhalife ve kisedarların ellerinde hukukî dayanakları olurdu. Borç, mahsup ve erken tahsil gibi işlemler de mutlaka belgelendirilirdi⁵³⁴.

Sefer zamanı orduda bulunan kâtiplerin masrafları daha fazlaydı. Bu nedenle kalem harçlarının 2/3'ünün ordudaki kâtiplere 1/3'ünün rikabdakilere tahsis edilmesi şeklindeki pratiklerle seferli kâtiplerin masraf yükü hafifletilmeye çalışılıyordu⁵³⁵. İhtiyaç nedeniyle başka büro veya kurumlarda görevlendirilen Başmuhasebe Kalemi personelinin büroyla bağlarının kesilmemesi ve “yollarına halel gelmemesi” için özel bir gayretleri vardı. Aynı durum Başmuhasebe'deki kalem harcı hisseleri için de geçerliydi. Örneğin zecriye emini tayin edilen Said Efendi başka kurumda çalışmaya başlamasına rağmen Başmuhasebe Kalemi'ndeki kalem harcı hissesini korumayı başarmıştı⁵³⁶. Özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşan bu geçiş ve tahsislerin kalemin klasik yapısını ve harç düzenini bozduğu anlaşılmaktadır.

Kalem harcı gelirini gayri-meşrû yollarla arttırmak isteyen bazı kâtipler çeşitli yolsuzluklara başvurabiliyordu. Bu manada zaman zaman görülmesi gereken muhasebeleri gizliyorlardı. Böylece kalem hocalarının değişiminde yeni tayin edilen kimseye cüzî bir ücret karşılığında hazırladıkları muhasebeyi mühürleterek kalemin genel harcını ve hoca hissesini vermiyorlardı⁵³⁷. Ancak bürokratların hakkı olan ücretlerin takipçisi oldukları da görülmektedir. Mesela sabık başmuhasebeci Ali Efendi, kendi döneminde yazılan bazı beratlardan payına düşen harç hissesinin malikâne halifesi tarafından verilmediğinden şikayet ettiği bir arzuhal kaleme alarak geriye dönük hakkını tahsil etmeyi başarmıştı⁵³⁸.

Kalem harçlarına dair yukarıda kaydedilen veriler, ciddi bir rasyonellik ve uzmanlığa dayalı işleyiş tablosu sunmaktadır. Her kâtibin sorumlu olduğu kitâbet üzerinden elde ettiği

⁵³³ “Bâ'is-i hurûf budur ki; Başmuhâsebe ser-halifesi pederim sa'âdetlü Mehmed Efendi hazretlerinin ordu-yı hümâyûn cânibinde kalemden kendüye â'id olan avâ'idâtdan hâsıl olan meblağdan yalnız beş yüz guruş kalem-i mezbûr kisedârı sa'âdetlü Seyyid İbrahim Efendi tarafından ahz u kabz olmağla meblağ-ı mezkûr beş yüz guruş makbûzum olduğunu müş'ir işbu tahvîl ketb ve i'tâ kılındı. Bende İsmail Serhalîfezâde” (BOA, D.BŞM, nr. 6461/39).

⁵³⁴ Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Mustafa'nın kisedardan hissesine takas olmak üzere borç istediği mektubu için bk. BOA, D.BŞM, nr. 4010/52 (6 Safer 1165/25 Aralık 1751). Benzer bir örnek için bk. D.BŞM, nr. 4075/111 (9 Ramazan 1166/10 Temmuz 1753).

⁵³⁵ BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 704/28747 (23 Muharrem 1204/13 Ekim 1789).

⁵³⁶ BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 76/3493 (15 Receb 1226/5 Ağustos 1811).

⁵³⁷ “...Bazıları dahi aklâm hulefâ ve kisedârlarıyla yekdil ve yekcihet olmalarıyla anlar dahi tama'-ı hâma teba'iyet ve celb-i menfa'at sevdâsıyla kendü kalemleri harcına adem-i kanâ'at ve hâcelerinin îrâdına zarar u hasârete mübâderet ile görülecek muhâsebatı izhâr eylemeyüp vakt-i azllerine terakkub ve intizâr ile ketm ü ihfâ ve yerlerine nasb olunanlara dahi şey'-i kalil teklîfi ile mühürledüp...” [BOA, MAD, nr. 3153, s. 2 (15 Şevval 1158/10 Kasım 1745)]. Hocaların harcını çeşitli yollarla gizleyen halifeler hakkında verilen başka bir emir için bk. MAD, nr. 10208, s. 2 (28 Muharrem 1178/28 Temmuz 1764).

⁵³⁸ BOA, D.BŞM, nr. 2399/93 (trsz).

gelirin daha fazla olması, tahsil ve taksim oranlarının standardizasyonu ve hiyerarşiye uygun yapısı bu rasyonelliğin temel göstergeleridir. Modern bürokrasinin temel unsurlarından kabul edilen “düzenli maaş”ın irrasyonel bir alternatifi olarak sunulan kalem harçlarının Başmuhasebe Kalemi özelinde bürokratik uzmanlaşmanın gelişmesine katkı sağlayan bir yönü olduğu görülmüştür. Bu yüzden benzer kurumlar için yapılacak araştırmalarda modern bürokrasiye dair kalıpları bir süreliğine kenara bırakarak pratiğin ne gösterdiğine odaklanmak gerekmektedir.

2.4.c-) Harcırah, Nafaka Baha, Ücret-i Kitâbet ve Diğer Ödemeler

Başmuhasebe Kalemi kâtipleri, yerinde inceleme yapmak üzere çeşitli vazifelerle taşraya görevlendirilirdi. Bu kapsamda harcırahları hazineden karşılanır ve zaman zaman çeşitli adlarla ayrıca ödemeler yapılırdı. Mesela 1766’da Hoca Bey Limanı’ndaki palanka inşasında görevlendirilen Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Abdurrahman’a 350 kuruş harcırah ile birlikte günlük 1 kuruş “nafaka-baha” tayin edilmişti⁵³⁹.

Harcırah ücretleri mesafeye göre hesaplanıyordu. Örneğin Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden Hafız Mehmed Efendi, Mısır Hazinesi’nin muhasebesini görmek üzere görevlendirildiğinde 750 kuruş⁵⁴⁰; Teke Sancağı’nda bazı kalelerin yoklanmasına memur edildiğinde ise 250 kuruş harcırah almıştı⁵⁴¹. Harcırah miktârının belirlenmesinde en önemli dayanak ise sâbıkı ve emsâli kayıtlarıydı⁵⁴². Bu işlemle bir bölgeye yapılan görevlendirmelerde her zaman aynı tutarın ödenmesi sağlanıyordu⁵⁴³. Mesela 1742’de Aydın muhassılı vekilinin hesabını görmek üzere görevlendirilen Şehsuvarzâde Mustafa Bey’in maiyetine tayin edilen Başmuhasebe Halifesi Hasan’a 500 kuruş harcırah verilmişti⁵⁴⁴. Yaklaşık 25 yıl sonra aynı bölgeye Aydın Muhassılı Abdurrahman Paşa’nın muhalefatını yazmaya memur edilen Feyzullah Efendi’ye de aynı ücret ödenmişti⁵⁴⁵. Bu uygulamanın standardizasyonu temin açısından faydalı olduğu çok açıktır. Ancak 25-30 yılda paranın değerinin aynı kalması mümkün olmadığından ekonominin gerçekleriyle uyuşmayan bir yönü

⁵³⁹ BOA, D.BŞM, nr. 4972/48 (6 Muharrem 1180/14 Haziran 1766).

⁵⁴⁰ BOA, D.BŞM, nr. 4976/87 (29 Muharrem 1180/7 Temmuz 1766).

⁵⁴¹ BOA, D.BŞM, nr. 5084/44 (7 Cemaziyevvel 1181/1 Ekim 1767).

⁵⁴² Sâbıkı ve emsâli kayıtlarının Osmanlı bürokrasisindeki yeri ve önemi hakkında bk. Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Maliye Belgelerinde ‘Sâbıkı’ ve ‘Emsâli’ Kayıtları”, *Abdülkadir Özcan’a Armağan*, haz. Hayrunnisa Alan vd., İstanbul 2018, s. 379-385.

⁵⁴³ Şam valisi iken vefat eden Hacı Mehmed Paşa’nın muhalefatını yazmakla görevlendirilen Seyyid İbrahim Efendi’ye de [BOA, D.BŞM, nr. 6493/57 (29 Cemaziyevvel 1197/2 Mayıs 1783)] Rakka Hazinesi kayıtlarını incelemek üzere görevlendirilen Mehmed Esad Efendi’ye de [D.BŞM, nr. 7505/46 (21 Muharrem 1207/8 Eylül 1792)] görev alanlarının mesafesinin yakınlığına bağlı olarak biner kuruş harcırah verilmişti.

⁵⁴⁴ BOA, D.BŞM, nr. 3399/81 (23 Safer 1155/29 Nisan 1742).

⁵⁴⁵ BOA, D.BŞM, nr. 5020/66 (11 Ramazan 1180/10 Şubat 1767).

olduğu da inkar edilemez⁵⁴⁶. Kâtiplerin oluşan farkı nasıl telafi ettikleri ise şimdilik yeterince açık değildir.

Şayet taşradaki muamelat devletin ihtiyacından dolayı değil de bir talep çerçevesinde gerçekleşirse kâtiplerin masraflarını talep edenlerin ödemesi teamüldü. Örneğin Ankara’da sakin Bozulus/Tabanlı aşiretleri yeniden tahrir talep ettiklerinde bu iş için görevlendirilen Türkmen Kâtibi Mehmed Efendi hazineden harcırah istemiş, fakat masrafların aşiret tarafından ödenmesi yönünde karar alınmıştı⁵⁴⁷.

Kâtiplere görev yapılan bölgeye ve işe göre harcırahla birlikte zaman zaman tayinat da verilebiliyordu. Mesela Başbakikulu Abdi Ağa’nın maiyetinde Macarlıların tahririyle görevlendirilen Başmuhasibe Kalemi halifelerinden Mehmed Efendi’ye 100 kuruş harçlığın yanında günlük 6 çift ekmek, 2 vukiyye et ve 1 kile arpa tayinat tahsis edilmişti⁵⁴⁸. Padişah gezintileri gibi organizasyonlarda görev alan kâtiplere de ayrıca tayinat verilmekteydi. Örneğin Başmuhasibe Kalemi şâkirdlerinden Veli’ye göç-i hümayunda görev aldığı süre boyunca her gün 5 kile pirinç, 15 vukiyye sade yağ, 5 vukiyye kahve ve 5 vukiyye yağ mumu verilmesi kararlaştırılmıştı⁵⁴⁹.

Defterdarlık dışındaki sayım ve muhasebe işlerinde İstanbul içinde bile olsa kâtiplere “nafaka baha”, “medâr-ı maaş”, “ücret-i kitâbet” ve “ücret-i kayık” adlarıyla çeşitli ödemeler yapılmaktaydı. Mesela 1711’de Avratpazarı’nda Dikilitaş yıkıldığında irad-masrafını kaydetmek üzere görevlendirilen Mustafa Efendi’ye günlük 60 akçe “ücret-i kitâbet” verilmişti⁵⁵⁰. Darbhane tarafından değiştirilecek kırılmış ve kesik paraları yazmakla görevlendirilen Hasan Efendi’ye ise 250 kuruş “medar-ı maaş” tahsis edilmişti⁵⁵¹. Hasköy Kârhânesi’nin muhasebesini görmeye memur edilen Mustafa Efendi’ye de günlük 1 kuruş ödeme yapılıyordu⁵⁵². Tophane mühimmatı tahririyle görevlendirilen Hasan Efendi’ye ise ulaşım masrafları çerçevesinde her ay 30 kuruş kayık ücreti ödeniyordu⁵⁵³.

⁵⁴⁶ Paranın alım gücündeki değişim için bk. Şevket Pamuk, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998*.

⁵⁴⁷ BOA, Ali Emiri, III. Mustafa, nr. 214/16837 (9 Şevval 1178/1 Nisan 1765).

⁵⁴⁸ BOA, D.BŞM, nr. 1946/47 (2 Cemaziyelevvel 1129/14 Nisan 1717).

⁵⁴⁹ BOA, Bâb-ı Defterî Başmuhasibe Kalemi Matbah Eminliği Dosya Kısmı (=D.BŞM.MTE), nr. 3/104 (28 Cemaziyelevvel 1112/31 Ekim 1700).

⁵⁵⁰ BOA, D.BŞM, nr. 1727/1 (2 Receb 1124/5 Ağustos 1712).

⁵⁵¹ BOA, D.BŞM, nr. 2643/39 (21 Ramazan 1144/18 Mart 1732).

⁵⁵² BOA, D.BŞM, nr. 7474/81 (1 Zilkade 1206/21 Haziran 1792); nr. 7484/37 (3 Zilhicce 1206/23 Temmuz 1792).

⁵⁵³ BOA, Ali Emiri, III. Selim, nr. 78/4711 (23 Safer 1215/16 Temmuz 1800).

Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinin kıdem veya uzmanlıkları dolayısıyla bir takım ek tahsisatları da bulunmaktaydı. Örneğin baş halifelere İstanbul ağası tarafından her sene *şitâiye* adıyla 80 çeki odun, 50 çeki kütük ve 4000 vukiyye mangal kömürü verilmekteydi⁵⁵⁴. Başmuhasebe Kalemi'nde yeniçeri kâtibi olanların ise ortanın et tayinatından 2 vukiyye hakları vardı⁵⁵⁵. Maden⁵⁵⁶ ve Sırmakeşhane⁵⁵⁷ gibi kitâbetlerin de ek tahsisatları bulunmaktaydı. Defterdarlar atandıklarında diğer bazı önde gelen Bâb-ı Defterî personeli gibi Başmuhasebeci ve ve Başmuhasebe Kalemi baş halifesine hilat hediye ederlerdi⁵⁵⁸. Mevacib ihracında ise diğer maliye bürokratları ile birlikte zimmet halifelerine hilat giydirilirdi⁵⁵⁹. Bir kısım kâtiplere de bazı özel görevleri vesilesiyle hilat ihsan edilirdi⁵⁶⁰.

2.5-) Başmuhasebe Kalemi'nin Sefer Yapılanması

Osmanlı sefer organizasyonu, gerek savaş kararının alınmasına kadar geçen sürede gerekse kararın ardından diplomatik, askerî ve idarî pek çok kişi ve kurumun koordinasyonu ile yürütülmekteydi⁵⁶¹. Karar alma mekanizması ve idarî-askerî organizasyon daha çok sadrazamın idaresindeki üst bürokrasinin sorumluluğundaydı. Dolayısıyla Başmuhasebe Kalemi bu çok boyutlu faaliyetin malî planlama ve organizasyonunda yer almaktaydı.

Osmanlı bürokrasisinde herhangi bir işin daha önce kimler eliyle, nasıl ve ne kadar maliyetle yapıldığını bilmek ve genellikle eski pratiğe uymak isteyen bir anlayış hakimdi. Geleneksel bürokrasiler için son derece pratik olan bu yaklaşım, sefer zamanlarında daha anlamlı hâle geliyordu. Ordular yolları, kaleleri, silahları ve savaşı her defasında yeniden keşif ve icat etmedikleri gibi seferlerin malî planları da âfâkî hesaplarla yapılmıyordu. Seferlerin malî planlama ve işleyişinde kullanılacak veri tabanının esasını eski defterler teşkil ediyordu.

⁵⁵⁴ BOA, Ali Emiri, III. Selim, nr. 3/125 (28 Cemaziyelahir 1217/26 Ekim 1802).

⁵⁵⁵ BOA, D.BŞM, nr. 5089/122 (5 Cemaziyelahir 1181/29 Ekim 1767).

⁵⁵⁶ Örneğin Gümüşhane Madenleri Kitâbeti'ne tayin edilen Tayyibi Mustafa Efendi'ye maaş ve kalem harcı dışında madenlerden gelip darbhanede kesilen her 1.000 altından 420 akçe, her kise-i cedit kuruştan 51,5 akçe “medar-ı maaş” verilmekteydi [BOA, D.BŞM, nr. 2571/25 (28 Şaban 1143/8 Mart 1731)].

⁵⁵⁷ Mesela Sırmakeşhane Kâtibi İsmail Efendi'nin yıllık 100 miskal sırma istihkakı bulunmaktaydı [BOA, TSMA, Evrak Kısmı, nr. 1163/167 (1242/1826-27)].

⁵⁵⁸ “*Defterdâr-ı Şikk-ı Evvel İsmâ'il Efendi kânûn-ı kadîm üzere Dîvân hâcelerinden Başmuhâsebeci Hasan Efendi'ye ve aklâm hulefâlarından Rûznâmçe-i hümayûn Kalemi'nde başhalîfe olan Abdî Halîfe'ye ve Başmuhâsebe'de ser-halîfe olan Köse Hasan Efendi'ye ve Cizye Kalemi'nde başhalîfe olan Ali Efendi'ye defterdârlık hıl'atı ilbâs idüp beyne'l-akrân ser-firâz kıldılar*” (Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, I, 301).

⁵⁵⁹ BOA, MAD, nr. 4057, s. 10 (28 Şaban 1146/3 Şubat 1734).

⁵⁶⁰ Örneğin 1720'deki sünnet şenliğinde kâtip olarak görev alan Başmuhasebe kâtiplerinden İbrahim Efendi'ye hilat ihsan edilmişti [BOA, KK, nr. 688, s. 99 (29 Zilkade 1132/2 Ekim 1720)].

⁵⁶¹ Sefer bürokrasisi hakkında bk. Recep Ahışalı, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 34 (İstanbul 2016), s. 1-40. XVIII. yüzyıl seferlerinin maliyeye etkisi hakkında bk. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 112-123.

Söz konusu defterlerin pek çoğunu tutan Başmuhasebe Kalemi de sefer bürokrasisinde merkezî bir yerde duruyordu. Dolayısıyla sefer zamanlarında iş yükü en fazla artan kalemler arasındaydı. Büronun mesaisi sefer hazırlıkları aşamasından itibaren artmaya başladılar. 1768 Seferi öncesi sadrazamın defterdara hitaben yazdığı şu buyruldu sefer planlamasının mahiyeti ve Başmuhasebe Kalemi'nin bundaki rolünü göstermesi bakımından önemli bir örnektir:

*İzzetlü defterdâr efendi, yirmi iki ve kırk dokuz-elli ve elli bir ve elli iki târîhlerinde vukû'bulan esfâr-ı hümayûnda Anadolu ve Rumili taraflarından ne mikdâr mîrî piyâde ve ne mikdâr gönüllü ve levendât ve ne mikdâr bostâniyân ve ne mikdâr yeniçeri serdengeçdi ağaları ve neferâtı gerek süvârî ve gerek piyâde ve ne mikdâr mîrî süvârî tahrîr ve ne mahallerden tertîb olunmuşdur başka başka alâ-vechî'l-izâh kaydlarını ihrâc ve rik'a hatt ile defterini tertîb ve irsâl eylesiz deyu buyruldu*⁵⁶²

Defterdar istenen verilerin hazırlanması için bu buyrulunun altına “Başmuhasebe'den derkenâr oluna” yazmıştır. Yüzyılın başlarına ait bir başka emirde ise Çehrin, Beç ve II. Mustafa'nın ilk seferinde günlük ne kadar tayinat verildiğinin Başmuhasebe'den tespit edilerek hazırlanması istenmiştir⁵⁶³. Geçmiş seferlere dair benzer pek çok veri için Başmuhasebe Kalemi'ne başvuruluyordu. Bunun temel nedeni büronun sorumluluk alanının genişliği ve prosedürdeki yeri idi.

Maliye açısından muhtemel sefer masraflarını ve bunlar için ayrılacak kaynakları tespit ve organize etmek, sefer planlarının ilk aşamasını teşkil etmekteydi. Bu çerçevede bakaya kalan malların bir dökümüne girişilmesi, gelirlere yönelik planlamanın ilk adımları arasındaydı⁵⁶⁴. Yukarıda kaydedilen örnekteki gibi muhtemel masrafların istatistiklerinin oluşturulması da bunu tamamlayıcı bir adımdı. Asker yazımı ve lojistik hazırlıklar, Bâbıâlî ve Bâb-ı Defterî'deki pek çok büronun koordinasyonunu gerektiriyordu⁵⁶⁵.

Sefere yönelik malî planlamalarda sadece giderlerin artışının öngörülmesi yetmiyordu. Aynı zamanda kolay ve hızlı gelir temini ile ilgili kaygıları da içermek zorundaydı. Örneğin Rumeli yönüne bir sefer kararlaştırıldığında muayyen giderler için gereken havalelerin Anadolu tarafından yapılması ve böylece sefer esnasında Rumeli

⁵⁶² BOA, D.BŞM, nr. 5174/136 (13 Receb 1182/23 Kasım 1768).

⁵⁶³ BOA, D.BŞM, nr. 1806/66 (trsz).

⁵⁶⁴ “Aklâm serhalîfeleri ve kisedârları efendiler; vâkî olan sefer-i hümayûn için küllî hazîneye muhtâc olmağla Asitâne-i Sa'âdet'de alıkonulup mahallerinden tahsîl ve teslim-i Hazîne-i Âmire olunmak için bin yüz yirmi senesinden yüz kırk iki senesine gelince mukâta'ât ve maktû'ât ve cizye ve avârız nüzul ve bedeliyye ve emvâl-i sâ'ire mallarından küllî ve cüz'î kalan bakâyâ her ne ise cümlesin ism ü resmîleriyle ve şöhretleri ile müfredât üzere tahrîr ve defter idüp defterlerinizi getirüp zimmet halîfesine teslim eylesiz” [BOA, D.BŞM, nr. 2544/72 (11 Muharrem 1143/27 Temmuz 1730)].

⁵⁶⁵ Recep Ahışalı, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması”, s. 9-10.

gelirlerinden daha sağlıklı istifade edilebilmesi hedefleniyordu⁵⁶⁶. Bu süreçte en ciddi uğraşlardan biri mevacibler için ayrılacak gelirlerin tespitiydi. Üstelik masrafları barış dönemiyle mukayese edilmeyecek seviyede artan tophane, baruthane, cebehane, tersane vb. kurumların giderlerinin de çeşitli gelirlerden karşılanmasına yönelik planlamalar yapılmak durumundaydı. Birbirine bağlı olarak artan masraflar arasında mevacip giderlerine öncelik verilmesi ve geçmiş senelere ait ödemelerin içinde bulunulan yıldan havale edilmemesi en sık tekrarlanan emirler arasındaydı⁵⁶⁷.

Başmuhasebe Kalemi, barış zamanlarında olduğu gibi sefer dönemlerinde de maliyenin koordinatörlüğünü yürütmekteydi. Bu çerçevede maliyeye dair bütün bürokratik planlama emirleri önce Başmuhasebe Kalemi'ne kaydedilir, diğer bürolara ilmuhaber kaimeleri verilirdi⁵⁶⁸. Planlamalara esas teşkil edecek defterler de ihtiyaç halinde başvurulmak üzere Başmuhasebe Kalemi'ne kaydedilirdi. Genellikle beklenenden çok daha maliyetli olan sefer giderlerini ve bürokratik koordinasyonu kusursuz bir şekilde organize edebilmek pek mümkün değildi⁵⁶⁹. Dolayısıyla pratikteki bütün aksaklıkları düzeltme çabası da bu sürecin bir parçasıydı.

Osmanlı bürokrasisi sefer zamanlarında personelin bir kısmı merkezde bir bölümü orduda olacak şekilde ikiye ayrılırdı⁵⁷⁰. Asillerin orduyla mı gideceği yoksa merkezde kalıp vekillerin mi orduda bulunacağı büroların sefer yapılanmasındaki yerine bağlıydı. Başmuhasebe Kalemi, maliye bürokrasisindeki merkezî konumuna bağlı olarak hocası ve halifelerinin asilleri orduyla hareket eden bürolardandı⁵⁷¹. Personelle ilgili planlamaya sefer kararı alındıktan sonra hızla başlanır, sefere gidecek ve merkezde kalacak isimler bir defterde listelenerek arz edilirdi. Örneğin Prut Seferi hazırlıkları kapsamında Başmuhasebe Kalemi'nden Birinci Halife Mehmed Efendi, Üçüncü Halife Osman Efendi, Beşinci Halife ve aynı zamanda Kisedar İbrahim Efendi, Muhallefat Kâtibi Osman Efendi, Salih Çelebi, Süleyman Çelebi, Mehterhâne Kâtibi Halil Çelebi, Serhalife Damadı Ahmed Çelebi, Mükârî

⁵⁶⁶ BOA, MAD, nr. 10145, s. 9 (1 Cemaziyelahir 1109/15 Aralık 1697).

⁵⁶⁷ 1131/1718-1719 yılı gelirlerinden güzeşte masraflara havale yapılmamasına dair emir için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2042/121.

⁵⁶⁸ “İnşââllâhu te‘âlâ işbu sene-i mübâreke de sefer-i hümayûn-ı nusret-makrûna ordu-yı hümayûn ile Hazîne-i Âmire defterlerinin bin yüz on beş senesinden beru kuyûdât defterleri götürülüp mâ‘adâsı Hazîne-i Âmire’de hıfz olunmak üzere arz-ı telhîs olundukda telhîs mücebince **Başmuhâsebe’ye kayd ve kâ’imeleri virilmek** bâbında fermân-ı âlî sâdır olmağın mücebince kayd olunup aklâma kâ’ime virildi” [BOA, MAD, nr. 10159, s. 4 (30 Zilkade 1128/15 Kasım 1716)].

⁵⁶⁹ Yavuz Cezar, özellikle yüzyılın sonlarında, savaş dönemlerinde malî kayıtları organize etmenin güçlüğünü resmetmiştir (*Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 112-123).

⁵⁷⁰ Recep Ahışahı, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması”, s. 1-3.

⁵⁷¹ Prut Seferi öncesinde hangi maliye bürolarının asillerinin orduyla gitmesi gerektiği hakkında hazırlanan bir defter için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7682/27 (13 Safer 1123/2 Nisan 1711).

Kâtibi Veli Çelebi ile birlikte 6 şâkird de dahil olmak üzere toplamda 15 personel sefere memur edilmişti. İkinci Halife Abdulvehab Efendi birinci halife vekaletiyle, Osman Efendizâde Mustafa Çelebi kisedar vekaletiyle, İbrahim Çelebi muhallefat halifelîği vekaletiyle, Dördüncü Halife Mustafa Üsküdarî, Seyfî Çelebi, Ali Çelebi, Kürdî Mustafa Çelebi ve sayıları kaydedilmeyen şâkirdlerin ise merkezde kalması planlanmıştı⁵⁷². Bu örnekte halife ve kâtip seviyesindeki personelin yaklaşık %56'sının orduda bulunması gerektiği görülür. Şâkird sayısının zikredilmemesi personelin ordu-merkez dağılımını tam bir istatistiğe dönüştürmeyi güçleştirmektedir.

13 Ekim 1789 tarihli bir takrirde o esnada orduda 27 Başmuhasebe Kalemi kâtibinin olduğu zikredilmiştir⁵⁷³. En yakın tarihli harç defterine göre o yıllarda Başmuhasebe Kalemi'nde en az 70 kâtip bulunmaktadır⁵⁷⁴. Bu durumda merkezdeki kâtip sayısının ordudakilerden bir miktar daha fazla olduğu söylenebilir. Ancak bu örneğin de dönemsel bir veri sunduğunu vurgulamak gerekir.

Kitâbet vekillerinin belirlenmesi, bürokratik planlamanın önemli aşamalarındandı. İkinci halifenin baş halife vekili tayin edilmesi gibi olağan atamalar dışındaki planlamalar daha kritikti. Asil kâtiplerin orduda, vekillerin merkezde kalması genel kaidesi teknik olarak bütün kitâbetler için mümkün değildi. Dolayısıyla asil kâtibin merkezde kalmak durumunda olduğu zamanlarda ilgili kitâbetin vekaleti orduda bir kâtip tarafından yürütülürdü. Mesela 1769'da Başmuhasebe Kalemi'nde top arabacıları kitâbetini yürüten Helvacızâde Mehmed Efendi birinci halife vekili olarak rikâbda kaldığı için Seyyid Mehmed Çelebi orduda top arabacıları kâtibi vekili tayin edilmişti⁵⁷⁵. Sefer zamanlarında pek çok kitâbet için vekil tayini gerektiğinden merkezde kalan bir kâtibe birden fazla vekalet verilebilmekteydi. Örneğin İbrahim Halife, 16 Nisan 1718'de rikabda hem kisedar hem zimmet halifesi vekili tayin edilmişti⁵⁷⁶. Atamalarda asil kâtibin yanında çalışan, o kitâbetin işlerini yürütebilecek bilgi ve tecrübeye sahip isimlerin tercih edilmesi kargaşayı önlemek adına elzemdi. Asil kâtipler ise genellikle akrabalarının veya güvendikleri isimlerin vekaletlerine atanması için uğraşırlardı. Mesela 1769'da baruthane ruznamçeciliği, yeniçeri ocağı, tulumbacı, solakan, peykan ve bostaniyan ocaklarının kitâbetlerini yürüten İkinci Halife Halil Efendi, birinci halife vekili olarak sefere görevlendirildiğinde ilgili kitâbetlerin İstanbul'daki vekaletine oğlu İsmail'i

⁵⁷² BOA, D.BŞM, nr. 7682/12 (20 Muharrem 1123/10 Mart 1711).

⁵⁷³ BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 704/28747.

⁵⁷⁴ BOA, D.BŞM, nr. 6761/125 (Muharrem 1200/4 Kasım-3 Aralık 1785 Harç Tevzi Defteri).

⁵⁷⁵ BOA, D.BŞM, nr. 5206/10 (22 Zilkade 1182/29 Mart 1769).

⁵⁷⁶ İbrahim Halife, 16 Nisan 1718'de rikabda hem kisedar hem zimmet halifesi vekili tayin edilmişti (BOA, D.BŞM, nr. 1999/21).

tain ettirmişti⁵⁷⁷ Keza malikâne halifeliği ile birlikte Gümüşhane kitâbetini tasarruf eden Hasan Efendi de vekil olarak kardeşi İsmail'in atanmasını sağlamıştı⁵⁷⁸. Bu özel gayrette kalem harçlarına dair kaygılar, kitâbetin sefer dönüşünde elinden alınması endişesi ve vekil atanmasını sağladığı kimsenin kariyerine dair planların etkisi olmalıdır⁵⁷⁹.

Sefere gidecek kâtiplere dair planlamanın bir diğer parçası da maaş kayıtlarının “seferli” defterine kaydedilerek orduda yaşanması muhtemel mağduriyetlerin önlenmesiydi. Bunun için merkezdeki mevâcib defterlerinde kâtiplerin esâmesine kırmızı mürekkeple “seferli” şerhi düşülürdü⁵⁸⁰. Ayrıca kâtibe seferli olduğu şerhini ihtiva eden sûret-i rûznâmçe verilerek seferli defterine kaydedilirdi⁵⁸¹. Zaman zaman sefere görevlendirilmeyen ve Küçük Ruznamçe Kalemi'nden maaş alan personel için merkezde “mândeşudegân” adıyla ayrı bir defter de hazırlanırdı⁵⁸². Böylece kimin nerede maaş alacağı tespit edilerek kargaşa önlenmiş olurdu. Başmuhasebe Kalemi personelinin çoğunun maaş aldığı Küçük Ruznamçe Kalemi'nin sefere memur edilmediği durumlarda ilgili defterler genellikle Ruus tarafına teslim edilerek işlemlerin bu büro personeli tarafından yürütülmesi temin edilirdi⁵⁸³.

Sefere hareket edildikten sonra kâtiplerin görevlerini yerine getirmeleri ve merkez-ordu koordinasyonu, başdefterdardan itibaren silsile halinde ordu defterdar[lar]ı, başmuhasebeci, kalem baş halifesi, kisedar ve bu görevlilerin vekillerinin sorumluluğundaydı. Orduda bürokratik işlemler çadırlarda görülür ve kalem ricalinin kendi dairesine ait çadırlarda hazır bulunması temin edilmeye çalışılırdı⁵⁸⁴.

Kâtiplere dair planlamaları tamamlayıcı çalışmalar sefere götürülecek defterlerin belirlenmesiyle ilgiliydi⁵⁸⁵. Bu noktada hem ordunun ihtiyaçlarının gözetilmesi hem de

⁵⁷⁷ BOA, D.BŞM, nr. 5205/56 (15 Zilkade 1182/23 Mart 1769).

⁵⁷⁸ BOA, D.BŞM, nr. 5198/65 (23 Şevval 1182/2 Mart 1769).

⁵⁷⁹ Bir kitâbete vekalet etmenin ileride o göreve atanmak için kolaylaştırıcı bir etkisi olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 2 Nisan 1794'te zimmet halifesi tayin edilen Mehmed Emin Efendi'nin daha önce söz konusu kitâbete vekillik yaptığı özellikle vurgulanıyordu (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 86, s. 330; Ali Emiri, III. Selim, nr. 243/14150).

⁵⁸⁰ “Seferli” şerhlerine dair örnekler için bk. BOA, KK, nr. 3432, s. 37-44 (1104/1692-1693 mevâcib defteri).

⁵⁸¹ Seferli defteri örneği için bk. BOA, KK, nr. 3429. Seferli kaydedilen İsmail Şâkird-i Muhâsebe-i Evvel'e verilen ruznâmçe sureti örneği için bk. D.KRZ, nr. 17/7 (18 Şevval 1101/25 Temmuz 1690).

⁵⁸² Mândeşudegân defteri örneği için bk. BOA, MAD, nr. 6448 (Lezez 1081-Masar 1082/Şubat-Ağustos 1671 mevâcib defteri).

⁵⁸³ BOA, D.KRZ, nr. 146/121 (26 Muharrem 1149/6 Haziran 1736).

⁵⁸⁴ “...ale's-seher kalem çergesine gelüp me'mûr oldukları...” [BOA, DBŞM, nr. 5257/20 (20 Cemaziyelahir 1183/21 Ekim 1769)].

⁵⁸⁵ 1615'te Veziriazam Mehmed Paşa komutasındaki İran Seferi'nde orduyla götürülen Defterhâne defterlerinin kayıtlarını ihtiva eden defterin neşri ve Osmanlı bürokrasisinde sefere götürülen defterler hakkında bk. Feridun M. Emecen, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul 1991, s. 241-268.

merkezde yürütülecek muamelatın hesaba katılması gerekiyordu. Dolayısıyla iki boyutlu bir planlama yapılmaktaydı. Örneğin Prut Seferi hazırlıkları kapsamında maliye defterlerinin rikâbda kalması gereken defter ve kâtipleri merkeze alan bir planlama da yapılmıştı⁵⁸⁶.

Seferin yönünün defterlere dair planlamalarda önemli bir yer tuttuğu görülmektedir. Bu çerçevede Rumeli yönüne düzenlenen bir seferde Anadolu, Anadolu tarafına düzenlenenlerde Rumeli kayıtlarının merkezde kalması teamüldü. Hangi defterlere orduda ihtiyaç duyulacağı tecrübe edile edile şekillenmişti. Ancak bunların hangi tarihten itibaren olanlarının götürülmesi gerektiği dönem dönem farklılık arz ediyordu. Üstelik Defterdarlık, Divan ve Defterhâne'ye ait defter serilerinin hangilerinin ve hangi tarihten itibaren olanlarının orduda bulunması gerektiği ayrı ayrı planlanıyordu. Örneğin 1736-1739 Savaşı planlamaları çerçevesinde Divan'a ait serilerden mühimme ve Mısır defterlerinin 1120/1708'den, kalebend defterlerinin 1140/1727'den, şikayet defterlerinin ise cülustan (1143/1730'dan) itibaren olanları ile birlikte nâme, ahidnâme, müstemin ve seferiyye-hazariyye tertibi defterlerinin tamamının sefere götürülmesi kararlaştırılmıştı⁵⁸⁷. Defterdarlığa ait defterlerin ise 1120/1708'den itibaren olanları orduyla götürülecekti⁵⁸⁸.

1736-1739 Savaşı'nda 1708 (1120)'den itibaren olan yaklaşık 30 yıllık hazine defterlerinin sefere götürüldüğü görülmektedir. 1716'da (1128) ise 1694'ten (1106) itibaren olan yaklaşık 20 yıllık "hazine kuyudat defterlerinin" ordu ile götürülmesi kararı alınmıştı⁵⁸⁹. 1768 Seferi'nde önceki örneklerden daha kısa olmak üzere 12 yıllık (1170-1182) defterlerin götürülmesi planlandı⁵⁹⁰. Tarihlendirmeler, çoğunlukla serileri bulunan defterlere işaret etmekteydi. Nitekim 1768 Savaşı öncesi yapılan planlamada "mukâta'ât ve ahkâm kuyûdâtına dair defâtirin yetmiş senesinden i'tibâr ile on iki senelik" defterlerinin götürülmesi kararlaştırıldığı kaydedilmişti. Oysa bu seriler dışında tarih sınırlandırmalarından bağımsız olarak Prut ve 1736-1739 savaşlarına dair defterlerin sefere götürülmesi gerektiği özellikle vurgulanıyordu⁵⁹¹. Bu savaş için Divan'a ait serilerden ise 1120/1708'den itibaren olan

⁵⁸⁶ BOA, D.BŞM, nr. 7682/20.

⁵⁸⁷ Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 251.

⁵⁸⁸ BOA, MAD, nr. 10180, s. 4 (26 Zilkade 1150/17 Mart 1738).

⁵⁸⁹ BOA, MAD, nr. 10159, s. 8; D.BŞM, nr. 1661/15 (22 Muharrem 1123/12 Mart 1711). İlk olarak 1703'ten (1115) itibaren olan defterlerin götürülmesi kararlaştırılmış, ancak daha sonra bu tarih 1694 (1106) olarak geriye çekilmiştir.

⁵⁹⁰ BOA, MAD, nr. 10212, s. 5 (28 Receb 1182/8 Aralık 1768). Emrin sûreti için bk. D.BŞM, nr. 5178/79.

⁵⁹¹ BOA, D.BŞM, nr. 5178/79 (28 Receb 1182/8 Aralık 1768).

mühimme, zahire ahkamı, Mısır, Bağdat, müstemin ve nâme defterleri ile 1170/1756'dan beri olan kalebend, şikayet, tahvil, ruus, eyalet ve elviye defterlerinin hazırlanması istenmişti⁵⁹².

1768 Savaşı'nda defterlerin taşınmasında kullanılacak develere dair bir defter, aynı zamanda defterlerin yoğunluğunu da göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu çerçevede Defterhâne defterleri için 18, Divan-ı Hümayun Kalemi defterleri için 15, Başmuhasebe Kalemi defterleri için 12, Süvari Mukabelesi Kalemi defterleri için 7, Ruznamçe-i Hümayun ve sergi halifesi defterleri için 6, Piyade Mukabelesi Kalemi defterleri için 6, Tahvil kisedarı defterleri için 5, Ruus kisedarı defterleri için 5, Mevkufat Kalemi defterleri için 5, Cizye Muhasebesi Kalemi defterleri için 5, Haslar Kalemi defterleri için 4, Büyük Kale Kalemi defterleri için 3 olmak üzere toplamda 91 deve istihdam edilmişti⁵⁹³. Bu sayılar az çok öngörülebilir olan Divan, Defterhane ve Defterdarlık sacayağını aksettirmektedir. Başmuhasebe Kalemi'nin defterleri için ihtiyaç duyulan deve sayıları ile diğer defterdarlık büroları arasındaki bariz fark ise büronun maliye bürokrasisindeki yeri ve önemini göstermesi bakımından kayda değerdir.

Sefere hareket edildiğinde Başmuhasebe Kalemi defterleri sandıklarda muhafaza edilir ve genellikle develerle nakledilirdi. Defterlerin nakil ve muhafazasında kullanılan urgan, kilim, sandık, keçe gibi sefer levazımı için ayrıca ödemeler yapılmaktaydı⁵⁹⁴. Defterlerin korunması bütün personelin sorumluluğunda olmakla birlikte özellikle defterciler bu işten mesuldü⁵⁹⁵. Defterlerin herhangi bir şekilde zarar görmesi, ciddi kargaşalara sebep olabilirdi. Bu nedenle seferin yönüne göre defterler, kademe kademe güvenli yerlerde muhafaza edilmek suretiyle ilerleniyordu⁵⁹⁶. Örneğin 1736-1739 Harbi'nde ordu sefere hareket ettikten sonra defterlerin 1120/1708'den 1130/1717'ye kadar olan kısmı Edirne'de, 1130/1117'den 1145/1732'ye kadar olan kısmı Sofya'da, kalan kısmı ise Niş'te bırakılarak daha ileri götürülmemişti⁵⁹⁷. Böyle durumlarda işlemler boş bir defter açılarak yapılıyor, kâtipler tekrar defterlerin yanına geldiklerinde muamelâtı ilgili yerlere kaydediyorlardı⁵⁹⁸.

⁵⁹² Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 252.

⁵⁹³ BOA, D.BŞM, nr. 7954/19 (9 Şaban 1184/28 Kasım 1770) 4 deve de yedek olarak tutulmaktaydı.

⁵⁹⁴ BOA, D.BŞM, nr. 2874/12 (28 Zilhicce 1148/10 Mayıs 1736).

⁵⁹⁵ Edirne'de Başmuhasebe Kalemi defterlerinin muhafazasında görev yapan deftercinin tayinatı hakkında bk. BOA, D.BŞM, nr. 5691/73 (6 Muharrem 1188/19 Mart 1774).

⁵⁹⁶ Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 246, 249-250.

⁵⁹⁷ Kemal Beydilli, "Hans Georg Majer-Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675", *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13 (İstanbul 1987), s. 609-610. İlk defa Beydilli tarafından kullanılan kayıtların orijinaleri için bk. BOA, MAD, nr. 10180, s. 4-5.

⁵⁹⁸ "...mahfûz mahalde vaz' ve hıfz olunup zuhûr iden mevâd yine hulefâları birer beyâza cüz' ile zabt ve tevfik-i Bâri ile yine defterlere mülâkî olundukda mahallerine kayd olunmak üzere bi'l-cümle Hazîne-i Âmire defterleri ve evrâkı bırakılmak mu'tâd olmağla hâlâ Belgrad'da kurşun pûşide cebehâneye vaz' itdirilmek üzere

Defterlerin yol boyunca muhafazası için özellikle ahşap olmayan binalar kullanılıyordu. Bu manada cami, han, cebehane gibi yapılar sıklıkla tercih edilen mekanlardı. Seferin yönüne göre batıda Belgrad, doğuda Erzurum ve Diyarbakır kaleleri gibi karakollar defter muhafazası için ilk tercih edilen noktalardı⁵⁹⁹. Defterlerin korunduğu mekanlar zamanla standart hâle gelebiliyordu. Nitekim Edirne bedesteni sefer vakitlerinde çoğunlukla bu iş için kullanılmaktaydı⁶⁰⁰. İsakçı'daki Sultan Osman Camii de sık sık hazine defterlerinin muhafazası için tercih edilen yapılar arasındaydı⁶⁰¹. Bu mekanlarda muhafaza edilenler dışında kullanılan veya nakli devam eden defterler ise çadırlarda korunuyordu.

Orduda görevli kâtipler, yalnızca merkezdeki sorumluluk alanlarından mesul değildi. Sefer aynı zamanda yeni pek çok bürokratik işin ortaya çıkması demekti. Bu nedenle kâtiplere yeni görevler verilmekteydi. Örneğin 1697'de Başmuhasebe halifelerinden Hacı Hasan Efendi tayinat defterinden, İmam Mehmed Efendi mükârî develeri tevzi defterinden, Muhallefat Kâtibi Osman Halife kav ve sirem arabaları kayıtlarından, İbrahim Çelebi mükârî bargirlerinin tevziinden, Veli Halife meşale mühimmatından sorumlu kâtip tayin edilmişlerdi⁶⁰². Ordudaki kâtipler masraflarının bir kısmını devlet tarafından tahsis edilen tayinatlarla karşılıyorlardı⁶⁰³. Ancak sefere katılmak çoğu zaman bu tayinatların yetmeyeceği kadar masraflı bir mesai demekti. Bu yüzden kalem harçlarının 2/3'ünün ordudaki kâtiplere 1/3'ünün rikabdakilere tahsis edilmesi şeklindeki pratiklerle masraf yükü hafifletilmeye çalışılıyordu⁶⁰⁴.

telhîs olundukda telhîs mücebince vaz' ve hıfz olunmak fermân-ı âlî sâdır olmağın mücebinca aklâma kâ'ime virilmiştir" [BOA, MAD, nr. 10159, s. 8 (7 Şaban 1128/27 Temmuz 1716)].

⁵⁹⁹ Emecen, "Sefere Götürülen Defterlerin Defteri", s. 246-247, 250.

⁶⁰⁰ BOA, D.BŞM, nr. 7884/47 (2 Safer 1152/11 Mayıs 1739).

⁶⁰¹ "Sa'âdetlî başmuhâsebeci efendi hazretleri, esfâr-ı sâbıkada aklâm-ı hazîne defâtiri İsakçı'da Sultan Osman Câmî'ine vaz' olunup..." [BOA, D.BŞM, nr. 5337/17 (2 Rebiulahir 1182/16 Ağustos 1768)]. Ancak bu emir kapsamında yapılan incelemede caminin harap olduğu tespit edilerek defterlerin çadırdaki kalmaları uygun görülmüştü.

⁶⁰² BOA, MAD, nr. 3419, s. 7 (23 Şevval 1108/15 Mayıs 1697).

⁶⁰³ Recep Ahışhalı, "Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması", s. 21.

⁶⁰⁴ BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 704/28747 (23 Muharrem 1204/13 Ekim 1789).

3-) BAŞMUHASEBE KALEMİ’NİN GÖREVLERİ

3.1-) Defteroloji

Bilgisayar teknolojisinin olmadığı bir dünyada devlet idaresi, sistematik defter serilerine ve bu defterler üzerinden bürokratik işleyişi organize edebilecek bir bürokrat zümresine sahip olmakla mümkündü. Osmanlılar da tıpkı çağdaşları gibi bu gerekliliği yerine getirmek için uğraşıyorlardı. Bu çerçevede bürokrasiyi ve defter tutma pratiklerini sürekli geliştirmeye ve yeni şartlara intibak ettirmeye çalışıyorlardı. Osmanlı Arşivi’nde farklı türde binlerce defter ile her biri çeşitli muameleleri ihtiva eden milyonlarca evraktan oluşan devasa külliyat bu uğraşın bir neticesidir.

Uzun yıllardır çeşitli konular özelinde incelenen bu külliyatın, kendisine yani defter ve belgelerin kimler eliyle hazırlanıp ne işe yaradıklarına cevap arayan araştırmalar ise diğerlerine nispetle az sayıdadır. Üstelik bu türden incelemelerde, ister istemez bürokrasinin bütününe değil parçalarına odaklanılmıştır. Bu kapsamda birbirini tamamlar bir tarzda bürokratlara ve kurumların bürokratik yapısına dair araştırmalarla birlikte farklı defter serilerine dair çeşitli incelemeler neşredilmiştir⁶⁰⁵. Ancak bu süreçte bazı defter türleri ayrıntılı olarak incelenirken bir kısmı tarif edilmeyi bekler halde kalmıştır. Bu kapsamda tahrir defterleri, erken tarihlerden itibaren yoğun olarak kullanılan ve etraflıca incelenen bir seri olmuştur. Hatta tahrir serileri üzerindeki incelemeler, bir disiplin olarak “Defteroloji” kavramıyla ifade edilir hale gelmiştir⁶⁰⁶. Oysa tahrir defterleri esasen bürokratik anlamda yalnızca bir veri tabanı mahiyetindedir. Sayımı yapılan kaynakları kimlerin nasıl tasarruf edeceği; idarî, askerî ve malî işlemlerin kimler tarafından ve ne şekilde yürütüleceği; tahriri yapılan bölgelerdeki adlî meseleleri kimin nasıl çözüme kavuşturacağı gibi pek çok işlem farklı türde defterler üzerinden yürütülmekteydi. Her bir defterin çeşitli fonksiyonları vardı ve hiçbir kayıt bir diğerinden bağımsız değildi. Bürokratik yapı ve işleyiş ancak bu kayıtlar arasındaki ilişkiler tespit ve tarif edildiğinde doğru anlaşılabilir mahiyettedir⁶⁰⁷. Aksi halde defterler çoğu zaman birbirinden bağımsız olarak tasavvur edilmeye ve kullanılmaya devam edecek, “Defteroloji” gibi kuşatıcı bir kavram tahrir defterlerinin sınırlarına hapsedilecektir.

⁶⁰⁵ Defter serileri hakkında araştırmaların başlıcalarına giriş bölümünde değinilmiştir.

⁶⁰⁶ Fatma Acun, “Osmanlı Tarihi Araştırmalarının Genişleyen Sınırları: Defteroloji”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 1 (İstanbul 1999), s. 315-328. Oktay Özel, “Avarız ve Cizye Defterleri”, s. 35.

⁶⁰⁷ Bürokratik prosedüre odaklanan çalışmasıyla Linda Darling, bu yöndeki ilk teşebbüsü (*Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*) başarıyla uygulamış; belgeler ve defterler arasındaki münasebetlerin tespit ve tahlilinin geliştirilmesi gerektiğini ısrarla vurgulayarak (“Mâlî Belgeler ve Osmanlı Tarihi: Yeni Binyıl İçin Bazı Hedefler”, 136-141) bu bölümde ortaya atılan fikirlere kaynaklık etmiştir. Divan’a ait defter serileri üzerinde benzer yaklaşımla hazırlanan bir araştırma Bilgin Aydın’a aittir (*XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*).

Bu çalışmada, “Defteroloji”nin bugüne kadarki kullanımının aksine Osmanlı bürokrasisinde defter serilerinin tamamını kapsayacak şekilde kullanılması teklif edilmektedir. Bu çerçevede hem tek tek defter türlerine dair incelenmeleri hem de defter serileri arasındaki ilişkilerin tespit ve tarifi ile verilerin bir bütünün parçaları olarak değerlendirilmesini içeren bir disiplini ifade etmesi önerilmektedir. İkinci bir adım olarak Başmuhasebe Kalemi özelinde defterleri birbiriyle ilişkilendirmeye yarayacak sürece odaklanan fonksiyon merkezli bir kavramsallaştırmaya da teşebbüs edilecektir. İlerleyen yıllarda defter serilerinin tamamının etraflıca incelenmesi bu yöndeki çabaların kolaylaşmasını, gelişmesini ve farklı sınıflandırmaların ortaya çıkmasını sağlayacaktır. Bu noktada bütün bürokrasinin ve defterlerin esasen yönetme ameliyesinin bir parçası olduğunu hatırlatmak faydalı olacaktır. Dolayısıyla temel veya öncelikli fonksiyonu malî işleyişi organize etmek olmayan ve maliye bürokrasisince tutulmayan defter serilerine yapılan atıfların koordinasyonun boyutunu tarif etmek ve defterolojiyi mümkün olduğu kadar geniş bir çerçevede anlamlandırabilmek adına olduğunu özellikle belirtmek gerekir. Çok daha önemlisi, defter tutmanın esasen ciddi farklılıklar barındıran pratiklere tekdüze bir görünüm verdiği gerçeğidir⁶⁰⁸. Ayrıntılardaki farklılıkların tespiti, ancak kapsam ve temaları daha sınırlı monografiler sayesinde mümkün olacaktır.

Osmanlı bürokratik yapılanmasının esasını defterler teşkil etmekteydi. Evrak türünden kaynaklar ise çoğunlukla defter kaydına dönüşecek bir işlemin aşamalarını oluşturmaktaydı. Bu bakımdan Osmanlı bürokrasisince üretilen veya üzerinde muamele yapılan milyonlarca evrak ve binlerce defter birbirinden bağımsız değildi. Üstelik her bir belge ve defter, basit bir kayıt tutma faaliyeti dışında fonksiyonlara hizmet ediyordu. Maliye açısından bu serileri birbiriyle ilişkilendirmek, sürece odaklanmak suretiyle mümkündür. Çünkü malî işleyiş bakımından bir takım belge ve defterler planlama, bir kısmı söz konusu planlamanın takibi, bazısı ise planlanan ve takibi gerçekleştirilen organizasyonun muhasebesinde kullanılıyordu. Bu çerçevede maliye bürokrasisi, gelir-giderleri organize etmek için belge ve defterleri **Planlama, Takip, Muhasebe, Koordinasyon ve Raporlama** olmak üzere temelde 5 fonksiyon için kullanılmaktaydı. Bir sürecin aşamalarını temsil eden bu fonksiyonların her biri için farklı türde belge ve defterler üzerinden çeşitli işlemler yapılması gerekiyordu. Ancak bir belge veya defter türü birden fazla fonksiyon için de kullanılabilmekteydi. Takip eden

⁶⁰⁸ *Kayıtlarda ve vergi mevzuatında yapılan araştırmalar, bu tekdüze kayıt tutma sisteminin arka planında vergi oranlarında, değerlendirmede ve tahsilatta şaşırtıcı bir çeşitlilik, istisnalar vs. olduğunu gösterir; cizye veya avarız gibi diğer vergi kayıtlarında da aynı durum söz konusudur. Dolayısıyla kayıt tutma, aslında büyük farklılıklar olan bir uygulamaya tekdüze bir görünüm vermek için sürülen bir cila olarak yorumlanabilir ki bu da ufak bir bürokratik kadro için çokuluslu bir imparatorluğu yönetebilmenin tek yoludur* (Linda Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 47).

başlıklarda **Planlama, Takip, Muhasebe, Koordinasyon ve Raporlama** adları altında malî kayıtlar bir sürecin parçaları olarak değerlendirilecektir. Bu yapılırken nasıl bir prosedür yürütüldüğü anlaşılmaya çalışılacaktır. Hiç şüphesiz bütün prosedürlerin eksiksiz bir tarifini yapmak bu araştırmanın sınırlarını fazlasıyla aşacak mahiyettedir. Bu yüzden Başmuhasebe Kalemi'ni merkeze alarak ana defter serileri üzerinden muamelatın bir çerçevesi çizilecektir. Söz konusu inceleme esnasında defterlerin yapısı gereği **Planlama, Takip ve Muhasebe** süreçleri, gelir ve giderler başlıkları altında ayrı ayrı ele alınacaktır. Gider birimleri matbah, tersane, arpa emaneti gibi farklı görev ve sorumlulukları bulunan büyük kurumlar olduğundan her birinin kendine has bazı özellikleri ve prosedürleri mevcuttur. Bunlara dair planlama, takip ve muhasebe işlemleri olabildiğince müşterek noktalarda birleştirilecek ve Başmuhasebe Kalemi kayıtları merkeze alınarak incelenecektir.

3.1.a-) Planlama

Planlama, bir gelir veya giderin miktar ve mahiyetinin tespiti ile bir veya daha fazla kişinin sorumluluğuna verilmesi ve işlerin yürütülebilmesi için gerekli şartların hazırlanmasıdır.

3.1.a.1-) Gelirlerin Planlanması

Başmuhasebe Kalemi, denetlediği gelirleri bir planlama çerçevesinde idare etmekteydi. Planlamanın kaynağı, yıllar içerisinde biriktirilmiş olan defter külliyatıydı. Bu manada tahrir defterlerine kadar uzanan bir veri tabanı söz konusuydu. Zira hazineye intikal edecek gelirler, öncelikle tahrir defterlerinde “havass-ı hümayun” olarak kaydedilmiş olmalıydı. Üstelik zamanla ümera hasları ile tımar alanları da hazine gelirleri arasına yani “havass-ı hümayun”a dahil edilmeye başlamıştı. Bu süreci 12 Ocak 1697 tarihli bir fermanla has statüsündeki gelirlerin de malikâne olarak satılmasına karar verilmesi hızlandırdı⁶⁰⁹. Malikânenin yaygınlaşmasına neden olan bu tasarruf için de gelirlerin statüsünün değiştirilmesi gerekiyordu. Daha önce hazineye ait olmayıp tımar ve has sahası içerisinde yer alan gelirlerin hazine gelirlerine dönüştürülmesi ile ilgili muamelat, Defterhane kayıtları üzerinden yapılmaktaydı. Bizzat nişancı tarafından gerçekleştirilen ve “tashih” olarak adlandırılan bu işlem, tahrir defterleri üzerinde yapıp alakalı diğer Defterhane kayıtlarına şerhler düşülmekteydi⁶¹⁰. Merkezî hazinenin giderlerinin artmasına ve tımar sisteminde

⁶⁰⁹ Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 42. Bu kararın uygulanmasına dair örnekler ve idarî yapıdaki etkisi için ayrıca bk. Özer Ergenç, “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri”, *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir-Toplum-Devlet*, s. 372-382; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 1-3, 34-36.

⁶¹⁰ Tashih işlemleri için bk. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire*, s. 44-47.

yaşanan değişime bağlı olarak bu pratik XVI. yüzyılın sonlarından itibaren giderek arttı. Literatürde “tımara alanlarının mukataalaştırılması” olarak adlandırılan bu süreç henüz müstakil bir incelemeye konu edilmedi⁶¹¹. Ancak mevcut veriler çok açık şekilde merkezî hazinenin tımar sahası aleyhine genişlediğini göstermektedir⁶¹².

Gelirlerin mahiyeti ve statüsü öncelikle Defterhane’ye ait tahrir ve icmal türü defterler üzerinden izleniyordu. Pratikte bazı değişiklikler görülmekle birlikte bu uygulama Tanzimat’a kadar az veya çok devam etti. Ancak klasik tahrirlerin terk edildiği XVI. yüzyıl sonlarından itibaren temel gayesi vergi kapasitesini tespit etmek olan başka tür tahrirler yapılmaya devam etti. Bu çerçevede ihtiyaç halinde havass-ı hümayun alanlarına dair müstakil tahrirler yapılıyordu⁶¹³. Üstelik XVII. yüzyıl başlarından itibaren merkezî hazinenin önceliklerine bağlı olarak avarız ve cizye türü vergi sayımları da hem daha önemli hem de düzenli hâle gelmişti⁶¹⁴. Muamelatta Defterhane’ye ait defterlerle birlikte kullanılan bu seriler de gelirlerin mahiyeti ve miktarının tespitinde esas teşkil etmekteydi.

Yeni ortaya çıkan bazı gelirlerin hazine varidatı arasına kaydedilmesi de Defterhane kayıtlarıyla koordineli olarak yürütülen planlama işlemlerindendi. Malikâne sahibi, mültezim, kadı vb. görevlilerin arzıyla başlayan bu süreç, farklı türde defterlerin incelenmesiyle neticelenirdi. Çünkü “haric ez-defter” olarak gösterilen yeni gelirler, esasen bir tımar ve mukataa demetine dahil olabilirdi. Böyle bir teklif geldiğinde öncelikle Defterhane ve maliye bürolarında talep edilen gelire dair bir kayıt olup olmadığı incelenirdi. Şayet ihdas edilmek istenen birim bir tımar veya mukataaya dahil değil ise hazinenin yeni bir gelir kalemi olarak belirlenirdi⁶¹⁵. Herhangi bir harap köyün şenlendirilmesi için arzda bulunulduğunda da aynı prosedür uygulanmaktaydı. Bir tımar dahilindeki durumu Defterhâne’den, bir mukataa demeti içerisinde olup olmadığı bölgenin bağlı bulunduğu kaleminden kontrol edilirdi. İlgili köyün “hâlî” olduğu ve kimsenin uhdesinde bulunmadığı anlaşılırsa yeni bir gelir birimi olarak

⁶¹¹ En kapsamlı değerlendirme için bk. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi*, s. 34-52.

⁶¹² Mukataalaşmanın boyutu haslardaki yaygınlığından ve bazı bölgesel verilerden anlaşılmaktadır. Mesela Rum Eyaleti’ndeki bazı kazalarda XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde havass-ı hümayuna/merkezî hazineye ait köylerin sayısı 30’u bulmazken XVII. yüzyıl sonlarında yaklaşık 15 katlık bir artışla 450’yi geçmişti (Erol Özvar, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim*, s. 77).

⁶¹³ Rum Hazinesi mukataalarının tahriri örneği için bk. BOA, MAD, nr. 9481 (16 Cemaziyelahir 1105/12 Şubat 1694).

⁶¹⁴ Bu değişimin analizi için bk. Linda Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 13-38, 110-154. Halil İnalçık, “Devlet-i Aliyye’de 17. Yüzyılda İdarede ve Maliyede Genel Dönüşüm”, s. 23-66.

⁶¹⁵ Divriği’de tahmis mukataasının ihdası örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3216/64 (2 Muharrem 1153/30 Mart 1740).

taliplerine verilirdi⁶¹⁶. Gelirlere dair talepler, defterlerde kayıtlı halinden başka bir isimle yapıldığında ilgili bürolardan bu durumu tespit etmek mümkün değildi. Bu nedenle yalnızca arzuhal veya kadı arzıyla gelir ihdas ve tevcihi yasaklanmış, bölgenin malikâne sahibi veya mülteziminin de arzı olması zorunlu hâle getirilmişti⁶¹⁷.

İster yeniden ihdas edilmiş olsun, isterse statüsü değiştirilmiş olsun havass-ı hümayuna dahil edilen gelirler mukataaya dönüştürülerek bir kalemin mukataa defterlerine kaydedilirdi. Hangi büronun defterinde yer alacağı çoğunlukla mukataanın bulunduğu bölge gelirlerinden hangi büronun sorumlu olduğuyla ilgiliydi. Ancak bazı hallerde gelirin türü zaten bir bütünlük arz etmeyen kalem-bölge sınırlarını aşarak girift sorumluluk alanları oluştururdu. Başmuhasebe Kalemi'nin bu noktadaki temel farkı, malikâne sistemi nedeniyle diğer kalemlere bağlı gelirlerin muameleatında giderek genişleyen bir yetki alanına sahip olmasıydı. Bu çerçevede bir gelir birimi hangi büroya bağlı olursa olsun malikâne mukataaya dönüştürüldüğünde prosedürün bir kısmı Başmuhasebe Kalemi'nin sorumluluk alanına girerdi.

Gelirlerin miktar ve mahiyeti belirlendikten sonraki en önemli planlama işlemi, bu gelirlerin kim tarafından ve nasıl toplanacağını belirlenmesiydi. Bunun için üç temel yöntem uygulanmaktaydı. Bunlar; gelirlerin emin denilen ve bir devlet memuru statüsünde olan kimselerce toplanması demek olan emanet, bir müteşebbise belirli bir süreliğine kiralanması anlamına gelen iltizam ve kayd-ı hayat şartı ile bir [veya daha fazla] kimseye tevcihi demek olan malikâneydi. Devlet bu üç yöntem arasındaki geçişlerde tam yetki sahibiydi. Mevzubahis değişiklikler büroların defterlerine kaydedilmekle birlikte özellikle büyük gelir birimlerinin statülerinin değiştirilmesi idarî bir tasarruf olduğundan bunlara dair emirler Divan'dan gönderilir ve suretleri mühimme defterinde yer alırdı. Mesela 1746 yılında daha önce iltizamla işletilen Adana, Rakka ve Trablusşam eyaletleri ile Aydın, Kıbrıs ve Mora muhassıllıklarının malikâne olarak satılmasına dair düzenlemeler Divan'dan çıkan emirlerle yapılmış ve suretleri mühimme defterine kaydedilmişti⁶¹⁸.

Bir memur vasıtasıyla gelirleri tahsil etmek demek olan emanet, çoğunlukla yeni tesis edilen bir mukataanın gelir kapasitesini görmek, talibi olmayan mukataaları işletmek veya

⁶¹⁶ Örneğin Tokad Voyvodası Hafız Mustafa, voyvodalığına dahil Kozlu ve Kurdlar karyeleri ile Kuyucak mezrasının "hâli ve harabe" olduğunu belirterek şenlendirilmesi için Ahmed adlı kimseye malikâne olarak satılmasını arz etmişti. Bu talep üzerine Defterhane'den bir tımara dahil olup olmadığı, Başmuhasebe Kalemi'nden ise mukataa olarak birinin uhdesinde olup olmadığı kontrol edildikten sonra malikâne satışına izin verildi [BOA, D.BŞM, nr. 4790/44 (1 Zilhicce 1177/1 Haziran 1764)]. Divriği Mukataası sınırlarındaki harabe köy ve mezraalarla ilgili benzer bir örnek için bk. D.BŞM, nr. 2681/62 (11 Cemaziyelevvel 1145/30 Ekim 1732).

⁶¹⁷ BOA, MAD, nr. 10176, s. 4 (20 Rebiulevvel 1147/20 Ağustos 1734). Ayrıca bk. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 160.

⁶¹⁸ BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 152'den naklen Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 347.

gelirlerinde değişiklikler yaşanan mukataaların hâlihazırdaki durumunu tespit etmek gibi gayelerle tercih edilmekteydi⁶¹⁹. Gelirlerin kapasitesini tespit gayesi taşıyan emin atamalarında hâsılâtın kadı vasıtasıyla defter edilip merkeze gönderilmesi gerekiyordu. Böylece iltizam veya malikâne satışlarında tahsilata esas teşkil edecek veriler ortaya çıkarılmış oluyordu⁶²⁰. Çoğunlukla emirle bildirilen emanet görevlerine dair mukataaların statülerine göre berat da düzenlenebilmekteydi. Emanetin tevcihine dair emir ve beratlar Başmuhasebe Kalemi'ne ait ahkam defterlerine kaydedilirdi⁶²¹. Her yıl için ayrı ayrı tutulan kuyud-ı mukataat defterlerinde de mukataanın emaneten kimin uhdesine verildiği başlık ve şerh mahallerinde kaydedilirdi⁶²².

Devletin doğrudan emanete verdiği mukataalar dışında bir mukataaya malikâne olarak tasarruf edenlerin çeşitli gerekçelerle yaptığı başvurular üzerine esasen malikânecilerin bir kimseye iltizamen vererek idare etmesi gereken mukataalara devlet tarafından da emin tayini gerçekleştirilebilmekteydi⁶²³. Ayrıca mültezimlerin iltizam süresi tamamlanmadan vefatı halinde oğlunun veya başka bir yakınının sene tamamına kadar mukataayı emaneten idare etmesi yönünde uygulamalar da görülmekteydi⁶²⁴.

Küçük mukataalardaki emanet dışında bazı büyük gelir birimleri defterdarlıkla idare edilmekteydi. Bunlar arasında yer alan Girit, Şam ve Bosna gibi birimler, XVIII. yüzyıl özelinde iç içe geçmiş pratiklerin en bâriz örnekleriydi. Yetkileri sınırlandırılmış olmasına rağmen merkeze karşı sorumlu bir defterdarın idaresinde iltizam, malikâne ve emanetin birlikte uygulandığı ve prosedür bakımından farklılıklar gösterebilen bir yapı söz konusuydu. Defterdarların atanması Divan-ı Hümayun tarafından gerçekleştirilir ve tayin kayıtları tahvil

⁶¹⁹ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 150-154; Mehmet Genç, "İltizam", *DİA*, XXXIV, 155.

⁶²⁰ Niğde Sancağı Aydoğan Nahiyesi'ne bağlı Sivri Kenise ve Semendire adlı köyler zeamet statüsünden çıkarıldığında emaneten idare edilerek gelir kapasitesi tespit edilmiş ve ardından malikâne olarak satılmıştı [BOA, D.BŞM, nr. 2489/6 (11 Muharrem 1141/17 Ağustos 1728)].

⁶²¹ Sis Sancağı'ndaki tüm zeamet ve tımarlar havass-ı hümayuna tashih edildiğinde gelirleri belirleninceye kadar sadrazam ağalarından Hamza Ağa emin tayin edilmişti. Bu tayine dair Sis kadısı ve Hamza Ağa'ya hitaben gönderilen fermanın sureti için bk. BOA, MAD, nr. 2819, s. 29 (20 Muharrem 1146/3 Temmuz 1733). Erzurum Gümrüğü ve Tevabii Mukataası'nın 1146/1734-1735 yılı emanet beratı örneği için bk. MAD, nr. 2819, s. 239 (23 Cemaziyelevvel 1146/1 Kasım 1733). Sayda iskelelerinde tahsil edilen "resm-i revgan-ı zeyt" için emin atamaları hakkında bk. Yahya Koç, *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler*, s. 79.

⁶²² Sakız'daki tamga mukataasına dair şerh örneği için bk. BOA, MAD, nr. 10166, s. 130.

⁶²³ Konya İhtisab ve Mirabiye Mukataası'nı malikâne sahiplerinden bir yıllığına iltizamen alan Osman Efendi kuraklık nedeniyle gelir elde edemeyince sözleşmeden vazgeçmiş ve bunun üzerine mukataanın Konya kadısı tarafından emaneten idare edilmesi emredilmişti [BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 357/14637 (12 Ramazan 1200/9 Temmuz 1786)].

⁶²⁴ Halep Muhassıllığı mültezimi Seyyid Ebubekir Efendi'nin vefatı ile oğlu Seyyid Osman sene tamamına kadar emin tayin edilmişti [BOA, D.BŞM, nr. 1533/105 (24 Şevval 1118/29 Ocak 1707)].

defterlerinin alt serisini teşkil eden eyalet ve sancak tevcih defterlerine kaydedilirdi⁶²⁵. Başmuhasebe Kalemi bu prosedürde Divan-ı Hümayun Kalemi'nden verilen ilmuhaberle bilgilendirilirdi⁶²⁶.

İltizam yönteminde mukataalar çoğunlukla 1 ila 3 yıllık sürelerle bir müteşebbis olarak vergi toplamaya talip olan mültezimlerin uhdesine verilmekteydi. Bu yöntemin farklı formlarına rastlanmakla birlikte bazı temel özellikleri vardı. Öncelikle talipler arasındaki rekabet hazineye ödenmesi gereken mallar üzerinde gerçekleştirdi. Çoğunlukla kefalete başvurulur ve daima peşin adıyla bir ön ödeme tahsil edilirdi⁶²⁷. Ancak XVIII. yüzyılda malikâne uygulaması, özellikle de Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı mukataalar için, âdeta tahsilat sürecini ele geçirmişti⁶²⁸. Bu nedenle iltizam prosedürü hem azalmış hem de bir kısım defterlere ihtiyaç kalmamıştı. Üstelik bazı görevliler de zamanla prosedürün dışına itilmişti. Mesela “planlama” muamelatı için son derece önemli olan mukataalara ait arz tezkirelerinin biraraya getirildiği defterler, XVI. yüzyıl sonlarında yoğun olarak kullanılırken XVIII. yüzyılda bu tür defterlere ihtiyaç kalmamıştı. Üstelik Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı iltizamlarla işletilen küçük mukataalar zamanla üst birimlerde toplanarak malikâne sistemine dahil edildiğinden daha önce mukataaların iltizamen tevcihine dair hazırlanan defterler de zamanla ortadan kalkmıştı. Tüm bunlar prosedüre her dönem için defter serileri ve fonksiyonların farklılık arzedebileceğini dikkate alarak yaklaşmak gerektiği anlamına gelmektedir⁶²⁹.

XVIII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı gelirler arasında yer alan Halep Muhassıllığı, Erzurum Gümrüğü, Diyarbakır Voyvodalığı, Trablus, Sayda, Rakka ve Adana mukataaları dışında iltizam uygulaması büyük oranda ortadan kalkmıştı⁶³⁰. Haliyle Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı iltizamlarla işletilen mukataalar genellikle büyük gelir birimlerinden oluşuyordu. Bu yüzden tevcih prosedürü diğer büroların küçük ölçekli

⁶²⁵ Bu defter serisi hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bilgin Aydın, “17-19. Yüzyıl Tahvil Ahkâm Defterlerinde Alt Serilerin Ortaya Çıkışı”, s. 108-115. Tahvil Kalemi için ayrıca bk. Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 118-136. Taşra defterdarlıklarına dair atamaları içeren defter örnekleri için bk. Fehmeddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730; XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi 16 Numaralı Tahvil Defteri (Çeviri Yazı-Görüntü)*, haz. Abdullah Sivridağ vd., İstanbul 2019.

⁶²⁶ Girit defterdarı tayini üzerine Divan-ı Hümayun'dan Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilen ilmuhaber kaimesi örneği için bk. BOA, MAD, nr. 10196, s. 244 (19 Şevval 1166/20 Temmuz 1753).

⁶²⁷ Mehmet Genç, “İltizam”, 154-158.

⁶²⁸ Başmuhasebe Kalemi kâtip ve şâkirdleri 26 Ağustos 1713 tarihli bir arzuhallerinde Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı mukataalardan iltizamlarla idare edilen yalnızca Halep Muhassıllığı, Diyarbakır Voyvodalığı, Trablus, Sayda ve Adana mukataalarının kaldığını ifade etmişlerdir (BOA, D.BŞM, nr. 1786/41).

⁶²⁹ İltizam uygulamasının özellikle XVI. ve XVII. yüzyıllardaki prosedürünü ayrıntılı olarak ele alan iki yetkin çalışma için bk. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 115-149; Linda T. Darling, *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk*, s. 155 vd..

⁶³⁰ 1746'da Adana, Rakka ve Trablusşam eyaletleri ile Kıbrıs ve Mora muhassıllıkları da malikâne olarak satıldı (Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâli Tarihi*, s. 347).

mukataalarından farklılık arz ediyordu. Nitekim Rakka, Sayda, Adana ve Trablusşam gibi eyaletlerin bir çeşit iltizamla tevcihi, Divan-ı Hümayun'dan verilen emirlerle gerçekleştiriliyordu. Atama kayıtları Divan'a ait tahvil defteri serilerine, bu kapsamda verilen emirler ise mühimme defterlerine kaydediliyordu. Tevcihatın Başmuhasebe Kalemi'ne ilmuhaberle bildirilmesi ve mutasarrıfların mutlaka berat alması gerekiyordu. Ilmuhaber kaimesine istinaden verilen beratın sureti Başmuhasebe Kalemi'ne ait ahkam defterlerinde yer alırdı. Beratın teslimi, "berât dâde" şerhiyle ilmuhabere ve kuyud-ı mukataat defterlerindeki şerh mahallerine işlenirdi⁶³¹.

Divan'dan verilen emirle tevcih edilmeyen mukataaların işlemleri ise sene başından birkaç ay önce sadrazamın iltizamla işletilen mukataaların satış işlemleri için izin almak üzere padişaha arzı ile başlatılırdı⁶³². Padişahın hatt-ı hümayunla onayının ardından satışlara başlanmasına dair emir, koordinatör görevi gören Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilip kaydedilir ve diğer bürolara ilmuhaber kaimeleri verilirdi⁶³³. Bu aşamadan sonra talipler kefil göstermek suretiyle başvuruda bulunurlardı. Mukataaya dair kayıtlar ve şartları derkenar edildikten sonra eğer bir kimsenin üzerinde değilse satış gerçekleştirilirdi. Mutasarrıfların hak ve sorumluluklarını içeren bir berat almaları gerekiyordu⁶³⁴. Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı iltizamla işletilen mukataaların berat suretleri ahkam defterlerine kaydedilmekteydi⁶³⁵. Ayrıca her yıl için ayrı ayrı tutulan kuyud-ı mukataat defterlerinde mukataanın kimin uhdesinde

⁶³¹ Trablusşam Eyaleti'nin Osman Paşazâde Mehmed Paşa'ya tevcihine dair emir için bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 162, s. 269, hkm. 756 (Evail-i Rebiulahir 1175/30 Ekim-8 Kasım 1761). Atamaya dair tahvil defterindeki kayıt için bk. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi 16 Numaralı Tahvil Defteri (Çeviri Yazı-Görüntü)*, haz. Abdullah Sivridağ vd., İstanbul 2019, s. 263. Divan'dan verilen ilmuhaberin kuyud-ı mukataat defterindeki şerhe kaydedilmiş hâli için bk. MAD, nr. 10205, s. 304 (3 Rebiulahir 1175/1 Kasım 1761). Bu gibi Divan'dan yapılan tevcihatta mutasarrıfların berat almaya rağbet etmemeleri hem kayıtlarda karışıklığa hem de Başmuhasebe Kalemi personelinin harçlarını tahsil edememelerine neden oluyordu. Bu hususta bir şikayet örneği için bk. Ali Emiri, I. Mahmud, nr. 125/9143 (Evail-i Safer 1153/20-30 Aralık 1740).

⁶³² Her yıl yürütülen bu prosedüre dair örnek için bk. BOA, MAD, nr. 10150, s. 6 (17 Rebiulahir 1117/31 Temmuz 1705). Yüzyılın başlarında hatt-ı hümayuna dayanan izinlerin ilerleyen yıllarda buyruldu ile verildiği görülmektedir [MAD, nr. 3828, s. 4 (18 Şevval 1133/12 Ağustos 1721); nr. 10176, s. 4 (3 Şaban 1147/29 Aralık 1734)].

⁶³³ BOA, MAD, nr. 10154, s. 6 (17 Şevval 1121/20 Aralık 1709); MAD, nr. 10166, s. 1 (26 Zilkade 1135/28 Ağustos 1723). 1121 yılı mukataa satışları için Başmuhasebe Kalemi'nden Başmukataa Kalemi'ne gönderilen ilmuhaber kaimesi örneği için bk. D.BŞM, nr. 7672/79 (1 Şaban 1120/16 Ekim 1708).

⁶³⁴ Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı gelirlerden Malatya Voyvodalığı Mukataası'nın kadı siciline kaydedilen iltizam beratı suretinin malî ve idarî analizi için bk. Özer Ergenç, "XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâlî Nitelikleri", *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir-Toplum-Devlet*, s. 372-374.

⁶³⁵ Diyarbakır Voyvodalığı'nın 1142/1730-1731 yılı iltizamının Mustafa Ağa'ya tevcihine dair berat için bk. BOA, MAD, nr. 6282, s. 52-53 (27 Cemaziyelahir 1142/17 Ocak 1730). Yine Diyarbakır Voyvodalığı'nın 1146/1734-1735 yılı iltizamının Şem'anzâde Hüseyin Ağa'ya tevcihine dair berat için bk. MAD, nr. 2819, s. 219. 1146 yılı tevcihi için ayrıca bk. Özlem Başarır, *18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbakır Voyvodalığı*, s. 151.

olduğu başlıkta kaydedilirdi. Zaman zaman mukataanın yer aldığı sayfanın şerhlerinde iltizam için hazırlanan berat tezkirelerine de yer verilirdi⁶³⁶.

Mültezimler çok sayıda mukataadan müteşekkil demetleri üzerlerine aldıklarında hangi birimlerden ne kadar tahsilat yapacaklarına dair bir deftere ihtiyaç duyarlardı. Bu nedenle arzuhalde başvuruda bulunarak “suret-i defter” talep ederlerdi. Zaman zaman arzuhallerinin derkenarına da kaydedilen ve vergilerin genel esaslarını içeren defter sureti mültezime verilerek tahsilata başlaması sağlanırdı⁶³⁷. Ancak merkez kayıtlarında her türlü verginin bütün ayrıntılarıyla nasıl tahsil edileceği yer almazdı. Şürtlarda ve vergi anlaşmazlıklarına dair emirlerde sıkça tekrarlanan “kadimden ne vechle ise” veya “olageldiği üzere” gibi vurgular bundan kaynaklanmaktaydı⁶³⁸.

XVIII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi’nin kayıtlarından sorumlu olduğu mukataalarda emanet ve iltizâm aleyhine daima genişleyen yöntem ise malikâneydi. 10 Ocak 1695 tarihli fermanla uygulanmaya başlayan malikâne usulünde mültezimler mukataaları kayd-ı hayat şartı ile üzerlerine almaktaydı. Bunun için muaccele denilen bir peşin üzerinden müzayede gerçekleştirdi. Satış bedeli için başlangıç değeri mukataanın malikâne sahibine getireceği ortalama yıllık kârın 2 ilâ 10 katı oranında idi. Başlangıç değerinden itibaren en yüksek muacceleği vermeyi taahhüt eden kimse bir beratla malikâne sahibi olurdu. Bu aşamada bir defaya mahsus olmak üzere muacceleği ve her yıl hazineye ödemesi gereken “mal” ile bu malın yaklaşık %10 oranındaki kalemiyyeyi ödediği müddetçe mukataayı tasarruf ederdi⁶³⁹.

Malikâne sisteminin kuruluş fermanında kısa vadeli iltizamların reayaya ve vergi kaynaklarına zarar verdiği vurgulanmış ve ihdas edilen yöntemin memleketin imârını ve reayanın refahını sağlayacağı öngörülmüştü. Gerçekten de bir süre sonra malikâne sisteminin verim sağladığı anlaşıldı. Bu nedenle iltizamla işletilen mukataalar hızla malikâne mukataaya dönüştürülmeye başladı. Mora’nın fethinden (1715) kısa bir süre sonra III. Ahmed’e sunulan bir telhis, malikâne sistemine bakışı ve mukataaların tahsil yöntemine dair planlamayı göstermesi açısından dikkat çekicidir:

⁶³⁶ Halep Muhassılığı’nın 1150/1737-1738 yılı iltizamına dair kuyud-ı mukataat defteri şerh mahallindeki berat tezkiresi örneği için bk. BOA, MAD, nr. 3865, s. 160.

⁶³⁷ Erzurum Gümrüğü ve Tevabii Mukataası mülteziminin suret-i defter talebi arzuhali için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2073/35 (12 Şevval 1131/28 Ağustos 1719).

⁶³⁸ “Girid Hazinesi müfrez ve müstakîl bir hazîne olduğundan mâ-tekaddemden berü cezîre-i mezbûrenin mukâta’ât ve kurâ ve mezârî ve mevâd-ı sâiresinde mu’tâd ve cârî olan nizâmın keyfiyeti mahallinde ma’lûm olmağla hîn-i fetihden berü örf-i belde ne vechle olmuş ise nizâm-ı kadîmî üzere rüyet...” [BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 75 (2 Receb 1182/12 Kasım 1768)].

⁶³⁹ Malikâne sisteminin esasları ilk defa Mehmet Genç tarafından ortaya koyulmuştur (“Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 95-142).

...memâlik-i mahrûselerinde vâkî' mîrî mukâta'ât bi'l-cümle mâlikâne fîrûht olunmağla memleketin imârına ve re'âyâsının âsûdeliğine bâ'is olup vücûh ile mirîye ve re'âyâyâ enfa' idüğü zâhir olmağın Akdeniz'de vâkî' kurâ ve re'âyâ ile meşhûn ba'zı cezîrelerin dahi mâlikâne virilmesi vücûh ile müstahsen görölüp ve bundan akdem Midillü Cezîresi vech-i meşrûh üzere mâlikâne fîrûht ve Kıbrıs Cezîresi dahi olmak üzere tasmiîn kılınmışıdi. Mora Cezîresi dahi olmalıdır. Lâkin yeni feth olmuş memleket olmağla şimdilik muhassıllık olup mukâta'âtı gereği gibi nizâm bulunca bir müddet te'hîri iktizâ ider. El-hâletü hâzihî Girid Cezîresi kurâ-yı ma'mûre ve re'âyâ-yı mevfûre ile memlû olup içinde olan mukâta'âtı Girid defterdârları tarafından fîrûht olunmağla celb-i menfa'at için senede her birini birer ikişer âdeme deruhde eylediklerinden re'âyâsı mütezarrır ve medyûn olup bu ecilden cezîre-i mezbûrenin sâir cezâyire takdim ile mâlikâne fîrûht olunması re'âyâ fukarâsına enfa' olduğundan gayrı mîrîye dahi bir mikdâr mu'accele hâsıl olmağla hademe-i Devlet-i Aliyyelerinden bir müte'ayyin kulları ta'yîn ve varup mîrî mukâta'âtı mâl-ı kadîmleri ile fîrûht eylemek için emr-i şerîfi tahrîr ve manzûr-ı hümayûnları olmak üzere merfû'-ı rikâb-ı kâm-yâbları kılınmışdır...⁶⁴⁰

1716 yılında Şam, Diyarbakır ve Halep dışındaki mukataalarda malikâne sisteminin kaldırılmış olması yukarıdaki değerlendirmelerle ciddi bir çelişki gibi görünmektedir. Ancak sistemin iki yıl bile geçmeden ihya edilmesi (1717), bunun bilinçli bir gelir artırma operasyonu olduğunu göstermektedir. Nitekim sisteme geri dönüldüğünde mukataaların hazine ödemelerine ciddi zamlar yapılmış ve eski malikânecilerden daha önce ödedikleri muaccelenin yarısı kadar yeni bir muaccele talep edilmişti. Bu veriler vergi kaynaklarının verimliliğinin arttığına ve devletin bunu hesap ederek bu uygulamaya yöneldiğine işaret etmektedir.⁶⁴¹

Sistem başlarda küçük ölçekli mukataalarda uygulanmaya başlamıştı. Ancak 12 Ocak 1697 tarihli bir fermanla has statüsündeki gelirlerin de malikâne olarak satılmasına karar verildi⁶⁴². Bu karar, daha önce sultanlar, vezirler, beylerbeyiler ve sancakbeyilere masraflarını karşılamak üzere tahsis edilen gelirlerin özel işletmecilere devredilmesi demektir. Malikânenin

⁶⁴⁰ BOA, Bâb-ı Âsafî Amedî Kalemî Dosya Kısmı (=A.AMD), nr. 2/28 (trsş).

⁶⁴¹ Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", s. 109-110; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 161-162. XVIII. yüzyıldaki iktisadî genişleme ve malî istikrar için bk. Şevket Pamuk, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*, s. 155-162. Malikâne sisteminin iktisadî hayata etkisi ve başarıları hakkında ayrıca bk. Murat Çizakça, *İslam Dünyasında ve Batı'da İş Ortakları Tarihi*, s. 145-146.

⁶⁴² Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 42. Bu kararın idarî yapıdaki etkisi için ayrıca bk. Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 1-3, 34-36 vd. Sancakların malikâne olarak satışında Başmuhasebe Kalemî'nde tutulan kayıtlar dışında eyalet ve sancak tevcih defterlerine ilmuhaber kaimelerine istinaden şehirler eklendiği görülmektedir (Fehameddin Başar, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730*, s. 101; Orhan Kılıç, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı*, s. 34-36).

yaygınlaşmasına neden olan bu tasarruf, imdadiyelerin yaygınlaşması, halkın vergi yükünün artışı, ayanlığın teşekkülü gibi XVIII. yüzyılın karakteristik pek çok iktisadî ve malî gelişmesinde kilit rol oynadı⁶⁴³.

Malikâne sisteminin ilk yıllarında reaya askerî ayrımı olmaksızın herkes malikâne sahibi olabiliyordu. Bir süre sonra malikâne sahiplerinin hazine ödemelerini yapabilecek “mün‘im, mütemevvil ve reaya-perver” olma şartlarını taşıyıp taşımadıklarının kontrol edilmesi kararı alındı⁶⁴⁴. 2 Ocak 1714 tarihli düzenlemeyle ise reaya statüsünde olanların malikâne sahibi olmaları yasaklandı⁶⁴⁵.

Mukataaların satış işlemleri için merkezde veya taşrada müzayede yapılmaktaydı. Müzayedede en yüksek muacceleyle teklif eden kimseye bir dizi muamele çerçevesinde hak ve sorumluluklarını içeren bir berat verilmekteydi. İlk malikâne satışlarını ele alan bir incelemede; 1695-1697 yılları arasında yapılan malikâne satışlarının %48’inin yerelde, %52’sinin ise merkezde gerçekleştiği ortaya çıkartılmıştır⁶⁴⁶. Ancak taşrada yapılan satışların toplam muaccelenin %20’sine denk geldiği ve küçük ölçekli mukataaları içerdiği görülmektedir. Bu nispeten daha küçük ölçekli mukataaların yereldeki satışını merkezden görevlendirilen kimseler veya bölgedeki malî görevliler gerçekleştirirdi⁶⁴⁷. Yerelde satılan mukataa bir kimsenin üzerinde kalınca satışla görevlendirilen kimse bunu bir temessükle merkeze bildirirdi⁶⁴⁸. Zaman zaman yereldeki müzayede tamamlanmış olmasına rağmen İstanbul’da ikinci bir müzayede de yapılırdı⁶⁴⁹. Satış nerede gerçekleşirse gerçekleşsin malikâne sahibinin mutlaka berat alması gerekiyordu. Haliyle hazine gelirlerinin tasarruf hakkına dair prosedür mutlaka merkez kayıtlarına geçecek şekilde tasarlanmıştı.

⁶⁴³ Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, s. 42-45; Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 479.

⁶⁴⁴ BOA, KK, nr. 5043, s. 26 (18 Cemaziyelevvel 1114/10 Ekim 1702).

⁶⁴⁵ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 103. Düzenlemeyi içeren telhis için bk. BOA, KK, nr. 5040, s. 13.

⁶⁴⁶ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 76-77.

⁶⁴⁷ Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 78; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 154.

⁶⁴⁸ Halep’te satış gerçekleştirilen bir mukataaya dair merkeze gönderilen temessük örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1178/49 (14 Şevval 1108/6 Mayıs 1697).

⁶⁴⁹ Şam Hazinesi’ne bağlı bazı köylere malikâne olarak tasarruf eden Hafızzâde İsmail’in vefatıyla uhdesindeki malikâne mukataalar Divan-ı Şam’da müzayede edilerek 570 kuruş muaccele ile oğlu Ahmed’in üzerinde kalmıştı. Şam defterdarı berat yazımı için bu müzayedeyi merkeze arzettiğinde berat verilmeyip ikinci bir müzayede yapıldı. Eski malikâne sahibinin oğlu Ahmed ancak ikinci müzayedeyi de 30 kuruşluk bir zamlı kazandıktan sonra beratını alabildi [BOA, D.BŞM, nr. 1902/14 (23 Rebiulahir 1128/16 Nisan 1716)].

Mezad işlemi merkezde yapılıyorsa bu iş için istihdâm edilen münâdîler her gün Bâbîâlî ve Defterdarlık'ta müzayede edilen mukataaya dair ilanları yapmaktaydı⁶⁵⁰. Satış, mezad kamesi denilen belge üzerinden gerçekleştirilirdi. Kaimenin ön yüzünün üst kısmında mukataanın adı ve senelik malı, arka yüzünde teklif edilen muaccele miktarlarının kaydedildiği bir formu vardı. Muaccele miktarındaki artış teklifleri adım adım kaydedilmekteydi. Talipler kesilip mukataa bir kişi veya grubun üzerinde kalacak seviyeye ulaştığında “karâr dâde” etmiş olurdu. Bu aşamadan sonra ne miktarla “karar bulmuş” ise ona uygun telhis hazırlanması için kaimenin arka yüzüne “karâr dâde olduğu üzere () guruşa telhîs olunmak buyruldu” şeklinde bir emir yazılırdı. Beratın hazırlanabilmesi için mezatta belirlenen muaccelenin hazineye yatırılması şarttı. Bu işlem, kaimenin arka yüzüne “tahvil” başlığı altında kaydedilen muaccelenin hazineye yatırılması ve buna dair temessüğün sunulması neticesinde tahvilin üzerinin çizilerek tarih atılmasıyla son bulurdu. Yatırılan muacceler hazine gelir giderlerinin yer aldığı büyük ruznamçe defterlerine kaydedildiği gibi muaccele ödemeleri için ayrıca müstakil defterler de tutulmaktaydı⁶⁵¹. Ödemenin gerçekleşmesinin ardından kaimenin ön yüzünde mukataanın ismi ve mal miktarının altına gelecek şekilde ne kadar muaccele ile kimin uhdesine verileceğini bildiren bir telhis kaleme alınırdı. Telhisin uygun görülmesi halinde “telhîs mücebince şürûtiyla mâlikâne berâtı virilmek buyruldu” şeklindeki emirle berat işlemleri başlatılmış olurdu⁶⁵². Şayet herhangi bir gerekçeyle mezad işlemleri iptal edilirse muamelatı tamamlanmayan kaime şerh düşülerek arşivlenirdi⁶⁵³.

Berat hazırlanıp sahibine verildiğinde mezad kamesinin ön yüzünün sağ alt kısmına işlem tarihi ile birlikte “berat dâde” kaydı düşülürdü. Kaimenin aslı bağlı bulunduğu büroda saklanır, mezad işlemleri de telhisi ihtiva etmeyecek şekilde “defter-i mezâd-ı mukâta‘ât” adlı defterlere kaydedilirdi⁶⁵⁴. Osmanlı bürokrasisinde sıkça karşılaşılan evrak kaybetme hadiselerine mezad kaimelerinde de rastlanırdı. Böyle durumlarda eski kaimeye itibar edilmemek şartıyla “zayiden kamesi ihraç” edilip “karar-dâdesi keşide” ve muaccesini

⁶⁵⁰ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 102. Münadi Ali, hazineye yıllık 10 kuruş mal vermek ve yirmi akçe ulufesini hazine mande eylemek karşılığında Divan-ı Hümayun'da satılan mâlikâne mukataaların dellallığını üzerine almıştı [III. *Ahhmed Devri Teşrîfâtı* (A.d. 346: 1716-1718), haz. Fahd Alhamad, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2019, s. 46-47 (28 Safer 1129/11 Şubat 1717)].

⁶⁵¹ Muaccele defteri örnekleri için bk. BOA, MAD, nr. 1750; nr. 3599; nr. 3669; D.BŞM.d, nr. 1087.

⁶⁵² Mezad kamesi örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2076/59 (10 Şevval 1131/26 Ağustos 1719). Mezad kamesinin diplomatik özellikleri için ayrıca bk. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 278-281.

⁶⁵³ Mesela bk. BOA, Ali Emiri, III. Mustafa, nr. 41/2900 (21 Rebiulahir 1171/2 Ocak 1758).

⁶⁵⁴ Mezad defteri örnekleri için bk. BOA, KK, nr. 5073; nr. 5075.

ödediğine dair Sergi'den çıkarılan derkenar çerçevesinde yeniden telhis yazılarak berat işlemleri başlatılırdı⁶⁵⁵. Bir kaime üzerinden mukataa tevcihleri yaygın olmakla birlikte zaman zaman kaimeler defter haline getirilerek de tevcih işlemi yapılmaktaydı⁶⁵⁶.

Mezadın süresi, mukataanın değeri ve rağbetine göre değişmekteydi. Bazı mukataaların mezadı birkaç günde tamamlanabilirken⁶⁵⁷, bir kısmı aylarca mezatta kalabiliyor⁶⁵⁸ bazısı ise uzun süre talipli çıkmayınca emaneten idare edilmek zorunda kalınıyordu⁶⁵⁹. Mezada konulup satılamayan mukataalar belirli aralıklarla listelenerek rapor halinde sunulmaktaydı⁶⁶⁰.

Mezad kaimesi mukataayı tasarruf etmeye başlamak için son aşama değildi. Mutlaka berat alınması gerekiyordu. Ancak bazı kimselerin mezadı kazanmalarına rağmen muacceleli tedarik edemeyerek beratlarını almadıkları fark edildi. Bunun üzerine 15 Kasım 1732'de yapılan düzenleme ile malikâne mukataaların satış süreci şu şekilde planlandı; müzayedeye çıkarılan mukataanın talipleri kesilip bir kimse üzerinde karar edince dellalbaş eliyle telhisi yazılacak, telhis gereği buyruldu kaleme alındıktan sonra dellalbaş ilgili kaimeyi Başmuhasibe Kalemi'ne getirerek malikâne defterlerine isim, şöhret ve muaccele miktarını kaydettirecekti. Ardından kaime mukataa kimin üzerinde ise başbakikulu tarafından o kimseye teslim edilecek ve buyruldu tarihinden itibaren 30 gün içerisinde muaccelesini yatırması sağlanacaktı. Gerekli ödemeyi yapıp beratını almayanlar başbakikulu tarafından takip edilecek ve tanınan sürede muacceleli tedarik edemezlerse mukataa yeniden mezada verilecekti⁶⁶¹.

Malikâne sistemi yalnızca Başmuhasibe Kalemi'ne bağlı mukataalar için uygulanmıyordu. Ancak malikâne halifeliği Başmuhasibe Kalemi bünyesinde teşekkül ettiğinden bütün bürolara bağlı mukataaların satışı Başmuhasibe Kalemi koordinasyonu ile gerçekleştiriliyordu. Herhangi bir büroda kayıtlı bir mukataanın malikâne olarak satışında telhisi ihtiva eden mezad kaimesi bağlı bulunduğu kalemde muhafaza edilir, beratın yazımı ise ilgili büronun Başmuhasibe Kalemi'ne gönderdiği kaime çerçevesinde malikâne halifeliği

⁶⁵⁵ BOA, *D.M.d*, nr. 36956, s. 19.

⁶⁵⁶ BOA, *D.BŞM*, nr. 5854/69 (12 Şevval 1189/6 Aralık 1775); *D.BŞM*, nr. 6487/74 (3 Zilhicce 1197/30 Ekim 1783).

⁶⁵⁷ 9 günde tamamlanan bir mezad örneği için bk. BOA, *D.BŞM.MLK*, nr. 157/19 (20 Cemaziyelahir 1175/16 Ocak 1762).

⁶⁵⁸ Mamalu Türkmeni Mukataası yaklaşık 1 yıl mezadda kalmış, muaccele ödemeleri ise yaklaşık 6 ay sürmüştü [BOA, *D.BŞM*, nr. 5027/29 (22 Şevval 1180/23 Mart 1767)].

⁶⁵⁹ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 152.

⁶⁶⁰ BOA, *D.BŞM.MLK.d*, nr. 14135.

⁶⁶¹ BOA, *D.BŞM*, nr. 2684/41.

tarafından gerçekleştirilirdi⁶⁶². Bütün mukataalarda tevcih aşamasından sonra hazineye yapılacak ödemeler ve muhasebe işlemleri mukataa hangi büroya bağlı ise o büro tarafından takip edilirdi. Ancak malikâne mukataalarda malikâne sistemine dair tüm işlemlerde mutlaka Başmuhasebe Kalemi kayıtlarına başvurulurdu.

Malikâne sisteminin prosedürü, malikâne sahiplerinin çok aşamalı kaydedilmesini sağlayacak şekilde tasarlanmıştı. Öncelikle Başmuhasebe Kalemi dışındaki bürolar berat yazımı için gönderdikleri kaimeleri kendi defterlerine kaydederlerdi⁶⁶³. Bütün malikâne mukataaların berat suretleri ise Başmuhasebe Kalemi'nde tutulan “kuyud-ı berevat” defterlerinde yer alırdı. Bu defterler, beratları dolayısıyla malikânelerin ne zaman, kimin uhdesine ve hangi şartlarla verildiğini içermesi bakımından tasarruf hakkına dair esas kayıtları teşkil ederdi⁶⁶⁴. Ancak pratik kullanım için Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı malikâne halifeliği sorumluluğunda eyaletlere göre düzenlenmiş “atik malikâne” defterleri de tutulmaktaydı⁶⁶⁵. Söz konusu defterlerde mukataanın adı, muaccele miktarı ve mutasarrıflarının isimleri kasr-ı yed ve intikal kayıtları ile birlikte 70-80 yıllık (zaman zaman daha uzun veya kısa) değişimleri içerecek şekilde kaydedilirdi. Tasarruf hakkına dair anlaşmazlıklar ve malikânenin güncel durumunu kontrol için bu defterlere başvurulurdu. Takip sürecinde kullanılmak üzere tutulan ve ileride ele alınacak olan kuyud-ı mukataat defterleri de mutasarrıfların adlarını içermesi bakımından üçüncü bir kayıt teşkil ederdi. Temel gayeleri farklı olmakla birlikte kalemiyye, resm-i cülus ve mukataalardan tahsil edilen cebelü bedeliyelerine dair defterler de malikâne sahiplerinin izlenebileceği seriler arasındaydı.

Malikâne sistemi, malikâne sahiplerinin bir süre sonra ölmeleriyle mukataaların yeniden mezada verilmesi esasına dayanıyordu. Devlet böylece belirli aralıklarla muaccele gelirleri elde ederek masraflarını organize edebilmek için yeni bir kaynak yaratmış olacaktı. Bu nedenle malikâne sahiplerinin ölümlerinden haberdar olunması sistemin işleyişi bakımından oldukça önemliydi. İstanbul'da ikamet eden ve bürokrat olan malikânecilerin

⁶⁶² Haslar Kalemi'nde kayıtlı bir mukataanın malikâne beratının hazırlanması için Başmuhâsebe Kalemi'ne verilen kaime örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2587/76 (24 Şevval 1143/2 Mayıs 1731). Başmukataa Kalemi örneği için bk. D.BŞM, nr. 5149/44 (30 Rebiulevvel 1182/14 Ağustos 1768). Bursa Kalemi örneği için bk. D.BŞM, nr. 5089/10 (1 Cemaziyelahir 1181/25 Ekim 1767). Bürolar gönderdiği kaimelere dair müstakil birer kaime suretleri defteri tutmaktaydı. Haslar Kalemi'ne ait bir örnek için bk. MAD, nr. 9539.

⁶⁶³ Haslar Kalemi'ne ait malikâne beratların yazımı için gönderilen kaimeleri içeren bir defter örneği için bk. BOA, MAD, nr. 9539.

⁶⁶⁴ Kuyud-ı berevat defteri örnekleri için bk. BOA, MAD, nr. 6374; KK, nr. 182.

⁶⁶⁵ Sivas Eyaleti için bk. BOA, MAD, nr. 9513. Anadolu Eyaleti için bk. MAD, nr. 9508. Musul için bk. MAD, nr. 9490. Şam için bk. MAD, nr. 9538. Erzurum için bk. MAD, nr. 9499. Bu defter serisinin önemini ilk farkedenden isimlerden biri Ariel Salzman'dır. Salzman çeşitli eyaletlere ait defter örneklerine de atıf yapmıştır (*Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime'i*, s. 59, 177-182).

ölümlerinden haberdar olmak bakımından ciddi bir sorunla karşılaşılıyordu. Böyle durumlarda vakit kaybetmeksizin malikâne halifesine vefat eden kimsenin mahlulünden mezad kaimesi hazırlaması yönünde bir emir gönderilirdi⁶⁶⁶. Yukarıda tarif edilen tevcih muamelatı, mahlullerde de uygulanırdı. Ancak arzla yapılan tevcihlerde klasik mezad kaimesi formundan farklı olarak işlemler aynı belge üzerinde, mukataa kaydının derkenar edilmesi ve mezad miktarlarının kağıdın arka yüzüne kaydedilmesi şeklinde de gerçekleştirilebilirdi⁶⁶⁷. İşlemler kesinleştikten sonra tıpkı ilk satışlarda olduğu gibi berat suretleri kuyud-ı berevat defterlerine, intikal kayıtları atik malikâne defterlerine işlenirdi.

Taşrada ikamet eden malikâne sahiplerine dair ölüm haberleri ise her zaman gerçeği yansıtmıyordu. Şayet malikâne sahibinin öldüğü gerekçesiyle mezad işlemi yapılıp mukataa başka birine verildiyse önceki malikânecinin talebiyle bu işlem iptal edilmekteydi. “İbka” olarak adlandırılan bu muamele için bazen muaccelenin yarısı kadar bir ücret de alınmaktaydı⁶⁶⁸. Mukataayı mahlulden alıp sahibi ortaya çıktığı için bırakmak zorunda kalan kimsenin elindeki berat alınıp tahsil edilen muaccele geri ödenmekteydi⁶⁶⁹. Malikâne sahibinin gerçekten vefat ettiği fakat beratın başka birinin eline geçerek bir takım yolsuzluklara girişildiği haller ise şikayet mekanizması ve mukataa kayıtlarına düşülen şerhlerle önlenmeye çalışılıyordu⁶⁷⁰.

Mahlulden malikâne satışlarında ölen malikânecilerin erkek çocuklarına öncelik tanınmaktaydı. Ancak bu durum mezad sırasında başkasının teklif ettiği muacceleliyi vermesi şartına bağlanmıştı⁶⁷¹. Özellikle mezad tamamlandıktan sonra eski malikânecilerin çocuklarının taleplerinin dikkate alınmamasına özen gösteriliyordu. Bu tedbir, mukataa taliplerinin ileride eski malikâne sahiplerinin çocuklarının ortaya çıkmasına dair endişelerini gidermeye yönelikti. Aksi halde kimsenin mahlul mukataalara rağbet etmeyeceği

⁶⁶⁶ “*Mâlikâne halîfesi efendi, sâbıkâ beylikçi-i dîvân-ı hümayûn Mehmed Kudsî Efendi fevt olmağla uhdesinde olan mukâta’ât-ı mîriyyenin mezâd kâ’imelerini ihrâc ve irsâl eyleyesiz*” [BOA, D.BŞM, nr. 4955/56 (7 Zilhicce 1179/17 Mayıs 1766)].

⁶⁶⁷ Mesela bk. BOA, D.BŞM, nr. 2494/43 (24 Rebiulevvel 1141/28 Ekim 1728).

⁶⁶⁸ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 22.

⁶⁶⁹ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 15, 55.

⁶⁷⁰ Diyarbakır Voyvodalığı’nda bağlı bir mukataada böyle bir yolsuzluk teşebbüsü için bk. BOA, KK, nr. 2488, s. 12 (23 Şevval 1131/8 Eylül 1719).

⁶⁷¹ “Evladiyet şûrutı” denilen bu kural için bk. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 103-104.

öngörülüyordu⁶⁷². Bu nedenle eski malikâne sahibinin çocuklarının mezattan haberdar edilmeleri ve bir talepleri varsa satış esnasında gerçekleştirmeleri sağlanmaya çalışılıyordu⁶⁷³.

Padişah değişikliklerinde herkesin beratını yenilemesi gerekiyordu. Bu işlem malikâne sahipleri için de zorunluydu. Söz konusu muamele için malikâne sahipleri ellerindeki beratla başvuruda bulunurdu. Beratın ön yüzünün sağ üst köşesine “mahalli” emri yazıldıktan sonra atik malikâne defterlerinden mukataanın adı ve kimin üzerinde olduğu derkenar edilirdi. Genellikle bu kaydın hemen altına “resm-i cülus” vergisinin tahsili için “resmi hesâb oluna” şeklinde stilize bir emir kaleme alınırdu. Bu vergi, III. Ahmed ve I. Mahmud’un cüluslarında muaccelenin her bin kuruşunda 250 kuruş olacak şekilde tahsil edilmişti⁶⁷⁴. Tahvil başlığı altında yeniden kaydedilen resm-i cülus hazineye yatırılıp büyük ruznamçe defterlerine kaydedildikten sonra mutasarrıfa temessük olarak suret-i ruznamçe verilmekteydi. Pratik kullanım için ayrıca resm-i cülus hesaplama ve tahsiline dair defterler de tutulmaktaydı⁶⁷⁵. Resm-i cülusun tahsil edildiğini gösteren temessük Başmuhasebe Kalemi’ne teslim edildiğinde berata kaydedilen tahvilin üzeri çizilirdi. Beratın yenilenebilmesi için mukataaların hesabının kapanmış ve kalemiyelerin ödenmiş olması şarttı. Bu nedenle hesabının kapandığı mukataanın bağlı bulunduğu bürodan, kalemiyenin ödediği ise kalemiyye defterlerinden kontrol edilirdi. Derkenar muamelatı tamamlandıktan sonra işlemlerin özetlendiği bir telhis hazırlanırdı. Telhisin üzerine malikâne sahibinin beratının “tecdid” edilmesi emredilirdi⁶⁷⁶. Bu emre göre yeni berat yazım işlemleri başlar ve verilen beratlar kuyud-ı berevat defterlerine işlenirdi. Yeni beratın teslimi eski beratın üzerinde “berât dâde” başlığı ve işlem tarihiyle birlikte kaydedilirdi. Şayet mukataa Başmuhasebe Kalemi dışında bir büroya bağlıysa “atik berat” o büroda arşivlenir, yeni beratın yazılması için gereken kaime Başmuhasebe Kalemi’ne gönderilirdi⁶⁷⁷. Defterdarlık bulunan bölgelerde tecdid işlemleri için resm-i cülus yerel hazineye yatırılabilirdi. Muamelat resm-i cülusun tahsil edildiğine dair yerel hazineden verilen temessük ve atik beratın defterdar ve vali/muhafız arzıyla merkeze

⁶⁷² BOA, *D.M.d.*, nr. 36956, s. 7, 33.

⁶⁷³ Mora Muhassılı Ahmed Paşa’nın mahlul malikânelerinin çocuklarına satılması padişah tarafından özellikle emredilmişti. Ancak bir süre sonra çocukların malikâneye ilgi göstermedikleri anlaşıldı. Bir türlü satışı yapılamayan mukataalar, gelir kaybına sebep oluyordu. Defterdar durumu bildiren bir takrir kaleme alarak başka birine satış için izin istemek durumunda kaldı [BOA, D.BŞM, nr. 4308/46 (20 Muharrem 1171/4 Ekim 1757)].

⁶⁷⁴ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 110; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 167-168.

⁶⁷⁵ Resm-i cülus defteri örneği için bk. BOA, *MAD*, nr. 1637.

⁶⁷⁶ Berat yenileme muamelatı örneği için bk. BOA, D.BŞM.MLK, nr. 2/2 (20 Zilhicce 1143/26 Haziran 1731).

⁶⁷⁷ Avlonya Mukataası Kalemi’ne bağlı bir mukataanın berat tecdidinde Başmuhasebe Kalemi’ne verilen kaime örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 4320/68 (18 Cemaziyelevvel 1171/28 Ocak 1758).

gönderilmesiyle tamamlanırdı⁶⁷⁸. Yerelde tahsil edilen resm-i cüluslar için de müstakil defterler tutulur ve merkeze arz edilirdi⁶⁷⁹.

Malikâne sahiplerine mukataalarını başkalarına devretme (kasr-ı yed) hakkı tanınmıştı. Ancak satışı yapan malikâneci, bu işlemin üzerinden 40 gün geçmeden vefat ederse devir işlemi geçersiz kabul edilerek mukataa “mahlul” sayılırdı⁶⁸⁰. Ayrıca işleminin gerçekleştirilebilmesi için devredecek kimsenin hesabının kapanmış olması da gerekliydi⁶⁸¹. Kasr-ı yed işlemleri, malikâne mutasarrıfının elindeki beratla kadı huzurunda bir hüccet hazırlatarak başvuruda bulunmasıyla başlardı. Beratın arka yüzüne kaydedilen hücceti mutlaka Rumeli ve Anadolu kazaskerinin imzalaması gerekirdi. Beratın ön yüzünde mukataanın devri gerçekleştiren kimsenin üzerinde olup olmadığına dair “mahalli” emri üzerine atık malikâne defterlerinden kaydı çıkarılmaktaydı. Ardından kasr-ı yed resminin hesaplanması için “resm-i kasr-ı yedi hesâb oluna” şeklinde bir emir verilmekteydi. Emrin altında muaccele miktarının %10’u nispetindeki kasr-ı yed hesap edilirdi. Bu vergi, uygulamanın yaygınlaştığının fark edilmesi üzerine 8 Mayıs 1735’ten itibaren alınmaya başlamıştı⁶⁸². Dolayısıyla bu tarihten önceki işlemlerde kasr-ı yed hesabı yer almazdı. Kasr-ı yedin hazineye yatırılması için “tahvili virile” emrinin altında tahvil sureti kaydedilirdi. Resmin hazineye yatırılmasının ardından berattaki tahvilin üzeri çizilerek “telhis” emri yazılırdı. Berat derkenarındaki işlemlerin bir özetini içeren telhis üzerine uygun görülmesi halinde buyruldu ile berat verilmesi emredilirdi⁶⁸³. Hazırlanan beratın sureti kuyud-ı berevat defterlerine kaydedilirdi. Ayrıca atık malikâne defterlerinde mukataanın eski mutasarrıfının adının üzerine “kasr-ı yed keşidesi” çekilerek işlemin hangi tarihte gerçekleştiği yeni mutasarrıfın adıyla birlikte işlenirdi⁶⁸⁴. Yeni beratın teslim edildiği eski beratın ön yüzünün sağ alt kısmına “berât dâde” kaydıyla tarihi ihtiva edecek şekilde kaydedilir ve artık “battal” olan eski berat arşivlenirdi. Kasr-ı yed işlemlerinde hüccete kaydedilen “bedel-i ferağın” mukataanın muaccelesinden düşük gösterildiği ve söz konusu bedel-i ferağ bir sonraki satış için muaccele kabul edildiği için mahlullerde talebin düştüğü bir süre sonra anlaşıldı. Bunun önüne geçmek adına 3 Eylül 1734 tarihli bir düzenleme ile hüccette bedel-i ferağın muaccele

⁶⁷⁸ Girit Hazinesi’ne bağlı bir malikânecinin berat tecdidi işlemleri için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2792/4 (22 Zilkade 1147/15 Nisan 1735).

⁶⁷⁹ Girit Hazinesi tarafından hazırlanan resm-i cülus defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM.d, nr. 41003 (6 Safer 1146/19 Temmuz 1733).

⁶⁸⁰ Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 104.

⁶⁸¹ BOA, D.BŞM, nr. 4584/55 (3 Rebiulevvel 1175/2 Ekim 1761).

⁶⁸² Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 104.

⁶⁸³ Kasr-ı yed muamelatı örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3927/27 (2 Safer 1163/11 Ocak 1750).

⁶⁸⁴ Örneğin bk. BOA, MAD, nr. 9508, s. 9. İntikal kayıtlarına dair bir neşir örneği için bk. Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime’i*, s. 177-180.

ile uyumlu olması veya düşük gösterildiği takdirde “bedel-i malum” denilerek hiç zikredilmemesi kararlaştırıldı⁶⁸⁵.

Malikâne sisteminde prosedürler karmaşık uygulamalara tek tip görüntü veren bir tarzda tasarlanmıştı. Esasen pratikte her birim ve bölge için aynı yöntem uygulanmıyordu. Örneğin Girit Hazine’sine bağlı malikâne mukataaların kasr-ı yed işlemlerinde Girit’te hazırlanan hüccet Girit Hazine’sinde arşivlenir, işlemin merkezî kısmı atik beratın Girit muhafızı ve defterdarının mühürlü arzları ile birlikte İstanbul’a gönderilmesi ile tamamlanırdı⁶⁸⁶. Haliyle bu tür işlemlerde genel prosedürün aksine hüccet ve kadıasker mühürleri kullanılmazdı. Keza Halep Muhassıllığı’na bağlı bir malikâne mukataanın kasr-ı yed işleminde mutlaka muhassılın da arzı olması gerekirdi⁶⁸⁷. Birden fazla kişinin uhdesinde olan mukataaların kasr-ı yed işlemlerinde eski berat arşivlendiği için devir işlemi gerçekleştirmeyen ortaklara yeniden berat verilmekteydi⁶⁸⁸.

Herhangi bir mukataayı malikâne olarak tasarruf eden kimse bu hakkından vazgeçmek istediğinde bir arzuhalde talepte bulunurdu. “Teberri” adı verilen bu işlem için malikânenin başvuru sahibinin üzerinde olduğuna dair kayıtlar çıkarıldıktan sonra ödediği muacceleyle talep etmemek şartıyla beratı elinden alınarak malikâne kaydı kaldırılırdı. Ancak varsa mal ve kalemiyye borçlarının da tahsil edilmesi sağlanırdı. Mukataanın malını hazineye mi yoksa taşrada bir üst malî birime mi ödediğine göre tahsil yöntemi belirlenerek zimmetini ibrası emredilirdi⁶⁸⁹. Teberri’nin uygun görülmediği bazı hallerde mutasarrıfların mukataayı emaneten idare etmeleri kararlaştırılırdı⁶⁹⁰. Özellikle malikâne sisteminin ilk yıllarında müşterek mukataalar bir berat ile tevcih edildiğinden teberri işlemleri hissesini hazineye bırakmak isteyenlerden berat teslim alınmadan da gerçekleştirilebiliyordu⁶⁹¹. İşlemler tamamlandıktan sonra mezada kaimesi verilerek yeniden satış işlemi gerçekleştirilen mukataaların yeni beratları kuyud-ı berevat defterlerine kaydedilirdi. Ayrıca işlemin hangi tarihte gerçekleştiği yeni mutasarrıfın adıyla birlikte atik malikâne defterlerine işlenirdi. Ne kadar süreceği belli olmayan bu süreçte mukataa gelirlerinin toplanması için genellikle

⁶⁸⁵ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 167.

⁶⁸⁶ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 170.

⁶⁸⁷ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 30.

⁶⁸⁸ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 29.

⁶⁸⁹ BOA, D.BŞM, nr. 1482/8 (27 Zilkade 1116/23 Mart 1705). Başmuhasebe’ye teslim edilip işlem gören bir berat ve teberri muamelesi örneği için bk. D.BŞM, nr. 3824/48 (1 Rebiulahir 1161/31 Mart 1748). Teberri şüruu için ayrıca bk. BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 4, 7.

⁶⁹⁰ Tokat Boyahâne Mukataası’na dair böyle bir karar için bk. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 105, dipnot 24.

⁶⁹¹ Böyle bir teberri örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1574/29 (4 Zilhicce 1119/26 Şubat 1708).

bölgedeki üst malî birim yetkilisine bir emir gönderilerek sorumlu tutulurdu⁶⁹². Teberri edilmiş bir mukataa/maktuayı idare eden muhassıl veya voyvoda, söz konusu gelirden tahsil ettiği miktarı kadı vasıtasıyla kaydettirip merkeze bildirmek zorundaydı⁶⁹³. Teberri işleminin suistimale açık bazı yönleri de mevcuttu. Örneğin malikâne sahipleri ellerindeki mukataa demetinden az gelir getiren mukataalardan kurtulmak için önce kasr-ı yed edip sonra teberri ettiriyorlardı. Bu pratiğin yaygınlaştığı fark edilince teberri işlemlerinin bu tür gelir bölünmelerine sebep olacak şekilde yapılması yasaklandı⁶⁹⁴.

Devlet, mukataaların statülerini ve mallarını nereye ödeyeceklerini belirlemek ve değiştirmek konusunda tam yetki sahibiydi. Bu çerçevede herhangi bir mukataanın malikâneliği kaldırılabilir (ref^ʿ), bağlı bulunduğu mukataa demetinden çıkarılabilir (ifrâz), başka bir mukataa demetine eklenebilir (zam), farklı bir büroya aktarılabilir (nakl) veya has statüsüne dönüştürebilirdi (aksi durumlarla birlikte düşünülmeli)⁶⁹⁵. İfrâz, zam, nakil gibi statü değişiklikleri mukataaların hazine ödemelerinin takip edildiği kuyud-ı mukataat defterlerinde şerhlerde ve mukataaların isimlerinin yer aldığı başlıklarda mutlaka kaydedilirdi⁶⁹⁶. Üstelik bu tür şerhler, uzun yıllar aynen kaydedilmeye devam ederdi. Devletin nüfûzu ve pratik çözüm üretme kabiliyeti açısından faydalı görünen bu uygulamalar, beraberinde pek çok sorun da getirmekteydi. En önemlisi malikâneci ve mültezimlerin uzun vadede devlete olan güvenlerinin sarsılmasıydı. Üstelik merkez için önemsiz görünen bazı ayrıntılar, mutasarrıflar için ciddi sayılabilecek sorunlara sebep olabiliyordu⁶⁹⁷.

Mukataaların malikânelik kaydı kaldırıldığında (ref^ʿ) malikâneci ödediği muacceleyle talep edebilirdi. Bu gibi durumlarda muaccele üç yıllık gelir olarak hesaplanır, şayet üç yıl tamamlanmadıysa ödenen muaccele gün sayısına bölünerek malikâne sahibinin tasarruf edemediği süreye denk gelen miktar geri ödenirdi⁶⁹⁸.

⁶⁹² BOA, *D.M.d*, nr. 36956, s. 180.

⁶⁹³ BOA, *D.M.d*, nr. 36956, s. 175.

⁶⁹⁴ BOA, *KK*, nr. 5043, s. 24 (9 Şevval 1114/26 Şubat 1703); s. 28 (13 Zilkade 1114/31 Mart 1703).

⁶⁹⁵ Bu değişiklikler bazı mukataalarda kısa vadeli ve kararsız bir seyir takip etmektedir (Eftal Batmaz, “İltizam Sisteminin XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, s. 47).

⁶⁹⁶ Kastamonu’da yer alan Sarıkavak Mukataası’nın Bursa Kalemi’ne aktarılması ile Sivas, Maraş ve Karaman tımar defterdarlık ve kethüdalığı mukataalarının has tayin edilmeleri hakkındaki şerhler için bk. BOA, *MAD*, nr. 10152, s. 74.

⁶⁹⁷ Küçük mukataalarda bir mukataa demetinden ayrılınca yerelde üst mukataacıya yapılan yıllık ödemenin merkezî hazineye gönderilmesindeki zorluklar buna örnek verilebilir [BOA, *D.BŞM*, nr. 1788/43 (3 Ramazan 1125/23 Eylül 1713)].

⁶⁹⁸ Şürutu için bk. BOA, *KK*, nr. 5043, s. 23 (23 Ramazan 1111/14 Mart 1700). Örnek bir muamele için bk. *D.BŞM*, nr. 5064/29 (17 Zilhicce 1180/16 Mayıs 1767).

Mukataalar her ne suretle tevcih edilirse edilsin berat ve emirlerinden miktarı belirlenmiş çeşitli harçlar alınmaktaydı. Örneğin malikâne mukataaların beratı için her bin kuruş muaccelede 20 kuruş çavuşbaşıya, 10 kuruş ruznamçe-i evvele, 5 kuruş muaccele kâtibine, 10 kuruş Başmuhasabe Kalemi'ne, 10 kuruş başbakikuluya, 7,5 kuruş defterdar mektupçusu ve halifesine, 12,5 kuruş tarihçi-divitdar ve kisedara olmak üzere 75 kuruş harç verilmekteydi⁶⁹⁹. İltizam beratları için de benzer ödemeler gerekiyordu. Mesela 1124/1712-1713 yılında Adana Eyaleti iltizamen tevcih edilen İbrahim Paşa, berat harcı olarak Başmuhasabe Kalemi'ne 240, Başmuhasabe Kalemi kisedarına 7, başbakikuluna 240, başbakikulu kisedarına 7, defterdar mektupçusuna 70, defterdar kisedarına 10, defterdar mühürdarına 10, emin-i ahkam ve tarihçiye 11, teşrifatiye 5 kuruş olmak üzere toplamda 600 kuruş ödemişti⁷⁰⁰. Emaneten verilen mukataaların berat harçları mukataanın statüsüne göre farklılık arz etmekteydi. Maden türü işletmelerde harç ve kalemiyelerin devlet tarafından toplu olarak ödendiği bir yapı söz konusuydu. Mesela Gümüşhane ve Tevabii Madeni'nin 1146/1733-1734 yılı için sadrazama 15.000, defterdara 7.500 kuruş kalemiye ile Başmuhasabe Kalemi'ne berat ve muhasabe harcı olarak 1000 kuruş; Başmuhasabe Kalemi baş halifesi, muhasabeyi yazan kâtip ve kisedar için 250 kuruş; başbakikuluna berat ve muhasabe harcı olarak 1000 kuruş; Ruznamçe-i Evvel Kalemi'ne tatbik için 150 kuruş; defterdar mektupçusuna 500 kuruş; divitdar ve emin-i ahkama 100 kuruş ve defterdar kisedarına 250 kuruş olmak üzere toplamda 25.750 kuruş Darbhane-i Amire'den ödenmişti⁷⁰¹. Diğer tevcih türü işlemlerde de çeşitli harçlar tahsil edilmekteydi. Mesela kasr-ı yed muameleleri için hüccetin yazımına, kazasker imzalarına, ilam için çavuşbaşıya, Ruznamçe-i Evvel Kalemi'ne, Başmuhasabe Kalemi'ne, Defterdar mektupçusu ve başbakikuluna harç ve avaid adıyla çeşitli ödemeler yapılmaktaydı⁷⁰². Bütün harç türü ödemeler için teslim edilen kişi veya kurumlarca müstakil defterler tutulmaktaydı⁷⁰³.

Malikâneciler beratlarını aldıktan sonra planlamanın yeni bir aşaması başlardı. Çoğunlukla İstanbul'da ikamet eden malikânecilerin mukataalarını doğrudan idare etmeleri pek mümkün değildi⁷⁰⁴. Devlet de bunu gayet iyi bildiğinden malikâne sahiplerinin mukataalarını diledikleri "mücerrebü'l-etvâr ve re'ayâ-perver" kimselere iltizama vermelerine izin vermişti. Üstelik emanet usûlü de bu yapıya entegre edilmişti. Dolayısıyla diğer

⁶⁹⁹ BOA, MAD, nr. 3989, s. 3 (24 Muharrem 1133/25 Kasım 1720).

⁷⁰⁰ BOA, D.BŞM, nr. 1727/51 (5 Receb 1124/8 Ağustos 1712).

⁷⁰¹ BOA, D.BŞM, nr. 2734/24 (3 Rebiulevvel 1146/14 Ağustos 1733).

⁷⁰² BOA, D.BŞM, nr. 7924/66 (17 Ramazan 1155/15 Kasım 1742).

⁷⁰³ Başmuhasabe Kalemi harçları müstakil bir başlık altında incelenmiştir.

⁷⁰⁴ Malikâne sahiplerinin coğrafi dağılımı hakkında bk. Mehmet Genç, "Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi", s. 135.

uygulamalar malikâne sistemi içerisinde yaşamaya devam ediyordu. Bu pratiğin yaratabileceği sorunların bir kısmı, hukuki dayanak teşkil edecek bir dizi belgenin varlığını zorunlu hale getirmişti. Bu çerçevede malikâne sahipleri, ikincil mültezimlerine mukataanın iltizam süresini ve diğer şartları ihtiva eden bir *şartname/zabt temessüğü* verirlerdi⁷⁰⁵. Ayrıca zabt temessüğüne istinaden yerel idarecilere hitaben maliyeden bir emir gönderilmesini de temin ederlerdi⁷⁰⁶. Merkezden verilen emirlerin yanında mukataa mutasarrıfları buyruldu ve mektup türü belgelerle kimi mültezim tayin ettiklerini bölgenin adlî ve idarî sorumlularına haber verirlerdi⁷⁰⁷. İkincil mültezimler de malikâne sahiplerine deyn temessüğü vermek zorundaydılar. Deyn temessükleri, ödemelerde bir sorun yaşandığında malikânegiler için hukukî bir dayanak teşkil ediyordu⁷⁰⁸. Herhangi bir ikincil mültezim gereken ödemeleri yapmadığında malikâne sahibinin bu belgelere istinaden şikayette bulunur ve vali veya kadı vasıtasıyla muhakeme edilirdi⁷⁰⁹. Aksi durumların yaşanmasını önlemek için de çeşitli tedbirler alınmıştı. Bir mültezim herhangi bir sebeple verdiği deyn temessüğünde belirtilen süreden önce iltizamı sonlanırsa veya temessüğünü kaybederse “kat‘-ı alâka temessüğü” almaktaydı. Böylece haksız bir borç senedi ortaya çıktığında elinde mağdur olmasını engelleyecek hukuki bir dayanağı oluyordu⁷¹⁰. Şayet mukataa emin statüsünde bir kimse tarafından yıllık belirli bir ücret karşılığında idare edilecekse bunun için de karşılıklı senetler düzenlenmekteydi⁷¹¹. Malikâne usulüyle işletilmesine karar verilen bazı mukataaların satılamaması veya bir malikâne dahilindeki mukataaların uzun süre iltizama verilemeyerek hasılatı reaya zimmetinde kalması halinde ise bakaya kadı vasıtasıyla tahsil edilmeye çalışılırdı⁷¹².

⁷⁰⁵ Zabt temessüğü örnekleri için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3292/107; D.BŞM, nr. 3999/82. İltizam şüruhu için bk. D.BŞM, nr. 5191/20.

⁷⁰⁶ BOA, D.BŞM, nr. 4597/88 (17 Zilhicce 1175/9 Temmuz 1762); D.BŞM, nr. 5006/33 (18 Cemaziyelahir 1180/21 Kasım 1766).

⁷⁰⁷ Rakka Mukataası’na iltizamen mutasarrıf olan Mustafa Paşa, Ruha Gümrüğü’nü bir yılığına Hacı Firuz Bey’e iltizamen tevcih ettiğinde bunu buyruldu ile Ruha naibine bildirmişti [BOA, D.BŞM, nr. 6478/105 (11 Rebiulevvel 1197/14 Şubat 1783)].

⁷⁰⁸ “*Bu makûle mukâta’a iltizâm iden mültezimîn senesi tasrihi ve bedel-i iltizâmı zikri ile virdikleri deyn temessükleri mücebince*” [BOA, D.BŞM, nr. 5398/28 (25 Zilhicce 1184/11 Nisan 1771)]. Mültezimin malikâne sahibine verdiği deyn temessüğü örneği için bk. D.BŞM, nr. 2691/11 (18 Receb 1145/4 Ocak 1733).

⁷⁰⁹ Örnekler için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3372/11 (5 Zilhicce 1154/11 Şubat 1742); D.BŞM, nr. 5398/28 (25 Zilhicce 1184/11 Nisan 1771).

⁷¹⁰ BOA, D.BŞM, nr. 3568/3 (23 Muharrem 1157/8 Mart 1744).

⁷¹¹ Tersane Emîni Mehmed Bey, malikâne olarak uhdesinde olan Yafa Mukataasını yıllık 500 kuruş karşılığında Feyzullah Efendi’ye emaneten tevcih etmişti. Feyzullah Efendi’nin söz konusu 500 kuruşu tahsil ettiğinde Mehmed Bey’e verdiği “ibra temessüğü” için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2393/58 (1 Zilhicce 1138/31 Temmuz 1726).

⁷¹² BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 9.

Müştereken bir mukataayı tasarruf eden malikâncilerin her biri paylarına düşen kısmın idaresini kendileri bir mültezim vasıtasıyla yürütebilirdi⁷¹³. Ancak bu durumun yerelde vergi tahsili ve merkezde kayıt tutmak bakımından çeşitli zorlukları vardı. Dolayısıyla müştereken idare edilen mukataalarda hissedarların paylarına göre mukataanın idaresini nöbetleşe yürüttükleri (münâvebe) ve “yed-i vâhid” olarak adlandırılan bir yöntem tercih edilmekteydi⁷¹⁴. Ancak bu yöntem de bir süre sonra hazine ödemelerinde ve mutasarrıflar arası hesaplarda bir takım sorunlar çıkarmaya başladı. Bu nedenle 9 Haziran 1777 tarihli bir emirle “münâvebe usulü” kaldırılarak herkesin kendi hissesini istediği kişiye iltizama vermesi kararı alındı⁷¹⁵.

Prosedüründe Başmuhasebe Kalemi’nin yer aldığı bir diğer gelir türü cebelü bedeli vergisiydi. Mevzubahis vergi, 1060/1650 yılından itibaren savaşa katılamayan sıbyan ve mütekaid tımar ve zeamet sahiplerinin savaşa götürmekle mükellef oldukları cebelülerin bedeli olarak tahsil edilmeye başlanmıştı. XVIII. yüzyılda bu vergi savaşıya erişmemiş sıbyanlarda her 5000 akçe gelire 1 cebelü olacak şekilde, mütekaidlerde ise beratında kaç cebelü yazıyorsa o miktar için tahsil edilmekteydi. Hesaplama her cebelü için 40 kuruş olacak şekilde yapılmaktaydı⁷¹⁶. Prut Savaşı ile birlikte malikâne sahiplerinden de cebelü bedeli tahsil edilmesine karar verildi. Başlarda muaccelenin %10’u nispetinde alınan bu bedel, zamanla %15’e kadar yükseltilmişti⁷¹⁷. Bu verginin malikâne mukataalardan tahsil edilenleri için mübaşirler görevlendirilirdi⁷¹⁸. Ayrıca malikâne mukataalardan tahsil edilen cebelü bedeli tımarlılardan farklı defterlere kaydedilerek ödemeler bu seriler üzerinden takip edilirdi⁷¹⁹. Esham sahiplerinden de bu verginin tahsil edilmeye başlamasıyla bu iki birimden tahsil edilen bedeller aynı defterler üzerinden izlenmeye başladı⁷²⁰.

Cebelü bedeli miktarının tespiti, Defterhane ve Başmuhasebe Kalemi koordinasyonu ile gerçekleştiriliyordu. Zira tımar mutasarrıflarının kayıtları Defterhane’de vergiye dair kayıtlar ise Başmuhasebe Kalemi’nde tutulmaktaydı. Bunun için cebelü vermek şartıyla verilen tımarlarda tevcih emri önce Başmuhasebe Kalemi’ne kaydedilip tımar arzına

⁷¹³ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 11.

⁷¹⁴ BOA, D.BŞM, nr. 4787/47 (21 Zilkade 1177/22 Mayıs 1764); Şürut için bk. D.M.d, nr. 37315, s. 3.

⁷¹⁵ BOA, KK, nr. 5160, s. 9 (3 Cemaziyelevvel 1191). Ayrıca bk. D.M.d, nr. 36956, s. 171.

⁷¹⁶ “...Sabî olanların beher beş bin akça yazularından birer nefer ve mütekâ’id olanlar dahi berâtlarında tasrîh olunduğu üzere kaç cebelü nefer ise beher neferden kırkar gurusu cebelü bedeliyeleri mîrî için tahsil olunmak..” [BOA, MAD, nr. 3136, s. 6 (6 Zilhicce 1117/21 Mart 1706)].

⁷¹⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 347; Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 168-169.

⁷¹⁸ BOA, D.BŞM.MLK.d, nr. 14109.

⁷¹⁹ Defter örneği için bk. BOA, MAD, nr. 5540.

⁷²⁰ Mesala bk. BOA, MAD, nr. 12380.

cebelü bedelinin kaydedildiğine dair bir şerh eklenirdi⁷²¹. Başmuhasebe Kalemi'nin cebelü bedelini hesaplayıp kaydettiği defterler vergi tahsilatına esas teşkil ederdi. Ancak bu kayıtların Defterhane defterleri ile uyumlu olması gerekirdi.

Cebelü bedeli, iltizamla tahsil edilen bir vergi türüydü⁷²². Bunun için yıl başından birkaç ay önce malikâne verilmeyen mukataalar ve avarız türü vergiler gibi taliplerin alınmasıyla ilgili emir kaleme alınarak Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilirdi⁷²³. Bu aşamadan sonra vergi tahsiline talip olanlar bir arzuhal kaleme alarak kefil göstermek suretiyle başvuruda bulunurdu⁷²⁴. Bedeliye ilgili yılda kimseye tevcih edilmediyse talibin uhdesine kaydedilirdi. Bunun için bölgenin kadı ve alaybeyilerine Başmuhasebe Kalemi'ne ait ahkam defterlerine sureti kaydedilen bir emir gönderilirdi⁷²⁵. İltizam işlemleri tamamlandıktan sonra cebelü bedeli tahsildarlarına tahsilata esas teşkil edecek bir defter sureti teslim edilirdi⁷²⁶. Bu defterlerde tımar ve zeamet sahiplerinin adları, tımarlarının baş kalemi olan köyler, toplam hâsılları ile mükellef oldukları cebelü sayıları yer alırdı⁷²⁷. Cebelü bedeli tahsildarlarının hazine ödemeleri mukataalar için hazırlanan kuyud-ı mukataat defterlerine kaydedildiği gibi yalnızca bu vergi birimine dair hazine ödemelerinin izlendiği defterler de tutulmaktaydı. Ancak bu defterler mukataa defterlerinden farklı olarak bir yıllık tutulmaz daha uzun süreli ödemeleri içerirdi⁷²⁸.

Tevcih işlemleri tamamlandıktan sonra devlete karşı sorumlu hâle dönüşen mâlikâneci, emin, cebelü tahsildarları ve mültezimler veya onlar adına iş görenler için vergi tahsilat süreci başlardı. Bu aşamada herhangi bir yolsuzluğa meydan vermemek adına

⁷²¹ “İzzetlü re’isülküttâb efendi, cebelü bedeli virmek üzere tevcih olunan mütekâ’id ve sıbyânın tevcih fermânları Başmuhâsebe’ye kayd olunup kenârına işâret olunmadıkça tahvîl hükmü virmeyüp vech-i meşrûh üzere amel olunmak için tahvîl kîsedârına muhkem tenbîh eyleyesiz deyu buyruldu” [BOA, İbnülemin Tasnifi Hariciye Evrakı, nr. 7/710 (8 Zilhicce 1118/11 Şubat 1707)]. Cebelü bedelinin kaydedildiğine dair Başmuhasebe Kalemi şerhini içeren bir tımar arzuhalı örneği için bk. Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 191/18502 (25 Ramazan 1131/11 Ağustos 1719). Tımar tevcih muamelesi için ayrıca bk. Erhan Afyoncu, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, s. 51-69.

⁷²² “Rumili ve Anadolu’da vâki’ eyâlet ve elviyede ze’âmet ve tımar mutasarrıfları olan sıbyân ve mütekâ’idinin cebelü bedeliyeleri tahsili her sene birer kimesneye iltizâmen tefvîz olunup..” [BOA, D.BŞM, nr. 2020/63 (19 Şevval 1130/15 Eylül 1718)].

⁷²³ Örnek için bk. BOA, MAD, nr. 10176, s. 5 (3 Şaban 1147/29 Aralık 1734).

⁷²⁴ BOA, D.BŞM, nr. 1744/33 (20 Zilhicce 1123/29 Ocak 1712).

⁷²⁵ Sivas-Amasya-Canik-Arappgir-Divriği-Çorum-Bozok sancaklarının 1142/1730-1731 senesi cebelü bedeli tahsilinin bostancılardan Mustafa’ya tevcih edildiğine dair ilgili kazaların kadı ve alaybeyilerine hitaben kaleme alınan emir için bk. BOA, MAD, nr. 6282, s. 79 (5 Receb 1142/24 Ocak 1730). Teke Sancağı örneği için bk. MAD, nr. 2819, s. 75 (9 Safer 1146/22 Temmuz 1733).

⁷²⁶ Kastamonu Sancağı cebelü bedeli tahsildarı Hasan Ağa’ya teslim edilen defter sureti örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7725/15.

⁷²⁷ Bir cebelü defteri sureti örneğinin neşri için bk. Ali Açık, “1722-23’te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/2 (Kış 2018), s. 113-140.

⁷²⁸ Cebelü bedeli tahsildarlarının hazine ödemelerinin izlendiği defterlere örnek için bk. BOA, MAD, nr. 2716.

malikâne sahipleri, voyvodalar, tahsildarlar ve mültezimlerin mühür suretleri mühür tatbik defterlerine kaydedilirdi⁷²⁹. Ancak işlemleri mutasarrıfların her zaman bizzat kendilerinin yürütmeleri gerekmezdi. Onlar adına iş takibi yapanlar ve sarraflar bu sürecin önemli unsurları arasındaydı. Üstelik ikincil ve üçüncül mültezimlerle sorumlular çeşitlenmekteydi. Bu grupların kendi aralarındaki belge trafiği devletçe tanınan ve hukuken yaptırımları olan bir prosedüdü. Taraflardan birinin vefatı veya başka bir gerekçeyle alacak-verecek meseleleri ortaya çıktığında temessük türünden bu evraka göre işlem yapılırdı. Malları müsadere edilen kimselerin borç senetlerinin devletçe takip edilmesinin temelinde bu durum yatmaktaydı.

Malikâne sahipleri, mültezimler, cebelü bedeli tahsildarları ve eminler tevcih işlemleri tamamlanıp tahsilata başladıktan sonra temelde iki tür ödeme yaparlardı. Bunlardan biri, hazineye veya hazine adına yönlendirilen masrafa yapılırdı. Bir diğeri ise yerelde maaş ve çeşitli tahsisatlara ayrılmıştı. Maaş ve tahsisatlara dair tevcih prosedürü, ana seriyi ruus defterleri teşkil edecek şekilde tasarlanmıştı. Bu çerçevede vezaret, beylerbeyilik ve sancakbeylik dışındaki merkez ve taşra bürokrasisine dair atamalar ile “mütekaid, duaguy, huddamân, taamiye” vb. kavramlarla ifade edilen vezaif türü tahsisat işlemlerinde önce ruus alınması ardından bağlı bulunulan bürodan berat hazırlanması gerekiyordu⁷³⁰. Atama ve vezaif türü tahsisler bir arz veya arzuhal çerçevesinde gerçekleştirilirdi. Hangi zümreye dair kimin arz sunması gerektiği belliydi. Ancak zaman zaman bu kurallara uyulmadığı gibi çeşitli yolsuzluk teşebbüsleri de olurdu. Bu nedenle arz sunma yetkisi olan görevlilerin mühürleri mutlaka mühür tatbik defterlerinde muhafaza edilir ve “mühür tatbik” işlemlerinin yapılması önemsenirdi⁷³¹. Ruus ve berat işlemleri tamamlandıktan sonra esame kayıtları muvazzaf askerî sınıflarda çeşitli maaş bürolarının defterlerine kaydedilirdi. Vezaif türü tahsisler ise ekseriyetle Anadolu Muhasebesi Kalemi defterlerinde yer alırdı. Yine de gelir-giderlerden ödenen maaş ve tahsisler bağlı bulunduğu bürolar bakımından tam bir bütünlük arz etmiyordu. Çeşitli mahzurları bulunan bu parçalı yapının yaratacağı kargaşayı önlemek adına bazı tedbirler alınmıştı. Herhangi bir kaleme kayıtlı olup başka bir büroya geçecek veya henüz bir kaleme kaydı olmayıp yeni kaydedilecek çeşitli maaş ve tahsislerin ancak ruusta özellikle hangi büro zikredildiyse oraya kaydedilmesi şeklinde bir düzenleme yapılmıştı. Söz konusu işlem, iki şekilde yapılabilirdi; ya ruusun içeriğinde hangi kaleme kaydedileceği zikredilir

⁷²⁹ Başmuhasebe Kalemi'ne ait bir mühür tatbik defteri örneği için bk. BOA, MAD, nr. 7183. Cebelü bedeli tahsildarlarının mühür örnekleri için bk. MAD, nr. 427, s. 3 vd.

⁷³⁰ Osmanlı bürokrasisinde ruusun fonksiyonu, Ruus Kalemi ve buradaki muamelat hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütüblük (XVIII. Yüzyıl)*, s. 97-118.

⁷³¹ Sahte arzlarla yapılan tevcih işlemlerine dair bir uyarı için bk. BOA, MAD, nr. 10161, s. 4 (22 Muharrem 1130/26 Aralık 1717).

veyâhut defterdar tarafından ruusun üzerine hangi kaleme kaydedilmesi gerektiği belirtilirdi. Aksi durumlarda işlem yapılmayarak yeniden arzedilmesi özellikle isteniyordu⁷³²

Cûlus olduğunda imparatorluk sathına gönderilen fermanlarla herkesin beratını yenilemesi emrediliyordu⁷³³. Berat sahipleri için masraflı bir yolculuk anlamına gelen bu işlem, defter kayıtlarının güncel tutulabilmesi için elzemdi. Ancak devlet, berat sahiplerinin ciddi bir masrafa gireceğini öngördüğünden zaman zaman pratik çözümler ürettiyordu. Örneğin bir kaza ahalisinden berat sahiplerinin üçe kadar kimseyi vekil seçerek kadı huzurunda hazırlanan defteri İstanbul'a ulaştırmalarına izin verilerek herkesin aynı masrafı çekmemesi temin edilmeye çalışılıyordu⁷³⁴. Malikâne beratlarına dair tecdid işlemleri Başmuhasebe Kalemi koordinasyonu ile daha önce değinildiği şekilde yürütülüyordu. Gelirlerden yapılan maaş ve diğer tahsisatlara dair işlemler ise Ruus Kalemi defterlerine göre yapılıp ilgili bürolardan berat verilmesi ile neticeleniyordu.

Gedikli müteferrika, çavuş, Divan-ı Hümayun ve Defterhâne kâtip ve şâkirdlerinden atanmaları esnasında bedel-i gedik adıyla bir vergi tahsil edilmekteydi. Bu tahsilata dair kayıtlar da Başmuhasebe Kalemi tarafından tutulmaktaydı. Prosedür; ruusunu alan gediklinin Başmuhasebe Kalemi'nden tahvil tezkiresi alarak hazineye gerekli bedeli ödemesi şeklindeydi. Başmuhasebe Kalemi'nden verilen tahvil tezkirelerinin suretleri bu büroya ait kuyud-ı mühimmat defterlerinde "kuyûd-ı tahvîlât-ı müteferrik" başlığı altında kaydedilir ve ihtiyaç halinde bu defterlere başvurulurdu⁷³⁵. Ancak bazı ruus alan gediklilerin bedel-i gedik vergilerini ödemedikleri fark edilmesi üzerine 11 Ekim 1708 tarihli bir düzenleme ile gedikli müteferrika, çavuş, Divan-ı Hümayun ve Defterhâne kâtip ve şâkirdlerinin atanmalarında önce Başmuhasebe Kalemi'nden alınacak tahvil tezkiresi gereği bedelin ödenmesi ardından ruus alınması şeklinde yeni bir prosedür belirlendi⁷³⁶.

Başmuhasebe Kalemi, devlet adamları, mîrî ile alacak-verecek ilişkisine girmiş kimseler, servet sahipleri ve suçluların mallarına el konulmasıyla elde edilen müsâdere⁷³⁷ gelirlerinin tahsil ve sarfına dair kayıtları tutmaktan da sorumluydu. Başlarda bir çeşit cezalandırma usulü iken zamanla bir malî gelir sağlama yöntemine dönüşen müsâdere,

⁷³² BOA, MAD, nr. 3271, s. 8 (11 Muharrem 1131/4 Aralık 1718).

⁷³³ III. Mustafa'nın 16 Safer 1171/30 Ekim 1757'de cûlusunun ertesi günü tecdid-i berat için hazırlanan emrin sureti için bk. BOA, MAD, nr. 10200, s. 6 (17 Safer 1171/31 Ekim 1757). Berat yenileme işlemlerinin beklenen düzeyde olmaması üzerine hazırlanan ikinci emrin sureti için bk. MAD, nr. 10200, s. 6 (28 Rebiulahir 1171/28 Ocak 1758).

⁷³⁴ BOA, MAD, nr. 10200, s. 7 (2 Şaban 1171/11 Nisan 1758).

⁷³⁵ Örnek için bk. BOA, nr. 2469, s. 46-53

⁷³⁶ BOA, MAD, nr. 2488, s. 50.

⁷³⁷ Müsadere hakkında bk. Tuncay Öğün, "Müsadere-Osmanlı Dönemi", *DİA*, XXXII, 67-68.

malların sayımı, korunması, bir kısmının iç hazineye, eşya ve emlâkın satışı, alacakların tahsili, borçların ödenmesi, elde edilen gelirin bir masrafa havalesi veya dış hazineye dahil edilmesi veya darphaneye teslim edilmesi gibi pek çok bürokratik işlem gerektiriyordu⁷³⁸. Üstelik mallarına el konulan kimselerin farklı coğrafyalarda yaşayan çeşitli görev, servet ve malî sorumluluklara sahip kimseler olması Divan bürokrasisi, diğer maliye büroları ve İç Hazine ile bu süreçte görev alanların koordinasyonunu gerektiren karmaşık bir prosedürü de zorunlu hâle getirmekteydi. Tüm bu sürece dair işlemlerin koordinasyonu Başmuhasebe Kalemi kayıtları üzerinden yürütülmekteydi. Büro içerisinde bu işlemleri yürütmek üzere muhallefât halifeliği adıyla bir kitâbet oluşturulmuştu. Bu kitâbete atanan kâtipler muhallefât halifesi adıyla anılır ve diğer uzman kâtiplerin aksine malikâne ve zimmet halifeliklerinde olduğu gibi ruusla tayin edilirdi. Görevleri, mirî tarafından satılan emlak ve muhallefât zaptına görevlendirilen mübaşirlerin hesaplarının görülmesi, zimmet ve taahhütten hazineye teslim edilen veya bir gidere havale edilen akçelerin tahvil ve ruznamçe temessüklerinin kaleme alınması, muhallefât muhasebelerinin görülmesi, muhallefata dair emirlerin yazılması, ihtiyaç halinde suret verilmesi ve derkenarların hazırlanmasıydı⁷³⁹. Müsaderenin giderek yaygınlaşmasına bağlı olarak başlarda kuyud-ı mühimmat defterlerinde yer alan müsadere/muhallefât kayıtları için zamanla müstakil başka defter serilerinin oluşturulması gerekti⁷⁴⁰. Muhallefât gelirleri mukataa veya bedeliye türü gelirlere benzemediğinden buna dair planlamalar daha çok ortaya çıkan gelirin devlet hesabına aktarılmasına dair işlemlere dairdi.

Gelirlerin planlama aşamaları tamamlandıktan sonra tahsilat süreci başladı⁷⁴¹. Bu aynı zamanda bürokrasi için takip sürecinin başlaması anlamına gelirdi. Temelde gelirleri tasarruf edenlerin yükümlülüklerini yerine getirip getirmediğinin izlendiği bu süreç takip başlığı altında ele alınacaktır.

⁷³⁸ Muhallefât gelirlerinden darphaneye teslim edilen miktarlar hakkında bk. Bölükbaşı, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, s. 173-175.

⁷³⁹ BOA, D.BŞM, nr. 4318/113 (9 Cemaziyelevvel 1171/19 Ocak 1758).

⁷⁴⁰ Muhallefât işlemlerine dair ahkam, ilmuhaber, tezkire ve mülknâme türü belgelerin kaydedildiği defter örneği için bk. BOA, MAD, nr. 9739.

⁷⁴¹ Bu başlıkta ele alınan planlama, devletin bürokratik cephesini yansıtmaktadır. Konunun boyutu nedeniyle planlamalarda halkın durumunun göz önünde bulundurulması gibi bahislere değinilmemiştir. Devletin bu husustaki yaklaşımı müstakil başka incelemelere konu edilmeyi fazlasıyla hakedecek mahiyettedir. Şimdilik devletin planlamalarda ahalinin durumunu dikkate aldığı çok sayıda örnek olduğu notunu düşmek gerekir. Mesela savaş yıllarının getirdiği yük nedeniyle cizyenin erken toplanması gerektiğinden ahalinin faizle para bulmak zorunda kaldığının ifade edildiği ve bu gerekçeyle cizye toplanma tarih ve usûllerinin yeniden düzenlendiği takrir için bk. BOA, MAD, nr. 10307, s. 1 (16 Cemaziyelevvel 1119/15 Ağustos 1707).

3.1.a.2-) Giderlerin Planlanması

Gelirlere dair planlamaları tamamlayıcı işlem, giderlerin planlanmasıydı. Osmanlı maliye bürokratları için giderler, “takdîm-i ehem” veya “takdîm-i ehem ale’l-mühim” olarak adlandırılan bir temel düstura göre önem sırasına dizilmişti⁷⁴². Bu sıralamayı Başdefterdar Mehmed Şerif Efendi bir takririnde şu şekilde tarif etmiştir:

*Devlet-i Aliyye-i ebediyü’ d-devâmın masârîf-ı mukannene-i rûzmerresinin evvelki mertebede ehem ve akdemi kubbealtı mevâcibi ve kalyonlar neferâtı ulûfesi ve Tersane ve Tophane ve Matbah ve Baruthane masârîfı ve ikinci mertebede ehem ve akdemi serhaddât-ı hakâniyye mevâcibleri olup bunlardan mâ’adâsı üçüncü mertebede olduğu ve masârîf-ı zuhûrât vâridât-ı zuhûrât ile idâre olunu gelüp ...*⁷⁴³

Mehmed Şerif Efendi’nin tarifini malî işleyişe dair pratikler de teyit etmektedir. Gerçekten de Osmanlı idarecileri için daima öncelik verilen gider kalemi maaş ödemeleriydi. XVIII. yüzyılda merkezî hazine harcamalarının ortalama %60’a yakınıni teşkil eden bu mevaciblerin yaklaşık %35’i kapıkulu askerlerinin maaşlarıydı⁷⁴⁴. Maaşların tahsis muamelelatı, sorumluluk alanları belirlenmiş çeşitli görevlilerin arzları üzerine bir dizi muamele çerçevesinde yürütülür ve kesinleşen işlemler ruus defterlerine kaydedilirdi. Maaş sahiplerine dair kayıtlar ise ekseriyetle Süvari Mukabelesi⁷⁴⁵, Piyade Mukabelesi, Yeniçeri, Küçük Ruznamçe, Anadolu Muhasebesi, Salyane, Büyük ve Küçük Kale kalemlerinin defterlerinde yer alırdı⁷⁴⁶. Bu bürolarda farklı gayelerle hazırlanan birkaç türde defter, mevacib alanların “esame”lerini içerirdi. Başmuhasebe Kalemi maaşlı gruplardan kalyonların kaptan, nefer ve diğer hizmetlileri ile bazı kale görevlilerinin kayıtlarını tutmaktaydı.

Osmanlı bürokrasisinde “kubbealtı mevâcibi” adı verilen merkezî hazineden ödenen maaşlar için bugüne kadar bütçe adıyla neşredilen ve esasen yıl sonu hesap özeti olan muhasebeler dışında modern mantıklı bütçeler hazırlanmaktaydı. Bunun için geçen mevacibin kayıtlarından veya bürolardan istenen icmallere göre mevacib ödenecek miktar yaklaşık olarak tespit edilirdi. Ardından gelir bürolarından tahsil edilecek gelirler ile bu gelirlerden ocaklık olarak ayrılan veya yerelde harcanan miktarlara dair veriler talep edilirdi⁷⁴⁷. Bu iki

⁷⁴² “...takdîm-i ehem kâ’idesine ri’âyeten...” [BOA, D.BŞM, nr. 5640/112 (4 Cemaziyelahir 1187/23 Ağustos 1773)].

⁷⁴³ BOA, D.BŞM, nr. 7480/9 (22 Zilkade 1206/12 Temmuz 1792).

⁷⁴⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 401-402.

⁷⁴⁵ Kapıkulu süvarileri için Süvari Mukabelesi dışında Sipah ve Silahdar adıyla ayrıca iki büro daha mevcut olup çoklu bir kayıt sistemi vardır.

⁷⁴⁶ Erhan Afyoncu, “Mevâcib”, *DİA*, XXIX, s. 418-420.

⁷⁴⁷ “Bin yüz otuz iki senesine mahsûb olmak üzere memâlik-i mahrûsede vâki ‘ Muharremî ve Martî bi’l-cümle mîrî mukâta’ât ve maktû’ât ve cizye ve avârız ve bedel-i nüzul ve celebkeşânın aklâm-ı hazînedan ihrâc

veriden, ödenecek maaş miktarı ve bunun için gereken tahsisat oluşturulurdu. Cizye, devletin en büyük gelir birimi olduğundan öncelikle cizye gelirlerinden tahsisat işlemi gerçekleştirilir ve Cizye Muhasebesi Kalemi'ne ilgili gelirlerin başka giderlere havale edilmemesi için bir defter sureti verilirdi⁷⁴⁸. Cizye taksitleri tek başına maaş ödemelerini karşılayamadığından mukataa ve avarız türü gelirlerden de maaşlar için tahsisat ayrılırdı. Bunun için “tertib-i taksit-i mevacib” başlığı ile defterler düzenlenirdi. Bu defterlerde mukataa ve avarız birimlerinin isimleri, hazineye ödemeleri gereken mal ile yerinde yapılan harcamalar listelendikten sonra mevacib için tahsis edilen miktarlar kaydedilirdi⁷⁴⁹. Büroların verilerine dayanan bu işlemler, bizzat sadrazam ve defterdarın nezaretinde gerçekleştirilirdi⁷⁵⁰. Başmuhasebe Kalemi, mevacib planlamasında kendisine bağlı gelirler ve maaşlar hakkında veri sunduğu gibi diğer bürolara dair koordinasyonda da görev alırdı. Bu çerçevede tertiblerin bir sureti Başmuhasebe Kalemi'ne kaydedilir ilgili bürolara ilmuhaber verilirdi⁷⁵¹.

Tertib defterlerinin onaylanmasının ardından gelir mutasarrıflarının İstanbul'da olanlarından zimmet tezkireleri ile, taşrada bulunanlara ise emirler ve mübaşirler gönderilerek tahsilat süreci başlatılırdı⁷⁵². Mutasarrıflara gönderilen emirler her büronun kendisine ait

olunan icmâlleri mücebinc asl-ı mâllarından vezâ'if ve mevâcib-i kılâ' ve havâs ve ma'îşet ve sâ'ir masârif-i mukarrereleri ve irsâliyesinden olan havâlâtı aşağı varıldıkdan sonra el-yevm tahsîl olunacak emvâlin defteridir” (BOA, D.BŞM, nr. 7740/59).

⁷⁴⁸ Cizye gelirlerinden maaşlara tahsis prosedürü hakkında bk. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 350-359.

⁷⁴⁹ 1142 yılı Şaban ayı evahirinde (10-20 Mart 1730) ödenecek iki kıst mevacib için Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı gelirlerden yapılan tahsisata dair defter için bk. BOA, MAD, nr. 3705. 1144 yılı Şaban ayı evahirinde (17-27 Şubat 1732) ödenecek iki kıst mevacib için Maden, Haslar, Bursa, Avlonya, Haremeyn Muhasebesi, Haremeyn Mukataası, Başmukataa, Kefe ve İstanbul kalemlerine bağlı mukataa gelirlerinden yapılan tahsisat için bk. D.BŞM.d, nr. 40988. 1131/1718-1719 yılı avarız gelirlerinden mevacibe yapılan tahsisler için bk. Bâb-ı Defteri Mevkufat Kalemi Defterleri (=D.MKF.d), nr. 28297. Bütün gelir bürolarına bağlı mukataaların 1168/1754-1755 yılı gelirlerden maaş ödemelerine tahsis edilen miktarlara dair tertib defteri için bk. MAD, nr. 1929.

⁷⁵⁰ “Mevâcib için dünkü gün defterdâr efendi kulları ile bir defter tertib olunmuşidi. Hâlâ hazır olmağla ma'lûm-ı hümayûnunuz olmak üzere gönderilmişdir. İnşâ'allâhü te'âlâ yirmi güne dek beş yüzden mütecâviz kîse akçemiz dâhil-i Hazîne-i Âmire olur. İnşâ'allâhü'r-rahmâni'r-rahîm mevacib Muharrem'in ibtidâlarında ihrâc ve tevzî' olunur...” [BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 232/22209 (trs)].

⁷⁵¹ BOA, HAT, nr. 185/8613 (trs). Haremeyn Mukataası Kalemi'ne bağlı mukataalardan mevacib için tertib edilmiş gelirlerin başka giderlere harcanmasını önlemek adına Başmuhasebe Kalemi'nden Haremeyn Mukataası Kalemi'ne verilen ilmuhaber kaimesi için bk. D.BŞM, nr. 1948/55 (22 Zilhicce 1129/27 Kasım 1717). Haslar Kalemi'ne bağlı mukataalardan mevacibe tahsis edilen gelirler için Başmuhasebe Kalemi'nden Haslar Kalemi'ne verilen ilmuhaber kaimesi için bk. Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 590/24319.

⁷⁵² “İnşâallâhu te'âlâ Şa'bân-ı Şerîf'de ihrâc olunacak iki kıst mevacib için Başmuhâsebe'de mukayyed olan mukâta'âtın bin yüz kırk bir senesi mâllarından taksît ve tertîb kılınan akçaların defteridir. Min-haysü'l-mecmû' altı yüz otuz sekiz bin sekiz yüz on bir gurus olmağla mukâta'ât-ı merkûmenin ashâbı mevcûd olanlardan zimmet tezkireleri yazılıp taleb ve tahsîl ve taşrada olanlar için dahi mukdim ve mübrim mübâşirler gönderilüp alâ-eyyi-hâl ucâleten tahsîl ve mevâcib ihrâc olunmazdan evvel teslim-i Hazîne-i Âmire itdirilmek ve bu akça mevacibe tertib olunan emvâlden olup havâlâta virilmek iktizâ itmekle meblağ-ı merkûmdan bir mahalle akça havâle olunmayup ve eğer sehven havâle olunur ise dahi kaleminden tahvîli virilmemek ve eğer taksîtden tahvîli virilmek ihtimâli olur ise zecren kalemi-i mezbûrun hulefâ ve kîsedârlarından tazmîn itdirilmek

ahkam defterlerinde yer alırdı⁷⁵³. Emirler ve mübaşirlere dair şerhler taksit defterlerine de kaydedilirdi⁷⁵⁴. Prosedür gereği gönderilen emirler dışında sadrazam ve sadaret kethüdası da tertibleri gelir mutasarrıflarına mektuplarıyla bildirirlerdi⁷⁵⁵. Ödemelerin takibi ise başbakikülünün sorumluluğundaydı. Bu nedenle mevacib yaklaştıkça her bürodan mevacibe tahsis edilip henüz tahsil edilmeyen gelirlere dair rapor hazırlamaları istenir⁷⁵⁶ ve bu raporlar başbakikulu ağaya teslim edilerek tahsilatın hızlandırılması emredilirdi⁷⁵⁷.

Mevacib vakti yaklaştığında bu kez bürolardan mahlulleri de içeren maaş verileri talep edilirdi. Başmuhasibe Kalemi merkezî hazineden maaş alan gruplardan kalyonların kaptan, nefer ve diğer hizmetlilerinin kayıtlarını tutmaktaydı. Bu nedenle mevacib ödemesinden yaklaşık bir hafta önce başmuhasibeciye hitaben bir divan tezkiresi kaleme alınarak Tersane'de bağlı bulunan kalyonlara dair geçen mevacibden beri mahlul olan maaşların düşürüldüğü bir icmal hazırlaması istenirdi⁷⁵⁸. Çeşitli görevlerle taşrada bulunan donanma personelinin mevacibleri kubbealtı mevacibiyle verilmeyip Başmuhasibe Kalemi tarafından ayrıca tertib defterleri hazırlanarak tahsisat yapılırdı⁷⁵⁹. Mevacib ödeneceği zaman ise “fihrist defteri” adıyla bir defter oluşturularak ödemeler bu deftere göre gerçekleştirilirdi⁷⁶⁰.

Kubbealtı mevacibi için Süvari Mukabelesi, Piyade Mukabelesi, Yeniçeri Kalemi, Küçük Ruznamçe ve Başmuhasibe gibi maaş bürolarından gelen veriler birleştirilerek “mevacib tevzi defteri” adıyla maaş alan grupların hangilerine ne kadar ödeme yapılacağını

üzere işbu defter kaleminde hıfz olunup mücebince tahsîl ve teslim itdirilmek için” [BOA, MAD, nr. 18066, s. 1 (12 Receb 1141/11 Şubat 1729)].

⁷⁵³ Mevacibe tahsis edilen gelirlerin bir an önce tahsili için Sivas mütesellimi, kadısı ve tahsil mübaşirine gönderilen emir için bk. BOA, MAD, nr. 2891, s. 28 (17 Muharrem 1146/30 Haziran 1733).

⁷⁵⁴ 1162/1748-1749 yılı taksit defterindeki şerh örnekleri için bk. BOA, MAD, nr. 6753, s. 1.

⁷⁵⁵ Merkez taşra koordinasyonunda sadaret kethüdası ve kapı kethüdalarının rolü hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Muzaffer Doğan, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi-Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, s. 108-115. Sadrazam Ali Paşa'nın mevacib için 1118/1706-1707 yılı Trablusşam mukataa gelirlerinden tahsis edilen paraların mübaşire teslim edilmesi hakkında Trablusşam Valisi Mehmed Paşa'ya gönderdiği mektup örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1541/28 (trsz).

⁷⁵⁶ “Aklâm hulefâsı ve kisedârları efendiler, bin yüz elli bir senesi Martî ve elli iki senesi Muharremî mukâta'âtından bu def'a ihrâc olunacak mevâcib için tertîb ve tahsîs kılınan taksît akçalarından bu vakte değin teslim-i hazîne-i âmire olunmayanları ihrâc ve defterin tarafımıza getüresiz” [BOA, Ali Emiri, I. Mahmud, nr. 58/3690 (16 Zilkade 1151/25 Şubat 1739)].

⁷⁵⁷ BOA, D.BŞM, nr. 5095/90 (10 Receb 1181/2 Aralık 1767).

⁷⁵⁸ Her mevacib öncesi verilen bu emrin şu örnekteki gibi standarda yakın bir formu vardı: “sa'âdetlü başmuhasibeci efendi, inşâallâhu te'âlâ işbu bin yüz seksen senesi Masar ve Recec iki kıst mevâcibinin gelecek Salı günü ihrâc olunması bâbında emr-i hümayun ve fermân-ı âlî sâdır olmağla kaleminizde mukayyed Tersâne-i Âmire'de merbût mânde kalyonların kapudânân ve levendât ve hademe-i sâ'irenin nizâm-ı cedîd mücebince geçen mevâcib ihrâcından bu vakte gelince vâki' olan mahlûlâtı fûrûnihâde olunduktan sonra sıhhati üzere icmâllerini tahrîr ve ber-vech-i mu'tâd huzûr-ı hazret-i âsafî'ye arz için tarafımıza getürmeğe ihtimâm buyurasız” [BOA, D.BŞM, nr. 5015/84 (5 Şaban 1180/6 Ocak 1767)].

⁷⁵⁹ Kalyonlar mevacibi için hazırlanan tertib defteri örneği için bk. BOA, Cevdet Tasnifi Bahriye Evrakı, nr. 11/513 (4 Receb 1183/3 Kasım 1769).

⁷⁶⁰ Fihrist defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM.d, nr. 3437 (11 Muharrem 1173/4 Eylül 1759).

içeren bir icmal hazırlanır ve ödemeler bu icmale göre yapılırdı⁷⁶¹. Ancak bütün maaşlar doğrudan nakit olarak verilmeyip “an-hızâne” denilen bir yöntemle herhangi bir gelirden tahsil edilmesi de sağlanabilirdi. Bir çeşit “havale” olan bu işlem, maaş sahibinin verilen temessük veya sebep-i tahrir türü belge ile maaşını havale edilen gelir mutasarrıfından tahsil etmesini ifade ediyordu⁷⁶². An-hızâne ödemeleri için ayrılacak gelirlere dair de “an-hızâne tertibi” adıyla ayrıca planlama yapılmaktaydı⁷⁶³.

Gelir birimlerinden doğrudan ödenen ve “mütekaid, duaguy, huddamân” vb. kavramlarla ifade edilen vezaif türü maaşlarda ayrıca tertib türü bir planlama gerekmezdi. Ödemeler yıl içerisinde gelir mutasarrıfları tarafından yapılır ve dönem sonunda “hüccet-i zahriye” adı verilen belgeler sunularak muhasebeleştirilirdi. Bu maaşların tahsisine dair ana seriyi ruus defterleri teşkil eder, maaşların takibi ise büyük oranda Anadolu Muhasebesi Kalemi defterleri ile temin edilirdi.

Kubbealtı mevacibi dışındaki bir diğer büyük maaş gideri, kale neferlerinin mevacibleriydi. Bunlara dair kayıtların önemli bir kısmı Büyük ve Küçük Kale ile Başmuhasebe ve Anadolu Muhasebesi kalemlerinde tutulurdu. Ancak merkezden görevlendirilen bazı askerî grupların maaşlarına dair kayıtlar askerin sınıfına göre Piyade Mukabelesi ve Yeniçeri Kalemi gibi bürolarda da bulunabilirdi. Bu maaşların bir kısmı bazı gelirlerden “ocaklık” olarak ödenmekteydi. Bu noktada Başmuhasebe Kalemi’nin önemli bir koordinasyon görevi bulunmaktaydı. Hangi kaleme bağlı olursa olsun kalelerde görev yapan askerlerin maaşları için çeşitli gelirlerden tahsis edilen ocaklıkların berat tezkirelerinin Başmuhasebe Kalemi’nde hazırlanması gerekiyordu⁷⁶⁴. Ocaklıkların tahsili için ise gelirin bağlı bulunduğu büro tarafından hazırlanan kaimeler Başmuhasebe Kalemi tarafından irad-masraf tezkiresine dönüştürülür ve ruznamçe defterlerine kaydedildikten sonra mevaciblerin ödenmesi için suretleri ahkam defterlerinde yer alan emirler gönderilirdi⁷⁶⁵. Ocaklık dışında

⁷⁶¹ 1136 Recce mevacibi (29 Aralık 1723-25 Mart 1724) tevzi defteri örneği için bk. BOA, Cevdet Tasnifi Askeriye Evrakı, nr. 629/26565; 1168 Reşen (13 Nisan-10 Temmuz 1755) mevacib tevzi defteri örneği için bk. D.BŞM, nr. 7946/50. 1149/1736 yılı iki kıst mevacibine dair tevzi defterinin neşri için bk. Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 319-320.

⁷⁶² An-hızane uygulaması hakkında bk. Coşkun Ünsal, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri*, s. 164-184.

⁷⁶³ 1195/1780-1781 yılı an-hızâne tertib defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM.d, nr. 5068.

⁷⁶⁴ “...bu ana gelince Başmuhâsebe’den mâ’adâ masraf ve sâ’ir kalemlerden ocaklık berâtı tezkiresi yazılmak mesbûkü’l-misl olmamak cihetiyle fîmâ-ba’d vâki’ olan ocaklıkların tezkireleri Başmuhâsebe’den virilüp âhar kalemden yazılmamak...” [BOA, MAD, nr. 9907, s. 10 (8 Receb 1131/27 Mayıs 1719)].

⁷⁶⁵ “Bir mukâta’a mâlından almak üzere ber-vech-i ocaklık mevâcibe mutasarrıf olan yerli kulu mevâcibine kaleminden hazîne tezkiresi virilüp Rûznâmçe-i Hümayûn’a kayd ve îrâd ve masraf olup rûznâmçe sûreti kalemine gelüp temessük virildiği vakitte...” [BOA, MAD, nr. 3271, s. 1 (19 Zilkade 1134/31 Ağustos 1722)].

kalan kale mevacibleri için tıpkı merkez maaşlarında olduğu gibi “tertib” işlemi ile çeşitli gelirlerden havale yapılırdı. Kale mevaciblerine dair ödemelerin planlamasında çoklu kontrole ihtiyaç duyuluyordu. Bu nedenle her yıl masraf kalemlerinin maaş ödemelerinin miktar ve mahiyetini içeren defterlerin birer suretini Ruznamçe-i Evvel Kalemi’ne vermeleri isteniyordu. Söz konusu defterler irad-masraf için gelen hazine tezkirelerinin ruznamçe defterlerine işlenmeden önce kontrol edilebilmesini sağlıyordu⁷⁶⁶.

Mehmed Şerif Efendi’nin mevacib giderlerini takiben sıraladığı Tersane, Tophane, Matbah ve Baruthane masraflarının malî kayıtlarından Başmuhasebe Kalemi sorumluydu. Ayrıca bütçelerde teslimat başlığı altında yer alan arpa ve nüzul eminleri ile İstanbul ağası ve cebecibaşı gibi devlet adına iş gören diğer kimselerin hesapları da Başmuhasebe Kalemi’nde tutulurdu. Elçi masrafları, zemistanî giderleri ile hac masraflarına dair prosedür de Başmuhasebe Kalemi koordinasyonu ile yürütülmekteydi. Bütün bu gider birimleriyle ilgili öncelikli planlama işlemi, söz konusu görevlerin bazı kimselerin sorumluluğuna verilmesiydi. Bu noktada Başmuhasebe Kalemi’nin herhangi bir yetki ve dahli bulunmazdı. Üst bürokrasinin karar alma süreçleri neticesinde belirlenen isimler, Başmuhasebe Kalemi’nin denetleyeceği kurumlara tayin edilirler ve bu atamalara dair kayıtlar ruus defterlerinde yer alırdı⁷⁶⁷.

Tersane, ıstabl-ı amire, matbah, tophane, baruthane, İstanbul ağalığı vb. kurumlara tayin edilen kimselerin bu kurumların masraflarını görebilmeleri için bir sermayeye ihtiyaçları vardı. Bu sermayenin bir kısmı yıllar içerisinde o kurumlara tahsis edilmiş aynî veya nakdî gelirlerden oluşan ocaklıklardı⁷⁶⁸. Ocaklık dışındaki kaynakların miktarı ise önceki yıllara ait

⁷⁶⁶ “...Başmuhâsebe ve Anadolu Muhâsebesi ve ale’l-husûs Büyük ve Küçük Kal’a ve Sâlyâne kalemleri ve sâ’ir aklâm-ı hazînedeki ocaklık ve gayr-ı ez-ocaklık her ne kadar yerlî kulları mevacibleri mastûr ve mukayyed ise beher sene neferât ve yevmiyye ve kilâ’ ve palanka ve mevacib-i seneviyyeleri tasrîhleriyle birer sûret-i defteri ihrâc ve defterlerin üzerine Rûznâmçe-i Hümayûn Kalemi’nde hıfz oluna deyu defterdâr efendi kalemiyle yazılıp ba’dehu Rûznâmçe-i Hümayûn’a teslim ve kalemlerinden zikr olunan mevacibât ve sâlyânât için bâ-telhîs ve fermân-ı âlî virilen hazîne tezâkiri ba’zı emvâl-i miriyyeden buyurılıp Rûznâmçe-i Hümayûn’a vardıkça kalemlerinden virilüp hıfz olunan sûret-i defâtirde mastûr kayıtlarıyla rûznâmçe-i evvel efendiler nezâretiyle tatbîk ve kayıtları üzerine tatbîk olunmuşdur deyu yine rûznâmeci efendiler kalemleriyle işâret olunarak Rûznâmçe-i Hümayûn’a irâd ve masraf kayd olunup sûret-i rûznâmçesi virilmek...” (BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 167/7045. Bir sureti için bk. D.BŞM, nr. 3203/14. Ayrıca bk. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Malî Tarihi*, s. 249).

⁷⁶⁷ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 97-118. Tersane, arpa, matbah emanetleri gibi Başmuhasebe Kalemi tarafından kayıtları tutulan kurumlara yapılan emin tayinlerini içeren bir ruus defteri örneği için bk. BOA, A.RSK.d, nr. 1593.

⁷⁶⁸ Ocaklık tabiri ve Matbah ocaklıkları hakkında bk. Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfakı (1453-1650)*, s. 133-155. Mukataalardan tahsis edilen ocaklıklar hakkında bk. Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi*, s. 89-100; Avarız gelirlerinden tahsis edilen ocaklıklar hakkında bk. Ali Açikel, “Osmanlı Maliyesinde Bazı Hizmetlerin Finansmanı İçin Avarız Vergilerinden Ocaklık Olarak Yapılan Tahsisler (1650-1750)”, *XV. Türk Tarih Kongresi (11-15 Eylül 2006)*, IV/3, s. 1723-1741.

defter külliyyatından olabildiğince az değişiklik yapılarak hesaplanılmaktaydı. Bu çerçevede masraf birimlerine atanan isimler için “tertib” adıyla bir defter oluşturulurdu⁷⁶⁹. Bu defterlerde eminlerin görecekları iş için ihtiyaç duyacakları sermaye miktarı tespit edilir ve bunun hangi gelirlerden nasıl karşılanacağı belirlenirdi⁷⁷⁰. Zaman zaman bu tertibler gelir-giderlerin kabaca hesaplandığı ve bu giderler için ihtiyaç duyulan gelirlerin ayrıca tespit edildiği iki defter halinde de düzenlenebilirdi⁷⁷¹. Daha uzun veya kısa süreler için de tertibler hazırlanmakla birlikte⁷⁷² muayyen masraflara dair tertibler, ekseriyetle bir yıllık süreyi kapsardı.

Tertib defterlerinin orijinaleri Başmuhasebe Kalemi’nde muhafaza edilirdi. Suretleri için ise müstakil defterler tutulur ve ödemeler bu defterler üzerinden takip edilirdi⁷⁷³. Tertib defterlerine kaydedilen gelirlerin tahsili için ruzmançe defterlerinde irad-masraf işlemi yapıp ilgili emine sebep-i tahrir hükümleri verilmesi gerekiyordu. Bu işlem için Başmuhasebe Kalemi’nden hazine tezkiresi verilirdi. Söz konusu tezkirelerin suretleri kuyud-ı mühimmat defterlerinde yer alırdı⁷⁷⁴. Mevacib tertiblerinde olduğu gibi diğer masraflar için hazırlanan tertiblerde de gelirler hangi büroya bağlı ise o bürodan gelir mutasarrıflarına havaleyi bildiren bir emir tezkiresi hazırlanarak gönderilir, sureti büroların ahkam defterlerine kaydedilirdi⁷⁷⁵. Sadrazam, sadaret kethüdası vb. idareciler bu tür havaleler için de mektuplar gönderirlerdi. Sebeb-i tahrir hükmü ile diğer emir ve mektupları alan emin ve/veya onun hizmetindekiler tahsilata başlamak için ya doğrudan ilgili gelirlerin sorumlularına yahut İstanbul’daki temsilcilerine başvurulardı.

⁷⁶⁹ Tertib, esasen giderler için hazineye ait gelirlerden yapılan bir tür “havale” işlemi olup sıradan havalelerden farkı toplu halde yapılması ve daha uzun vadeli bir planlamayı içermesiydi.

⁷⁷⁰ Tersane Emimi Mehmed Efendi’ye 1145/1732-1733 senesi masrafları için çeşitli gelirlerden tahsis edilen sermayeyi gösteren tertib defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2653/52 (6 Zilkade 1144/1 Mayıs 1732). Arpa emimi tertib defteri örneği için bk. D.BŞM, nr. 3599/1 (5 Receb 1157/14 Ağustos 1744).

⁷⁷¹ Baruthane Nazırı Hasan Ağa’nın hazırlayacağı iki bin kantar barut için yalnızca ihtiyaç duyacağı sermayenin hesaplandığı bir defter örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1866/55 (27 Cemaziyelevvel 1127/31 Mayıs 1715). Tersane giderleri için sadece tertib edilen gelirleri içeren bir defter örneği için bk. D.BŞM, nr. 3588/13 (25 Cemaziyelahir 1157/5 Ağustos 1744).

⁷⁷² Sekiz aylık Tersane tertib defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 4980/119 (22 Safer 1180/30 Temmuz 1766).

⁷⁷³ Tertib suretlerini içeren defter örnekleri için bk. BOA, MAD, nr. 6303; *D.BŞM.d.*, nr. 5708.

⁷⁷⁴ 1143/1730-1731 senesi Matbah masrafları için hazırlanan tertibin hazine tezkireleri suretinin kuyud-ı mühimmat defterindeki kaydı için bk. BOA, MAD, nr. 2480, s. 358.

⁷⁷⁵ Rakka mukataaları malından İstabl-ı Amire masrafı için yapılan havaleyi Rakka valisine bildiren emrin Başmuhasebe Kalemi ahkam defterindeki sureti için bk. BOA, MAD, nr. 9964, s. 426 (29 Zilhicce 1161/20 Aralık 1748).

Devlet adına iş görececek kimselerin tertib defterindeki sermayeyi tahsil edebilmeleri için belirli bir süreye ihtiyaçları vardı⁷⁷⁶. Ancak masraflar göreve gelir gelmez başlamaktaydı. Bu nedenle eminlere “ta‘viz” adıyla bazen dış hazineden zaman zaman iç hazine veya Darphane’den nakit para verilir, buna karşılık tertibde belirtilen malların verilen borç kadar olan kısmının temessükleri hazineler adına tahsil edilirdi⁷⁷⁷. Bunların tahsilatına dair gönderilen emirler gelirin bağlı bulunduğu büronun ahkam defterlerinde ve takip sürecinde kullanılan mukataa, avarız ve cizye türü defterlerin şerh mahallerinde yer alırdı⁷⁷⁸. Ta‘viz işlemi ile tahsil edilmesi gereken paralara dair belirli aralıklarla raporlar hazırlanarak tahsilatta yaşanan sorun ve gecikmeler tespit edilmeye çalışılırdı⁷⁷⁹.

Tertibin yetmediği veya istenilen seviyede tahsil edilemediği, fazladan bir masraf ortaya çıktığı, tahsilatın vakit aldığı yahut ta‘vizin uygun görülmediği⁷⁸⁰ durumlarda eminlere “alelhesab” adıyla hazineden ve ihtiyat hazinesi işlevi gören Darbhane’den nakden veya havale suretiyle ödemeler yapılırdı. Verilecek paranın tertipten hariç olduğu alelhesab için hazırlanan tezkirelerde “gayr-i ez-tertib” şeklinde ifade edilirdi. İhtiyaç halinde birden fazla alelhesab işlemi gerçekleştirilebilirdi. Masrafların artışına bağlı olarak başvuru bu pratik, zamanla prosedürün bir parçası haline gelmişti. Tezkiyesini alan emin, parayı nakden hazineden veya havale edilen gelirden tahsil ederek işlerinde harcamaya başlardı⁷⁸¹.

Ocaklık ve nakit sermaye dışında kurumların birbirlerine verdikleri malzemeler de bir çeşit sermaye teşkil ederdi. Örneğin Tophane, Cebehane, Tersane gibi kurumların bakır, kurşun ve demir madenlerinin temininde Darphane önemi bir rol oynardı⁷⁸². Keza diğer kurumlar da üretim ve depolama faaliyetlerine göre birbirlerine çeşitli malzemeler teslim ederlerdi. Bunların kayıtlarının tutulması muhasebeler için son derece önemliydi. Kuyud-ı mühimmat defterlerinin temel fonksiyonlarından biri bu aktarımları kayıt ve kontrol etmektir. Mevzubahis defterlerde hangi kurumdan nereye malzeme aktarıldığı ilgili kurumların başlığı

⁷⁷⁶ “Bu bendelerine inâyet buyurulan Matbah-ı Âmire emâneti tertibi havâlâtına dört aya dek destres olmak mümkün olmadığına binâ’en her sene Hazine-i Âmire’den ber-vech-i ta‘vîz bir mikdâr akçe i’tâ olunageldiği vech üzere...” [BOA, D.BŞM, nr. 5211/88 (11 Şevval 1182/18 Şubat 1769)].

⁷⁷⁷ Dış hazineden verilen taviz örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 5191/50 (18 Ramazan 1182/26 Ocak 1769). İç hazineden verilen taviz örneği için bk. D.BŞM, nr. 5393/22 (5 Zilhicce 1184/22 Mart 1771). Darbhane’den verilen taviz örneği için bk. Cevdet Tasnifi Bahriye Evrakı, nr. 38/1784 (23 Şaban 1215/9 Ocak 1801). Darphane’nin taviz işlemleri hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 154-156.

⁷⁷⁸ Halep şerh mahalli örneği için bk. BOA, MAD, nr. 10196, s. 23.

⁷⁷⁹ BOA, D.BŞM.d, nr. 3524.

⁷⁸⁰ Darphane’den tavizin uygun görülmediği bir örnek için bk. Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 155.

⁷⁸¹ Arpa emininin arzuhalı ile verilen “alelhesab” örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 6763/293 (7 Safer 1200/10 Aralık 1785).

⁷⁸² Bölükbaşı, *Darphâne-i Âmire*, s. 187-189.

altında kaydedilirdi. Mesela cebehane mevcudundan tophaneye verilen ham demirin kaydı hem “tophane-i âmire” başlığı altında hem de “cebehâne-i âmire” başlığında yer alırdı⁷⁸³.

Osmanlı maliyesinde gelirler tahsilat hızı bakımından “serî” ve “batî” olarak tasnif edilmekteydi⁷⁸⁴. Özellikle “bakaya” durumunda olan gelirler ise “mümkünü’l-husûl” ve “mümteniü’l-husûl” olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı. Ayrıca “sağ” sıfatı da gelirin tahsilat bakımından güvenli olduğunu belirtirdi⁷⁸⁵. Masraf idare eden herkes, tabîi olarak kendilerine tahsis edilecek gelirlerin “serî”, “sağ” ve “mümkünü’l-husûl” olmasını istemekteydi. Ancak yukarıda işaret edildiği üzere devletin bir öncelikler silsilesi vardı. Çok daha önemlisi bürokrasideki ilişkiler ağının hangi gelirin kimin tertibine gireceği üzerinde çoğunlukla resmî belgelere yansımayan bir etkisi de söz konusuydu⁷⁸⁶.

“Güzeşte” olarak adlandırılan geçmiş senelere ait masrafların içinde bulunan yılın gelirlerinden ödenmesine engel olmaya çalışmak, giderlere dair planlamaların en önemli unsurlarındandı⁷⁸⁷. Bu nedenle bürolar bu konuda sık sık uyarılmaktaydı⁷⁸⁸. Ayrıca geçmiş yıllara ait ödemelerde indirimle gidilmesi de genel bir yaklaşımdı⁷⁸⁹. Bu tedbirlerde tahsisat türü işlemlerin aksamasına dair kaygılar hakimdi. İçinde bulunan yılın gelirleri geçmiş senelere ait masraflara harcanırsa bir kısır döngünün içine girileceği öngörülüyordu. Şüphesiz bu yöndeki kararlar istenildiği seviyede uygulanamıyordu. Devletten alacaklı olanların da mağdur edilmemesi gerekiyordu. Bu yüzden alternatif yöntemler geliştirilmeye çalışılıyordu. Örneğin Viyana Bozgun Yılları’nda güzeşte masraflar için Darbhane’ye gümüş tedarik edilerek hesaplaşılması yönünde bir karar alınmıştı⁷⁹⁰.

⁷⁸³ Cebahaneden Tophane’ye verilen 20 kantar ham demirin Tophane başlığındaki kaydı için bk. BOA, MAD, nr. 3925, s. 7 (7 Muharrem 1133/8 Kasım 1720); cebehane başlığındaki kaydı için bk. MAD, nr. 3874, s. 26.

⁷⁸⁴ “...mevâd-ı mühimme-i sâ’irenin dahi kesreti hasebiyle defâtir-i mezkûrede tahsîlâtı *serî* ve *batî* henüz havâle olunmayan emvâl-i mirîyye...” [BOA, D.BŞM, nr. 5595/24 (trsz)].

⁷⁸⁵ “...âhar *sağ* ve *serî’u’l-husûl* olan emvâlden havâle...” (BOA, D.BŞM, nr. 6843D/67 (trsz)).

⁷⁸⁶ “Benim efendim kîsedâr efendi, inşâallâhu te’âlâ hilâfımız olmamak takrîbi ile birbirlerimiz kelâmına i’timâd olunur. Aydın avârızı mâlî mukaddemâ Tersane masârifina tertîb olunmuşîdi. Lâkin Aydın Muhassılığî Halil Paşa’nın uhdesinde olduğuna binâen Tersane için gayrı mâl tedârik olunup mâl-ı mezbûr Istabl-ı Âmire masârifina tahsîs kılınmışdır” [BOA, D.BŞM, nr. 3960/56 (trsz)].

⁷⁸⁷ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 396.

⁷⁸⁸ Örnek için bk. BOA, MAD, nr. 9491, s. 126 (3 Rebiulevvel 1131/24 Ocak 1719).

⁷⁸⁹ “...bundan akdem bin yüz dokuz senesi hitâmına gelin güzeşte tezâkir yine hazîne-i âmireye vüs’at gelince te’hîr olunup bin yüz on senesinden beru olan masârif tezkireleri iktizâsına göre tenzîl ve taklîl ile münâsib olan emvâl-i mirîdin virilmek üzere huzûr-ı âlilerine arz olunup...” [D.BŞM, nr. 1460/87 (23 Cemaziyevvel 1115/4 Ekim 1703)].

⁷⁹⁰ “...Bin yüz senesinden yüz dokuz senesi hitâmına gelince olan atîk tezâkir fîmâ-ba’d Hazîne-i Âmire’nin emvâl-i mukarresinden virilmeyüp ve sehven bir tarîk ile buyurulur ise Rûznâmçe-i Hümâyûn’a geçmemek üzere ancak kendüleri sîm tedârik ve Darbhâne-i Âmire’ye getirüp zolata kat’ itdirilüp hâsıl olan fâ’izinden hesâblaşmak üzere...” [BOA, MAD, nr. 3833, s. 1 (24 Şaban 1115/24 Ocak 1704)]. Gümüş tedarikiyle yapılan hesaplaşmalar hakkında ayrıca bk. Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 397.

Kale neferlerinin ihtiyaçlarını karşılamak üzere yahut sefer dönemlerinde ordunun lojistiği için pek çok satın alma işlemleri gerçekleştirilirdi. Çeşitli ihtiyaçlar için yapılan bu alımlara “mübayaa” adı verilirdi. Mübayaanın farklı türlerine rastlanmakla birlikte temelde reayanın ödeyecekleri vergilere mahsup olmak ve satın almak üzere iki uygulama yaygındı. Vergilere mahsuben yapılacak alımlara “takas” denilmekteydi. Gerek takas gerek satın alma türü mübayaalar için gereken veriler Mevkufat Kalemi tarafından hazırlanırdı. Vergilere takas edilenler dışındaki satın alımlar için sermaye temin edilmesi gerekir ve bunun için ayrıca planlamalar yapılırdı⁷⁹¹.

Masraflara dair sermaye temini bakımından planlama prosedürü buraya kadar izah edilen çerçevede gerçekleştirilirdi. Bu manada giderler için ihtiyaç duyulan sermaye; ocaklık, tertib/havale, alelhesab, taviz ve takas olarak adlandırılan çeşitli işlemler ile temin edilmekteydi⁷⁹². Devletle başka malî ilişkileri bulunan kimselerin alacaklarına veya ödemeleri gereken miktarlara göre “mahsub” türü hesaplaşmalar da mümkündü. Tüm bu işlemleri kategorik olarak nakit, havale ve mahsub başlıkları altında toplamak mümkündür. Bu çerçevede devletin yapacağı bir harcama için hangi adla anılırsa anılsın ya doğrudan dış hazineden veya ihtiyat hazinesi işlevi gören iç hazine ve darbhaneden nakden para verilir ya herhangi bir gelirden havale edilir yahut masraflar bir vergiye veya alacağa mahsub edilirdi. Ancak her masraf için sermaye sağlama yöntemlerinin tamamının kullanılması gerekmezdi. X masrafı için nakit ve havale, Y gideri için yalnızca havale, Z masrafı için sadece mahsub kullanılabilirdi. Tabi ki bütün masraflar önce sermayenin verilmesi ardından işin tamamlanması şeklinde yürütölmüyordu. Ancak önce masraf edip ardından devletten tahsil eden kimseler de alacağını bu yöntemlerden biriyle tahsil ediyordu.

Sermayesi planlanan eminler temelde satın alma, üretim ve dağıtım işlerini yerine getirirlerdi. Söz konusu işlerin her birine dair standartların belirli olması gerekiydi. Bu nedenle Başmuhasebe Kalemi’nde yapılacak işlerin aşamalarına dair standartları belirleyen

⁷⁹¹ XVIII. yüzyıl sefer organizasyonu ve mübayaa sisteminin işleyişine örnek olmak üzere bk. Mehmet Yaşar Ertaş, *Sultanın Ordusu-1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2018.

⁷⁹² Esham sisteminin uygulanmaya başlamasından sonra bazı bina eminlerine nakit yerine esham verilmesi bir çeşit sermaye sağlama yöntemi olarak görölebilir (Yavuz Cezar, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim*, s. 84). Kurumların çeşitli eşyalarının satılması, maaşların bir kısmına hazine adına el konulması, herhangi bir iş için devlet adamlarından “iane” adı altında para toplanması gibi alternatif sermaye temin etme yöntemlerine de rastlanmaktadır. Ancak bu tür örnekler genel prosedür dışındaki istisnalardır. Tersane’de tamir edilecek gözler için devlet adamlarından yardım toplanması hakkında bk. BOA, D.BşM, nr. 1536/87 (10 Zilkade 1118/13 şubat 1707). Vezaif sahiplerinin altı aylık maaşlarına hazine adına el konulması örneği için bk. Üşküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı’ât-ı Rûzmerre*, I, 52.

çeşitli defterler ve nizamnameler tutulmaktaydı⁷⁹³. Bazı masraflar için ise “narh/es‘ar” verilerine ihtiyaç duyulurdu. Bu gibi durumlarda gerçekleşmiş veya gerçekleşek masraflara dair defterler İstanbul kadısına gönderilerek narh verilerinin defterlere işlenmesi temin edilirdi⁷⁹⁴. Müstakil defterlerin olmadığı bir kısım masraflarda ise “sâbıkı” ve “emsâli” adı altında daha önce benzer işlerin ne kadara mâl olduğu tespit edilerek işlem yürütülürdü⁷⁹⁵.

Satın alma ve üretim aşamalarına dair standartları tamamlayıcı unsur dağıtım verilerinin standardizasyonuydu. Bu çerçevede dağıtım işlerinden sorumlu olan eminlerin hangi aralıklarla, kimlere ve ne miktarda tayinat vereceklerine dair de bir planlama yapıldı. Söz konusu planlama yıllar içerisinde şekillenen teşrifat kuralları ve biriken defter külliyyatına göre yürütülürdü. Bu çerçevede matbah, arpa ve nüzul eminleri ile İstanbul ağası, karcıbaşı, tavukçubaşı vb. tayinat türü masraflardan sorumlu kurum ve görevlilerin her biri için aslı Başmuhasebe Kalemi’nde saklanan ve belirli aralıklarla güncellenen tayinat defterleri tutulurdu⁷⁹⁶. İlgili kurumlara atanan eminler görevlerine başladıklarında Başmuhasebe Kalemi’nden tayinat defterinin bir suretini alırlardı. Defterlerde hangi kurum ve kişilere ne sıklıkla ve ne miktarda tayinat verileceği yer alırdı⁷⁹⁷. Yılın belli dönemlerine mahsus bazı masraflarda defterlerin sene başında verilmesi gerekmezdi. Örneğin her yıl kurban bayramında kasapbaşı tarafından cami, tekke ve zaviyelerde dağıtılacak kurbanların miktarının kayıtlı olduğu defter kasapbaşıya bayram yaklaştığında teslim edilmekteydi⁷⁹⁸.

⁷⁹³ “...Matbah-ı hümayûn ve Istabl-ı Has ve Tersane-i âmile ve şehreminleri ve Eski Sarây pazarbaşılının egerçi Başmuhâsebe’de mahfûz hatt-ı hümayûn ile mesârif-i seneviyyeleri tensik olunmağla, bilâ-fermân kimesneye bir akçe verilmeyüp hîn-i hisâbda masrafları aklâmdan fermânlarıyla tatbik olunur idi...” (Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s. 770).

⁷⁹⁴ “...ancak matbah emîni olanların mübâyâ’a etdikleri zehâyirin feyleri ümenânın hâme-i insâflarına müfevvaz olup vakt-i muhâsebede yekûnundan mu’tad üzere fîrûnihâde olundukca, da’va-yı zarar u ziyân ve bey’ ü şîrâları zâbîta tahtında olmadığından, mesârif-ı mu’tade ziyâde vü noksandan hâlî değildir deyü fîmâ-ba’d es’ar-ı hâssadan mübâyâ’a eyledikleri eşyânın feyleri narh defterleriyle tatbik u tevfiik olunarak masrafları her ne mikdâr akçeye bâliğ olur ise onu on bir hisâbı üzere ümenâyâ fâizi zamm u ta’yin olunup, bu vechile hem taraf-ı mîrîye nef’ hâsıl ve hem emînlere dahi cihet-i ma’aşlan hilesiz vâsıl oldu” (Târih-i Râşid ve Zeyli, II, s. 770).

⁷⁹⁵ Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı Maliye Belgelerinde “Sâbıkı” ve “Emsâli” Kayıtları”, s. 379-385. Sâbıkı ve emsâline göre yapılan harcamaların suistimale açık yönleri mevcuttu. Özellikle hazineden ödenmesi gerekmeyen masraflar için kullanımı ciddi bir sorundu. Bu nedenle zaman zaman bu işlemlere dair prosedür zorlaştırılmaktaydı. Örneğin 1 Kasım 1796’da reis efendiye gönderilen bir emirle bütün kalemlerde “umur-ı mühimme” ve “beyaz üzerine” sorulanlar dışında emsal kayıtlarının sorulmaması, zaruret gereği sorulursa bile pençe, sahh ve reis olanların kalem kesedarlarına şifahen tenbihleri olmadıkça derkenar edilmemesi kararlaştırılmıştı (BOA, A.DVNSRSK.d, nr. 111, s. 76; Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 84-85). Bu yıllarda muamelat hususunda yapılan düzenlemelere dair ayrıntılı bilgi için bk. Muzaffer Doğan, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H.1211/1796-97 Tarihli Düzenlemeler”, 81-88.

⁷⁹⁶ Matbah-ı Amire tayinat defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM.MTE.d, nr. 11344 (30 Muharrem 1189/2 Nisan 1775). İstanbul ağasının tayinat defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM.d, nr. 40856 (1099/1687-1688).

⁷⁹⁷ İstanbul Ağasına teslim edilen tayinat defteri örnekleri için bk. BOA, D.BŞM.İSA.d, nr. 16541 (15 Za. 1188/17 Ocak 1775); D.BŞM.İSA.d, nr.16547(12 B. 1194/14 Temmuz 1780).

⁷⁹⁸ Bayram yaklaştığında kurban defterinin bir suretinin hazırlanması için başmuhasebeciye hitaben divan tezkiresi kaleme alınırdı [BOA, D.BŞM, nr. 4706/44 (29 Zilkade 1176/11 Haziran 1763)]. Kurban tevzi defteri örneği için bk. MAD, nr. 4685, s. 156 (27 Zilkade 1116/23 Mart 1705).

Eminlere teslim edilen defterlerde yer almayan fakat dönem içerisinde verilmesi gereken tayinatlara dair işlemler taliplerin başvuruları üzerine veya resen hatt-ı hümayun, buyruldu, divan tezkiresi gibi emirlerle gerçekleştirilirdi.

Mevacib ve emin masraflarından oluşan muayyen giderler, çoğunlukla birer yıllık plan dahilinde yönetilirdi. Tamir harcamaları, gelen-giden elçilerin masrafları, harcırah giderleri, inamlar ve mutad dışı satın alımlar gibi giderler için ise daha kısa vadeli planlamalar yapılırdı. Özellikle tamir türü harcamalarda keşif defterleri hazırlanması prosedürün önemli bir parçasıydı. Bu tür masraflar için çoğunlukla işi yapacak kimseler bir “tertib” defteri hazırlayarak sunarlardı. Tertiblerde kaydedilen masraflar işin mahiyetine göre Başmuhasebe Kalemi defterlerindeki kayıtlarla yahut İstanbul kadısının “esar” defterindeki verilerle karşılaştırılarak hesap edilirdi. İster önce sermaye alınıp iş tamamlasın isterse önce harcama yapılıp sonra tahsilat gerçekleştirilsin devlete teklif edilen masraflarda indirimle gidilmesi genel bir uygulamaydı. Esasen devlet adına iş görenler yapılacak indirimi öngörerek defter hazırlıyor, idareciler de eminlerin defterleri bu mantıkla hazırlandıklarını bilerek indirim yapıyorlardı⁷⁹⁹. Masrafın neye mâl olduğu/olacağı ortaya çıkarıldıktan sonra Başmuhasebe Kalemi’nden bir hazine tezkiresi yazılarak kuyud-ı mühimmat defterlerine sureti kaydediliyor, Ruznamçe-i Evvel bürosuna gönderilen tezkireye göre ya nakden yada bir gelirden havale suretiyle ödeme yapılıyordu.

3.1.b-) Takip

Takip, gelir ve giderlerin muayyen bir süre zarfında organize edilebilmesi ve planlanan işlemlerin gerçekleştirilebilmesi için yapılan tüm işlemlerin ortak adıdır. Başka bir deyişle gelir ve giderlerin planlanmasından muhasebelerinin görülmesine kadar geçen periyotta yapılan muamelatı ifade etmektedir.

3.1.b.1-) Gelirlerin Takibi

Bir gelir herhangi bir kimsenin uhdesine verildikten sonra takip süreci başlardı. Takibin iki temel gayesi vardı. Biri söz konusu gelirden doğrudan merkezî hazineye veya hazine adına bir gidere yönlendirilecek ödemeler ile yerelde tahsis edilen maaş ve harcamaların karşılanmasıydı. Diğer gelirin bulunduğu bölgeye dair idarî ve askerî kararların uygulanması ve bölgede adaletin tesis edilmesi idi.

⁷⁹⁹ Bu karşılıklı bilme durumuna vurgu yapılan bir örnek için bk. BOA, Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 729/29780 (25 Cemaziyelevvel 1207/8 Ocak 1793).

Malikâne sahipleri, onlar adına tahsilat yapan ikincil mültezimler, malikâne olmayan mukataaların mültezimleri, eminler ve bedeliye tahsildarları göreve geldikten sonra toplamaya başladıkları vergiler için mükelleflere “edâ tezkiresi/temessük” olarak adlandırılan belgeler verirlerdi⁸⁰⁰. Bu tür belgeler, mükerrer tahsilatı ve haksızlıkları önlemek adına en önemli hukukî dayanağı teşkil ederdi.

Tahsilat devam ederken bir yandan da hazineye veya hazine adına yönlendirilen gidere ödemeler yapıldı. Mukataa ve bedeliyelerden hazineye yapılacak ödemeler, kuyud-ı mukataat adı verilen defterler üzerinden takip edilmekteydi⁸⁰¹. Yıllık olarak tutulan bu defterlerde mukataaların adları kimlerin tasarrufunda oldukları, yapılan zam ve indirimlerle birlikte mal miktarları bir başlık altında kaydedilirdi. Ardından hazineye yapılan ödemeler, “def’a” denilen birimler halinde kaydedilirdi. Her bir “def’a” için malikâne sahipleri/mültezimler veya onlar adına mukataayı işleten ikincil mültezimlerin ya merkezî hazineye doğrudan para yatırmaları yada hazinenin yönlendirdiği bir gidere belirtilen tutarı ödemeleri gerekirdi. Bütün gelir birimleri için Başmuhasebe Kalemi’ne bağlı zimmet halifesi tarafından bürolara göre düzenlenmiş “bakaya defterleri” de tutulmaktaydı⁸⁰². Söz konusu defterlerde gelir birimlerine ait beşer onar yıllık hazine ödemeleri takip edilebilmekteydi. Herhangi bir gelir biriminden hazineye yapılan ödeme veya bir gidere yapılan havalelerin büroların kendi defterlerinin yanında zimmet defterlerine de işlenmesi prosedürün bir parçası haline getirilmişti. Bu amaçla hazine ödemelerine dair ruznamçe suretleri önce zimmet halifesine teslim edilir, zimmet halifesi ruznamçe suretini kendine ait deftere işledikten sonra suretin arkasına “kayd be-defter-i bakaya” yazarak ilgili kaleme gönderirdi⁸⁰³.

Hazineye doğrudan yatırılan veya hazine adına harcanan gelirler için bir dizi belge düzenlenmekteydi. Şayet gelirlerden yapılacak ödemeler hazineye yatırılmak üzere veya bir

⁸⁰⁰ BOA, *D.M.d.*, nr. 36956, s. 178. Cebelü bedeli tahsildarları gerekli tahsilatı yaptıklarını bildiren bir eda tezkiresi hazırlayarak dirlik sahiplerine verirlerdi [D.BŞM, nr. 3292/53 (1153/1740-1741)]. Söz konusu tezkirenin “halâs” olarak da adlandırıldığı bir örnek için bk. D.BŞM, nr. 3221/21-2. Dirlik sahibi bulunmadığı durumlarda cebelü bedeli ilgili tımarın karyesi ahalisinden tahsil edilmekte ve bu durumda da tezkire ahaliye verilmekteydi (D.BŞM, nr. 3221/21-1). Mukataalardan cebelü bedeli tahsili başladıktan sonra aynı belge mukataa mutasarrıfları için de düzenlenmekteydi [D.BŞM, nr. 3452/63 (18 Ramazan 1155/16 Kasım 1742)].

⁸⁰¹ Kuyud-ı mukataat defteri örnekleri için bk. MAD, nr. 10138 (1101); nr. 10149 (1115); nr. 10161 (1130); nr. 10174 (1145); nr. 10196 (1167); nr. 10205 (1175); 10214 (1185); nr. 10232 (1204).

⁸⁰² Defter örnekleri için bk. BOA, MAD, nr. 2952, nr. 3393, nr. 3602, nr. 3873.

⁸⁰³ “*Aklâm hâceleri ve ser-halife ve kisedârları efendiler, mukâta’ât ve maktû’ât ve avârız ve bedel-i nüzul ve emvâl-i sâ’ireden olan havâlatın rûznâmçeleri kalemlerinize geldikde zimmet defterlerinden aşağı varılıp zahr-ı rûznâmçe-i hümayûnda zimmet halifesinin işâreti olmadıkça min-ba’d temessüklerin tahrîr itirdüp memhûr eylemeyesiz*” [BOA, D.BŞM, nr. 2702/25 (7 Şevval 1145/23 Mart 1733)]. Zimmet halifesinin ruznamçe suretinin adına yazdığı “*kayd be-defter-i bakayâ*” örneği için bk. D.BŞM, nr. 3215/41 (1 Muharrem 1153/24 Mart 1740). Bu ifadenin zamanla kazandığı stilize form için bk. D.BŞM, nr. 4292/18 (21 Zilhicce 1170/6 Eylül 1756).

masrafa havale edildiği için gelir bölgesinden İstanbul'a gönderilecekse paraların yol boyunca güvenliğinin sağlanması önemliydi. Bu kapsamdaki emirler Divan'dan çıkar ve suretleri mühimme defterlerinde yer alırdı⁸⁰⁴. Doğrudan hazineye nakit teslim edecek kimse bağlı bulunduğu bürodan, bu inceleme için Başmuhasebe Kalemi'nden, bir tahvil tezkiresi olarak parasını yatırmaya giderdi. Hazineye yatırdığı para karşılığında Başmuhasebe Kalemi'nden verilen tahvil tezkiresine istinaden Büyük Ruznamçe defterlerine "an-tahvil" başlığı ile irad kaydedilir ve mutasarrıf veya onun adına iş takibi yapan kimseye "suret-i ruznamçe" verilirdi. Suret-i ruznamçe ile tekrar Başmuhasebe Kalemi'ne gelen mutasarrıf, "temessük" adı verilen belgeyi temin ederdi⁸⁰⁵. Mutasarrıflar için bu temessükler dönem sonundaki muhasebe işlemlerinde birer senet teşkil ederdi. Kuyud-ı mukataat defterinde mutasarrıfa veya onlar adına ödemeyi yapan kimseye temessük verildiği ilgili def'a biriminin altına işlem tarihi ve "temessük dâde" ifadesi ile kaydedilirdi⁸⁰⁶. Bu temessüklerin herhangi bir sebeple kaybedilmesi halinde gelir mutasarrıflarının başvurusu ile Başmuhasebe ve Büyük Ruznamçe kalemlerinden kontrol edilerek "zâyi'den temessük verilmekteydi"⁸⁰⁷.

Hazineye doğrudan yatırılmayıp bir gidere havale edilen işlemler birkaç türlü yapılırdı. Bunlardan bir kısmı için önce bürokratik işlemler tamamlanır, harcama bu işlemlere istinaden bir çeşit havale şeklinde gerçekleşirdi. Bu muamele için irad-masraf tezkiresi hazırlanması gerekirdi⁸⁰⁸. İrad-masraf tezkirelerin yazımı Başmuhasebe Kalemi'nin sorumluluğundaydı. Başmuhasebe Kalemi hazırladığı irad-masraf tezkirelerini Büyük Ruznamçe Kalemi'ne gönderir, Büyük Ruznamçe Kalemi bu tezkireyi defterlerine işlerdi. Bu işleme istinaden bir sebab-i tahrir hükmü veya temessük hazırlanırdı⁸⁰⁹. Sebeb-i tahrir ve

⁸⁰⁴ Adana Beylerbeyisi Hüseyin Paşa'nın Adana mukataaları malından ikinci taksit olmak üzere İstanbul'a göndereceği paraların yol boyunca emniyetinin sağlanması hususunda Adana'dan İstanbul'a kadar olan kadı, havass ve evkaf zabıtları ile ayan ve iş erlerine hitaben gönderilen fermanın sureti için bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 115, s. 643, hkm. 2810 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1120/7-17 Ağustos 1708). Tokad voyvodalığı malından Tersane masrafı için yapılan havalenin İstanbul'a kadar güvenli şekilde ulaştırılması hakkında emir için bk. *Mühimme Defterleri*, nr. 124, s. 106, hkm. 376 (Evahir-i Şevval 1130/16-26 Eylül 1718).

⁸⁰⁵ Halil Sahilloğlu, "Ruznâmçe", s. 120-121. Hattî Mustafa Efendi'nin uhdesinde olan İstanos Karyesi ve Tevabii Mukataası'ndan haziye yatırılan para için verilen suret-i ruznamçe örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3942/15 (7 Receb 1163/12 Haziran 1750). Bu tezkireye istinaden Başmuhasebe Kalemi'nden verilen temessük için bk. D.BŞM, nr. 3942/6.

⁸⁰⁶ Kuyud-ı mukataat defterlerinin tamamı bu işlemi içermektedir. Mesela bk. BOA, MAD, nr. 10176, s. 306.

⁸⁰⁷ Muamele örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 4368/44 (17 Rebiulevvel 1172/18 Kasım 1758). Zayiden verilen temessük örneği için bk. D.BŞM, nr. 5103/42 (19 Şaban 1181/10 Ocak 1768).

⁸⁰⁸ Mukataalar müştereken tasarruf edildiğinde hisseler arası kayıt tutmanın çeşitli teknik zorlukları vardı. Bu yüzden zaman zaman ayrı tahvil yazımı uygulamasına başvuruluyordu. Örneğin Diyarbakır Voyvodalığı'nın 1182/1768-1769 senesinden itibaren havale tahvillerinin ayrı ayrı yazılması kararlaştırılmıştı [BOA, D.BŞM, nr. 5219/61 (27 Zilkade 1181/15 Nisan 1768)].

⁸⁰⁹ Manisa İhtisab ve İhzariye ve Tevabii Mukataası gelirlerinden Azak ve diğer bazı kalelerin mevacibleri için yapılan havalenin sebab-i tahrir hükmü örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2506/16 (27 Şevval 1141/26 Mayıs 1729).

temessük mahsup işleminin kesinleştiğini gösterirdi. Ancak yalnızca sebab-i tahrirle yetinilmeyip yereldeki idarî ve malî yetkililer ile tahsilatı yapacak kimselere ayrıca emirler gönderilmekteydi. Emirlerin suretleri Başmuhasabe Kalemi tezkire-i ahkam defterlerinde yer alırdı⁸¹⁰. Parayı tahsil edip yerine ulaştırmakla görevli salyaneciler, havale yapılan malın mutasarrıflarından yereldeki temsilcilerine hitaben mektup da alırlardı. Tahsilde güçlük çekmemek için talep edilen mektupların verilmesinde zorluk çıkarılmaması yönündeki emirler, devletin bu pratiği tanıdığını hatta gerekli gördüğünü göstermektedir⁸¹¹.

Sebeb-i tahrirle yapılan havalelerde gelirin havale edilen yıl için ödemesi gereken miktar tamamlandıysa başka bir gelirden veya aynı gelirin gelecek yılından eda tezkiresi yazılmaktaydı⁸¹². Eda tezkirelerinin suretleri Başmuhasabe Kalemi'ne ait kuyud-ı mühimmat defterlerinde müstakil bir başlık altında kaydedilirdi⁸¹³. Kimi zaman havale yapılan gelirin mutasarrıfı değiştiği için eda yazılabilirken bazen devlet buna gerek olmadığını yeni mutasarrıfa bir emirle bildirerek eski mutasarrıf adına olan sebab-i tahrirle göre ödemeyi gerçekleştirmesini isterdi⁸¹⁴. Bazı kimseler sorumluluklarındaki gelirlerden yapılan havaleleri çeşitli gerekçelerle iptal ettirerek ödemelerini geciktiriyorlardı. Bu işlemin bürokrasi ile olan ilişkiler sayesinde mümkün olduğu anlaşılmaktadır. Devlet için ciddi bir kargaşaya sebep olan bu pratiği önlemek adına bürolara emirler gönderilmekteydi⁸¹⁵.

Mutasarrıflar tahsilat için gelen kimseye hükümde yazan miktarı ödediklerini sebab-i tahririn arka sayfasına kadı huzurunda bir hüccet yazdırarak yahut ödemeyi alan kimsenin

⁸¹⁰ Akkırman ve Bender kaleleri neferatı mevacibleri için Halep Muhassıllığı ve Halep eyaleti avarız malından üç adet sebab-i tahrir hükmüyle havale edilen miktarla ilgili emir için bk. BOA, MAD, nr. 2947, s. 8 (8 Muharrem 1156/4 Mart 1743). Limni kalesinin tamirine memur edilen Mustafa'ya hitaben sebab-i tahrirle havale edilen gelirler hakkındaki bilgilendirmeyi içeren emrin sureti için bk. MAD, nr. 9988, s. 45 (19 Safer 1175/19 Eylül 1761). Başmuhasabe Kalemi'ne ait neşredilmiş tezkire-i ahkam defteri örneği için bk. Nebahat Pehlivan, *H.1111 (1699-1700) Tarihli Ahkâm Defteri'nin (MAD 9885) Latin Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi* (s. 1-181), Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2018; Habibe Nur Nasuhoğlu, *H.1111 (1699-1700) Tarihli Ahkâm Defteri'nin (MAD 9885) Latin Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi* (s. 182-363), Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2017.

⁸¹¹ BOA, MAD, nr. 10197, s. 5 (11 Rebiulahir 1168/25 Ocak 1755).

⁸¹² Eda tezkiresi yazılması işlemi için bk. Asparouch Velkov, "Les Notes Complémentaires Dans les Documents Financiers Ottomans des XVIe-XVIIIe Siècles", s. 52-53. Örnek işlem için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2413/67 (29 Rebiulevvel 1139/24 Kasım 1726).

⁸¹³ 1161/1748 yılı eda tezkireleri örneği için bk. BOA, MAD, nr. 10347, s. 58-112.

⁸¹⁴ Sayda ve Beyrut gelirlerinden matbah masrafları için yapılan havalenin eski mutasarrıf adına olan sebab-i tahrirle göre verilmesinde bir mahzur olmadığı hakkında yeni beylerbeyi ve kadıya gönderilen hüküm için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1920/63 (1 Zilkade 1128/17 Ekim 1716).

⁸¹⁵ BOA, D.BŞM, nr. 1989/28 (trs).

hükümün arkasına belirtilen miktarı teslim aldığını bildiren bir şerh düşürterek kanıtlarlardı⁸¹⁶. Havaleyi teslim alan kimse, sebep-i tahrir hükmüyle birlikte parayı tahsil ettiği kimseye ayrıca bir temessük de vermektedir⁸¹⁷. Ödemeler her zaman doğrudan nakit olarak yapılmıyordu. Bu çerçevede poliçe yaygın olarak kullanılır, gelir mutasarrıflarının gönderdikleri poliçeler İstanbul'daki muhataplarından tahsil edilirdi. Poliçeler için de ayrıca müstakil defterler tutulurdu⁸¹⁸.

Sebeb-i tahrirden farklı olarak bir başka havale türü emirle yapılmaktaydı. Emirler istenen harcamanın yapılması ve buna dair belgelerin muhasebede kullanılmak üzere muhafaza edilmesini içermektedir⁸¹⁹. Bu tür emirlerin suretleri Başmuhasebe Kalemi'ne ait tezkire-i ahkam defterlerine kaydedilirdi. Emirle yapılan havalelerin mahsubu için emrin kendisi ve masrafların karşılandığını gösteren belgelerin mutlaka sunulması gerekiyordu. Bu belgeler bürolarca incelendikten sonra irad-masraf işlemi gerçekleştirilirdi⁸²⁰.

Mukataa gelirlerinin bir kısmı veya miriye ait olan kısmının tamamı has olarak tayin edilebilmekteydi. Böyle durumlarda malikâne sahipleri veya mültezimler ödemeyi has tayin edilen kimseye yaparlardı. Has sahipleri mukataa mutasarrıfları ile iletişim halinde olmak durumundaydı⁸²¹. Has taksitlerini teslim aldıklarına dair mukataa mutasarrıflarına “tahvil” senedi sunmaktaydılar⁸²². Herhangi bir gerekçeyle yaptığı ödemeyi belgelendiremeyen malikâne sahipleri hesaplarının kapanması için hazineye has mutasarrıfı tarafından talep olunursa razı olmak şartıyla bir temessük vererek hesabını kapatabilirdi⁸²³.

⁸¹⁶ Hüccet-i zahriyeli sebep-i tahrir hükmü örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1714/74 (7 Safer 1124/16 Mart 1712). Şerhli sebep-i tahrir hükmü örneği için bk. D.BŞM, nr. 3257/16 (19 Cemaziyelahir 1153/11 Eylül 1740).

⁸¹⁷ Yeniil Türkmanân-ı Halep Mukataası gelirlerinden Matbah-ı Amire masrafları için havale edilen 10 bin kuruşu teslim aldığına dair Matbah Emîni Çukadarı Ali'nin has voyvodası Ahmed Ağa'ya verdiği temessük örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1964/20 (27 Ramazan 1129/4 Eylül 1717).

⁸¹⁸ Osmanlı maliyesinde poliçe kullanımı hakkında bk. Edhem Eldem, “XVIII. Yüzyılda İstanbul'da Poliçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında”, s. 1671-1683; Ali Şenyurt, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016. Poliçe defteri örneği için bk. BOA, Ali Emiri, III. Mustafa, nr. 28/1942.

⁸¹⁹ Tahmasb Kulu Han'ın elçisinin adamına her gün 1 kuruş taamiye ücreti verilerek temessüklerinin saklanması hususunda Erzurum gümrük eminine gönderilen emrin sureti için bk. BOA, MAD, nr. 9935, s. 7 (2 Receb 1147/28 Kasım 1734).

⁸²⁰ Rakka valisi adına iş takibi gerçekleştiren birinin mektubundan; “*gelen senedâtın yedi sekiz bin guruş mikdârı evâmîr-i aliyye ile mübâya'a ve ta'yînâta virilmiş akça vardır ki henüz anlar irâd ve masraf olmayup deyninizden aşağı varılmamıştır*” [BOA, D.BŞM, nr. 2750/85 (12 Zilhicce 1146/16 Mayıs 1734)].

⁸²¹ Rakka Mukataası'ndan has tasarruf eden Kaymakam Ahmed Paşa'nın Rakka Valisi Ahmed Paşa'ya ödemenin nasıl yapılması gerektiği hakkındaki mektubu için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3020/123 (18 Zilhicce 1150/8 Nisan 1738).

⁸²² Rakka Mukataası'ndan has tasarruf eden Nişancı'nın Rakka valisine ikinci taksiti teslim aldığına dair verdiği tahvil örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3217/50 (10 Muharrem 1153/7 nisan 1740).

⁸²³ Mesela bk. BOA, D.BŞM, nr. 4678/60 (15 Cemaziyelahir 1176/1 Ocak 1763).

İkincil mültezimlerin malikâne sahiplerine verdikleri deyn temessükleri ödemelerde yaşanan sorunlara hukuki bir dayanak teşkil ediyordu. Herhangi bir ikincil mültezim gereken ödemeleri yapmadığında malikâne sahibinin başvurusu üzerine kadı vasıtasıyla muhakeme edilir ve gerekli durumlarda haps edilirdi⁸²⁴. Mültezimlerin “zarar ettikleri”ne dair iddialarına itibar edilmemesi temel bir prensipti. Böyle durumlarda kadı vasıtasıyla mukataa hasılatının ortaya koyulması ve tahsili sağlanırdı⁸²⁵. Mültezimlerin devlete borçlu olarak ölmeleri halinde mirasından öncelikle devlet alacaklarının tahsil edilmesi de kanunlaştırılmıştı⁸²⁶.

Gelir mutasarrıflarının hazineye karşı sorumlulukları dışında kalemiye adıyla sadrazam ve defterdara yapmaları gereken ödemeler mevcuttu. Kalemiyelerin merkezdeki gelir sahiplerinden tahsili dışında zaman zaman yerelden görev bölgesi belirlenmiş mübaşirler vasıtasıyla tahsil edildiği de oluyordu⁸²⁷. Kalemiyelerin tahsil kayıtları kalemiye halifesi denilen kâtip idaresinde tutulan “kalemiye defterleri”nde yer almaktaydı⁸²⁸.

Planlama bahsinde Başmuhasebe Kalemi’ne bağlı gelir birimlerinden maaş ve tahsisat sahibi kişi ve kurumlar olduğu zikredilmişti. Bu maaş ve tahsisler gelir sahipleri veya onların yereldeki temsilcileri tarafından yıl içerisinde hak sahiplerine ödenmekteydi. Söz konusu ödemeler için hüccet-i zahriye adı verilen ve bir yüzü berat suretini, diğer yüzü kadının ödemenin yapıldığına dair hüccetini ihtiva eden belgeler düzenlenmekteydi. Tahsilat dönemi içerisinde bu tahsislerde değişiklikler meydana gelirdi. Bu değişiklikler için ruus alınır ardından bağlı bulunan bürodan berat hazırlanırdı⁸²⁹. Vezaiif türü ödemelerde esameler ekseriyetle Anadolu Muhasebesi Kalemi defterlerinde yer alırdı. Vezaiife dair standart prosedür dışında kalemler arası kayıtların birliğini temin için özel çalışmalar gerekiyordu. Mesela vezaiif kayıtlarının büyük kısmından sorumlu olan Anadolu Muhasebesi Kalemi’ndeki defterlere göre diğer bürolar tashihler yapıyorlardı⁸³⁰. Bazen sistemin açıkları devletin kararlarının ötesine ve planlarının aksine uygulamaların ortaya çıkmasına da neden oluyordu.

⁸²⁴ BOA, D.BŞM, nr. 5398/28 (25 Zilhicce 1184/11 Nisan 1771).

⁸²⁵ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 17.

⁸²⁶ BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 21.

⁸²⁷ BOA, KK, nr. 2488, s. 17 (23 Şevval 1131/8 Eylül 1719).

⁸²⁸ BOA, MAD, nr. 916; nr. 1957; nr. 3501; nr. 3867.

⁸²⁹ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 97-118. Tevcihat prosedürü dışında hazine-mande edilen miktarların da Ruus Kalemi tarafından bilinmesini gerekiyordu. Bu yüzden bürolar her ay mahlullerden yapılan hazine-mandelerin ilmuhaberini Ruus Kalemi’ne verilmekteydi [(BOA, D.SVM, nr. 359/142 (28 Rebiulahir 1178/25 Ekim 1764)].

⁸³⁰ “Başmuhâsebe ve aklâm-ı sâ’ire hulefâ ve kisedârî efendiler kalemlerinizde mukayyed mukâta‘ât-ı mîriyyeden olan vezâ’îfi Anadolu Muhâsebesi’nden defterlerinizi tashîh eylemeniz muktezî olmağla Anadolu Kalemi’ne varup her bir mukâta‘ada olan vezâ’îfi tatbîk ve defterlerinizi tashîhe ihtimâm u dikkat eyleyesiz” [BOA, D.DMK, nr. 14/17 (19 Cemaziyelevvel 1177/25 Kasım 1763)].

Örneğin kitâbet, ağalık ve kapancılık gibi “rüsuma dair” vazifelerin malikane verilmemesi için ısrarla emirler yayınlanmasına rağmen bir türlü engel olunamıyordu⁸³¹.

Malî planlama ve anlaşmazlıklar gelirin bulunduğu bölgeden veya gelir türünden hangi büro sorumluydu öncelikle o büronun defterlerine başvurularak inceleme yapılır ve alınan kararlar ilgili büronun hazırlayacağı hüküm tezkirelerine göre yazılırdı. Bu emirlerin suretleri “kuyud-ı tezakir-i ahkam” denilen defterlerde yer alırdı⁸³². Ahkamların kendileri dışında defterdar ve maliye tezkirecisi tarafından hülâsa defterleri de tutulmaktaydı. Bu defterlerde nereye hangi amaçla emir gönderildiği kısaca özetlenip özetin üzerine hangi büronun tezkiresine göre emir yazıldığı kaydedilirdi⁸³³.

Buraya kadar izah edilenler gelir mutasarrıflarının malî yükümlülüklerinin takibi hakkındaydı. Bir diğer takip ise gelirin bulunduğu bölgede idarî ve askerî kararların uygulanması ve adaletin tesis edilmesine dairdir. Bu takip süreci malî takibe göre çok daha girift ve Başmuhasibe Kalemi’nin sınırlarını aşan mahiyetteydi. Bu çerçevede herhangi bir gelir biriminin bulunduğu bölgeye dair idarî ve askerî emirler mühimme defterlerinde yer alırdı. Aynı bölgede ortaya çıkan problemler ise öncelikle kadı vasıtasıyla çözülmeye çalışılırdı. Reayanın ve bölgedeki idarî-malî görevlilerin noterlik işlemleri ile alacak verecek ilişkilerine dair pek çok belge de kadı vasıtasıyla düzenlenir ve suretleri sicillerde yer alırdı. Üstelik merkezden gönderilen emirlerin birer sureti de sicillere kaydedilirdi. Bu nedenle gelir bölgelerinin idarî, askerî, malî ve hukukî meselelerine dair ilk kayıtları kadı sicilleri teşkil etmektedir⁸³⁴. Ancak Osmanlı idaresi, hak arama özgürlüğünü genişleten bir bürokratik yapılanmaya sahipti. Bu çerçevede kadı ve yerel idareciler tarafından çözülemeyen meseleler merkezî bürokrasiye intikal ederdi. Merkeze ulaştırılan talep ve şikayetlerin tek bir çözüm mercii yoktu. Bir talep ve şikayete dayanmayan askerî, idarî ve malî faaliyetler de bir kanal üzerinden organize edilmezdi. Dolayısıyla merkezden gönderilen emirler konunun mahiyetine göre farklı defter serilerine kaydedilirdi. Buna dair üst tasnif Divan ve Maliye şeklindeydi. Bu çerçevede “...emvâl-i mîriyenin cibâyet ve tahsîl ve sâ’ir mevâd-ı mîriyenin ru’yet ve tanzîmine dâ’ir evâmîr-i aliyye ancak Mâliye tarafına ihâle ve tefvîz” edildiği, “umûr-ı mîriyeye dâ’ir olmayup şer’ ü kânûna mütevakkıf ve menût olan ahkâm-ı şerîf dahi Dîvân-ı

⁸³¹ BOA, MAD, nr. 10146, s. 6 (18 Zilhicce 1112/26 Mayıs 1701).

⁸³² Karaman valisi ve Kırşehir kadısına gönderilen hükmün Başmuhasibe Kalemi tezakir-i ahkam defterindeki sureti için bk. BOA, MAD, nr. 6282, s. 350. Maliye ahkam defterindeki sureti için bk. MAD, nr. 2831, s. 15 (28 Şevval 1154/6 Ocak 1742).

⁸³³ Mesela bk. BOA, D.EVM.d, nr. 26312.

⁸³⁴ Kadı sicillerini temel kaynak olarak kullanmak suretiyle malî yapıyı inceleyen araştırma örnekleri için bk. Mehmet Beşirli, “Tokad Voyvodalığı (1774-1842)”, s. 161-215; İbrahim Yılmazçelik, “Malî ve İdarî Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı”, s. 2029-2047.

Hümâyûn tarafından tahrîr olunmağa mahsûs...” olduğu ifade edilmekteydi⁸³⁵. Ancak Divan ve Maliye de uzmanlık alanlarına göre alt tasniflere ayrılmaktaydı. Bu nedenle bu iki üst birime bağlı olarak gönderilen emirler tek bir deftere kaydedilmez, çeşitli gayelerle tutulan farklı defterlerde yer alırdı. Üstelik bu iki ana alanın sınırları tarif edildiği kadar keskin değildi⁸³⁶ ve bürokratik olarak prosedürün birlikte yürütülmesi gereken pek çok işlem de mevcuttu⁸³⁷.

Talep ve şikayetlerin takibi yukarıda ana hatları çizilen çerçevede öncelikle kadı tarafından gerçekleştirilirdi. Ayrıca eyalet divanları da bir çözüm mercii idi⁸³⁸. Kadı ve yerel idareciler kanalıyla halledilemeyen meselelerin merkeze intikalinde ise farklı yöntemler kullanılabilmekteydi. Talep ve şikayetlerini iletmek isteyen kimseler, şayet sorunun taraflarından biri değilse, kadı ve yerel idareciler vasıtasıyla merkeze başvuruda bulunabilirlerdi. Ayrıca isteyen herkes tek başına veya toplu olarak divana başvurabilme hakkına sahipti⁸³⁹. Arzuhallerini kendileri kaleme alabilecek kadar okuma yazma bilenlere dair bir veri yoktur. Ancak talep ve şikayetlerini kendileri yazamayanlar için İstanbul’da bir arzuhalci sınıfı mevcuttu⁸⁴⁰. Ayrıca gayrı resmi olarak pek çok kimse de davacılara arzuhalcilik hizmeti vermektedir. Bu isimler arasında maliye kalemlerinde görevli kâtip ve şâkirdler de yer almaktaydı. Kâtiplerin bu işlerle ilgilenmesi pek çok probleme sebep olacak mahiyetteydi. Bu nedenle büro idarecilerine kâtiplerin arzuhal kaleme almamaları yönünde uyarılar gönderilmekteydi⁸⁴¹. İdareciler, herkesin arzuhalini kendisinin getirip götürmesini; kağıt haffafı, çukadar, mehter vb. grupların başkalarının arzuhallerini takip işiyle uğraşmamalarını da istiyordu⁸⁴².

⁸³⁵ BOA, Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 326/16254 (21 Rebiulevvel 1180/27 Ağustos 1766).

⁸³⁶ Maliye ve Divan’ın birbirlerinin görev alanlarına müdahalesi ve bunu önlemeye yönelik çabalar hakkında bk. Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülkütütlük (XVIII. Yüzyıl)*, s. 79-82.

⁸³⁷ Örneğin müstemmen tüccarların problemleri ile ilgili muamelatta ahidname şüruhu Divan-ı Hümayun Kalemi’nde tutulduğundan o büronun derkenarı olmadıkça Maliye tarafından emir yazılması yasaktı [BOA, MAD, nr. 10303, s. 4 (5 Receb 1112/16 Aralık 1700)].

⁸³⁸ Murat Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, s. 8.

⁸³⁹ İnalçık, “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, s. 35. Reayanın şikâyet hakkını kötüye kullanması veya kullandırılması bir takım tedbirler gerektirmişti. Bu çerçevede malikâne sahiplerine dair şikâyetlerde yalnızca reayanın arzuhaline istinaden emir verilmemesi kurala bağlanmıştı. Bölgeden arz veya mahzar getirilmesi gerektiği gibi mübaşir gönderilerek yerelde inceleme yapılmadan karar verilmemesi de bu kuralın çerçevesini oluşturmaktaydı. Bu kurala “teşekki şüruhu” denilmekteydi. Örnek için bk. BOA, MAD, nr. 3833, s. 1 (27 Receb 1115/6 Aralık 1703). Ayrıca bk. Mehmet Genç, “Osmanlı Maliyesinde Malikâne Sistemi”, s. 106.

⁸⁴⁰ XVIII. yüzyıl başlarında 15 kişilik arzuhalci gediği belirlenmişti. Bu arzuhalciler çavuşbaşı nezaretinde Topkapı Sarayı, Bâbiâlî ve Bâb-ı Defterî’nin yollarının kesiştiği bir köşede görevlerini yürütüyorlardı [BOA, A.ÇVB, nr. 1/2 (5 Muharrem 1113/12 Haziran 1701)].

⁸⁴¹ BOA, MAD, nr. 9884, s. 5 (7 Receb 1125/30 Temmuz 1713).

⁸⁴² “Başmuhâsebe ve aklâm-ı sâ’irenin hulefâ ve kisedârları efendiler, kalemlerinize müte’allik vürûd iden evrâk çukadâr ve mehter ve odacı ve kağıd haffâfi yedleriyle gelmeyüp ashâbı yedleriyle gelüp iktizâ iden

Arzuhal, arz, mektup ve mahzarlar içeriğine göre muamele görmektedir. Yukarıda işaret edildiği üzere Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı gelir birimlerindeki malî anlaşmazlıklara dair emirler tezkire-i ahkam defterlerine kaydedilirdi⁸⁴³. Aynı bölgelerin idarî ve adlî meseleleri hakkındaki kararlar ise konunun mahiyetine göre mühimme, atik şikayet ve vilayet ahkam (1742 sonrası) gibi defter serilerine işlenirdi⁸⁴⁴. Şikayetler ve çeşitli incelemeler neticesinde gelir biriminin bulunduğu bölgeden birilerinin sürgün veya kalebend edilmesine karar verilirse bu emirler kalebend defterlerinde yer alırdı⁸⁴⁵.

3.1.b.2-) Giderlerin Takibi

Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı kurumlara atanıp tertib defterini alan eminler için takip süreci başlardı. Gider birimlerinin takip süreci, Başmuhasebe Kalemi'ne ait iki ana defter serisi üzerinden yürütülmekteydi. Hazine tezkireleri, yapılacak alım-satımlara dair işlemler, kurumların diğer kurum ve kişilere teslim ettikleri malzemelere dair kayıtlar, çeşitli malî düzenlemeler ve hesaplar kuyud-ı mühimmat adı verilen defter serilerinde yer alırdı. Planlanan işlemleri tamamlamak için gönderilen veya çeşitli şikayetler üzerine verilen emirler ise Başmuhasebe Kalemi'nde tutulan “tezakir-i ahkam” defterlerine kaydedilirdi. Bu iki seri dışında her kurum için farklı fonksiyonları olan çok sayıda alt defter türü mevcuttu. Üstelik kurumların kendi bünyelerinde görev yapan kâtipler de sermaye ve harcamaları kaydettikleri çeşitli defterler tutmaktaydı. Bütün bu serilerin temel amacı gider birimlerinin işlerini planlandığı şekilde yürütülmesini temin etmektir. Divana ait serilerin de bu işlemleri tamamlayıcı fonksiyonları bulunmaktaydı.

Tertib defterlerinde belirtilen gelirler için hazırlanan hazine tezkireleri kuyud-ı mühimmat defterlerine, emirler ise ahkam defterlerine kaydedilmekteydi. Ellerindeki temessük ve sebep-i tahrirler ile sermaye toplamaya başlayan eminler, gelir sahiplerinden bu

kaydları ihrâc olunmak tenbîh ü te'kîdi hâvî mukaddemâ emr-i âlî sâdır olmuşiken bu esnâda yine kağıd haffâfi ve odacı yedleriyle vürûd eylediği ma'lûmumuz olmağla bundan böyle vürûd iden evrâkın sâhibi yedinden alınıp iktizâsına göre derkenâr ve ihrâc ve yine yedine teslim olunup ber-vech-i muharrer çukadâr ve mehter ve odacı yedleriyle gelen evrâkın derkenâr eylemeyüp “sâhibi gelsün” deyu ba'de'l-cevâb ashâbı yedinden alıp cevâbını tahrîr eyledükden sonra ashâbı yedlerine teslim eylemeğe ihtimâm u dikkat ve hilâf-ı fermân vaz' u hareket eylemekden ve itdirmekden ziyâde tehâşî ve mücânebet eyleyesiz deyu gelen dîvân tezkiresi kayd olundu” [BOA, MAD, nr. 3363, s. 1 (5 Zilkade 1179/15 Nisan 1766)].

⁸⁴³ Ahkam defterlerinde malikâne sisteminin uygulanmaya başlamasından sonra karşılaşılan şikayetler hakkında bk. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 85-89.

⁸⁴⁴ Murat Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, 7-8. İncelik, mühimme defterleri ile şikayet defterlerinin muhtevalarını kamu-özel ayrımıyla izah etmiştir (“Şikayet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar”, s. 34). Ancak literatürde defterlere belirgin sınırlar çizmek konusunda hâlâ bir kararsızlık hakimdir (Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri”, s. 128-132). Divan'dan çıkan emirlerin kapsamı ve prosedürü hakkında ayrıca bk. Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 82-97.

⁸⁴⁵ Defter örneği için bk. *17 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1182-1188 (M.1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar*, haz. Uğur Koca, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

belgelerin arkasına düştükleri şerhler ve kadı huzurunda hazırlanan hüccetlerle tahsilatı yürütürlerdi. Eminler adına tahsilatı yapan kimse, sebep-i tahrir hükmüyle birlikte parayı teslim aldığı gelir sahibine ayrıca bir temessük de vermektedir⁸⁴⁶. Eminler zaman zaman çeşitli nedenlerle kendilerine tahsis edilen gelirleri tahsil edemiyorlardı. Böyle durumlarda temessükleri geri getirip tahsilatı gerçekleştiremediklerini bildirerek başka gelirlerden havale yapılmasını talep ediyorlardı. Bu talep uygun görülürse “edâ tezkiresi” denilen belge ile yeniden havale işlemi yapılıyordu. Bu muamele “edâya kaldırmak” olarak adlandırılırdı⁸⁴⁷. Hazırlanan edâ tezkirelerinin suretleri kuyud-ı mühimmat defterlerinin “tezkire-i edâ” başlığı altına ve ilgili büroların defterlerine işlenirdi. Eda tezkiresi yazılması esasen istenmeyen bir durumdu. Özellikle gelir sahibinin, ortada geçerli bir sebep yokken⁸⁴⁸, havalelere zorluk çıkarmaları malî kaynaklarda kayba sebep olabilecek ve planlamaları aksatacak türden bir hareket olarak görülüyordu. Bu nedenle maliye kalemleri geri getirilen sebep-i tahrir hükümlerinin alınmaması ve hemen eda tezkiresi yazılmaması konusunda uyarılar gönderiliyordu⁸⁴⁹. Ancak bunun önüne geçilemediği gibi eda tezkireleri yalnızca tahsil edilemeyen gelirler için hazırlanmıyordu. Gelirin o yıl için ödemesi gereken miktarın kapanmış olması, gelir veya gider mutasarrıfının değişmiş olması gibi diğer pek çok gerekçe de bu işlemi gerektiriyordu.

Takip süreci yalnızca nakit sermaye işlemlerini içermez çeşitli ürünlerin teminini de kapsardı. Bu çerçevede gönderilen emirlerin suretleri Başmuhasebe Kalemi ahkam defterlerine kaydedilirdi. Mesela Tophane’de dökülecek toplar için gereken odunun hazırlanması, Tophane nazırının başvurusu üzerine odunu hazırlayacak bölgenin kadı ve diğer idarecilerine gönderilen emirler ile organize edilmekteydi⁸⁵⁰. Keza Tersane-i Amire için gereken katran ve reçine gibi malzemelerin temini de aynı prosedürle yürütülmekteydi⁸⁵¹. Ocaklık ve nakit sermaye dışında kurumların birbirlerine verdikleri malzemeler de kayıt altına

⁸⁴⁶ Yeniil Türkmanân-ı Halep Mukataası gelirlerinden Matbah-ı Amire masrafları için havale edilen 10 bin kuruşu teslim aldığına dair Matbah Emmini Çukadarı Ali’nin has voyvodası Ahmed Ağa’ya verdiği temessük örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1964/20 (27 Ramazan 1129/4 Eylül 1717). 1727/28’de Soğucak Kalesi tamirinde bina emini olan Mehmed Ağa’ya amele ücretleri için Eflak cizyesinden sebep-i tahrir ile havale edilen on bin kuruşu teslim aldığına dair Mehmed Ağa’nın damadı Ahmed Efendi’nin verdiği temessük örneği için bk. D.BŞM, nr. 2427/78 (1 Zilkade 1139/20 Haziran 1727).

⁸⁴⁷ “...temessükât-ı mezkûreyi edâya kaldırılıp mukâbelesinde ol mikdâr gurus âhar sağ ve seri’u’l-husûl olan emvâlden havâle ve i’tâ buyurulmak bâbında...” [BOA, D.BŞM, nr. 6843D/67 (trsş)].

⁸⁴⁸ Bu tanımlama maliye bürokratlarına aittir. Gelir mutasarrıfları açısından geçerli sebepler olabilir. Bu manada havalenin nasıl gerçekleştiği bile önemlidir. Zira sebep-i tahrir hükmü yerine havale ahkamı ile yapılan tahsisatlarda gelir sahiplerinin problem çıkardıkları merkez maliyesince de fark edilmiş ve buna son vermeleri için emirler gönderilmişti [BOA, MAD, nr. 10148, s. 4 (1 Muharrem 1114/28 Mayıs 1702)].

⁸⁴⁹ BOA, MAD, nr. 10148, s. 4 (4 Rebiulahir 1114/28 Ağustos 1702).

⁸⁵⁰ BOA, MAD, nr. 6282, s. 16 (22 Muharrem 1154/9 Nisan 1741).

⁸⁵¹ Mesela bk. BOA, MAD, nr. 9964, s. 375-76 (5 Zilkade 1161/27 Ekim 1748).

alınırdı. Kuyud-ı mühimmat defterlerinin temel fonksiyonlarından biri bu aktarımları takip etmektir. Söz konusu defterlerde hangi kurumdan nereye malzeme aktarıldığı ilgili kurumların başlıkları altında kaydedilirdi⁸⁵².

Şehremini, tersane emini, matbah emini ve arpa emini ile İstanbul saraylarının ve devlet kurumlarının yakacak ihtiyacından sorumlu İstanbul Ağası'nın mutad masrafları ve aylık giderleri dışında hazine tezkiresi yazma yetkileri 31 Mayıs 1701'de kaldırılmıştı⁸⁵³. Bu nedenle muayyen masraflar dışında hazineden bir kurum için para çıkması veya mahsub edilmesi için o kurumun idarecisinin arzı ve Başmuhasebe Kalemi'nden hazine tezkiresi yazılması gerekiyordu. Söz konusu hazine tezkirelerinin suretleri de kuyud-ı mühimmat defterlerine kaydedilmekteydi.

Takip sürecinin harcama kısmı farklı türde pek çok belge, defter ve muameleyi gerektiriyordu. Üstelik kurumların kendi bünyesindeki görevlilerin sorumlulukları ve belge üretimi de artmaktaydı. Bu çerçevede aşağıda gider birimlerinin takip sürecine örnek olmak üzere Tersane-i Amire'nin masraf prosedürüne dair 15 Aralık 1718 tarihli düzenlemenin içeriği sunulmuştur.

Kalyon ve diğer gemilerin inşa ve tamirleri için bir masraf belirlediğinde Tersane Eminleri bu durumu arz edecek ve keşif için gerekli emrin verilmesi üzerine Liman Reisi ve kâtibi, Tersane kethüdası, ilgili Tersane ricali, kalyonlar mimarı ve gerek görülürse bir mübaşir keşif heyeti olarak tayin olunacaktı. Bunların keşif sonrasında gerekecek tahmini harcamaları yazdıkları defter padişaha sunulacak ve izin alındığında inşa veya tamire başlanabilecek bittiğinde ise tekrar keşif yapılmak suretiyle harcamalar Tersane Eminlerinin hesabına dahil edilecekti. Tersane Eminleri satın alınması gereken kereste ve bütün mühimmatın pazarlık sonrası fiyatlarını deftere geçirip bu şekilde arz ettikten sonra bunların satın alınmasına lüzum görülür ise ferman ile başmuhasebeye kaydolunacak ve buradan verilen suret üzerine eminler harcama yapabileceklerdi. Tersane ocaklığı olan yerlerden gelen kereste, tel, zift, katran ve sair eşya bildirildikten sonra bir görevli gelen eşyayı cinsine göre sayarak veya tartarak deftere yazacaktı. Mahzenlere teslim için emir verildikten sonra gelen eşyanın ocaklık kaydıyla ilgili kalem tarafından kaydedilip teslimi hususunda bir suret verilecekti. Ocaklık eşya mahzene teslim edildiğinde verilen teslim tezkiresi ilgili kaleme götürülecekti. Burada daha önceden verilen suret ile karşılaştırılacak ve uygunsa defterdar teslim tezkiresinin üstüne

⁸⁵² Cebahaneden Tophane'ye verilen 20 kantar ham demirin Tophane başlığındaki kaydı için bk. BOA, MAD, nr. 3925, s. 7 (7 Muharrem 1133/8 Kasım 1720); Cebahane başlığındaki kaydı için bk. MAD, nr. 3874, s. 26.

⁸⁵³ BOA, D.BŞM, nr. 1492/47 (7 Safer 1117/31 Mayıs 1705).

temessükü verile yazacaktı. Böylece ilgili kalemden mühürlü senet alınabilecekti. Ocaklık eşyanın ilgili olduğu kalemden verilen mühürlü teslim temessükü ile teslimine dair mühürlü senet bulunmadığı takdirde Tersane Emni yahut mahzen tezkireleri geçerli sayılmayarak söz konusu eşyayı getirenlerin hesaplarına mahsup olunmayacaktı. Ayrıca mahzen kâtipleri ferman olmadan tezkire vermişler ise cezalandırılacaklardı. Tersane Eminlerinin muhasebeleri görülürken yaptıkları mübayaat ve Tersane ocaklarından gelen eşya için ellerindeki suretler ilgili kalemlerin kayıtları ile karşılaştırılacaktı. Denetimden sonra fermanlara göre kendilerine verilen senetlere bakılarak yaptıkları masraflar kontrol edilecekti. Kayıt dışı bir harcamaları varsa bunlar Tersane Eminlerinin hesaplarından düşülecekti. Seferber olan kalyonlara ihtiyaç miktarındaki mühimmat Liman Reisi tarafından deftere yazılarak arz olunduktan sonra uygun görülmesi üzerine fermanla verilecekti . Bu konuda bir ferman olmadan mahzenden hiçbir şey çıkarılmayacaktı. Sefer dönüşünde ise eldeki kayıtlara göre mühimmat yoklanıp eksiği varsa bunun sebebi öğrenilecekti. Beyan olunan sebep ve mazeret deftere yazılarak arz olunduktan sonra kabul edildiğine dair bir ferman verilirse kalan mühimmat, eski ve yeni olanlarına göre mahzene konulacaktı⁸⁵⁴.

Bu düzenlemede bir sonraki yıl bazı değişiklikler yapılmakla birlikte malî denetimdeki genel işleyişi ve çok sayıda personel istihdam edildiğini göstermesi adına kayda değer bir örnektir. Şüphesiz kurumların faaliyetleri arasındaki farklılıklar muamelatı şekillendiriyordu. Bu çerçevede başka bir emin statüsünde görevli olan İstanbul ağasının masraflarına dair takip süreci daha az personelin istihdam edildiği fakat merkezî kontrolün aynı yoğunlukta olduğu bir prosedüre sahipti. Zira İstanbul saraylarının ve devlet kurumlarının yakacak ihtiyacından sorumlu İstanbul ağasına Başmuhasebe Kalemi tarafından tayinat defteri teslim edildikten sonra da dağıtımına dair senetler düzenlenmekteydi⁸⁵⁵. Üstelik tayinat defterleri hak sahiplerinin tamamını içermezdi. Bir kısım tayinat için başvuruda bulunulması ve Başmuhasebe Kalemi'nden tezkire sureti verilerek işlemin tamamlanması gerekirdi. Bu kapsamda miri yakacak; tayinat defteri, Başmuhasebe Kalemi'nden alınan tezkire, masraf-ı şehriyarî tezkiresi ve divan tezkiresine göre dağıtılmaktaydı⁸⁵⁶. Başmuhasebe Kalemi'nden tezkire sureti verilerek yapılan tayinatlarda mîrî yakaktan tayinat hakkı olan kurum ve şahıslar arzuhalde başvuruda bulunurdu. Eğer başvuru bir devlet kurumu adına yapılacaksa kimin bu işten

⁸⁵⁴ Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 42-43.

⁸⁵⁵ İstanbul Ağasına teslim edilen tayinat defteri örnekleri için bk. BOA, *D.BŞM.İSA.d*, nr. 16541 (15 Zilkade 1188/17 Ocak 1775); nr.16547 (12 Receb 1194/14 Temmuz 1780).

⁸⁵⁶ Tayinatların hangi belgelere göre verildiğinin kaydedildiği muhasebe defteri örnekler için bk. BOA, *D.BŞM.İSA.d*, nr. 16532 (1128-1129/1716-1717 Yılı İstanbul Ağası Muhasebe Defteri; KK, nr. 7385 (1142-1143/1730-1731 Yılı İstanbul Ağası Muhasebe Defteri); *D.BŞM.d*, nr. 9066 (1239-1240/1824-1825 Yılı İstanbul Ağası Muhasebe Defteri).

sorumlu olduğu belliydi. Mesela Divan-ı Hümayun toplantılarında mangallarda yakılacak kütük ve kömür için arzuhal sunma yetkisi hayme-i hassa mehterbaşınındı⁸⁵⁷. Kasırların kömür ve odun ihtiyaçlarını temin etmek için ise bostancıbaşı arzda bulunurdu⁸⁵⁸. Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilen bu arzlarda bir önceki yılda tayinatın verildiğini gösteren tezkire kaydı veya ihtiyaç halinde daha önceki yıllara ait kayıtlar derkenara kaydedilirdi. Defterdarın, konuyu özetleyen ve Başmuhasebe Kalemi'nden çıkarılan kayda göre tayinatın verilmesi gerektiğini bildiren ilamı üzerine söz konusu miktarın ödenmesi için "Başmuhasebe'ye kaydedilerek sureti verilmek" üzere buyruldu kaleme alınırdı. Divan ve masraf-ı şehriyarî tezkiresi ile verilen tayinat ise İstanbul Ağası'na teslim etmesi gereken yakacağın miktarı ve nereye teslim edeceğini bildiren bir emir şeklindeydi⁸⁵⁹. İstanbul Ağası elindeki defter ve kendisine gönderilen tezkireler doğrultusunda tayinatı teslim ettiğinde tayinat hakkı olan kurum veya şahıstan teslimatın yapıldığında dair temessük de almaktaydı⁸⁶⁰. Bütün bu belgeler muhasebelerde gider kısmının esasını teşkil ederdi.

Temelde satın alma, üretim, dağıtım, tamir gibi işleri yürüten eminlerin görev yaptıkları kurumlarda harcama kayıtlarından sorumlu kâtipler görev yapmaktaydı. Kurumları büyüklüğü ve yapısına göre sayısı değişen bu kâtiplerin tuttıkları defterler takip sürecinin en önemli verilerini içerirdi⁸⁶¹. Muhasebe defterleri perakende evrak ile bu defterlerdeki verilerin biraraya getirilmesi ile oluşurdu. Bazı kurum masrafları ve giderler için ise standart seriler dışında evrak üretimi gerekiyordu. Bu çerçevede tamir türü masraflarda keşif işlemleri prosedürün önemli bir parçasıydı. Zaman zaman defalarca yapılan keşiflerin bölge, kapsam ve tarih itibarıyla farklı defterlere kaydedilmesi gerekiyordu⁸⁶².

3.1.c-) Muhasebe

Muhasebe, gelir ve giderlerden sorumlu kimselerin muayyen bir süre zarfında gerçekleştirdikleri faaliyetlerin denetlenmesi için yapılan tüm işlemlerin ortak adıdır. Planlanan ve takibi gerçekleştirilen malî olayın muhasebeleştirilmesidir.

⁸⁵⁷ BOA, Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 208/10366 (5 Muharrem 1165/24 Kasım 1751); D.BŞM.İSA, nr. 13/10 (11 Z. 1185/16 Mart 1772).

⁸⁵⁸ BOA, Cevdet Tasnifi Saray Mesalihi Evrakı, nr. 135/6785 (21 Cemaziyelevvel 1180/25 Ekim 1766).

⁸⁵⁹ BOA, D.BŞM.İSA, nr. 6/22 (13 Receb 1144/11 Ocak 1732); D.BŞM.İSA, nr. 11/32 (19 Rebiulahir 1169/22 Ocak 1756).

⁸⁶⁰ BOA, D.BŞM.İSA, nr. 10/28 (1164/1750-1751); BOA, D.BŞM.İSA 11/2 (1168-1769/1755-1756).

⁸⁶¹ Tersane-i Amire ruznamçe defteri örneği için bk. BOA, MAD, nr. 1688. İstanbul ağasının ruznamçesi için bk. BOA, D.BŞM.İSA.d, nr. 16546.

⁸⁶² Mesela Edirne'deki bir dizi tamiratın keşif defterleri bir araya getirilerek müstakil bir deftere dönüştürülmüştü (BOA, MAD, nr. 10361).

3.1.c.1-) Gelirlerin Muhasebesi

Osmanlı maliye bürokrasisinin ideal prosedüründe gelirlerin birer yıllık periyotlarla muhasebelerinin görülmesi gerekiyordu. Malikâne mukataalarda üç yıllık bir tolerans süresi de tanınmıştı⁸⁶³. Ancak bu genel kaidenin kusursuz işletilmesi pek mümkün değildi. Devletin gelirlerin idare ve statüsünü değiştirmeye yönelik kararlarından kaynaklanan sapmaların da etkisi olmakla birlikte asıl ciddi problem gelir tasarruf edenlerin muhasebelerini düzenli görmemeleriydi. Gelir-gider organizasyonu açısından son derece mahzurlu olan bu durum, aynı zamanda büroların muhasebe harçlarını tahsil edememesi anlamına geldiğinden kalemlerdeki personel muhasebe görmeyenlerin takibiyle yakından ilgilenirdi⁸⁶⁴. Büro personelinin talepleri ve devletin kayıtlardaki kargaşa endişesine bağlı olarak gelir sahiplerine muhasebelerini düzenli olarak görmeleri konusunda sık sık emirler gönderilirdi⁸⁶⁵. Söz konusu emirlerde malikâne sahiplerine mukataaların başka bir talibe verileceği hatırlatılırdı⁸⁶⁶. Bürolarca hazırlanan hangi gelir biriminin kaç yıllık muhasebesini görmediğinin listelendiği defterler başbakikuluna havale edilerek takibi onun yürütmesi sağlanırdı⁸⁶⁷.

Malikâne sahipleri, mültezimler veya onlar adına iş takibi yapanların muhasebe görmek için bağlı bulundukları büroya muayyen bir sürede (ideali bir yıl) yaptıkları malî faaliyetlere dair belgeleri sunmaları gerekiyordu. Söz konusu belgeler; hazineye yatırılan paralara dair temessükler, hazine adına yapılan ödemeler için ellerinde bulunması gereken sebab-i tahrir türü belgeler ile tahsis edilmiş giderlere ödemelerin yapıldığını gösteren hüccet-i zahriyelerdi.

⁸⁶³ “Yine sene-i merkûme mâh-ı rebî’ulâhır evâ’ilinde [1-10 Rebî’ulâhır 1172 = 2-11 Aralık 1758] taraf-ı mîriye müte’allık ashâb-ı Mâlikâne ve mukâta’ât ve ümenâ ve cizye-dârân ve gayruhum ki iltizâm ve ‘uhdeleri senelerinde mîri ile hisâbların görmeyüp, sene seneye duhûl ile ashâb-ı ‘uhdenin çoğunun beş on seneden berî hisâbları ru’yet olunmayup kalmağla, dahi kayd-ı berâtlarında: “**Eğer üç sene mîri hisâbları görülmez ise mâlikânesi fûrûht oluna**” deyü musarrah iken ‘adem-i mübâlât ile böyle kalup, sâ’ir ‘uhdelerden dahi habs ve tehdîd olunmayup, bu kadar emvâl-i mîri itlâf ve izâ’at mertebesine resîde olmağla: “İmdi kâ’inen men kâne matlûbât-ı mîriye sâhibleri ol mikdâr emvâli edâ ve ‘inâd ve muhâlefet ederler ise habs ve mâlik oldukları eşyâları fûrûht oluna” deyü cümleye te’kîd ü tenbîh olundu”. (Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I, haz. Tahir Güngör, İstanbul 2019, s. 713).

⁸⁶⁴ Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinin muhasebelerini görmeyenlere dair bir arzuhal için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7702/74 (trsz).

⁸⁶⁵ Örneğin bk. BOA, MAD, nr. 9987, s. 49 (14 Safer 1174/25 Eylül 1760).

⁸⁶⁶ BOA, MAD, nr. 10148, s. 6 (9 Cemaziyelahir 1114/31 Ekim 1702); BOA, D.BŞM, nr. 1820/58 (13 Rebiulahir 1126/28 Nisan 1714).

⁸⁶⁷ “Aklâm halîfeleri ve kîsedârları olan efendiler, kalemlerinizde mukayyed olup kırk iki ve kırk üç ve kırk dört senelerinin hesâbların görülmeyen mukâta’âtın her birleriniz defterin ihrâc ve üç güne dek gütürüp başbâkîkulu ağaya teslim eyleyesiz” [BOA, D.BŞM, nr. 2702/39 (11 Şevval 1145/27 Mart 1733)]. Muhasebelerini görmeyen malikâne sahiplerine dair bir liste örneği için bk. D.BŞM, nr. 7702/74.

Gelir mutasarrıflarının verdikleri belgeler, Başmuhasebe Kalemi’nde icmal muhasebe denilen bir defter formuna dönüştürülürdü⁸⁶⁸. Bütün muhasebeler gibi bu defterlerin de temel mantığı, gelirler ve bu gelirlerden yapılan harcamaları görmek ve kontrol etmektir. Osmanlı muhasebe pratiğinde bu gelir ve giderler formülleştirilmiş başlıklar altında kaydedilmekteydi.

Defterlerde gelirin adı, kimin üzerinde ve ne suretle olduğunun izah edildiği bir başlık yer alırdı. Muhasebenin gelir kısmı ise “asl-ı mâl” adı altında kaydedilirdi. “Minhâ et-teslîmat” başlığı altında hazineye yatırılan veya hazinenin yönlendirdiği masrafa ödenen miktarlar “def’a” denilen birimler halinde yazılırdı. Bu birimlerin her birinin kaydı için gelir mutasarrıfının en az bir belge sunması gerekirdi. “Def’a” birimleri Başmuhasebe Kalemi’nin mukataaların ödemelerini takip ettiği kuyud-ı mukataat defterlerinde ve hazinenin esas kayıtlarını teşkil eden büyük ruznamçe defterlerinde yer alırdı. “Def’a”ların geçerliliği, teknik olarak bu üç kaydın uyuşmasına bağlıydı⁸⁶⁹. İcmal oluşturulurken gelir sahibinin sunduğu belge ile mukataa defterindeki kayıt karşılaştırılırdı. Bu çerçevede mukataa defterlerinde her bir “def’a” kaydına kırmızı mürekkeple “mahsûb keşidesi” çekilirdi. İcmaldeki “def’a”ların büyük ruznamçe defterleriyle karşılaştırılmasının ise Ruznamçe-i Evvel Kalemi personeli tarafından yapılması gerekiyordu. Bu gayeyle icmal defterlerin üzerine “tatbîk” veya “tatbîk oluna” şeklinde bir emir kaleme alınırıdı⁸⁷⁰. Bu emir gereğince muhasebe icmalı Ruznamçe-i Evvel Kalemi’ne teslim edilirdi. İcmal defterindeki kayıt ile ruznamçe defterindeki birimlerin karşılaştırılması sonucu “def’a”ların doğruluğu her bir birimin üzerine “mim” harfi koyulmasıyla tasdik edilirdi. Üzerinde mim harfi bulunan her bir def’a, kesin olarak hazineye yatırılmış veya hazine adına bir masrafa harcanmış demektir. Osmanlı muhasebe defterlerinin toplama yapmaya imkan vermeyen yapısı nedeniyle her bir ödeme biriminin miktarı derkenara kaydedilerek toplanır ve toplamın altına; “vech-i meşrûh üzere yalnız () akça mahallinde mastûrdur. Be-ma’rifet-i () Halife” şeklinde kayıt düşülürdü. Altına sahh koyulan bu kaydı, Büyük Ruznamçe Kalemi’nin baş halifesi yazmaktaydı⁸⁷¹. Açık bir işaret olmamakla birlikte iş yoğunluğu bakımından karşılaştırma işlemlerinin kalemin diğer

⁸⁶⁸ İcmal muhasebelerin temel özelliklerini inceleyen bir çalışma için bk. Temel Öztürk, “Osmanlılarda Mali Denetim Aracı Olarak Muhasebe İcmal Defterleri: Trabzon Örneği”, *Bilgi: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 56 (2011), s. 211-234.

⁸⁶⁹ Örneğin Tokat Voyvodalığı Mukataası’nın 1140/1728-27 yılı muhasebesi kapsamında düzenlenen icmal için bk. BOA, MAD, nr. 2092. Bu muhasebeye esas teşkil eden kuyud-ı mukataat defteri kayıtları için bk. MAD, nr. 3956, s. 176-178. Söz konusu muhasebenin tatbik edildiği 1140 yılı Büyük Ruznamçe masraf defteri için bk. KK, nr. 2064.

⁸⁷⁰ “Tatbik” emri hakkında bk. Asparouch Velkov, “Les Notes Complémentaires Dans les Documents Financiers Ottomans des XVIIe-XVIIIe Siècles”, s. 45-46.

⁸⁷¹ Herhangi bir sebeple baş halife bulunmadığı zamanlarda baş halife vekili bu işlemi gerçekleştirmekteydi. Baş halife vekilinin tatbik işlemi gerçekleştirdiği bir muhasebe örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr 7725/30 (Cemaziyelahir 1130/Mayıs 1718 Rüsum-ı Bervat ve Ahkam-ı Şikayat Muhasebesi).

personeli tarafından yapılıp son kontrolü baş halifenin gerçekleştirdiği ve onayladığı tahmin edilebilir. Büyük Ruznamçe Kalemî'nde tatbik edilen muhasebeler için müstakil defterler de tutulmaktaydı. Bu defterlerde muhasebe başlığı ile ayrıntıları kaydedilmeksizin def'a birimlerinin tarih ve ödeme miktarları yer alırdı⁸⁷². Herhangi bir tatbik yolsuzluğunu veya yanlışlığını önlemeye yarayan bu uygulama, harç alacaklarının takibine de imkan sağlıyordu.

Def'a birimlerinde para miktarlarının altında "caize" denilen çizgiler yer almaktadır. Başlarda tek iken zamanla biri kırmızı diğeri siyah veya her ikisi aynı renkte olmak üzere iki adet olan bu çizgiler⁸⁷³, bürokraside karşılaştırma ve kontroller için kullanılmaktaydı. İcmal muhasebelerdeki fonksiyonu da bu olmalıdır. Ancak neyin kontrol edilip hangi kayıtların karşılaştırıldığı açık değildir. Bu çerçevede caizelerden biri, derkenarda toplanan sayı ile def'a biriminin altına kaydedilen miktarın toplama işlemi sırasındaki karşılaştırıldığını; diğeri, icmaldeki miktarların ruznamçe veya mukataat defterindeki miktarlar ile karşılaştırıldığını ifade etmek için kullanılmış olabilir⁸⁷⁴.

Zaman zaman dikkatsizlik nedeniyle muhasebe defterlerine hazine ödemeleri mükerrer kaydedilebilmekteydi. Bu durum tatbik esnasında fark edilir ve kaydın üzerine kırmızı mürekkeple mükerrer notu düşülerek iptal edilirdi⁸⁷⁵. Bazen herhangi bir gelirden hazineye yapılması gereken ödemedan fazlası tahsil edilebiliyordu. Bu durum da tatbik işlemi sırasında anlaşılacak hak sahibine geri ödeme yapıldı. Tatbik neticesi ziyade ortaya çıkması durumunda "ziyâdesinin edâsı telhîs" veya "edâsı" şeklinde bir kayıt düşülerek bir telhisle ziyadenin miktarı kaydedilerek ödenmesi arz edilirdi. Uygun görülmesi halinde ilgili meblağın iadesi için eda tezkiresi yazılarak muhasebenin o şekilde teslimi emredilirdi⁸⁷⁶.

Muhasebe defterlerindeki üçüncü başlık, gelirlerden tahsis edilmiş maaş ve ödemeleri ifade eden "vezâif"tir. Bu kısımda bazı emekli askerler, cami görevlileri, bir kısım tarikat

⁸⁷² Defter örnekleri için bk. BOA, MAD, nr. 2424; KK, nr. 2350.

⁸⁷³ Tek caize örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7712/114 (18 Zilhicce 1128/3 Aralık 1716). Çift caize örneği için bk. D.BŞM, nr. 7803/13 (5 Safer 1143/20 Ağustos 1730).

⁸⁷⁴ Muhasebe işlemi yalnızca akçe veya kuruş üzerinden yapılan bazı tatbiklerde caizeye rastlanmamaktadır (BOA, D.BŞM, nr. 7794/51; D.BŞM, nr. 7839/1). Ancak yalnızca kuruş üzerinden yapılan bir kısım tatbiklerde caize olması (D.BŞM, nr. 7797/13) caizenin para çevirme işlemleri için kullanıma ihtimalini zayıflatmaktadır.

⁸⁷⁵ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 77/7696 (Diyarbakır ve tevabii cizyesi 1128-1131/1715-1719 yılları muhasebe icmal), s. 2.

⁸⁷⁶ Halep Muhassallığı'nın 1118-1122 yıllarını ihtiva eden 4 yıllık muhasebesinde ortaya çıkan fazla için eda tezkiresi hazırlanması ve suret-i muhasebenin verilmesi hakkında bk. BOA, D.BŞM, nr. 7682/34 (19 Safer 1123/8 Nisan 1711). Hüdavendigâr Sancağı cebelü bedeli tahsildarı Ali Ağa'nın 1138/1725-1726 yılı muhasebesinde tatbik işlemi neticesinde 320 kuruş fazla tahsil edildiği tespit edilmişti. Söz konusu fazlanın geri ödenmesi için eda tezkiresi yazılmasını ve muhasebesinin suretinin teslimini bildiren bir telhis ile buna uygun buyruldu kaleme alınmıştı [D.BŞM, nr. 2415/69 (4 C 1139/27 Ocak 1727)].

mensupları, engelli, yaşlı ve dullardan müteşekkil bir maaşlı grup ile çeşitli kurumlara tahsis edilen aynî ve nakdî ödemeler kaydedilmektedir. Esasen “mütekaid, duaguy, huddaman, taamiyye” gibi farklı kavramlarla tarif edilen bu ödemeler, “vezaif” başlığı altında biraraya getirilmekteydi. Bu tür tahsislerin XVIII. yüzyıldaki mahiyeti, boyutu ve Osmanlı sosyal ve iktisadî hayatına etkisi şimdilik etraflıca incelenmemiştir⁸⁷⁷. Bu incelemede söz konusu pratik, iktisadî-malî boyutundan ziyade bir bürokratik faaliyet olarak ele alınmaktadır.

Vezaif ödemeleri bütün gelirlerde dengeli bir dağılım göstermemektedir. Bu çerçevede bazı gelirlerde vezaif türü ödemeler yokken⁸⁷⁸ bazılarında hiç hazine ödemesi yapılmadan gelirin tamamı vezaife tahsis edilebilmekteydi⁸⁷⁹. Malikâneciler/Mültezimler “vezaif” adıyla yaptıkları ödemelere dair hazineye bir senet sunmak zorundaydı. Bu tür maaş ödemelerinde kullanılan belge, “hüccet-i zahriye” idi⁸⁸⁰. Yolsuzlukların önlenmesi adına herhangi bir devlet gelirinden maaş tahsis edilmiş olan kişinin o gelirden maaşını tahsil ettiğini bildiren hüccet-i zahriye üç yıl boyunca gönderilmediği takdirde tahsisatının kaldırılması yönünde bir karar alınmıştı⁸⁸¹. Burada esasen hücceti sunmak zorunda olan malikâneci/mültezim değil maaş sahibi cezalandırılmaktadır. Fakat pratikte bu cezanın uygulanabilirliği muhasebelerin düzenli olarak görülmesine bağlıydı. Haliyle öncelikle düzenli muhasebe görülmesinin temini için gayret ediliyordu. Maaşını kaybetmek istemeyen hak sahiplerinin mültezimler üzerinde baskı kurup kurmadıkları belli değildir. Her halükârda maliye bürokrasisi mukataalardan çoğunlukla yerinde olan bu gibi masrafları muhasebe esnasında kontrol etmek istiyordu.

Gelirlerden tahsis edilmiş maaş veya ödemeler, hak sahiplerinin ellerindeki beratlarla göre mutasarrıflar tarafından yapılmaktaydı. Mutasarrıflar, vezaif ödemelerinin yapıldığına dair hüccet-i zahriye denilen ve bir yüzü berat suretini diğer yüzü kadının ödemenin yapıldığına dair hüccetini ihtiva eden belgeleri muhasebe için bağlı bulunduğu büroya teslim ederdi. Hüccet-i zahriyelerin tamamı ilgili büroya teslim edilmeden muhasebenin görülmemesi özellikle emredilirdi⁸⁸². Hüccet-i zahriyelerin doğruluğu maaşın kaydının tutulduğu kalemlerdeki kayıtlarla karşılaştırılarak kontrol edilmekteydi. Bu muameleye de

⁸⁷⁷ Vezaife dair bazı genel değerlendirmeler için bk. Ariel Salzman, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime’i*, s. 135-137.

⁸⁷⁸ Mesela Siverek ve Sümeysad Mukataası’ndan vezaife tahsis yapılmamıştır [BOA, D.BŞM, nr. 3633/155 (23 Zilkade 1158/17 Aralık 1745)].

⁸⁷⁹ Örneğin Niğde’ye bağlı bazı köylerden oluşan mukataanın gelirlerinin tamamı vezaife tahsis edilmiştir [BOA, D.BŞM, nr. 4066/18 (25 Cemaziyelahir 1146/3 Aralık 1733)].

⁸⁸⁰ Hüccet-i zahriyelerin diplomatik özellikleri için bk. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 358-359.

⁸⁸¹ BOA, MAD, nr. 10154, s. 7 (23 Cemaziyelevvel 1109/7 Aralık 1697).

⁸⁸² BOA, MAD, nr. 10207, s. 1 (19 Cemaziyelevvel 1177/25 Kasım 1763).

“tatbik” adı verilmekteydi. Söz konusu işlem; vezaif, duaguy, mütekaidin gibi maaş tahsislerinin önemli bir kısmına dair kayıtların tutulduğu Anadolu Muhasebesi Kalemi defterlerine istinaden yapılmaktaydı⁸⁸³. Bu çerçevede muhasebe defterlerinde “vezaif” başlığının hemen üzerine “vezaifi tatbik oluna”⁸⁸⁴, “Anadolu’dan tatbik”⁸⁸⁵ gibi emirler kaleme alınırdı. Bu emir doğrultusunda gelir mutasarrıfının sunduğu senetler, Anadolu Muhasebesi Kalemi’ne teslim edilirdi. Her bir hüccet-i zahriyenin tek tek kontrol ederek onaylanması gerekiyordu. Bu kapsamda öncelikle hüccet-i zahriyenin berat sureti olan yüzünün sağ üst köşesine vezaif ödemesinin yapıldığı kimsenin defter kaydı çıkarılırdı⁸⁸⁶. Bu kaydın altına “() senesine () akça ile mahsûb ricâ ider, fermân devletlü sultânıdır” kalıp ifadesi yazılmaktaydı. Bir süre sonra vezaif ödemelerinde senetlere ilgili gelirin Muharremî mi Martî mi olduğunun da işaret edilmesi uygulaması ortaya çıktı⁸⁸⁷. Sabıkının da aynı şekilde kayıtlı olduğu şerhi de bu kapsamda yapılan işlemler arasındaydı⁸⁸⁸. Berat suretinin sağ derkenarına hangi yıla mahsub edildiği ve mahsubun ne zaman gerçekleştiğini bildiren iki tarih sahh ile birlikte kaydedilirdi. Mahsub işlemleri tamamlandığında derkenardaki defter kaydının üzerine kalın kalemle stilize bir “mahsûb” kaydı düşülmekteydi⁸⁸⁹. Zaman zaman vezaif sahiplerinin ayrı bir defter halinde düzenlenerek söz konusu defterin Anadolu Muhasebesi Kalemi’nde tatbik edildiği de olurdu⁸⁹⁰.

Bazı mukataalarda vezaif dışında “mevacib” başlığı altında muvazzaf askerî gruplara tahsis edilmiş maaşlar da yer alırdı. “Mevacib” ödemeleri de aynı usûlle kontrol edilirdi. Bu tür ödemeler daha çok kale neferleri ve çeşitli askerî grupların maaşlarında oluştuğundan kontrol işlemleri ekseriyetle Başmuhasebe, Piyade Mukabelesi ve kale kalemleri kayıtlarına göre yapılmaktaydı⁸⁹¹.

Gelirlerin hazineye ödemesi gereken malları dışında kalemiyye adıyla sadrazam ve defterdara veya bir has mutasarrıfına ödenmesi gereken kalemiyyelerin de muhasebe sırasında

⁸⁸³ Benzer ödemelerin bir kısmı; Başmuhasebe, Büyük Kale, Piyade Mukabelesi gibi kalemlerin kayıtlarına göre de gerçekleştirilebilmekteydi. Mesela Trabzon Gümrüğü ve Tevabii Mukataası’ndan maaş alan 115 kişinin 111’inin kaydı Anadolu Muhasebesi Kalemi’nden 4’ünün kaydı ise Başmuhasebe Kalemi’nden tatbik edilmişti [BOA, D.BŞM, nr. 3940/30 (27 C 1163/3 Haziran 1750)].

⁸⁸⁴ BOA, D.BŞM, nr. 4076/42 (20 Ramazan 1166/21 Temmuz 1753).

⁸⁸⁵ BOA, D.BŞM, nr. 4066/18 (25 Cemaziyelahir 1146/3 Aralık 1733); Ali Emiri, III. Osman, nr. 34/2437 (13 Şaban 1173/31 Mart 1760).

⁸⁸⁶ Derkenarda Anadolu Muhasebesi Kalemi defter sureti örneği için bk. Asparouch Velkov, “Les Notes Complémentaires Dans les Documents Financiers Ottomans des XVIe-XVIIIe Siècles”, s. 63.

⁸⁸⁷ BOA, MAD, nr. 10207, s. 1 (3 Muharrem 1177/14 Temmuz 1763).

⁸⁸⁸ BOA, MAD, nr. 10207, s. 1 (7 Safer 1177/17 Ağustos 1763).

⁸⁸⁹ Mahsubun nasıl yazılması gerektiği hakkında emir için bk. BOA, MAD, nr. 10207, s. 3 (13 Şevval 1177/15 Nisan 1764; sureti için bk. D.BŞM, nr. 4774/6 (13 Şevval 1177/15 Nisan 1764).

⁸⁹⁰ BOA, D.BŞM, nr. 7701/14 (2 Ramazan 1126/11 Eylül 1714).

⁸⁹¹ Örneğin Erzurum Gümrüğü ve Tevabii Mukataası gelirlerinden çeşitli mevacib ve vezaif ödemelerinin tatbiki Başmuhasebe, Anadolu Muhasebesi ve Piyade mukabelesi kalemleri kayıtlarına göre yapılmıştı [BOA, D.BŞM. nr. 2447/19 (6 Rebiulevvel 1140/22 Ekim 1727)].

kontrol edilmesi gerekiyordu. Bunun için çoğunlukla muhasebe defterinin sol varasına muhasebe kayıtlarının aksi istikametinde “kalemiyesi” şeklinde bir emir kaleme alınırđı. Bu emir üzerine kalemiye defterlerinde yapılan inceleme neticesinde ödemenin yapıldı yapılmadığına dair şerh verilirdi. Şayet ödeme yapıldıysa hangi yıl için tamamlandığı kaydedilirdi⁸⁹².

Tatbik işlemleri tamamlandıktan sonra muhasebe defteri başbakikuluya teslim edilerek gerekli avaidin/harcın tahsil edilmesi sağlanırdı⁸⁹³. Başbakikulu harcı tahsil edip muhasebeyi mühürledikten sonra genellikle tatbik ifadesinin yanına defterdar tarafından “sûret virile” “başka başka sûret virile” şeklinden emirler kaleme alınırđı⁸⁹⁴. Bu emir, muhasebenin kesinleştığini ve muhasebeyi oluşturan büronun mutasarrıfa muhasebesinin suretini vermesi gerektiğini bildirmektedir. Kaç adet suret verilmesi gerekiyorsa o kadar hazırlanırdı. Hazırlanan suretler son kez işlem gören muhasebe ile mukabele ederek sahibine teslim edilirdi. Bu işlem için muhasebe suretine “mukābele şud” kaydı düşölürdü⁸⁹⁵. Sureti veya suretleri teslim edildiğinde işlem gören muhasebe defteri üzerine “sûret dāde”⁸⁹⁶, “sûret-i muhāsebe dāde”⁸⁹⁷ gibi bir şerh tarihle birlikte kaydedilirdi. Muhasebenin bir başka sureti de kuyud-ı mukataat defterlerine işlenirdi. Şayet birkaç yılın muhasebesi birlikte görölürdüysen bir yıla ait mukataat defterine kaydedilip diğer yıllara ait defterlere ilgili yılın muhasebenin hangi defterde olduğu şerhi düşölürdü⁸⁹⁸. Muhasebe işlemi “bakaya defteri” denilen ve mukataaların ödemelerinin daha uzun periyotlarla izlendiği defterlere de kaydedilmektedir⁸⁹⁹. Bunun için işlem gören defter üzerine “kayd be-defter-i bakaya/kayd şude be-defter-i bakaya” şerhi düşölmekeydi⁹⁰⁰. Muamelat tamamlanıp suretler teslim edildikten ve defter kayıtlarına gerekli şerhler düşölldükten sonra işlem gören icmal temessüklerle birlikte arşivlenirdi.

Şam ve Mısır gibi “müfrez” ve “müstakil” hazine olarak nitelendirilen gelir birimlerinin muhasebelerinde diğer birimlerden farklı olarak hazine defterdarlarının

⁸⁹² Örneğin bk. BOA, D.BŞM, nr. 3633/155 (23 Zilkade 1158/17 Aralık 1745)].

⁸⁹³ BOA, MAD, nr. 10148, s. 6 (3 Zilkade 1114/21 Mart 1703); MAD, nr. 10154, s. 4 (18 Şaban 1122/12 Ekim 1710); MAD, nr. 10343, s. 2 (1 Zilhicce 1156/16 Ocak 1744).

⁸⁹⁴ “...muhāsebāt Rūznāmçe Kalemi’nden tatbık olunduktan sonra zahrına başbākikulu ağanın mührü olmadıkça ve defterdār efendi hazretleri sûret virile dimeyüp ...” [BOA, MAD, nr. 3872, s. 1 (1 Zilhicce 1156/16 Ocak 1744)].

⁸⁹⁵ Tokat Voyvodalığı Mukataası’nın 1109/1697-98 yılı muhasebe suretine düşölün “mukābele şud” kaydı için bk. BOA, Bâb-ı Defterî Anadolu Muhasebesi Kalemi Defterleri (=D.AMH.d), nr. 24587.

⁸⁹⁶ BOA, D.BŞM, nr. 3569/40 (4 Safer 1157/19 Mart 1744).

⁸⁹⁷ BOA, D.BŞM, nr. 2455/67 (12 Receb 1140/23 Şubat 1728).

⁸⁹⁸ Halep muhasıllığının 1175/1761-62 yılı muhasebesinin görölerek 1176/1762-63 yılı mukataa defterine kaydedildiğine dair 1175 yılı defterindeki şerh için bk. BOA, MAD, nr. 10205, s. 166.

⁸⁹⁹ “Yetmiş sekiz ve dokuz seneleri Elhac Hasan Ağa hissenin hesābı görölümüştür. Fî 5 Safer 118013 Temmuz 1766” [BOA, MAD, nr. 3120, s. 252 (Çiftlikhâ-i Kuşkayası ve Tervâbi’i Mukataası’nın zimmet defterindeki şerhi)].

⁹⁰⁰ Tamga-yı Kirpas-ı Sürh ve Boyahâne-i Tokad Mukataası muhasebe defterindeki şerh örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 3731/122 (25 Zilhicce 1159/8 Ocak 1747).

gönderdikleri ruznamçeler esas alınmaktaydı⁹⁰¹. Emaneten idare edilen gelir birimlerinin muhasebeleri de ruznamçeler üzerinden görülmekteydi⁹⁰².

Muhasebe için gereken harç ödemelerini gelir mutasarrıfları kendileri yapabildiği gibi onlar adına iş takibi gerçekleştirenler de yürütebilmekteydi. Bu çerçevede sarraflara borç için verilen temessüklerde muhasebe harcı için talep edildiğinin özellikle zikredildiği örneklerle sıkça rastlanmaktadır⁹⁰³. Müşterek malikânelerde ortaklar, muhasebeleri tamamlandıktan sonra ilgili yıllara ait aralarında alacak verecek kalmadığına dair birbirlerine şahitler huzurunda senet vermekteydiler⁹⁰⁴. Zaman zaman kisedar veya halifeler muhasebesi görülmesi gereken mukataaları gizleyebiliyordu. Böylece kalem hocalarının değişiminde yeni tayin edilen başmuhasebeciye cüzî bir ücret karşılığında hazırladıkları muhasebeyi mühürleterek kalemin genel harcını ve hoca hissesini vermeyerek yolsuzluk yapıyorlardı⁹⁰⁵.

3.1.c.2-) Giderlerin Muhasebesi

Gider birimlerini idare eden eminler, önceki dönemden kalan bakiyeler, ocaklıklar, hazineden nakden veya havale suretiyle verilen sermayelerle görevlerini yerine getirirlerdi. Bu isimlerin muhasebeleri ideal prosedürde yıllık olarak görülürdü. Ancak tayin sürelerine bağlı olarak daha uzun veya kısa süreleri içeren muhasebeler de düzenlenebilmekteydi.

XVIII. yüzyılda Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı gider birimlerinin her birinin kendine özgü işlemleri mevcuttur. Ancak muhasebe mantığı ve muamelatı bakımından bir müşterek yapı da söz konusudur. Bunun için ortak işlemleri yansıtan icmal muhasebelere odaklanmak gerekir. Bu çalışmada da muhasebe işlemleri hakkında icmal muhasebeler üzerinden değerlendirmelerde bulunulacaktır.

Başmuhasebe Kalemi'nde gider birimlerinden mesul birer uzman kâtip bulunmaktaydı. Sorumlu oldukları kurumların diğer işlemleri ile birlikte muhasebe icmallerini

⁹⁰¹ Şam hazinesi muhasebeleri için bk. Günay Korkmaz Samıkıran, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*, s. 5-6 vd. "...Mısır Vâlisi Vezîr Ali Paşa kulları tarafından bin yüz yirmi dokuz senesine mahsûb olmak üzere gelen irsâliyye hazînesinin rûznâmçesi Başmuhâsebe'den sinîn-i sâbıkasıyla tatbik olundukda mutabık gelmeyüp..." [BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 215/20810 (trsz)].

⁹⁰² Erzurum Gümrüğü'nün ruznamçe üzerinden görülen muhasebe örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 7680/105 (3 Cemaziyelahir 1122/30 Temmuz 1710).

⁹⁰³ Örneğin bk. BOA, D.BŞM, nr. 4730/7 (14 Safer 1177/24 Ağustos 1763); nr. 7069/86 (23 Safer 1203/23 Kasım 1788).

⁹⁰⁴ Böyle bir senet örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2668/57 (6 Muharrem 1145/29 Haziran 1732).

⁹⁰⁵ "...Bazıları dahi aklâm hulefâ ve kisedârlarıyla yekdil ve yekcihet olmalarıyla anlar dahi tama'-ı hâma teba'iyet ve celb-i menfâ'at sevdâsıyla kendü kalemleri harcına adem-i kanâ'at ve hâcelerinin irâdına zarar u hasârete mübâderet ile görülecek muhâsebâtı izhâr eylemeyüp vakt-i azllerine terakkub ve intizâr ile ketm ü ihfâ ve yerlerine nasb olunanlara dahi şey'-i kalil teklîfi ile mühürledüp..." [BOA, MAD, nr. 3153, s. 2 (15 Şevval 1158/10 Kasım 1745)].

hazırlamak da bu uzman kâtiplerin göreviydi⁹⁰⁶. Ancak bazı masraf muhasebeleri birden fazla kâtip tarafından incelenecek ölçüde geniş veya acil olabiliyordu⁹⁰⁷. Ayrıca zaman zaman muhasebe işlemleri için üst düzey bürokratlar da görevlendirilebiliyordu. Bu gibi durumlarda Başmuhasebe Kalemi'nden ilgili kurumdan sorumlu uzman kâtip görevlendirilen ismin maiyete tayin edilmekteydi⁹⁰⁸. Herhangi bir kitâbete bağlı olmayan masrafların muhasebesini görece kâtipler ise defterdâr veya başmuhasebeci tarafından belirlenmekteydi⁹⁰⁹.

XVIII. yüzyılda her kurumun bürokratik işlemleri için ayrı ayrı bazı özel düzenlemelere rastlamak mümkündür⁹¹⁰. Bunların bir kısmı ise zamanla daha kapsayıcı bir hâle gelmiştir. Örneğin 20 Mayıs 1706'da Matbah eminlerinin muhasebelerinin aylık olarak görülmesi kararı alınmıştı⁹¹¹. Ardından Tersane ve arpa eminlerinin masraflarının da aylık olarak görülmesine karar verildi⁹¹². Aylık hesaplarda eminlerin yaptıkları masraflar listelenir, harcamalar sabıkı kayıtları ve es'ar ile karşılaştırılarak hesaplanırdı⁹¹³. Sunulan defterlerde

⁹⁰⁶ İcmal defteri hazırlamak "senedâtlarıyla îrâd ve masârifini döşemek" olarak tarif edilmektedir [BOA, D.BŞM, nr. 1591/94 (15 Ramazan 1120/28 Kasım 1708)].

⁹⁰⁷ "Başmuhâsebe halîfesi Mehmed Efendi, Kalyon Nâzırı Mehmed Efendi'nin muhâsebesini sipâriş olduğu üzere yanınızda birkaç halîfe götürüp mukâyeselerin koyup ucâleten defterin tarafımıza getüresin" [BOA, D.BŞM, nr. 1750/75 (6 Muharrem 1125/2 Şubat 1713)]. Zaman zaman başka kalem kâtipleri de emin muhasebelerinde görevlendirilebiliyordu. Matbah'ın aylık muhasebesinin tatbikinde görevlendirildiği hakkında Maden Kalemi Halifesi Mehmed Efendi'ye hitaben gönderilen divan tezkiresi için bk. D.BŞM, nr. 1526/82 (23 Cemazıyelevvel 1118/2 Eylül 1706).

⁹⁰⁸ Örneğin Tersane Emîni Mustafa Efendi'nin hesaplarını incelemek üzere Nişancı Recai Efendi görevlendirilmiş, Başmuhasebe Kalemi'nde tersane kayıtlarından sorumlu ve aynı zamanda kisedar olan Seyyid İsmail Efendi Recai Efendi'nin maiyyetine tayin edilmişti [BOA, D.BŞM, nr. 6003/105 (3 Cemazıyelahir 1191/9 Temmuz 1191; nr. 6003/116 (4 Cemazıyelahir 1191/10 Temmuz 1777)].

⁹⁰⁹ "İzzetlü başmuhâsebeci efendi dâme mecduhu, dergâh-ı mu'allâ kapucubaşlarından olup bundan akdem Sinop iskelesinde inşâsına me'mûr ve tekmil eylediği iki kıt'a donanma-yı hümayûn kalyonlarının bi'l-cümle makbûzât ve masrûfâtı temyiz idüp hesâbını görmek için kaleminiz küttâbından El-hâc Osman Efendi'yi ta'yîn ve kemâl-i taharrî ve ihtimâm birle ber-vech-i müsâra 'at muhâsebesin gördürdesiz" [BOA, D.BŞM, nr. 2777/32 (18 Cemazıyelevvel 1147/16 Ekim 1734)].

⁹¹⁰ Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı gider birimlerinden Tersane-i Amire'nin XVIII. yüzyıldaki idarî ve malî düzenlemeleri etrafı bir incelemeye konu edilmiştir (Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 29-45).

⁹¹¹ BOA, MAD, nr. 3142, s. 113 (6 Safer 1118). "...beher mâh görülmesi ferman olunan ümenâ hesâblarından Matbah-ı Amire'nin hâliyâ defter olunan Rebî'u'l-ahir aylığı masraf-ı şehriyârî efendinin defteri ile Başmuhâsebe'de mahfûz..." [D.BŞM, nr. 1526/82 (23 Cemazıyelevvel 1118/2 Eylül 1706)]. Matbah'ın alt birimlerinin hesapları da aylık görülmekteydi. Mesela Matbah'a bağlı yoğutçubaşının Harem ve Enderun'a verdiği süt, kaymak, tereyağı gibi malzemelerin masrafları Masraf-ı Şehriyârî Kalemi'nin verdiği defterlere göre Başmuhasebe Kalemi tarafından aylık olarak hesaplanmaktaydı [(Mesela bk. D.BŞM.MTE, nr. 4/32 (28 Cemazıyelevvel 1129/10 Mayıs 1717)].

⁹¹² BOA, MAD, nr. 10161, s. 5 (21 Şevval 1130/17 Eylül 1718). Sureti için bk. D.BŞM, nr. 2022/4]. Aylık muhasebe görülmesi düzenlemelerini Çorlulu Ali Paşa'nın başlattığı kaydedilmektedir ["...mâtekaddemden Tersane ve Matbah ve Istabl-ı Amire emînlerine gerek akça ocaklıklarından ve gerek aynı eşyâdır îrâd ve masrafların rûznâmecileri tahrîr ve defter ve teslîmâtı rûznâmçe-i hümayûn ve aklâm-ı sâ'irede yoklanup ba'dehu rûznâmçelerin Başmuhâsebe'ye getürüp hesâb ve masârîfî îrâdından ziyâde gelür ise eslâfına kıyâs ile bir mîkdâr tenzîl ile mîrîden virilüp zimmeti zuhûr eylediği hâlde tahsîl olunup bu vechle kânûn üzere hesâbları görülelup tarafeyne gadr olmaz idi. Vezîr-i sâbık müteveffâ Ali Paşa beher mâh masraf olunacak eşyâyı defter ve bahâsını ve ondallığını cânib-i mîrîden virüp îrâd ve masârîfinin hesâbını gördürmeyüp kalmış idi..." (D.BŞM, nr. 1806/62 (trsz)].

⁹¹³ Arpa emininin Receb 1154/12 Eylül-11 Ekim 1741 ayı hesabı için verdiği icmal üzerindeki esar işlemleri için bk. BOA, Ali Emiri, I. Mahmud, nr. 68/4438.

indirime gidilmesi genel bir yaklaşımdı. Bu çerçevede es'ar verileri dışında da genel indirimler yapılmaktaydı. Satın almalarda ondalık denilen bir uygulama geçerliydi. Buna göre her 10 akçelik satın alım için 1 akçe de emine ödenirdi. Aylık hesaplar her kurum için ayrı ayrı birkaç yılı içerecek şekilde toplu olarak ciltlenirdi⁹¹⁴. Bu muhasebeler Başmuhasebe Kalemi'nde o kurumdan sorumlu kâtip tarafından muhafaza edilmekteydi⁹¹⁵. Matbah, tersane ve arpa eminlerinin dönem sonu icmal muhasebeleri bu aylık hesaplara göre hazırlanmaktaydı⁹¹⁶.

İcmal muhasebeler, gider birimlerinin kâtiplerince tutulan ruznamçeler, eminlerin sundukları belgeler ve Başmuhasebe Kalemi kayıtlarına göre oluşturulmaktaydı. Muhasebeler temelde gider birimlerinin sermaye ve harcamalarını içerirdi. Sermaye “fi’lasl-ı îrâd an-emvâl-i mezkûrîn”⁹¹⁷, “fi’l-asl-ı îrâd-ı emîn-i mûmâileyh”⁹¹⁸ gibi başlıklar altında kaydedilirdi. Bu sermaye önceki dönemden kalan bakiye, çeşitli gelirlerden yapılan havaleler, hazineden verilen nakitler ve ocaklıklardan müteşekkildi. Harcamalar da gider biriminin yapısına göre satın alma, üretim, dağıtım, tamir vb. kalemlerden oluşurdu. Her bir masrafın hangi defter ve belgeye istinaden yapılacağına standartları belliydi. Muayyen harcamalar dışındaki masrafların muhasebeye dahil edilmesi ise ancak telhisle mümkündü⁹¹⁹.

Gider muhasebelerindeki muamelatın esasını da tatbik işlemleri teşkil ederdi. Bu çerçevede eminlere hazineden yapılan ödemeler Ruznamçe defterlerinden⁹²⁰, ocaklıklardan temin edilen gelirler ocaklıklar hangi büroya bağlıysa o kalemden kontrol edilirdi⁹²¹.

⁹¹⁴ Tersane aylık hesaplarının biraraya getirildiği defter örneği için bk. MAD, nr. 1087 (Zilkade 1132-Şevval 1135).

⁹¹⁵ “Sâbika mâlikâne halîfesi Müteveffâ Feyzullah Efendi'nin hânesinde Matbah Emîni Mustafa Ağa'nın sekiz aylık defteriyle sâ'ir evrâkı ve kaleme dâ'ir ba'zı battallar ve evrâk olduğu...” [BOA, D.BŞM, nr. 4755/39 (24 Cemaziyelahir 1177/30 Aralık 1763)].

⁹¹⁶ Arpa emininin aylık hesaplara göre hazırlanan icmal muhasebesi örneği için bk. BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Arpa Emîni Defter Tasnifi (D.BŞM.APE.d), nr. 14348 (1 Zilkade 1150-30 Ramazan 1151/20 Şubat 1738-11 Ocak 1739).

⁹¹⁷ BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Tersane Emîni Defter Tasnifi (D.BŞM.TRE.d), nr. 14609 (Tersane-i Amire Zilhicce 1125-Zilhicce 1126/19 Aralık 1713-6 Ocak 1715 İcmal Muhasebe Defteri).

⁹¹⁸ BOA, D.BŞM.MTE.d, nr. 11156 (Cemaziyelevvel 1168-Cemaziyelahir 1169/13 Şubat 1755-2 Mart 1756 Matbah Emîni icmal muhasebesi). D.BŞM.d, nr. 9066 (4 Ramazan 1239-14 Ramazan 1240/3 Mayıs 1824-2 Mayıs 1825 İstanbul Ağası Muhasebe Defteri).

⁹¹⁹ “...Başmuhâsebe ve sâ'ir aklâma tâbî' ümenâ ve ummâl ve sâ'ir hıdemât-ı mîriyye mübâşirleri muhâsebâtı görülmek iktizâ eyledikde masârîf-ı mukarrere her ne ise icmâl olunup bundan mâ'adâ muhâsebât ashâbının yedlerinde olan ba'zı senedât ile iddi'â eyledikleri ihrâcât ve mahsûbât misüllü mâdde aklâm-ı mezbûre küttâbî kat'an itibâr itmeyüp her mâdde için telhîs ile fermân-ı âlî sâdır olmadıkca icmâline idhâl eylemezler iken...” [BOA, D.BŞM, nr. 2047/87 (22 Rebiulahir 1131/14 Mart 1719)].

⁹²⁰ “Teslîmâtı rûznâmçe-i hümayûndan tatbîk oluna” [BOA, D.BŞM.d, nr. 5039, s. 1 (1 Şevval 1197-30 Ramazan 1198/30 Ağustos 1783-17 Ağustos 1784 Matbah Emîni Muhasebe Defteri)].

⁹²¹ “Emîn-i cev-i Istabl-ı âmire olan İbrâhîm Efendi'nin bin doksan dokuz ve bin yüz senelerinde vâkı' Mîrâhûr-ı Evvel Ömer Ağa zamânında tahrîr olunan Istabl-ı âmire muhâsebeleri iki kît'a mücellled muhâsebe olmak üzere itmâm ve rûznâmçe-i hümayûndan teslîmâtı görölüp Mevkûfât Kalemi'nden dahi tatbîk olunup

Masraflar ise eminlerin sundukları belgelere göre aylık muhasebeler, tevziat defterleri ve sabıkı kayıtlarıyla mukayese edilirdi⁹²². Ruznamçe tatbiki için tarih ve sahh, diğer tatbik işlemleri için “câize” adı verilen kısa çizgiler kullanılmaktaydı. Genellikle kırmızı mürekkeple çizilen caizeler ilgili kaydın tatbik edilen defter ve belgelerle uyduğu anlamına gelirdi. Osmanlı muhasebe defterlerinin hesap yapmaya imkan vermeyen yapısı nedeniyle icmal muhasebelerin toplama işlemleri genellikle ayrı bir sayfada yapılmaktaydı⁹²³.

Eminlerin muhasebe işlemleri tamamlandığında hazırlanan icmal muhasebenin bir sureti kendilerine verilir, işlem görmüş orijinal muhasebe ile temessükler Başmuhasebe Kalemi’nde muhafaza edilirdi⁹²⁴. Kuyud-ı mühimmat defterlerinin kurumun kayıtlarının tutulduğu kısmına da muhasebenin bir sureti kaydedilirdi⁹²⁵. Muhasebenin suretinin verildiği işlem tarihiyle birlikte “sûret dâde” kaydıyla icmale işlenir ve kuyud-ı mühimmat defterine bir suretinin kaydedildiği de belirtilirdi⁹²⁶.

3.1.d-) Koordinasyon

Koordinasyon kavramı, kurumlar arası işbirliği ve çoklu kontrolü temin etmeye yönelik faaliyetleri tanımlamak için seçilmiştir. “...Kâffe-i râbîta-i mülkiye[nin] aklâmın hüsn-i idâresine mevkûf...”⁹²⁷ olduğunu düşünen Osmanlı idarecileri için kalemlerin iyi idaresini temin etmenin en önemli unsuru koordinasyonu sağlamaktı. Osmanlı bürokrasisinde koordinasyon, bu gayeyle hazırlanan bazı belgeler, prosedürün yapısı, bürokratik hiyerarşi ve tecrübe sayesinde temin ediliyordu. Esasen hatt-ı hümayun, buyruldu ve divan tezkiresi türü

İstabl-ı âmire'nin gerek ocaklığı ve gerek havâlâtı ve gerek tekmîl ocaklığı bi'l-cümle mahallerinden tatbik olunmak için fermân buyurulmağla müşârinileyhin zikr olunan muhâsebeleri yevm-i merkûmda Kalem-i Mevkûfât'a teslim olundu” (Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, I, 263). “Kıdvetü'l-emâcid ve'l-â'yân başmuhâsebeci efendi zîde mecduhu; tezkire-i dîvân vusûlünde ma'lûm ola ki matbah ve tersane ve şehr ümenâsı efendilere ve kasabbaşı ve İstanbul ağasına avârız ve nüzul ve sürsât ve beldâr mâllarından nice akçeler havâle olup muhâsebeleri görüldükde Mevkûfât'dan tatbik olunmamağla mahalleri açık kalup ve muhâsebelere havâlâtıdan olan akçeler dâhil olduğu ma'lûm olmamağla fîmâ-ba'd ümenâ-i müşârinileyhânın muhâsebeleri görüldükde Mevkûfât'dan dahi tatbik olunmadıkça muhâsebeleri mahalline kayd olunmayup müceb-i tezkire birle âmil olası” [BOA, Ali Emiri, IV. Mehmed, nr. 42/4784 (25 Cemaziyelahir 1099/27 Nisan 1688)]. Bu işlemleri Mevkufat Kalemi baş halifesi yerine getirirdi ve muameleden alınan harç da kendisine aitti [BOA, MAD, nr. 2990, s. 3 (4 Zilhicce 1191/3 Ocak 1778)].

⁹²² İstanbul ağasının işlem görmüş muhasebe defteri örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 4760/108 (8 Ramazan 1172-19 Ramazan 1173/5 Mayıs 1759-5 Mayıs 1760)

⁹²³ Arpa emini muhasebe defterinin erkamı örneği için bk. BOA, D.BŞM.APE.d, nr. 14337. Tersane muhasebesi erkam defteri örneği için bk. D.BŞM.TRE.d, nr. 14760.

⁹²⁴ Matbah eminine verilen suret-i muhasebe örneği için bk. BOA, D.BŞM.MTE.d, nr. 11477 (19 Ramzan 1202/23 Haziran 1788).

⁹²⁵ Tophane Nazırı Hüseyin Ağa'nın 1 Cemaziyelahir 1115-15 Safer 1116/12 Ekim 1703-19 Haziran 1704 muhasebesinin kuyud-ı mühimmat defterindeki sureti için bk. BOA, MAD, nr. 3141, s. 5. Tersane Emni Murtaza Efendi'nin 1156/1743-1744 yılı muhasebesinin kuyud-ı mühimmat defterinin Tersane-i Amire kısmındaki sureti için bk. MAD, nr. 10344, s. 119.

⁹²⁶ Tersane emini icmal muhasebesindeki şerh örnekleri için bk. BOA, D.BŞM.TRE.d, nr. 14799 (15 Ramazan 1159/1 Ekim 1746).

⁹²⁷ BOA, MAD, nr. 2983, s. 1 (27 Z 1193/5 Ocak 1780).

belgeler merkezî bürokrasinin işleyişini organize etmek ve kurumlar arası koordinasyonu sağlamak işlevlerini de yerine getirmekteydi⁹²⁸. Ancak çok fazla birimden meydana gelen bürokratik yapının tam koordinasyonu bu gayeye özel hazırlanan belgelerin varlığını zorunlu kılıyordu. İlmuhaber kaimeleri tam da bu amaçla; yani verilen emir, yürütülen muamelat ve yapılan düzenlemelerin ilgili tüm birimlerin bilgisi ve koordinasyonu dahilinde olmasını sağlamak için kullanılmaktaydı. Söz konusu fonksiyon bir buyrulduca şu şekilde tarif edilmiştir;

*Aklâm defterlerinde mukayyed mevâddın ba'zıları asıl kaleminden gayrı kalem-i âhara dahi ta'alluku olmağla ref' ve zamm ve kesr ve tebdil ve mahlûlât ve tevcîhât ve evâmîr-i şerîfe tezkiireleri ve sâ'ir müteferri' ve müteferrik umûr için fermân-ı âlî sâdır oldukda mahalline kayd u sebt [ve] fermân-ı âlî asıl kaleminde hıfz olunduktan sonra alâkası olduğu kalem-i âhara dahi kâ'ime ve ilmuhaberi virilmek ehemm ü elzem...*⁹²⁹

Buyrulduca tarif edilen parçalı bürokratik yapıda esasen her kalem diğer kalemleri ilgilendiren işlemlerde ilmuhaber vermek zorundaydı⁹³⁰. Ancak büroların ilmuhaber verme ihtiyacı, sorumluluk alanlarının boyutuyla doğrudan ilgiliydi. Örneğin küçük bir gelir bürosu olan Kefe Mukataası Kalemî'nin diğer büroları ilgilendirebilecek işlemleri oldukça sınırlıydı. Oysa imparatorluk sathına yayılan çeşitli gelir ve giderlerden sorumlu Başmuhasebe Kalemî, hemen hemen her büro ile kesişen işlemler yürütmekteydi. Nitekim 13 Mart 1729 tarihli bir telhiste başdefterdar Başmuhasebe Kalemî'ni şu ifadelerle tarif ediyordu: “Başmuhâsebe Kalemî Devlet-i Aliyye'nin îrâd ve masârîfına müte'allik umûr-ı şettâyı hâvî ve mevâd-ı müteferrikayı muhtevî kesîrû'l-meşâgil bir kalem olduğuna binâen...”⁹³¹.

Bu sorumluluk çeşitliliği Başmuhasebe Kalemî'ni diğer bürolardan farklı olarak koordinatör bir kaleme dönüştürmüştü. Bu çerçevede maliyeye dair bürokratik işleyiş ve prosedürle ilgili genel emir ve düzenlemeler Başmuhasebe Kalemî defterlerine kaydedilir ve

⁹²⁸ Bu belgelerin diplomatik özellikleri için bk. Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 172-182, 197-206, 260, 262.

⁹²⁹ BOA, MAD, nr. 10158, s. 4 (12 Zilhicce 1127/9 Aralık 1715).

⁹³⁰ Büroların yaptıkları işlemler ve sorumluluk alanlarının karmaşık olması Osmanlı bürokratlarınca da sorunlu görünüyordu. Bu nedenle Şehid Ali Paşa, büroları daha rasyonel bir yapıya dönüştürmeye çalışmıştı. Mevzubahis teşebbüs kapsamındaki düzenlemelerin birinde; “hazîne-i âmire aklâmı kuyûdâtından ba'zıları müteşettit ve mütegarrik olup gerek îrâd ve gerek masrafa müte'allik umûrun kuyûdâtı birkaç yerde bulunmak takribi ile zabt u ihâtası müşkil” olduğu vurgulanıyordu [BOA, D.BŞM, nr. 1900/99 (trsz)]. Ancak kâtiplerin baskısı bu yöndeki girişimleri sonuçsuz bıraktı (Yavuz Cezar, “Osmanlı Devleti'nin Merkez Mali Bürokrasi Tarihine Giriş”, s. 129-160).

⁹³¹ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 208/20072 (12 Şaban 1141).

diğer bürolara ilmuhaber kaimeleri verilirdi⁹³². Söz konusu emir ve düzenlemeler hatt-ı hümayun, buyruldu, divan tezkiresi vb. çeşitli formlarda olabilirdi. Her ne şekil ve surette verilirse verilsin Başmuhasebe Kalemi, kendi defterlerine kaydettiği bu emir ve düzenlemeleri ilmuhaberlerle ilgili kalemlere bildirmekten ve ihtiyaç halinde sunmaktan sorumluydu. Emir ve düzenlemelerin Başmuhasebe Kalemi defterlerindeki suretlerinde hangi bürolara ne zaman ilmuhaber verildiğine dair şerhler yer alırdı. Buyruldu veya divan tezkirelerinin orijinallerinin arka sayfalarında da hangi kalemlere ilmuhaber verileceği kaydedilir, teslim edildiğinde ya toplu olarak tarihle birlikte kaç kaime verildiği yazılır⁹³³ yahut kalem isimlerinin altına birer caize çekilirdi⁹³⁴. Kalemlere gönderilen ilmuhaberlerin çoğunlukla ilk satırının hemen üzerine hangi kalem için hazırlandığı kırmızı mürekkeple kaydedilir, kaimenin son cümlesinde de “() kalemine işbu ilmuhaber kaimesi verildi” şeklinde ikinci bir açıklama yer alırdı⁹³⁵. Bürolar Başmuhasebe Kalemi’nden gönderilen ilmuhaber kaimelerini kendi defter serilerine kaydederlerdi⁹³⁶. Zaman zaman defterdara hitaben bütün büroları ilgilendiren bir buyruldu kaleme alındığında doğrudan Başmuhasebe Kalemi’ne kaydedilmeksizin buyruldu her büroya sırasıyla gönderilip arkasına hangi kaleme gelip kaydedildiğine dair şerh verildiği de olurdu⁹³⁷. Defterdarın bütün büroları ilgilendiren divan tezkirelerinin bir kısmında da aynı prosedür uygulanmaktaydı⁹³⁸.

Başmuhasebe Kalemi’ni maliye bürolarının koordinatörü konumuna getiren en önemli özelliği, diğer kalemlerin iç işlerine dair kayıtlardan da sorumlu olmasıydı. Bu çerçevede diğer büroların işleyişi, kalem harcı ve görevde yükselme esaslarına dair düzenlemeler

⁹³² Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 250. Örneğin malikâne verilmeyen mukataalar ve avarız türü vergilerin taliplerine satışı ile ilgili emir her sene yıl başından birkaç ay önce Başmuhasebe Kalemi’ne gönderilip kaydedilir, diğer bürolara ilmuhaber kaimeleri verilirdi [BOA, MAD, nr. 10158, s. 6 (17 Safer 1121/28 Nisan 1709)]. Sefer bürokrasisinin planlanmasına dair emirler de önce Başmuhasebe Kalemi’ne kaydedilirdi [Sefere götürülecek defterlerin hazırlanması örneği için bk. MAD, nr. 10159, s. 8 (30 Zilkade 1128/15 Kasım 1716)]. Cülus nedeniyle berat tecdidlerinin yapılması yönündeki emirlerde de aynı prosedür geçerliydi [D.BŞM, nr. 4310/57 (17 Safer 1171/31 Ekim 1757)]. Esnafa dair nizamlarda mahkemelere de ilmuhaber kaimeleri verilirdi. Mesela kiremitçi esnafına dair nizamın Başmuhasebe Kalemi’ne kaydedildikten sonra Haslar Mahkemesi sicillerine işlenmek üzere ilmuhaber kaimesi verilmesi emredilmişti [MAD, nr. 2489, s. 63 (2 Cemaziyelevvel 1120/20 Temmuz 1708)].

⁹³³ BOA, D.BŞM, nr. 1989/28 (20 Safer 1130/23 Ocak 1718).

⁹³⁴ BOA, D.BŞM, nr. 1585/50 (8 Receb 1120/23 Eylül 1708).

⁹³⁵ Başmuhasebe Kalemi’nde Küçük Ruznamçe Kalemi’ne verilen bir ilmuhaber kaimesi örneği için bk. BOA, D.KRZ, nr. 206/4 (7 Receb 1191/11 Ağustos 1777). İlmuhaber kaimelerinin diplomatik özellikleri için ayrıca bk. Mübahat Kütkoğlu, *Osmanlı Belgelerinin Dili*, s. 299-300.

⁹³⁶ Bursa Kalemi’ne ait hem gelen hem de giden ilmuhaber kaimelerinin kaydedildiği bir defter örneği için bk. BOA, MAD, nr. 9491. Büyük Kale Kalemi örneği için bk. D.BŞM.d, nr. 3064.

⁹³⁷ BOA, D.BŞM, nr. 6477/76 (3 Rebiulevvel 1197/6 Şubat 1783).

⁹³⁸ BOA, D.BŞM, nr. 1531/84 (6 Şevval 1118/11 Ocak 1707).

Başmuhasebe Kalemi defterlerine kaydedilirdi. Herhangi bir anlaşmazlık veya ihtiyaç halinde öncelikle bu kayıtlara başvurulurdu⁹³⁹.

Osmanlı bürokrasisinde pek çok prosedür, işlemlerin aşamaları farklı büroların defterlerinde yer alacak şekilde yürütülmekteydi. Haliyle koordinasyon, yalnızca ilmuhaberlerle değil prosedürlerin yapısıyla da temin edilirdi⁹⁴⁰. Bu nedenle belge ve defterlerde kontrol ve koordinasyonu sağlayan bazı hususî işlem ve işaretler kullanılırdı⁹⁴¹. Örneğin hazineye para girişi için kullanılan tahvil tezkirelerinde belgenin hangi bürodan verildiği tezkirenin ön yüzünün sağ alt köşesine kaydedilirdi⁹⁴². Maliyeden çıkacak berat ve hükümler için hazırlanan tezkirelerde de hangi bürodan verildiği tezkirelerin ön veya arka yüzlerinde zikredilirdi⁹⁴³. Ferman ve beratların ise arka yüzlerinde hangi büronun tezkiresine göre hazırlandığına işaret edilirdi⁹⁴⁴. Başmuhasebe Kalemi bu belgelerde ekseriyetle “Muhasebe-i L” şeklinde kısaltılırdı. Mevzubahis kayıtlar belgelerin prosedürü uygun transferi ve kontrol için kullanılmaktaydı. Bunun dışında prosedürlerin kendileri de koordinasyonu temin edecek şekildeydi. Bu noktada Başmuhasebe Kalemi’nin diğer bürolardan farklı bir konumu vardı. Zira pek çok muamelede esas kayıtları teşkil edecek işlemlerden sorumluydu. Mesela doğrudan hazineye yatırılan paralar dışındaki mahsup ve harcamaların hazine tezkirelerini yazmak görevi Başmuhasebe Kalemi’ne aitti. Dolayısıyla her büro mahsup türü işlemlerin tamamlanabilmesi için bir kaime hazırlayarak Başmuhasebe

⁹³⁹ Örneğin daha önce farklı bürolara dağıtılan Anadolu Muhasebesi Kalemi defterlerinin tekrar geri teslim edilerek eski bürokratik yapıya dönülmesine dair düzenleme Başmuhasebe Kalemi’ne kaydedilerek ilgili bürolara ilmuhaber kamesi verilmişti [BOA, AE. SAMD.III, nr. 222/21447 (11 Muharrem 1129/26 Aralık 1716)]. Hemen hemen her büroda yaşanan kalem harcı ve kıdem anlaşmazlıklarına dair düzenlemeler de Başmuhasebe Kalemi’ne kaydedilir ve esas kayıtları bunlar teşkil ederdi. Büyük Kale Kalemi harç anlaşmazlığına dair düzenleme örneği için bk. MAD, nr. 10196, s. 4 (14 Cemaziyelahir 1167/8 Nisan 1754).

⁹⁴⁰ Osmanlı bürokrasisinde prosedürler bir kaydın merkezde ve taşrada pek çok suretine ulaşma imkanı sağlamaktadır. Modern araştırmacıların işini kolaylaştıran bu yapı, dönemin bürokratları için de ciddi kolaylıklar sağlamaktaydı. Bu manada dikkat çekici bir örnek Belgrad Gümrüğü’ne dairdir. Başmuhasebe Kalemi’nde Belgrad kalesi yerli neferlerinin ocaklığı olan Belgrad Gümrüğü’nün şurutunun kayıtlı bulunduğu defter savaş esnasında zayi olmuştu. Kale görevlilerinin elinde Budin Hazine’sinden alınmış olan bir defter sureti bulunması Başmuhasebe Kalemi’nin ilgili şurutu yeniden defterlerine kaydedebilmesini sağladı [BOA, D.BŞM, nr. 7661/31 (3 Cemaziyellevvel 1116/3 Eylül 1704)].

⁹⁴¹ Divan/Bâbîâlî bürokrasisindeki muamelat ve hususi işaretler hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Recep Ahışhalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 88-97 ve muhtelif sayfalar.

⁹⁴² Başmuhasebe Kalemi’ne ait bir tahvil tezkiresi örneği için bk. BOA, Bâb-ı Defterî Büyük Ruznamçe Kalemi Dosya Kısmı (=D.BRZ), nr. 223/2/25 (1 Cemaziyelahir 1140/14 Ocak 1728).

⁹⁴³ Başmuhasebe Kalemi’nden verilen ve ön yüzünde “Muhasebe-i L” kaydı yer alan bir hüküm tezkiresi örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2408/63 (3 Rebiulevvel 1139/29 Ekim 1726). Arka yüzde “Muhasebe-i L” kaydı bulunan tezkire örneği için bk. D.BŞM, nr. 7689/79 (28 Rebiulahir 1124/4 Haziran 1712).

⁹⁴⁴ Arka yüzünde “Muhasebe-i L” kaydı bulunan berat örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2750/1 (26 Zilkade 1146/30 Nisan 1734). Arka yüzünde “Muhasebe-i L” kaydı bulunan ferman örneği için bk. Cevdet Tasnifi Hariciye Evrakı, nr. 137/6839 (29 Şaban 1150/22 Aralık 1737).

Kalemi'ne göndermek zorundaydı⁹⁴⁵. Başmuhasebe Kalemi bu kaimelere istinaden bir hazine tezkiresi hazırlayarak Büyük Ruznamçe Kalemi'ne gönderir ve işlemin hazine kayıtlarına girmesini sağlardı. Hazırlanan tezkireler Başmuhasebe Kalemi'nin en önemli defter serileri arasında yer alan kuyud-ı mühimmat defterlerine kaydedilirdi⁹⁴⁶. Masraf prosedüründeki bu temel görev, Başmuhasebe Kalemi'ni diğer bütün gelir-gider bürolarından farklı kılıyordu. Yalnızca Büyük Ruznamçe Kalemi, hazine giriş-çıkışlarının son işlemlerine dair kayıtlardan sorumlu olduğundan Başmuhasebe Kalemi'ne benzer bir fonksiyonu yerine getirmekteydi. Bu yüzden Ruznamçe-i Evvel ve Başmuhasebe kalemleri “ümmü'l-aklâm” olarak tanımlanıyordu⁹⁴⁷.

Başmuhasebe Kalemi'nin giderlere dair bir diğer koordinasyon görevi ocaklık beratlarının tezkirelerini hazırlamakla ilgiliydi. Osmanlı kalelerinin ekserisi Büyük ve Küçük Kale kalemleri ile Başmuhasebe Kalemi'ne bağlıydı. Ancak hangi kaleme bağlı olursa olsun kalelerde görev yapan askerlerin maaşları için çeşitli gelirlerden tahsis edilen ocaklıkların berat tezkirelerinin Başmuhasebe Kalemi'nde hazırlanması prosedürün bir parçası haline getirilmişti⁹⁴⁸. Haliyle kale mevacibi ocaklıkları Başmuhasebe Kalemi koordinasyonu ile tahsis ve takip edilmekteydi.

Başmuhasebe Kalemi masraflarda olduğu gibi gelirlerde de bazı kapsayıcı fonksiyonlar yerine getirirdi. Bu manada sistemin yapısı gereği bütün bürolara bağlı malikâne mukataaların satışı Başmuhasebe Kalemi koordinasyonu ile gerçekleştirilirdi. Prosedür, diğer bürolarda kayıtlı mukataaların malikâne beratlarının yazımı için ilgili büronun Başmuhasebe Kalemi'ne kaime vermesi şeklinde tasarlanmıştı⁹⁴⁹. Beratların suretleri Başmuhasebe Kalemi'ne ait kuyud-ı berevat defterlerine, ferağ ve intikal kayıtları atik malikâne defterlerine kaydedilirdi. Bu işleyiş, Başmuhasebe Kalemi'nin normalde sorumlu olmadığı birimlerin

⁹⁴⁵ Hazine tezkiresi için Mevkufat Kalemi'nden Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilen bir kaime örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1517/79 (19 Zilhicce 1117/3 Nisan 1706). Haslar Kalemi'nden Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilen bir kaime örneği için bk. D.BŞM, nr. 1743/60 (26 Zilhicce 1124/24 Ocak 1713). Cizye Kalemi örneği için bk. D.BŞM, nr. 2591/66 (21 Zilkade 1143/28 Mayıs 1731). Haremeyn Muhasebesi örneği için bk. D.BŞM, nr. 5058/7 (9 Muharrem 1181/7 Haziran 1767).

⁹⁴⁶ İdris Bostan, “Kuyûd-ı Mühimmât Defterleri”, s. 152. Her yıl için tutulan bu defterlerden 1134/1721-1722 yılı hazine tezkireleri örneği için bk. BOA, MAD, nr. 3132, s. 44 vd.

⁹⁴⁷ Hazine-i Birun Kâtibi Ahmed'in Ruznamçe-i Evvel ve Başmuhasebe kalemlerini “ümmü'l-aklâm” olarak tanımladığı arzuhalı için bk. BOA, D.BŞM, nr. 1795/94 (25 Şevval 1125/14 Kasım 1713).

⁹⁴⁸ “...bu ana gelince Başmuhâsebe'den mâ'adâ masraf ve sâ'ir kalemlerden ocaklık berâtı tezkiresi yazılmak mesbûkû'l-misl olmamak cihetiyle fîmâ-ba'd vâki' olan ocaklıkların tezkireleri Başmuhâsebe'den virilüp âhar kalemden yazılmamak...” [BOA, MAD, nr. 9907, s. 10 (8 Receb 1131/27 Mayıs 1719)].

⁹⁴⁹ Haslar Kalemi'nde kayıtlı bir mukataanın malikâne beratının hazırlanması için Başmuhâsebe Kalemi'ne verilen kaime örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 2587/76 (24 Şevval 1143/2 Mayıs 1731). Başmukataa Kalemi örneği için bk. D.BŞM, nr. 5149/44 (30 Rebiulevvel 1182/14 Ağustos 1768). Bursa Kalemi örneği için bk. D.BŞM, nr. 5089/10 (1 Cemaziyelahir 1181/25 Ekim 1767). Bürolar gönderdiği kaimelere dair müstakil birer kaime suretleri defteri de tutmaktaydı. Haslar Kalemi'ne ait bir örnek için bk. MAD, nr. 9539.

muamelatına dahil olmasını sağlıyordu. Üstelik malikâne sisteminin yaygınlaşmasına bağlı olarak söz konusu sorumluluk giderek genişlemekteydi. Bu aşamadan sonra hangi büroya bağlı olursa olsun malikâne mukataaların tasarruf hakkı ve şartlarına dair işlemlerde mutlaka Başmuhasebe Kalemi'nden bilgi alınması gerekiyordu.

Başmuhasebe Kalemi'nin bir diğer koordinasyon görevi, zimmet halifeliği kayıtlarıyla gerçekleştirilirdi. Bütün gelir birimleri için Başmuhasebe Kalemi'ne bağlı zimmet halifesi tarafından bürolara göre düzenlenmiş defterler tutulmaktaydı⁹⁵⁰. Bu defterlerde gelir birimlerine ait beşer onar yıllık hazine ödemeleri takip edilebilmekteydi. Herhangi bir gelir biriminden hazineye yapılan ödeme veya bir gidere yapılan havalelerin büroların kendi defterlerinin yanında zimmet defterlerine de işlenmesi prosedürün bir parçası haline getirilmişti. Bu amaçla hazine ödemelerine dair ruznamçe suretleri önce zimmet halifesine teslim edilir, zimmet halifesi ruznamçe suretini kendine ait deftere işledikten sonra suretin arkasına “kayd be-defter-i bakaya” yazarak ilgili kaleme gönderirdi⁹⁵¹.

Devlet adamları, mîrî ile alacak-verecek ilişkisine girmiş kimseler, servet sahipleri ve suçluların mallarına el konulması olarak özetlenebilecek müsâdere, idarî ve malî bir uygulama olarak Osmanlı bürokrasisinin en önemli uğraşlarından biriydi⁹⁵². Başlarda bir çeşit cezalandırma yöntemi iken zamanla bir malî gelir sağlama yöntemine dönüşen bu uygulamada malların sayımı, korunması, bir kısmının iç hazineye aktarılması, eşya ve emlâkın satışı, alacakların tahsili, borçların ödenmesi, elde edilen gelirin dış hazineye dahil edilmesi gibi pek çok bürokratik işlem Başmuhasebe Kalemi'nin kayıtları üzerinden yürütülmekteydi. Mallarına el konulan kimselerin farklı coğrafyalarda yaşayan çeşitli görev, servet ve malî sorumluklara sahip kimseler olması Divan bürokrasisi, diğer maliye büroları ve İç Hazine ile bu süreçte görev alanların koordinasyonunu gerektiren karmaşık bir prosedürü zorunlu hâle getirmekteydi. Bu yüzden başlarda Başmuhasebe Kalemi tarafından tutulan

⁹⁵⁰ Defter örnekleri için bk. BOA, MAD, nr. 2952, nr. 3393, nr. 3602, nr. 3873.

⁹⁵¹ “Aklâm hâceleri ve ser-halîfe ve kîsedârları efendiler, mukâta'ât ve maktû'ât ve avâriz ve bedel-i nüzul ve emvâl-i sâ'ireden olan havâlatın rûznâmçeleri kalemlerinize geldikde zimmet defterlerinden aşağı varılup zahr-ı rûznâmçe-i hümayûnda zimmet halifesinin işâreti olmadıkça min-ba'd temessüklerin tahrîr itdirdüp memhûr eylemeyesiz” [BOA, D.BŞM, nr. 2702/25 (7 Şevval 1145/23 Mart 1733)]. Zimmet halifesinin ruznamçe suretinin ardına yazdığı “kayd be-defter-i bakayâ” örneği için bk. D.BŞM, nr. 3215/41 (1 Muharrem 1153/24 Mart 1740). Bu ifadenin zamanla kazandığı stilize form için bk. D.BŞM, nr. 4292/18 (21 Zilhicce 1170/6 Eylül 1756). Defter örnekleri için bk. MAD, nr. 2952, nr. 3393, nr. 3602, nr. 3873.

⁹⁵² Tuncay Öğün, “Müsadere-Osmanlı Dönemi”, *DİA*, XXXII, 67-68.

kuyud-ı mühimmat defterlerinde yer alan müsadere/muhallefat işlemleri için zamanla müstakil başka defter serilerinin oluşturulması gerekmişti⁹⁵³.

Osmanlı bürokrasisinin yapısı, Başmuhasebe Kalemi'nin koordinatör olmadığı ancak koordineli çalışması gerektiği pek çok işlemi de içeriyordu. Üstelik bu tür işlemlerin önemli bir kısmı defterdarlık sınırlarını aşan boyuttaydı. Örneğin Girit, Şam ve Bosna gibi Başmuhasebe Kalemi sorumluluğundaki hazinelere defterdar tayinleri Divan-ı Hümayun tarafından yürütülmekteydi. Adana, Rakka, Sayda ve Trablusşam mukataaları gibi büyük malî birimlerin tevcihi de Divan-ı Hümayun'dan verilen emirlerle gerçekleştirilirdi. Bu tür tayinler tahvil defterlerinin alt serisini teşkil eden eyalet ve sancak tevcih defterlerine kaydedilir⁹⁵⁴ ve Başmuhasebe Kalemi'ne ilmuhaber kaimesi verilirdi⁹⁵⁵.

İdarî, adlî ve askerî emirler Divan'da hazırlanır ve suretleri Divan'a ait defter serilerine kaydedilirdi. Bu emirlerin Başmuhasebe Kalemi'ni de ilgilendirdiği durumlarda birer sureti ilmuhaber kaimesi ile Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilirdi⁹⁵⁶. Aksi durumlarda yani Başmuhasebe Kalemi'nden verilen emir veya yapılan düzenlemelerin Divan'a bildirilmesi gerektiğinde de ilmuhaber kaimeleri ile bilgilendirmeler yapılırdı⁹⁵⁷. Taşradan gelen arz, mahzar, hüccet gibi belgelerden hem Divan hem Başmuhasebe Kalemi'nin haberdar edilmesi gerektiği hallerde önce hangi büroya kaydedilmesi emredildiyse o büro diğerine ilmuhaber kaimesi gönderirdi⁹⁵⁸.

Vezaret, beylerbeylik ve sancakbeylik dışındaki merkez ve taşra bürokrasisine dair atamalar ile “mütekaid, duaguy, huddamân, taamiye” vb. kavramlarla ifade edilen vezâif türü tahsisat işlemlerinde ana seriyi ruus defterleri teşkil etmekteydi. Bu tür tevcihat işlemlerinde önce ruus alınması ardından bağlı bulunulan bürodan berat hazırlanması gerekirdi⁹⁵⁹. Atama

⁹⁵³ Muhallefat işlemlerine dair ahkam, ilmuhaber, tezkire ve mülknâme türü belgelerin kaydedildiği bir defter örneği için bk. BOA, MAD, nr. 9739.

⁹⁵⁴ Bilgin Aydın, “17-19. Yüzyıl Tahvil Ahkâm Defterlerinde Alt Serilerin Ortaya Çıkışı”, s. 113-114. Defter örneği için bk. *XVIII. Yüzyılda Osmanlı Bürokrasisi 16 Numaralı Tahvil Defteri (Çeviri Yazı-Görüntü)*.

⁹⁵⁵ Rakka Eyaleti'nin Mehmed Paşa'ya ibkasına dair Divan'dan Başmuhasebe Kalemi'ne gönderilen ilmuhaber kaimesi örneği için bk. BOA, D.BŞM, nr. 5136/12 (25 Muharrem 1182/11 Haziran 1768).

⁹⁵⁶ Sabık Trablusşam valisi zamanından kalan bakaya gelirlerinden mevacibe havale edilen miktarı ödemesi hakkında Trablusşam valisine gönderilen emir mühimme defterine kaydedildikten sonra [BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 140, s. 190-191 (Evahir-i Cemaziyelevvel 1147/18-28 Ekim 1734)] Başmuhasebe Kalemi'ne ilmuhaberle bir sureti gönderilmiştir (D.BŞM, nr. 2778/95).

⁹⁵⁷ Maktul Moralı Beşir Ağa'nın hazine-darı Süleyman'ın üzerinden çıkan deyn temessükleri hakkında Başmuhasebe Kalemi'nden Divan'a gönderilen ilmuhaber kaimesi örneği için bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 157, s. 1 (10 Zilkade 1168/20 Temmuz 1755).

⁹⁵⁸ Şam'da yaşanan kıtlık nedeniyle ahaliden alınan “küçük zahire”nin tahsil edilmeyeceğine dair Şam'dan gelen hüccetin mühimme defterine kaydedilip suretinin Başmuhasebe Kalemi'ne verilmesi hakkında bk. BOA, *Mühimme Defterleri*, nr. 155, s. 2 (Evahir-i Zilkade 1164/10-20 Ekim 1751).

⁹⁵⁹ Recep Ahışalı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttablık (XVIII. Yüzyıl)*, s. 97-118.

işlemleri tamamlandığında esame kayıtları muvazzaf taşra askerî sınıflarında Piyade Mukabelesi ve kale kalemleri başta olmak üzere çeşitli maliye bürolarının defterlerine kaydedilirdi. Vezaif türü tahsisler ise daha çok Anadolu Muhasebesi Kalemi defterlerinde yer alırdı. Başmuhasebe Kalemi söz konusu görev ve tahsisatların bir kısmından sorumlu olduğu gibi sorumlu olmadığı atama ve tahsisler de çoğu zaman kendisine bağlı gelir-gider birimlerini ilgilendirdiğinden diğer kalemler ile koordineli çalışmak zorundaydı.

Başmuhasebe Kalemi'nin prosedüre dayalı ancak daha dar kapsamlı pek çok koordinasyon görevi de bulunmaktaydı. Örneğin tımar ve zeametlerin tevcih ve ibka işlemlerinde tahvil tezkiresi gereği beratını almak isteyen kimsenin taşra kağıt eminine resm-i mîrîyi ödediğine dair kayıtlar Başmuhasebe Kalemi'nden bu işle görevlendirilen bir kâtip tarafından müstakil bir defter halinde tutulmaktaydı⁹⁶⁰. Gedikli müteferrika, çavuş, Divan-ı Hümayun ve Defterhâne kâtip ve şâkirdlerinden atanmaları esnasında bedel-i gedik adıyla tahsil edilen vergiye dair kayıtlar da Başmuhasebe Kalemi defterlerinde yer alırdı. Buna dair prosedür; ruusunu alan gediklinin Başmuhasebe Kalemi'nden tahvil tezkiresi alarak hazineye gerekli bedeli ödemesi şeklindeydi. Verilen tahvil tezkirelerinin suretleri Başmuhasebe Kalemi'ne ait kuyud-ı mühimmat defterlerinin “tahvilât-ı müteferrik” başlığı altında kaydedilir ve ihtiyaç halinde bu kayıtlara başvurulurdu⁹⁶¹. Ancak bazı ruus alan gediklilerin bedel-i gediklerini ödemediklerinin farkedilmesi üzerine 11 Ekim 1708 tarihli düzenleme ile gedikli müteferrika, çavuş, Divan-ı Hümayun ve Defterhâne kâtip ve şâkirdlerinin atanmalarında önce Başmuhasebe Kalemi'nden alınacak tahvil tezkiresi gereği bedelin hazineye ödenmesi ardından ruus alınması şeklinde yeni bir prosedür belirlenmişti⁹⁶². Tayinat işlemlerinde de Ruus, Başmuhasebe ve Masraf-ı Şehriyari kalemleri prosedürün birer parçası olarak tasarlanmıştı. Bu kapsamda herhangi bir yeni tayinat tahsisinde önce ruus alınması, sonra ruusun Başmuhasebe'de ilgili deftere kaydedilmesi, ardından Başmuhasebe Kalemi'nden Masraf-ı Şehriyari Kalemi'ne ilmuhaber kaimesi verilmesi gerekiyordu⁹⁶³.

Kalemler arası koordinasyon muamelatın seyri ve ilmuhaberlerle temin edilirken Başmuhasebe Kalemi'nin iç koordinasyonunda “şerhler” önemli bir yer tutardı. Bu çerçevede büronun kendisine ait defter serilerinde prosedürü şekillendiren yüzlerce şerh yer alırdı. Örneğin mukataaların ifraz, zam, nakil gibi statü değişiklikleri mutlaka kuyud-ı mukataat

⁹⁶⁰ BOA, D.BŞM, nr. 5064/81 (11 Safer 1181/9 Temmuz 1767).

⁹⁶¹ Örnek için bk. BOA, MAD, nr. 2469, s. 46-53.

⁹⁶² BOA, MAD, nr. 2488, s. 50.

⁹⁶³ BOA, Bâb-ı Defteri Başmuhasebe Kalemi Matbah Eminliği Defter Tasnifi (=D.BŞM.MTE.d), nr. 11344, s. 1 (3 Muharrem 1194/10 Ocak 1780).

defterlerindeki şerh mahallerine kaydedilirdi⁹⁶⁴. Diğer bürolardan gelen ilmuhaberler de ilgili kayıtların şerhlerine eklenirdi⁹⁶⁵. Keza masraflara dair defterler de bu tür şerhlerle organize edilirdi. Mesela 7 Muharrem 1133/8 Kasım 1720 tarihli bir emirle cebehaneden tophaneye verilen 20 kantar barutun kaydı kuyud-ı mühimmat defterlerinin hem cebehane hem tophane başlıklarında yer almaktaydı. Cebhane kaydına “tophâne mahallinde asıl kaydı vardır” şeklinde bir şerh düşülerek kayıtlar koordine edilmişti⁹⁶⁶. Gelir-giderlere dair farklı türde defterlerde birbirine atf yapan benzer pek çok şerhe rastlanmaktadır. Üstelik bu tür şerhler, seri teşkil eden defterlerde uzun yıllar aynen kaydedilmeye devam ederdi. Şerhlerin muamelat esnasında özellikle de derkenarlarda mutlaka kaydedilmesi gerekirdi⁹⁶⁷. Şerh verilmesi bir emir çerçevesinde gerçekleştirilebileceği gibi kâtipler kendi işlerini kolaylaştırmak için de şerhler kaleme alırlardı. Bu nedenle hangi kayıt için nereye bakılması gerektiğinden ilgili kanun, madde, şûrut ve emrin tasdik veya hilafına verilen emirlere kadar pek çok önemli bilgi şerhler sayesinde takip edilebilmekteydi⁹⁶⁸.

Bürokratik işleyiş, padişahıan başlayarak silsile halinde bürokratların bilgi, beceri, tecrübe ve dikkati ile organize edilmekteydi. Sadrazam, Bâbîâlî ricali ve başdefterdar gibi üst bürokrasiyi temsil eden isimler koordinasyona dair pek çok işlemi yürütürdü. Hatt-ı hümayun, buyruldu ve divan tezkiresi gibi belgeler dışında sahh, imza, mühür, pençe gibi işlemler de kontrol ve koordinasyonun birer parçasıydı⁹⁶⁹. Söz konusu yapılanma alt bürokrasi için de geçerliydi. Maliye özelinde her büronun hâcegân statüsündeki kalem şefleri ile baş halife ve kisedarları prosedürün parçası haline getirilmiş çeşitli koordinasyon ve kontrol görevlerini yerine getirirlerdi. Örneğin kalemlerin baş halife ve kisedarları diğer kâtiplerce hazırlanan derkenârları inceleyerek istenen bilgileri yansıtan doğru bir kayıtsa sahh işareti koyarak işlemi onaylamaktan mesuldü⁹⁷⁰. Bu gibi resmî prosedür dışındaki sözlü emir ve tavsiyelerin ise çok

⁹⁶⁴ Kastamonu’da yer alan Sarıkavak Mukataası’nın Bursa Kalemi’ne aktarılması ile Sivas, Maraş ve Karaman tımar defterdarlık ve kethüdalığı mukataalarının has tayin edilmeleri hakkındaki şerhler için bk. BOA, MAD, nr. 10152, s. 74.

⁹⁶⁵ Girit Hazinesi mukataalarına dair farklı bürolardan gelen ilmuhaberlerin şerhlere kaydediliği bir defter örneği için bk. BOA, MAD, nr. 10196, s. 244-247.

⁹⁶⁶ BOA, MAD, nr. 3874, s. 26. Tophane başlığındaki kayıt için bk. BOA, MAD, nr. 3925, s. 7.

⁹⁶⁷ BOA, MAD, nr. 3980, s. 2 (17 Zilkade 1172/12 Temmuz 1759).

⁹⁶⁸ Örneğin “münazaalı” konuların derkenar edilmemesi şerhler sayesinde mümkündü [BOA, MAD, nr. 3970 (3 Cemaziyelahir 1135/11 Mart 1723)].

⁹⁶⁹ Kontrol ve koordinasyonu temin etmeye yönelik işlemler zaman zaman işleyişte yavaşlamalara ve mağduriyetlere neden oluyordu [“İzzetlü defterdâr efendi, erbâb-ı mesâlihden ba’zıları arzuhâlleri aklâmdan birinin derkenârına muhtâc olup mahalli ile kaleme vardıkda derkenâr oluna deyu tasrîh olunmağa muhtâcdır veyâhüd pençe ile sahh muhtâcdır deyu derkenâr olunmayup teksîr-i sevâda bâ’is olmağla...” (BOA, MAD, nr. 3970, s. 1 (3 Cemaziyelahir 1135/11 Mart 1723))].

⁹⁷⁰ Uzman kâtiplerin kitâbetlerine dair derkenarlarına başhalife, “umûr-ı mühimme” ve “mesâlih-i ibâd”ın derkenarlarına kisedar sahh koymaktaydı [BOA, Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 195/9714 (2 Safer 1233/12 Aralık 1817)].

az kısmı belgelere yansımaktadır⁹⁷¹. Üstelik bürolardaki tecrübeli personelin mesai arkadaşlarına ihtiyaç duyulan bir kayıt için nereye başvuracakları, kaydedilecek bir işlemin hangi defterde yer alması gerektiği, ne tür muamelelerle nasıl bir prosedür yürütüleceği hakkındaki tavsiyelerinin de pek azı bilinmektedir⁹⁷². Bu sözlü emir ve tecrübeye dayalı tavsiyelerin koordinasyonda ihmal edilememesi gereken bir rolü olduğu anlaşılmaktadır.

3.1.e-) Raporlama

Raporlama, malî faaliyetlerin genel neticeleri ile geçmiş yıllara ait pratikler hakkındaki derlemeleri ifade etmek için tercih edilmiştir. Osmanlı maliyesinde rapor türünden kayıtların başında, kısa veya uzun vadeli genel neticelere dair çıktılar gelmekteydi. Bu çerçevede bugüne kadar bütçe adıyla neşredilen yıl sonu hesap özetleri esasen kısa vadeli bir raporlama faaliyeti⁹⁷³. Başmuhasebe Kalemi bu yıl sonu hesap özetlerinin oluşturulmasında çeşitli fonksiyonlar yerine getirmekteydi. Öncelikle 1691 cizye reformuna kadar toplam bütçe gelirlerinin kayıtlarını tutan birinci, bu reformun ardından ise Cizye Muhasebesi Kalemi'ni takiben ikinci en büyük gelir bürosuydu⁹⁷⁴. Bu çerçevede 1653-1786 yılları arasında toplam bütçe gelirlerinin %18 ila %32'sinin kayıtlarından Başmuhasebe Kalemi sorumluydu⁹⁷⁵. Haliyle yıl sonu hesap özetlerinin gelir kısmının en önemli veri kaynaklarından biriydi. Ayrıca Tersane, Matbah, Tophane, İstanbul Ağalığı gibi emin statüsünde iş gören kimselerin masraflarına dair kayıtlar da Başmuhasebe Kalemi'nde tutuluyordu. Dolayısıyla gider faslının çeşitli birimleri için de veritabanı Başmuhasebe Kalemi defterleriydi. Üstelik Başmuhasebe Kalemi'nin uzman kâtipleri yıl sonu hesap özetlerinin hazırlanmasında istihdam edilerek çeşitli bürolardan gelen verileri biraraya getiriyorlardı. Mesela 12 Rebiulahir 1102/13 Ocak 1691'de "Devlet-i Aliyye'nin senede îrâd ve masârıfı yoklanup ma'lûm-ı devlet olmak" için Başmuhasebe Kalemi Üçüncü Halifesi Halil Efendi görevlendirilmişti⁹⁷⁶. Keza 1705'te "hazînenin bilcümle îrâd ve masârıfına" dair defter hazırlamak üzere Başmuhasebe Kalemi halifelerinden Kubûrîzâde Abdulvehhab Efendi

⁹⁷¹ Örneğin Tersane ile ilgili mühimmat kayıtlarının hazırlanmasına dair Başmuhasebe Kalemi kisedarına hitaben gönderilen divan tezkiresinin arkasına düşülen not şu şekildedir: "*Bu işe Kasım Efendi veyahud Hafız Efendi gibi bir mütefennince âdem ta'yîn olunmaludur deyu şifâhen fermân-ı şerîf sâdır olmuştur*" [BOA, D.BŞM, nr. 6630/83 (14 Zilhicce 1197/10 Kasım 1783)].

⁹⁷² Başmuhasebe Kalemi kâtiplerinden biri tarafından hazırlanan bir el defterinde zaman zaman Ragıp Efendi, Emin Efendi ve Tevfik Efendi gibi tecrübeli kâtiplerden şûrut ve prosedüre dair şifâhen bilgi alındığı kaydedilmiştir (BOA, D.M.d, nr. 36956, s. 48, 66, 130, 144).

⁹⁷³ Bütçe adlandırmasının yanlış olduğu literatürde çok defa tekrarlanmıştır (Erol Özvar, "Osmanlı Devleti'nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)", s. 197).

⁹⁷⁴ Ahmet Tabakoğlu, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, s. 254-255.

⁹⁷⁵ Baki Çakır, "Geleneksel Dönem Osmanlı Bütçe Gelirleri", s. 180.

⁹⁷⁶ "...*Ve zikr olunan îrâd ve masraf defterlerini cem' idüp mahsûs bir defter olmak üzere tahrîr ve tertîbi için Başmuhâsebe Kalemi'nde üçüncü halîfe olan Mürekkebîzâde Kôse Halil Efendi ta'yîn olundu*" (*Vâkı'at-ı Rûzmerre*, II, s. 133).

tain edilmişti⁹⁷⁷. Ancak bütün hesap özetleri ve raporlar kalemlerin ayrı ayrı hazırladıkları defterlerin icmale dönüştürülmesi ile oluşturulmuyordu. Bürokratik prosedür Büyük Ruznamçe Kalemi'nce tutulan ruznamçe defterleri hazine gelir-giderlerinin tamamını içerecek şekilde olduğundan bu defterlerin dökümleri de hesap özetini ortaya çıkarmaktaydı⁹⁷⁸. Başmuhasebe Kalemi kâtipleri yalnızca dış hazinenin raporlama faaliyetlerinde değil iç hazine sayımlarında da görev almaktaydılar⁹⁷⁹.

Osmanlı bürokratları farklı amaçlarla çeşitli istatistikler oluşturlardı. Bunlar zaman zaman bir malî faaliyetin uzun vadeli sonuçlarını görmek, kimi zaman artan masrafları tespit etmek, bazen ise maliyenin o anki durumu hakkında üst makamlara bilgi vermek için hazırlanırdı. Örneğin III. Osman; matbah, tersane ve arpa eminlikleri ile kasapbaşlıların masraflarındaki artışın nedeninin anlaşılması için bu kurumlara dair III. Ahmed döneminden beri olan masrafların bir dökümünü talep etmişti⁹⁸⁰. Başmuhasebe Kalemi kayıtlarına istinaden hazırlanan bu raporlar ilgili kurumlara dair yaklaşık kırk yıllık verileri içermekteydi⁹⁸¹. 15 Aralık 1715'te defterdar tarafından kalem idarecilerine gönderilen bir divan tezkiresinde ise sadrazamın [Şehid Ali Paşa] göreve geldiği günden beri gelirlerdeki artış ve giderlerdeki azalmalara dair veriler istenmişti⁹⁸². Benzer raporlar Nevşehirli Damad İbrahim Paşa için de hazırlanmıştı⁹⁸³. Maliyenin koordinatörü, ikinci en büyük gelir bürosu ve maaş ödemeleri dışındaki en büyük gider bürosu olduğundan bu gibi raporlar için gereken verilerin önemli bir kısmı Başmuhasebe Kalemi defterlerinden derlenirdi.

Malikâne sistemine dair kayıtlardan sorumlu olduğundan bu uygulamaya dair raporlar da Başmuhasebe Kalemi defterlerine göre oluşturmaktaydı. Bu çerçevede satılan mukataaların

⁹⁷⁷ BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 23/2196 (15 Zilhicce 1116/17 Ağustos 1704); nr. 23/2186 (5 Muharrem 1117/29 Nisan 1705).

⁹⁷⁸ Mesela 1104/1692-93 yılı hesap özeti Ruznamçe kayıtlarına göre hazırlanmıştı (Halil Sahillioğlu, "1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri", s. 1396-1397; Ahmet Tabakoğlu, *Türkiye İktisat Tarihi*, s. 286).

⁹⁷⁹ *Hâkim Efendi Tarihi*, II, s. 968-969.

⁹⁸⁰ BOA, MAD, nr. 10197, s. 11 (1 Zilkade 1168/9 Ağustos 1755).

⁹⁸¹ Bu emir doğrultusunda Tersane-i Amire'nin 1130/1717'den 1167/1754'e kadar olan masrafları hakkında iki defter halinde hazırlanan rapor için bk. BOA, *D.BŞM.TRE.d*, nr. 14649, nr. 14650. İlgili raporların analizi için bk. Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları*, 78-85.

⁹⁸² "İzzetlü aklâm hâceleri efendiler ve hulefâ ve kîsârları; devletlü ve inâyetlü sâhib-i devlet ve kesîrû'l-mürüvvet efendimiz hazretleri sadâret-i uzma ve vekâlet-i kübrâyâ teşrîf buyurdıkları günden bu vakte gelince mîrî mukâta'ât ve maktû'ata zam olunan îrâd ne mikdâra bâliğ olmuştur ve masârîfdan dahi tenzîlât ve merfû'ât ne mikdârdır sıhhati üzere aklâmdan ihrâc ve defterin arz olunmak bâbında mü'ekked fermân-ı âlî sâdır olmağla sâdır olan fermân-ı âlişân mantukî üzere kalemlerinize olan mevâddı ucâleten ihrâc ve kemâl-i tettebbu' ve taharîr olunarak bir mâddesi hâric kalmamasına ihtimâm olunarak defter olunup îrâdı başka ve masârîfı başka îrâdına zam ve masârîfdan tenzîl ve taklîl olan başka defter olup bir sâ'at mukaddemce takmîline tekayyüd eylesin" [BOA, D.BŞM, nr. 1888/100 (18 Zilhicce 1127/15 Aralık 1715)].

⁹⁸³ *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, II, s. 1229-1230.

asıl muacceleleri ile yapılan zam miktarlarını içeren istatistikler hazırlanarak mukataalardan elde edilen kâr takip edilmekteydi⁹⁸⁴. Mezada konulup satılamayan mukataalar da belirli aralıklarla listelenerek rapor halinde sunulurdu⁹⁸⁵. Ayrıca daha geniş kapsamlı defterler hazırlanarak muaccel gelirlerinin uzun vadeli performansı da izlenmekteydi⁹⁸⁶.

Muhallefât kayıtları Başmuhasebe Kalemi tarafından tutulduğundan buna dair raporlar da bu büronun defterlerine göre hazırlanmaktaydı. Aşağıda kaydedilen 9 Ocak 1773 tarihli divan tezkiresinde defterdar, muhallefât halifesinden 1768 seferinin başından beri muhallefat gelirlerinden elde edilen miktarı ve harcama alanlarını içeren bir rapor istemektedir:

*...ordu-yı hümayûn ihrâcı vaktinden berü şimdiye dek cânib-i mîrîden zabt olunan muhallefât bahâlarından ne mikdâr akça hâsıl olmuştur ve ne mahallere virilmiştir ve el-yevm ba'zı kesânın zimmetlerinde bâkî kalan akça ne mikdâra bâliğ olur bir ferdin deyni ketm olunmayarak müfredât defterin tahrîr ve tahsîlâtıdan dahi muhallefât veznedârı yedinde kalan akçanın kemmiyet ve keyfiyetin alâ-vechi'l-îzâh defter olunup ilm hâsıl itmek...*⁹⁸⁷.

Başmuhasebe Kalemi tarafından kayıtları tutulan diğer malî birimlere dair de çeşitli gayelerle raporlar hazırlanmaktaydı. Örneğin Tersane Emini Hüseyin Ağa'nın görülen muhasebelerini yeniden kontrol etmek amacıyla Safer 1116'dan (Haziran 1704) 1126 yılı sonuna (Ocak 1714) kadar aradaki 2 yıllık kesinti dışındaki yaklaşık 9 yıllık muhasebelerin dökümünü içeren bir rapor hazırlanmıştı⁹⁸⁸. Bu rapor sayesinde önceki muhasebelerde yapılan usulsüzlük ve yanlışlıklar tespit edilerek Hüseyin Ağa'nın devlete ödemesi gereken miktar ortaya çıkarılmıştı⁹⁸⁹.

Osmanlı bürokrasisinde herhangi bir işin daha önce kimler eliyle, nasıl ve ne kadar maliyetle yapıldığını bilmek ve genellikle eski pratiğe uymak isteyen bir anlayış hakimdi. Geleneksel bürokrasiler için son derece pratik olan bu yaklaşım, hemen hemen her konuda

⁹⁸⁴ Örneğin 15 Zilkade 1144'ten 12 Ramazan 1145'e kadar (10 Mayıs 1732-26 Şubat 1733) satılan malikâne mukataaların asıl muaccelelerine yapılan zamların biraraya getirildiği bir rapor hazırlanmıştı (BOA, D.BŞM, nr. 2679/45).

⁹⁸⁵ 1179/1765 senesinden 1186/1772 yılına kadar çeşitli gerekçelerle satılamayan mukataalar hakkında rapor için bk. BOA, D.BŞM.MLK.d, nr. 14135.

⁹⁸⁶ 25 Cemaziyelevvel 1106/11 Ocak 1695'ten 28 Cemaziyelevvel 1116/28 Eylül 1704'e kadar satışı yapılan malikâne mukataalardan elde edilen muaccel gelirleri hakkında rapor için bk. BOA, D.BŞM.MLK.d, nr. 14087. İlgili raporun neşri için bk. Erol Özvar, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, s. 190-193. 8 Cemaziyelahir 1130/9 Mayıs 1718'den 8 Cemaziyelahir 1134/26 Mart 1722'ye kadar satışı yapılan mukataalara dair rapor için bk. MAD, nr. 6981.

⁹⁸⁷ BOA, D.BŞM, nr. 5578/109.

⁹⁸⁸ BOA, D.BŞM, nr. 1867/49 (5 Cemaziyelahir 1127/8 Haziran 1715).

⁹⁸⁹ Yusuf Alperen Aydın, *Sultanın Kalyonları*, s. 41-42.

geçmiş yıllara ait bilgilerin derlenmesinden oluşan pek çok raporun hazırlanmasını gerekli kılıyordu. Başmuhasebe Kalemi'nin bu noktadaki önemi, pek çok gelir-giderin kayıtlarını tutmasından kaynaklanıyordu. Üstelik bürokratik prosedürdeki çeşitli fonksiyonları nedeniyle koordinatör bir büroya dönüşmüş olması, raporlama için en sık başvurulacak kalem olmasına neden oluyordu. Örneğin savaş kararı alındığında önceki seferlere dair bilgilerin çoğu Başmuhasebe Kalemi defterlerinden derlenmekteydi. Bu çerçevede 1768 Seferi öncesi sadrazamın defterdara hitaben yazdığı şu emir raporlama faaliyetinin mahiyet ve boyutunu göstermesi bakımından önemli bir örnektir:

*İzzetlü defterdâr efendi, yirmi iki ve kırk dokuz, elli ve elli bir ve elli iki târîhlerinde vukû'bulan esfâr-ı hümayûnda Anadolu ve Rumili taraflarından ne mikdâr mîrî piyâde ve ne mikdâr gönüllü ve levendât ve ne mikdâr bostâniyân ve ne mikdâr yeniçeri serdengeçdi ağaları ve neferâtı gerek süvârî ve gerek piyâde ve ne mikdâr mîrî süvârî tahrîr ve ne mahallerden tertîb olunmuşdur başka başka alâ-vechi'l-izâh kaydlarını ihrâc ve rik'a hatt ile defterini tertîb ve irsâl eylesiz deyu buyruldu*⁹⁹⁰

Defterdar istenen verilerin hazırlanması için bu buyrulunun altına “Başmuhasebe'den derkenâr oluna” yazmıştı. Yüzyılın başlarına ait bir başka emirde ise Çehrin, Beç ve II. Mustafa'nın ilk seferlerinde günlük ne kadar tayinat verildiğinin Başmuhasebe'den tespit edilerek hazırlanması istenmişti⁹⁹¹. Seferler tamamlanıp maliyet hesaplanmak istendiğinde de büroların verilerinin biraraya getirilmesi gerekiyordu. Bu durumda her kalem kendi sorumluluğundaki masraflara dair defterleri sunuyor ve bunlar bir icmale dönüştürülerek raporlanıyordu. Örneğin 1715 Mora Seferi'nin maliyeti kalemlerin verilerine göre icmal halinde rapor edilmişti⁹⁹².

Geçmiş yıllara ait verilerin defter boyutundaki derlemeleri dışında bir kısım işlemler için daha önce nasıl ve ne miktara gerçekleştirildiğine dair bilgilere ihtiyaç duyuluyordu. Bu gibi bilgiler için “sâbıkı” ve “emsâli” işlemleri yapılıyordu⁹⁹³. Mesela I. Mahmud'un vefatıyla III. Osman tahta geçtiğinde (17 Aralık 1754)⁹⁹⁴ cülusu yabancı devletlere bildirmek üzere gönderilecek elçilere ne kadar harcırah verilmesi gerektiği bilgisine ihtiyaç duyulmuştu. Bu kapsamda 1730'da yabancı devletlere cülusu bildirmek üzere gönderilen elçilere ne miktar

⁹⁹⁰ BOA, D.BŞM, nr. 5174/136 (13 Receb 1182/23 Kasım 1768).

⁹⁹¹ BOA, D.BŞM, nr. 1806/66 (trsz).

⁹⁹² “Rûznâmçe-i Hümayûn ve aklâm defterleri mücebince bin yüz yirmi yedi senesinde vâki' Mora cânibine azîmet olunan sefer-i hümayûn için vâki' olan masârifâtın hülâsasıdır” [BOA, Ali Emiri, III. Ahmed, nr. 183/17759]. 1129/1716-17 seferi hakkında aynı formda hazırlanan rapor da atıf yapılan gömlektedir.

⁹⁹³ Osmanlı bürokrasisinde sâbıkı ve emsâli kayıtlarının fonksiyonu için bk. Mübahat Kütükoğlu, “Osmanlı Maliye Belgelerinde ‘Sâbıkı’ ve ‘Emsâli’ Kayıtları”, s. 379-385.

⁹⁹⁴ Fikret Sarıcaoğlu, “Osman III”, *DİA*, XXXIII, 456.

harcırah verildiğinin bilgisi istenmişti. Söz konusu emir üzerine Başmuhasebe Kalemi kâtipleri 24 yıl önceki kayıtları biraraya getirerek bir rapor halinde sunmuştu⁹⁹⁵.

⁹⁹⁵ BOA, D.BŞM, nr. 4129/27 (3 Zilkade 1168/11 Ağustos 1765).

SONUÇ

XVI. yüzyılda merkezî hazine gelirleri ve bu gelirlerden yapılan harcamalar Divan-ı Hümayun'da başdefterdarın idaresinde sınırlı sayıda kâtip tarafından yürütülmekteydi. Zamanla taşra malî bürokrasisinin de etkin olarak kullanılmaya başladığı bu dönemi, XVI. yüzyıl sonlarından itibaren prosedürde merkezin rolünün giderek arttığı yeni bir devir takip etti. Bunda birbiriyle doğrudan bağlantılı olmak üzere; askerî sınıfların çeşitlenmesi ve sayılarındaki artış, merkezî hazine giderlerindeki büyüme ile bu büyümeyi karşılamak için tımar alanlarının mukataalaştırılması ve yeni vergi pratiklerinin ortaya çıkışı en önemli etkenlerdi. Söz konusu gelişmelerle birlikte prosedür daha girift ve muamelat çok daha çeşitli hâle gelmişti. Bu aynı zamanda defterdarlığın kurumsallaşmasını ve bürokratik uzmanlaşmanın hızlanmasını doğurdu. Sonuçta defterdara bağlı uzman kâtiplerin etrafında bürolar oluşturulması gerekti. Başmuhasebe Kalemi'nin kurulması maliye bürokrasisinde görülen bu değişimin bir neticesiydi. XVI. yüzyılda daha çok muhasebeci kimliği ön plana çıkan Rumeli muhasebecisinin etrafında teşekkül eden Başmuhasebe Kalemi'nin XVII. yüzyıl itibarıyla aynı zamanda bir gelir bürosu halini alması önemli bir kırılma meydana getirdi. Bâb-ı Defterî'nin kurumsal bir yapı kazanması, cizye reformu, malikâne sisteminin ihdası ve ana defter serilerinin teşekkülü gibi XVII. yüzyılda yaşanan temel değişimler bu incelemenin odaklandığı XVIII. yüzyılın genel çerçevesini oluşturdu. Bu yapıyı tamamlayıcı gelişme, kendisine bağlı gelir-giderlerin büyüklüğü ve prosedürdeki konumu nedeniyle Başmuhasebe Kalemi'nin XVIII. yüzyıl itibarıyla aynı zamanda maliye bürokrasisinin koordinatör kalemi halini alması oldu.

Şâkird, kâtip ve halifelerden müteşekkil Başmuhasebe Kalemi personeli, bugüne kadar etraflıca incelenmeyen orta ve alt düzey bürokrasiyi temsil etmektedir. Bu gruplar hakkındaki veri ve değerlendirmeler, bürokrasinin bir bütün halinde düşünülmesine ve uzmanlık, rasyonellik, öngörülebilirlik gibi bürokrasi araştırmalarının temel meseleleri üzerine daha sağlıklı değerlendirmeler yapılabilmesine imkan sağlayacak bir zemin oluşturmuştur. Bu çerçevede XVIII. yüzyılın ilk yarısında şâkird olmak isteyenlerin yaklaşık 1/4 ila 1/5'inin, Defterdarlık içerisinde ise 1/3'ünün Başmuhasebe Kalemi'nde çalışmaya başlaması, kalemin Osmanlı bürokrasisindeki yerine işaret etmektedir. Personelin kariyerlerine ilişkin çıktılar, maliye bürokratlarına dair çok önemli bir çerçeve sunmaktadır. Bu kapsamda göreve başlama, maaş ve terfi prosedürlerinin tarifi ile Bâb-ı Defterî büroları için bir şablon oluşturulmuştur. Bir şâkirdin asgarî 40 yılda büronun halife seviyesindeki kâtipleri arasına dahil olabildiği, birinci halifelğe ulaşma süresinin ise özellikle yüzyılın

ikinci yarısından itibaren 50 yılı aştığı tespit edilerek kariyer ve uzmanlaşma süreleri ortaya koyulmuştur. Divan ve Defterhâne kâtiplerinin aksine Bâb-ı Defterî’de şâkirdlikten başlamayan bir kariyerin imkansız olması ve terfilerin kurallara bağlı yapısı, liyakat/iltimas tartışmalarına yeni bir bakış açısı getirecektir. Başmuhasebe Kalemi’nde şâkird olarak göreve başlayanlardan hâcegân sınıfına terfi edenlerin tamamının maliye bürokrasisi kanalıyla yükseltilmeleri, kariyer yolunu gösteren dikkat çekici bir neticedir. Büroya bağlı gelir-giderlerden sorumlu müstakil kâtipliklerin ortaya çıkartılması, sistemin uzmanlığa dayalı rasyonel boyutunu göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Bu seviyedeki personel için ilk defa değerlendirilen bu verilerin Osmanlı bürokrasisinin anlaşılmasına sağladığı katkı, benzer araştırmaların sayısının artması ile daha belirgin hale gelecektir.

Bu tezde ilk defa kapsamlı olarak incelenen kalem harçları, tahsil standartları ve personel arasındaki taksim oranları ile şaşırtıcı bir rasyonellik ve uzmanlığa dayalı işleyiş sunmuştur. Her kâtibin sorumlu olduğu kitâbet üzerinden elde ettiği gelirin daha fazla olması, tahsil ve taksim oranlarının standardizasyonu ve hiyerarşiye uygun yapısı, “sıradan bir belge ücretlendirme” uygulaması dışında bir pratikle karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Modern bürokrasinin temel unsurlarından kabul edilen “düzenli maaş”ın irrasyonel bir alternatif olarak sunulan kalem harçları üzerine yeniden düşünülmesi gerektiği ortaya koyulmuştur. Bu çalışmada söz konusu yeniden düşünme ameliyesine zemin teşkil edecek veriler biraraya getirilmiş, Başmuhasebe Kalemi özelinde kalem harçlarının bürokratik uzmanlaşmanın gelişmesine katkı sunduğu değerlendirilmiştir. Benzer bürokratik yapılar için de daima pratiğin nasıl olduğu ve ne sonuç verdiğinin dikkate alınması gerektiği gösterilmiştir.

Başmuhasebe Kalemi’nde hangi işlerin nasıl görüldüğü, kayıt tutma usûlleri ve bürolar arası koordinasyonu sağlama yöntemlerine dair kavramsallaştırma, bundan sonraki incelemelere bir taslak sunmak gayesiyle oluşturuldu. Bürokrasinin bütüncül yapısını izah etmek için “defteroloji”yi yeniden tarif ederek pratikte nasıl bir karşılık bulduğunu göstermeye çalışmak, belki erken ama gerekli bir adımdı. Planlama, takip, muhasebe, koordinasyon ve raporlama kavramları bürokratik işleyişin çeşitli aşamalardan meydana gelen bir süreç olarak değerlendirilmesine katkı sağlarsa amacına ulaşmış olacaktır. Buradaki ısrar, prosedürün tahmin edilenden daha önemli olduğunu ve Osmanlı bürokrasisinde defter serilerinin basit bir kayıt tutma faaliyeti dışında fonksiyonları bulunduğunu göstermek isteğindendir. Çünkü bu aynı zamanda bürokrasinin uzmanlığa dayalı, planlı, öngörülebilir ve rasyonel olup olmadığı veya bu tanımlardan bağımsız olarak gerçekte nasıl olduğu anlamına

gelmektedir. Bu incelemede gelir-giderlere dair ciddi planlamalar yapıldığı, uzmanlığa dayalı bir örgütlenme olduğu ve muamelatın büyük oranda yazılı kurallara bağlı yürütüldüğü görülmüştür. Bu noktada, Osmanlı Devleti'nin modern iktisadi/malî dönüşüme entegre olamadığı bilindiğinden, haklı olarak “öyleyse yolunda gitmeyen neydi?” sorusu sorulabilir. Bizce bu tür kapsamlı sorulara, orta ve alt bürokrasinin başarı ve başarısızlığında cevap aranmamalıdır. Bu konulara dair anlayışı derinleştirmek, karar alma mekanizmalarında etkin olan bürokratlara odaklanmakla mümkün olacaktır. Bu çalışmada, idarenin isteklerini yerine getirebilecek uzmanlık, beceri ve esnekliğe sahip bir alt bürokrasinin mevcut olduğu görülmüştür. Hangi kararların neden alınıp alınmadığı bambaşka ve çok daha kapsamlı bir soru(n)dur. Başta Mehmet Genç olmak üzere iktisat tarihçilerinin teşebbüs ettiği “Osmanlı iktisadi/malî dünya görüşü”nü anlama çabasını üst bürokrasi özelinde yoğunlaştırmak bu hususlarda daha doğru sonuçlar verecektir.

Başmuhasebe Kalemi'ne dair bulgular, modern bürokrasi ile ilişkisi kurulsun veya kurulmasın; uzmanlığa dayalı, rasyonel ve planlı bir tablo sunmuştur. Bürokrasinin geneline dair kapsamlı ve sağlıklı değerlendirmelerde bulunabilmek için bütün kurumların personel, çalışma düzeni ve kariyer yollarının ayrıntılı dökümlerinin yapılması gerektiğini göstermek ise bu tezin diğer bütün bulgularını tamamlayıcı en son ve en önemli çıktıdır.

KAYNAKÇA

1-) Arşiv Vesikaları

1.a) Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (=BOA)

Ali Emiri Tasnifi Sultan IV. Mehmed Evrakı, nr. 42/4776; nr. 42/4784.

Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Ahmed Evrakı, nr. 11/1030; nr. 23/2186; nr. 23/2191; nr. 23/2196; nr. 23/2197; nr. 32/3004; nr. 43/4308; nr. 77/7696; nr. 183/17759; nr. 191/18502; nr. 208/20072; nr. 215/20810; nr. 215/20812; nr. 222/21447; nr. 232/22209.

Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Mahmud Evrakı, nr. 1/64; nr. 35/2052; nr. 58/3690; nr. 68/4438; nr. 125/9143.

Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Osman Evrakı, nr. 34/2437; nr. 59/4302; nr. 77/5877.

Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Mustafa Evrakı, nr. 28/1942; nr. 41/2900; nr. 49/3540; nr. 214/16837.

Ali Emiri Tasnifi Sultan I. Abdülhamid Evrakı, nr. 10/866; nr. 274/18391.

Ali Emiri Tasnifi Sultan III. Selim Evrakı, nr. 3/125; nr. 78/4711; nr. 152/9130; nr. 243/14150.

Bâb-ı Âsafî Âmedî Kalemî Dosya Kısmı (=A.AMD), nr. 1/65; nr. 2/28.

Bâb-ı Âsafî Çavuşbaşılık Kalemî Dosyaları (=A.ÇVB), nr. 1/2.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Mühimme Kalemî Defterleri (=A.DVN.MHM.d), nr. 949/3.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNSMHM.d), nr. 115; nr. 129; nr. 140; nr. 152; nr. 155; nr. 157; nr. 162.

Bâb-ı Âsafî Divan-ı Hümayun Kalemî Ruus Defterleri (=A.DVNSRSK.d), nr. 1-86. nr. 90; nr. 92M; nr. 93; nr. 95; nr. 97; nr. 99, nr. 219.

Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemî Defter Tasnifi (=A.RSK.d), nr. 1503B; nr. 1562; nr. 1563; nr. 1577; nr. 1588; nr. 1593; nr. 1623; nr. 1697; nr. 1698G.

Bâb-ı Âsafî Ruus Kalemî Dosya Kısmı (=A.RSK), nr. 421/67; nr. 520/100; nr. 900/42; nr. 1500/36; nr. 1600/31; nr. 2000/90.

Bâb-ı Defterî Anadolu Muhasebesi Kalemî Defterleri (=D.AMH.d), nr. 24587.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Defter Tasnifi (=D.BŞM.d), nr. 909; nr. 1087; nr. 2970; nr. 2997; nr. 3064; nr. 3310; nr. 3437; nr. 3524; nr. 4879; nr. 5039; nr. 5068; nr. 5708; nr. 5786; nr. 9066; nr. 40856; nr. 40909; nr. 41003; nr. 42431.

Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Kalemî Dosya Kısmı (=D.BŞM), nr. 783/131; nr. 1178/49; nr. 1460/87; nr. 1482/8; nr. 1492/47; nr. 1500/81; nr. 1517/79; nr. 1526/82; nr. 1531/84; nr.

1533/105; nr. 1536/87; nr. 1541/28; nr. 1545/66; nr. 1546/82; nr. 1574/29; nr. 1585/50; nr. 1591/94; nr. 1592/65; nr. 1619/81; nr. 1644/41; nr. 1661/15; nr. 1727/1; nr. 1727/51; nr. 1743/60; nr. 1744/33; nr. 1750/75; nr. 1753/63; nr. 1785/81; nr. 1786/41; nr. 1788/43; nr. 1795/94; nr. 1806/62; nr. 1806/66; nr. 1820/58; nr. 1866/55; nr. 1867/49; nr. 1875/15; nr. 1888/100; nr. 1900/99; nr. 1902/14; nr. 1916/29; nr. 1920/63; nr. 1946/47; nr. 1948/55; nr. 1964/20; nr. 1989/28; nr. 1999/21; nr. 2020/63; nr. 2022/4; nr. 2042/121; nr. 2047/47; nr. 2047/87; nr. 2073/35; nr. 2076/59; nr. 2079/28; nr. 2080/22; nr. 2114/49; nr. 2383/43; nr. 2393/58; nr. 2399/93; nr. 2408/63; nr. 2415/69; nr. 2418/90; nr. 2427/78; nr. 2442/30; nr. 2447/19; nr. 2455/67; nr. 2489/6; nr. 2494/43; nr. 2506/16; nr. 2544/72; nr. 2571/25; nr. 2587/76; nr. 2591/66; nr. 2612/31; nr. 2617/87; nr. 2617/92; nr. 2643/39; nr. 2653/52; nr. 2668/57; nr. 2679/45; nr. 2681/62; nr. 2684/41; nr. 2690/10; nr. 2691/11; nr. 2702/25; nr. 2702/39; nr. 2721/10; nr. 2734/24; nr. 2750/1; nr. 2750/85; nr. 2777/32; nr. 2778/44; nr. 2778/95; nr. 2792/4; nr. 2874/12; nr. 3020/123; nr. 3203/14; nr. 3215/41; nr. 3216/64; nr. 3217/50; nr. 3221/21; nr. 3228/35; nr. 3257/16; nr. 3292/53; nr. 3292/107; nr. 3372/11; nr. 3399/81; nr. 3452/63; nr. 3483/16; nr. 3568/3; nr. 3569/40; nr. 3588/13; nr. 3599/1; nr. 3633/155; nr. 3731/122; nr. 3770/2; nr. 3791/118; nr. 3792/1; nr. 3824/48; nr. 3927/27; nr. 3940/30; nr. 3942/6; nr. 3942/15; nr. 3960/56; nr. 3999/28; nr. 3999/82; nr. 4010/52; nr. 4066/18; nr. 4070/122; nr. 4075/5; nr. 4075/111; nr. 4076/42; nr. 4092/26; nr. 4094/23; nr. 4129/27; nr. 4134/113; nr. 4134/118; nr. 4292/18; nr. 4308/46; nr. 4310/57; nr. 4318/113; nr. 4320/68; nr. 4358/1; nr. 4368/44; nr. 4377/20; nr. 4419/27; nr. 4429/72; nr. 4475/76; nr. 4584/55; nr. 4597/88; nr. 4611/60; nr. 4611/71; nr. 4635/1; nr. 4635/101; nr. 4654/63; nr. 4655/78; nr. 4678/60; nr. 4706/44; nr. 4730/7; nr. 4755/39; nr. 4760/108; nr. 4774/6; nr. 4787/47; nr. 4790/44; nr. 4947/80; nr. 4954/68; nr. 4955/56; nr. 4972/48; nr. 4976/87; nr. 4980/119; nr. 5015/84; nr. 5020/39; nr. 5020/66; nr. 5027/29; nr. 5041/173; nr. 5058/7; nr. 5064/29; nr. 5064/81; nr. 5084/44; nr. 5089/10; nr. 5089/122; nr. 5095/90; nr. 5096/40; nr. 5136/12; nr. 5144/7; nr. 5149/44; nr. 5174/136; nr. 5178/79; nr. 5191/20; nr. 5191/50; nr. 5198/65; nr. 5205/56; nr. 5206/10; nr. 5211/88; nr. 5219/61; nr. 5257/20; nr. 5337/17; nr. 5393/22; nr. 5398/28; nr. 5578/109; nr. 5595/24; nr. 5691/73; nr. 5854/69; nr. 6003/105; nr. 6003/116; nr. 6045/4; nr. 6461/39; nr. 6469/47; nr. 6476/146; nr. 6477/76; nr. 6478/105; nr. 6487/74; nr. 6493/57; nr. 6540/74; nr. 6630/83; nr. 6761/125; nr. 6763/293; nr. 6775/57; nr. 6794/22; nr. 6796/41; nr. 6843D/67; nr. 7069/86; nr. 7376/100; nr. 7383/50; nr. 7474/81; nr. 7480/9; nr. 7505/46; nr. 7648/11; nr. 7648/12; nr. 7649/48; nr. 7661/31; nr. 7672/79; nr. 7680/105; nr. 7682/12; nr. 7682/20; nr. 7682/27; nr. 7682/34; nr. 7689/79; nr. 7699/25; nr. 7699/80; nr. 7701/14; nr. 7702/74; nr. 7705/8; nr. 7712/114; nr. 7719/64; nr. 7725/15; nr.

7725/30; nr. 7736/33; nr. 7736/53; nr. 7740/59; nr. 7769/12; nr. 7781/19; nr. 7787/53; nr. 7787/55; nr. 7794/51; nr. 7797/13; nr. 7803/13; nr. 7843/50; nr. 7868/44; nr. 7884/47; nr. 7891/35; nr. 7918/32; nr. 7924/66; nr. 7926/50; nr. 7940/20; nr. 7946/50; nr. 7947/80; nr. 7954/19.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Arpa Eminliği Defter Tasnifi (=D.BŞM.APE.d), nr. 14348; nr. 14377.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî İstanbul Ağalığı Defter Tasnifi (=D.BŞM.İSA.d), nr. 16535. nr. 16541; nr. 16546; nr.16547.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî İstanbul Ağalığı Dosya Kısmı (=D.BŞM.İSA), nr. 6/22; nr. 6/77.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Malikâne Halifeliği Defter Tasnifi (=D.BŞM.MLK.d), nr. 14087; nr. 14109; nr. 14135; nr. 14159.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Malikâne Halifeliği Dosya Kısmı (=D.BŞM.MLK), nr. 2/2; nr. 2/35; nr. 157/19.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Matbah Eminliği Defter Tasnifi (=D.BŞM.MTE.d), nr. 11156; nr. 11344; nr. 11477; nr. 11156.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Matbah Eminliği Dosya Kısmı (=D.BŞM.MTE), nr. 3/104; nr. 4/32.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Muhallefat Halifeliği Dosya Kısmı (=D.BŞM.MHF), nr. 36/86.

Bâb-1 Defterî Başmuhasebe Kalemî Tersane Emini Defter Tasnifi (=D.BŞM.TRE.d), nr. 14609; nr. 14649; nr. 14650; nr. 14760; nr. 14799.

Bâb-1 Defterî Büyük Ruznamçe Kalemî Dosya Kısmı (=D.BRZ), nr. 223/2/25.

Bâb-1 Defterî Evâmîr-i Maliye Defterleri (=D.EVM.d), nr. 26278G; nr. 26312.

Bâb-1 Defterî Küçük Ruznamçe Kalemî Defter Tasnifi (=D.KRZ.d), nr. 33148; nr. 33176; nr. 33399.

Bâb-1 Defterî Küçük Ruznamçe Kalemî Dosya Kısmı (=D.KRZ), nr. 17/7; nr. 25/21; nr. 29/11; nr. 87/88; nr. 146/121; nr. 177/47; nr. 206/4.

Bâb-1 Defterî Mevkufat Kalemî Defterleri (=D.MKF.d), nr. 28297.

Bâb-1 Defterî Mütferrik Defterler (=D.M.d), nr. 36884; nr. 36956; nr. 37315/5.

Bâb-1 Defterî Süvari Mukabelesi Kalemî Dosya Kısmı (=D.SVM), nr. 207/116.

Cevdet Tasnifi Askeriye Evrakı, nr. 629/26565; nr. 802/34043.

Cevdet Tasnifi Bahriye Evrakı, nr. 11/513; nr. 38/1784; nr. 326/16254.

Cevdet Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 88/4384; nr. 195/9714; nr. 326/16254.

Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı, nr. 34/1670.

Cevdet Tasnifi Hariciye Evrakı, nr. 137/6839.

Cevdet Tasnifi Maliye Evrakı, nr. 33/1501; nr. 76/3493; nr. 343/14137; nr. 357/14637; nr. 393/16053; nr. 558/22923; nr. 579/23756; nr. 582/23917; nr. 590/24319; nr. 641/26319; nr. 648/26560; nr. 658/26901; nr. 665/27206; nr. 704/28747; nr. 729/29780.

Cevdet Tasnifi Saray Mesalihi Evrakı, nr. 125/6255.

Hatt-ı Hümayun Tasnifi, nr. 124/5123; nr. 185/8613; nr. 489/23984; nr. 500/24525.

İbnülemin Tasnifi Dahiliye Evrakı, nr. 12/1154.

İbnülemin Tasnifi Hariciye Evrakı, nr. 7/710.

İbnülemin Tasnifi Tevcihat Evrakı, nr. 2/149; nr. 8/930; nr. 8/945; nr. 11/1269; nr. 13/1455; nr. 16/1772.

Kamil Kepeci Tasnifi (=KK), nr. 61/5; nr. 250; nr. 261/2; nr. 279; nr. 688; nr. 2064; nr. 2350; nr. 2488; nr. 3119; nr. 3404; nr. 3420; nr. 3424; nr. 3427; nr. 3428; nr. 3429; nr. 3432; nr. 3438; nr. 3439; nr. 3441; nr. 3445; nr. 3446; nr. 3449; nr. 3450; nr. 3452; nr. 3458; nr. 3459; nr. 3462; nr. 3463; nr. 3465; nr. 3466; nr. 3467; nr. 3472; nr. 3473; nr. 3476; nr. 3477; nr. 3480; nr. 3483; nr. 3487; nr. 3500; nr. 3503; nr. 3505; nr. 3506; nr. 5040; nr. 5043; nr. 5075.

Maliyeden Müdevver Defterler (=MAD), nr. 15; nr. 300; nr. 427; nr. 551; nr. 695; nr. 916; nr. 1087; nr. 1266; nr. 1582; nr. 1637; nr. 1688; nr. 1750; nr. 1751; nr. 1929; nr. 1955; nr. 1957; nr. 2092; nr. 2424; nr. 2436; nr. 2469; nr. 2472; nr. 2488; nr. 2489; nr. 2502; nr. 2504; nr. 2716; nr. 2796; nr. 2798; nr. 2819; nr. 2829; nr. 2831; nr. 2863; nr. 2879; nr. 2891; nr. 2947; nr. 2952; nr. 2974; nr. 2983; nr. 2985; nr. 2990; nr. 2991; nr. 2993; nr. 3120; nr. 3132; nr. 3136; nr. 3137; nr. 3141; nr. 3142; nr. 3153; nr. 3271; nr. 3363; nr. 3393; nr. 3405; nr. 3419; nr. 3501; nr. 3599; nr. 3602; nr. 3636; nr. 3705; nr. 3813; nr. 3828; nr. 3833; nr. 3865; nr. 3867; nr. 3872; nr. 3874; nr. 3925; nr. 3956; nr. 3970; nr. 3980; nr. 3989; nr. 4057; nr. 4390; nr. 4685; nr. 4865; nr. 4958; nr. 5418; nr. 5510; nr. 5540; nr. 5934; nr. 6282; nr. 6303; nr. 6374; nr. 6448; nr. 6593; nr. 6753; nr. 6981; nr. 7183; nr. 7550; nr. 8989; nr. 9481; nr. 9490; nr. 9491; nr. 9499; nr. 9508; nr. 9513; nr. 9538; nr. 9539; nr. 9739; nr. 9884; nr. 9907; nr. 9964; nr. 9987; nr. 10138; nr. 10145; nr. 10148; nr. 10149; nr. 10150; nr. 10151; nr. 10152; nr. 10154; nr. 10158; nr. 10159; nr. 10161; nr. 10163; nr. 10166; nr. 10170; nr. 10176; nr. 10180; nr. 10194; nr. 10196; nr. 10197; nr. 10198; nr. 10200; nr. 10204; nr. 10205; nr. 10207; nr. 10208; nr. 10212; nr. 10222; nr. 10242; nr. 10244; nr. 10306; nr. 10307; nr. 10343; nr. 10344; nr. 10347; nr. 10361; nr. 12380; nr. 18066; nr. 22080; nr. 23944.

Sadaret Defterleri (=A.d), nr. 345; nr. 357; nr. 2937; nr. 2945.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter Tasnifi (=TSMA.d), nr. 3208; nr. 10368.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrak Tasnifi, nr. 99/40; nr. 308/45; nr. 814/25; nr. 1009/12; nr. 1163/167; nr. 1176/82.

1.b) Bibliotheque Nationale de France (Fransa Millî Kütüphanesi)

MS.TURC, nr. 196 (Ruus Defteri).

2-) Kaynak Eserler

Ahmed Lütî Efendi, *Vak'anüvîs Ahmed Lütî Efendi Tarihi I*, haz. Ahmet Hezarfen, İstanbul 1999.

Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr*, yay. haz. Mücteba İlgürel, İstanbul 1978.

Ahmed Vâsîf Efendi, *Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-Ahbâr [Osmanlı Tarihi (1209-1219/1794-1805)]*, yay. haz. Hüseyin Sarıkaya, İstanbul 2018.

Ahmed Vâsîf Efendi ve Mehâsinü'l-âsâr ve Hakâikü'l-Ahbârı 1166-1188/1752-1774 (İnceleme ve Metin), haz. Nevzat Sağlam, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

Anonim Tevârîh-i Âl-i Osman (F. Giese Neşri), haz. Nihat Azamat, İstanbul 1992.

Defterdâr Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât Tahlil ve Metin (1066-1116/1656-1704)*, haz. Abdulkadir Özcan, Ankara 1995.

Enverî Tarihi: Üçüncü Cild (Metin ve Değerlendirme), haz. Ü. Filiz Bayram, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2014.

Hüdavendigâr Livası Tahrir Defterleri, haz. Ömer Lütî Barkan-Enver Meriçli, Ankara 1988.

Kânûnnâme-i Âl-i Osman (Tahlil ve Karşılaştırmalı Metin) [Fatih Kânûnnâmesi], haz. Abdulkadir Özcan, İstanbul 2003.

Mecmua, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi, nr. 1001.

Mehmed Hâkim Efendi, *Hâkim Efendi Tarihi*, I-II, haz. Tahir Güngör, İstanbul 2019.

Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, *Târîh-i Râşid ve Zeyli (1071-1141/1660-1729)*, I-II, haz. Abdulkadir Özcan-Yunus Uğur-Baki Çakır, Ahmet Zeki İzgöer, İstanbul 2013.

Selânikî Mustafa Efendi, *Tarih-i Selânikî (971-1003/1563-1595)*, haz. Mehmet İpşirli, I-II, Ankara 1999.

Seyyid Hasan Muradî, *Bir Kâtibin Kaleminden İstanbul'un 12 Yılı (1754-1766)*, haz. Recep Ahışalı, İstanbul 2016.

Seyyid Lokman, *Zübdetü't-tevârih Osmanlı Tarihi (1299-1595)*, haz. İbrahim Pazan, İstanbul 2022.

Silâhdâr Fındıklılı Mehmed Ağa, *Nusretname İnceleme-Metin (1106-1133/1695-1721)*, haz. Mehmet Topal, Ankara 2018.

Şânizâde Mehmed Ataullah Efendi, *Şânî-zâde Târîhi (1223-1237/1808-1821)*, I-II, yay. haz. Ziya Yılmaz, İstanbul 2008.

Şem'dânîzâde Fındıklılı Süleyman Efendi, *Mür'it-tevârih*, I-III, haz. Münir Aktepe, İstanbul 1981.

Tevcihat Defteri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 527.

Tevcihat Defteri, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 1647.

Teylesanîzâde Hâfız Abdullah Efendi Tarihi İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789), haz. Feridun M. Emecen, İstanbul 2003.

Üsküdarî Abdullah Efendi, *Vâkı'ât-ı Rûzmerre*, I-IV, haz. Muzaffer Doğan-Recep Ahışhalı-Erhan Afyoncu-Mahmut Ak, Ankara 2017.

Vak'anüvis Halil Nuri Bey, *Nûrî Tarihi*, haz. Seydi Vakkas Toprak, Ankara 2015.

Vak'anüvis Subhî Mehmed Efendi, *Subhî Tarihi Samî ve Şâkir Tarihleri ile Birlikte 1730-1744 (İnceleme ve Karşılaştırmalı Metin)*, haz. Mesut Aydın, İstanbul 2007.

(*Vekâyinüvis*) Sadullah Enverî Efendi ve *Tarihi'nin II. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1187-1197/1774-1783)*, haz. Hikmet Çiçek, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2018.

3-) Araştırmalar

ABDURRAHİMOĞLU, Erişah, *1621-1680 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1988.

AÇIKEL, Ali, "1722-23'te Sivas Eyaletinde Cebelü Bedeli Uygulaması", *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 13/2 (Kış 2018), s. 113-140.

AFYONCU, Erhan, *Osmanlı Devlet Teşkilâtında Defterhâne-i Âmire (XVI-XVIII. Yüzyıllar)*, Ankara 2014.

_____, "Tanzimat Öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokrasi", *Türkiye Günlüğü*, 55 (1999), s. 182-190.

_____, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15 (İzmir 2000), s. 221-230.

_____, "Mevâcib", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2004, XXIX, 418-420.

_____, “Müşaherehorân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 153-154.

AGOSTON, Gabor, *Barut-Top ve Tüfek Osmanlı İmparatorluğu’nun Askeri Gücü ve Silah Sanayisi*, çev. Tanju Akad, İstanbul 2006.

AHISHALI, Recep, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Reisülküttâblık (XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

_____, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Reisü’l-küttâblık Müessesesi*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1992.

_____, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Sefer Yapılanması ve Karşılaşılan Problemler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, 34 (İstanbul 2016), s. 1-40.

_____, “Ruus”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2008, XXXV, 272-273.

_____, “Terakki”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2011, XL, 479-481.

AKGÜR, Necati, “Türk-İslam Bilim Tarihi-Saatler”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 89 (Nisan 1994), s. 158-205.

AKYILDIZ, Ali, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856)*, İstanbul 1993.

_____, *Osmanlı Bürokrasisi ve Modernleşme*, İstanbul 2015.

_____, “Mekteb-i Maârif-i Adliye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara 2019, Ek-2, s. 236-238.

ARTAN, Tülay, “Alay Köşkü Yakınlarında Bâbîâli’nin Oluşumu ve Süleymaniye’de Bir Sadrazam Sarayı”, *Bir Allame-i Cihan Stefanos Yerasimos (1942-2005)*, İstanbul 2012, I, s. 73-140.

AYDIN, Bilgin, *XVI. Yüzyılda Divan-ı Hümayun ve Defter Sistemi*, Ankara 2017.

_____, “17-19. Yüzyıl Tahvil Ahkâm Defterlerinde Alt Serilerin Ortaya Çıkışı”, *Kitaplara Vakfedilen Bir Ömre Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan*, haz. Hatice Aynur vd., İstanbul, 2014, I, s. 101-128.

AYDIN, Bilgin, İshak Keskin, “Osmanlı Bürokrasisinde Evrak Sahteciliği, Diplomatik ve Diplomatika Eğitimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXXI (2008), s. 197-228.

AYDIN, Bilgin, Rıfat Günelan, *XVI-XVI. yüzyıllarda Osmanlı Maliyesi ve Defter Sistemi*, İstanbul 2008.

AYDIN, Bilgin, Rıfat Günelan, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Eyalet Defterdarlıklarının Ortaya Çıkışı ve Gelişimi”, *Osmanlı Araştırmaları*, XXX (2007), s. 57-73.

AYDIN, H. Veli, *Osmanlı Maliyesinde Modern Bir İç Borçlanma Örneği Olarak Esham Uygulaması*, Ankara 2022.

AYDIN, Yusuf Alperen, *Sultanın Kalyonları: Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, İstanbul 2011.

BARKAN, Ömer Lütfi, *Türkiye’de Toprak Meselesi*, İstanbul 1980.

_____, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler*, I, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000.

_____, *Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi Tetkikler-Makaleler*, II, yay. haz. Hüseyin Özdeğer, İstanbul 2000.

_____, *XV- XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları: Kanunlar*, İstanbul, 2001.

BARBİR, Karl K. Barbir, *Ottoman Rule in Damascus 1708-1758*, Princeton 1980.

BAŞAR, Fehmeddin, *Osmanlı Eyalet Tevcihatı 1717-1730*, Ankara 1997.

BAŞARIR, Özlem, *18. Yüzyılda Malikâne Uygulaması ve Diyarbekir Voyvodalığı*, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

BATMAZ, Eftal, “İltizam Sisteminin 18. XVIII. Yüzyıldaki Boyutları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XVIII/29 (1996), s. 39-50.

BEŞİRLİ, Mehmet, “Tokad Voyvodalığı (1774-1842)”, *Belleten*, LXIX/254 (Ankara 2005), s. 161-215.

BEYDİLLİ, Kemal, “Hans Georg Majer-Das Osmanische Registerbuch der Beschwerden (Şikâyet Defteri) vom Jahre 1675”, *Tarih Enstitüsü Dergisi*, Sayı: 13 (İstanbul 1987), s. 607-610.

BİLGİN, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı (1453-1650)*, İstanbul 2004.

BOSTAN, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara 1992.

_____, “Kuyûd-ı Mühimmât Defterlerinin Osmanlı Teşkilât Tarihi Bakımından Önemi”, *Osmanlı-Türk Diplomatîği Semineri (30-31 Mayıs 1994) Bildiriler*, İstanbul 1995, s. 143-163.

BÖLÜKBAŞI, Ömerül Faruk, *18. Yüzyılın İkinci Yarısında Darphâne-i Âmire*, İstanbul 2013.

_____, “İstanbul’da Doğan Bir Osmanlı Sikkesi: Kuruş (Yeni Belge ve Tespitler Işığında Osmanlı Kuruşunun Ortaya Çıkış Hikayesi)”, *VI. Uluslararası Osmanlı İstanbulu Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, ed. Feridun M. Emecen vd., İstanbul 2019, s. 399-415.

BÜLBÜL, Yaşar, *Osmanlı Devleti'nin Muhasebe Sistemi: 1300-1600*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü, İstanbul 2000.

CEZAR, Yavuz, *Osmanlı Maliyesinde Bunalım ve Değişim Dönemi (XVIII. Yüzyıldan Tanzimat'a Mali Tarih)*, İstanbul 1986.

_____, "Osmanlı Devleti'nin Merkez Mali Bürokrasi Tarihine Giriş XVIII. Yüzyılda Bâb-ı Defterî", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 4 (Nisan 1993), s. 129-160.

_____, "Osmanlı Geleneksel Mali Örgütünde Çözülme Yılları: Tanzimat Öncesinde Bâb-ı Defterî", *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 7 (Ekim 1994), s. 127-159.

ÇAKIR, Baki, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVIII. Yüzyıl)*, İstanbul 2003.

_____, *1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Mukataa Gelirleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1991.

_____, "Geleneksel Dönem (Tanzimat Öncesi) Osmanlı Bütçe Gelirleri", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 167-197.

_____, "Osmanlı Devleti'nin Bilinen En Eski (1495-1496) Bütçesi ve 1494-1495 Yılı İcmali", *Osmanlı Araştırmaları*, Sayı: 47 (2016), s. 113-145.

ÇETİN, Atillâ, "Osmanlı Arşivlerinin Tarihçesi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu*, İstanbul 1985, s. 63-72.

ÇETİN, Birol, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi 1700-1900*, Ankara 2001.

ÇELİK, Gülfettin, *1750-1792 Yılları Arasında Osmanlı Devleti'nin Merkezi Hazine Gelir ve Giderleri*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

_____, "Osmanlı Devletinde Merkezî Hazinesinin Maliye Büroları", *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 115-148.

CEZAR, Mustafa, "Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Âfetler", *Türk San'atı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I*, İstanbul 1963, s. 327-409.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, I-V, İstanbul 1971.

DARLİNG, Linda T., *Gelir Artışı ve Kanuna Uygunluk-Osmanlı İmparatorluğu'nda Vergi Toplanması ve Maliye Yönetimi 1560-1660*, çev. Adnan Tonguç, İstanbul 2019.

_____, "Ottoman Salary Registers as a Source for Economic and Social History", *Turkish Studies Association Bulletin*, XIV/1 (1990), s. 13-33.

_____, "Mâlî Belgeler ve Osmanlı Tarihi: Yeni Binyıl İçin Bazı Hedefler", *Osmanlı Ansiklopedisi*, Ankara 1999, III, 136-141.

_____, “Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar-Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII (2014), s. 193-226.

_____, “Nasihatnameler, İcmal Defterleri, and the Timar -Holding Ottoman Elite in the Late Sixteenth Century-Part II, Including the Seventeenth Century”, *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII (2015), s. 1-23.

DOĞAN, Muzaffer, *Osmanlı Devletinde İçişlerinin Yönetimi-Sadaret Kethüdalığı (1730-1836)*, Ankara 2016.

_____, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde H.1211/1796-97 Tarihli Düzenlemeler”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, I/2 (İstanbul 2000), s. 63-80.

_____, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Makam Vergisi: Caize”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 7 (İstanbul 2002), s. 35-74.

_____, “Osmanlı Merkez Bürokrasisinde Genel Maaş Sistemine Geçiş Çalışmaları”, *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, Sayı: 20 (İstanbul 2009), s. 33-68.

_____, “Divân-ı Hümayûn’dan Bâbîâlî’ye Geçiş”, *Yeni Türkiye (Osmanlı Özel Sayısı-I)*, Sayı: 31 (Ankara 2000), s. 474-485.

D’OHSSON, Ignatius Mouradgea, *Tableau General de l’Empire Othoman*, VII, Paris 1824.

ELDEM, Edhem, “XVIII. Yüzyılda İstanbul’da Polıçe Tedavülü ve Kambiyo Kurları Hakkında”, *X. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 22-26 Eylül 1986) Kongreye Sunulan Bildiriler*, IV, Ankara, s. 1671-1683.

EMECEN, Feridun M., “Başmuhassebe Kalemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1992, V, 133-135.

_____, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Mîrî, Ahkâm-ı Kuyûd-ı Mühimme ve Ahkâm-ı Şikâyet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5 (İstanbul 2005), s. 107-139.

_____, “Sefere Götürülen Defterlerin Defteri”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul 1991, s. 241-268.

_____, “Mufassaldan İcmale”, *Osmanlı Araştırmaları*, XVI (1996), s. 37-44.

ERGENÇ, Özer, *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir-Toplum-Devlet*, İstanbul 2012.

ERİM, H. Neşe, *Osmanlı Doğu Ticareti: 18. Yüzyılda Erzurum Gümrüğü*, İstanbul 2019.

ERTAŞ, Mehmet Yaşar, *Sultanın Ordusu-1715 Mora Seferi’nde Organizasyon ve Lojistik*, İstanbul 2018.

FİNDLEY, Carter V., *Kalemiyeden Mülkiyeye Osmanlı Memurlarının Toplumsal Tarihi*, çev. Gül Çağalı Güven, İstanbul 2020.

_____, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Bürokratik Reform Babıâli (1789-1922)*, çev. Ercan Ertürk, İstanbul 2019.

GENÇ, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğunda Devlet ve Ekonomi*, İstanbul 2015.

GENÇ, Mehmet-Erol Özvar (haz.), *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler*, I-II, İstanbul 2006.

GÖLEN, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Ankara 2006.

GÖYÜNÇ, Nejat, "Ta'rîh Başlıklı Muhasebe Defterleri", *Osmanlı Araştırmaları*, X (1990), s. 1-37.

GÜNALAN, Rıfat, *Osmanlı İmparatorluğunda Defterdarlık Teşkilatı ve Bürokrasisi*, İstanbul 2010.

GÜNER, Tuğba, *XVIII. Yüzyıl Babıâli Merasimlerinde Kılık Kıyafet*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2010.

GÜVEMLİ, Oktay, *Türk Devletleri Muhasebe Tarihi (Osmanlı İmparatorluğu Tanzimat'a Kadar)*, C. II, İstanbul 1998.

ITZKOWITZ, Norman, "18. Yüzyıl Osmanlı Gerçekleri", *Osmanlı Dünyasında Kimlik ve Kimlik Oluşumu*, ed. Baki Tezcan-Karl K. Barbır, çev. Zeynep Nevin Yelçe, İstanbul 2012, s. XXIX-XLVI.

İNALCIK, Halil, *Osmanlı İdare ve Ekonomi Tarihi*, İstanbul 2011.

_____, *Osmanistik Bilimine Katkıları*, İstanbul 2021.

_____, "Devlet-i Aliyye'de 17. Yüzyılda İdarede ve Maliyede Genel Dönüşüm", *Devlet-i Aliyye IV*, İstanbul 2016, s. 23-66.

_____, "Sultanizm Üzerine Yorumlar: Max Weber'in Osmanlı Siyasal Sistemi Tiplemesi", çev. Kemal Aydın Akagündüz, *Dünü ve Bugünüyle Toplum ve Ekonomi*, Sayı: 7 (Ekim 1994), s. 5-26.

_____, "Şikayet Hakkı: Arz-ı Hâl ve Arz-ı Mahzarlar", *Osmanlı Araştırmaları*, VII-VIII (1988), s. 33-54.

_____, "XV. Asır Maliyesine Dâir Kaynaklar", *Tarih Vesikaları*, I/16 (1955), s. 128-134.

_____, "Osmanlı Metrolojisine Giriş", çev. Eşref Bengi Özbilen, *Türk Dünyası Araştırmaları*, Sayı: 73 (Ağustos 1991), s. 21-50.

İPŞİRLİ, Mehmet, "Hâcegân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1996, XIV, s. 430-431.

KARACA, Filiz, *Tanzimat Dönemi ve Sonrasında Osmanlı Teşrifat Müessesesi*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

_____, (ÇALIŞKAN, Filiz), *Osmanlı Devleti'nde Teşrifât Kalemi ve Teşrifâtçılık*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1989.

KILIÇ, Orhan, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Devleti'nin İdarî Taksimatı-Eyalet ve Sancak Tevcihatı*, Elazığ 1997.

_____, “Osmanlı Eyaletlerinin Mali Yönetimi ve Maliye (Hazine/Mal) Defterdarlıkları (16-18. Yüzyıllar)”, *XVII. Türk Tarih Kongresi (Ankara: 15-17 Eylül 2014) Kongreye Sunulan Bildirler*, IV, 249-282.

KOÇ, Yahya, *Bilâd-ı Şam'da Osmanlı İktidarı ve Yerel Güçler*, İstanbul 2021.

KÜTÜKOĞLU, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili (Diplomatik)*, Ankara 2018.

_____, “Osmanlı Maliye Belgelerinde ‘Sâbıkı’ ve ‘Emsâli’ Kayıtları”, *Abdülkadir Özcan'a Armağan*, haz. Hayrunnisa Alan vd., İstanbul 2018, s. 379-385.

NASUHOĞLU, Habibe Nur, *H.1111 (1699-1700) Tarihli Ahkâm Defteri'nin (MAD 9885) Latin Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi (s. 182-363)*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2017.

MUMCU, Ahmet, *Hukuksal ve Siyasal Karar Organı Olarak Divan-ı Hümayun*, İstanbul 1986.

MURPHEY, Rhoads, *Regional Structure in the Ottoman Economy: a sultan. momorandum of 1636 A. D. concerning the sources and uses of the tax-farm revenues of Anatolia and the coastal and northern portions of Syria*, Wiesbaden 1987.

Osmanlı İmparatorluğu'nda 500 Yıl Boyunca Kullanılan Muhasebe Yöntemi: Merdiven Yöntemi, haz. Oktay Güvemli vd., Ankara 2008.

ÖĞÜN, Tuncay, “Müsadere-Osmanlı Dönemi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2006, XXXII, 67-68.

ÖZEL, Oktay, “Avarız ve Cizye Defterleri”, *Osmanlı Devleti'nde Bilgi ve İstatistik*, ed. Halil İnalçık-Şevket Pamuk, Ankara 2000, s. 33-50.

ÖZTÜRK, Temel, “Osmanlılarda Mali Denetim Aracı Olarak Muhasebe İcmal Defterleri: Trabzon Örneği”, *Bilig: Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 56 (Ankara 2011), s. 211-234.

ÖZVAR, Erol, *XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişim: Rum Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1998.

_____, *Osmanlı Maliyesinde Malikâne Uygulaması*, İstanbul 2018.

_____, “Osmanlı Devleti’nin Bütçe Harcamaları (1509-1788)”, *Osmanlı Maliyesi Kurumlar ve Bütçeler I*, haz. Mehmet Genç-Erol Özvar, İstanbul 2006, s. 197-238.

_____, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Mâliyesinde Değişim: Rum Eyaletinde Hazine Defterdarlığından Tokat Voyvodalığına Geçiş”, *XIII. Türk Tarih Kongresi (Ankara. 4-8 Ekim 1999) Bildiriler*, III, Ankara 2002, s. 1605-1634.

_____, “XVII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Maliyesinde Değişme: Diyarbakır’da Hazine Defterdarlığından Voyvodalığa Geçiş”, *IXth International Congress of Economic and Social History of Turkey*, Ankara 2005, s. 93-117.

PAKALIN, Mehmet Zeki, *Maliye Teşkilâtı Tarihi (1442-1930)*, II, Ankara 1977.

PAMUK, Şevket, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi*, İstanbul 2017.

_____, *Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları*, İstanbul 2020.

_____, *İstanbul ve Diğer Kentlerde 500 Yıllık Fiyatlar ve Ücretler 1469-1998 (haz.)*, Ankara 2000.

PEHLİVAN, Nebahat, *H.1111 (1699-1700) Tarihli Ahkâm Defteri’nin (MAD 9885) Latin Harflerine Çevrilmesi ve Değerlendirilmesi (s. 1-181)*, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya 2018.

SAHİLLİOĞLU, Halil, *Türkiye İktisat Tarihi (Giriş-Bazı Kurum ve Kavramlar)*, İstanbul 1989.

_____, “Ruznâmçe”, *Tarih Boyunca Paleografya ve Diplomatik Semineri: 30 Nisan - 2 Mayıs 1986 Bildiriler*, İstanbul 1988, s. 113-139.

_____, “Sıvış Yılı Buhranları”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, XXVII/1-2 (Ekim 1967-Mart 1968), s. 75-111.

_____, “1683-1740 Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu Hazine Gelir ve Gideri”, *VIII. Türk Tarih Kongresi: Ankara 11-15 Ekim 1976 Kongreye Sunulan Bildiriler*, II, Ankara 1981, s. 1389-1406.

_____, *Bir Asırlık Osmanlı Para Tarihi*, Doçentlik Tezi, İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi, İstanbul 1965.

SALZMAN, Ariel, *Modern Devleti Yeniden Düşünmek: Osmanlı Ancien Regime’i*, İstanbul 2017.

SAMIKIRAN, Günay Korkmaz, *XVIII. Yüzyılda Şam Hazinesi*, Doktora Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2021.

SARICAOĞLU, Fikret, “Osman III”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 456-459.

SHİNDER, Joel, *Ottoman Bureaucracy in the Second Half of the Seventeenth Century: The Central and Naval Administrations*, Doktora Tezi, Princeton University, New Jersey 1971.

_____, “Career Line Formation in the Ottoman Bureaucracy, 1648-1750: A New Perspective”, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XVI/2/3 (1973), s. 217-237.

SOYER, Emel, *XVII. yy Osmanlı Divan Bürokrasisi’ndeki Değişimlerin Bir Örneği Olarak Mühimme Defterleri*, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2007.

ŞENYURT, Ali, *18. ve 19. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti’nde Poliçe Kullanımı ve Poliçeci Esnafı*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2016.

TABAKOĞLU, Ahmet, *Osmanlı Mâlî Tarihi*, İstanbul 2016.

_____, *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul 2018.

TUĞLUCA, Murat, *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, Ankara 2016.

ULUSKAN, Murat, *Divan-ı Hümayun Çavuşbaşılığı*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 1998.

_____, *Divân-ı Hümayun Çavuşları*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2004.

UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilâtı*, Ankara 1988.

ÜNSAL, Coşkun, *Osmanlı Askerî Teşkilatında Kapıkulu Süvarileri*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2023.

VELKOV, Asparouch, *Vidove Osmanoturski Dokumenti Prinos Kim Osmanoturskata Diplomatika*, Sofia 1986.

_____, “Les notes complémentaires dans les documents financiers ottomans des XVIe-XVIIIe siècles (Étude diplomatique et paléographique)”, *Turcica*, XI (1979), s. 37-77.

_____, “Les başdeftardar ottomans et leurs signatures à queue (XVIe-XVIIIe)”, *Turcica*, XVI (1984), s. 173-189.

WILKINS, Charles L, *Forging Urban Solidarities Ottoman Aleppo 1640-1700*, Leiden 2010.

YILMAZÇELİK, İbrahim, “Malî ve İdarî Bir Birim Olarak Diyarbakır Voyvodalığı”, *XIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, III/3, Ankara 2002, s. 2029-2047.

17 Numaralı Kalebend Defterine Göre Hicri 1182-1188 (M.1768-1774) Yılları Arasında Osmanlı Devletinde Suç, Suçlu, Hapishaneler ve Cezalar, haz. Uğur Koca, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2015.

33 Numaralı Kalebend Defteri (s.1-133/H-1227-1229/M1812-1814) (Metin ve İnceleme), haz. Volkan Çeribaş, Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2018.

217 No'lu Ruus Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi, haz. Dilek Arıboğa, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş 2019.

EKLER

Ek-1) Bâb-ı Defterî Vakfı'nın Kuruluşuna Dair Emir

Bu âna dek mesned-i ulyâ-yı defterîyi ihrâz idenlerden ve kezâlik Bâb-ı Defterî'ye müdâvemet ve umûr-ı mühimme-i Devlet-i Aliyye ve tahrîrât-ı mesâlih-i ibâd ile ifnâ-yı ömr eyleyen ketebe-i aklâm ve hulefâ ve kîsedârândan ba'zıları her ne kadar başlu başına hayrât-ı haseneye muvaffak olup hâline göre müstakil evkâf tertîb eyledikleri vâki' ve ma'lûm ise dahi asl neşv ü nemâ buldukları Defterdâr Kapusu'nda umûmen ve husûsen isimleri Fâtiha-i şerîfe ile ekser evkâtda yâd olunacak bir nesne vaz' ve tertîbine muvaffak olmadıkları zâhir ve bunların ve kezâlik anların makâmlarında el-yevm müstahdem olanlar ise selefen an-halefîn bi'l-ihlâs sıdk u sedâdları ve âsâr-ı kalemleriyle Devlet-i Aliyye'ye nice nice menâfi'-i azîme hâsıl eylemiş zevât-ı kirâm oldukları emr-i bâhir olmakdan nâşî fîmâ-ba'd gerek bu vakte dek güzêrân eylemiş bi'l-cümle kalem ricâlî ve hulefâ ve kîsedârân ve defterdârân aleyhim rahmeti'l-Meliki'l-Mennân ve gerek hâlâ Bâb-ı Defterî'ye mülâzemet ve amed ü şûd idenlerin ve bundan sonra Dâr-ı Ukbâ'ya intikâl ideceklerin ervâh-ı tayyibelerine ihyânen tilâvet-i Kur'an ve Fâtiha-i şerîf kırâ'at olunup hayr ile yâd olunmalarını bu abd-i âciz münâsib gördüğümünden şu vechle tanzîme ibtidâr olunur ki; İstanbul'da At Meydânı kurbunda Defterdâr Kapusu dâhilinde vâki' câmi'-i şerîfde bi'l-asâle ve bi'l-vekâle imâmet ve hitâbet iden kimesne kabli salâti'l-Cum'a sûre-i Feth-i şerîf kırâ'at itmek ve tekmîlinde yine câmi'-i mezkûrda bi'l-asâle ve bi'l-vekâle mü'ezzin olan kimesne savt-ı cehr ile; "Allâhu Te'âlâ'nın rızâ-yı şerîfiçün ve bu âna dek geçmiş defterdârân ve ketebe-i aklâm ve hulefâ ve kîsedârân ve sâ'ir kâffe-i mü'mînîn ve mü'mînâtın ervâhlarıçün Fâtiha" deyüp ba'de'l-Fâtiha hâsıl olan sevâbını bunlara ve vâkıfın ebeveynine ihdâ eylemek ve bundan başka ta'tîlâtın mâ'adâ eyyâmında dahi yine câmi'-i mezbûrda salât-ı zuhr ve asrın sünnetleri akîbinde mü'ezzin olan kimesne üçer İhlâs ve birer Fâtiha-i şerîfe kırâ'at idüp ervâh-ı mûmîn-ileyhe ihdâ itmek ve ber-vech-i muharrer fethhân ve ihlâshân olanların ömr-i şer'îsi veyâhûd tebdîl ve tahvîli vâki' oldukça yerlerine nasb olunacak kimseler Başmuhâsebe kîsedârı bulunan efendi nezâretiyle hıdmet-i lâzîmesini edâya kâdir ehl-i Kur'ân kimesne nasb olunmak üzere Başmuhâsebe'ye kayd olunup İstanbul Gümrüğü Mukâta'ası mâlından olmak vechiyle yevmî on sağ akça fethhânlık vazîfesi hâlâ câmi'-i merkûmda hatîb vekîli olan Mehmed Efendi ve yevmî sekiz akça ihlâshânlık vazîfesi dahi hâlâ câmi'-i mezbûrda mü'ezzin vekîli olan Seyyîd Mehmed Reşîd Efendi uhdelerine kayd olunup başka başka sûretleri ve vezâ'if-i mu'ayyene-i mezkûrenin hîn-i rûyet-i hesâbda umenâ-yı mukâta'a hesâbına mahsûbiçün Ma'den Kalemi'ne ilmuhaberi virile.

İki kıt'a sûret ve bir kıt'a ilmuhaber dâde. Gurre-i B sene [1]209/22 Ocak 1795.

Kaynak: BOA, Cevdet Tasnifi Evkaf Evrakı, nr. 34/1670.

Ek-2) Başmuhâsebe Kalemî Harç Tevzi Defteri (12 Cemaziyelahir 1100/3 Nisan 1689)				
Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran	Personel Oran	Kâtipler Oran
Başmuhasebeci	26.000	67,53%		
Serhalife	5.500	14,29%	44,00%	46,84%
Halife-i sâni	2.750	7,14%	22,00%	23,42%
İsmail Efendi	510	1,32%	4,08%	4,34%
Halil Efendi	440	1,14%	3,52%	3,75%
Kasım Efendi	330	0,86%	2,64%	2,81%
Abdullah Efendi	220	0,57%	1,76%	1,87%
Dilaver Halife	220	0,57%	1,76%	1,87%
Kiseî	220	0,57%	1,76%	1,87%
Mehmed Efendi İmam	220	0,57%	1,76%	1,87%
Yusuf Çelebi	220	0,57%	1,76%	1,87%
Emir Çelebi	220	0,57%	1,76%	1,87%
Kubûrîzâde	220	0,57%	1,76%	1,87%
Kethüdâzâde	220	0,57%	1,76%	1,87%
Mustafa Ağazâde Halil Efendi	110	0,29%	0,88%	0,94%
Fethullah Çelebi	110	0,29%	0,88%	0,94%
Salih Halife	77	0,20%	0,62%	0,66%
Mehmed Çelebi birader-i Halil Halife	77	0,20%	0,62%	0,66%
Osman Çelebi	77	0,20%	0,62%	0,66%
Şâkirdler			Şâkirdler Oran	
Mehmed Çelebi	120	0,31%	0,96%	23,12%
Osman	120	0,31%	0,96%	23,12%
Abdurrahim Çelebi	60	0,16%	0,48%	11,56%
Eyüb Çelebi	59	0,15%	0,47%	11,37%
İbrahim	60	0,16%	0,48%	11,56%
Hüseyin Çelebi	50	0,13%	0,40%	9,63%
Mehmed Ağa Halifezâde	50	0,13%	0,40%	9,63%
Fazla	240	0,62%	1,92%	
Toplam	38.500	100%		
Personel Toplam	12.500		100%	
Kâtipler Toplam	11.741			100%
Şâkirdler Toplam	519			100%

Kaynak: BOA, MAD, nr. 23944.

Ek-3) Başmuhasebe Kalemi Şâkirdleri Harç Tevzi Defteri (Zilhicce 1138-Muharrem 1139/31 Temmuz 1726-27 Eylül 1726)

Kime	Miktar (Akçe)	Oran
Ömer Efendi	120	4,04%
Hacı Ahmed Ağa	90	3,03%
Hacı Abdulkadir Ağa	90	3,03%
Monla Yakub	90	3,03%
Monla Feyzullah	90	3,03%
Mustafa Çelebi Vefâyî	90	3,03%
Ahmed Çelebi Osman Efendizâde	80	2,69%
Mehmed Çelebi Helvâcızâde	80	2,69%
Halil Çelebi kâtib-i Vidin	80	2,69%
Mehmed Emin Çelebi	60	2,02%
Seyyid Mehmed Ağa Ömer Ağazâde	60	2,02%
Hüseyin Çelebi Hamamcı	60	2,02%
Mustafa Ağa Cânibzâde	60	2,02%
Feyzullah Çelebi tâbi‘-i ağa	90	3,03%
Abdi Çelebi tâbi‘-i kisedâr	80	2,69%
Küçük Ahmed	60	2,02%
Süleyman Çelebi tâbi‘-i halife-i sâni	60	2,02%
Abdullah Çelebi tâbi‘-i m	80	2,69%
Mehmed Çelebi Evliyâzâde	80	2,69%
Mustafa Çelebi [tâbi‘-i] Tayyibi Efendi	70	2,36%
Seyyid Ömer Çelebi Râcih	60	2,02%
Ali Ağa [veled-i] Muhallefât Osman Efendi	60	2,02%
Süleyman Çelebi Devetdâr	60	2,02%
Ömer Çelebi Vefâyî	90	3,03%
Mehmed Çelebi [veled-i] Dal Ahmed Ağa	60	2,02%
Süleyman Çelebi Hamza Ağazâde	60	2,02%
Süleyman Çelebi İbrahim	60	2,02%
Derviş Mehmed Çelebi	60	2,02%
İsmail Çelebi Fındıklılı [Âmâ]	60	2,02%
Mehmed Çelebi tâbi‘-i Hafız Efendi	90	3,03%
Musa Çelebi tâbi‘-i Ahmed Efendi	60	2,02%
Ali Efendi tâbi‘-i mâlikâne	80	2,69%
Mustafa Çelebi Kahveci[zâde]	60	2,02%
Osman Çelebi tâbi‘-i mâlikâne	80	2,69%
Ahmed Çelebi	60	2,02%
Ahmed Çelebi Hatîbzâde	60	2,02%
Seyyid Hasan Çelebi	60	2,02%
Süleyman Çelebi Kasabzâde	80	2,69%
Abdi Çelebi [veled-i] Kayın Ahmed Efendi	80	2,69%
Ömer Ağa	60	2,02%
Ali Çelebi tâbi‘-i mâlikâne	60	2,02%

Toplam	2.970	100,00%
--------	-------	---------

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7781/19.

Ek-4) Başmuhasebe Kalemi Harç Gelir-Giderleri (15-29 Şevval 1148/28 Şubat-13 Mart 1736)

İrad			
İş	Harç (Akçe)	Oran	
Berât-ı mâlikâne ve berât-ı Kos(?)	2000	1,15%	
Tezkire-i el-Hâc Nureddin	1800	1,03%	
Muhâsebe-i Rumkale	1500	0,86%	
Menzil-i Diyarbekir	600	0,34%	
Mevâcib-i Kal'a-i Rec	480	0,28%	
Menzil-i Kangal	700	0,40%	
Berât-ı mukâbele-i Faş	1000	0,57%	
Tezkire-i emîn-i cev	3600	2,07%	
Temessük-i sâliyâne	480	0,28%	
Def'a temessük-i sâliyâne	450	0,26%	
Def'a temessük-i sâliyâne	360	0,21%	
Berât-ı muhassılık-ı Haleb	120.000	68,94%	
Sûret-i ser-mehterân kıt'atân	5400	3,10%	
Temessük-i sâliyâne	1200	0,69%	
Berât-i malikâne-i tahmîs-i Haleb	3600	2,07%	
Menzil-i Yanıkhisarı	600	0,34%	
Temessük-i baruthâne-i Gelibolu	1000	0,57%	
Temessükât-ı sâliyâne	1500	0,86%	
Berât-ı ağalık-ı Azak 2 aded	3600	2,07%	
Tertîb-i baruthâne-i İstanbul	12.000	6,89%	
Berât-ı mâlikâne-i cisrciyân	800	0,46%	
Tezkire-i mevâcib-i Sohum	3000	1,72%	
Berât-ı reîs-i liman	3600	2,07%	
Tezkire-i amele-i Vidin	2400	1,38%	
Ziyâde-i muhâsebe-i Gelibolu	1200	0,69%	
Berât-ı nısf-ı hisse-i malikâne-i Merdisi	1200	0,69%	
Toplam	174.070	100,00%	
Masraf			
Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran	Kâtipler Oran
Başmuhasebeci	111.880	64,27%	
Tamirat (hulefa hissesinden ödenmiş)	4940	2,84%	
Hammaliye	1800	1,03%	
Kise ve kahve	1200	0,69%	
Odacı	600	0,34%	
Mehter-i Dîvân	600	0,34%	
İcâre-i oda	1080	0,62%	
Tabbâh	1200	0,69%	

Mücellid	1200	0,69%	
Kusûr-ı kise ve kahve	600	0,34%	
Şâkirdân	3620	2,08%	
Halîfe-i evvel efendi	19.110	10,98%	37,47%
Halîfe-i sâni efendi	6.300	3,62%	12,35%
Halîfe-i sâlis İbrahim Efendi	2.940	1,69%	5,76%
Halîfe-i râbi‘ Mustafa Efendi	2.100	1,21%	4,12%
Halîfe-i hâmis Mehmed Efendi	1.680	0,97%	3,29%
Halîfe-i sâdis İbrahim Efendi	1.554	0,89%	3,05%
Halife-i sâbi‘ Mehmed Efendi	1.470	0,84%	2,88%
Ahmed Efendi	1.134	0,65%	2,22%
Kîsedâr-ı kalem	1.680	0,97%	3,29%
Hafız Efendi	1.386	0,80%	2,72%
Halîfe-i Mâlikâne Mustafa Efendi	1.386	0,80%	2,72%
Hasan Efendi	1.050	0,60%	2,06%
Ahmed Efendi Muhâllefât	630	0,36%	1,24%
Seyyid Mehmed Efendi	504	0,29%	0,99%
Halil Efendi Mühürdâr	420	0,24%	0,82%
Ömer Çelebi	420	0,24%	0,82%
Halil Çelebi Birâder	420	0,24%	0,82%
Edirnevî Halil Çelebi	630	0,36%	1,24%
Ahmed Çelebi Defterî	420	0,24%	0,82%
Osman Çelebi Mâlikâne	420	0,24%	0,82%
Derviş Çelebi	420	0,24%	0,82%
Hacı Süleyman Çelebi	376	0,22%	0,74%
Memiş Çelebi	630	0,36%	1,24%
Halil Çelebi b. Mehmed Efendi	210	0,12%	0,41%
Mehmed Çelebi Hilvanî	210	0,12%	0,41%
Hacı Ahmed Efendi	420	0,24%	0,82%
Ali Çelebi Mâlikâne	420	0,24%	0,82%
Mehmed Çelebi Hâfız	420	0,24%	0,82%
Osman Efendi	210	0,12%	0,41%
Ahmed Çelebi	210	0,12%	0,41%
Mustafa Çelebi Vefâî	210	0,12%	0,41%
Ömer Efendi Kavakî	210	0,12%	0,41%
Mehmed Çelebi Kasımpaşalı	210	0,12%	0,41%
Hüseyin Çelebi Mâlikâne	210	0,12%	0,41%
Feyzi Çelebi Mâlikâne	210	0,12%	0,41%
Fazla	770	0,44%	1,51%
Toplam	174.070	100,00%	
Kâtipler Toplam	51.000		100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7843/50.

Ek-5) Başmuhasebe Kalemi Kâtipleri Harç Tevzi Defteri (8-30 Ramazan 1156/26 Ekim-17 Kasım 1743)

Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran	Kâtipler Oran
Başmuhasebeci (tahminî)	98.666	66,67%	
Serhalife	19.270	13,02%	39,06%
Halife-i Sâni	6150	4,16%	12,47%
Halife-i Sâlis	3280	2,22%	6,65%
Halîfe-i Râbi	1845	1,25%	3,74%
Halife-i Hâmis	1722	1,16%	3,49%
Halîfe-i Sâdis	1230	0,83%	2,49%
Halîfe-i sâbi	1025	0,69%	2,08%
Hafız Efendi	1230	0,83%	2,49%
Tayyibî Efendi	1435	0,97%	2,91%
Hacı İbrahim Efendi	1435	0,97%	2,91%
Kîsedâr Efendi	1025	0,69%	2,08%
Muhallefât	615	0,42%	1,25%
Memiş Efendi	410	0,28%	0,83%
Kasımpaşalı	533	0,36%	1,08%
Mimarzâde Efendi	492	0,33%	1,00%
Halil Efendi Bâdâm	492	0,33%	1,00%
Mısrî Efendi	410	0,28%	0,83%
Ali Efendi Kîsedâr-ı Defterî	410	0,28%	0,83%
Elhac Süleyman Efendi	369	0,25%	0,75%
Seyyid Mehmed tâbi‘-i Tayyibî Efendi	205	0,14%	0,42%
Hacı Kadri Efendi	287	0,19%	0,58%
Hacı Abdi Efendi	246	0,17%	0,50%
Halil Efendi Edirne tâbi‘-i kîsedâr efendi	287	0,19%	0,58%
Hüseyin Efendi tâbi‘-i Tayyibî Efendi	320	0,22%	0,65%
Feyzullah Efendi tâbi‘-i Tayyibî Efendi	287	0,19%	0,58%
Vefâyî Mustafa Efendi	205	0,14%	0,42%
Derviş Pîr Mehmed tâbi‘-i kîsedâr efendi	369	0,25%	0,75%
Hilvanîzâde Mehmed Çelebi	410	0,28%	0,83%
Abdurrahman Bey	287	0,19%	0,58%
Monla Feyzullah İmamzâde	246	0,17%	0,50%
İbn-i şerbet Mustafa Çelebi	287	0,19%	0,58%
Seyyid İbrahim tâbi‘-i Hafız Efendi	246	0,17%	0,50%
Ali Çelebi ibn-i zimmet	205	0,14%	0,42%
Monla Mehmed tâbi‘-i kîsedâr efendi	205	0,14%	0,42%
Monla Musa defterî	287	0,19%	0,58%
Osman Çelebi Mastî	205	0,14%	0,42%
Fazla	1371	0,93%	2,78%

Toplam	147.999	100,00%	
Kâtipler Toplam	49.333		100,00%

Kaynak: BOA, Bâb-1 Defterî Mütferrik Defterler Tasnifi (=D.M.d), nr. 36884.

Ek-6) Başmuhasebe Kalemi Harç Gelir-Giderleri (Zilkade 1159/ 15 Kasım-14 Aralık 1746)

İrad		
İşlem	Harç (Akçe)	Oran
Harc-ı tezkire-i miskî	1080	0,45%
Harc-ı temessükât-ı keraste-i tersane	4800	2,00%
Harc-ı tezkire-i sebze	720	0,30%
Harc-ı tezkire-i sebze	720	0,30%
Harc-ı emr ü defter-i eyâlet-i Karaman	6000	2,51%
Harc-ı tezkire-i masârif-ı tophâne	1260	0,53%
Harc-ı temessükât-ı cebeciyan	6720	2,81%
Harc-ı temessükât-ı topî	600	0,25%
Harc-ı temessükât-ı cebeî	4440	1,85%
Harc-ı temessükât-ı topî	1440	0,60%
Harc-ı temessük	1440	0,60%
Harc-ı tezkire-i masârif-ı serbâzârî	1200	0,50%
Harc-ı tezkire-i süd	480	0,20%
Harc-ı berât-ı Muhassıllık-ı Haleb	117.000	48,86%
Harc-ı emr ü defter-i Haleb	6000	2,51%
Harc-ı berât-ı sâhib-i ayârlık-ı Mısır	3000	1,25%
Harc-ı temessükât-ı cebeî	6960	2,91%
Harc-ı tezkire-i istirdâd-ı vakf	3600	1,50%
Harc-ı muhâsebe-i Döğerli	1200	0,50%
Harc-ı temessükât-ı emîn-i cev	12.000	5,01%
Harc-ı temessükât-ı mevâcib-i kılâ'-i Mora	18.000	7,52%
Harc-ı emr ü defter-i eyâlet-i Kütahya	18.000	7,52%
Harc-ı tezkire-i bahâ-i hinta-i kal'a-i Sohum	1200	0,50%
An-cânib-i halîfe-i mâlikâne ber-mûceb-i pusula	21.600	9,02%
Toplam	239.460	100,00%
Masraf		
Kime	Miktar (Akçe)	Oran
Hisse-i efendi	151.987	63,47%
Hisse-i hulefâ	75.993	31,74%
Hisse-i şâkirdân	2000	0,84%
İcâre-i vakf-ı kalem	3000	1,25%
Aylık-ı kahveci	1200	0,50%
Aylık-ı hammâlân	1800	0,75%
Aylık-ı tabbâh	1200	0,50%
Aylık-ı mehter-i divân	600	0,25%
Aylık-ı odacı	600	0,25%
Aylık-ı icâre-i oda-i han	480	0,20%

Bahâ-i defter-i cedîd-i alelhesâb ve yevmiye-i mücellid	600	0,25%
Toplam	239.460	100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 3729/25.

Ek-7) Başmuhasebe Kalemi Kâtipleri Harç Tevzi Defteri (Muharrem 1168/18 Ekim-16 Kasım 1754)

Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran	Kâtipler Oran
Başmuhasebeci (tahmini)	79.756	66,67%	
Serhalife	16.500	13,79%	41,38%
Hasan Efendi Halîfe-i Sâni	4950	4,14%	12,41%
Mehmed Efendi Halîfe-i Sâlis	2640	2,21%	6,62%
Elhac Ahmed Efendi Halîfe-i Râbi	1650	1,38%	4,14%
Feyzullah Efendi Halîfe-i Hâmis	1386	1,16%	3,48%
Halil Efendi Halîfe-i Sâdis	1155	0,97%	2,90%
Tayyibî Efendi Halîfe-i Sâbi	990	0,83%	2,48%
Vefâyî Mustafa Efendi	660	0,55%	1,66%
Halil Efendi Edirneli	660	0,55%	1,66%
Elhac Abdulkadir Efendi	429	0,36%	1,08%
Pir Mehmed Efendi	462	0,39%	1,16%
Kisedâr Efendi	990	0,83%	2,48%
Seyyid Mehmed Efendi Kâtib-i Yoğurdcu	330	0,28%	0,83%
Elhac Abdi Efendi Halîfe-i Muhallefât	495	0,41%	1,24%
Mehmed Efendi Helvacızâde	264	0,22%	0,66%
Mustafa Efendi tâbi'-i serhalife efendi	595	0,50%	1,49%
Elhac Mehmed Efendi tâbi'-i serhalife efendi	528	0,44%	1,32%
Ali Efendi Halîfezâde	429	0,36%	1,08%
Osman Efendi	264	0,22%	0,66%
Feyzi Efendi tâbi'-i Tayyibî Efendi	330	0,28%	0,83%
Abdurrahman Beyefendi	297	0,25%	0,74%
Elhac Süleyman Efendi Kasâbzâde	198	0,17%	0,50%
Molla Musa defterci-i sâbık	165	0,14%	0,41%
Seyyid İbrahim Efendi kâtib-i darbhâne	330	0,28%	0,83%
Elhac Yakub Çelebi	165	0,14%	0,41%
Horos Mustafa Efendi	231	0,19%	0,58%
Elhac Abdi Efendi kisedâr-ı sergulâm-ı sâbık	165	0,14%	0,41%
Seyyid Hasan Ağa tâbi'-i Memiş Efendi	99	0,08%	0,25%
Köse Molla Mehmed	165	0,14%	0,41%
İsmail Efendi dâmâd-ı serhalife	264	0,22%	0,66%
Hasan Efendi tâbi'-i kisedâr efendi	264	0,22%	0,66%
Molla Mehmed Kâtibzâde	99	0,08%	0,25%
Seyyid İbrahim Efendi halife-i zimmet	363	0,30%	0,91%
Seyyid Haşim Çelebi	99	0,08%	0,25%
Mustafa Ağa Süleyman Ağazâde	132	0,11%	0,33%
Ali Ağa dâmâd-ı serhalife-i sâbık	99	0,08%	0,25%
Seyyid Elhac Hasan	99	0,08%	0,25%
Molla Mehmed tâbi'-i Tayyibî Efendi	198	0,17%	0,50%
Seyyid Mehmed Çelebi Elhac Süleyman Efendizâde	99	0,08%	0,25%

Molla Mehmed Çelebi Evliyâ Hasan Efendizâde	99	0,08%	0,25%
Emin Çelebi Kapucızâde	99	0,08%	0,25%
Elhac Mustafa Çelebi tâbi' -i serhalîfe	66	0,06%	0,17%
Seyyid Feyzullah Çelebi veled-i kâtib-i sermünâdî	99	0,08%	0,25%
Fazla	277	0,23%	0,69%
Toplam	119.634	100,00%	
Kâtipler Toplam	39.878		100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 4134/113.

Ek-8) Başmuhasebe Kalemi Kâtipleri Harç Tevzi Defteri (Zilhicce 1174/4 Temmuz- 1 Ağustos 1761)

Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran	Kâtipler Oran
Başmuhasebeci (tahmînî)	112.210	66,67%	
Serhalîfe	23.250	13,81%	41,44%
Feyzullah Efendi Halîfe-i Sâni	6975	4,14%	12,43%
Halil Efendi Halîfe-i Sâlis	3720	2,21%	6,63%
Seyyid Mehmed Efendi Halîfe-i Râbi	2325	1,38%	4,14%
Helvacızâde Mehmed Efendi Halîfe-i Hâmis	1953	1,16%	3,48%
Elhac Abdûlbaki Efendi Halîfe-i Sâdis	1627	0,97%	2,90%
Mustafa Efendi Halîfe-i Sâbi	1395	0,83%	2,49%
Derviş Ali Efendi	1116	0,66%	1,99%
El-hâc Abdi Efendi kîsedâr-ı sergulâm-ı bâkî	465	0,28%	0,83%
Kîsedâr Efendi	1395	0,83%	2,49%
Elhac Mehmed Efendi kâtib-i Türkmân	967	0,57%	1,72%
Osman Efendi kâtib-i mehterhâne sâbık	558	0,33%	0,99%
Feyzullah Efendi halîfe-i mâlikâne	511	0,30%	0,91%
El-hâc Yakub Efendi	511	0,30%	0,91%
Horos Mustafa Efendi	604	0,36%	1,08%
Mehmed Efendi kâtib-i gümrük	372	0,22%	0,66%
El-hâc İsmail Efendi	697	0,41%	1,24%
Hasan Efendi halîfe-i zimmet der-sâbık	511	0,30%	0,91%
Mehmed Efendi Kâtibzâde	465	0,28%	0,83%
Seyyid İbrahim Efendi halîfe-i zimmet	697	0,41%	1,24%
Haşim Efendi	418	0,25%	0,75%
Mustafa Ağa Süleyman Efendizâde	325	0,19%	0,58%
Monla Mehmed tâbi-i mâlikâne	372	0,22%	0,66%
Seyyid Mehmed Çelebi Süleyman Efendizâde	279	0,17%	0,50%
Monla Mehmed Evliyâzâde	232	0,14%	0,41%
Mehmed Emin Efendi Kapucızâde	372	0,22%	0,66%
Seyyid Hasan Efendi tâbi-i Memiş Efendi	139	0,08%	0,25%
Monla Musa Defterci-i Sâbık	232	0,14%	0,41%
Abdurrahman Efendi veled-i Pîr Mehmed Efendi	186	0,11%	0,33%
Seyyid Feyzullah Efendi veled-i kâtib-i maden	279	0,17%	0,50%
Monla Mahmud Osman Efendizâde	511	0,30%	0,91%
Hafız Mehmed Efendi tâbi-i kîsedâr efendi	325	0,19%	0,58%
Seyyid Emin Çelebi dâmâd-ı Mustafa Efendi	465	0,28%	0,83%
Monla Mahmud Defterci-i Kalem	186	0,11%	0,33%
Monla Abdullah veled-i Elhac İbrahim Efendi	232	0,14%	0,41%
Mehmed Emin Çelebi tâbi-i halîfe-i muhallefât	279	0,17%	0,50%
Monla Süleyman tâbi-i mâlikâne	139	0,08%	0,25%
Monla Mustafa tâbi-i İsmail Efendi	186	0,11%	0,33%

Monla Ahmed veled-i Halil Efendi	139	0,08%	0,25%
Seyyid Monla Hüseyin tâbi'-i Halil Efendi	139	0,08%	0,25%
Seyyid Mehmed Emin Çelebi tâbi'-i halîfe-i zimmet efendi	232	0,14%	0,41%
Fazla	324	0,19%	0,58%
Toplam	168.315	100,00%	
Kâtipler Toplam	56.105		100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 4571/39.

Ek-9) Başmuhasebe Kalemî Kâtipleri Harç Tevzi Defteri (Rebiulevel 1200/2-31 Ocak 1786)			
Kime	Miktar (Akçe)	Genel Oran	Kâtipler Oran
Başmuhasebeci	152.780	60,25%	
Aylıkâ ve hisse-i şâkirdân	13.620	5,37%	
Derviş Ali Efendi halîfe-i L	37.000	14,59%	42,44%
Seyyid İbrahim Efendi halîfe-i sâni	9.525	3,76%	10,92%
Mustafa Efendi halîfe-i sâlis	5.920	2,33%	6,79%
Abdi Efendi halîfe-i râbi‘	3.700	1,46%	4,24%
Süleyman Efendi halîfe-i hâmis	3.108	1,23%	3,56%
Seyyid Emin Efendi halîfe-i sâdis	2.590	1,02%	2,97%
El-hâc Mehmed Efendi halîfe-i sâbi‘	2.220	0,88%	2,55%
El-hâc Emin Efendi kâtib-i cebe	888	0,35%	1,02%
Mehmed Arif Beyefendi veled-i halîfe-i mâlikâne	1206	0,48%	1,38%
Ahmed Efendi kâtib-i matbah	740	0,29%	0,85%
Derviş Ali Efendi	740	0,29%	0,85%
Hafız Mustafa Efendi defterci	814	0,32%	0,93%
Osman Efendi	1036	0,41%	1,19%
Edhem İbrahim Efendi kîse-i mâlikâne	740	0,29%	0,85%
Sâdık Efendi kâtib-i gendüm	444	0,18%	0,51%
İsmail Efendi kâtib-i şayka	370	0,15%	0,42%
Mehmed Beyefendi	370	0,15%	0,42%
Mehmed Efendi kâtib-i mastgîrân	444	0,18%	0,51%
Hafız Süleyman Efendi kâtib-i topî	814	0,32%	0,93%
Mehmed Emin Efendi kâtib-i araba-i top	444	0,18%	0,51%
Seyyid İbrahim Efendi tâbi‘-i muhallefât	592	0,23%	0,68%
Ragîb Efendi	592	0,23%	0,68%
Mustafa Efendi kâtib-i Hasköy	370	0,15%	0,42%
Hafız Abdurrahim Efendi kâtib-i hatab	592	0,23%	0,68%
Monla Ahmed veled-i Ali Efendi tâbi‘-i mâlikâne	296	0,12%	0,34%
Sadık Efendi tâbi‘-i Osman Efendi	666	0,26%	0,76%
Abdül Fettah Efendi kâtib-i gümrük	296	0,12%	0,34%
Mehmed Emin Efendi kâtib-i fihrist	222	0,09%	0,25%
Arif Efendi kâtib-i baruthâne	444	0,18%	0,51%
Yusuf Efendi veled-i halîfe-i sâlis	518	0,20%	0,59%
Hafız Mustafa Efendi Bağdadî	444	0,18%	0,51%
Hafız Mustafa veled-i Hüseyin Odabaşı	444	0,18%	0,51%
Seyyid Mehmed Kasım Efendi tâbi‘-i K hâlâ	814	0,32%	0,93%
Seyyid Feyzi Efendi halîfe-i zimmet	592	0,23%	0,68%
Halil Şekib Efendi mühürdâr-ı hazret-i defterî	518	0,20%	0,59%
Mehmed Emin Efendi tâbi‘-i halîfe-i mâlikâne	370	0,15%	0,42%
Ahmed Efendi kâtib-i binâ-i Praveşte	222	0,09%	0,25%
Seyyid Mehmed Emin İmâmzâde tâbi‘-i topî	222	0,09%	0,25%

Seyyid Molla İbrahim tâbi‘-i K hâlâ	222	0,09%	0,25%
Tavîl Mehmed	222	0,09%	0,25%
Hafız Mustafa tâbi‘-i Abdi Efendi	222	0,09%	0,25%
Molla Esad tâbi‘-i Mektûbî Mustafa Efendi	222	0,09%	0,25%
Seyyid Süleyman Çelebi veled-i halîfe-i sâlis	222	0,09%	0,25%
Seyyid Emin Efendi veled-i halîfe-i L	296	0,12%	0,34%
Derviş Ahmed tâbi‘-i mâlikâne	296	0,12%	0,34%
İsmail Çelebi kâtib-i hazîne-i hazret-i defterî	370	0,15%	0,42%
Molla Ahmed tâbi‘-i hazret-i defterî	222	0,09%	0,25%
Seyyid Said Çelebi tâbi‘-i defterî	148	0,06%	0,17%
Molla Ahmed Çavuşzâde	148	0,06%	0,17%
Hafız Mehmed Sadık tâbi‘-i muhallefât	148	0,06%	0,17%
İbrahim Çelebi veled-i halîfe-i sâlis	148	0,06%	0,17%
Molla Esad tâbi‘-i kâtibzâde	148	0,06%	0,17%
Seyyid Ömer Çelebi tâbi‘-i defterci	148	0,06%	0,17%
Molla Cafer tâbi‘-i defterci	148	0,06%	0,17%
Molla Mehmed Emin tâbi‘-i Arif Efendi	148	0,06%	0,17%
Mehmed Odabaşızâde	148	0,06%	0,17%
Hafız Mehmed tâbi‘-i K-i sâbık	148	0,06%	0,17%
Seyyid Salih Çelebi tâbi‘-i reisülküttâb-ı sâbık	148	0,06%	0,17%
Hafız Abdülbaki tâbi‘-i K-i sâbık	148	0,06%	0,17%
Molla Ebubekir tâbi‘-i muhallefât	148	0,06%	0,17%
Seyyid Molla İbrahim tâbi‘-i muhallefât	148	0,06%	0,17%
Osman tâbi‘-i kâtib-i cebe	148	0,06%	0,17%
Mehmed Emin Efendi Mısırlızâde tâbi‘-i muhallefât	148	0,06%	0,17%
Abdülkerim tâbi‘-i kâtib-i cebe	148	0,06%	0,17%
Molla Salih tâbi‘-i K-i sâbık	148	0,06%	0,17%
Seyyid Molla İsmail Tatarzâde	148	0,06%	0,17%
Mehmed Raşid tâbi‘-i muhallefât	148	0,06%	0,17%
Mehmed Emin Çelebi tâbi‘-i kâtib-i hatab	148	0,06%	0,17%
Osman tâbi‘-i halîfe-i sâlis	148	0,06%	0,17%
Seyyid Mehmed Haşim tâbi‘-i Mustafa Efendi	148	0,06%	0,17%
Fazla	165	0,07%	0,19%
Genel Toplam	253.590	100,00%	
Kâtipler Toplam	87.190		100,00%

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 6775/57.

Ek-10) Harç Defterlerine Göre XVIII. Yüzyılda Başmuhasebe Kalemî Kâtipleri						
	Yıl					
Sayı	1720	1743	1754	1766	1776	1785
1	Serhalîfe	Serhalîfe	İbrahim Halîfe	Serhalîfe	Helvacızâde Mehmed Efendi	Derviş Ali Efendi
2	Üsküdârî Efendi Halîfe-i Sâni	Halife-i Sâni	Hasan Efendi Halîfe-i Sâni	Feyzullah Efendi Halîfe-i Sâni	Hacı Abdi Efendi Halîfe-i Sâni	Seyyid İbrahim Efendi Halîfe-i Sâni
3	Seyfullah Efendi Halîfe-i Sâlis	Halife-i Sâlis	Mehmed Efendi Halîfe-i Sâlis	Halil Efendi Halîfe-i Sâlis	Seyyid İbrahim Efendi Halîfe-i Sâlis	Mustafa Efendi Halîfe-i Sâlis
4	Halil Efendi Halîfe-i Râbi	İbrahim Halife-i Râbi	Elhac Ahmed Efendi Mısrî Halîfe-i Râbi	Mehmed Efendi Helvacızâde Halîfe-i Râbi	Derviş Ali Efendi Halîfe-i Râbi	Abdi Efendi Halîfe-i Râbi
5	Salih Efendi	Mehmed Halife-i Hâmis	Feyzullah Efendi Halîfe-i Hâmis	Abdülbaki Efendi Halîfe-i Hâmis	Pîr Mehmed Efendi Halîfe-i Hâmis	Süleyman Efendi Halîfe-i Hâmis
6	Süleyman Efendi	Ahmed Halife-i Sâdis	Halil Efendi Halîfe-i Sâdis	Mustafa Efendi Halîfe-i Sâdis	Mahmud Efendi Halîfe-i Sâdis	Seyyid Emin Efendi Halîfe-i Sâdis
7	Mustafa Efendi	Derviş Mehmed Halife-i Sâbi	Tayyibî Efendi Halîfe-i Sâbi	El-hâc Abdi Efendi Halîfe-i Sâbi	Hasan Efendi Halîfe-i Sâbi	El-hâc Mehmed Efendi Halîfe-i Sâbi
8	Seyyid Yahya Gazûbî	Hafız Efendi	Vefâyî Mustafa Efendi	Kîsedâr Efendi	Kîsedâr-ı kalem	El-hâc Emin Efendi kâtib-i cebehâne
9	İbrahim Ağa Halîfezâde	Tayyibî Efendi	Halil Efendi Edirneli	Derviş Ali Efendi mülâzım-ı evvel	Mustafa Efendi Süleyman Efendizâde	Mehmed Arif Beyefendi veled-i halîfe-i sâni
10	Monla Mehmed Evliya	Hacı İbrahim Efendi	Elhac Abdulkadir Efendi	Mehmed Efendi mülâzım-ı sâni	Mehmed Efendi kâtibzâde	Ahmed Efendi kâtib-i matbah
11	Mehmed Çelebi Madenî kâtib-i Vidin	Kîsedâr Efendi	Pîr Mehmed Efendi	Osman Efendi kâtib-i mehterhâne	Seyyid Mehmed Emin Efendi kâtib-i cebehâne	Derviş Ali Efendi
12	İbrahim Ağa Muhallefât	Muhallefât	Kîsedâr Elhac Ahmed Efendi	El-hâc Yakub Efendi	Raşid Süleyman Efendi halife-	Hafız Mustafa Efendi

					i mâlikâne	defterci
13	Ak Mehmed Çelebi	Memiş Efendi	Seyyid Mehmed Efendi kâtib-i yoğurdcu	Horos Molla Mustafa	Ahmed Efendi kâtib-i yeniçeriyân	Osman Efendi
14	İsmail Çelebi kîsedâr	Kasımpaşalı	Elhac Abdi Efendi halîfe-i muhallefât	Mehmed Efendi kâtib-i gümrük	Ahmed Efendi	Edhem İbrahim Efendi kîse-i mâlikâne
15	Ahmed Çelebi kâtib-i Niş	Mimarzâde Efendi	Mehmed Efendi Helvacızâde	El-hâc İsmail Efendi halîfe-i zimmet	Hafız Elhâc Mehmed Efendi halîfe-i muhallefât	Sâdık Efendi kâtib-i gendüm
16	Monla Mehmed Birâder	Halil Efendi Bâdâm	Mustafa Efendi tâbi‘-i serhalife efendi	Hasan Efendi halîfe-i mâlikâne	Seyyid Mehmed Arif Efendi veled-i kîsedâr efendi	İsmail Efendi kâtib-i şayka
17	İbrahim Çelebi Miskîzâde	Mısrî Efendi	Elhac Mehmed Efendi tâbi‘-i serhalife efendi	Mehmed Efendi Kâtibzâde	Derviş Ali Efendi	Mehmed Bey
18	Halil Çelebi Dilâver Halîfezâde	Ali Efendi Kîsedâr-ı Defterî	Ali Efendi Halîfezâde	Mustafa Efendi Süleyman Efendizâde	Hafız Mustafa Efendi defterci	Çavuşzâde Molla Mehmed kâtib-i mastgîrân
19	Hacı İbrahim kîsedâr-ı defterî	Elhac Süleyman Efendi	Osman Efendi kâtib-i miskî	Mehmed Efendi tâbi‘-i merhûm Feyzi Efendi	Mustafa Efendi kâtib-i ağa-i İstanbul	Hafız Süleyman Efendi kâtib-i tophâne
20	Hafız Çelebi	Seyyid Mehmed tâbi‘-i Tayyibî Efendi	Feyzi Efendi tâbi‘-i Tayyibî Efendi	Mehmed Efendi Süleyman Efendizâde	Osman Efendi	Seyyid Said Çelebi tâbi‘-i defterî
21	Tayyibî Çelebi	Hacı Kadri Efendi	Abdurrahman Beyefendi	Mehmed Emin Efendi kîsedâr-ı gulâm-ı bâkî	Abdurrahman Efendi	Mehmed Emin Efendi Çavuşzâde tâbi‘-i K-i hâlâ
22	Osman tâbi‘-i serhalife	Hacı Abdi Efendi	Elhac Süleyman Efendi Kasâbzâde	Monla Mehmed Evliyâzâde	Seyyid Feyzi Efendi	Seyyid İbrahim Efendi tâbi‘-i muhallefât
23	İbrahim Çelebi Mâlikâne	Halil Efendi Edirne tâbi‘-i kîsedâr efendi	Molla Musa defterci-i sâbık	Hasan Çelebi tâbi‘-i merhûm Memiş Efendi	Edhem İbrahim Efendi	Ragıp Efendi
24	Mehmed Çelebi Yenibağçeli	Hüseyin Efendi tâbi‘-i Tayyibî	Seyyid İbrahim Efendi kâtib-i darbhâne	Monla Musa defterci-i Sâbık	İbrahim Edhem Efendi	Mustafa Efendi kâtib-i

		Efendi				Hasköy
25	Seyyid Mehmed Mimarzâde	Feyzullah Efendi tâbi‘-i Tayyibî Efendi	Elhac Yakub Çelebi	Abdurrahman Efendi veled-i Pîr Mehmed Efendi	Monla Ahmed tâbi‘-i kisedâr efendi	Hafız Abdurrahim Efendi kâtib-i hatab
26	Mehmed Çelebi tâbi‘-i Tayyibî	Vefâyî Mustafa Efendi	Horos Mustafa Efendi	Seyyid Feyzi Efendi	Monla İsmail veled-i Hüseyin Efendi	Monla Ahmed veled-i Ali Efendi tâbi‘-i mâlikâne
27	Ömer Çelebi tâbi‘-i Kubûrîzâde	Derviş Pîr Mehmed tâbi‘-i kisedâr efendi	Elhac Abdi Efendi kisedâr-ı sergulâm-ı sâbık	Monla Mahmud Osman Efendizâde	Mehmed Bey	Sadık Efendi tâbi‘-i Osman Efendi
28	Hasan Çelebi İsfenahîzâde	Hilvanîzâde Mehmed Çelebi	Seyyid Hasan Ağa tâbi‘-i Memiş Efendi	Hafız Mehmed Efendi tâbi‘-i kisedâr efendi	Monla Mehmed Çavuşzâde	Abdûlfettah Efendi kâtib-i gümrük
29	Ömer Çelebi tâbi‘-i İbrahim Ağa	Abdurrahman Bey	Köse Molla Mehmed	Seyyid Mehmed Emin Efendi dâmâd-ı Şerbetçizâde Efendi	Sadık Efendi	Mehmed Emin Efendi kâtib-i fihrist
30	Mehmed Çelebi yeğen-i Evliya	Monla Feyzullah İmamzâde	İsmail Efendi dâmâd-ı serhalife	Monla Mahmud defterci-i kalem	Monla Süleyman tâbi‘-i K	Arif Efendi
31	Halil Çelebi Edirneli	İbn-i şerbet Mustafa Çelebi	Hasan Efendi tâbi‘-i kisedâr efendi	Mehmed Efendi tâbi‘-i muhallelât	Seyyid Hasan Efendi	Yusuf Efendi veled-i halife-i sâlis
32	Emir Mehmed Çelebi tâbi‘-i merhûm Hasan Efendi	Seyyid İbrahim tâbi‘-i Hafız Efendi	Molla Mehmed Kâtibzâde	Ahmed Efendi tâbi‘-i halife-i zimmet-i sâbık	Seyyid İbrahim Çelebi tâbi‘-i K	Hafız Mustafa Efendi
33	Şehrî Mehmed Çelebi	Ali Çelebi ibn-i zimmet	Seyyid İbrahim Efendi halife-i zimmet	Seyyid Hafız Ahmed Efendi tâbi‘-i M	Seyyid İbrahim tâbi‘-i Mustafa muhallelât	Hafız Mustafa veled-i Hüseyin Odabaşı
34	Mehmed Ağa veled-i merhûm Veli Efendi	Monla Mehmed tâbi‘-i kisedâr efendi	Seyyid Haşım Çelebi tâbi‘-i muhallelât	Süleyman Efendi tâbi‘-i kisedâr efendi	Ragıp Efendi tâbi‘-i Mustafa Efendi	Seyyid Mehmed Kasım Efendi tâbi‘-i K-i hâlâ
35	Halil Çelebi birâder-i kisedâr	Monla Musa defterî	Mustafa Ağa Süleyman Ağazâde	Süleyman Efendi tâbi‘-i merhûm Feyzi Efendi	Monla Musa defterci-i sâbık	Seyyid Feyzi Efendi halife-i

						zimmet
36	Monla Yakub	Osman Çelebi Mastî	Ali Ağa dâmâd-ı serhalife-i sâbık	Osman Efendi tâbi‘-i zimmet efendi	Seyyid Hafız Ahmed Efendi	Molla Ahmed Çavuşzâde
37	Feyzi Çelebi		Seyyid Elhac Hasan	Seyyid Mehmed Emin tâbi‘-i halife-i zimmet-i sâbık	Monla Mehmed tâbi‘-i merhûm Tayyibî	Halil Şekib Efendi mûhürdâr-ı hazret-i defterî
38	Ahmed Çelebi tâbi‘-i serhalife		Molla Mehmed tâbi‘-i Tayyibî Efendi	Monla Mustafa tâbi‘-i zimmet efendi	Monla Süleyman	Hafız Mehmed Sadık tâbi‘-i muhallefât
39	Ahmed Çelebi veled-i Osman Efendi		Seyyid Mehmed Çelebi Elhac Süleyman Efendizâde	Ahmed Efendi veled-i Halil Efendi	Seyyid Mehmed Efendi	Mehmed Emin Efendi tâbi‘-i mâlikâne
40	Mehmed Emin tâbi‘-i kîsedâr		Molla Mehmed Çelebi Evliyâ Hasan Efendizâde	Mehmed Bey	Mustafa Efendi kâtib-i fihrist	Ahmed Efendi kâtib-i Praveşte
41			Emin Çelebi Kapucızâde	İsmail Efendi veled-i Halil Efendi	Elhâc Mehmed Emin	İbrahim Çelebi veled-i halife-i sâlis
42			Elhac Mustafa Çelebi tâbi‘-i serhalife	Seyyid Mehmed Emin Efendi Sultan Çırağızâde	İsmail Efendi veled-i Halil Efendi	Molla Esad tâbi‘-i kâtibzâde
43			Seyyid Feyzullah Çelebi veled-i kâtib-i sermünâdî	Monla Mehmed Emin tâbi‘-i Şerbetçizâde Efendi	Hafız Abdurrahim Efendi tâbi‘-i K	Molla Seyyid Ömer tâbi‘-i defterci
44				Hâfız Mustafa tâbi‘-i serhalife	Monla Süleyman tâbi‘-i K	Hâfız Seyyid Mehmed Emin İmâmzâde tâbi‘-i topî
45				Seyyid Mehmed Arif Efendi veled-i kîsedâr efendi	Monla Mustafa tâbi‘-i İsmail Efendi	Seyyid İbrahim Efendi tâbi‘-i K-i hâlâ
46				Molla Mustafa tâbi‘-i Süleyman Efendizâde	Monla Sadık tâbi‘-i zimmet	Molla Cafer tâbi‘-i defterci
47				Molla Sadık	Monla Abdulfettah tâbi‘-i kâtib-i gümrük	Molla Mehmed Emin tâbi‘-i Arif Efendi

48					Monla Mehmed Emin tâbi'-i mektûbî	Molla Mehmed Odabaşızâde
49					Monla Arif	Hâfız Mehmed tâbi'-i K-i sâbık
50					Monla Yusuf veled-i Mustafa Efendi	Tavil Mehmed Bey
51					Monla Mustafa	Seyyid Salih Çelebi tâbi'-i re'is efendi
52					Hafız Mustafa veled-i Hüseyin Odabaşı	Hafız Mustafa tâbi'-i Abdi Efendi
53					Seyyid Mehmed Kasım	Hafız Abdalbaki tâbi'-i K-i sâbık
54					Seyyid Feyzi	Molla Ebubekir tâbi'-i muhallelât
55					Monla Ahmed Çavuşzâde	Seyyid İbrahim tâbi'-i muhallelât
56						Seyyid Mehmed Çelebi veled-i serhalîfe efendi
57						Molla Esad tâbi'-i Ma'cunî Mustafa Efendi
58						Molla Osman tâbi'-i Hacı Emin Efendi
59						Mehmed Emin Mısırlızâde tâbi'-i muhallelât
60						Seyyid Süleyman

					Çelebi veled-i Mustafa Efendi
61					Derviş Ahmed tâbi'-i K-i sâbık
62					Molla Abdülkerim tâbi'-i Hacı Emin Efendi
63					Molla Salih tâbi'-i K-i sâbık
64					Seyyid İsmail Tatarzâde
65					Seyyid Mehmed Raşid tâbi'-i muhallefât
66					Mehmed Emin tâbi'-i kâtib-i hatab
67					Seyyid Süleyman tâbi'-i Mustafa Efendi halîfe-i sâlis
68					Seyyid Mehmed Haşim tâbi'- i Mustafa Efendi
69					İsmail Çelebi kâtib-i hazîne-i hazret-i defterî
70					Ahmed Çelebi tâbi'- i hazret-i defterî

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 7736/53; *D.M.d*, nr. 36884; D.BŞM, nr. 4092/26; D.BŞM, nr. 4989/133; D.BŞM, nr. 5851/84; D.BŞM, nr. 6775/57.

Ek-11) Başmuhasebe Kalemî'nin Denetlediği Gelirler (1050/1640-1641)

Sayı	Gelir Birimi	Üst Birim	MAD, 551
1	Mukāta'a-i gümrük ve tevâbi'hâ ma'a aklâm-ı hurde der mahrûse-i Haleb	Hazine-i Haleb	s. 2-5
2	Mukāta'a-i hâshâ-i Kusayr ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 6
3	Mukāta'a-i hâshâ-i Sermin ma'a İdlîbü's-sugrâ	Hazine-i Haleb	s. 6
4	Mukāta'a-i hâshâ-i Eriha ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 6
5	Mukāta'a-i hâshâ-i Harim ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 6
6	Mukāta'a-i hâshâ-i Cebel-i Sem'an ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 6
7	Mukāta'a-i hâshâ-i Maarratü'l-masrîn ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 6
8	Mukāta'a-i hâshâ-i Antakya ve ihtisâb ve balıkhâne	Hazine-i Haleb	s. 7
9	Mukāta'a-i hashâ-i Suruç	Hazine-i Haleb	s. 7
10	Mukāta'a-i çeltük-i enhâr-ı Sis	Hazine-i Haleb	s. 7
11	Mukāta'a-i meseddlik-i âb	Hazine-i Haleb	s. 7
12	Mukāta'a-i Darsayak ve Şeyh Gündüzlü ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 7
13	Mukāta'a-i Tarsus ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 8
14	Mukāta'a-i çeltük-i enhâr-ı Kınık ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 8
15	Mukāta'a-i Ma'arra ve Kefertâb	Hazine-i Haleb	s. 8
16	Mukāta'a-i hâshâ-i Amik	Hazine-i Haleb	s. 8
17	Mukāta'a-i çeltük-i enhâr-ı Maraş	Hazine-i Haleb	s. 8
18	Mukāta'a-i çeltük-i enhâr-ı Kars	Hazine-i Haleb	s. 8
19	Mukāta'a-i perâkende-i haymâne	Hazine-i Haleb	s. 9
20	Mukāta'a-i âdet-i marhasa-i Aramine-i Yakubiyye der-Haleb	Hazine-i Haleb	s. 9
21	Mukāta'a-i memleha-i Belas ma'a karye-i Belas	Hazine-i Haleb	s. 9
22	Mukāta'a-i âdet-i ağnâm ve bedel-i güherçile-i kazâ-i Maraş	Hazine-i Haleb	s. 9
23	Mukāta'a-i hâshâ-i Rumkale	Hazine-i Haleb	s. 9
24	Mukāta'a-i ma'den-i nukre ve surb der-karye-i Hâsirek	Hazine-i Haleb	s. 9
25	Mukāta'a-i Ekrâd-ı Reşi ve İzzeddin	Hazine-i Haleb	s. 10
26	Mukāta'a-i hân-ı peynir ve mast	Hazine-i Haleb	s. 10
27	Mukāta'a-i resm-i çift-i Elbistan ma'a Zamantı ve tevâbi'hâ	Hazine-i Haleb	s. 11
28	Mukāta'a-i Menbiç ve Ravendân	Hazine-i Haleb	s. 11
29	Mukāta'a-i rûsûm-ı cemâ'at-i Semek ve Cerbî ve Seher ve Albu ve Âl-i Abbâs ve Gayrihû	Hazine-i Haleb	s. 11
30	Mukāta'a-i hâshâ-i Turb	Hazine-i Haleb	s. 11/2
31	Mukāta'a-i Yenice nâm-ı diger Nergislü	Hazine-i Haleb	s. 11/2
32	Mukāta'a-i mâbeyn-i mevkufât ma'a cizye-i Zeyk	Hazine-i Haleb	s. 11/2
33	Mukāta'a-i âdet-i ağnâm ve resm-i camus ve hammâl ve rûsûm-ı sâire-i Ka'beyn	Hazine-i Haleb	s. 11/2
34	Mukāta'a-i matbah	Hazine-i Haleb	s. 11/2
35	Mukāta'a-i memleha-i Cebul	Hazine-i Haleb	s. 11/2
36	Mukāta'a-i ekrâd-ı Brazi	Hazine-i Haleb	s. 12
37	Mukāta'a-i merdâne-i tîmâr-ı Kal'a-i Birecik	Hazine-i Haleb	s. 12
38	Mukāta'a-i bedel-i güherçile-i sipâhîzâdegân-ı nefis-i	Hazine-i Haleb	s. 13

	Sis		
39	Maktû‘a-i bedel-i hamr-ı karye-i Sûriye	Hazine-i Haleb	s. 13
40	Mukâta‘a-i memleha-i Koçhisar	Hazine-i Karaman	s. 14
41	Mukâta‘a-i hâshâ-i Develü	Hazine-i Karaman	s. 14
42	Mukâta‘a-i rûsûm-ı tâife-i Esbkeşân	Hazine-i Karaman	s. 15
43	Mukâta‘a-i Zâviye-i Alameddin-i Kayseriye ve Hoca Ağa der-nefs-i şehri-i Kayseriye	Hazine-i Karaman	s. 15
44	Mukâta‘a-i ihtisâb-ı nefsi-i Konya ve Kapan-ı Kûsfend ve Gav der-Nefs- i Konya	Hazine-i Karaman	s. 16
45	Mukâta‘a-i hâshâ-i Budaklu	Hazine-i Karaman	s. 16
46	Mukâta‘a-i mîrâbiye-i Konya ve bâc-ı keyl ve rûsûm-ı kahve ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Karaman	s. 17
47	Mukâta‘a-i Ovacık ve Kınık ve ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Karaman	s. 17
48	Mukâta‘a-i Ebr-i Maruf	Hazine-i Karaman	s. 17
49	Mukâta‘a-i tamga ve bâc-ı bâzâr ve kahvehânehâ-i livâ-i Niğde ve kazâ-i Ereğli	Hazine-i Karaman	s. 18
50	Mukâta‘a-i hâshâ-i Hoca ve defterdâr der-kazâ-i Larende ve Arablar ve Aladağ	Hazine-i Karaman	s. 18
51	Mukâta‘a-i tamga ve bâc-ı keyl ve ihtisâb ve beytûlmâl ve boyahâne-i nefsi-i Larende	Hazine-i Karaman	s. 18
52	Mukâta‘a-i Kureyş ve Belviran	Hazine-i Karaman	s. 19
53	Mukâta‘a-i Hatunsaray ve Süveyrde ve Kozak ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Karaman	s. 19
54	Mukâta‘a-i Perluganda ve Dilguriye	Hazine-i Karaman	s. 19
55	Mukâta‘a-i mîrâbiye-i Larende ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Karaman	s. 20
56	Mukâta‘a-i yüzdeciyân-ı Karaman	Hazine-i Karaman	s. 20
57	Mukâta‘a-i Selendi ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Karaman	s. 20
58	Mukâta‘a-i Yulavık ve Görege ve Sazyortan ve Rûsûm-ı Kahve ve Bâc-ı Keyl-i nefsi-i Kayseriye	Hazine-i Karaman	s. 21
59	Mukâta‘a-i bâc-ı bâzâr-ı livâ-i Aksaray ve Begşehri ve Akşehri	Hazine-i Karaman	s. 21
60	Mukâta‘a-i bedel-i mütekâ‘idîn ve sipâhîzâdegân ve pîr ve bîrûniyân-ı eyâlet-i Karaman	Hazine-i Karaman	s. 21
61	Mukâta‘a-i post-ı vaşak	Hazine-i Karaman	s. 22
62	Mukâta‘a-i hâshâ-i Bor ve karye-i Kılâb der-livâ-i Niğde	Hazine-i Karaman	s. 22
63	Mukâta‘a-i boyahâne ve tevâbi‘hâ der-Kayseriye	Hazine-i Karaman	s. 22
64	Mukâta‘a-i mîzân-ı harîr-i vilâyet-i Tokad ve boyahâne ve ihtisâb	Hazine-i Rum	s. 30
65	Mukâta‘a-i hâshâ-i Amasya	Hazine-i Rum	s. 30
66	Mukâta‘a-i hâshâ-i Osmancık	Hazine-i Rum	s. 31
67	Mukâta‘a-i ispençe-i Tokad ve Sivas	Hazine-i Rum	s. 31
68	Mukâta‘a-i cizye-i yâve der-Sivas	Hazine-i Rum	s. 31
69	Mukâta‘a-i ma‘den-i Gümüş ve hashâ-i mezbûr	Hazine-i Rum	s. 32
70	Mukâta‘a-i niyâbet-i Zile ve Turhal ve hâshâ-i M	Hazine-i Rum	s. 32
71	Mukâta‘a-i hâshâ-i Artukabad ve Gelmuğâd	Hazine-i Rum	s. 32
72	Mukâta‘a-i hâshâ-i Çorum ma‘a memâlih-i Kılıç ve Delüce ve Sarıkamış	Hazine-i Rum	s. 33
73	Mukâta‘a-i İnallu ve Ballu	Hazine-i Rum	s. 33

74	Mukāta‘a-i İskilib ve Katar	Hazine-i Rum	s. 33
75	Mukāta‘a-i Karakaya ma‘a ekrād-ı Çorum	Hazine-i Rum	s. 34
76	Mukāta‘a-i Ağçakilise der-livâ-i Canik	Hazine-i Rum	s. 34
77	Mukāta‘a-i memâlih-i Horhun ma‘a hashâ-i Sivas	Hazine-i Rum	s. 34
78	Mukāta‘a-i niyâbet-i Tozaklu ma‘a Kafirni	Hazine-i Rum	s. 35
79	Mukāta‘a-i hashâ-i çeltük-i enhâr-ı Niksar	Hazine-i Rum	s. 35
80	Mukāta‘a-i çeltük-i enhâr-ı Sonisa	Hazine-i Rum	s. 35
81	Mukāta‘a-i havâss-ı müteferrika ve beytûlmâl-ı livâ-i Canik	Hazine-i Rum	s. 36
82	Mukāta‘a-i niyâbet-i Zeytun	Hazine-i Rum	s. 36
83	Mukāta‘a-i Gedegere	Hazine-i Rum	s. 36
84	Mukāta‘a-i kabâ‘il-i ekrād-ı Lek	Hazine-i Rum	s. 37
85	Mukāta‘a-i Akdağ ve Budaközi	Hazine-i Rum	s. 37
86	Mukāta‘a-i hâshâ-i Kırşehir	Hazine-i Rum	s. 37
87	Mukāta‘a-i Olukmanlu-yı Zile ve Artukâbâd ve Akkuzulu	Hazine-i Rum	s. 38
88	Mukāta‘a-i cizye-i gebrân-ı karye-i Beskeni ma‘a cizye-i hâric ez-defter	Hazine-i Rum	s. 38
89	Mukāta‘a-i Maktû‘a-i karye-i Feryad	Hazine-i Rum	s. 38
90	Mukāta‘a-i hâshâ-i Kazâbâd ma‘a niyâbet-i mezbûr	Hazine-i Rum	s. 39
91	Mukāta‘a-i beytûlmâl-ı hâssa	Hazine-i Rum	s. 39
92	Mukāta‘a-i cizye-i gebrân-ı Artukâbâd	Hazine-i Rum	s. 39
93	Mukāta‘a-i boyahâne-i karye-i Kızıoğlu der-Ladik	Hazine-i Rum	s. 40
94	Mukāta‘a-i Komanad-ı Gebr ve Müslim	Hazine-i Rum	s. 40
95	Mukāta‘a-i cizye-i bîrûniyân-ı nefsi-i Tokad	Hazine-i Rum	s. 40
96	Mukāta‘a-i hâshâ-i Hoca ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Rum	s. 41
97	Mukāta‘a-i tamga-yı boya-i sûrh der-Tokad	Hazine-i Rum	s. 41
98	Mukāta‘a-i duhâniye-i nefsi-i Tokad	Hazine-i Rum	s. 41
99	Mukāta‘a-i tamga-yı boya-i sûrh der-kasaba-i Zile	Hazine-i Rum	s. 41
100	Mukāta‘a-i tamga-yı boya-i sûrh der-kasaba-i Turaklu	Hazine-i Rum	s. 41
101	Mukāta‘a-i tamga-yı boya-i sûrh der-Amasya	Hazine-i Rum	s. 42
102	Mukāta‘a-i karye-i Boyalu	Hazine-i Rum	s. 42
103	Mukāta‘a-i karye-i Göle	Hazine-i Rum	s. 42
104	Maktû‘a-i mâlikâne-i (...) der-livâ-i Sivas an-evkâf-ı (...) der-Tokad	Hazine-i Rum	s. 42
105	Mukāta‘a-i hâshâ-i livâ-i Hama ve Şirez ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Trablusşam	s. 45
106	Mukāta‘a-i iskele-i Trablusşam	Hazine-i Trablusşam	s. 45
107	Mukāta‘a-i Küre ve Zâviye	Hazine-i Trablusşam	s. 45
108	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Selluriye	Hazine-i Trablusşam	s. 45
109	Mukāta‘a-i Bayad-ı Hama	Hazine-i Trablusşam	s. 45
110	Mukāta‘a-i ihtisâb-ı livâ-i Humus	Hazine-i Trablusşam	s. 45
111	Mukāta‘a-i Cübeyl ve Betrun ve Büşerayı	Hazine-i Trablusşam	s. 45
112	Mukāta‘a-i hâshâ-i Arkâ ve Akkâr ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Trablusşam	s. 45
113	Mukāta‘a-i hâshâ-i Hısnülekrâd ve tevâbi‘hâ ve	Hazine-i Trablusşam	s. 46
114	Mukāta‘a-i Ziniyye	Hazine-i Trablusşam	s. 46
115	Mukāta‘a-i hâshâ-i Sâfîta	Hazine-i Trablusşam	s. 46

116	Mukāta‘a-i mahsûl-i icâre-i Yusuf Paşa	Hazine-i Trablusşam	s. 46
117	Mukāta‘a-i hâshâ-i Cebile ve Lazkiye	Hazine-i Trablusşam	s. 46
118	Cizye-i gebrân ve Yahudiyân	Hazine-i Trablusşam	s. 46
119	Mukāta‘a-i gümrük-i vilâyet-i Erzurum ve kasâbiye ve darbhâne ve boyahâne ve beytûlmâl-ı âmme ve hâssa ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Erzurum	s. 49
120	Mukāta‘a-i nehr-i Hatuniye ve tevâbi‘hâ der-kazâ-i Erzincan	Hazine-i Erzurum	s. 49
121	Mukāta‘a-i hâshâ-i Erzincan	Hazine-i Erzurum	s. 50
122	Mukāta‘a-i bedel-i gılmân-ı acemiyân-ı Erzurum	Hazine-i Erzurum	s. 50
123	Mukāta‘a-i hâshâ-i havâlî-i Keçivan	Hazine-i Erzurum	s. 50
124	Mukāta‘a-i Ribat-ı Enik ve karye-i Gemasur ve tevâbi‘hâ der-kaza-i Pasin	Hazine-i Erzurum	s. 51
125	Mukāta‘a-i bedel-i gılmân-ı kazâ-i İsbir	Hazine-i Erzurum	s. 51
126	Mukāta‘a-i boyahâne ve ihtisâb-ı Kal‘a-i Hasan ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Erzurum	s. 51
127	Mukāta‘a-i boyahâne ve hâshâ-i karye-i Birtük tâbi‘-i kazâ-i Tercan	Hazine-i Erzurum	s. 52
128	Mukāta‘a-i hâshâ-i Kemah	Hazine-i Erzurum	s. 52
129	Mukāta‘a-i hâshâ-i Geleverek ve kazâ-i Bayburd	Hazine-i Erzurum	s. 52
130	Mukāta‘a-i memlehâ-i Hınıs	Hazine-i Erzurum	s. 53
131	Mukāta‘a-i şabhâne-i Karahisar-ı Şarkî ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Erzurum	s. 53
132	Mukāta‘a-i hâshâ-i Bayramlı ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Erzurum	s. 53
133	Mukāta‘a-i havâs-ı livâ-i Penek	Hazine-i Erzurum	s. 54
134	Mukāta‘a-i hâshâ-i bakiyye-i Zagpa	Hazine-i Erzurum	s. 54
135	Mukāta‘a-i ma‘den-i Ardanuç tâbi‘-i mukāta‘a-i gümrük-i Erzurum	Hazine-i Erzurum	s. 54
136	Mukāta‘ât-ı havâs-ı Oltu ve cizye-i gebrân-ı Oltu ve perâkende ve beytûlmâl ve cizye-i gebrân-ı Mamervan ve Pertekrek	Hazine-i Erzurum	s. 55
137	Mukāta‘a-i bedel-i gılmân-ı Karahisar-ı Şarkî	Hazine-i Erzurum	s. 55
138	Mukāta‘a-i memleha-i Tortum ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Erzurum	s. 55
139	Mukāta‘a-i Kal‘a-i Zivin	Hazine-i Erzurum	s. 56
140	Mukāta‘a-i hâshâ-i Tavsiger	Hazine-i Erzurum	s. 56
141	Mukāta‘a-i bedel-i gılmân-ı acemiyân-ı kazâ-i Erzurum ve Bayburd ve Tarcan ve Erzincan ve Kemah ve Kelkid	Hazine-i Erzurum	s. 56
142	Cizye-i gebrân-ı eyâlet-i Erzurum ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Erzurum	s. 57
143	Cizye-i gebrân-ı kazâ-i İspir	Hazine-i Erzurum	s. 58
144	Cizye-i gebrân-ı Şavşad ve Acara-i uliya ve süfla	Hazine-i Erzurum	s. 58
145	Cizye-i gebrân-ı Ardahan	Hazine-i Erzurum	s. 58
146	Cizye-i gebrân-ı Karahisar-ı Şarkî	Hazine-i Erzurum	s. 58
147	Cizye-i gebrân-ı kazâ-i Şiran	Hazine-i Erzurum	s. 58
148	Cizye-i gebrân-ı kazâ-i Penek	Hazine-i Erzurum	s. 58
149	Mukāta‘a-i gümrük ve mîzân-ı harîr ve resm-i kassâbiye	Hazine-i Diyarbakır	s. 61
150	Mukāta‘a-i boyahâne-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 61
151	Mukāta‘a-i arza-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 62

152	Mukāta‘a-i şirehâne-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 62
153	Mukāta‘a-i ihtisâbhâne-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 62
154	Mukāta‘a-i boyahâne-i kirpâs-ı sürh-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 63
155	Mukāta‘a-i bâzâr-ı rişte-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 63
156	Mukāta‘a-i bâzâr-ı esb-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 63
157	Mukāta‘a-i bâzâr-ı çerm-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 64
158	Mukāta‘a-i tamga-i kayseriye-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 64
159	Mukāta‘a-i icâre-i dekâkîn-i debbâğân-ı Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 64
160	Mukāta‘a-i icâre-i dekâkîn-i Abdûlbâki	Hazine-i Diyarbakır	s. 65
161	Mukāta‘a-i bağçe-i Melek Ahmed Paşa ve bağ-ı Kays	Hazine-i Diyarbakır	s. 65
162	Mukāta‘a-i ma‘cûnhâne ve bozahâne ve resm-i bağât-ı Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 65
163	Mukāta‘a-i boyahâne ve şirehâne-i Ergani ve gayrihu	Hazine-i Diyarbakır	s. 66
164	Mukāta‘a-i boyahâne-i karye-i Çönkeş ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 66
165	Mukāta‘a-i boyahâne-i karye-i Karlu ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 66
166	Taksît-i Hani	Hazine-i Diyarbakır	s. 67
167	Mukāta‘a-i kurâ-i Ali Görenlü	Hazine-i Diyarbakır	s. 67
168	Mukāta‘a-i hashâ-i atik ve cedîd-i Harburt ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 67
169	Mukāta‘a-i hâshâ-i Hani ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 68
170	Mukāta‘a-i hâshâ-i Çernik ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 68
171	Mukāta‘a-i hâshâ-i atik ve cedîd-i Ergani	Hazine-i Diyarbakır	s. 68
172	Mukāta‘a-i hâshâ-i atik ve cedîd-i Berazi ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 69
173	Mukāta‘a-i hâshâ-i cedîd ve atik-i Ruha	Hazine-i Diyarbakır	s. 69
174	Mukāta‘a-i hâshâ-i atik ve cedîd-i Birecik ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 69
175	Mukāta‘a-i kurâ-i Sürgücü	Hazine-i Diyarbakır	s. 70
176	Mukāta‘a-i Hasankeyf ve tevâbi‘hâ ma‘a kurâ-yı havâs-ı hümayûn	Hazine-i Diyarbakır	s. 70
177	Mukāta‘a-i hâshâ-i Habur	Hazine-i Diyarbakır	s. 70
178	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Karaulus	Hazine-i Diyarbakır	s. 71
179	Mukāta‘a-i perâkende-i Bozulus	Hazine-i Diyarbakır	s. 71
180	Mukāta‘a-i hâshâ-i Rakka	Hazine-i Diyarbakır	s. 71
181	Mukāta‘a-i şirehâne-i Ruha	Hazine-i Diyarbakır	s. 72
182	Mukāta‘a-i hâshâ-i atik ve cedîd-i Savur ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 72
183	Mukāta‘a-i hâshâ-i Tercil	Hazine-i Diyarbakır	s. 72
184	Mukāta‘a-i ma‘den-i Kiği ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 73
185	Maktû‘ât-ı aşâ’ir der-kazâ-i Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 73
186	Maktû‘ât-ı aşâ’ir der-kazâ-i Mardin	Hazine-i Diyarbakır	s. 74-75
187	Maktû‘ât-ı aşâ’ir der-kazâ-i Ruha	Hazine-i Diyarbakır	s. 75-77
188	Maktû‘ât-ı aşâ’ir-i kazâ-i Ergani	Hazine-i Diyarbakır	s. 77-79
189	Maktû‘ât-ı âdet-i ağnâm	Hazine-i Diyarbakır	s. 79-80
190	Mukāta‘a-i boyahâne-i karye-i Ribat ve Telbesim	Hazine-i Diyarbakır	s. 80
191	Mukāta‘a-i hâshâ-i Kulb ve karye-i Harabe	Hazine-i Diyarbakır	s. 80
192	Mukāta‘a-i aşîret-i Besban ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 80
193	Mukāta‘a-i aşîret-i Benî Rabi‘a	Hazine-i Diyarbakır	s. 80
194	Mukāta‘a-i karye-i Ribat ve tevâbi‘hâ	Hazine-i Diyarbakır	s. 80

195	Mukāta‘a-i resm-i yaylak	Hazine-i Diyarbakır	s. 80
196	Mukāta‘a-i resm-i ubûr-ı kelek	Hazine-i Diyarbakır	s. 80
197	İcâre-i dekâkîn-i Alaaddin Bey	Hazine-i Diyarbakır	s. 80
198	Mukāta‘a-i gümrük ve resm-i kasabiye-i Amid ki be- Van mürûr şüde ve hashâ-i Umur Bey ve cizye-i gebrân-ı kurâ-i Bitlis	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
199	Mukāta‘a-i hashâ-i atik ve cedîd-i Siverek ve kasaba-i Samsad	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
200	Mukāta‘a-i hashâ-i Çemişkezek ve Arabgir ve karye-i Til der-uhde-i gilmân-ı kal‘a-i Erciş	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
201	Mukāta‘a-i bâb-ı Mardin ve Cedîd ve Rum ve cebel der-Amid	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
202	Aşîret-i ağnâm-ı Siverek	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
203	Aşîret-i Mevdânî	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
204	Karye-i Bağniger	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
205	Mukāta‘a-i Karaciyân ve Çingan-ı Hasankeyf ve gayrihu	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
206	Aşîret-i Kürdülü-i Kebîr	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
207	Aşîret-i Kürdülü-i Sagır	Hazine-i Diyarbakır	s. 81
208	Taksît-i Hani	Hazine-i Diyarbakır	s. 82
209	Aşîret-i Taraşlu	Hazine-i Diyarbakır	s. 82
210	Karye-i Arpalu ve gayrihu der-Ruha	Hazine-i Diyarbakır	s. 82
211	Karye-i Pare Pare [der-Ruha]	Hazine-i Diyarbakır	s. 82
212	Mukāta‘a-i tamga-i Kayseriyye der-nefs-i Hasankeyf	Hazine-i Diyarbakır	s. 82
213	Karye-i Devir tâbi‘-i Hani	Hazine-i Diyarbakır	s. 82
214	Mukāta‘ât-ı bazar-ı ağnâm ve kırıshâne ve asesiye ve kellehâne ve karye-i Darbuz ve gayrihu	Hazine-i Diyarbakır	s. 82
215	Cizye-i gebrân-ı eyâlet-i Diyarbakır	Hazine-i Diyarbakır	s. 85
216	Mukāta‘a-i hâshâ-i Eyâlet-i Adana		s. 82
217	Mukāta‘a-i hâshâ-i dimos-ı Malatya		s. 83
218	Mukāta‘a-i karye-i (...) tâbi‘-i nâhiye-i Ağçadağ der- livâ-i Malatya an-tûmâr has şüde		s. 83
219	Mukāta‘a-i hâshâ-i dimos-ı Ayntab		s. 84
220	Mukāta‘a-i hâshâ-i Türkmenân-ı Bozulus		s. 85
221	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Danişmendlü		s. 86
222	Mukāta‘a-i âdet-i ağnâm ve cizye-i gebrân ve bedel-i avâriz-ı livâ-i Çemişkezek ve Pertek ve Sağman ve Mazgird		s. 87
223	Mukāta‘a-i İfrâz-ı Zülkadriyye		s. 88
224	Mukāta‘a-i tâ‘ife-i Rişvan ve Çakallu		s. 89
225	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Mamalu der-cânib-i Kayseriye		s. 90
226	Mukāta‘a-i rûsûm-ı tâ‘ife-i Bozdoğan		s. 91
227	Mukāta‘a-i rûsûm-ı tâ‘ife-i Lek ve Avanik		s. 92
228	Mukāta‘a-i ma‘den-i Canca ve cizye-i Canca ve tevâbi‘hâ		s. 93
229	Mukāta‘a-i iskele-i vilâyet-i Trabzon		s. 94
230	Ta‘ahhüd-i hazîne-i Bosna		s. 95

231	Emânet-i harc-ı hâssa-i Gelibolu		s. 96
232	Mukâta'ât-ı eyâlet-i Musul		s. 97
233	Ta'ahhüd-i Emîr Muhammed Tarbuş veled-i Ebû Rîş		s. 99
234	Cizye-i gebrân-ı cezîre-i Kıbrıs		s. 100
235	Cizye-i gebrân ve Yahudiyân-ı nefis-i Haleb		s. 101
236	Cizye-i gebrân-ı perâkende-i Haleb ki hâric-ez-defter bude		s. 101-102
237	Cizye-i gebrân-ı vilâyet-i Eğin		s. 103
238	Cizye-i gebrân-ı kazâ-i Arabgir		s. 104
239	Cizye-i gebrân-ı nefis-i Trabzon		s. 105
240	Cizye-i gebrân-ı vilâyet-i Sürmene		s. 106
241	Cizye-i gebrân-ı vilâyet-i Of		s. 107
242	Cizye-i gebrân-ı vilâyet-i Rize		s. 108
243	Cizye-i ta'ife-i Göril		s. 109
244	Cizye-i ta'ife-i Dadyan		s. 109
245	Cizye-i ta'ife-i Açıkbaş		s. 109
246	Cizye-i vilâyet-i Rikim		s. 109
247	Mukâta'ât-ı eyâlet-i Bağdad	Bağdad	s. 110-113
248	Mukâta'ât-ı eyâlet-i Şam-ı Şerîf	Şam	s. 114-125
249	Emânet-i beytülmâl-ı mahrûse-i İstanbul	İstanbul	s. 126-127
250	Emânet-i rüsûm-ı dîvân-ı âlî		s. 128-129
251	Emânet-i kendir der-Samsun		s. 130
252	Emânet-i rüsûm-ı mâliye		s. 131

Ek-12) Başmuhasebe Kalemi'nin Denetlediği Gelirler (1121/1709-1710)			
Sayı	Gelir Birimi	Mal (Akçe)	MAD, 10152
1	Mukāta‘ât-ı ocaklık-ı neferât-ı yerlüyân-ı kal‘a-i Belgrad	29.014.920	s. 31-34
2	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Tımışvar ma‘a cizye-i gebrân	18.293.460	s. 39-40
3	Mukāta‘a-i âdet-i aġnâm ve ôşr-i şer‘iyye-i mahsûlât-ı tâ‘ife-i Tatarân-ı Nogaylu der-cânib-i Bucak be-Yurd-ı Halil Paşa îvâ ve iskân şudeġân	3.060.000	s. 45-46
4	Maktû‘a-i bedel-i cibayet-i cizye-i şer‘iyye-i ehl-i zimmet-i livâ-i Bâyezid ve Malazgird ve Eleşkird ve Şelve	450.000	s. 49
5	Cizye-i gebrân-ı Açıkbaş	500.400	s. 51
6	Cizye-i gebrân-ı Dadyan	200.000	s. 51
7	Cizye-i gebrân-ı Terekeme	60 b. harîr	s. 51
8	Cizye-i gebrân-ı Göril	300.000	s. 51
9	Maktû‘a-i kurâ-i mezkûrîn der-cezîre-i Kıbrıs	47.040	s. 54
10	Mukāta‘a-i ze‘âmet-i Yusuf Beg veled-i vezîr-i âzâm-ı sâbık Mustafa Paşa der-livâ-i Kocaili	486.720	s.56
11	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Akhisar ve tevâbi‘hâ	350.000	s.56
12	Mukāta‘ât-ı hâşhâ-i Malatya ve tevâbi‘hâ	3.118.920	s. 57-58
13	Mukāta‘a-i bedeliyye-i sancak-ı hâşhâ-i mîrlivâ-i Malatya	915.000	s. 59
14	Mukāta‘a-i karye-i Kırmızı ve perâkende-i karye-i mezbûr	36.600	s. 60
15	Mukāta‘a-i karye-i Kocaözü ve gayrihu	17.051	s. 60
16	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Rakka ve tevâbi‘hâ	37.083.420	s. 61-62
17	Mukāta‘a-i İfrâz-ı Zülkadriye ve tevâbi‘hâ	4.500.000	s. 65
18	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Balay ve Çiftlik-i Murad Aġa	45.000	s. 68
19	Mukāta‘a-i karye-i Topçulu ve Mansurlu der-nâhiye-i Silistre	30.120	s. 68
20	Mukāta‘ât-ı cezîre-i Limni	573.724	s. 69
21	Mukāta‘a-i cezîre-i Bozbaba	60.000	s. 70
22	Mukāta‘a-i Hemşin ve avârız ve bedel-i nüzul	55.500	s. 71
23	Mukāta‘a-i Mendüs ve tevâbi‘ha	70.000	s. 71
24	Mukāta‘a-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Kıbrıs	100.000	s. 72
25	Mukāta‘a-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Maraş	54.000	s. 72
26	Mukāta‘a-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Diyarbakır	146.400	s. 72
27	Mukāta‘a-i karye-i Beglerbegi ve tevâbi‘ha	18.360	s. 73
28	Maktû‘a-i ze‘âmet-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Şam	203.740	s. 73
29	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Maraş	103.424	s. 74
30	Mukāta‘a-i erbâb-ı tîmâr-hâ-i Behisni	81.900	s. 74
31	Mukāta‘a-i defterdârlık ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Sivas	57.930	s. 74
32	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Anadolu	101.400	s. 74
33	Mukāta‘a-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Karaman	160.000	s. 74
34	Mukāta‘a-i Sarıkavak (reft be-kalem-i Burusa)	15.000	s. 74
35	Mukāta‘a-i hâşhâ-i dimos-ı Ayntab ve tevâbi‘hâ	747.560	s. 75
36	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Tilbaşar ve Kızılhisar ve tevâbi‘hâ	98.000	s. 76

37	Mukāta‘a-i Orul ve Göçgi an-ifrâz-ı dimos-ı Ayntab	106.560	s. 76
38	Mukāta‘a-i hâshâ-i Menbiç-i Revendan ma‘a havâss-ı mirlivâ-i Ayntab	1.200.000	s. 77
39	Mukāta‘a-i hâshâ-i Divriği	385.530	s. 79
40	Mukāta‘a-i karye-i Purunsur ve Taşlık an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Divriği	8.600	s. 80
41	Mukāta‘a-i karye-i Zengi an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Divriği	9.720	s. 80
42	Mukāta‘a-i karye-i Güresin tâbi‘-i mukāta‘a-i Divriği	4.056	s. 80
43	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Boynuincelü tâbi‘-i Türkmenân-ı Danişmendlü	1.027.387	s. 80
44	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Karalu ve Sermayelü	170.820	s. 81
45	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Karamanlu ve tevâbi‘hâ	281.700	s. 81
46	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Küçüklü ve Mihmanlu	229.020	s. 81
47	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Sarulu ve Köseli ve Sarı ve tevâbi‘hâ	60.000	s. 81
48	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Aydın	840.000	s. 83
49	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Rumili	203.640	s. 84
50	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Ankara	921.360	s. 84
51	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Karaman	1.050.180	s. 84
52	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Keskin	418.440	s. 85
53	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Türkmenân-ı mânde-i Bozulus (iskân-ı Rakka)	324.000	s. 85
54	Mukāta‘a-i Rışvan ve Sakallu	3.000.000	s. 85
55	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Şeyhlü	91.500	s. 85
56	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Çanaklu	36.000	s. 85
57	Mukāta‘a-i yörükân-ı Bozdoğan der-livâ-i İçil	78.000	s. 86
58	Mukāta‘a-i rüsûm-ı tâ‘ife-i Bozdoğan der-vilâyet-i Adana	109.800	s.86
59	Mukāta‘a-i âdet-i ağnam ve bedel-i avâriz-ı Çemişkezek ve Pertek ve Sağmal ve Mazgird ve tevâbi‘hâ	823.997	s. 87
60	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Dedeşlü ve Selmanlu tâbi‘-i tâ‘ife-i Göndüzlü an-yörükân-ı Maraş	60.840	s.88
61	Mukāta‘a-i gümrük-i İskele-i Trabzon ve ihtisâb ve dellâliye ve tevâbi‘hâ	1.009.000	s. 89-90
62	Mukāta‘a-i ma‘den-i bâc der-livâ-i Semendire	203.000	s. 91
63	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i nefis-i Saraybosna	8.400	s. 91
64	Mukāta‘a-i gümrük-i kav der-kazâ-i Banaluka	25.000	s. 91
65	Mukāta‘a-i bedel-i lağımcıyân-ı İstanbul ve Galata ve Haslar ve Üsküdar	279.500	s. 92
66	Mukāta‘a-i gümrük-i Zadre	x	s. 92
67	Mukāta‘a-i sırmakeşhâne-i İstanbul ve Bursa ve Selanik	2.418.000	s. 93-94
68	Mukāta‘a-i rüsûm-ı tamga-yı akmîşe ve sandal ve atlas der-İstanbul	225.680	s. 95
69	Mukāta‘a-i bedel-i lağım-ı mahrûse-i Edirne	50.700	s. 96
70	Mukāta‘a-i ifrâz-ı tizâb ve kal-ı sîm der-darbhâne-i âmire	252.000	s. 96
71	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Girid	1.597.000	s. 97-101

72	Mukāta‘ât-ı muhassıllık-ı Haleb	19.224.865	s. 103-120
73	Mukāta‘a-i çeltük-i enhâr-ı Kars ve bedel-i güherçile-i livâ-i Sis	146.640	s. 121
74	Mukāta‘a-i Mirbayi ve Altunözü	84.120	s. 122
75	Mukāta‘a-i ekrâd-ı Reşi ve tevâbi‘hâ	279.360	s. 122
76	Mukāta‘a-i memleha-i Balay ma‘a Maktû‘a-i karye-i Balay	76.500	s. 123
77	Mukāta‘a-i hâshâ-i defterdârlık-ı Haleb	101.400	s. 123
78	Mukāta‘a-i başhâne-i Haleb	420.000	s. 124
79	Mukāta‘a-i hâshâ-i Tarsus ve tevâbi‘hâ	101.400	s. 124
80	Mukāta‘a-i karye-i Kuyucak ve gayrihu tâbi‘-i Hısnımansur	36.000	s. 125
81	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı çavuşân-ı eyâlet-i Haleb	18.000	s. 126
82	Mukāta‘a-i hâshâ-i Gümrük ve Kefer-ı Sandal ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Haleb	223.080	s. 126
83	Mukāta‘a-i Ma‘arretü'n-numân ve tevâbi‘hâ	500.400	s. 126
84	Mukāta‘a-i resm-i çift-i Elbistan	99.660	s. 127
85	Mukāta‘a-i hâshâ-i Şeyhülhadid	326.287	s. 127
86	Mukāta‘a-i tercümânlık-ı mahkeme-i kübrâ der-Haleb	12.000	s. 127
87	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Rum nâm-ı diger Tokad	6.127.260	s. 129-142
88	Mukāta‘a-i karye-i Biskeni tâbi‘-i kazâ-i Kazâbâd	119.640	s. 143
89	Mukāta‘a-i karye-i Gürçi der-kazâ-i Kazâbâd	79.980	s. 143
90	Mukāta‘a-i hâshâ-i Amasya ve tevâbi‘hâ	17.600	s. 144
91	Mukāta‘a-i Ağca Kilise der-livâ-i Canik	57.000	s. 144
92	Mukāta‘a-i nefis-i kasaba-i Ezinebazarı	28.620	s. 145
93	Mukāta‘a-i memleha-i Cedîd der-kazâ-i Sivas	18.000	s. 145
94	Maktû‘a-i Hasan Hacı ve tevâbi‘hâ	3.600	s. 145
95	Zemîn-i Güvende ve zemîn-i Savul-ı Anarlık-ı Niksar	500	s. 145
96	Mukāta‘a-i rüsûm-ı gümrük der-Tokad	300.000	s. 146
97	Mukāta‘a-i memleha-i Koçhisar ve tevâbi‘hâ tâbi‘-i hazîne-i Karaman	536.800	s. 147
98	Mukāta‘a-i tamga-yı Niğde ve bâc-ı bâzâr	56.500	s. 148
99	Mukāta‘a-i karye-i Kayı ve bedel-i eşkün	38.100	s. 148
100	Mukāta‘a-i rüsûm-ı tâ‘ife-i Çayır gayr-i ez-Selendi	18.000	s. 148
101	Mukāta‘a-i mîrâbiye-i Konya ve bâc-ı keyl ve resm-i kahve ve tevâbi‘hâ	180.150	s. 149
102	Mukāta‘a-i ihtisâb-ı Konya ve tevâbi‘hâ	55.040	s. 149
103	Mukāta‘a-i mezra‘a-i İncesu ve tevâbi‘hâ	8.112	s. 149
104	Mukāta‘a-i mîrâbiye-i nehr-i Fodura der-Niğde	5.500	s. 150
105	Mukāta‘a-i zâviye-i Havar Hatun	33.000	s. 150
106	Mukāta‘a-i karye-i Kızılok	24.942	s. 150
107	Mukāta‘a-i Ebuma‘ruf ve tevâbi‘hâ	65.700	s. 150
108	Mukāta‘a-i nehr-i Espile an-ifrâz-ı Kızılok	2.400	s. 151
109	Mukāta‘a-i â‘şâr-ı şer‘iyye-i mahsûlât-ı Türkmenân-ı Mamalu	21.600	s. 151
110	Mukāta‘a-i hâshâ-i Develü ve tevâbi‘hâ	363.000	s. 151
111	Mukāta‘a-i ba‘zı zâviyehâ ve ba‘zı maktû‘ât der-vilâyet-i Karaman nâm-ı diger Eşkûn	287.831	s. 152
112	Mukāta‘a-i hâshâ-i Hoca ve gayrihu an-ifrâz-ı Eşkûn	179.160	s. 152

113	Mukāta‘a-i Kureyş-i Belviran an-ifrâz-ı Eşkûn	66.900	s. 153
114	Mukāta‘a-i Zâviye-i Melik Eredna nâm-ı diger Köşk der-Kayseri	90.000	s. 153
115	Mukāta‘a-i Şazgeldi der-Kayseri	37.000	s. 154
116	Mukāta‘a-i karye-i Enegî ve gayrihu der-livâ-i Niğde	60.000	s. 154
117	Mukāta‘a-i yüzde-i Karaman ve tevâbi‘hâ	50.400	s. 155
118	Mukāta‘a-i hâshâ-i Ovacık	84.000	s. 155
119	Mukāta‘a-i Zâviye-i Ömerlü	5.000	s. 155
120	Mukāta‘a-i Zâviye-i Kenger	5.000	s. 155
121	Mukāta‘a-i hâshâ-i Budaklu	136.873	s. 156
122	Mukāta‘a-i hâshâ-i Bor ve tevâbi‘hâ	176.908	s. 156
123	Mukāta‘a-i hâshâ-i ihtisâb ve damga-yı Larende	152.100	s. 156
124	Mukāta‘a-i karye-i Hisar-ı Ballık	160.000	s. 157
125	Mukāta‘a-i resm-i beytûlmâl-ı âmm ve hâssa ve tevâbi‘hâ der-nâhiye-i Şücaeddin	20.280	s. 157
126	Mukāta‘a-i rûsûm-ı tâ‘ife-i Esbkeşân	447.000	s. 158
127	Mukāta‘a-i hâshâ-i Selendi ve tevâbi‘hâ	122.000	s. 158
128	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Diyarbakır	9.516.222	s. 159-175
129	Mukāta‘a-i ta‘ahhüd-i mirlivâ-i Erciş ve Adilcevaz	5950 keyl hınta	s. 176
130	Mukāta‘a-i hâshâ-i Arabgir ve Çemişkezek ve tevâbi‘hâ	66.000	s. 177
131	Mukāta‘a-i hâshâ-i Siverek ve Sümeysad ve tevâbi‘hâ	1.800.000	s. 178
132	Mukāta‘a-i Ubûr-ı cîsr-i Çapakçur ve tevâbi‘hâ	180.000	s. 179
133	Mukāta‘a-i Arpalu ve Koçi-i Ulyâ ve Mihrablı ve tevâbi‘hâ der-kazâ-i Ruha	80.955	s. 179
134	Mukāta‘a-i aşîret-i Merdisi ve tevâbi‘hâ	408.000	s. 180
135	Mukāta‘a-i aşîret-i Zirki ve tevâbi‘hâ	133.200	s. 180
136	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı mustahfızân-ı Diyarbakır (zam be-voyvodalık-ı Diyarbakır)	600	s. 181
137	Mukāta‘a-i karye-i Kiremşuhud (zam be-voyvodalık-ı Diyarbakır)	4.056	s. 181
138	Mukāta‘a-i perâkende-i reâyâ-yı Batıllu ve Cemegânlu ve Mamalu ve Azmanlu (zam be-mukāta‘ât-ı Rakka)	120.000	s. 181
139	Mukāta‘a-i karye-i Kefni	117.952	s. 181
140	Mukāta‘a-i ma‘den-i Kiği ve tevâbi‘hâ	216.000	s. 185
141	Mukāta‘a-i memleha ve kurâ der-nâhiye-i Kemah	210.000	s. 186
142	Mukāta‘a-i ba‘zı kurâ ve mezâri‘-i -i Kars	73.200	s. 187
143	Mukāta‘a-i kurâ-i nefsi-i Batum	63.660	s. 187
144	Mukāta‘a-i karye-i Tamzer	151.280	s. 187
145	Mukāta‘a-i memleha-i Tortum	60.000	s. 187
146	Mukāta‘a-i bedel-i gılmanân-ı kazâ-i Erzurum	107.120	s. 188
147	Mukāta‘a-i nefsi-i kale-i Hasan	202.800	s. 188
148	Maktû‘a-i beytûlmâl ve bâc-ı ubûr-ı nefsi-i Kars-ı Erzurum	72.000	s. 189
149	Mukāta‘a-i karye-i Özbek ve tevâbi‘hâ	144.000	s. 189
150	Mukāta‘a-i memlehâ-i Toprak ve Çaylak	10.000	s. 189
151	Mukāta‘a-i hâshâ-i Kemah	122.222	s. 189
152	Mukāta‘a-i mahsûl-i memleha-i Parmaklu	40.000	s. 190

153	Mukāta‘a-i mahsûl-i memleha-i cedîd-i der-karye-i Kebur?	12.000	s. 190
154	Maktû‘a-i kethüdâlık-ı çavuşân-ı Erzurum	24.000	s. 190
155	Mukāta‘a-i Gümrük-i Erzurum ve tevâbi‘hâ	13.041.360	s. 191-196
156	Mukāta‘a-i ma‘den-i Canca/Gümüşhane ve tevâbi‘hâ	9.577.980	s. 197-202
157	İrsâliye-i hazîne-i Basra		s. 203
158	Mukāta‘a-i hâshâ-i Düceyl der-vilâyet-i Bağdad	1.512.000	s. 207
159	Mukāta‘a-i gümrük-i nefis-i Bağdad	3.000.000	s. 208
160	İrsâliye-i hazine-i Bağdad	6.540.000	s. 209
161	Mukāta‘a-i hâshâ-i Nablus	1.656.000	s. 212
162	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Şam-ı Şerîf		s. 213-221
163	Mukāta‘a-i hâshâ-i Sayda ve Beyrut ve tevâbi‘hâ	26.927.820	s. 225-226
164	Mukāta‘a-i boyahâne-i nefis-i Kerkük	17.300	s. 228
165	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Musul	3.226.500	s. 229-231
166	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Trablusşam	35.890.260	s. 235-237
167	Mukāta‘ât-ı Hama	7.781.700	s. 239
168	Mukāta‘a-i hâshâ-i Ba‘albek	3.000.000	s. 241
169	Mukāta‘ât ve maktû‘ât ve kurâ ve mezârî‘-i eyâlet-i Adana	3.972.840	s. 243-247
170	Maktû‘a-i Bayırlı ve Haberlü	30.000	s. 249
171	Mukāta‘a-i Ayaklı Kilise	24.000	s. 249
172	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Karabük ve tevâbi‘hâ	102.000	s. 249
173	Mukāta‘a-i Maktû‘a-i mezra‘a-i Kengülü?	15.000	s. 250
174	Mukāta‘a-i mahsûl-i rûsûm-ı cemâ‘at-i Karamanlu ve tevâbi‘hâ	60.000	s. 250
175	Mukāta‘a-i mezra‘a-i diğer Eski Kilise	30.000	s. 251
176	Mukāta‘a-i mahsûl-i kürehâ-i ahen ve tevâbi‘hâ tâbi‘-i Sarıçam	456.360	s. 251
177	Mukāta‘a-i maktû‘a-i boyahâne-i Adana	60.000	s. 252
178	Mukāta‘a-i hâshâ-i mirlivâ-i Kıbrıs	90.000	s. 252
179	Mukāta‘a-i hâshâ-i mirlivâ-i Birecik	48.000	s. 252
180	Mukāta‘a-i bedel-i sancak-ı Kars-ı Zülkadriyye	300.000	s. 253
181	Mukāta‘a-i mezra‘a-i İki Kilise	60.000	s. 253
182	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Kizirli	49.800	s. 254
183	Mukāta‘a-i mahsûl-i cemâ‘at-i Karaisalı ve tevâbi‘hâ	66.840	s. 254
184	Mukāta‘a-i â‘şâr-ı şer‘iyye-i hâs ve mahsûl-i livâ-i Tarsus	600.000	s. 254
185	Mukāta‘a-i resm-i âdet-i ağnâm-ı nâhiye-i Dünderlu	840.000	s. 255
186	Mukāta‘a-i ihtisâb-ı Adana ve tevâbi‘hâ	780.000	s. 256
187	Mukāta‘a-i ispençe-i eyâlet-i Adana	540.000	s. 257
188	Mukāta‘a-i mezra‘a-i karye-i Çatal	10.000	s. 258
189	Mukāta‘a-i hâshâ-i Sis ve tevâbi‘hâ (ref‘)	960.000	s. 259
190	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmâr-hâ-i Aydın ve Saruhan ve Manisa ve tevâbi‘hâ	616.110	s. 261
191	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmâr-hâ-i livâ-i Kastamonu	60.910	s. 262
192	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmâr-hâ-i livâ-i Suğla	529.980	s. 262
193	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmâr-hâ-i livâ-i Kocaili	1.013.080	s. 263
194	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmâr-hâ-i livâ-i Biga ve Gelibolu	956.120	s. 264

195	Ze'amethâ-i mensûhât	222.596	s. 265-266
196	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Erzurum	3.900.000	s. 267
197	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Şam	1.680.000	s. 268
198	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i Kudüs-i şerîf	360.000	s. 269
199	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Kerkük	126.000	s. 269
200	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Musul	102.000	s. 269
201	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Kars-ı Maraş	600.000	s. 269
202	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Maraş	300.000	s. 270
203	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Trabzon	1.639.600	s. 271
204	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Rakka	480.000	s. 272
205	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Halep	2.400.000	s. 272
206	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Batum	600.000	s. 274
207	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Diyarbakır	1.800.000	s. 274
208	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i İnebahtı, Eğriboz, Karlılı	3.181.560	s. 275-276
209	Mukâta'a-i karye-i Kurşuncu ve gayrihu	14.640	s. 283
210	Mukâta'a-i karye-i Gediklû ve Okcular	50.700	s. 283
211	Mukâta'a-i hâshâ-i nefis-i Gedis/Güdende?	101.400	s. 283
212	Mukâta'a-i karye-i Boğazlıyan der-nâhiye-i Bozok	18.000	s. 284
213	Maktû'a-i firun-ı nân-ı hâs der-mahalle-i Sarı Timurcu der-bâb-ı Ayazma	5.000	s. 284
214	Mukâta'a-i Çiftlik-i Fazlı Bey der-kurb-ı İznikmid	10.647	s. 284
215	Maktû'a-i perâkende-i cemâ'at-i Göçüklü	7.200	s. 284
216	Mukâta'a-i tahmîs-i kahve-i Bolu	2.440	s. 285
217	Maktû'a-i çiftlik-i vezîr-i âzam-ı sâbık merhûm Mustafa Paşa	15.472	s. 285
218	Maktû'a-i zemîn-i arsa hâliye-i hân der-dâhil-i hân-ı Tebeş?	1.200	s. 285
219	Mukâta'a-i beytûlmâl ve tevâbi'hâ der-kazâhâ-i livâ-i Kocaeli	24.000	s. 285
220	Mukâta'a-i cemâ'at-i Eminlü ve Delilü ve tevâbi'hâ	30.420	s. 286
221	Mukâta'a-i cemâ'at-i Gehlûvânlu ve tevâbi'hâ	30.420	s. 286
222	Mukâta'a-i karye-i Babilofça der-livâ-i Köstendil	31.993	s. 286
223	Mukâta'a-i karye-i Fersinati der-nahiye-i Manastır	18.000	s. 286
224	Mukâta'a-i çiftlik-i Memi bin Rıdvan	9.740	s. 287
225	Mukâta'a-i karye-i Rahoviçe ve tevâbi'hâ der-livâ-i Niğbolu	10.000	s. 287
226	Mukâta'a-i karye-i Nusretvîrân ve Aliobası der-livâ-i Çirmen	20.000	s. 287
227	Mukâta'a-i hâshâ-i karye-i Kavyasya der-nâhiye-i Antalya	30.000	s. 287
228	Maktû'a-i çayır-ı hâssa der-sınur-ı karye-i Nazarfakih der-nâhiye-i Baba-yı Atik	1.000	s. 288
229	Mukâta'a-i karye-i Samanlu tâbi'-i Yalakâbâd	21.600	s. 288
230	Mukâta'a-i tîmâr-ı Mehmed tâbi'-i nâhiye-i Çöke der-livâ-i Kastamonu	3.666	s. 288
231	Mukâta'a-i serkasâbân-ı İzmir ma'a-başhâne-i İzmir	24.000	s. 288
232	Mukâta'a-i cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne ve müjdegâne-i kul ve câriye ve yave ve ihtisâb ve tevâbi'hâ der-(...)	312.660	s. 289
233	Mukâta'a-i beytûlmâl-ı kefer ve yâve ve kaçgun ve mâl-ı gâib ve müjdegâne-i kul ve câriye ve gayrihu der-nefis-i Çorlu ve Ereğli ve gayrihu	8.784	s. 289
234	Mukâta'a-i beytûlmâl-ı kefer ve yâve ve kaçgun ve mâl-ı	4.393	s. 289

	gâib ve müjdegâne-i kul ve câriye ve gayrihu der-kazâ-i Çorlu ve Ereğli gayri ez-evkâf-ı Sultân Mehmed Han		
235	Muktû'ât-ı kurâ-i mezkûrîn tâbi'-i Florina der-livâ-i Paşa	34.000	s. 289
236	Mukâta'a-i hâshâ-i hümâyûn-ı nefis-i Ayazmend der-nâhiye-i İzmir der-livâ-i Karesi	120.000	s. 290
237	Mukâta'a-i karye-i Ocaklu Mestan? ve Eminlü der-livâ-i Çirmen	12.000	s. 290
238	Maktû'a-i üstâdbaşılık-ı tâ'ife-i kırmızı boyacıyân der-Yenişehir	18.000	s. 290
239	Maktû'a-i kurâ-i Ada der-cezîre-i Bahr-i Sefîd	6.000	s. 290
240	Mukâta'a-i karye-i İdris ve gayrihu tâbi'-i nâhiye-i Yarhisar	12.168	s. 291
241	Maktû'a-i mustahfızân-ı tîmârâ-i kale-i Grebene	30.000	s. 291
242	Maktû'a-i mahzen-i funda der-kurb-ı mahzen-i Kurşunlu der-hâric-i Karaköy der-Galata	36.000	s. 291
243	Mukâta'a-i cemâ'at-ı Karaca Arablu ki der-hîn-i tahrîr hâric ez-defter	122.000	s. 292
244	Muktû'-ı re'islik-i nehr-i Danişmendlü	2.000	s. 292
245	Muktû'-ı hâshâ-i defterdârlık-ı tîmârâ-i Rumili der-livâ-i Tırhala ve Paşa	48.672	s. 292
246	Mukâta'a-i tahmîs-i kahve der-nefis-i Manastır	6.000	s. 292
247	Mukâta'a-i tâ'ife-i Voynugân tâbi'-i Istabl-ı Âmire	1.754.457	s. 293-294
248	Mukâta'a-i mahsûl-i öşr-i gılâl-i nefis-i Divriği	732.000	s. 295
249	Maktû'a-i tercümânlık-ı donanma-yı hümâyûn	48.000	s. 296
250	Maktû'-ı karye-i İstanos der-livâ-i Karlili	6.000	s. 296
251	Mukâta'a-i Ayadimitri tâbi'-i nâhiye-i Livadiye der-livâ-i Eğriboz	141.507	s. 296
252	Maktû'a-i dellâlbaşılık-ı esîr der-Ahışa	2.400	s. 297
253	Maktû'a-i karye-i Horos der-nâhiye-i Manisa	60.000	s. 297
254	Maktû'a-i dellaliye-i mukâta'a ve kurâ der-Dîvân-ı Hümâyûn	1.200	s. 297
255	Maktû'a-i âsiyâb-ı mîrî der-kurb-ı iskele-i Kazıklı der-kazâ-i İznikmid	2.400	s. 297
256	Maktû'a-i karye-i Güzellü der-livâ-i Kırşehri	12.000	s. 298
257	Mukâta'a-i Mandalyat der-livâ-i Manisa	78.666	s. 298
258	Maktû'a-i karye-i Yavlı ve gayrihu	84.360	s. 298
259	Maktû'a-i Karadağ	33.570	s. 299
260	Maktû'a-i cemâ'at-ı Mansurlu ve tevâbi'hâ	12.000	s. 299
261	Maktû'a-i furun-ı nân-ı hâs-ı Hacı Hüseyin Ağa der-İstanbul	20.000	s. 299
262	Mukâta'a-i maden-i kurşun der-cebel-i ma'den der-kazâ-i Akdağ	6.000	s. 299
263	Mukâta'a-i tahmîs-i kahve-i Karahisar-ı Sahib	6.000	s. 300
264	Mukâta'a-i mahsûl-i mâbeyn-i Bolu ve Saruhan	88.000	s. 300
265	Mukâta'a-i koru-ı cebel-i Manisa ve tevâbi'hâ	153.360	s. 300
266	Mukâta'a-i ihtisâb ve ihzâriye-i nefis-i Manisa ve tevâbi'hâ	100.000	s. 301
267	Mukâta'a-i nâhiye-i Benefşe	60.000	s. 301
268	Mukâta'a-i Gürman	120.000	s. 301
269	Mukâta'a-i nefis-i Atala ve Baraklı	39.960	s. 301
270	Mukâta'a-i Azizlü ve tevâbi'hâ	180.000	s. 301
271	Mukâta'a-i karye-i Hornavil ve Avder tâbi'-i Mukâta'a-i	84.000	s. 302

	Divriği		
272	Maktû‘a-i tahmîs-i kahve-i Babadağı ve tevâbi‘hâ	15.000	s. 302
273	Maktû‘a-i mezra‘-i Koçburun ve tevâbi‘hâ	8.000	s. 302
274	Maktû‘a-i öşr-i sâlâriye-i Ergani ve tevâbi‘hâ	500	s. 302
275	Mukâta‘ât-ı muhassılık-ı Aydın	1.873.740	s. 303
276	Mukâta‘a-i mahsûl-i mâbeyn-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârha-i livâ-i Karahisar-ı Sahib	30.000	s. 304
277	Mukâta‘a-i mahsûl-i mâbeyn-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârha-i livâ-i Hamid	25.000	s. 304
278	Mukâta‘a-i mahsûl-i mâbeyn-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârha-i livâ-i Aydın	67.150	s. 304
279	Maktu‘-ı nısf-ı çeltük tâbi‘-i Menemen der-livâ-i Saruhan	120.000	s. 304
280	Mukâta‘a-i Ada-i Grebine der-nehr-i Tuna	6.000	s. 305
281	Mukâta‘a-i zemîn-i çiftlik-i Ada-i Kıptiyân der-nehr-i Sava	1.000	s. 305
282	Mukâta‘a-i Tîmârha-i karye-i Grede ve gayrihu	4.800	s. 305
283	Mukâta‘a-i kurâ-i tîmârha-i mustahfızân-ı İhrabe ve Gökçe Çiftlik	25.620	s. 305
284	Mukâta‘a-i karye-i Marzin tâbi‘-i Karlofça	3.900	s. 306
285	Mukâta‘a-i karye-i Ranko	2.400	s. 306
286	Maktû‘a-i çiftlik-i Musa Çelebi	350	s. 306
287	Maktû‘a-i çiftlik-i Abdi Çelebi	130	s. 306
288	Maktû‘a-i âsiyâb der kurb-ı tophâne der-Belgrad	300	s. 306
289	Mukâta‘a-i hâshâ-i Memlahateyn	420.000	s. 307
290	Mukâta‘a-i hâshâ-i Srebrenice	420.000	s. 307
291	Mukâta‘a-i rûsûm-ı Floriciyân-ı nahiye-i Ostor	24.000	s. 307
292	Mukâta‘a-i Velsur ve tevâbi‘hâ der-kazâ-i memlahateyn der-livâ-i İzvornik	180.000	s. 307
293	Mukâta‘a-i kurâ-i tîmârha-i mustahfızân-ı Semendire	14.400	s. 308
294	Mukâta‘a-i ma‘den-i İpek ve tevâbi‘hâ	206.000	s. 308
295	Maktû‘a-i hâshâ-i mîrlivâ-i Magosa der-cezire-i Kıbrıs	103.800	s. 308
296	Maktû‘a-i kapan-ı meyve ve dakîk der-nefs-i İznikmid	12.000	s. 308
297	Maktû‘a-i karye-i Müflis	12.000	s. 309
298	Maktû‘a-i mi‘mârlık-ı Manisa ve Turgudlu	2.000	s. 309
299	Mukâta‘a-i çiftlik-i Çongar	24.000	s. 309
300	Mukâta‘a-i mahsûl-i bâc-ı bâzâr ve bâc-ı araba-i nefis-i İznikmid	24.000	s. 309
301	Maktû‘a-i icâre-i hamâm der-kurb-ı câmi‘-i şerîf-i sultân der-Edirne	6.000	s. 310
302	Maktû‘a-i karye-i Mahmud Paşa tâbi‘-i nâhiye-i Uşak	1.920.000	s. 310
303	Maktû‘a-i nezâret-i Sırmakeşhâne-i İstanbul	7.320	s. 310
304	Maktû‘a-i mahsûl-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârha-i livâ-i Kütahya	12.000	s. 310
305	Mukâta‘a-i karye-i Delik	36.000	s. 311
306	Maktû‘a-i cemâ‘at-i Benî Huneyn	30.000	s. 311
307	Maktû‘a-i karye-i Suyunluobruk	20.000	s. 311
308	Maktû‘a-i Mesud Danişmendlü	3.600	s. 311
309	Maktû‘a-i karye-i Suyunluobruk	216.000	s. 312

310	Mukāta‘a-i tîmâr-hâ-i mustahfîzân-ı kale-i Ünye	43.000	s. 312
311	Maktû‘a-i kantarcılık-ı mâhî der-göl-i Vardat	1.200	s. 312
312	Mukāta‘a-i karye-i Re’s der-nâhiye-i Ba‘albek der-livâ-i Şam (Zam şude be-mukāta‘a-i Trablusşam)	369.660	s. 313
313	Mukāta‘a-i rûsûm-ı elekhâ-i çekî-i hatab der-iskelehâ-i ebvâb-ı İstanbul	120.000	s. 314
314	Maktû‘a-i bazarbaşılık-ı Kars-ı Erzurum	12.000	s. 313
315	Maktû‘a-i yiğitbaşılık-ı mumcuyân der-İstanbul	18.000	s. 314
316	Mukāta‘a-i dalyanhâ-i mâhî der-nehr-i Komanik der-bahr-i Azak	360.000	s. 315
317	Maktû‘a-i sancağ-ı İlbasan	60.000	s. 316
318	Mukāta‘a-i gümrük-i iskele-i kal‘a-i Göğün	20.000	s. 317
319	Mukāta‘a-i gümrük-i katran ve kerastehâ ve (...) an ağaç-ı çam kat‘ kerdend	x	s. 317
320	Mukāta‘a-i ma‘den-i kurşun der-karye-i Doğancı ve gayrihu der-kazâ-i Kırşehir	x	s. 318
321	Mukāta‘a-i mahsûl-ı iskele-i Dragos	20.000	s. 318
322	Maktû‘a-i ağalık-ı gönüllüyân-ı kal‘a-i Uzgor	12.000	s. 318
323	Mukāta‘a-i kurâ-i tîmâr-ı mustahfîzân-ı kal‘a-i Draç	66.400	s. 322
324	Mukāta‘a-i ocaklık-ı neferât-ı kal‘a-i İstozi	683.520	s. 327

Ek-13) Başmuhasebe Kalemi'nin Denetlediği Gelirler (1141/1728-1729)

Sayı	Gelir Birimi	Mal (Akçe)	MAD, 10170
1	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Hotin	739.200	s. 27-28
2	Mukāta‘ât-ı mezkûrîn ki pîş-ezîn an ocaklık-ı neferât-ı yerlüyân kal‘a-i Belgrad ve kılâ‘ ve palankahâ-i etrâf-ı Belgrad bud ve hâlâ berây-ı neferât-ı yerlüyân-ı kal‘a-i Niş ocaklık ta‘yîn şude	11.177.196	s. 29-30
3	Maktû‘ât-ı hazîne-i Azak	44.040	s. 31
4	Mukāta‘a-i karye-i Gragolofça der-kazâ-i Şehirköyü	24.000	s. 33
5	Mukāta‘a-i gümrük-i duhân-ı Niş	x	s. 33
6	Mukāta‘a-i Cibre ve Hilven ve tevâbi‘hâ	x	s. 34
7	Mukāta‘a-i karye-i Topçulu ve Mansurlu der-nâhiye-i Silistre	30.540	s. 34
8	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Bosna	x	s. 35-43
9	Maktû‘a-i bedel-i cibayet-i cizye-i şer‘iyye-i ehl-i zimmet-i livâ-i Bâyezid ve Eleşkird ve Şelve	450.000	s. 45
10	Cizye-i gebrân-ı Açıkbaş	501.000	s. 46
11	Cizye-i gebrân-ı Dadyan	200.000	s. 46
12	Cizye-i gebrân-ı Göril	300.000	s. 46
13	Mukāta‘a-i â‘şâr-ı şer‘iyye ve rûsûmât-ı sâ‘ire-i tâ‘ife-i Voynugân tâbi‘-i Istabl-ı Âmire	2.600.000	s. 47-48
14	Mukāta‘a-i â‘şâr-ı şer‘iyye-i mahsûlât-ı sâ‘ire ma‘a â‘det-i ağnâm-ı tâ‘ife-i Tatarân-ı Nogayluyân der-dâhil-i Bucak be-Yurd-ı Halil Paşa îvâ ve iskân şudegân	1.087.680	s. 49-50
15	Mukāta‘a-i mahsûlât-ı â‘şâr-ı şer‘iyye ve rûsûmât-ı sâ‘ire ve zekât-ı ağnâm ve mevâşî-i Yedekçioğlu Diksani an-tâ‘ife-i Nogayluyân ki pîşezîn der-zamân-ı Giray Han-ı âlişân der-sâbık an-cânib-i Kuban be-cânib-i Kırım âmeden		s. 51
16	Mukāta‘a-i tâ‘ife-i Kırçıyan der-dâhil-i tâ‘ife-i Nogayluyân bude ve hâlâ karâr-şude	60.960	s. 53
17	Mukāta‘a-i cemâ‘at-ı Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Ankara	887.160	s. 53
18	Mukāta‘a-i cemâ‘at-ı Türkmenân-ı İnallu an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Tabanlı	55.200	s. 54
19	Mukāta‘a-i cemâ‘at-ı Dedeşlü ve Selmanlu an-sâkinân-ı Maraş	225.060	s. 54
20	Maktû‘a-i cemâ‘at-ı Benî Huneyn an-sâkinân-ı Kırşehir	165.540	s. 55
21	Mukāta‘a-i cemâ‘at-ı Türkmenân-ı Mamalu an-sâkinân-ı Bozok	578.880	s. 55
22	Mukāta‘a-i cemâ‘athâ-i Boynuincelü ve Hacı Ahmedlü ve Şeyhlü an-sâkinân-ı Kırşehir ve Aksaray	1.385.520	s. 56
23	Mukāta‘a-i ekrâd-ı Lekvanik ve tevâbi‘hâ	323.700	s. 56
24	Mukāta‘a-i kabâ‘il-i ekrâd nâm-ı diger Çorum Kürdi	900.000	s. 57
25	Mukāta‘a-i cemâ‘at-ı Karalu ve Sermayelü ve tevâbi‘hâ	1.020.000	s. 57
26	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Rumili	203.640	s. 58
27	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Çanaklu	39.000	s. 58
28	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Karaman	979.140	s. 59
29	Maktû‘a-i cemâ‘at-ı Hacılı ve Karamanlu ve Abdurrahmanlu ve tevâbi‘hâ	81.840	s. 59
30	Mukāta‘a-i cemâ‘at-ı Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Aydın	799.680	s. 60
31	Mukāta‘a-i rûsûm-ı tâ‘ife-i Bozdoğan der-vilâyet-i Adana	116.000	s. 60
32	Mukāta‘a-i yörükân-ı Bozdoğan der-livâ-i İçil	120.000	s. 61

33	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Çataldepe an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Zülkadriye	300.000	s. 61
34	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i İncilü ve perâkendehâ sâ‘ire an sâkinân-ı Rumili	43.200	s. 62
35	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i perâkende-i Rumili	51.600	s. 62
36	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Karaca Arablu ki der-livâ-i Ankara	20.000	s. 62
37	Mukāta‘a-i İfrâz-ı Zülkadriye ve tevâbi‘hâ	3.005.040	s. 63-64
38	Mukāta‘a-i Rışvan ve Sakallu	5.400.000	s. 65-66
39	Mukāta‘a-i rüsûm-ı tâ‘ife-i Esbkeşân	960.000	s. 67
40	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Eminlü ve Delilü ve tevâbi‘hâ	30.420	s. 68
41	Mukāta‘a-i Kehlivanlı	30.420	s. 68
42	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Boralar	46.020	s. 68
43	Mukāta‘a-i perâkende-i Göceklü der-cânib-i Rumili	7.200	s. 68
44	Mukāta‘ât-ı hâshâ-i voyvodalık-ı Malatya ve tevâbi‘hâ	2.256.682	s. 69-70
45	Mukāta‘a-i hâshâ-i bedel-i sancak-ı Malatya	945.000	s. 71
46	Mukāta‘a-i karye-i İzoli an-ifrâz-ı Rakka der-livâ-i Malatya	80.226	s. 72
47	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Gigik der-livâ-i Malatya	24.000	s. 72
48	Mukāta‘a-i mîzân der-bâzâr-ı ipek der-nefs-i Malatya	1512	s. 72
49	Mukāta‘a-i karye-i Kocaözü ve tevâbi‘hâ	17.290	s. 72
50	Mukāta‘a-i karye-i Şeyh Hasanlu ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Malatya	12.000	s. 73
51	Mukāta‘a-i mahsûl-i â‘det-i ağnâm ve bād-ı hevâ ve resm-i arûsâne ve ispençe ve ihtisâb-ı nefsi-i şehr-i Darende	24.336	s. 73
52	Mukāta‘a-i karye-i Ağvan ve tevâbi‘hâ	30.420	s. 73
53	Mukāta‘a-i karye-i Arka ve tevâbi‘hâ	204.000	s. 73
54	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Rakka ve tevâbi‘hâ	10.770.480	s. 77-80
55	Mukāta‘a-i Suruç ve Brazi ve tevâbi‘hâ	1.800.000	s. 84
56	Mukāta‘a-i ze‘âmet-i Garîb Neccârlusu ve tevâbi‘hâ	37.200	s. 84
57	Mukāta‘a-i Menbiç-i Revendan ve tevâbi‘hâ	472.560	s. 84
58	Mukāta‘a-i hâshâ-i dimos-ı Ayntab ve tevâbi‘hâ	819.600	s. 85
59	Mukāta‘a-i hâshâ-i mîrlivâ-i Ayntab	847.320	s. 86
60	Mukāta‘a-i Orul ve Göçgi an-ifrâz-ı mukāta‘a-i dimos-ı Ayntab	111.000	s. 87
61	Maktû‘a-i resm-i tamga-yı kirpas der-nefs-i Maraş	15.000	s. 87
62	Maktû‘a-i resm-i tamga-yı kirpas-ı livâ-i Ayntab ve Kars ve Maraş ve tevâbi‘hâ	30.000	s. 87
63	Mukāta‘a-i karye-i Beglerbegi ve tevâbi‘hâ	18.360	s. 88
64	Mukāta‘a-i karye-i Mervâne ve Kızılhisar ve gayrihu	90.000	s. 88
65	Mukāta‘a-i karye-i Tilbaşar ve tevâbi‘hâ	36.000	s. 88
66	Mukāta‘a-i kurâ an-ifrâz-ı dimos-ı Ayntab	71.460	s. 89
67	Mukāta‘a-i hâshâ-i Divriği	435.832	s. 92-93
68	Mukāta‘a-i karye-i Purunsur ve Taşlık an-ifrâz-ı Divriği	24.398	s. 95
69	Mukāta‘a-i karye-i Zengi an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Divriği	24.090	s. 95
70	Mukāta‘a-i karye-i Güresin tâbi‘-i mukāta‘a-i Divriği	38.000	s. 95
71	Mukāta‘a-i mahsûl-i ôşr-i gılâl-i nefsi-i Divriği	720.000	s. 97
72	Mukāta‘a-i Hemşin ma‘a avârız ve bedel-i nüzul	91.500	s. 98
73	Maktû‘a-i mustahfizân-ı kal‘a-i Bedreme der-livâ-i Trabzon	104.400	s. 98

74	Mukāta‘a-i gümrük-i İskele-i Trabzon ve ihtisâb ve dellâliye ve tevâbi‘hâ	884.000	s. 99
75	Maktû‘a-i karye-i İn ve diğer İn nâm-ı diğer Balahor der-livâ-i Trabzon	24.000	s. 100
76	Maktû‘a-i livâ-i Batum	540.000	s. 101
77	Mukāta‘a-i Mendüs ve tevâbi‘ha der-livâ-i Niğde	105.960	s. 103
78	Mukāta‘a-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Kıbrıs	100.000	s. 103
79	Mukāta‘a-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Diyarbakır	146.400	s. 104
80	Mukāta‘a-i ze‘âmet-i defterdârlık ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Şam	203.700	s. 104
81	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Maraş	115.424	s. 104
82	Mukāta‘a-i çeltük-i enhâr-ı Maraş	108.000	s. 104
83	Mukāta‘a-i erbâb-ı tîmârâ-i kal‘a-i Behisni	105.900	s. 105
84	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Doruklu tâbi‘i-nâhiye-i Mar‘aş	60.000	s. 105
85	Mukāta‘a-i tîmârâ-i Zamantı ve tevâbi‘hâ	395.400	s. 105
86	Mukāta‘a-i karye-i Kuyucak ve gayrihu tâbi‘i- Hısnımansur	60.600	s. 106
87	Mukāta‘a-i defterdârlık-ı tîmâr ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Maraş	42.000	s. 106
88	Mukāta‘a-i defterdârlık ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Sivas	57.900	s. 106
89	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Anadolu	101.400	s. 106
90	Mukāta‘a-i Sarıkavak der-Kastamonu	15.000	s. 106
91	Mukāta‘a-i gümrük-i Köniye ve tevâbi‘hâ	200.000	s. 107
92	Maktû‘a-i emânet-i beytûlmâl-ı hâssa der-İstanbul	330.000	s. 108
93	Mukāta‘a-i bedel-i lağım-ı mahrûse-i Edirne	50.700	s. 109
94	Mukāta‘a-i bedel-i lağım-ı İstanbul ve Galata ve Haslar ve Üsküdar	288.500	s. 109
95	Muktû‘-ı lağımcıbaşılık der-İstanbul	21.200	s. 109
96	Mukāta‘a-i ifrâz-ı tizâb ve kal-ı sîm der-darbhâne-i âmire	264.780	s. 109
97	Maktû‘a-i kethüdâlık-ı hammâlân-ı arka ve sırık der-iskele-i Üsküdar ve Eyüb ve İstanbul	33.600	s. 110
98	Maktû‘a-i miyancılık-ı hergele der-bazar-ı esb der-İstanbul	240.000	s. 111
99	Mukāta‘a-i nezâret-i çukahâ-i mütenevvi‘a der-iskele-hâ-i İstanbul ve İzmir ve Selanik ve İskenderun	840.000	s. 111
100	Mukāta‘a-i zemîn ve ba‘zı kule ve mehâzîn ve dekâkîn der-ittisâl-i sûr-ı kal‘a-i İstanbul	28.440	s. 112
101	Mukāta‘a-i ökçecilik-i mevz-i hüşk der-değirmenhâ der-iskele-i meyve der-İstanbul	24.000	s. 112
102	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i penbe ve rişte-i penbe der-iskele-hâ-i İstanbul ve Gelibolu ve tevâbi‘hâ	393.000	s. 112
103	Mukāta‘a-i sirmakeşhâne-i İstanbul ve Bursa ve Selanik	3.210.000	s. 113
104	Mukāta‘a-i rüsûm-ı tamga-yı akmîşe ve sandal ve tevâbi‘hâ der-İstanbul	483.560	s. 114
105	Maktû‘a-i mengene-i diba ve irşim-i hekim der-İstanbul	80.000	s. 115
106	Mukāta‘a-i nezâret-i Sirmakeşhâne-i İstanbul	12.000	s. 115
107	Maktû‘a-i tercümânlık-ı donanma-yı hümâyûn	72.000	s. 115
108	Mukāta‘a-i rüsûm-ı nezâret-i çukahâ-i mütenevvi‘a- der-nefs-i Edirne	30.000	s. 116

109	Mukāta‘a-i resm-i tamga-yı esnâf-ı sandalcı ve bürüncekcı der-Edirne	6.000	s. 16
110	Maktû‘a-i tabh-ı barut der-kârâne-i hod der-Âsitene	6.000	s. 116
111	Mukāta‘a-i âdet-i ağnam ve bedel-i avâriz-ı livâ-i Çemişkezek ve Pertek ve Sağmal ve Mazgird ve tevâbi‘hâ	823.996	s. 117
112	Mukāta‘a-i resm-i mîzân-ı harîr ve penbe ve resm-i boyahâne-i sûrh ve tamga-yı akmîşe der-cezîre-i Kıbrıs	504.000	s. 120
113	Mukāta‘a-i mahsûl-i livâ-i Baf ve Gönve der-cezîre-i Kıbrıs	278.400	s. 120
114	Maktû‘a-i ba‘zı kurâ der-cezîre-i Kıbrıs	47.040	s. 121
115	Mukāta‘a-i resm-i dönüm-i duhân ve gümrük-i duhân-ı cezîre-i Kıbrıs	144.000	s. 121
116	Maktû‘a-i hâshâ-i mîrlivâ-i Magosa der-cezîre-i Kıbrıs	115.800	s. 121
117	Mukāta‘ât-ı muhassıllık-ı cezîre-i Mora	12.820.920	s. 123-132
118	Mukāta‘a-i gümrük-i duhân-ı eyâlet-i Haleb ve liva-i Beyretü'l-guzât	1.749.960	s. 134
119	Mukāta‘a-i memleha-i Termiş der-kazâ-i Anabolu	187.800	s. 134
120	Mukāta‘a-i resm-i mîzân-ı harîr-i kasabât ve kurâ der-cezîre-i Mora	481.560	s. 134
121	Mukāta‘a-i resm-i dönüm-i duhân-ı kasabât ve kazâhâ ve çiftlikhâ der-cezîre-i Mora	146.400	s. 136
122	Mukāta‘a-i rûsum-ı mîrî-i hinta ve şa‘ir ve hubûbât ve sâ‘ire der-cezîre-i Mora	900.000	s. 136
123	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt tâ‘ife-i tüccâr-ı müste‘menîn ve tüccârân-ı sâ‘ire der-hîn-i iştirâ ve tahmîl be-sefâ‘in ve nakl be-vilâyet-i hodşân der-cezîre-i Mora	900.000	s. 137
124	Mukāta‘a-i resm-ı mîrî-i hinta ve şa‘ir ve hubûbât-ı sâ‘ire der-iskelehâ-i livâ-i Avlonya ve İlbasan	66.000	s. 137
125	Mukāta‘a-i karye-i Pereni tâbi‘-i Mezistre	10.000	s. 138
126	Mukāta‘a-i karye-i Koline? tâbi‘-i Mezistre	30.000	s. 138
127	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt der-iskele-i Ağrıboz ve Atina ve tevâbi‘hâ	204.000	s. 138
128	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt-i tâ‘ife-i tüccârân-ı müste‘menîn ve sâ‘ire der-hîn-i iştirâ ve tahmîl be-sefâ‘in der-iskelehâ-i livâ-i İskenderiye ve Avlonya ve Ülgün ve Bar ve tevâbi‘hâ	180.000	s. 139
129	Mukāta‘a-i muhassıllık ve tamga-yı cezîre-i Sakız	3.723.732	s. 141-142
130	Mukāta‘a-i tercümânlık-ı mahkeme-i cezîre-i Sakız	8.400	s. 143
131	Mukāta‘a-i Karaada der-cezîre-i Bahr-i Sefid	6.000	s. 143
132	Mukāta‘a-i resm-i mahî-i talyanhâ ve mandra der-nezd-i çiftlik-i Mandranoğlu	120.000	s. 143
133	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt gayr-i ez-resm-i gümrük an-tüccârân-ı müste‘menîn-i keferi der-hîn-i iştirâ ve be-sefâ‘in tahmîl kerde der-iskelehâ-i cezîre-i Midillü ve tevâbi‘hâ	840.000	s. 139
134	Mukāta‘a-i resm-i mîrî ve şem‘-i asel der-İstanbul ve İzmir ma‘a aklâmeş ve adahâ ve tevâbi‘hâ	900.000	s. 144
135	Mukāta‘a-i cezîre-i Limni ve tevâbi‘hâ	592.724	s. 145
136	Mukāta‘a-i cezîre-i Bozbaba an-ıfrâz-ı cezîre-i Limni	60.000	s. 145
137	Mukāta‘a-i mahsûl-i livâ-i cezîre-i Nakşe ve Pare	1.064.500	s. 146
138	Mukāta‘a-i hâshâ-i sancak-ı cezîre-i Değirmenlik ve Santorin	450.000	s. 146
139	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Girid	27.818.862	s. 149-154

140	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt an-tâ‘ife-i tüccârân-ı müste‘menîn ve tüccâr-ı sâ‘ire der-hîn-i iştirâ ve tahmîl be-sefâ‘in ve nakl-be vilâyet-i hodşân an-iskelehâ-i cezîre-i Girid	3.000.000	s. 157
141	Mukāta‘a-i âdet-i ağnâm-ı cezîre-i Girid	400.000	s. 159
142	Mukāta‘ât-ı muhassıllık-ı Haleb	22.898.805	s. 161-176
143	Mukāta‘a-i Rumkale der-livâ-i Haleb	756.240	s. 177
144	Mukāta‘a-i çeltük-i enhâr-ı Kars ve bedel-i güherçile-i livâ-i Sis	446.640	s. 178
145	Mukāta‘a-i hâshâ-i defterdârlık-ı hazîne-i Haleb	102.826	s. 179
146	Mukāta‘a-i hâshâ-i Balay ma‘a karye-i mezbûr	82.500	s. 179
147	Maktû‘a-i ze‘âmet-i Kavasya der-nâhiye-i Antalya	36.000	s. 180
148	Mukāta‘a-i Mirbayi ve Altunözü	84.120	s. 180
149	Mukāta‘a-i hâshâ-i Şeyhülhadid ve tevâbi‘hâ	1.095.840	s. 181
150	Mukāta‘a-i Ma‘arretü'n-numân ve Kefertab ma‘a mahsûl-livâ-i M	600.000	s. 182
151	Mukāta‘a-i gümrük-i dönüm-ı duhân-ı eyâlet-i Haleb ve livâ-i Beyretü'l-guzât	1.749.960	s. 183
152	Mukāta‘a-i ekrâd-ı Reşi ve tevâbi‘hâ	279.360	s. 184
153	Maktû‘a-i bedel-i cebelü-i kethüdâlık-ı çavuşân-ı eyâlet-i Haleb	9.600	s. 184
154	Mukāta‘a-i bâc-ı bazar-ı esb ve dekâkin-i Haydar Bey ve bazar-ı ester ve sığır ve bac-ı bazar-ı ester ve bac-ı üstüran-ı Akçakoyunlu ve cema‘ât-i Beni Muhammed tabi‘i aşiret-i Beni Ukeyd ve tevâbi‘hâ	2.085.600	s. 185
155	Maktû‘a-i sâ‘î ve pâsbânbaşılık-ı tâ‘ife-i Mağribî der-Haleb	2.000	s. 186
156	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i duhân der-iskele-i Payas ve İskenderun ve Lazkiye ve Trablus ve Sayda ve Beyrut ve tevâbi‘hâ	304.980	s. 186
157	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Rum nâm-ı diger Tokad	7.905.480	s. 187-200
158	Mukāta‘a-i tamga-yı kirpas-ı sürh ve boyahâne-i Tokad ve tevâbi‘hâ	1.257.540	s. 201
159	Mukāta‘a-i rûsûm-ı âmediye-i Tokad	1.380.000	s. 202
160	Mukāta‘a-i karye-i Gürce der-kazâ-i Kazâbâd	79.980	s. 203
161	Mukāta‘a-i memleha-i Cedîd der-kazâ-i Sivas	18.300	s. 203
162	Mukāta‘a-i karye-i Menteşelü an-ifrâz-ı voyvodalık-ı Tokad	16.200	s. 203
163	Mukāta‘a-i tamga-yı sürh-i Amasya	136.380	s. 204
164	Mukāta‘a-i hâshâ-i Amasya ve Ağcakilise ma‘a Maktû‘a-i karye-i Sivrikilise ve karye-i Hasan Hacılı	139.605	s. 205
165	Mukāta‘a-i karye-i Sülemiş	11.508	s. 205
166	Mukāta‘a-i karye-i Soruk der-kazâ-i Zeytun	23.000	s. 206
167	Mukāta‘a-i karye-i Salurca der-livâ-i Amasya	15.600	s. 206
168	Mukāta‘a-i bedel-i cebelü-i karye-i Anarlu der-livâ-i Amasya	9.600	s. 206
169	Mukāta‘a-i hâshâ-i Bozok	636.300	s. 207
170	Mukāta‘a-i karye-i Boğazlıyan der-nahiye-i Bozok	24.000	s. 208
171	Mukāta‘a-i karye-i Kocacıkoğlanı der-livâ-i Amasya	4.800	s. 208
172	Mukāta‘a-i karye-i Zara der-nâhiye-i Sivas	41.752	s. 208
173	Mukāta‘a-i resm-i tamga-yı elvâhboya-i Amasya	60.000	s. 208
174	Maktû‘a-i karye-i Yarhisarı tâbi‘-i Sivas	30.000	s. 209
175	Maktû‘a-i karye-i Paşa Hacılı	3.600	s. 209
176	Maktû‘a-i mezra‘a-i Karacaelli der-livâ-i Bozok	1.200	s. 209
177	Maktû‘a-i karye-i Alacalar ve tevâbi‘hâ	30.000	s. 209

178	Maktû‘a-i tîmâr-hâ-i mustahfîzân-ı Ünye der-livâ-i Canik	7.200	s. 210
179	Maktû‘a-i karye-i Türbealanı tâbi‘-i nahiye-i Satılmış	1.200	s. 210
180	Maktû‘a-i memleha der-Toprak karye-i Çavuşlar	6.000	s. 210
181	Mukâta‘a-i karye-i Ağıl der-livâ-i Arabgir	40.000	s. 210
182	Mukâta‘a-i hâshâ-i nefis-i Arabgir ve tevâbi‘hâ	275.360	s. 211
183	Mukâta‘a-i memleha-i Koçhisar ve tevâbi‘hâ	536.800	s. 213
184	Mukâta‘a-i tamga ve bâc-ı bazar-ı Niğde	86.500	s. 214
185	Mukâta‘a-i rûsûm-ı tâ‘ife-i Çayır	24.000	s. 214
186	Mukâta‘a-i karye-i Kayı ma‘a bedel-i eşkûn der-kazâ-i Niğde	40.100	s. 214
187	Mukâta‘a-i mîrâbiye-i Konya ve tevâbi‘hâ	228.150	s. 214
188	Mukâta‘a-i ihtisâ-i Konya ve tevâbi‘hâ	67.529	s. 215
189	Mukâta‘a-i karye-i İncesu ve karye-i Akyazı	18.612	s. 215
190	Mukâta‘a-i mîrâbiye-i nehr-i Kavdere der-livâ-i Niğde	5.500	s. 215
191	Mukâta‘a-i karye-i Kızılok	36.734	s. 216
192	Mukâta‘a-i karye-i Ebr-i Maruf ve tevâbi‘hâ	93.000	s. 216
193	Mukâta‘a-i nehr-i Espile an-ifrâz-ı Kızılok	2.400	s. 216
194	Mukâta‘a-i Zâviye-i Şazgeldi	40.000	s. 216
195	Mukâta‘a-i hâshâ-i Develü ve tevâbi‘hâ	355.000	s. 217
196	Mukâta‘a-i ba‘zı zâviyehâ ve makkû‘ât der-vilâyet-i Karaman nâm diger Eşkûn	310.221	s. 218
197	Mukâta‘a-i hâshâ-i Hoca ve gayrihu an-ifrâz-ı Eşkûn	179.160	s. 219
198	Mukâta‘a-i Kureyş-i Belviran der-livâ-i Aksaray	84.320	s. 220
199	Mukâta‘a-i zâviye-i Eredna nâm-ı diger Köşk der-Kayseriye	160.000	s. 221
200	Mukâta‘a-i karye-i Enegî ve gayrihu der-livâ-i Niğde	63.600	s. 222
201	Mukâta‘a-i Yüzdeciyân-ı Karaman	50.040	s. 222
202	Mukâta‘a-i Ovacık ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Niğde	99.720	s. 223
203	Mukâta‘a-i hâshâ-i Selendi ve tevâbi‘hâ	136.000	s. 223
204	Mukâta‘a-i Bozbudaklı ve tevâbi‘hâ	557.326	s. 224
205	Mukâta‘a-i ihtisâb ve tamga-yı Larende	152.000	s. 225
206	Mukâta‘a-i karye-i Hisarballık ve tevâbi‘hâ	180.280	s. 225
207	Mukâta‘a-i karye-i Darsayak der-kazâ-i Kayseriye	13.000	s. 226
208	Mukâta‘a-i Zâviye-i Ömer Fakihlü ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Niğde	15.200	s. 226
209	Mukâta‘a-i öşr-i bostân ve sebzevât-der nefis-i Niğde	12.000	s. 226
210	Mukâta‘a-i karye-i Hoca Vatan? ve tevâbi‘hâ	22.320	s. 226
211	Mukâta‘a-i sîm ve nühâs ve kurşun der-cebel-i Kozanoğlu ve Çamardı der-livâ-i Niğde ve Sis ve Kars ve Aladağ ve havâlihâ	128.220	s. 227
212	Mukâta‘a-i karye-i Fertek ve karye-i Katırlı der-livâ-i Niğde	24.000	s. 227
213	Mukâta‘a-i hâshâ-i Eminlü ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Konya	78.060	s. 228
214	Mukâta‘a-i karye-i Delil? ve gayrihu der-kazâ-i Ürgüb	30.000	s. 228
215	Mukâta‘a-i karye-i Dinmeksun tâbi‘-i Ürgüb	8.400	s. 228
216	Mukâta‘a-i karye-i Delik der-livâ-i Niğde	7.200	s. 229
217	Mukâta‘a-i karye-i İltaş der-livâ-i Aksaray	18.000	s. 229
218	Mukâta‘a-i rûsûm-ı yaylak-ı Üçkapulu	26.400	s. 229
219	Mukâta‘a-i karye-i Kırac tâbi‘-i nâhiye-i Ürgüb der-livâ-i Niğde	3.000	s. 230
220	Mukâta‘a-i kurâ-i mustahfîzân-ı merdân-ı kal‘a-i Mare	24.000	s. 230

221	Mukāta‘a-i karye-i Sivrikilise ve Semendire ve tevâbi‘hâ	120.000	s. 231
222	Mukāta‘a-i kurâ ve mezâri‘-i mezkûrîn der-livâ-i Niğde	19.200	s. 232
223	Mukāta‘a-i karye-i Balasin tâbi‘-i cebel-i Ali der-livâ-i Kayseriye	166.000	s. 232
224	Maktû‘a-i Çalapelma ve Yaliviran ve Öyücek ve Ağcaagıl ve Başarz der-livâ-i Kayseriye	3.600	s. 233
225	Maktû‘a-i ba‘zı ze‘âmet-i livâ-i Konya	373.881	s. 234
226	Maktû‘a-i ba‘zı ze‘âmet-i livâ-i Aksaray	215.482	s. 234
227	Maktû‘a-i ba‘zı ze‘âmet-i livâ-i Kırşehir	440.721	s. 234
228	Maktû‘ât-ı livâ-i İçil	713.499	s. 234
229	Maktû‘ât-ı livâ-i Sis	280.543	s. 234
230	Mukāta‘ât-ı hazîne-i Diyarbakır	10.382.951	s. 237-252
231	Mukāta‘a-i mukābelecilik-i hazîne-i Diyarbakır	3.600	s. 253
232	Mukāta‘a-i hâshâ-i Arabgir ve Çemişkezek ve tevâbi‘hâ	716.820	s. 255
233	Mukāta‘a-i hâshâ-i livâ-i Aşgar an-ifrâz-ı voyvodalık-ı Diyarbakır	480.000	s. 256
234	Mukāta‘a-i hâshâ-i Siverek ve Sümeysad ve tevâbi‘hâ	1.800.000	s. 257
235	Mukāta‘a-i karye-i Beyt an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Arabgir ve Çemişkezek	54.000	s. 258
236	Mukāta‘a-i irsâliye-i ocaklık-ı gılmânân-ı kal‘a-i Amid	1.327.920	s. 258
237	Mukāta‘a-i hâshâ-i Harburt ma‘a mahsûl-i sancak ve tevâbi‘hâ	3.312.000	s. 258
238	Mukāta‘a-i aşâ‘ir-i Karaulus	282.000	s. 259
239	Mukāta‘a-i bedel-i gılmân-ı kazâ-i Erzurum	113.520	s. 261
240	Mukāta‘a-i karye-i Tamzara der-livâ-i Karahisar-ı Şarki	75.640	s. 261
241	Mukāta‘a-i ba‘zı kurâ ve mezâri‘-i Kars	73.200	s. 262
242	Mukāta‘a-i karye-i nefis-i Batum ve tevâbi‘hâ	51.660	s. 262
243	Mukāta‘a-i kal‘a-i Hasan ve tevâbi‘hâ	244.800	s. 262
244	Mukāta‘a-i nezâret-i gümrük-i Erzurum	3.024.000	s. 263
245	Mukāta‘a-i ba‘zı ze‘âmet ve tîmârâ-i der-eyâlet-i Erzurum	1.755.091	s. 264
246	Mukāta‘a-i ba‘zı kurâ ve ze‘âmet ve tîmârâ-i gönüllüyân-ı yemîn-i Kars	37.000	s. 264
247	Mukāta‘a-i boyahâne der-karye-i Ziberi der-nâhiye-i Karahisar-ı Şarki	2.000	s. 264
248	Mukāta‘a-i bazarbaşılık ma‘a kantarcılık-ı Ahışa	1.500	s. 264
249	Mukāta‘ât-ı mezkûrîn der-livâ-i Kars an-ocaklık-ı neferât-ı mustahfızân ve azebân-ı kal‘a-i Kars	290.640	s. 266
250	Mukāta‘a-i ba‘zı kurâ ve mezâri‘ ve gümrük-i duhân-ı Kars ve tahmîs ve şem‘hâne	168.000	s. 266
251	Mukāta‘ât-ı gümrük-i Erzurum ve kasâbiye ve ihtisâb ve mîzân-ı harîr v beytûlmâl-ı âmme ve hâssa ve tevâbi‘hâ	12.795.480	s. 267-274
252	Mukāta‘a-i perâkende-i re‘âyâ-yı Batıllu ve Türkmenân-ı aşâ‘ir-i Karkın ve aşîret-i Merdisi ve tevâbi‘hâ	684.960	s. 275
253	Mukāta‘a-i ma‘den-i Kiği ve tevâbi‘hâ	219.600	s. 275
254	Mukāta‘a-i Geleverek ve Kemah ve tevâbi‘hâ	1.328.640	s. 276
255	Mukāta‘a-i şabhâne-i Karahisar-ı Şarki ve tevâbi‘hâ	3.800.700	s. 277
256	Mukāta‘a-i karye-i Sipos ve İvnik der-livâ-i Kiği	240.000	s. 279
257	Mukāta‘a-i ma‘den-i Canca nâm-ı diger Gümüşhâne ma‘a mahsûl-i livâ-i İspir ve tevâbi‘hâ	24.610.500	s. 281-288

258	Mukāta‘āt-hazîne-i Şam-ı Şerîf		s. 289-300
259	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Nablus ve tevâbi‘hâ	1.536.000	s. 301
260	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Şam-ı Şerîf	360.000	s. 302
261	Mukāta‘a-i vezzânlık-ı İpek ve penbe ve yük der-Şam-ı Şerîf	18.000	s. 302
262	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Gazze ve Remle ve Mecdel ve iskele-i Yafa ve tevâbi‘hâ	2.412.000	s. 303
263	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt an-tâ‘ife-i tüccâr-ı müste‘menîn ve tüccârân-ı sâ‘ire der-hîn-i iştirâ ve tahmîl be-sefâ‘in ve nakl be-vilâyet-i hodşân der-iskele-i Yafa		s. 304
264	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Baalbek ve tevâbi‘hâ	3.228.000	s. 305
265	Mukāta‘ât-ı irsâliye-i hazîne-i Basra	9.000.000	s. 307
266	Mukāta‘ât-ı irsâliye-i hazîne-i Bağdad	6.540.000	s. 309-310
267	Mukāta‘a-i gümrük-i nefis-i Bağdad	3.000.000	s. 311
268	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Düceyl ve tevâbi‘hâ	1.416.000	s. 312
269	Mukāta‘a-i hâşhâ-i eyâlet-i Sayda ve Beyrut	26.987.820	s. 313-314
270	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt an-tâ‘ife-i tüccâr-ı müste‘menîn ve tüccâr-ı sâ‘ire der-hîn-i iştirâ ve tahmîl be-sefâ‘in ve nakl-i vilâyet-i hodşân der-Sayda ve Akka		s. 316
271	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Musul ve gümrük ve kapan ve ihtisâb-ı nefis-i Musul ma‘a Eski Musul ve tevâbi‘hâ	2.805.480	s. 317-318
272	Mukāta‘ât-ı âdet-i ağnâm-ı şehir-i Musul ve tevâbi‘hâ	420.000	s. 319
273	Mukāta‘a-i nehr-i Tavile ve karye-i Derseti	45.900	s. 320
274	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i revgan-ı zeyt an-tâ‘ife-i tüccâr-ı müste‘menîn ve tüccâr-ı sâ‘ire der-hîn-i iştirâ ve tahmîl be-sefâ‘in ve nakl be-vilâyet-i hodşân der-eyâlet-i Trablusşam		s. 320
275	Mukāta‘a-i Tuzhurmati der-livâ-i Kerkük	136.488	s. 320
276	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Trablusşam	29.176.080	s. 321-322
277	Mukāta‘ât-ı Hama ve tevâbi‘hâ	5.692.080	s. 325
278	Mukāta‘ât-ı hâşhâ-i Humus ve tevâbi‘hâ	5.587.440	s. 327
279	Mukāta‘ât ve ve maktû‘ât der-eyâlet-i Adana	1.918.200	s. 329-332
280	Mukāta‘a-i hâşhâ-i mîrimîrân-ı eyâlet-i Haleb ve tevâbi‘hâ	487.980	s. 333
281	Mukāta‘a-i resm-i ispençe-i eyâlet-i Adana	540.000	s. 334
282	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Tarsus ve tevâbi‘hâ	1.663.200	s. 335
283	Mukāta‘a-i âdet-i ağnâm-ı nâhiye-i Dünder ve tevâbi‘hâ	926.760	s. 336
284	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Ayaklıkilise der-Adana	38.400	s. 336
285	Mukāta‘a-i mezra‘a-i İkikilise tâbi‘-i nâhiye-i Yüreğir	66.000	s. 336
286	Mukāta‘a-i ihtisâb-ı Adana ve tevâbi‘hâ	636.960	s. 337
287	Maktû‘a-i mahsûl-i cemâ‘at-i nâhiye-i Karaisalı ve tevâbi‘hâ	144.180	s. 338
288	Maktû‘a-i mezra‘a-i Mengen ve Kamışlı ve tevâbi‘hâ	60.600	s. 338
289	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Bireçorlu ve tevâbi‘hâ der-Adana	171.960	s. 339
290	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Çatal tâbi‘-i Kınık	16.400	s. 339
291	Mukāta‘a-i mahsûl-i kürehâ-i âhen-i Gidin der-cebel-i Gidin	347.100	s. 340
292	Mukāta‘a-i boyahâne-i Adana	66.000	s. 340
293	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Ziyaret ve tevâbi‘hâ	49.200	s. 341
294	Mukāta‘a-i Belde-i m ve Çölmekçiler ve Nevvabi Bey Bucağı ma‘a mezraa-i Tursun	42.600	s. 341
295	Mukāta‘a-i mezra‘a-i büyük ve küçük Kurdviranı	30.600	s. 341

296	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Garibce der-nâhiye-i Karaisalu	14.400	s. 341
297	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Çayırlu ve Bayırlu der-nâhiye-i Yüregir	39.000	s. 342
298	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Büğri der-nezd-i Büyükkilise	14.400	s. 342
299	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Salih ve tevâbi‘hâ der-Adana	60.960	s. 342
300	Mukāta‘a-i mahsûl-i cemâ‘at-i Kumanlu ve tevâbi‘hâ	60.000	s. 342
301	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Hacılı ve gayrihu tâbi‘ nâhiye-i Yüregir	43.200	s. 343
302	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Karabük ve Yenicekilise ve gayrihu	30.000	s. 343
303	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Tıldarık ve mezraa-i Avk Herik der-nâhiye-i Hayil-i şehir	16.800	s. 343
304	Mukāta‘a-i diger Eskikilise	33.000	s. 343
305	Maktû‘a-i mezra‘a-i Yoğun Halili ve Kaldırım Köse ve tevâbi‘hâ	90.000	s. 344
306	Maktû‘a-i mezra‘a-i Nesigi ve tevâbi‘hâ	6.000	s. 344
307	Maktû‘a-i mezra‘a-i Uşranic ve tevâbi‘hâ an-ifrâz-ı Adana	6.000	s. 344
308	Mukāta‘a-i memleha-i Ağcadeniz ve tevâbi‘hâ	101.400	s. 344
309	Maktû‘a-i mezra‘a-i Kamışlu ve tevâbi‘hâ	2.400	s. 345
310	Maktû‘a-i Kilise-i Küçük der-nezd-i Geray der-Yüregir	21.600	s. 345
311	Mukāta‘a-i Anavarza ve tevâbi‘hâ	109.140	s. 345
312	Mukāta‘a-i â‘şâr-ı şer‘iyye ve rûsûmât-ı tâ‘ife-i fellâhân der-livâ-i Adana ve Sis ve Tarsus	48.780	s. 345
313	Mukāta‘a-i rûsûm-ı ba‘zı re‘âyâ ki der-cebel-i Kozan sâkin şudegân	319.920	s. 346
314	Maktû‘a-i mezra‘a-i Böğri-i Küçük der-nezd-i Küçükkend	24.000	s. 346
315	Mukāta‘a-i mahsûl-i ihtisâb-ı nefis-i Sis ve tevâbi‘hâ	546.000	s. 348
316	Mukāta‘a-i cemâ‘athâ-i yörükân der-livâ-i İçil ve Adana ve Tarsus ve Sis ve elviyehâ-i sâ‘ire der-cânib-i Anadolu	3.186.840	s. 351-352
317	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Çorum der-livâ-i Teke an-ifrâz-ı mukāta‘a-i yörükân	59.880	s. 353
318	Mukāta‘a-i cemâ‘athâ-i yörükân-ı Murtuna der-nâhiye-i Almalu	241.860	s. 353
319	Maktû‘a-i karye-i Bedirlü	24.000	s. 354
320	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Arablu ve tevâbi‘hâ	12.840	s. 354
321	Mukāta‘ât ve maktû‘ât-ı muhassıllık-ı Aydın	4.397.760	s. 355-362
322	Mukāta‘a-i bedel-i sancak-ı livâ-i Saruhan	1.200.000	s. 363
323	Mukāta‘a-i hâshâ-i livâ-i Teke ve tevâbi‘hâ	1.200.000	s. 363
324	Mukāta‘a-i hâshâ-i livâ-i Kastamonu	2.400.000	s. 364
325	Mukāta‘a-i hâshâ-i livâ-i Hamid	1.818.000	s. 365
326	Maktû‘a-i karye-i Koçburun ve tevâbi‘hâ	10.000	s. 365
327	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i mahrûse-i Kütahya	8.921	s. 365
328	Mukāta‘a-i ma‘den-i küre-i nühâs-ı livâ-i Kastamonu	18.000 v. nühâs	s. 366
329	Mukāta‘a-i karye-i İdris ve gayrihu der-nâhiye-i Yarhisar	12.168	s. 367
330	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i Karahisar-ı Sahib	8.900	s. 367
331	Maktû‘a-i karye-i Adranis tâbi‘-i nâhiye-i Manisa	66.000	s. 367
332	Mukāta‘a-i koru-i cebel-i Manisa ve tevâbi‘hâ	155.507	s. 368
333	Mukāta‘a-i ihtisâb ve ihzâriye ve serhâne ve tevâbi‘hâ der-nefis-i Manisa	100.000	s. 368
334	Mukāta‘a-i karye-i Azizlû ve Yaylalu-i Kebir ve Sagir ve gayrihu der-livâ-i Manisa	180.000	s. 369

335	Mukāta‘a-i Gerdeman der-livâ-i Manisa	120.000	s. 369
336	Mukāta‘a-i ihtisâb ve şem‘hâne ve niyâbet ve tevâbi‘hâ der-nâhiye-i Nif	66.960	s. 369
337	Mukāta‘a-i nefis-i Atala ve Baraklı ve tevâbi‘hâ	48.000	s. 370
338	Mukāta‘a-i Mandalyat ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Manisa	111.960	s. 370
339	Mukāta‘a-i cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne ve müjdegâne ve beytûlmâl ve mâl-ı gâ‘ib ve tevâbi‘hâ kazâ-i Bahşi	356.000	s. 370
340	Mukāta‘a-i kurâ-i Beşirveli ve karye-i Dağyeni der-livâ-i Aydın	120.000	s. 370
341	Maktû‘a-i karye-i Susuz tâbi‘-i kasaba der-livâ-i Ankara	2.400	s. 370
342	Maktû‘a-i tahmîs-i kahve der-kasaba-i Göynük der-livâ-i Hüdavendigâr	2.400	s. 370
343	Maktû‘a-i çiftlik-i Çonkara ve tevâbi‘hâ	24.000	s. 371
344	Mukāta‘a-i karye-i Mahmud Paşa	48.000	s. 371
345	Maktû‘a-i Karadağ der-livâ-i Suğla	33.570	s. 371
346	Maktû‘a-i karye-i Mesud Danişmendlü	3.600	s. 371
347	Mukāta‘a-i çiftlik-i Köm-i Bahşi ve tevâbi‘hâ	24.000	s. 372
348	Maktû‘-i çiftlik-i Ömer Bâyezid der-livâ-i Karahisar-ı Sahib	3.042	s. 372
349	Mukāta‘a-i karye-i Çandarlı ve gayrihu der-livâ-i Karesi	21.600	s. 372
350	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i Bolu	3.640	s. 372
351	Mukāta‘a-i çiftlik der-karye-i Orta tâbi‘i Uşak der-livâ-i Kütahya	6.000	s. 372
352	Maktû‘a-i kethüdâlık-ı çavuşân-ı eyâlet-i Anadolu	60.000	s. 372
353	Mukāta‘a-i karye-i Avhas ve tevâbi‘hâ	36.000	s. 373
354	Maktû‘a-i mi‘mârlık-ı Turgudlu ve Manisa	5.000	s. 373
355	Mukāta‘a-i serkasabân-ı İzmir	24.000	s. 374
356	Mukāta‘a-i nısf-ı çeltük-i Menemen der-livâ-i Saruhan	12.000	s. 374
357	Maktû‘a-i resm-i kantar-ı meyve-i hüşk ve tevâbi‘hâ der-kazâ-i Çal ve Uşak der-livâ-i Kütahya	12.000	s. 375
358	Mukāta‘a-i nefis-i ihtisâb-ı Karahisar-ı Sahib	42.660	s. 375
359	Mukāta‘a-i karye-i Koyluca-i sagir ve gayrihu tâbi‘-i nâhiye-i Ada der-livâ-i Kocaili	600.000	s. 375
360	Mukāta‘a-i karye-i Değirmenderesi tâbi‘-i nâhiye-i İznikmid	180.000	s. 376
361	Mukāta‘a-i kapan-ı dakik ve meyve der-nefis-i İznikmid	33.000	s. 376
362	Mukāta‘a-i karye-i Dünderlu ve tevâbi‘hâ tâbi‘-i İznikmid	39.780	s. 376
363	Mukāta‘a-i bâc-ı bazar ve bâc-ı araba-i nefis-i İznikmid	120.000	s. 377
364	Mukāta‘a-i âsiyâb-ı mîrî der-iskele-i Kazıklı der-kazâ-i İznikmid	2.400	s. 377
365	Maktû‘a-i mahsûl-i ihtisâb-ı karye-i Sabancı ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Kocaili	36.000	s. 377
366	Maktû‘a-i Mîrahur Ali nâm-ı diğer Kargın der-livâ-i Kocaili	960	s. 377
367	Maktû‘a-i Parmak tabi‘-i nâhiye-i Ada ve karye-i Murad nâm-ı diğer Sırrem ve karye-i Timurhacı ve mezra‘a-i Ada der-nâhiye-i Yalakabad der-livâ-i Kocaili	12.000	s. 378
368	Mukāta‘a-i Rumpaşa ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Kocaili	72.000	s. 378
369	Maktû‘a-i çiftlik-i Karabegoğlu der-livâ-i Kocaili	39.000	s. 378
370	Mukāta‘a-i (...) ve Hacılı tâbi‘-i Gekbuze	15.500	s. 378
371	Mukāta‘a-i karye-i Bayramlı tâbi‘-i Şile ve tevâbi‘hâ	11.500	s. 379
372	Mukāta‘a-i karye-i Selendiobası ve tevâbi‘hâ	15.210	s. 379

373	Mukâta‘a-i karye-i Samanlı der-livâ-i Kocaili	47.160	s. 379
374	Maktû‘a-i kethüdâlık-ı rû‘esâ-i sefâ‘in der-iskele-i medîne-i İznikmid ve der-İstanbul	6.000	s. 379
375	Mukâta‘a-i ma‘den-i nühâs der-Karahisar		s. 380
376	Mukâta‘a-i Devrekeste ve tevâbi‘hâ	24.480	s. 381
377	Mukâta‘a-i boyahâne-i Adana	66.000	s. 381
378	Mukâta‘a-i Ayadimitri ve tevâbi‘hâ	182.520	s. 383
379	Mukâta‘a-i hâshâ-i defterdârlık-ı Rumili	63.100	s. 383
380	Mukâta‘a-i karye-i Devrekeste ve Priniko der-livâ-i İnebahtı	36.000	s. 384
381	Mukâta‘a-i karye-i Zavice ve gayrihu tâbi‘-i nâhiye-i Aydos der-livâ-i Karlili	192.000	s. 384
382	Mukâta‘a-i karye-i Markonlur tâbi‘-i nâhiye-i Ayazma der-livâ-i Ağrıboz	42.000	s. 384
383	Maktû‘a-i karye-i Eleksunlar ve Şilvenik ve gayrihu der-livâ-i Ağrıboz	6.000	s. 384
384	Mukâta‘a-i karye-i Viraguz ve Kalamaki der-livâ-i Ağrıboz	12.000	s. 385
385	Maktû‘a-i karye-i Ustruganiye ve karye-i Terkos nam-ı diğér Prelikor der-livâ-i İnebahtı	18.000	s. 385
386	Maktû‘a-i revgan-ı neft der-cezîre-i Ağrıboz ve havâlihâ	450 vukiyye	s. 385
387	Mukâta‘a-i İstanos der-livâ-i Karlili	6.000	s. 385
388	Mukâta‘a-i karye-i Andana nâm-ı diğér Kocalar der-livâ-i İnebahtı	42.840	s. 386
389	Mukâta‘a-i nefis-i Aydos der-livâ-i Karlili	30.420	s. 386
390	Mukâta‘a-i karye-i Nornise ve gayrihu der-livâ-i Karlili ve tevâbi‘hâ	18.300	s. 386
391	Mukâta‘a-i resm-i mîrî-i duhân der-hîn-i tahmîl be-sefâ‘in-i müste‘menîn der-iskelehâ-i Selanik ve Kavala ve tevâbi‘hâ	300.000	s. 386
392	Mukâta‘a-i resm-i mîrî-i duhân der-iskele-i Narda ve tevâbi‘hâ	60.000	s. 388
393	Maktû‘a-i resm-i mîrî-i hinta ve şa‘ir ve hubûbât-ı sâ‘ire der-iskelehâ-i livâ-i Yanya ve iskelehâ-i livâ-i Karlili	180.000	s. 389
394	Mukâta‘a-i karye-i Norelye ve Urgan ve İsmail der-livâ-i Vize	32.500	s. 389
395	Mukâta‘a-i mahsûl-i sancak-ı livâ-i Vize	100.000	s. 389
396	Mukâta‘a-i karye-i Doğancı Emir ve Hacı Danişmendlü ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Çirmen ve Paşa ve Vize an hâs-ı ser-topcuyân-ı dergâh-ı âlî	30.000	s. 390
397	Mukâta‘a-i karye-i Meylan tâbi‘-i Evreşe ve gayrihu der-livâ-i Gelibolu	18.000	s. 390
398	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i mensûhât	654.449	s. 395-396
399	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Kastamonu	60.910	s. 399
400	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Suğla	409.240	s. 401
401	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Kocaili	805.584	s. 403-404
402	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Biga ve Gelibolu	876.900	s. 405-407
403	Bedeliye-i ze‘âmethâ-i mezkûrîn		s. 409-410
404	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Kiğı		s. 411
405	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i vilâyet-i Erzurum	2.970.000	s. 411
406	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Şam-ı Şerîf	2.400.000	s. 412
407	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Maraş	2.199.660	s. 413
408	Bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Trabzon	1.618.497	s. 414

409	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Haleb	2.400.000	s. 415
410	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Diyarbakır	1.800.000	s. 416
411	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i İnebahtı ve Karlılı	2.434.680	s. 417-418
412	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i livâ-i Kudüs-i Şerif	360.000	s. 419
413	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i Kerkük	2.427.901	s. 419
414	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i eyâlet-i Musul	861.588	s. 419
415	Bedeliye-i zü'emâ ve erbâb-ı tîmârhâ-i cezîre-i Mora	2.663.520	s. 420
416	Mukâta'a-i karye-i Kurşunca ve gayrihu	14.640	s. 423
417	Mukâta'a-i karye-i Gediklü ve Okçulu	48.000	s. 423
418	Mukâta'a-i firun-ı hâs der-mahalle-i Sarı Timurci der-bâb-ı Ayazma der-İstabil	5.000	s. 423
419	Mukâta'a-i çiftlik-i Fazlı Beg der-kazâ-i İznikmid	4.049	s. 423
420	Mukâta'a-i çiftlik-i vezîriâzam-ı sâbık Mustafa Paşa der-kazâ-i İbrail	20.472	s. 424
421	Mukâta'a-i arsa-i zemîn-i hâliye-i hân der-dâhil-i Niş	1.200	s. 424
422	Mukâta'a-i Babalofça ve tevâbi'hâ der-livâ-i Köstendil	41.574	s. 424
423	Mukâta'a-i Velilice ve Kostani der-nâhiye-i Manastır	18.000	s. 424
424	Mukâta'a-i çiftlik-i Memi bin Receb	4.200	s. 425
425	Mukâta'a-i karye-i Rahoviçe ve Akçabayır der-livâ-i Niğbolu	12.400	s. 425
426	Mukâta'a-i karye-i Nusretviran ve Aliobası der-livâ-i Çirmen	26.000	s. 425
427	Mukâta'a-i karye-i Avcılar der-livâ-i Çirmen	15.000	s. 425
428	Mukâta'a-i icâre-i hân-ı kebîr der-Kurdkulağı	17.016	s. 426
429	Mukâta'a-i beytûlmâl-ı keferi ve yâve ve kaçgun ve mâl-ı gâ'ib ve müjdegâne-i kul ve câriye der-kazâ-i Çorlu ve Ereğli gayri ez-evkâf-ı Sultân Süleyman Han de Sultân Mehmed Han	5.500	s. 426
430	Mukâta'a-i beytûlmâl-ı keferi ve yâve ve kaçgun ve mâl-ı gâ'ib ve müjdegâne-i kul ve câriye der-nefs-i Çorlu ve Ereğli an-cânib-i mütevelliyân-ı evkâf-ı mezkûrın beher sene an-hızâne-i âmire teslim şude fermude	8.784	s. 426
431	Mukâta'a-i tîmârhâ-i mustahfızân-ı kal'a-i Grebene der-livâ-i Yanya	39.000	s. 426
432	Mukâta'a-i üstâdbaşılık tâ'ife-i kırmızı boyacıyân der-Yenişehir	18.000	s. 427
433	Mukâta'a-i üstâdbaşılık tâ'ife-i kırmızı boyacıyân-ı kasaba-i Tırnova	14.400	s. 427
434	Mukâta'a-i tahmîs-i kahve-i Manastır ve ihtisâb	6.000	s. 427
435	Maktû'a-i öşr-i sâlâriye-i Ergani ve tevâbi'hâ	500	s. 427
436	Mukâta'a-i karye-i Müflis ve Gügercinlik ve gayrihu	12.164	s. 428
437	Maktû'a-i dellâliye-i mukâta'ât ve maktû'ât-ı kurâ der-dîvân-ı hümâyûn	1.200	s. 428
438	Mukâta'a-i icâre-i hamâm der-kurb-ı câmi'-i Sultan der-Edirne	6.000	s. 428
439	Maktû'a-i arabacıbaşılık-ı Aşisa ve kav an-kazâ-i Rusçuk	1.000	s. 428
440	Mukâta'a-i tahmîs-i kahve-i Babadağı ve tevâbi'hâ	15.000	s. 429
441	Mukâta'a-i karye-i Haraci tâbi'-i nâhiye-i Kavala der-livâ-i Gelibolu ve tevâbi'hâ	4.200	s. 429
442	Maktû'a-i karye-i Kadı der-livâ-i Gelibolu ve tevâbi'hâ	3.600	s. 429
443	Mukâta'a-i Timurci Halil ve karye-i Pınar an-havâs-ı mîrlivâ-i Kırkkilise	25.000	s. 429
444	Mukâta'a-i karye-i Brevnik ve gayrihu ve bedel-i cizye ve tevâbi'hâ der-livâ-i İskenderiye ve Dukakin	683.520	s. 430

445	Mukâta'a-i Köse Ejder ve tevâbi'hâ tâbi'-i İlbasan	14.000	s. 430
446	Mukâta'a-i karye-i Biskoskapusu ve tevâbi'hâ	13.200	s. 430
447	Mukâta'a-i kurâ-i tîmâr-hâ-i mustahfîzân-ı kal'a-i Draç der-livâ-i Ohri	48.000	s. 431
448	Mukâta'a-i karye-i Harbun ve Sügot ve Göreme ve Beşevli ve karye-i Ducil nam-ı diğér İsküd der-livâ-i Niğbolu	34.855	s. 431
449	Maktû'a-i karye-i Palaşine tâbi'-i Hezargrad	19.999	s. 431
450	Ta'ahhüd-ı Usat-ı Arnavudân-ı Kaleminete der-livâ-i İskenderiye	48.000	s. 431
451	Maktû'a-i şabhâne-i İlbasan	60.000	s. 431
452	Maktû'a-i tahmîs-i kahve ve şem'hâne hâric-ez-defter yaylak-i Kafirdepesi der-livâ-i Kangırı	20.000	s. 432
453	Maktû'a-i sayd-ı mahî der-nehreyn-i Vavlun der-kal'a-i Azak		s. 432
454	Maktû'a-i boyahâne-hâ der-nefs-i iznikmid ve tevâbi'hâ	7.200	s. 432
455	Maktû'a-i mumculuk der-kasaba-i Silivri	1.200	s. 433
456	Maktû'a-i ser-kılağuzluk-ı celeb der-kazâ-i Sofya	6.000	s. 433
457	Mukâta'a-i resm-i keyl ve kantar-ı kasaba-i Yanya ve Görice	12.000	s. 433
458	Mukâta'a-i çayır-ı hâssa der-sınur-ı karye-i Batraga der-nâhiye-i Baba-yı Atik	1.000	s. 433
459	Maktû'a-i emânet-i Samakocuk der-livâ-i Vize		s. 434
460	Mukâta'a-i rûsûm-ı kantar ve tahmîs-i kahve der-Dare	144.000	s. 434
461	Mukâta'a-i resm-i mîzân-ı harîr-i livâ-i Tırhala ve tevâbi'hâ	54.000	s. 434
462	Mukâta'a-i talyanhâ-i mâhî der-nehr-i Kuban der-bahr-i Azak der-kurb-ı Acu	360.000	s. 435
463	Maktû'a-i icârât-ı hamâm-ı mîrî ve tahmîs ve kantar ve bağçe-i mîrî der-Azak	60.600	s. 436
464	Mukâta'a-i mahsûlât ve rûsûmât ve bād-ı hevâ ve çiftlikhâ ve tarla ve çayır ve arsa ve zirâ'at-i erz ve kışlak ve mandıra ve âsiyâb-ı dakik ve dükkân ve han an-kazâ-i İzdin ve tevâbi'hâ	120.000	s. 437
465	Maktû'a-i ta'ahhüd-i re'âyâ-yı-ı kurâhâ-i kazâ-i Ohri	144.000	s. 438
466	Maktû'a-i ma'den-i nühâs der-cânib Vize ve Pınarhisarı		s. 439
467	Maktû'a-i nefis-i Baba-yı Atik ve tevâbi'hâ	28.602	s. 439
468	Maktû'a-i kılağuzluk-ı celeb der-kazâ-i Ahyolu ve tevâbi'hâ	7.200	s. 440
469	Maktû'a-i resm-i mîrî-i (...) ve yapağı ve palamut der-livâ-i Ağrıboz	18.300	s. 440
470	Maktû'a-i karye-i Kenid ve tevâbi'hâ der-livâ-i Karahisar-ı Sahib	4.800	s. 440
471	Maktû'a-i Milh ve emti'a ve eşyâ-i sâ'ire ki an-Âsitâne bâ-sefâ'in-i ümenâ kal'a-i Faş ve Sohum ve Soğucak nakl ve fûrûht ve bâ-mukâbeleeş berây-ı vezâ'if-i hademe-i câmi'-i şerîf ve masârîf-ı sâ'ire der-kal'a-i Sohum be-emîn-i binâ-i kal'a-i Sohum beher kıt'a sefine in-kadar meblağ dâde	beher kıt'a sefine 30.000	s. 441-442
472	Mukâta'ât ve maktû'ât ve emvâl-i sâ'ire tâbi'-i hazîne-i Tiflis		s. 443-444
473	Maktû'a-i sabunhâne-i vezîr-i mükerrem İshak Paşa	2.000	s. 445
474	Mukâta'a-i karye-i Zirgar ve tâbi'-i nâhiye-i Tiratli? der-livâ-i Tiflis	39.650	s. 445
475	Mukâta'ât ve maktû'ât ve emvâl-i sâ'ire-i hazîne-i Revan	51.600.000	s. 447-450
476	Maktû'a-i livâ-i (...)	7.200.000	s. 451
477	Mukâta'ât ve maktû'ât ve maktû'a-i hazîne-i eyâlet-i Hemedan	45.000.000	s. 453-454

478	Mukāta‘ât ve maktû‘ât ve emvâl-i sâ‘ire-i hazîne-i Tebriz		s. 455-456
479	Mukāta‘ât ve maktû‘ât-ı eyâlet-i Gence	66.000.000	s. 457-466
480	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Tiflis ve maktû‘a-i cizye-i eyâlet-i mezbûr	30.000.000	s. 467-468
481	Mukāta‘ât-ı eyâlet-i Kirmanşâhân	50.000.000	s. 469-470

Ek-14) Başmuhasebe Kalemi'nin Denetlediği Gelirler (1161/1748-1749)		
Sayı	Gelir Birimi	Mal (Akçe)
1	Mukāta'ât-ı eyâlet-i Trablusşam ve tevâbi'hâ	36.173.160
2	Mukāta'ât-ı hâshâ-i Sayda ve Beyrut ve tevâbi'hâ	27.619.740
3	Mukāta'ât-ı eyâlet-i Rakka ve tevâbi'hâ	14.018.940
4	Mukāta'ât-ı iskele-i Yafa ve tevâbi'hâ	2.494.380
5	Mukāta'a-i hâshâ-i Gazze ve Remle ve tevâbi'hâ	2.400.000
6	Mukāta'a-i gümrük-i dönüm-ı duhân-ı Haleb ve tevâbi'hâ	1.930.980
7	Mukāta'a-i muhassıllık-ı Haleb ve tevâbi'hâ	22.520.692
8	Mukāta'a-i defterdârlık-ı hazîne-i Haleb ve tevâbi'hâ	111.822
9	Mukāta'a-i mezra'a-i Karlı ve tevâbi'hâ	19.200
10	Mukāta'a-i resm-i mîzân-ı harîr-i Antakya	55.980
11	Mukāta'a-i hâshâ-i Şeyhülhadîd	780.000
12	Mukāta'a-i ekrâd-ı Reşi ve tevâbi'hâ	279.360
13	Mukāta'a-i Mirbâyi ve Altunözü der-Haleb	84.120
14	Mukāta'a-i ze'âmet-i Kavasye der-Haleb	36.000
15	Mukāta'a-i bedel-i cebelü-i kethüdâlık-ı çavuşân-ı Haleb	18.000
16	Mukāta'a-i Rumkale ve tevâbi'hâ	778.260
17	Mukāta'a-i bâc-ı bâzâr-ı esb-i Haleb ve tevâbi'hâ	2.085.600
18	Mukāta'a-i dellâlık der-Haleb	3.600
19	Mukāta'a-i hâshâ-i mîrlivâ-i Azez	300.000
20	Mukāta'a-i Menbiç-i Revendân ve tevâbi'hâ	472.620
21	Mukāta'a-i karye-i Karalı ve tevâbi'hâ	96.000
22	Mukāta'a-i ze'âmet-i Garîb Nacarlu ve tevâbi'hâ	37.200
23	Mukāta'a-i cemâ'at-i Karakeçelü ve tevâbi'hâ	30.000
24	Mukāta'a-i cemâ'at-i Silsüpür Ceridi ve tevâbi'hâ	240.000
25	Mukāta'a-i hâshâ-i mîrlivâ-i Ayntab	847.320
26	Mukāta'a-i hâshâ-i dimos-ı Ayntab	573.660
27	Mukāta'a-i Orul ve Göçgi ve tevâbi'hâ	111.000
28	Mukāta'a-i Mervane ve tevâbi'hâ	90.000
29	Mukāta'a-i karye-i Tilbaşar ve tevâbi'hâ	37.080
30	Mukāta'a-i karye-i Beglerbegi ve tevâbi'hâ	18.360
31	Mukāta'a-i karye-i Battalöyük ve tevâbi'hâ	72.600
32	Mukāta'a-i karye-i Hınam der-Ayntab	60.000
33	Mukāta'a-i resm-i tamga-yı kirpas-ı Ayntab	72.000
34	Mukāta'a-i kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Maraş	115.320
35	Mukāta'a-i hâshâ-i Siverrek ve Sümeysad	1.800.000
36	Mukāta'a-i çeltük-i enhâr-ı Maraş	108.000
37	Mukāta'a-i hisse-i mîrî-i karye-i Tercan ve gayrihu	15.000
38	Mukāta'a-i erbâb-ı tîmârhâ-i Behisni	105.900
39	Mukāta'a-i karye-i Kuyucak	60.600
40	Mukāta'a-i tahmîs-i kahve-i Hısnımansur	3.600
41	Mukāta'a-i karye-i Kırıkhaç	26.526
42	Mukāta'a-i resm-i tamga-yı kirpas der-nefs-i Maraş	60.000

43	Mukāta‘a-i tîmârhâ-i Zamantı ve tevâbi‘hâ	33.600
44	Mukāta‘a-i karye-i Tuzhisarı ve tevâbi‘hâ	24.960
45	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Kalacık ve tevâbi‘hâ	3.000
46	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Karakuyulu/Karakapulu ve tevâbi‘hâ	3.600
47	Mukāta‘a-i Gevhertaş ve Gökçepinar ve tevâbi‘hâ	4.800
48	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Dedeşlü ve Selmanlu an-sâkinân-ı Maraş	252.000
49	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Kıllu ve cemâ‘athâ-i sâ‘ire der-livâ-i Maraş	25.000
50	Mukāta‘a-i karye-i Geçidi ve Taşkendi ve tevâbi‘hâ	9.600
51	Mukāta‘a-i hâshâ-i bedel-i sancağ-ı Malatya ve tevâbi‘hâ	999.000
52	Mukāta‘a-i hâshâ-i voyvodalık-ı Malatya ve tevâbi‘hâ	2.072.370
53	Mukāta‘a-i karye-i Ağvanis ve tevâbi‘hâ	30.420
54	Mukāta‘a-i karye-i Kocaözü ve tevâbi‘hâ	17.290
55	Mukāta‘a-i karye-i Arka ve tevâbi‘hâ	207.360
56	Mukāta‘a-i mahsûl-i âdet-i ağnâm-ı Derbend ve tevâbi‘hâ	35.830
57	Mukāta‘a-i karye-i (...) an-ifrâz-ı Malatya	3.600
58	Mukāta‘a-i karye-i Tilmo tâbi‘-i nâhiye-i Taşili	4.563
59	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i nefis-i Malatya	9.600
60	Mukāta‘a-i mîzân der-bâzâr-ı ipek der-nefis-i Malatya	5.512
61	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Gigik	24.000
62	Mukāta‘a-i karye-i Şeyh Hasanlu ve tevâbi‘hâ	12.180
63	Mukāta‘a-i karye-i Eskiköy ve tevâbi‘hâ	12.000
64	Mukāta‘a-i hâshâ-i mirlivâ-i Kars ve tevâbi‘hâ	446.400
65	Mukāta‘a-i kâshâ-i Haçin ve tevâbi‘hâ	156.000
66	Mukāta‘a-i voyvodalık-ı Diyarbakır	10.560.147
67	Mukāta‘a-i defterdârlık ve kethüdâlık-ı defter-i vilâyet-i Diyarbakır	146.400
68	Mukāta‘a-i âdet-i ağnâm ve bedel-i avârız-ı livâ-i Çemişkezek ve tevâbi‘hâ	1.010.572
69	Mukāta‘a-i mahsûlât-ı (...)bahâ-i Amid an-ifrâz-ı voyvodalık-ı Diyarbakır	121.980
70	Mukāta‘a-i hâshâ-i Arabgir ve Çemişkezek ve tevâbi‘hâ	606.120
71	Mukāta‘a-i hâshâ-i mîrlivâ-i (...) an-ifrâz-ı voyvodalık-ı Diyarbakır	487.980
72	Mukāta‘a-i karye-i Birinci ve Brazi ve tevâbi‘hâ	43.800
73	Mukāta‘a-i karye-i Dirkan ve tevâbi‘hâ an-ifrâz-ı Arabgir-Çemişkezek	24.600
74	Mukāta‘a-i eyâlet-i Musul ve tevâbi‘hâ	2.801.460
75	Mukāta‘a-i mahsûl-i âdet-i ağnâm-ı şehir-i Musul ve tevâbi‘hâ	420.000
76	Mukāta‘a-i hâshâ-i atık ve cedîd-i livâ-i Eski Musul ve tevâbi‘hâ	18.000
77	Mukāta‘a-i mezra‘a-i (...) ve mezra‘a-i Bucak ve tevâbi‘hâ	2.400
78	Mukāta‘a-i nehr-i Tavile ve karye-i Derseti ve tevâbi‘hâ	45900
79	Mukāta‘a-i ma‘den-i Kiği ve memleha-i ma‘den ve tevâbi‘hâ	283.200
80	Mukāta‘a-i aşîret-i Merdisi	441.060
81	Mukāta‘a-i Geleverek ve Kemah ve tevâbi‘hâ	1.331.700
82	Mukāta‘a-i livâ-i İspir ve tevâbi‘hâ	378.180
83	Mukāta‘a-i hâshâ-i mîrlivâ-i Kiği ve tevâbi‘hâ	498.000
84	Mukāta‘a-i nefis-i Karahisar ve tevâbi‘hâ	1.240.800
85	Mukāta‘a-i ihtisâb-ı nefis-i Karahisar-ı Sahib ve tevâbi‘hâ	51.600
86	Mukāta‘a-i karye-i Tambura ve tevâbi‘hâ	75.640

87	Mukāta‘a-i boyahâne-i karye-i Ziberi tâbi‘-i nâhiye-i Karahisar-ı Şarki	1980
88	Mukāta‘a-i bedel-i gılmân-ı kazâ-i Erzurum	113.520
89	Mukāta‘a-i Enderbaş ve karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	19.368
90	Mukāta‘a-i karye-i Kend ve tevâbi‘hâ	4.800
91	Mukāta‘a-i kantarcılık-ı hân-ı kapan der-kasaba-i Karahisar-ı Sahib	2.940
92	Mukāta‘a-i nefsi-i Şühud ve gayrihu der-livâ-i Karahisar-ı Sahib	30.000
93	Mukāta‘a-i voyvodalık-ı Tokad ve tevâbi‘hâ	7.800.600
94	Mukāta‘a-i tamga-yı kirpas-ı sürh ve boyahâne-i Tokad ve tevâbi‘hâ	1.341.420
95	Mukāta‘a-i rüsûm-ı âmediye-i Tokad ve tevâbi‘hâ	1.380.000
96	Mukāta‘a-i karye-i Yeni tâbi‘-i kazâ-i Kazâbâd der-livâ-i Sivas	125.400
97	Mukāta‘a-i memleha-i cedîd der-kazâ-i Sivas	18.300
98	Mukāta‘a-i karye-i Alacalar ve tevâbi‘hâ	10.000
99	Mukāta‘a-i bedel-i cebelü-i karye-i Anarlu ve gayrihu der-livâ-i Sivas	9.600
100	Mukāta‘a-i karye-i Zara der-nâhiye-i Sivas	180.000
101	Mukāta‘a-i tahmîs ve şem‘hâne der-medîne-i Sivas	12.000
102	Mukāta‘a-i niyâbet-i Kafirni ve Tozanlu an-ifrâz-ı voyvodalık-ı Tokad	144.000
103	Mukāta‘a-i karye-i Ali Kocalı an-ifrâz-ı voyvodalık-ı Tokad	31.200
104	Mukāta‘a-i karye-i Kayabeklü der-nâhiye-i Bodaközü der-livâ-i Sivas	1.800
105	Mukāta‘a-i karye-i Yarhisar ve tevâbi‘hâ	60.000
106	Mukāta‘a-i hâshâ-i Amasya ve tevâbi‘hâ	110.700
107	Mukāta‘a-i karye-i Soruk an-ifrâz-ı Amasya	23.000
108	Mukāta‘a-i karye-i Kısılmış? an-ifrâz-ı Amasya	11.508
109	Mukāta‘a-i karye-i Salurca ve tevâbi‘hâ	14.640
110	Mukāta‘a-i karye-i Kocacıkoğlanı ve tevâbi‘hâ	4.860
111	Mukāta‘a-i şem‘hâne der-kasaba-i Amasya	3.000
112	Mukāta‘a-i mîzân-ı harîr-i Amasya	100.000
113	Mukāta‘a-i karye-i Sivrikilise ve tevâbi‘hâ	31.080
114	Mukāta‘a-i mîsf-ı bâd-ı hevâ ve gayrihu der-kazâ-i İskilib ve tevâbi‘hâ	240.000
115	Mukāta‘a-i hâshâ-i Saz ve tevâbi‘hâ	50.880
116	Mukāta‘a-i kabâ‘il-i ekrâd-ı Lek nâm-ı diğer Çorum Kürdi ve tevâbi‘hâ	900.000
117	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Mamalu an-sâkinân-ı Bozok	676.440
118	Mukāta‘a-i hâshâ-i mîrlivâ-i Bozok ve tevâbi‘hâ	675.960
119	Mukāta‘a-i karye-i Paşa Hacılu ve tevâbi‘hâ	3.660
120	Mukāta‘a-i karye-i Menteşelü der-kazâ-i Boğazlıyan der-livâ-i Bozok	15.240
121	Mukāta‘a-i karye-i Aşağı Kışla ve tevâbi‘hâ	24.000
122	Mukāta‘a-i tîmârhâ-i mustahfizân-ı kal‘a-i Ünye	7.200
123	Mukāta‘a-i çiftlikhâ-i Kuşkayası ve tevâbi‘hâ	12.000
124	Mukāta‘a-i Köseler ve Yörükalanı ve tevâbi‘hâ	6.000
125	Mukāta‘a-i hâshâ-i Divriği ve tevâbi‘hâ	359.640
126	Mukāta‘a-i hâshâ-i öşr-i gılâl-i Divriği ve tevâbi‘hâ	627.120
127	Mukāta‘a-i karye-i Kesme an-ifrâz-ı mukāta‘a-i öşr-i gılâl-i Divriği	126.000
128	Mukāta‘a-i karye-i Purunsur ve Taşlık an-ifrâz-ı Divriği	24.398
129	Mukāta‘a-i karye-i Zengi an-ifrâz-ı Divriği	24.090
130	Mukāta‘a-i karye-i Güresin an-ifrâz-ı Divriği	12.168
131	Mukāta‘a-i karye-i Senk ve Arklı ve tevâbi‘hâ	38.532

132	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i Divriği	1.200
133	Mukāta‘a-i Çorak ve Toprak	4.800
134	Mukāta‘a-i hisse-i mîrî-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	5.113
135	Mukāta‘a-i hâshâ-i nefis-i Arabgir ve tevâbi‘hâ	720.000
136	Mukāta‘a-i hâshâ-i Ağıl tâbi‘-i nâhiye-i Abad an-ifrâz-ı Arabgir	40.000
137	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve karye-i (...) an-ifrâz-ı Arabgir	18.000
138	Mukāta‘a-i karye-i Pertek? ve tevâbi‘hâ an-ifrâz-ı Arabgir	62.400
139	Mukāta‘a-i karye-i Menteşelü tâbi‘-i Arabgir an-ifrâz-ı Arabgir	13.320
140	Mukāta‘a-i karye-i (...) an-ifrâz-ı Arabgir ve Çemişkezek	24.120
141	Mukāta‘a-i karye-i (...) tâbi‘-i (...) an-ifrâz-ı Arabgir ve Çemişkezek	30.420
142	Mukāta‘a-i karye-i Ribat an-ifrâz-ı Arabgir ve Çemişkezek	3.102
143	Mukāta‘a-i karye-i Denizli ve karye-i Mesud ve tevâbi‘hâ	30.000
144	Mukāta‘a-i resm-i kantar-ı meyve-i hüsk der-kazâ-i Şeyhlü	18.000
145	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Karaulus ve Sermayelü ve tevâbi‘hâ	1.028.880
146	Mukāta‘a-i karye-i Mahmud Paşa der-kazâ-i Uşak	48.000
147	Mukāta‘a-i çiftlik-i Çonkara ve tevâbi‘hâ	24.000
148	Mukāta‘a-i çiftlik-i Kerembahşi der-kazâ-i Uşak	3.000
149	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i Kütahya	12.000
150	Mukāta‘a-i hâshâ-i livâ-i Kastamonu ve tevâbi‘hâ	2.305.560
151	Mukāta‘a-i kazâ-i İnebolu ve nevâhî-i Küre-i Nühâs-ı Kastamonu	94.440
152	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Ankara nâm-ı diger Tabanlı	940.260
153	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı İnallu ve tevâbi‘hâ	56.040
154	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Türkmenân-ı Karaca Arablü ve tevâbi‘hâ	20.000
155	Mukāta‘a-i beytûlmâl ve mâl-ı gâ‘ib der-Ankara ve tevâbi‘hâ	309.612
156	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Koçburun ve tevâbi‘hâ	10.000
157	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i şem‘hâne ve yaylak-ı Kafirdepesi der-livâ-i Kiği	20.000
158	Mukāta‘a-i karye-i Çaruğukuru ve tevâbi‘hâ	6.000
159	Mukāta‘a-i karye-i Hendek ve karye-i Pınarbaşı ve tevâbi‘hâ	12.000
160	Mukāta‘a-i karye-i Ocas? ve tevâbi‘hâ	36.000
161	Mukāta‘a-i karye-i İdris ve tevâbi‘hâ	12.168
162	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Mesud Danişmendlü ve tevâbi‘hâ	4.200
163	Mukāta‘a-i bedel-i sancağ-ı livâ-i Aydın ve tevâbi‘hâ	2.274.780
164	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Aydın	985.800
165	Mukāta‘a-i mîsf-ı çeltük-i Menemen der-livâ-i Saruhan	12.000
166	Mukāta‘a-i bedel-i sancağ-ı Saruhan	1.527.240
167	Mukāta‘a-i ihtisâb ve şem‘hâne-i Nif ve tevâbi‘hâ	66.960
168	Mukāta‘a-i Azizlü ve tevâbi‘hâ	183.000
169	Mukāta‘a-i nefis-i Atala ve Baraklı ve tevâbi‘hâ	48.000
170	Mukāta‘a-i ihtisâb ve ihzâriye ve serhâne ve tevâbi‘hâ der-nefis-i Manisa	100.000
171	Mukāta‘a-i cebel-i koru-i Manisa	155.507
172	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	66.924
173	Mukāta‘a-i Gerdeman ve tevâbi‘hâ	121.980
174	Mukāta‘a-i bedel-i sancağ-ı Manisa	2.130.000

175	Mukāta‘a-i Mandalyat ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Manisa	116.040
176	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i İzzetlü ma‘a perâkende-i mahalle-i Kürkçülü	12.840
177	Mukāta‘a-i mi‘mârlık-ı Turgudlu der-Manisa	8.112
178	Mukāta‘a-i cürm-i cinâyet ve resm-i arûsâne ve tevâbi‘hâ	100.000
179	Mukāta‘a-i karye-i Selendiobası ve tevâbi‘hâ	15.210
180	Mukāta‘a-i karye-i Frenk gölü ve tevâbi‘hâ	24.360
181	Mukāta‘a-i nefis-i Edremid ve bâzâr ve şem‘hâne ve tevâbi‘hâ	24.000
182	Mukāta‘a-i tîmârî-i mustahfîzân-ı kal‘a-i Yenice	21.600
183	Mukāta‘a-i hâşhâ-i livâ-i Teke	1.243.980
184	Mukāta‘a-i (...)	133.380
185	Mukāta‘a-i Naib Halil	168.000
186	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Horzum an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Türkmenân-ı Anadolu	59.800
187	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i yörükân-ı Karakoyunlu an-sâkinân-ı Karahisar-ı Teke	18.480
188	Mukāta‘a-i yörükân-ı Murtuna	207.060
189	Mukāta‘a-i hâşhâ-i livâ-i Hamid ve tevâbi‘hâ	2.007.000
190	Mukāta‘a-i serkasabân ve başhâne-i İzmir	24.000
191	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i şem‘-i asel-i İzmir ve tevâbi‘hâ	270.000
192	Mukāta‘a-i Değirmenderesi nâm-ı diger Karadağ	45.650
193	Mukāta‘a-i Koyluca-i sagir ve gayrihu	600.000
194	Mukāta‘a-i Değirmenderesi ve tevâbi‘hâ	45.650
195	Mukāta‘a-i kapan-ı dakik der-nefis-i İznikmid	33.462
196	Mukāta‘a-i karye-i Dünderlu ve tevâbi‘hâ	40.440
197	Mukāta‘a-i bâc-ı bâzâr-ı araba-i nefis-i İznikmid	120.000
198	Mukāta‘a-i ihtisâb-ı karye-i Sabancı ve tevâbi‘hâ	39.546
199	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	15.717
200	Mukāta‘a-i karye-i Rumpaşa ve tevâbi‘hâ	73.000
201	Mukāta‘a-i mi‘mârlık-ı İznikmid	3.000
202	Mukāta‘a-i âsiyâb-ı mîrî der-iskele-i Kazıklı der-kazâ-i İznikmid	2.520
203	Mukāta‘a-i ihtisâb ve tamga-yı Larende ve tevâbi‘hâ	152.000
204	Mukāta‘a-i mîrâbiye-i Konya ve tevâbi‘hâ	240.150
205	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ an-ifrâz-ı Hoca	6.000
206	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Esbkeşân ve tevâbi‘hâ	975.960
207	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Eminlü ve tevâbi‘hâ	78.000
208	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Suğla ve tevâbi‘hâ	392.340
209	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı cemâ‘at-i Çataklu ve tevâbi‘hâ	27.000
210	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Karaman	948.420
211	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Hacılu ve Karamanlu ve Abdurrahmanlu ve tevâbi‘hâ	81.840
212	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Yüzbudaklu ve tevâbi‘hâ	557.326
213	Mukāta‘a-i hâşhâ-i Develü ve tevâbi‘hâ	355.000
214	Mukāta‘a-i karye-i Yarhisar-ı Ballık ve tevâbi‘hâ	225.576
215	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	24.000
216	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	7.200
217	Mukāta‘a-i resm-i yaylak-ı Üçkapılı ve tevâbi‘hâ	26.400

218	Mukâta‘a-i öşr-i bostan der-nefs-i Niğde	20.000
219	Mukâta‘a-i mezra‘a-i İncesu ve tevâbi‘hâ	18.612
220	Mukâta‘a-i küre-i nühâs ve kurşun der-cebel-i Kozanoğlu	144.000
221	Mukâta‘a-i karye-i Kırâç tâbi‘-i Ürgüb	3.000
222	Mukâta‘a-i karye-i Kayı ma‘a bedel-i eşkûn ve tevâbi‘hâ	40.100
223	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Susazı ve tevâbi‘hâ	8.400
224	Mukâta‘a-i karye-i Kal‘a ve mezra‘a-i Bogadiçe der-livâ-i Niğde	1.000
225	Mukâta‘a-i zâviye-i Eredna nâm-ı diger Köşk	473.221
226	Mukâta‘a-i memleha-i Palas	82.500
227	Mukâta‘a-i karye-i Darsayak ve tevâbi‘hâ	13.182
228	Mukâta‘a-i mahsûl-i ihtisâb-ı nefis-i şehir-i Kayseriyye ve tevâbi‘hâ	140.040
229	Mukâta‘a-i karye-i Hasanca ve tevâbi‘hâ an-ifrâz-ı eşkûn	7.000
230	Mukâta‘a-i nehr-i Espile an-ifrâz-ı Kızılok	3.400
231	Mukâta‘a-i karye-i Kızılok ma‘a avârız ve tevâbi‘hâ	36.734
232	Mukâta‘a-i karye-i arâzî-i İçmelü ve tevâbi‘hâ	4.000
233	Mukâta‘a-i cemâ‘at-i Musacalu ve tevâbi‘hâ	366.000
234	Mukâta‘a-i cemâ‘at-i Şarklı an-sâkinân-ı Kırşehir	319.320
235	Mukâta‘a-i cemâ‘athâ-i Tükmenân-ı Boynuincelü ve Şeyhlü ve tevâbi‘hâ	1.385.520
236	Mukâta‘a-i Devleöyüğü der-nâhiye-i Selmanlu-ı kebîr der-livâ-i Kırşehir	5.000
237	Mukâta‘a-i Ebr-i Maruf ve tevâbi‘hâ	93.000
238	Mukâta‘a-i hâshâ-i Selendi ve tevâbi‘hâ	137.904
239	Mukâta‘a-i Kureyş-i Belviran ve tevâbi‘hâ	86.720
240	Mukâta‘a-i Yüzdeciyân-ı Karaman ve tevâbi‘hâ	50.400
241	Mukâta‘a-i cemâ‘at-i Benî Huneyn an-sâkinân-ı Kırşehir	162.840
242	Mukâta‘at-ı eyâlet-i Adana	1.741.980
243	Mukâta‘a-i ihtisâb-ı Adana ve tevâbi‘hâ	636.960
244	Mukâta‘a-i resm-i ispençe-i eyâlet-i Adana ve tevâbi‘hâ	540.000
245	Mukâta‘a-i âdet-i ağnâm Dünderlu ve tevâbi‘hâ	819.600
246	Mukâta‘a-i (...) Haleb an-ifrâz-ı Adana	505.980
247	Mukâta‘a-i mahsûl-i cemâ‘at-i nâhiye-i Karaisalu ve Kamışlu ve tevâbi‘hâ	204.780
248	Mukâta‘a-i mahsûl-i rûsûm-ı cemâ‘at-i Karamanlu ma‘a âdet-i ağnâm an-sâkinân-ı Rumili	60.000
249	Mukâta‘a-i mahsûl-i kürehâ-i âhen-i Gidin der-cebel-i Gidin	347.100
250	Mukâta‘a-i boyahâne-i Adana	66.000
251	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Ziyaret ve Yıldırım ve tevâbi‘hâ	91.800
252	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Bireçorlu ve tevâbi‘hâ der-Adana	171.960
253	Mukâta‘a-i mezra‘a-i büyük ve küçük Kürdviranı vetevâbi‘hâ	30.600
254	Mukâta‘a-i bağçehâ-i Adana an-ifrâz-ı eyâlet-i Adana	78.000
255	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Çatal tâbi‘-i Kınık	16.400
256	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Şehr-i Naz ve tevâbi‘hâ	91.560
257	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Ağcadenizli ve tevâbi‘hâ	101.400
258	Mukâta‘a-i â‘şâr-ı şer‘iyye-i tâ‘ife-i fellâhân-ı Adana	72.000
259	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Kamışlu ve tevâbi‘hâ	62.400
260	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Yoğun Halili ve tevâbi‘hâ	90.000
261	Mukâta‘a-i mezra‘a-i Çayırılı ve Bayırlı ve tevâbi‘hâ	39.000

262	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Ayaklıkilise ve tevâbi‘hâ	26.820
263	Mukāta‘a-i mezra‘a-i İkililise ve tevâbi‘hâ	67.080
264	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Salih ve tevâbi‘hâ	60.960
265	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Küçükkend ve tevâbi‘hâ	12.000
266	Mukāta‘a-i mezra‘a-i (...) der-nezd-i Büyükkilise	14.400
267	Mukāta‘a-i mezra‘a-i (...) ve tevâbi‘hâ	14.400
268	Mukāta‘a-i mezra‘a-i (...) ve tevâbi‘hâ an-ifrâz-ı Adana	14.040
269	Mukāta‘a-i mezra‘a-i (...) ve tevâbi‘hâ an-ifrâz-ı Adana	46.200
270	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Çataldepe an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Zülkadriye	300.000
271	Mukāta‘a-i mezra‘a-i (...) ve tevâbi‘hâ	16.800
272	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Böğri-i Küçük der-nezd-i Küçükkend	24.360
273	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Kelha-i Küçük der-Adana	21.600
274	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Oluklu ve Daşkayası ve tevâbi‘hâ	13.200
275	Mukāta‘a-i İfrâz-ı Zülkadriye ve tevâbi‘hâ	3.608.100
276	Mukāta‘a-i mîzân-ı harîr der-Adana an-ifrâz-ı mukāta‘a-i Adana	72.000
277	Mukāta‘a-i (...) ve tevâbi‘hâ	6.000
278	Mukāta‘a-i tâ‘ife-i ekrâd-ı Lekvanik ve tevâbi‘hâ	526.740
279	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Dölteklü nâm-ı diger Dölenlü	33.000
280	Mukāta‘a-i mezra‘a-i (...)	6.000
281	Mukāta‘a-i mezra‘a-i diger Eskikilise der-Adana	33.000
282	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Barak ve tevâbi‘hâ	5.640
283	Mukāta‘a-i hâshâ-i livâ-i Tarsus	1.670.280
284	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Karabeli ve tevâbi‘hâ	152.400
285	Mukāta‘a-i cemâ‘athâ-i yörükân-ı eyâlet-i Anadolu ve Adana ve Karaman	208.875
286	Mukāta‘a-i Bozdoğan-ı İçil	120.000
287	Mukāta‘a-i mahsûl-i ihtisâb-ı nefis-i Sis ve tevâbi‘hâ	420.000
288	Mukāta‘a-i rûsûm-ı ba‘zı re‘âyâ der-cebel-i Kozan an ifrâz-ı Sis	180.000
289	Mukāta‘a-i rûsûmât-ı ve mahsûlât-ı tîmâr-hâ-i Sis der-livâ-i M	60.000
290	Mukāta‘a-i gümrük-i iskele-i Trabzon	848.000
291	Mukāta‘a-i Hemşin ma‘a avârız ve bedel-i nüzul	146.760
292	Mukāta‘a-i resm-i tamga-yı bez ketân-ı livâ-i Trabzon	600.000
293	Mukāta‘a-i kurâ-i mustahfızân-ı Bedreme der-livâ-i Trabzon	104.460
294	Mukāta‘a-i rûsûm-ı tamga-yı akmîşe-i İstanbul ve sandal ve gayri der-İstanbul	783.560
295	Mukāta‘a-i kulle-i zemîn ve ba‘zı mehâzîn ve dekâkîn der-ittisâl-i sûr-ı kal‘a-i İstanbul	24.144
296	Mukāta‘a-i ifrâz-ı tizâb ve kâl-ı sîm der-darbhâne-i âmire	276.780
297	Mukāta‘a-i dellâliye-i mukāta‘ât ve maktû‘ât ve sermünâdiyân-ı bedestân-ı atîk	120.000
298	Mukāta‘a-i nezâret-i sırmakeşhâne-i İstanbul	12.000
299	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı kasâbân-ı ganem der-İstanbul	72.000
300	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı hammâlân-ı arka ve sırık der-iskele-i Eski İstanbul ve Kasımpaşa ve Eyüb ve Üsküdar	42.000
301	Mukāta‘a-i kethüdâlık-ı çeyrekciyân-ı İstanbul	20.000
302	Mukāta‘a-i icâre-i kâr-hâne-i dericiyân der-sarây-ı Tekfur der-İstanbul	7200
303	Mukāta‘a-i tercümânlık-ı donanma-yı hümayûn	90.000

304	Mukāta‘a-i karye-i Timurcî Halil	25.000
305	Mukāta‘a-i karye-i Gediklî ve Okçulu	56.040
306	Mukāta‘a-i karye-i Avcılar nâm-ı diger Çıracılı	15.000
307	Mukāta‘a-i karye-i Torulye ve tevâbi‘hâ	32.500
308	Mukāta‘a-i beytûlmâl-ı keferi ve yave ve kaçgun ve müjdegâne ve sâ‘ire der-nefs-i Çorlu	8.784
309	Mukāta‘a-i çayır-ı hâssa der-sınur-ı Batolice tâbi‘-i kazâ-i Baba-yı Atik	1.000
310	Mukāta‘a-i emânet-i Samakovcuk	30.000
311	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i penbe ve rişte der-iskelehâ-i Gelibolu ve Orfan ve Selanik ve tevâbi‘hâ	609.960
312	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Eminlî ve Kehlûvanlu ve tevâbi‘hâ	66.840
313	Mukāta‘a-i karye-i Kadı ve tevâbi‘hâ	3.600
314	Mukāta‘a-i karye-i Meylan kazâ-i Evreşe	18.252
315	Mukāta‘a-i bedel-i lağım-ı Edirne	50.700
316	Mukāta‘a-i resm-i tamga-yı esnâf-ı sandalcı ve bürüncekcî der-Adana	12.180
317	Mukāta‘a-i hâshâ-i defterdârlik-ı Rumili	76.052
318	Mukāta‘a-i karye-i Köse Ejder tâbi‘-i İpsala	14.000
319	Mukāta‘a-i tâ‘ife-i voynugân-ı ıstabl-ı âmire-i evvel ve sâni	2.600.000
320	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i perâkende-i Rumili ve tevâbi‘hâ	51.600
321	Mukāta‘a-i karye-i Doğancı Emir ve Hacı Danişmendlî ve tevâbi‘hâ	30.000
322	Mukāta‘a-i Türkmenân-ı Bozulus an-sâkinân-ı Rumili	255.720
323	Mukāta‘a-i resm-i tamga-yı estâr ve kirpâs der-nefs-i Zağra-i Atik	6.000
324	Mukāta‘a-i karye-i Velilice ve Kostani tâbi‘-i Manastır	18.252
325	Mukāta‘a-i serkılâğuzluk-ı celeb der-kazâ-i Sofya	6.060
326	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i İncilî ve perâkenderhâ-i sâ‘ire an-sâkinân-ı Rumili	42.000
327	Mukāta‘a-i (...) Boşnak Mehmed ve Elhâc Ahmed der-toprak-ı karye-i Bolat der-livâ-i Paşa	2.000
328	Mukāta‘a-i Cibre ve Hilven ve tevâbi‘hâ	121.980
329	Mukāta‘a-i resm-i tamga-yı kirpas der-kazâ-i Niğbolu ve Rusçuk ve Hezargrad	42.000
330	Mukāta‘a-i karye-i Rahoviçe ve tevâbi‘hâ	12.400
331	Mukāta‘a-i Krayova ve Şekova ve tevâbi‘hâ	34.855
332	Mukāta‘a-i tâ‘ife-i (...) der-dâhil-i tâ‘ife-i Nogayluyân	96.600
333	Mukāta‘a-i Topçulu ve Mansurlu ve tevâbi‘hâ	30.540
334	Mukāta‘a-i â‘şâr-ı şer‘iyye ve mahsûlât-ı tâ‘ife-i Tatarân-ı Nogayluyân der-dâhil-i Bucak ve Yurd-ı Halil Paşa sâkin-şudegân	362.580
335	Mukāta‘a-i mahsûlât-ı â‘şâr-ı şer‘iyye ve rûsûmât-ı sâ‘ire ve âdet-i ağnâm-ı Yedekçioğlu Diksani tâ‘ife-i Nogayluyân der-mahall-i (...) der-mâbeyn-i Ŗzi iskân-şudegân	120.000
336	Mukāta‘a-i çiftik-i Memi bin Receb ve tevâbi‘hâ	4.200
337	Mukāta‘a-i karye-i Müflis ve tevâbi‘hâ	12.164
338	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i Babadağı ve tevâbi‘hâ	15.000
339	Mukāta‘a-i çiftlik-i vezîriazâm-ı sâbık Kara Mustafa Paşa	15.472
340	Mukāta‘a-i zemîn-i Kara Ağaç Yurdu	12.800
341	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i şem‘-i asel-i Bosna ve tevâbi‘hâ	1.015.560
342	Mukāta‘a-i tahmîs-i kahve-i nefs-i Saraybosna	12.600
343	Mukāta‘a-i kurâ-i havâs-ı hümâyûn der-nâhiye-i (...)	36.000

344	Mukāta‘a-i ma‘den-i nühâs-ı Kocanya ve İpek der-livâ-i Semendire	360.000
345	Mukāta‘a-i iskele-i Dubrovnik ve tevâbi‘hâ der-livâ-i Hersek	1.440.000
346	Mukāta‘a-i ma‘den-i kurşun be-havâlî-i kazâ-i Öziçe ve Solkol	3.600
347	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i hinta ve şa‘ir ve hubûbât-ı sâ‘ire der-iskelehâ-i İlbasan	72.000
348	Mukāta‘a-i resm-i revgan-ı zeyt tâ‘ife-i tüccârân ve gayrihu der-livâ-i İskenderiye	183.000
349	Mukāta‘a-i resm-i mîzân-ı harîr-i livâ-i Tırhala ve kazâhâ-i sâ‘ire der-livâ-i İnebahtı	240.000
350	Mukāta‘a-i karye-i Modin? ve tevâbi‘hâ an-havâs-ı mîrlivâ-i Ohri	291.410
351	Mukāta‘a-i kurâ-i mustahfızân-ı kal‘a-i Draç	48.000
352	Mukāta‘a-i bâc-ı bâzâr ve kantar ve tevâbi‘hâ der-kasaba-i Tiran	24.000
353	Mukāta‘a-i karye-i Babalofça ve tevâbi‘hâ	41.574
354	Mukāta‘a-i resm-i keyl-i kantar-ı kasaba-i Yanya	12.000
355	Mukāta‘a-i resm-i keyl-i kantar-ı kasaba-i Görice	9.600
356	Mukāta‘a-i karye-i (...) ma‘a mahallât ve tevâbi‘hâ	12.000
357	Mukāta‘a-i tîmârâhâ-i mustahfızân-ı kal‘a-i Gönnye	37.800
358	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i hinta ve şa‘ir ve hubûbât-ı sâ‘ire der-iskelehâ-i Narda ve Karlili ve tevâbi‘hâ	600.000
359	Mukāta‘a-i resm-i milh-i kalya-i kazâ-i Selanik ve tevâbi‘hâ	91.440
360	Mukāta‘a-i resm-i mîrî-i duhân der-iskele-i Selanik ve Golos ve Gümülcine ve tevâbi‘hâ	934.860
361	Mukāta‘a-i Ayadimitri ve tevâbi‘hâ	326.520
362	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	12.200
363	Mukāta‘a-i karye-i Ülgün ve tevâbi‘hâ	6.000
364	Mukāta‘a-i karye-i Markoplu	42.000
365	Mukāta‘a-i bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmârâhâ-i livâ-i Ağriboz	3.156.780
366	Mukāta‘a-i karye-i (...) tâbi‘-i (...)	18.000
367	Mukāta‘a-i karye-i Devrekeste ve tevâbi‘hâ	37.200
368	Mukāta‘a-i nefsi Aydos ve tevâbi‘hâ	30.430
369	Mukāta‘a-i karye-i İstanos ve tevâbi‘hâ	6.060
370	Mukāta‘a-i kurâ ve mezâri‘-i tîmârâhâ-i livâ-i Karlili	42.660
371	Mukāta‘a-i karye-i Andana nâm-ı diger Kocalar der-kazâ-i Arkadiye	42.840
372	Mukāta‘a-i kurâ ve mezâri‘-i tîmârâhâ-i livâ-i İnebahtı	84.000
373	Mukāta‘a-i karye-i Estarganye ve tevâbi‘hâ	18.000
374	Mukāta‘a-i muhassıllık-ı Mora ve tevâbi‘hâ	1.232.760
375	Mukāta‘a-i resm-i revgan-ı zeyt-i cezîre-i Mora ve tevâbi‘hâ	972.000
376	Mukāta‘a-i kazâ-i Klavrite ve âdet-i ağnâm ve tevâbi‘hâ	1.743.540
377	Mukāta‘a-i kazâ-i Benefşe ve tevâbi‘hâ	208.020
378	Mukāta‘a-i kazâ-i Gördüs ve âdet-i ağnâm ve tevâbi‘hâ	846.840
379	Mukāta‘a-i kazâ-i Anavarin ve kurâ ve mezâri‘-i merfû‘ât ve tevâbi‘hâ	809.460
380	Mukāta‘a-i nefsi Balyabadra ve tevâbi‘hâ	1.581.660
381	Mukāta‘a-i karye-i İstanos ve tevâbi‘hâ	224.160
382	Mukāta‘a-i kazâ-i Tripoliçe ve tevâbi‘hâ	1.356.780
383	Mukāta‘a-i Moton ve Koron ve tevâbi‘hâ	622.680
384	Mukāta‘a-i kazâ-i Anabolu ve tevâbi‘hâ	696.120

385	Mukāta‘a-i kazâ-i Andrusa ve tevâbi‘hâ	278.400
386	Mukāta‘a-i kazâ-i Karitene ve Fenar ve âdet-i ağnâm ve tevâbi‘hâ	722.340
387	Mukāta‘a-i karye-i Sıkad ve tevâbi‘hâ	261.420
388	Mukāta‘a-i kazâ-i Mezistre ve âdet-i ağnâm ve tevâbi‘hâ	1.868.100
389	Mukāta‘a-i karye-i (...) ve tevâbi‘hâ	435.840
390	Mukāta‘a-i kazâ-i Kalamati ve âdet-i ağnâm ve tevâbi‘hâ	755.340
391	Mukāta‘a-i mahsûl-i iskelehâ-i Holomiç ve tevâbi‘hâ	1.220.460
392	Mukāta‘a-i karye-i Pereni ve tevâbi‘hâ	30.000
393	Mukāta‘a-i resm-i mîzân-ı harîr-i kasabât ve kurâ der-cezîre-i Mora	510.000
394	Mukāta‘a-i memleha-i Termiş der-kazâ-i Anabolu	229.380
395	Mukāta‘a-i karye-i Kolona? der-kazâ-i Mezistre	7.000
396	Mukāta‘a-i resm-i dönüm-i duhân-ı kasabât ve kazâhâ ve çiftlikhâ der-cezîre-i Mora	108.000
397	Mukāta‘a-i resm-i hinta ve şa‘ir ve hubûbât-ı sâ‘ire der-cezîre-i Mora	942.000
398	Mukāta‘a-i karye-i Susaki ve tevâbi‘hâ der-kazâ-i Gördüs	24.000
399	Mukāta‘a-i hisse-i mîrî-i karye-i (...) der-kazâ-i Gördüs	7.320
400	Mukāta‘a-i karye-i Arkadiye ve tevâbi‘hâ ve âdet-i ağnâm	626.400
401	Mukāta‘a-i bedeliye-i zü‘emâ ve erbâb-ı tîmâr-hâ-i cezîre-i Mora	2.675.760
402	Mukāta‘a-i âdet-i ağnâm-ı cezîre-i Girid	400.000
403	Mukāta‘a-i resm-i mîrî sabun ve resm-i revgan-ı zeyt-i cezîre-i Girid	2.370.000
404	Mukāta‘a-i muhassıllık-ı cezîre-i Sakız ve tevâbi‘hâ	3.193.627
405	Mukāta‘a-i Karaada ve tevâbi‘hâ	6.000
406	Mukāta‘a-i ba‘zı kurâ der-cezîre-i Kıbrıs an-evkâf-ı vezîr-i âzâm-ı sâbık Çorlulu Ali Paşa	47.040
407	Mukāta‘a-i resm-i revgan-ı zeyt-i cezîre-i Midillü	853.980
408	Mukāta‘a-i cezîre-i Limni ve tevâbi‘hâ	595.724
409	Mukāta‘a-i karye-i Bozbaba ve tevâbi‘hâ	66.000
410	Mukāta‘a-i Afşarlı ve tevâbi‘hâ	365.400
411	Mukāta‘a-i zâviye-i Şeyh Huban	6.000
412	Mukāta‘a-i karye-i Dudan? an-ifrâz-ı Arabgir	12.000
413	Mukāta‘a-i karye-i Bayramlı tâbi‘-i Şile	11.661
414	Mukāta‘a-i mezra‘a-i Runkuş der-Edirne	28.200
415	Mukāta‘a-i cemâ‘at-i Turalu ve tevâbi‘hâ der-Adana	46.020
416	Mukāta‘a-i karye-i Hasanlı ve tevâbi‘hâ der-cyâlet-i Çıldır	12.000
417	Mukāta‘a-i ze‘âmet-i Elhac Mehmed vekîl-i harc-ı sadr-ı âlî tekâüd sâhib-i karye-i nefis-i İneçor	48.000
418	Mukāta‘a-i ze‘âmet-i Ahmed Beg veled-i Vâni Ahmed Ağa sâhib-i ze‘âmet-i Kayalar	120.000
419	Mukāta‘a-i muhassıllık-ı cezîre-i Kıbrıs	6.000.000
420	Mukāta‘a-i sîmkeşhâne-i İstanbul	3.210.000
421	Mukāta‘a-i karye-i Çakmaş ve tevâbi‘hâ	181.430
422	Mukāta‘a-i hâshâ-i Rışvan ve Sakallu ve tevâbi‘hâ	5.430.000

Kaynak: BOA, MAD, nr. 1582; Baki Çakır, 1690-1748 Yılları Arasında Osmanlı Devleti’nin Merkezi Hazine Mukataa Gelirleri, s. 14-55.

EK-15) Başmuhasebeciler (1745-1833)				
İsmi	Tayin Tarihi	Önceki Görevi	Sonraki Görevi/ Durumu	Kaynak
Mehmed Efendi (Musazâde)	12 Şevval 1158/ 7 Kasım 1745	Şikk-ı sâni defterdarı		İzzi Tarihi (Ziya Yılmaz), s. 127
Halil Efendi	9 Şevval 1159/ 25 Ekim 1746	Anadolu Muhasebesinde n mazul		A.RSK.d, nr. 1588, s. 4
Ebubekir Beyefendi	8 Şevval 1160/ 13 Ekim 1747	Defter Emni		A.RSK.d, nr. 1588, s. 4; MAD, nr. 2829, s. 240.
Halil Efendi	10 Şevval 1161/ 3 Ekim 1748	Mazul		A.RSK.d, nr. 1588, s. 4
Mustafa Hattî Efendi	8 Şevval 1162/ 21 Eylül 1749	Mevkufati		A.RSK.d, nr. 1588, s. 4
Yusuf Efendi (Âmedci biraderi)	6 Şevval 1163/ 8 Eylül 1750	Şehremi		A.RSK.d, nr. 1588, s. 4
Mustafa Hattî Efendi	9 Şevval 1165/ 20 Ağustos 1752	Mevkufati		A.RSK.d, nr. 1588, s. 4
Mehmed Haşim	10 Şevval 1166/ 10 Ağustos 1753	Süvari mukabelecisi		A.RSK.d, nr. 1588, s. 4
Râkım Mehmed Efendi	7 Şevval 1167/ 28 Temmuz 1754	Arpa emni		A.RSK.d, nr. 1588, s. 86
Mehmed Said Efendi	6 Şevval 1168/ 16 Temmuz 1755	Nişancı	Sadaret kethüdası	A.RSK.d, nr. 1588, s. 86; Muzaffer Doğan Sadaret Kethüdalığı, s. 55.
Subhi Mehmed Efendi	7 Zilkade 1168/ 15 Ağustos 1755	Yeniçeri kâtibi	Darbhane emni	A.RSK.d, nr. 1588, s. 86; Subhî Tarihi (M. Aydın), s. LXIV.
Ramipaşazâde Mustafa Beyefendi	24 Safer 1169/ 29 Kasım 1755 (İbka 13 L)	Anadolu muhasebecisi	Mazul	A.RSK.d, nr. 1588, s. 86; Seyyid Muradî, s. 18
Derviş Mustafa Efendi	6 Rebiulevvel 1170/ 29 Kasım 1756 (ibka 5 L)	Haremeyn muhasebecisi	Sadaret kethüdası	A.RSK.d, nr. 1588, s. 86
Halimî Mustafa Efendi	21 Zilkade 1170/ 7 Ağustos 1757	Ruznamçe-i evvel	Mazul/sürgün	A.RSK.d, nr. 1588, s. 86
Ramipaşazâde	10 Cemaziyelevvel 1171/	Sabıka	Ruznamçe-i	A.RSK.d, nr.

Mustafa Beyefendi	20 Ocak 1758	mutasarrıf	Evvel	1588, s. 86
Elmaspaşazâde Mustafa Beyefendi	3 Şevval 1171/ 10 Haziran 1758	Anadolu muhasebecisi		A.RSK.d, nr. 1588, s. 86
Mektupçu İbrahim Efendi	4 Şevval 1172/ 31 Mayıs 1759	Haremeyn muhasebecisi	Defterdar	A.RSK.d, nr. 1588, s. 86
Numan Efendi	7 Rebiulevvel 1173/ 29 Ekim 1759 (ibka 4 L)	Cizye muhasebecisi	Mazul	<i>Seyyid Muradî</i> , s. 78; <i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 183
Veli Efendi	29 Safer 1174/ 10 Ekim 1760	Hazine kethüdası	Haremeyn muhasebecisi	<i>Seyyid Muradî</i> , s. 88; <i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 191
Mehmed Avni Efendi	4 Rebiulevvel 1174/ 14 Ekim 1760 (İbka 12 L)		Mazul	<i>Seyyid Muradî</i> , s. 89, 104; <i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 191
Subhizâde Abdullah Efendi	5 Şevval 1175/ 29 Nisan 1762		Mazul	<i>Seyyid Muradî</i> , s. 104; <i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 213
Haşim Ali Beyefendi	12 Cemaziyelevvel 1176/ 29 Kasım 1762	Şehremini	Mazul	<i>Seyyid Muradî</i> , s. 104
Sıdkı Mustafa Efendi	8 Şevval 1176/ 22 Nisan 1763		Mazul	<i>Mür'i't-Tevârih</i> , II.A, s. 57.
Sarım Efendi	6 Şevval 1177/ 8 Nisan 1764			<i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 239
Haşim Ali Beyefendi	4 Şevval 1178/ 27 Mart 1765			<i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 269
Haşim Ali Beyefendi	12 Cemaziyelevvel 1179/ 27 Ekim 1765			MAD, nr. 3140, s. 113
Subhi Mehmed Efendi	5 Şevval 1180/ 6 Mart 1767	Arpa emini	Yeniçeri kâtibi	<i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 287; <i>Subhî Tarihi</i> (M. Aydın), s. LCVI.
Ahmed Beyefendi (sadrazam biraderi)	4 Şevval 1181/ 23 Şubat 1768			<i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 306
Seyyid İbrahim Hıfzî Efendi	18 Cemaziyelahir 1182/ 30 Ekim 1768	Şehremini	Defterdar	MAD, nr. 4052, s. 238; <i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 323
Ebubekir Beyefendi (Kesriyelizâde)	6 Zilkade 1182/ 14 Mart 1769		Yeniçeri kâtibi	MAD, nr. 4052, s. 290; <i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 331

Şehdî Osman Efendi	1 Muharrem 1183/ 7 Mayıs 1769	Sipah kâtibi	Ordu defterdarı	<i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 331, 338
Yesri Ahmed Efendi	3 Şevval 1183/ 30 Ocak 1770	Çavuşbaşı	Vefat	<i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 460-461
Veliyüddin Efendi	7 Şevval 1184/ 24 Ocak 1771			<i>Azmizâde Râmiz</i> , s. 90
Ahmed Rifat Beyefendi	25 Cemaziyelahir 1185/ 5 Ekim 1771	Süvari mukabelecisi		<i>Vâsıf</i> (Nevzat Sağlam), s. 462
Süleyman Penah Efendi	11 Şevval 1185/ 17 Ocak 1772	Sabıka sipah katibi	Mazul	AE.SMST, nr. 299/23873
Mehmed Efendi (Ayşe Sultan Kethüdâsı)	22 Zilhicce 1187/ 6 Mart 1774			Ruzmerre (TTK), nr. 1001, s. 2-3
Ali Raik Efendi	16 Şevval 1188/ 20 Aralık 1774	Hazine kethüdası		<i>Enverî</i> , II, 476
Ahmed Nazif Efendi	29 Cemaziyelevvel 1189/ 28 Temmuz 1775 (6 L ibka)	Arpa emini	Şehremini	TSMK, Hazine, nr. 1647, s. 43
Haşim Ali Beyefendi	7 Şevval 1190/ 19 Kasım 1776	Yeniçeri kâtibi		TSMK, Hazine, nr. 1647, s. 43
İbrahim Münib Efendi	7 Şevval 1191/ 8 Kasım 1777	Defter emini		TSMK, Hazine, nr. 1647, s. 43
Çelebi Efendi	6 Şevval 1192/ 28 Ekim 1778			Ruzmerre (TTK), nr. 1001, s. 9
Ali Raif Efendi	4 Şevval 1193/ 15 Ekim 1779			<i>Enverî</i> , II, s. 312
Mustafa Efendi	3 Şevval 1194/ 26 Ekim 1780	Sultan kethüdası		<i>Enverî</i> , II, s. 314
Selim Sırrı Efendi	4 Şevval 1195/ 23 Eylül 1781	Sabıka arpa emini	Tersane emini	A.RSK.d, nr. 1503B, s. 19
Ebubekir Beyefendi (Kesriyelizâde)	17 Ramazan 1196/ 26 Ağustos 1782	Sabıka şehremini	Şikk-ı sanî defterdarı	<i>Enverî</i> , II, 990, 1035
Ahmed Nazif Efendi	23 Rebiulevvel 1197/ 26 Şubat 1783	Çavuşbaşı	Defter emini	<i>Enverî</i> , II, 318, 1035, 1093
İbrahim Münib Efendi	7 Şevval 1197/ 5 Eylül 1783	Reis-i esbak		<i>Enverî</i> , II, 1093
Süleyman Beyefendi (Bekirpaşazâde)	20 Zilkade 1197/ 17 Ekim 1783	Sabıka yeniçeri katibi	Ruznamçe-i evvel	A.RSK.d, nr. 1503B, s. 19; <i>Vâsıf</i> (İlgürel, 1978), s.
Süleyman Feyzi Efendi	6 Zilhicce 1197/ 2 Kasım 1783	Sabıka reisülküttab		A.RSK.d, nr. 1503B, s. 19
Raik Ali Efendi	5 Şevval 1198/ 22 Ağustos 1784	Sabıka şehremini		A.RSK.d, nr. 1503B, s. 19; TSMA.e, nr

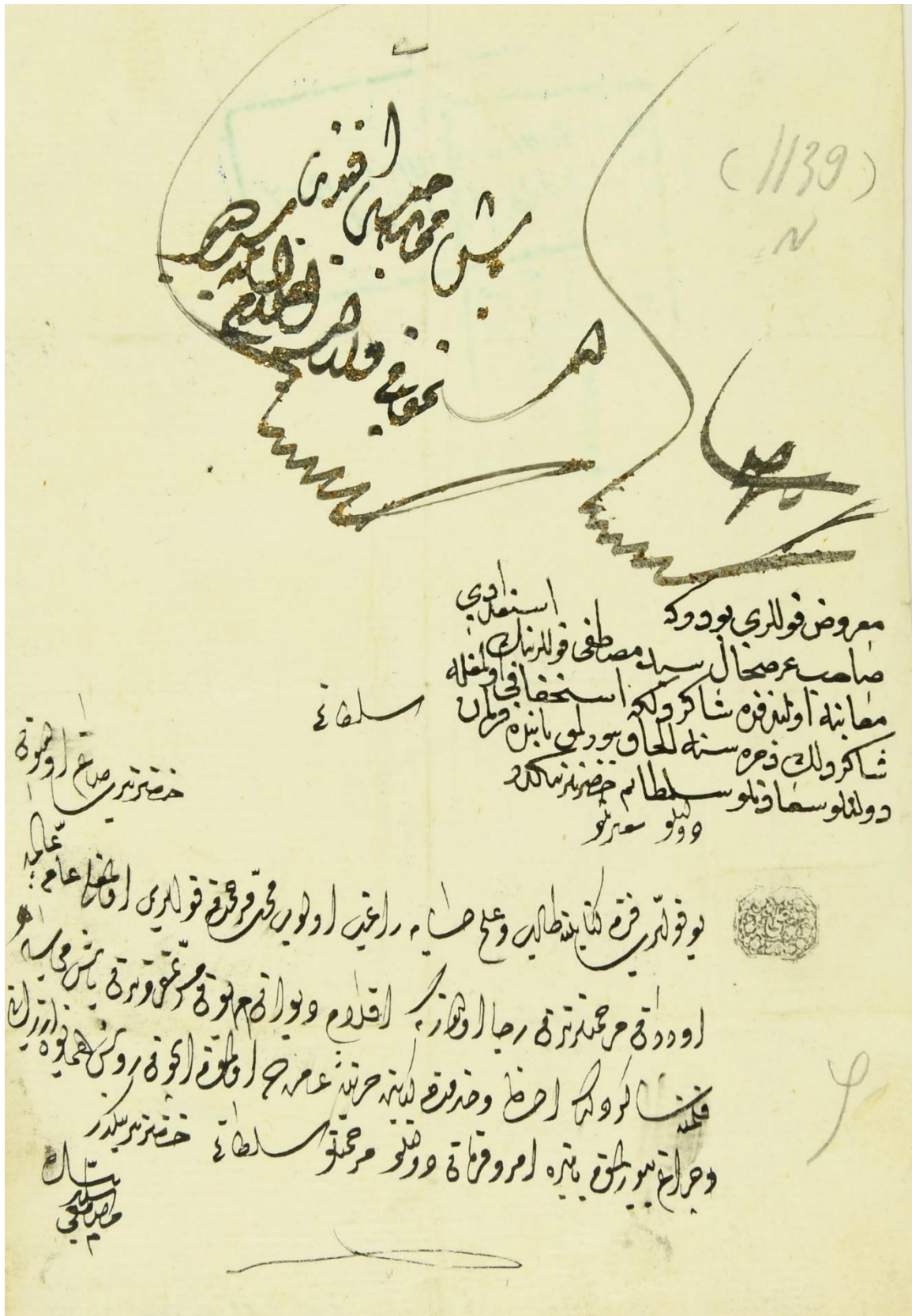
				99/40.
Hasan Efendi (Pepeyi)	4 Şevval 1199/ 10 Ağustos 1785	Sabıka defter emini	Defter emini	A.RSK.d, nr. 1503B, s. 19; <i>Teylesanizâde</i> , s. 85
Ahmed Rifat Beyefendi	13 Zilhicce 1199/ 17 Ekim 1785	Anadolu muhasebecisi		<i>Teylesanizâde</i> , s. 104
Mehmed Efendi	4 Şevvel 1200/ 31 Temmuz 1786	Sabık hazine kethüdası		Ruzmerre (TTK), nr. 1001, s. 38
Ahmed Rifat Beyefendi	4 Şevval 1201/ 20 Temmuz 1787			<i>Enverî</i> , III, 217
Ali Raik Efendi	24 Zilhicce 1201/ 7 Ekim 1787		Yeniçeri kâtibi	<i>Enverî</i> , III, 317, 338; <i>Teylesanizâde</i> , s. 226
Feyzullah Efendi	6 Safer 1202/ 17 Kasım 1787	Sabıka reisülküttab	Ruznamçe-i evvel	<i>Enverî</i> , III, 338, 343-344
Numan Bey	13 Rebiulevvel 1202/ 23 Aralık 1787	Çavuşbaşı	Vefat	<i>Enverî</i> , III, 343-344
Emin Efendi, Nazif Efendi biraderi	27 Receb 1202/ 3 Mayıs 1788	Anadolu muhasebecisi	Mazul	<i>Teylesanizâde</i> , s. 294, 374
Küçük Ali Efendi	7 Şaban 1203/ 3 Mayıs 1789	Süvari mukabelecisi	Mazul	<i>Enverî</i> , III, 545; A.RSK.d, nr. 1623, s. 34.
Arif Beyefendi	4 Şevval 1203/ 28 Haziran 1789	Sabık yeniçeri kâtibi		<i>Teylesanizâde</i> , s. 396
Mehmed Beyefendi (Feyzi Beyzâde)	11 Şevval 1203/ 5 Temmuz 1789	Süvari mukabelecisi		<i>Enverî</i> , III, 577
Ömer Efendi	3 Şaban 1204/ 18 Nisan 1790	Yeniçeri efendisi	Mazul	<i>Enverî</i> , III, 679
Hasan Efendi (Sivasî)	9 Şevval 1204/ 22 Haziran 1790		Ruznamçe-i evvel vekili	<i>Enverî</i> , III, 694
İbrahim Efendi (Gizli Sıtma)	12 Şevval 1205/ 14 Haziran 1791	Surre Emini	Sadaret kethüdası	<i>Enverî</i> , III, 827; Muzaffer Doğan, <i>Sadaret Kethüdalığı</i> , s. 59.
Ahmed Vasıf Efendi	14 Zilhicce 1205/ 14 Ağustos 1791	Anadolu muhasebecisi	Mazul	<i>Enverî</i> , III, 852
Hasan Efendi (Sivasî)	6 Safer 1206/ 5 Ekim 1791	Anadolu muhasebecisi	Mazul	<i>Enverî</i> , III, s. 860; HAT, 124/5123
Abdullah Birrî Efendi	3 Şevval 1206/ 25 Mayıs 1792	Reisülküttab		TSMK, Hazine, nr. 1647, s. 47
Şerif Mehmed	4 Şevval 1208/ 17 Eylül 1792	Mazul	Ruznamçe-i	<i>Vâsıf</i> (Hüseyin

Efendi	5 Mayıs 1794		evvel	Sarıkaya), s. 851
Ahmed Azmi Efendi	15 Cemaziyelevvel 1209/ 8 Aralık 1794	Sadaret mektupçusu	Mazul	A.RSK.d, nr. 1623, s. 32.
İbrahim Efendi (Şah Sultan Kethüdası)	3 Şevval 1209/ 23 Nisan 1795	Sabık arpa emini	Mazul	<i>Nuri Tarihi</i> , s. 210; A.RSK.d, nr. 1623, s. 181.
Seyyid Mehmed Emin Efendi (Hazine Kethüdası)	3 Şevval 1210/ 11 Nisan 1796	Sabık mutasarrıfı	Mazul	<i>Vâsıf</i> (Hüseyin Sarıkaya), s. 114
Moralı Seyyid Ali Efendi	10 Rebiulahir 1211/ 13 Ekim 1796	Haslar mukataacısı	Mazul	A.RSK.d, nr. 1593, s. 28, 90.
Ahmed Vâsıf Efendi	4 Şevval 1211/ 2 Nisan 1797	Anadolu muhasebecisi	Mazul	A.RSK.d, nr. 1593, s. 28
Hurşid Süleyman Efendi	4 Şevval 1212/ 22 Mart 1798	Sabık yeniçeri kâtibi		A.RSK.d, nr. 1593, s. 28, 101.
Seyyid Mehmed Emin Efendi (Hazine Kethüdası)	4 Şevval 1213/ 11 Mart 1799	Defter emini	Şehremini	<i>Vâsıf</i> (Hüseyin Sarıkaya), s. 339; Afyoncu, <i>Defterhâne</i> , s. 160.
Mehmed Münif Efendi	4 Şevval 1214/ 1 Mart 1800	Sabık yeniçeri kâtibi		<i>Vâsıf</i> (Hüseyin Sarıkaya), s. 420; A.RSK.d, nr. 1623, s. 177.
Feyzibeyzâde Mehmed Beyefendi	4 Şevval 1215/ 18 Şubat 1801	Defter emini		<i>Vâsıf</i> (Hüseyin Sarıkaya), s. 522
Selim Sabit Efendi	28 Cemaziyelahir 1216/ 5 Kasım 1801	Süvari mukabelecisi		<i>Vâsıf</i> (Hüseyin Sarıkaya), s. 609; A.RSK.d, nr. 1623, s. 90.
Moralı Seyyid Ali Efendi	5 Şevval 1217/ 29 Ocak 1803	Fransa elçisi		<i>Vâsıf</i> (Hüseyin Sarıkaya), s. 718
Mehmed Münif Efendi	4 Şevval 1218/ 17 Ocak 1804	Anadolu muhasebecisi		A.d, nr. 2945, s. 15
Elhac Mustafa Efendi	17 Rebiulahir 1219/ 26 Temmuz 1804	Süvari mukabelecisi	Mazul	A.d, nr. 2945, s. 15
Hasan Tahsin Efendi	4 Şevval 1219/ 6 Ocak 1805	Sabık defterdar	Mazul	A.d, nr. 2945, s. 15
Mehmed Efendi Abdülkerim Efendi Damadı	4 Şevval 1220/ 26 Aralık 1805	Cizye muhasebecisi		A.d, nr. 2945, s. 15
Mehmed Münif Efendi	4 Şevval 1221/ 15 Aralık 1806	Yazıcı-i esbak		A.d, nr. 357, s. 9

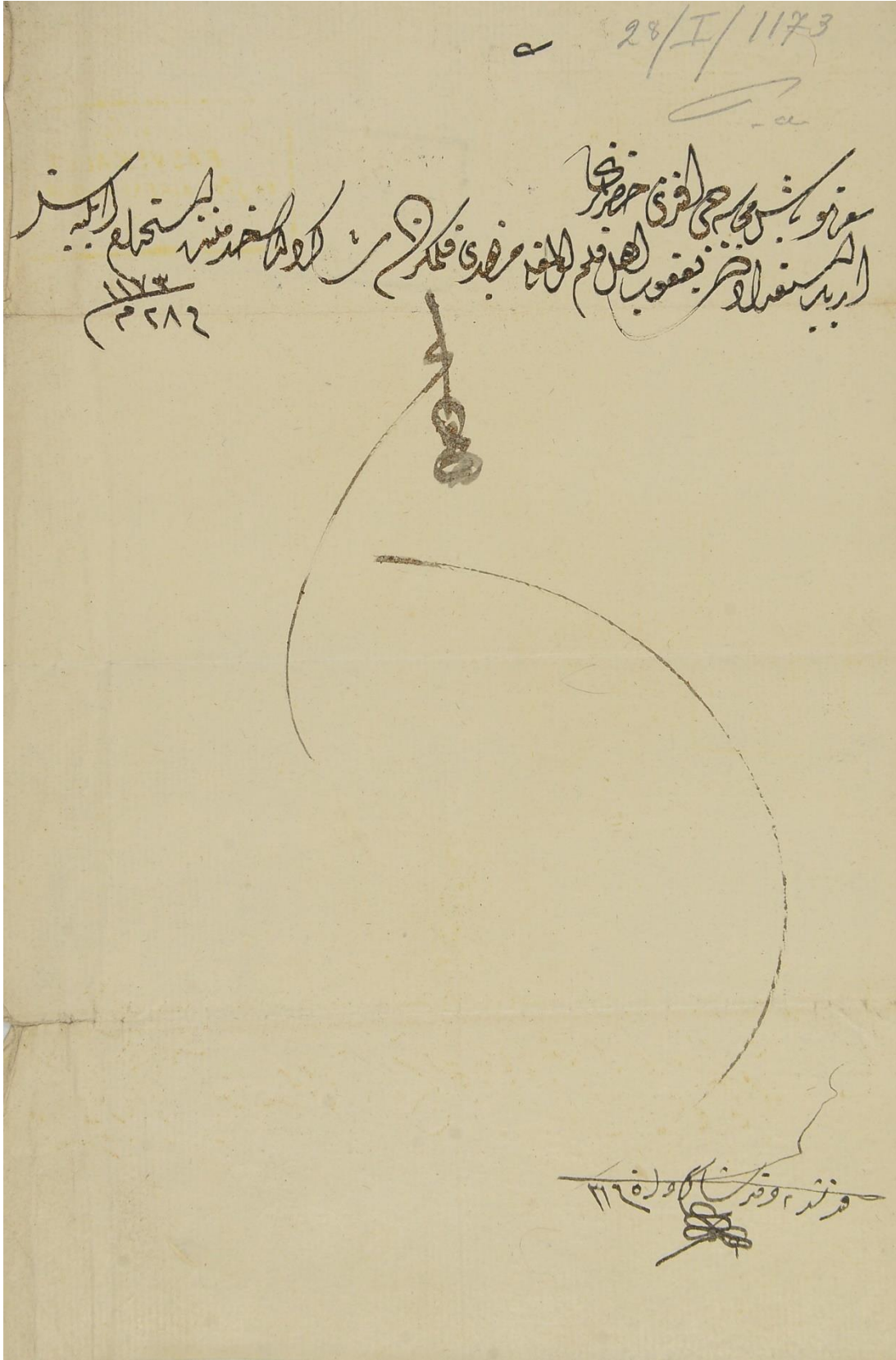
Abdullah Ramiz Efendi	26 Şevval 1221/ 6 Ocak 1807	Humbarahâne nazırı		A.d, nr. 357, s. 12
Memiş Efendi	29 Rebiulahir 1222/ 6 Temmuz 1807	Sipah Kâtibi		A.d, nr. 357, s. 12
Seyyid Mehmed Behiç Efendi	4 Şevval 1222/ 5 Aralık 1807	Mazul		Âsım, II, s. 953
Numan Sabit Efendi	20 Rebiulahir 1223/ 15 Haziran 1808	Tezkire-i evvel		A.d, nr. 2945, s. 15
Hurşid Efendi	8 Şevval 1223/ 27 Kasım 1808	Süvari mukabelecisi		A.d, nr. 2945, s. 15
Mehmed Rüşdü Efendi	4 Şevval 1224/ 12 Kasım 1809	Sabıka tevkii		A.d, nr. 2945, s. 15
Abdunnafi Efendi	6 Şevval 1225/ 4 Kasım 1810	Mevkufatçı		A.d, nr. 2945, s. 15
Mehmed Rüşdü Efendi	4 Şevval 1226/ 22 Ekim 1811	Zahireye memur		Şanizade, I, s. 494
Hasan Tahsin Efendi	5 Şevval 1227/ 12 Ekim 1812			Şanizade, I, s. 581
Hüseyin Hüsnü Bey	5 Şevval 1229/ 20 Eylül 1814		Cebahâne-i âmire mühimmat nazırı	TSMK, nr. 527, s. 1
Seyyid Abdurrahim Efendi	5 Şevval 1230/ 10 Eylül 1815			TSMK, nr. 527, s. 10
Hüseyin Efendi	3 Şevva 1231/ 27 Ağustos 1816			TSMK, nr. 527, s. 16
Hüseyin Hüsnü Bey	4 Şevval 1232/ 17 Ağustos 1817	Cebahâne-i âmire nezaretinden mazul		TSMK, nr. 527, s. 27
Mehmed Arif Efendi	4 Şevval 1233/ 7 Ağustos 1818	Arpa emini	Defter emini	TSMK, nr. 527, s. 39; ARSK.d, nr.1689b, s.10
Mustafa Şeci' Efendi	3 Şevval 1236/ 4 Temmuz 1821	Büyük ruznamçeden mazul		TSMK, nr. 527, s. 74
Numan Sabit Efendi	4 Şevval 1237/ 24 Haziran 1822	Cizye muhasebecisi	Mazul	TSMK, nr. 527, s. 86
Mustafa Efendi	4 Şevval 1238/ 14 Haziran 1823	Tophane nazırı		TSMK, nr. 527, s. 98
Numan Sabit Efendi	4 Şevval 1239/ 2 Haziran 1824	Sabık mutasarrıfı		TSMK, nr. 527, s. 109
Mehmed Hamid Bey	4 Şevval 1240/ 22 Mayıs 1825	Defter emanetinden mazul		TSMK, nr. 527, s. 119
Mehmed Tahir Selam Bey	4 Şevval 1241/ 12 Mayıs 1826	Esbak çavuşbaşı		TSMK, nr. 527, s. 129

Ali Efendi	4 Şevval 1243/ 19 Nisan 1828	Anadolu muhasibesinde n mazul	TSMK, nr. 527, s. 141
Kâmilzâde Mustafa Nazif Efendi	4 Şevval 1244/ 9 Nisan 1829		TSMK, nr. 527, s. 154
Seyyid Mehmed Tayyibî Efendi	9 Safer 1245/ 10 Ağustos 1829	Sabıka tezkireci-i sani	A.DVNSRSK.d, nr. 219, s. 12
Tahir Beyefendi	13 Rebiulevvel 1246/ 1 Eylül 1830	Sabıka vekili	A.DVNSRSK.d, nr. 219, s. 12
Arif Efendi	3 Şevval 1246/ 17 Mart 1831	Sabık defter rmini	A.DVNSRSK.d, nr. 219, s. 12
Tahir Beyefendi (Rauf Paşa biraderi)	4 Şevval 1247/ 7 Mart 1832		A.DVNSRSK.d, nr. 219, s. 12
Necib Efendi	4 Şevval 1248/ 24 Şubat 1833	Sabık baruthane nazırı	A.DVNSRSK.d, nr. 219, s. 17
Tahir Beyefendi (Rauf Paşa biraderi)	7 Cemaziyelevvel 1249/ 22 Eylül 1833	Sabık mutasarrıfı	A.DVNSRSK.d, nr. 219, s. 17

Görsel 1: *Şâkirdlik Arzuhalı Örneği*

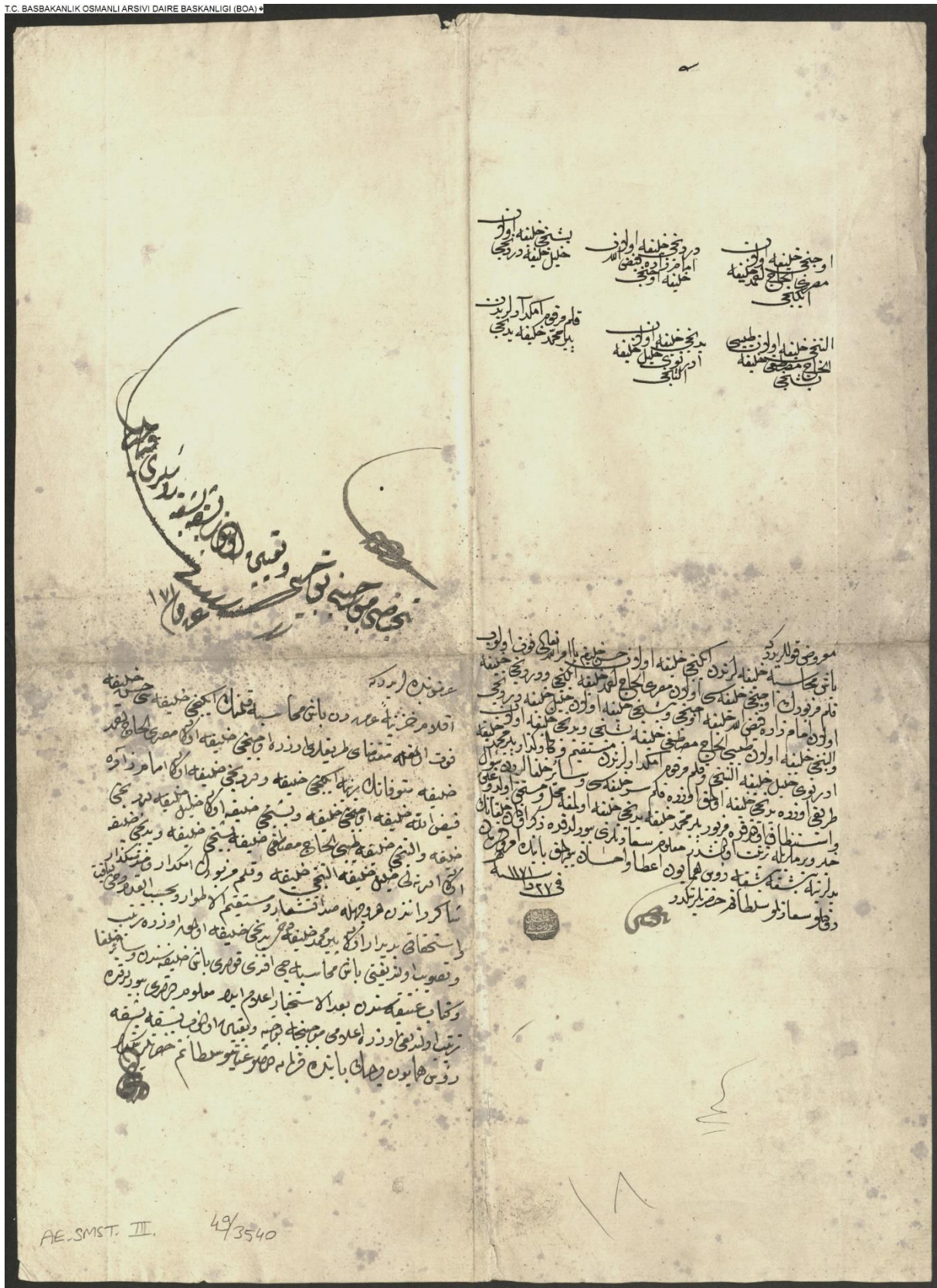
Görsel 2: Şâkirdlik Divan Tezkiresi Örneği

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 4429/72.

Görsel 3: Halife Tertib Defteri Örneği

T.C. BASBAKANLIK OSMANLI ARSIVI DAİRE BASKANLIĞI (BOA)

AE.SMST.III.00049.03540.001

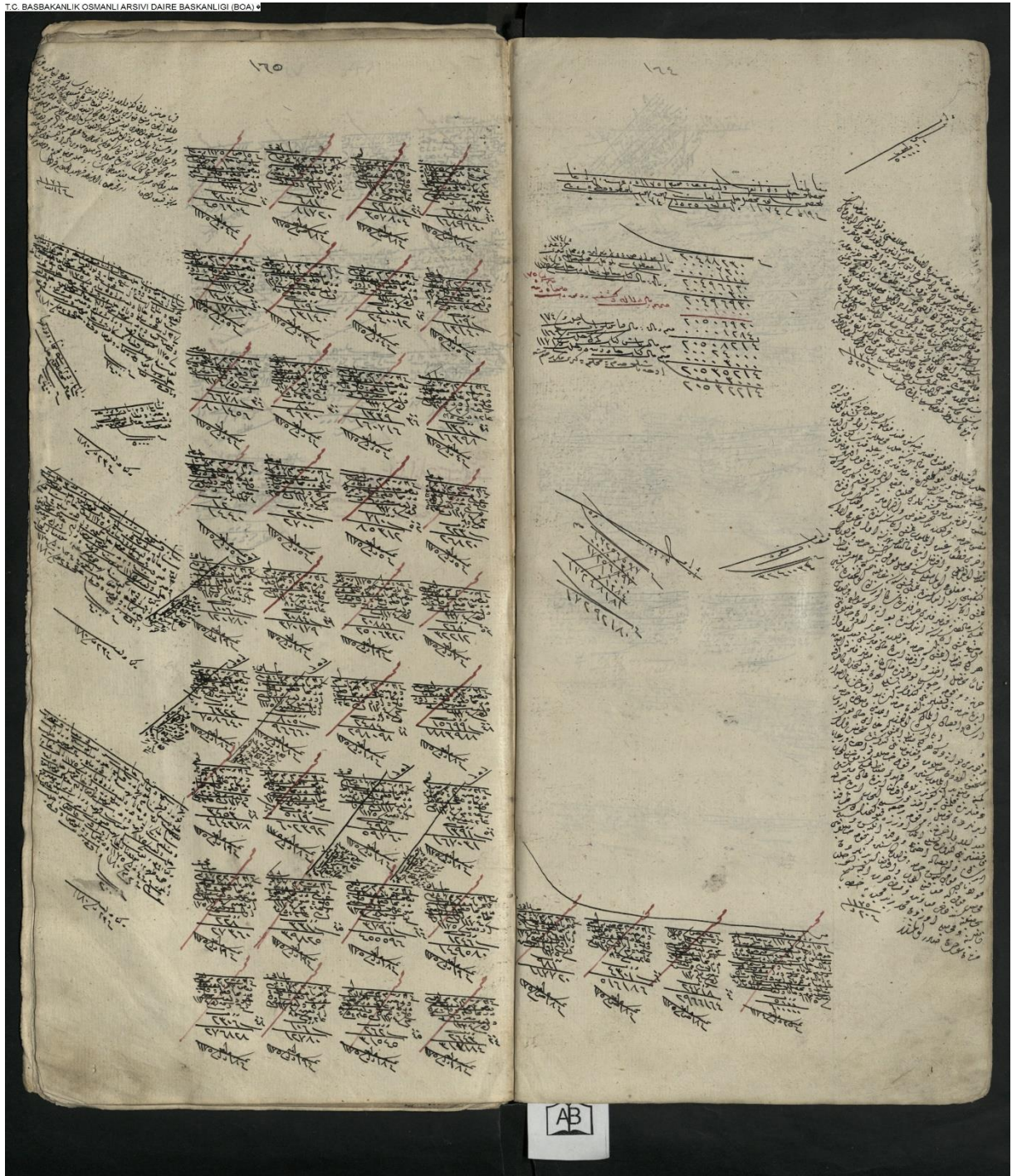
Kaynak: BOA, Ali Emiri Tasnifi, Sultan III. Mustafa Evrakı, nr. 49/3540.

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 4215/31.

307

[illegible]

Görsel 6: Kuyud-ı Mukataat Defteri Sayfa Örneği (Haleb Muhassıllığı)

MAD.d.10205

Kaynak: BOA, MAD, nr. 10205, s. 164-165.

Görsel 7: İşlem Görmüş Bir Gelir Muhasebesi İcmali Örneği (Tokad Voyvodalığı)

T.C. BAŞKANLIK OSMANLI ARŞİVİ (BOA)

3

4

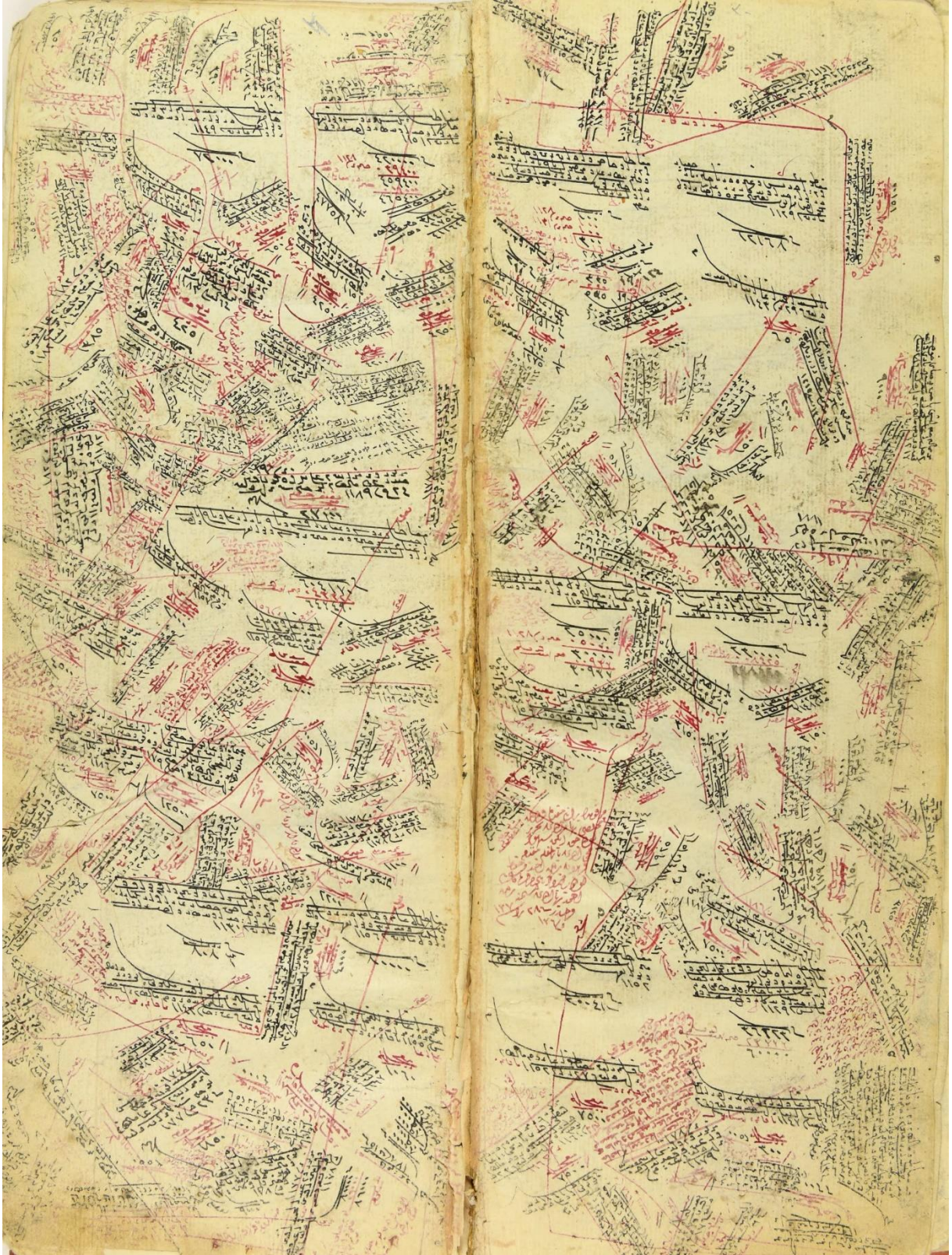
1139-1140

0.18.07-7KV

D.BŞM.TKV.00059.00092.001

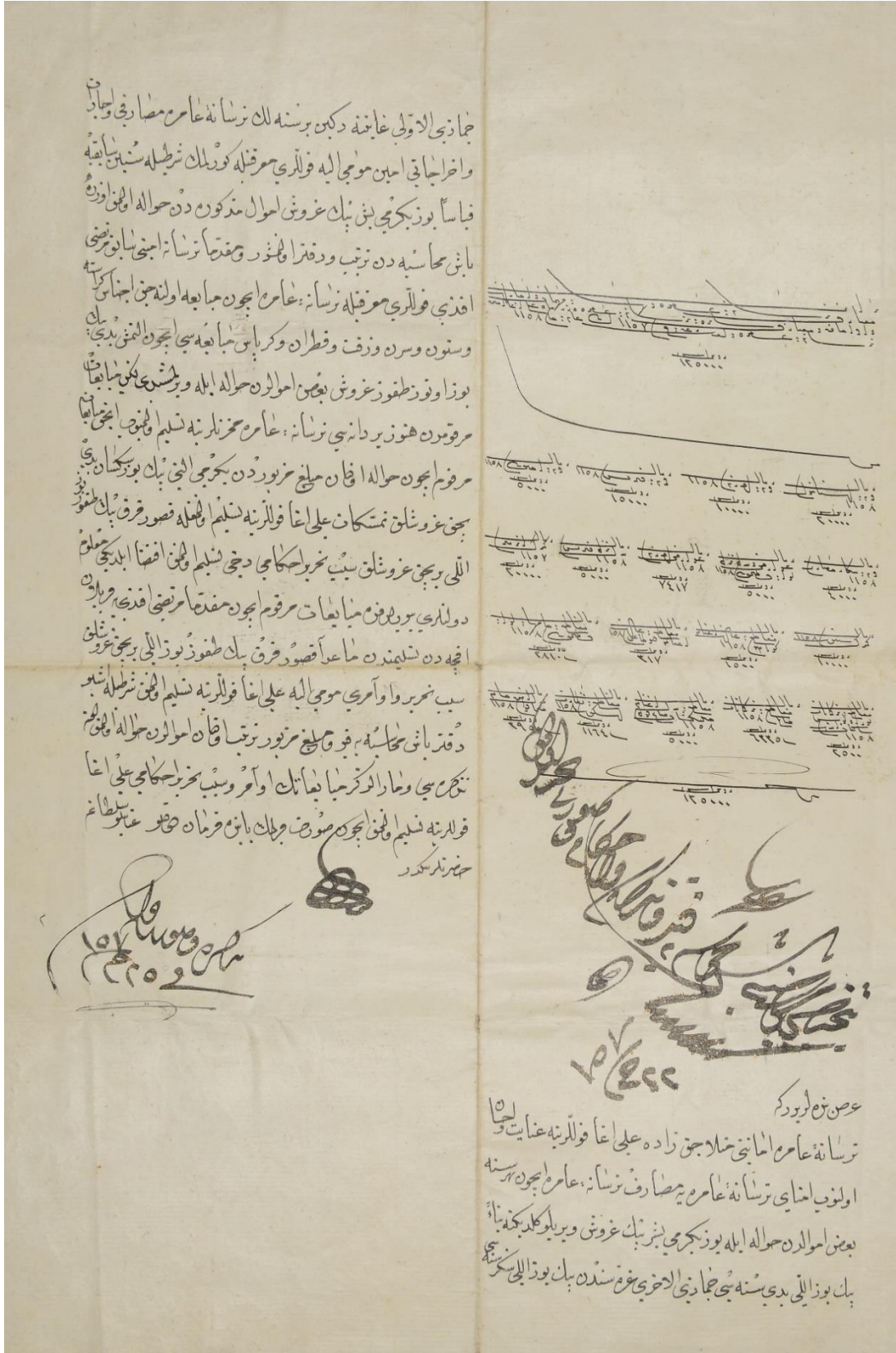
Kaynak: BOA, D.BŞM.TKV, nr. 59/92.

Görsel 8: *Atik Malikâne Defteri Sayfa Örneği (Anadolu)*

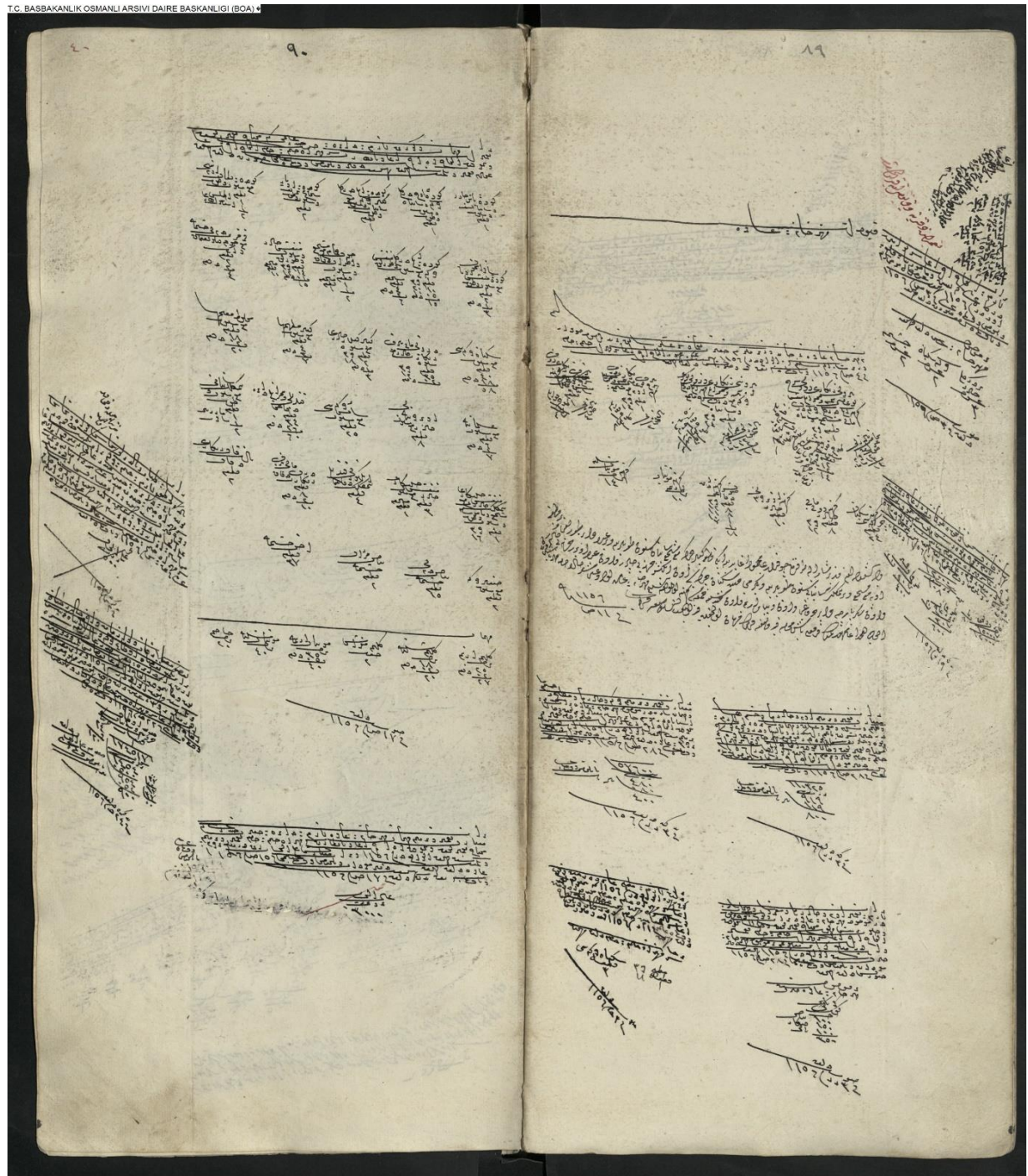
Kaynak: BOA, MAD, nr. 9508, s. 30-31.

Görsel 9: Masraf Tertib Defteri Örneği (Tersane-i Âmire)

Kaynak: BOA, D.BŞM, nr. 3588/13.

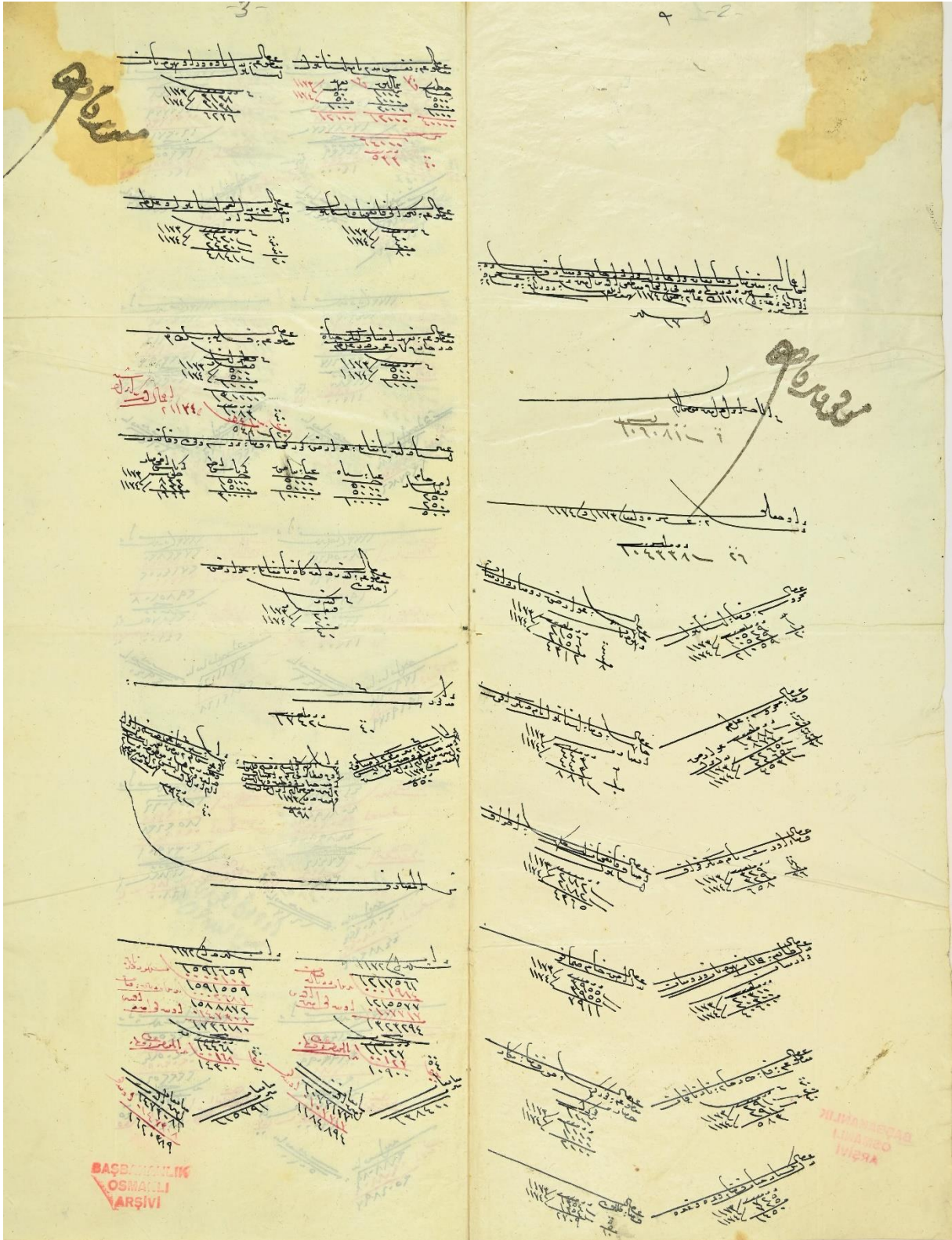
Görsel 10: Kuyud-ı Mühimmat Defteri Sayfa Örneği (Mehterhâne-i Âmire)

MAD.d.10344

Kaynak: BOA, MAD, nr. 10344, s. 89-90.

Görsel 11: İşlem Görmüş Bir Gider Muhasebesi İcmali Örneği (Tersane-i Âmire)

Kaynak: BOA, D.BŞM.TRE.d, nr. 14895.